

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

98887

ATATÜRK ve MUSUL MESELESİ
(Türkiye'nin Musul Meselesindeki Düşüncelerini İfade
Eden Kırmızı Kitaba Göre)

Y.C. BİLİM ENSTİTÜSÜ
DOĞU ANADOLU BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Mesut AYDIN

HAZIRLAYAN
Fikret ÇİFTÇİ
9783

MALATYA - 2000

III

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	III
ÖNSÖZ	V
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MEZEPOTAMYA CEPHESİ İLE İLGİLİ MÜTAREKENİN İHLALLERİ (BELGE 2-41)	13

İKİNCİ BÖLÜM

MUSUL ŞEHRİNİN ve VİLAYETİNİN BİR KISMININ İŞGALİNDEN LOZAN KONFERANSININ TOPLANMASINA KADAR	

Aralık 1918 Kasım 1922

(BELGE 42-76)	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LOZAN KONFERANSI

Kasım 1923 Temmuz 1924

Birinci Kısım

İsmet Paşa ve Lord Curzon Arasında Musul Konusunda Görüşmeler (BELGE 77-83)	85

İkinci Kısım

Kabul Edilen Metinlerin ve Oturumların Tutanakları (BELGE 84-94)	117

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BARIŞ ANTLAŞMASININ 3(2) MADDESİNİN İHLALLERİ (BELGE 95-136)	

Birinci Kısım

Süleymaniye'nin Bombalanması ve İşgali (BELGE 95-101)	155

İkinci Kısım

Musul Vilayeti Vekilleri Olarak Seçilen Şahısların Irak Kurucu Meclisine Alınması (BELGE 102-104)	160

IV

Üçüncü Kısım

Türk Toprakları Üzerinde İngiliz Hava Keşifleri, Nasturilerin Türk Halkı ve Yetkililerine Saldırıları, Bu Saldırıların Bastırılması ve Ortaya Çıkan Olaylar (BELGE 105-135)	163

BEŞİNCİ BÖLÜM

MUSUL MESELESİ HAKKINDA İSTANBUL KONFERANSI

19 Mayıs - 5 Haziran 1924

(BELGE 137-141)	197

ALTINCI BÖLÜM

MİLLETLER CEMİYETİ KONSEYİNİN 30 NCU TOPLANTISI

(CENEVRE) Eylül 1924

(BELGE 142-146)	226

A- İngiliz Notası	226

B- Türk Notası	241

C- İddianame	260

YEDİNCİ BÖLÜM

MİLLETLER CEMİYETİ KONSEYİNİN 31 NCİ TOPLANTISI

(BÜRÜKSEL) Kasım 1924

(BELGE 147-148)	283

SEKİZİNCİ BÖLÜM

MİLLETLER CEMİYETİ KONSEYİ TARAFINDAN

OLUŞTURULAN KOMİSYON

Birinci Kısım

Komisyon Soruları ve Türk Hükümetinin Cevapları (BELGE 150-151)	306

İkinci Kısım

Tercüman, Nazım ve Fettah Bey Meselesi (BELGE 152-167)	335

DOKUZUNCU BÖLÜM

DİĞER

(BELGE 168-170)	352

BİBLİYOGRAFYA

İNDEKS

ÖNSÖZ

Türkiye Cumhuriyeti, Özellikle Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikası ile ilgilenen araştırmacılar için tercüme edilerek çalışılması faydalı olacağını düşündüğümüz “La Question de Mossoul, De La Signature Du Traité D’armistice De Moudros, (30 Octobre 1918) au 1re Mars 1925)” adlı eser Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanmıştır.

Türkiye ve Irak dolayısıyla Musul ve havalisinde yaşayan insanların mukadderatı ile alakalı olarak hazırlanan bu eser dünya kamuoyunda Türkiye’nin haklılığını duyurmak için önemli bir doküman niteliğindedir. Kırmızı Kitap diye de tanımlanan bu eser Milletler cemiyeti tarafından hazırlanan League of Nation, Question of the Frontier Between Turkey and Iraq (*Report Submitted to the Council by the Commission Institued by the Council Resolution of September 30 th, 1924*) ve yine Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından Osmanlı Türkçesi ile 1925 yılında yayımlanan rapor ve İngilizlerin Musul üzerindeki iddialarını yansıtan “Mavi Kitap” ile birlikte mütalaa edilir ve gerekli sonuçlar çıkartılırsa, Türkiye’nin Musul üzerindeki haklılığını büyük ölçüde görebiliriz. Amacımız bir nebze olsun bu sonucu ortaya koyabilmek için bir çalışmaya başlangıç yapmaktır.

Irak arazisinin Türk Devleti’nden kopartılmasının gerçek sebepleri ile birlikte Irak’taki gelişmeleri ve bu arada suni bir şekilde yeşertilen Irak ve Türkiye sınırı ile ilgili tarihi sürecin verildiği giriş bahsiyle birlikte aynen tercüme edilerek hazırlanan bu çalışmaya imkan sağlayıp, gerekli yönlendirmeleri ve düzeltmeleri yapan hocam Doç. Dr. Mesut AYDIN’a şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Fikret ÇİFTÇİ

GİRİŞ

“La Question de Mossoul, De La Signature Du Traité D’armistice De Moudros, (30 Octobre 1918) au 1er Mars 1925)” başlığı ile Türk Dış İşleri Bakanlığı tarafından hazırlanan kitap, Basın Yayın İstihbarat Genel Müdürlüğü neşriyatı olarak 1925 tarihinde Fransızca olarak neşredilmiştir.

Türk Dışişleri tarafından, yine aynı yıl Arap harfleriyle Türkçe’ye çevirisi yapılan komisyon raporu, “Türkiye ve Irak Hududu Meselesi”¹ başlığı ile 252 sayfalık büyük boy bir kitap halinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası’nda neşredilmiştir.² Yakın dönem Türk Tarihi içerisinde büyük akisler uyandıran ve öncelikle Musul ve havâlisiyle, bölgede yaşayan insanların mukadderâtını belirleyen Kırmızı Kitab’ın, Lâfın harfleriyle transkribesini vermeden önce, Irak’ın coğrafi ve siyasî durumu ile Türkiye-Irak Sınırı’nın tespiti esnasında cereyân eden olayları, kısa ve öz şekilde, kronolojik bir sıra takip ederek, hatırlatmakta fayda vardır.

Antik dönem coğrafyacılarının Mezopotamya’ya³ diye belirttikleri geniş ve büyük coğrafyanın bir bölümünde yer alan Irak, Ş. Sami’nin tarifine göre: “ İran ile Ceziretü’l-Arab ve Cezire ile Bahr-i Fars arasında bir hıttâ-i vasia’⁴ olup, şimâlden Fırat ile Dicle mecrâlarının birbirine ziyâde tâkarrüb ettikleri mahâlden yani Bağdad’ın üst tarafından başlayarak gârben ve cenûben Berrû’s-Şam ve Necit Çöllerine, cenûb-ı şârkî cihetinden Bahr-ı fars’a yani Basra Körfezine, şârk-ı şimâli tarafından dâhî İran hudûd-ı hâzırasını ayıran Hûzistân Dağlarına kadar mümted olur... şeklinde belirtilmektedir.”⁵

Irak ismi yukarıda izah edildiği gibi kadîmen Babilistan addedilen coğrafyaya mahsûs bir isim iken daha sonra her nasılsa bununla asla münâsebeti olmayan İran’ın büyük bir sahasına da bu isim verildiğinden, ayırmak için bahse konu coğrafyaya Irakü’l-Arab ve diğerine Irakü’l-Acem ismi verilmiştir.⁶

VII.yüzyılda Müslümanlar tarafından feth edilmesi ile birlikte “Irak” olarak anılmaya başlayan bölge Orta-Asya ile Akdeniz arasında bir geçiş bölgesi olması münâsebetiyle İslâm dünyasında da önemli bir yer işgal etmişti. Bölge; Müslümanlar

¹ Raporun İngilizce aslının tam künyesi ise: C.400, 1925 VII; League of Nation, Question of the Frontier Between Turkey and Iraq (Report Submitted to the Council by the Commission Institued by the Council Resolution of September 30 th. 1924)

² Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı tarafından Türkçe’ye tercüme edilen bu komisyon raporu, (Aynı Tarihi V, Numara: 17, s.315-445) ‘de de aynen yayınlanmıştır.

³ Mezopotamya’nın İslâm Coğrafyacılarınca verilen ismi ise el-Cezire’dir. Irak (Irak-ı Arab) el-Cezire’nin alt kısmına yani güney-doğusuna düşmektedir. Bu husûsda bkz. Remzi Kılıç, Irak ve Suriye’nin Tarihi Coğrafyası (XIX.Yüzyıl Sonu), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 1990, s. 16vd.

⁴ Şemseddin Sâmî, Kâmusu’l-A’lâm, IV, Ankara 1996, s.3135.

tarafından feth edilmeye başlamasıyla birlikte sırasıyla Emeviler, Abbasiler ve Büveyh Oğulları'nın hakimiyetinde kalmıştır. Nihâyet 1055 yılında Bağdat'ı alarak Büveyh Oğulları'nın hakimiyetine son veren Tuğrul Bey, bölgeyi Selçuklu Türkleri'nin himâyesine almış, ve daha sonra da Irak'ta bir Selçuklu Devleti kurulmuştur. Yine Türk nüfuzunun ağırlıklı hissedildiği Irak coğrafyasında Harezmsahlılar'ı da görmekteyiz. Fakat çok geçmeden Moğol İmparatoru Cengiz, gerek Harezmsah ve gerekse Abbasî hakimiyetine son vermiştir. Hülagu'nun İran'da kurduğu İlhanlı Devleti; Irak'ı, Bağdat ve Musul olmak üzere iki eyalete ayırarak 1335'e kadar idâre etti. Daha sonra ise Bağdat merkez olmak üzere kurulan Celayirî Oğulları'nın hakimiyeti (1336-1432)nde gördüğümüz Irak, Timur Orduları tarafından işgal edilmiştir (1401). Bundan sonra sırasıyla Karakoyunlular (1411-1468) ve Akkoyunlular (1468-1508) hakimiyetleri altında kalan Irak'ın bir bölümü Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı hakimiyetine geçmiştir. Safeviler'den Erbil, Kerkük ve Musul alınmak sûretiyle Bağdat Eyaleti'nin temelleri atılmış ve mirî sistem yerleştirilmeye çalışılmıştır.⁵ Tamamı ise Kanunî Sultan Süleyman'ın 1534'de Bağdat'ı alması ile gerçekleşmiştir.

Osmanlı Devlet teşkilâtında, Kanunî döneminin ortalarında (1534-1557) sözkonusu olan eyalet tasnifi içerisinde Irak; Bağdat (Darü'l-hilafe), Basra, Musul ve Şehrîzor Eyaletlerinden müteşekkîl idi.⁶ Bir ara Diyarbekir Eyaleti'ne bağlanmış olan Musul'un 1539'da yapılan yeni arâzî tahriri ile Bağdat Eyaleti'ne bağlanması sözkonusu olmuştur.⁷

Irak coğrafyası içerisinde yer alan Basra ise 1538 tarihinde Osmanlı hakimiyetine girmesiyle birlikte bir eyalet olarak idâre edilmiştir.⁸ 1578-88 tarihleri arasında Osmanlı idarî düzeni içerisinde yer alan Bağdat Vilâyeti'nde; Bağdat, Erbil, Hille, Semevat, Kerkük, Cessan-Bedre, Harir ve Duin, Geylan, Bayad, Rumahiye, Derteng, Deyr-i Rahba, Gazze-i Al-i Muşşa Livaları, Basra Vilâyeti'nde; Basra, Gabban, Ma'dan, Neşve, Seruş, Zergök, Rahmaniye vs. ile Musul Vilâyeti'nde; Erbil, Eski Musul, Nusaybin, Sincar, Bacvan, Akçakale ve Zaho Livaları yer almaktadır.⁹

XX. yüzyılın ilk yıllarında ise Irak topraklarında üç vilayet bulunmakta idi. Bunlardan Musul Vilâyeti; Musul, Süleymaniye ve Kerkük, Bağdat Vilâyeti; Bağdat, Divaniye ve Kerbela, Basra Vilâyeti ise Basra, Amara, Muntafik ve Alhasa Sancakları'ndan müteşekkîl idi.¹⁰

⁴ Ş.Sami, age., IV., s. 3137

⁵ A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, III., İstanbul 1991, s. 4.

⁶ A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, IV., İstanbul 1992, s. 18-19 ve eyaletlerin Livalara göre tasnifi için bkz. S. 472-473

⁷ A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, V., İstanbul 1992, s. 151, 204 vd.

⁸ A. Akgündüz, age., V, s. 241 vd.

⁹ Metin Kunt, *Sancaktan Eyalet*, İstanbul 1978, s. 165 vd.

¹⁰ Besim Darkot, "Irak" mad., İ.A., V/II, s. 670

Osmanlı Devleti 1699 Karlofça Barış Antlaşması'ndan sonra hızla çöküntü içerisine girmiş ve bu zamana kadar takip ettiği dış politika kurallarını da gözden geçirmek mecbûriyetinde kalmıştı.

Özellikle “kendi kendine yeter” bir siyasetten, denge ve ittifâk politikalarına geçişin yaşandığı XVIII. yüzyıl boyunca, başta İngiltere olmak üzere, Rusya ve diğer devletlerle ittifâklar gerçekleştirilmiştir. XIX. Yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti oldukça güçten düştüğü için kendisini İngiltere yanında takip edilen bir denge politikası içinde bulmuştur.¹¹

Bu dönem içerisinde Osmanlı Devleti, başta Rusya ve Fransa olmak üzere toprak bütünlüğüne kasteden bu devletlere karşı İngiltere ile sıkı bir ittifâk politikası içerisine girerken, İngiltere de Akdeniz'e ayak basması ile birlikte, Hindistan'a kadar uzanan topraklarda yakın ve Uzak-Doğu politikasını gündeme getirmiştir. Bu sûrette başlayan denge politikası 1878 tarihine kadar devam etmiştir.¹² Zira, İngiltere'nin Orta Doğu politikasının esâsı, hem doğal kaynakları ile ekonomik hem de doğu'yla ulaşım bağlantısı yönünden stratejik önem taşıyan sömürgesi Hindistan'ı güvenlik içinde tutmaktır. İngiltere müstemleke mücadelesinde Fransa'yı çöktürttikten sonra Hindistan'da kendisi için hayâtî önem taşıyan bir müstemleke vücuda getirmiş ve buranın emniyetini temin edecek bir takım tedbirler arayışı içine girmişti. 1798 tarihinde Napolyon'un Mısır Seferi¹³ ile İngilizlerden intikam almayı hedefleyen Fransa, Akdeniz'de de mağlup olmuş, bu sûretle İngiltere Doğu Akdeniz'de de önemli bir avantaj sağlamıştı. Artık bu tarihten sonra Akdeniz'e iyice yerleşen İngiltere, 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması ile birlikte bölge politikasını doruk noktaya ulaştırmış ve 1875 tarihinden itibaren elde ettiği hisse senetleri ile Süveyş Kanalı üzerinde de inisiyatifli ele geçirmişti.¹⁴ Bu sûretle; bir taraftan müttefikleri Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü muhafaza ederken Suriye üzerinden Hindistan'a giden yolu ve diğer taraftan da Rusya'nın boğazlardan Akdeniz'e inmesini önlemiş, Süveyş Kanalı marifetiyle de Kızıl Deniz-Hint Okyanusu güzergâhını kontrol altına almıştır.

Osmanlı Devleti'nin 1877-78 tarihleri arasında Rusya ile giriştiği savaştan sonra takip ettiği siyaseti gözden geçiren İngiltere, bu tarihten sonra kendisi için önemli addettiği bir takım stratejik noktaları elde etme yoluna gitti. Zirâ, Salisbury Hükümeti bu son Osmanlı-Rus savaşı akabinde müttefikinin bir daha kendisini toparlayabileceği ve herhangi bir Rus saldırısına karşı dayanabileceği husûsunda oldukça mütereddid davranmakta idi. Bu yüzden gerek bölgedeki ve gerekse Hindistan'a giden yol üzerindeki stratejik noktaların

¹¹ F. Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, I, Ankara 1992, s.44 vd.

¹² Ömer Kürkçüoğlu, Türk-İngiliz İlişkiler (1919-1926), Ankara 1978, s.26 vd.

¹³ E.Z. Karal, Osmanlı Tarihi, V, Ankara 1970, s.27.

¹⁴ J. Walker, “Süveyş”, İ.A.XI, s.256.

güvenliği, takip edilen müstemleke siyaseti bakımından büyük bir tehlike arz etmekteydi. Osmanlı Devleti'nde meydana gelen bu büyük çöküntüye paralel olarak İngiltere, ilk olarak "Milletlerarası hadiselerin göz kırpması ile" Hindistan yolunu garanti altına alabilmek için¹⁵, Kıbrıs¹⁶ (1878) ile Mısır (1882)' a yerleşerek Osmanlı Coğrafyası'nda yayılma siyasetine hız kazandırmıştır.

Akdeniz ve Kızıl Deniz'de inisiyatifi ele geçiren İngiltere, bu büyük projesini tamamlayacak önemli bir unsur olan Basra Körfezi'ni de ele almayı ihmal etmedi. Zira; İngiltere için stratejik bakımdan en önemli noktalardan biri, Hindistan yolu üzerinde bulunan Basra Körfezi ve dolayısıyla Irak (Mezopotamya) idi. İngilizler, daha Osmanlı Devleti ile harbe tutuşmadan Hindistan'dan getirttiği birlikler ile Basra Körfezi'nde Şattü'l-Arab'ın en güneyinde yer alan Fao'yu işgal etmişler¹⁷ ve bu sûretle Orta-doğu siyasetini doruk noktasına ulaştırmışlardır.

Bölgeyi önemli hale getiren bir başka husûs hiç şüphesiz ki, petroldür. Irak ve özellikle Musul, büyük güçlerin Orta Doğu'da petrol arama ve işletme imtiyaz için birbirleriyle yarıştıkları bir bölgedir. 1871 gibi erken bir tarihte bölgenin zengin petrol kaynaklarına sâhip olduğunu, Irak'da araştırma yapan bir Alman uzmanlar heyeti Osmanlı Devleti'ne bildirmiş, II. Abdülhamid ise yöredeki sondajlara hız verdirtmiş ve 1888 ile 1898'de yayınladığı iki özel fermanla Musul ve Bağdat vilayetlerindeki petrol alanlarının Hazine-i Hassa'ya bağladığını açıklamıştı. Bölgedeki hammadde kaynaklarını çıkartma ve işletme hakkını Berlin-Bağdat Demiryolu yapımını üstlenen Almanlar'ın "Anadolu Demiryolu Şirketi" elde etmiş, fakat 1904'te bu imtiyazı Deutsche Bank'a devretmiştir.¹⁸ Almanlarla yapılan bu andlaşmalar, İngilizleri de harekete geçirmiş ve 1907 yılından itibaren Shell ve Royal-Dutch Şirketi de imtiyaz elde etmek için Osmanlı Devleti nezdinde girişimlere başlamıştı. Ne var ki, 1908'de II. Abdülhamid'in hal'ini takiben, Irak'taki petrol alanlarının II. Abdülhamid'in özel mal varlığından ayrılıp Maliye Nezâreti'ne bağlanması ile bu temâşlar sonuçsuz kalmıştır.¹⁹ Bu arada Shell ve Royal-Dutch

¹⁵ M.K. Öke, Musul Meselesi Kronolojisi, 1918-1926, İstanbul 1987, s.10; Yuluğ Tekin Kurat, Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması, Ankara 1986, s. 13.

¹⁶ Kıbrıs'ın İngiltere açısından stratejik önemini, 1814'de Kıbrıs'ı ziyaret etmiş olan Yüzbaşı J.M. Kinneir " Kıbrıs'ı ele geçirmekle İngiltere, Akdeniz'de muazzam bir nüfuza sahip olacağı gibi, Akdeniz'in istikbaldeki kaderini tayin edebilecektir. Mısır ve Suriye kısa zamanda kendisine tabi olacak ve Küçük Asya (Anadolu) bakımından da fazla bir hasmet uyandıracak duruma girecek Babilâliyi her an kontrol altında bulundurulabilir. Aynı zamanda, İngiliz ticaretinin gelişmesine de vesile olacaktır. Müdafası kolay bir yer olduğu gibi liberal bir idâre ile kısa zamanda kendi teşkilatının masraflarını kolaylıkla karşılayabilir. Ve az bir masrafla donanmamıza bol miktarda kıymetli maddeleri de temin edebilir" şeklinde ifade etmektedir. Bkz., S. Kocabaş, Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar, Türkiye ve İngiltere, İstanbul 1985, s.90.

¹⁷ E.Z. Karal, Osmanlı Tarihi, IX, Ankara 1996, s.486; Salim Cöğçe, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I, Elazığ 1992, s. 129

¹⁸ Murat Özyüksel, Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları, İstanbul 1988, s. 65 vd.

¹⁹ Şükrü S. Gürel, Orta Doğu Pertolünün Uluslar Arası Politikadaki Yeri, Ankara 1979, s. 54 vd

şirketi yılmayacak ve bir alt kuruluşu olan Anglo-Saxon Oil Company aracılığı ile Osmanlılarla müzakereleri devam ettirecektir. Öte yandan Amerikan sermaye çevreleri de Musul petrollerine ilgi duyacaklar ve Osmanlı Hükümeti ile temâs kurmaya çalışacaklardır.

1912'de Irak'da ve diğer Osmanlı Vilâyetleri'nde petrol imtiyazları sağlayıp, işletmek amacıyla Almanya doğumlu İngiliz bankacı Sir Ernest Cassel tarafından kurulan Turkish Petroleum Company, 19 Mart 1914'de Osmanlıların da imzâ koyduğu bir andlaşma ile Shell ve Royal- Dutch Şirketinin %50, Deutsche Bank'ın ve Anglo-Saxon Company'nin % 25'er pay ile katıldıkları bir ortaklık haline geldi.²⁰ Bu andlaşmanın imzâlanmasından beş gün sonra, İngiliz ve Alman büyükelçileri Osmanlı'ya mürâcaâtla Musul'da petrol imtiyazı elde edeceklerdir. Fakat I. Dünya Harbi'nin çıkması ile bu imtiyaz uygulamaya konulmıyacak ve sürüncemede kalacaktır.²¹

II. Abdülhamid döneminden itibaren ortaya çıkan petrol, İngiltere ve Almanya'yı karşı karşıya getirmiş ve büyük devletlerin Orta-doğu siyaseti petrole endeksli bir hale gelmeye başlamıştır. Orta-doğu'da kızışan bu mücadele ve çıkar savaşı Osmanlı Devleti'ni büyük ölçüde etkileyecek ve bölge, I. Dünya Harbi sonunda petrole dayalı bir sûrette tamamen elden çıkaracaktır.

I. Dünya Harbi'nin arafesinde İngilizler, Hindistan'dan getirttiği kuvvetler marifeti ile önce Basra ve havâlisini işgal ederek, burada hakim bir vaziyete gelmek istediler. Daha sonra hızla kuzeye doğru ilerleyerek 22 Kasım 1914 tarihinde Sarra'yı zapt edip Dicle boyunda ilerleme imkânını elde ettiler. Nitekim 9 Aralık 1914 ileri harekâtıyla Kurna ve Mezra'yı ele geçirdiler. Buna karşın, Cavit Pâşâ'nın yerine atanan Albay Süleyman Askerî Bey marifetiyle başlatılan Türk taarruzu (12 Nisan 1915) ile Osmanlı kuvvetleri İngiliz ilerlemesine bir set teşkil etmek istemiş ise de başarılı olunamamıştı. Bu başarısızlığı hazmedemeyen Süleyman Askerî Bey intihar etmiş, yerine Nurettin Bey atanmıştı.²² Bu gelişmelerin ardından İngilizler 1915 Mayıs'ıyla birlikte taarruza geçmişler ve Ammara'yı da zabtetmişlerdi. Bu aşamada İngilizler'in en önemli hedefi, Bağdat'a girişi sağlayacak 160 km. mesafede bulunan Kutü'l-amara'nın ele geçirilmesi idi. Nitekim; İngilizler, şiddetli muharebelerden sonra ve sayıca fazla olmanın verdiği avantajla 29 Eylül 1915 tarihinde Kutü'l-amara'yı ele geçirmekte geç kalmayacaklardır.

Kutü'l-amara'nın düşmesi, Irak Cephesi'nde Osmanlı aleyhine bir durum yaratmış, dolayısıyla Bağdat'ın İngilizler tarafından düşürülmesi an meselesi haline gelmişti. Fakat Osmanlı kuvvetleri Kutü'l-amara ile Bağdat arasındaki Selmân-ı Pak'ta eldeki kuvvetlerle

²⁰ J.C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record: 1535-1914*, vol.II, New York 1956, s. 281 vd.

²¹ M.K. Öke, age., s.11 vd.

oluşturulan Türk savunma hattı sayesinde, 22 Kasım 1915'de taarruza geçen İngilizler'in büyük bir mağlubiyete uğraması sözkonusu hale gelmiş, akabinde Kutü'l-amara'ya kaçan İngilizler büyük bir prestij kaybetmişlerdir.

Selman-ı Pak mağlubiyetinden sonra 7 Aralık 1915 tarihinde Kutü'l-amara'ya sığınan İngiliz kuvvetleri Türk birlikleri tarafından muhasara edilmiş, 28 Nisan 1916 tarihinde ise General Townshend, bütün kuvvetleri ile birlikte, Halil Pâşâ tarafından esir edilmiş, Kutü'l-amara da istirdad olunmuştur.²³

Irak Cephesinde üst üste alınan mağlubiyetler ve General Townshend'in esir düşmesi dünya kamuoyunda da büyük akisler uyandırmıştı. Bu arada, İngilizler'in müttefiki bulunan Ruslar'ın, İran üzerinden büyük bir harekât gerçekleştirerek Irak'a inme projesi de buradaki Türk birliklerinin komutanı bulunan Ali İhsan Pâşâ'nın direnişi ile karşılaşmıştı. Diğer bir ifade ile kısa bir süre önce elden çıkan Irak'ın, Osmanlı hakimiyetine tekrar geçmesini engelleyecek bütün askerî faaliyetler tesirsiz hale getiriliyordu.

Cephede bu gelişmeler sözkonusu olurken müttefikler, savaş sonrasında gerçekleştirecekleri paylaşım tasarılarını da hayâtiyete geçirmekte gecikmemişlerdi. Nitekim, İstanbul Gizli Anlaşması (Mart 1915) ile Rusya'nın Osmanlı Asyası'nda elde edeceği topraklar ve nüfuz bölgeleri tespit edilmiş²⁴ ve hemen akabinde Rus hissesine düşen Osmanlı arâzisine karşılık İngiliz ve Fransız hisselerinin meşruiyetine zemin hazırlanmıştı.²⁵ 1915 yılının ortalarından itibaren oluşturulmaya başlanan taslak, 1916 yılında kesinlik kazanmıştır. Sykes-Picot²⁶ gizli anlaşması ile belirlenen İngiliz ve Fransız payı ve nüfuz bölgeleri; Kikya, Suriye ile Filistin ve Irak'ı da içine alan Arap topraklarında yoğunluk kazandı.

Sykes-Picot Gizli Anlaşması ile İngilizler, Musul hariç bütün Irak (Mezopotamya)'ı kendine ayırmıştı. Burada üzerinde durulması gereken en önemli husûs, üzerinde İngilizler'in büyük hesaplar yaptığı Musul'un, bu anlaşma ile Fransızlar'a bırakılması fikridir. Zira; İngiltere Başbakanı Asquith, stratejik ve siyasî hedeflerini de kapsayacak bir program

²² E.Z. Karal, age., IX, s. 486 vd; S. Cöhpçe, age., s. 129

²³ E.Z. Karal, age., IX, s. 487.

²⁴ İstanbul Gizli Anlaşması ile " İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Marmara Denizi, Gelibolu Yarımadası, Enez-Midye hattına kadar Trakya, Bozcaada ve İmroz (Gökçeada) ile Sâkarya Irmağına kadar Kocaeli yarımadası" Rusya'ya bırakılıyordu. Bkz. Y.T. Kurat, age., s. 17.

²⁵ Savaş diplomasisinin gereği olarak İtalya'nın Alman ittifakından sıyrılmasını sağlamak için 26 Nisan 1915'te İngiltere, Fransa ve Rusya İtalya'yı da yanlarına çekerek Londra'da gizli bir anlaşma imzaldılar. Bu anlaşmanın 9. Maddesi ile İtalya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki nüfuzu şu şekilde belirlenmiştir: " Fransa, İngiltere ve Rusya, İtalya'nın Akdeniz bölgesindeki çıkarlarını genellikle tanırlar ve Babilî'nin Anadolu topraklarının paylaşılması durumunda, İtalya'nın da Antalya yörelerinde hakkına düşen hisseye sahip olacağını kabul ederler... Eğer Fransa, İngiltere ve Rusya savaş sırasında Babilî'nin Asya kıtasındaki bazı topraklarını işgal edecek olurlarsa, Antalya ilinin Akdeniz'i çevreleyen yöreleri yukarıda tanımlanan ilkeler gereğince burasını almaya hak kazanmış İtalya'ya bırakılacak." Bkz., Şerafettin Turan, " Rodos ve 12 Adanın Türk Hakimiyetinden Çıkışı ", Belleten, XXIX, (1965), s. 103; Y.T. Kurat, age., s. 18.

gerçekleştirebilmek için Sir Maurice Bunsen başkanlığında 1915 yılında “Asya Türkiyesini İnceleme Komisyonu” nu kurdurtmuştu. Komisyon, 30 Haziran 1915’te sunduğu raporda: İngiltere’nin, Asya Türkiyesi’ndeki ve bu arada Musul petroleri de dâhil olmak üzere bütün ekonomik menfaatlerine sahip çıkması gerektiği ve bunun “vazgeçilmez bir hedef” olduğunu kaydetmişti.²⁷ Hal böyle iken İngilizler Musul’u Fransızlara bırakmışlardı. Bu hususta ileriye sürülebilecek en mantıklı fikir, İngilizler’in bu dönemde Rusya ile hem-hudûd olmamak düşüncesidir.²⁸ Bu düşünceden mülhem, gizli anlaşmalar döneminde Rusya ile arasında bir tampon bölge meydana getirmiş ve burayı Fransa’ya vermek mecbûriyetinde kalmıştır. Daha sonra da bu bölgelerde Ermenistan ve Kürdistan gibi devletçikler te’sis etme fikri geliştirilmiştir.

Bu arada Musul meselesini daha karmaşık bir hale sokan önemli bir unsuru da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu da Arap İstiklali fikri ile Şerif Hüseyin’in Arap Krallığı’na getirilmek istenmesi hadisesidir. Zira; İngilizler, Şerif Hüseyin-McMahon mektuplaşması ile şekillenen “Arap-İngiliz pazarlığı” sonucunda, Araplar’ı isyana teşvik etmişlerdi.²⁹ Bilindiği gibi İngiltere, Şerif Hüseyin’den gelen talep üzerine ittifâk teklifini değerlendirmiş, Ortadoğu siyaseti doğrultusunda onu isyana hazırlamıştı. Şerif Hüseyin’in üstleneceği rol ve onun ne zaman harekete geçirileceği ise yine İngiliz Ortadoğu siyasetinin gidişatına göre belirlenecekti. İngiltere ile Şerif Hüseyin arasındaki görüşmeler ve Arap bağımsız devletinin kurulmasına varan pa’zarlıklar, İngiltere’nin Mısır Fevkaalede Komseri Sir Arthur Henry McMahon ile Şerif Hüseyin arasında cereyân etmişti³⁰

Şerif Hüseyin’in McMahon’a yazdığı 14 Temmuz 1915 tarihli ilk mektubunda, Arap milletinin istiklâlini gerçekleştirmeye ve yönetimini de üstlenmeye karar verdiğini belirtmişti. Yine; İngiltere’nin, böyle bir hareketi desteklemesinin, kendi menfaatleri icâbı, olacağını ifade etmişti. Şerif Hüseyin, İngilizler’e işbirliği teklif ederken bazı şartların da kabûl edilmesini ileri sürmüştü. Bunlar:

²⁶E.E.Adamof, Anadolu’nun Taksini Planı, Rus Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgeleriyle,(Çev. Hüseyin Rahmi), İstanbul 1972, s. 128 vd.; J.C. Hurewitz, The Middle East and North Africa in World Politics; A Documentary, Record II, 1914-1945, New Haven and London Yale Üniversity Press, 1979, s.62 vd.

²⁷K.Melek, İngiliz Belgeleri ile Musul Sorunu, İstanbul 1983, s. 16-17

²⁸Y.H.Bayur, Türkiye Devleti’nin Dış Siyaseti, Ankara 1973, s. 35

²⁹Elie KE DOURIE, England and the Middle East: The Destruction of the Ottoman Empire 1914-1921, Bowes and Bowes, London: 1956, p.110; William Yale, The Near East: A Modern History, Ann Arbor: The University of Michigan Press, New York, 1958, s. 258.

³⁰Ö. Kürkçüoğlu, Osmanlı Devleti’ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi,(1908-1918), Ankara 1982, s. 80., Mehmet Tekin, Arap İsyanı ve Suriye’nin işgali 1915-1920 Antkaya 1995. Bu son çalışmada Hüseyin - Mc Mahon yazışmaları hemen tamamıyla yer almaktadır. Yazar, 1934 yılında Beyrut’ta yayınlanan El- Nehar Gazetesinde yayınlanan ve daha sonra Antakya’da Yeni Gün Gazetesinde Osmanlıca tefrika edilen bu yazışmaları sadeleştirerek günümüz Türkçeşi ile okuyucuya sunmuştur. Mektuplaşmalar için bkz. s. 17-36; Şerif Hüseyin ve McMahon arasındaki yazışmaların İngiltere’de de 1939 yılında hükümet tarafından Command Paper 5957 olarak yayımlandığı bilinmektedir. Bkz., F. Armaoğlu, Filistin Meselesi ve Arab İsraill Savaşları (1948-1988), Ankara 1991, s. 29; R. Bullard, The Middle East, A Political and Economic Survey, Oxford University Press, London 1958, s.14.

1- Kuzeyde 37. enleme kadar olup Mersin, Adana, Birecik, Urfa, Mardin ve Dimyat'ı da içine alıp İran sınırına kadar uzanan topraklar, doğuda İran sınırından Basra Körfezi'ne kadar uzanan topraklar; güneyde, Aden hariç, Hind Okyanusu, batıda ise Kızıldeniz ve oradan da Mersin'e kadar uzanan Akdeniz kıyıları arasında kalan Arap ülkelerinin bağımsızlığının İngiltere tarafından tanınması.

2- İngiltere "Arap İslâm Hilafeti"nin ilânını onaylayacak ve Şerif Hüseyin İslâmın Halifesi olacaktır.

3- İngiltere ile Şerif Hüseyin'in başında bulunacağı Arap İmparatorluğu arasında 15 yıl süreyle bir ittifak imzalanacaktı.

McMahon, Şerif'in bu mektubuna verdiği cevapta ileri sürülen şartların hemm hepsine sıcak baktığını ifade etmekle beraber, yukarıda belirtilen şartlar altında oluşturulacak bir Arap devletini ve sınırlarını, içinde bulundukları savaşın sıcak günlerinde tartışmanın zamansız olacağına da açıklık getirmişti.

Şerif Hüseyin'in sınırlar konusundaki ısrarlı tutumu, İngiltere'yi açık bir politika izlemeye sevk etmiştir. Sonuçta; Mersin ve İskenderun bölgeleri ile Suriye'nin Şam, Humus, Hama ve Halep bölgelerinin dışında kalan kısımlarının tamamen Arap olmamaları. Bağdat ve Basra'da da özel İngiliz menfaatleri bulunması dolayısıyla bu yerlerin Arap devleti sınırları içinde bulunamayacakları belirtilmiştir. Diğer Arap topraklarında ise mümkün olduğunca uygun hükümet şekillerinin kurulmasına yardımcı olunacağını garanti altına alacağını belirtmekteydi.

İngiltere'nin bu şekilde yaklaşımı, Şerif'i tavizkâr bir politikaya sevk etmiş, Mersin ve Adana'nın Arap Krallığına dâhil edilmesi fikrinden vaz geçmesine neden olmuştu. Fakat Şerif, Suriye ve Irak konusundaki ısrarını devam ettirmiştir. İngiltere ile Şerif Hüseyin arasında bu şekilde kızıışan pazarlık 1916 yılının ortalarına kadar devam etmiştir. Sınır konusunda her hangi bir kesin karara varılmadan Şerif Hüseyin, Osmanlı Devleti aleyhine harekete geçerek ayaklanmayı başlatacaktır.³¹

1916 yılı müddetince, kısaca izah edilmeye çalışılan siyâsî hadiselerle paralel olarak, Irak Cephesi'nde önemli gelişmeler olmuş, İngilizler 14 Aralık 1916 tarihinden itibaren harekete geçerek 11 Mart 1917 günü Bağdat'ı ele geçirmişlerdi. Yüzyıllardan beri Osmanlı hakimiyetinde bulunan Bağdat artık, harbin sonuna kadar İngilizler'in önemli bir hareket üssü konumuna gelmiş, şehrin istirdadı için bir takım faâliyetler gerçekleştirilmek istenmişse de başarılı olunamamıştı. 1917 sonlarından 1918 sonbaharına kadar Irak Cephesi'nde önemli bir hareket olmamış ancak, Filistin Cephesi'nde İngilizler'in lehine gelişmelerin ortaya

³¹R. Bullard, age., s. 13, 457; William Yale, age., s. 258, Y.H. Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, III/3, Ankara 1983, s. 236 vd.,

çıkması. bu sırada 50.000'e yaklaşan Irak'taki İngiliz birliklerini de harekete geçirmiş ve bunlar 28 Ekim 1918'den itibaren yedi koldan Musul üzerine yürümüşür.

Savaşın sonlarına doğru Osmanlı Hükümeti, İtilaf Devletleri nezdinde bazı girişimlerde bulundu. Kutü'l-amara'da esir düşen General Townshend 17 Ekim 1918'de Hüseyin Rauf Bey ile irtibat kurarak kendisinin İngiltere ile Osmanlı Hükümeti arasında görüşme sağlayabileceğini ve İngiltere nezdinde Osmanlı Devleti'ni savunabileceğini bildirdi. Osmanlı Hükümeti bundan başka Şam'daki eski Fransız Konsolosu Marcel Savoie'yi de Mareşal Francet d'Esperey'e gönderdi. Ayrıca, Hahambaşı Naum Efendi'yi de Amerika'ya gönderdi.³²

Fakat, İngiltere ve Fransa Osmanlı Hükümeti'nin bu son girişimlerini dikkate almadılar. Onlar mütareke şartlarını 7 Ekim 1918'de kararlaştırmışlardı. Ayrıca, İngiltere General Townshend'i mütareke görüşmelerine hiç karıştırmadılar. Bilindiği gibi, Osmanlı Hükümeti Heyeti adına Hüseyin Rauf Bey ve Amiral Calthorpe tarafından yapılan görüşmeler sonunda Mondros Mütarekesi gerçekleştirilmiştir (30 Ekim 1918).

Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamış, diğer bölgelerde olduğu gibi bu cephede de mütareke hükümleri tatbik edilmeye başlanmıştı. Fakat, işgal kuvvetleri istikbâl için gerekli gördükleri yerleri, mütareke ahkâmındaki muğlak ifadelerden istifade ile elde etmeye başladılar. Hatta, mütarekenin yürürlüğe girdiği tarihten sonra da ileri harekâta devam ederek hem mütarekenin ahkâmını hem de Osmanlı Devleti'nin sınırlarını ihlâl ettiler.

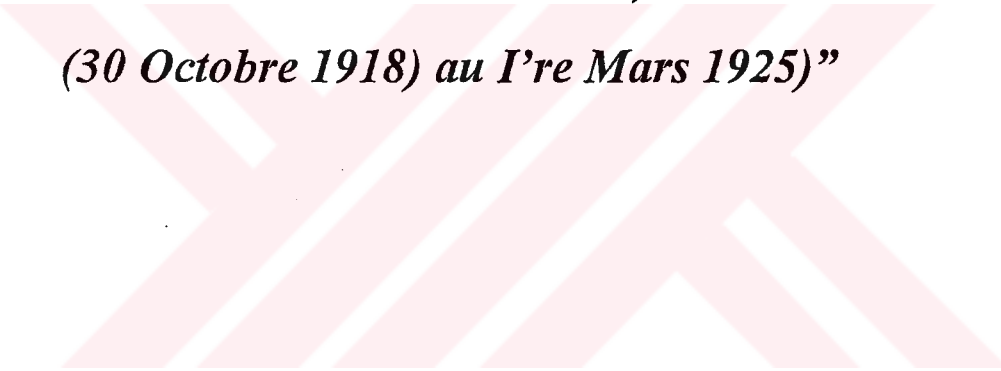
Osmanlı Orduları'nın Mondros Mütarekesi imzâ edildiği tarihlerde bulundukları mevkileri daha doğrusu bölgede işgal kuvvetleri tarafından ele geçirilememiş Osmanlı topraklarının sınırlarını şu şekilde çizmek mümkündür: Sınır; Asi Nehri mansabından başlayıp Antakya ve Katma'nın güneyinden geçerek Cerablus Köprüsü'nün güneyinde Fırat'a varmakta ve oradan Deyrizor'a inerek doğuya doğru uzanmakta ve Musul ile Süleymaniye'yi de içine almak sûretiyle İran sınırına ulaşmakta idi.³³ Mütareke akabinde, İngilizler Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesini gerekçe gösterip dilediklerince tefsir ederek işgallere başladılar. Bölge de bundan nasibini almakta gecikmedi.

³²K. Melek, age., s. 19vd.

³³A. Türkgeldi, Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi, Ankara 1948s. 103

**“LA QUESTION DE MOSSOUL, DE LA
SIGNATURE DU TRAITÉ D’ARMISTICE
DE MOUDROS,**

(30 Octobre 1918) au 1re Mars 1925)”

Belge: 1**Mondros Mütarekesi**

Osmanlı Hükümeti tarafından yetkili kılınmış

Bahriye Nazırı Ekselansları Rauf Bey,

Hariciye Müsteşarı Ekselansları Reşat Hikmet Bey,

Osmanlı Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Yarbaylarından Sadullah Bey

ve

Britanya Hükümetinin, müttefikleri ile anlaşarak yetkili kıldığı İngiltere Hükümeti Akdeniz donanması Başkomutanı Tümamiral Sir Somersot Arthur Gough Calthorpe arasında kararlaştırılıp akdedilen mütareke şartları;

1. MADDE : Çanakkale ve Karadeniz boğazlarının açılması ve Karadeniz'e geçişin sağlanması, Çanakkale ve Karadeniz istihkamlarının müttefikleri tarafından işgali

2. MADDE : Osmanlı sularındaki mayın tarlaları ile torpido ve kovan mevzileri ile diğer engellerin yerleri gösterilecek ve gerekirse bunların taranması veya temizlenmesi için yardımda bulunulacaktır.

3. MADDE : Karadeniz'deki mayın tarlalarına ilişkin gerekli bütün bilgilerin verilmesi.

4. MADDE : Müttefiklerin bütün savaş esirleri ile tutuklanan bütün Ermenilerin İstanbul'da toplanarak hiçbir şart ileri sürmeksizin teslim edilmesi.

5. MADDE : Sınırların korunması ve iç düzenin sağlanması için gerekli olan birliklerin dışındaki Türk Ordusunun derhal terhis edilmesi. (Birliklerin mevcudu ve konuşlandırılması Türk Hükümeti ile yapılacak görüşmelerden sonra müttefiklerce belirlenecektir.)

6. MADDE : Halihazırda Türk Sularında veya Türkiye tarafından işgal edilmiş sularda bulunan bütün gemilerin teslimi; bu gemiler, Türk Karasularında kolluk veya benzeri amaçlar için tahsis edilmiş küçük gemiler hariç, belirtilecek Türk Limanında veya limanlarında gözültüne alınacaktır.

7. MADDE : Müttefiklerin güvenliğini tehdit edici bir durumun ortaya çıkması durumunda, bunlar herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkına sahip olacaklardır.

8. MADDE : Halihazırda Türkler tarafından işgal edilen bütün limanların ve demirleme yerlerinin müttefik gemilerince özgürce kullanılması ve bu limanların kullanılmasının düşmana yasaklanması.

Benzer koşullar, ticaret ve ordunun terhisi için, Türk Sularındaki Türk ticaret gemilerine de uygulanacaktır.

9. MADDE : Türkiye'nin limanlarında ve tersanelerindeki bütün onarım kolaylıklarının kullanılması.

10. MADDE : Toros Tünel Sisteminin müttefikler tarafından askeri işgali.

11. MADDE : Türk Birliklerinin, Kuzey-batı İran'dan savaş öncesi sınırların gerisine kadar derhal çekilmeleri daha önce buyurulmuştu ve uygulamaya konacaktır.

Mavera-yı Kafkas'ın bir bölümünün Türk Birlikleri tarafından boşaltılması daha önce buyurulmuştu. Türk Birliklerinin henüz boşaltmadıkları Mavera-ı Kafkasın kısmı, durum incelendikten sonra eğer Müttefikler uygulanmasını talep ederlerse boşaltılacaktır.

12. MADDE : Türk Hükümetinin haberleşmeleri hariç, telsiz, telgraf istasyonları ve telgraf kablolarının müttefikler tarafından denetimi.

13. MADDE : Denizciliğe, askerliğe ve ticarete ait her türlü gerecin imhasının yasaklanması.

14. MADDE : Türkiye'nin ihtiyaçları karşılandıktan (tatmin) sonra, Türk kaynaklarından elde edilebilecek kömür, mazot, deniz gereçlerinin satın alınması için kolaylıklar sağlanacaktır. Bu maddelerin hiçbirini ihraç edilmeyecektir.

15. MADDE : Halkın gereksinimleri dikkate alınarak, Müttefik makamların serbest ve tam tasarruflarına konulması gereken, Halihazırda Türk kontrolü altında bulunan Mav-la demiryolunun bölümleri dahil olmak üzere bütün demir yollarını kontrol için müttefik subaylar yerleştirilecektir.

Batum'un işgali bu hüküme dahildir.

Türkiye, Bakü'nün Müttefiklerce işgaline karşı koyamayacaktır

16. MADDE : Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de bulunan garnizonlar en yakın müttefik komutanına Mezapotamya'da teslim edileceklerdir.

Kilikya'da bulunan birlikler, beşinci Madde'de öngörülen düzenin muhafazası için gerekli şartların haricinde çekileceklerdir.

17. MADDE : Trablusgarp'ta ve Bingazi'deki bütün Türk subaylarının en yakın İtalyan garnizonuna teslimi.

Türkiye, teslim olma buyruğuna itaat etmeyen subaylara her türlü ikmalin gönderilmesini ve bunlarla her türlü haberleşmeyi kesmeyi yükümlenir.

18. MADDE : Misra'ta da dahil olmak üzere Trablusgarp'ta ve Bingazi'de işgal edilen bütün limanların en yakın müttefik garnizonuna teslimi.

19. MADDE : Denizci, asker ve sivil bütün Alman ve Avusturya'lıların bir ayı zarfında Türkiye'yi terk edeceklerdir. Uzak bölgelerde bulunanların, bu mühletten sonra mümkün olan en erken zamanda terk edeceklerdir.

20. MADDE : 5. Madde gereğince terhis edilecek Osmanlı ordusu bölümünün, taşıtlarını da içermek üzere, araç ve gereçlerinin, silahlarının ve cephanesinin kullanılış biçimi konusunda verilebilecek emirlerin yerine getirilmesi.

21. MADDE : Müttefiklerin çıkarlarını korumak amacıyla Türk Donatım Bakanlığına müttefik temsilciler bağlanacaktır.

Bu amaçla gerekli bütün bilgiler, bunlara sağlanacaktır.

22. MADDE : Türk esirleri, Müttefiklerin buyruğunda olacaklardır: müttefikler, sivil esirlerin ve askerlik çağını geçmiş esirlerin serbest bırakılma meselesini göz önünde bulunduracaktır.

23. MADDE : Merkez güçleri ile bütün ilişkileri kesmek Türkiye için zorunludur.

24. MADDE : Altı Ermeni vilayetinde, karışıklık durumunda, Müttefikler bu vilayetlerin herhangi bir bölümünü işgal hakkını mahfuz tutuyor?

25. MADDE : Müttefikler ile Türkiye arasında düşmanca eylemler 31 Ekim 1918 Perşembe günü yerel saatle öğleden itibaren kesilecektir.

İki nüsha olarak, Limni'de Mondros Limanı'nda Britanya Majestelerinin AGAMEMNON gemisinde imzalanmıştır

30 Ekim 1918

Hüseyin Rauf

Arthur Caltorpe

Reşat Hikmet

Sadullah

Birinci Bölüm

Mezopotamya cephesi ile ilgili Mütareke Hükümlerinin ihlalleri

•
•
•2' den 41'e kadar

Mondros Mütarekesinin imzasından, Şehrin ve Musul

vilayetinin bir kısmının İngiliz birlikleri tarafından

işgaline kadar.

30 Ekim 1918 – 30 Kasım 1918

Belge: 2*31 Ekim 1334 (1918)***Altıncı Ordu Komutanına**

Bugün, itilaf güçleri ile imzaladığımız mütareke 31 Ekim 1334 öğleden itibaren yürürlüğe girecektir. Söz konusu Güçlerin delegeleri bu durumdan Bulgaristan'daki, Sürkiye'deki ve Irak'taki ordularının komutanlarını haberdar ettiler.

Mütareke şartlarına kesinlikle uyulması gerekiyor.

Bu haberi aldığınızı belirtiniz. Ayrıntılar ayrıca bildirilecektir.

Sadrazam ve Genel Kurmay Başkanı

Ahmet İzzetHata! Yer imi

tanınmamış.

Belge: 3

Telgraf: ÇOK İVEDİ

*Musul, 31 Ekim 1334***Genel Kurmay Başkanına**

31 Ekim öğleden sonra saat sekizde, Hazretlerinin aynı gün öğleden itibaren yürürlüğe girmesi gereken mütarekenin imzalandığını bana bildiren emrini aldım. Durum, anında ilgililerin bilgisine iletili ve savaş haline ara verildi.

Altıncı Ordu, şimdiye kadar büyük kayıplar vererek çetin muharebelerde sergilediği fedakarlık ruhu sayesinde, Musul vilayetinin büyük bir kısmını muhafaza ederek kıymetli ülkesi için bir hizmet daha sundu.

Bu başarı, yalnızca Hazretlerinin güzel anlayışı, ile oluşmuştur ve ülke savaşın etkilerinden daha erken bir zamanda kurtarılırken, tebriklerimi ve saygılarımı Altıncı Ordu adına sunma cesaretini gösteriyorum.

Altıncı Ordu Komutanı

Ali İHSAN

Belge: 4*31 Ekim 1334*

**Irak'taki İngiliz Ordularına Komuta eden,
Ekselansları General Marshall'a
Irak'ta en çok ilerlemiş İngiliz
Tümeninin Komutanına**

Türkiye ile İngiltere arasında Mondros Limanında (Limni Adasında) başlatılan Mütareke görüşmelerinin son bulduğunu ve Mütarekenin imzalandığını siz Ekselanslarına bildirmekten şeref duyarım. Sizden, derhal karada olduğu kadar havadaki çatışmaların da durdurulmasını ve savaşan tarafların halen bulundukları yerler arasında kalan bölge tarafsız olarak sayılmasını rica ederim.

Eğer İngiliz Ordu Komutanı, mütarekenin diğer şartları hakkında bazı istekler bildirecek ise, bu konuda bir anlaşmaya varabilmek için görüşmelere hazırım.

Saygı ile.

**6 ncı Ordu Komutanı
Ali İHSAN**

Belge: 5*Musul, 1 Kasım 1334*

**2 nci Tümen Komutanına
5 nci Tümen Komutanına**

1. 5nci tümen, 3 veya 4 düşman süvari alayının şu anda Hammam Alil'e vardığını, iki rilonun Dicle'nin doğusuna geçtiğini ve süvarinin büyük sayıda otomobil ve başka şeyle görüldüğünü bu arada toz yüzünden tam olarak ayırt edilemediğini bana bildiriyor.

2. 2 ni ve 5 nci Tümenler, düşmanın ilerlediği yönlerde derhal savunma tedbirlerini alacaklar ve hiçbir durumda ona karşı ateş açmayacaklar

İşaret flaması taşıyan subaylar derhal düşmana doğru yönelecekler ve dünden itibaren varılan mütarekeye rağmen, ilerleyişlerinin gerekçesini soracaklar.

Dünkü yerlerine dönmeleri için bugün ulaştıkları yerlerden geri çekilmelerini onlardan isteyeceklerdir. İlerlemeye devam ederlerse, ateş açılmayacak ve denecek ki; " Ateş açmama emri aldık. Mütarekeye rağmen eğer ilerlerseniz protesto ederiz ve sonra utanarak geriye dönersiniz." Buna rağmen yine de ilerlerseler, hiçbir zaman ateş açılmayacak.

Askerler ve birlikler ayakta bekleyecekler ve düşmanın gelişinde, mütareke olduğunu, protesto edildiğini ve ateşkes emrinin komutan tarafından verildiğini söyleyerek el işaretleri ile durduracaklar.

“Bizler emirlere itaatsizlik etmiyoruz, fakat sizler, imzalanan antlaşmaya uymuyorsunuz. Geri çekilmenizi rica ediyoruz” denmeli.

Olayların bütün safhalarını anında bana bildirmenizi rica ediyorum.

3. 2 nci ve 5 nci Tümenlere 18120 sayılı ve 1 Kasım 1334 tarihinde saat 2:45'te ve sonrasında bildirilmiştir.

6 ncı Ordu Komutanı

Ali İHSAN

Belge: 6

1 Kasım 1334

Ekselansları Ali İhsan Paşaya, 6 ncı Ordu Komutanı

Kanunlar ve nizamlar menfaatlerini muhafaza için Musul'a gidip ve işgal etme emrini aldığımı size bildirmekle şeref duyarım.

Bugün saat 12'de hareket etmek niyetindeyim. İleri yürüyüşümüz esnasında gereksiz kan akışını önlemek için birliklerinize çarpışma olmayacağını umarım.

Öğleye yarım saat kalana kadar birliklerinizi, Musul'un 5 mil gerisine çekmenizi, Araplar tarafından yapılabilecek her türlü karışıklığa engel olabilmek için bu mektubu getiren Yarbey Leachman ile kararlaştırarak sayısını tespit edeceğiniz daha sonra tarafımdan değiştirilecek olan yeterli miktarda bir Türk garnizosunun şehirde bırakmanızı sizden rica ediyorum.

Üstün saygılarımı kabul ediniz....

A CASSEL

Tuğgeneral

İngiliz İleri Birlikleri Komutanı

Belge: 7**Sadaret konağından***2 Kasım 1334***6. Ordu Komutanına**

Cevap:

Mütareke metni size zaman kaybetmeden bildirilecektir.

25 nci madde şöyle düzenlenmiştir.

“ Türkiye ile Müttefikler arasındaki çatışmalar 31 Ekim 1918 Perşembe günü öğle vakti durdurulacaktır.” Bu madde gereği; çatışmaların kesilmesini talep etme hakkına sahipsiniz. Mütareke şartlarında, Musul’un boşaltılmasını ve teslimini belirten hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Çatışmaların derhal durdurulması zorunluluğundan dolayı, Musul bizim elimizde kalmalıdır.

Eğer, Mütareke şartlarının aksine, Musul’u işgal etme taleplerinde ısrar ederlerse, fiili bir saldırıya kadar reddedeceksiniz. Gerçek bir saldırı durumunda ise protesto etmeli ve silahlarla karşılık vermeden, Musul’u terk ederek Kuzeye çekilmelisiniz. Böyle bir durumda dahi her türlü yıkımdan kaçınılmalıdır. Çünkü, bu konuda üstlendiğimiz yükümlülüklerimiz vardır.

Malzeme ve erzaklarının fiyatı ve miktarını bilmek yeterlidir. Düşman ile ilişkileriniz esnasında, imparatorluğun gelecekteki sınırları, kayıpları ve teşkilatlanması hakkında her türlü görüş alışverişinden kaçınmanızı ayrıca tavsiye ediyorum.

Sadrazam ve Genel Kurmay Başkanı**Ahmed İZZET****Belge: 8**

Şifreli savaş Telgrafi

bir an dahi gecikmesin.

*3 Kasım 1334***Genel Kurmay Başkanına**

2 Kasım tarihli, numarasız şifreye cevap

İngiliz Generali Cassel, bu sabahda geldi. Aynı zamanda birliklerine, şehri çembere almalarını emretti. Benim cevabıma dayandırdığı yazısında cevap olarak, aşağıdaki özetlenen telgraf emrini almış olduğunu bildirdi:

“Mütareke şartları size bildirilecektir. 7.nci Maddeye göre, itilaf güçleri stratejik önemi haiz olan her yeri işgal etmeye yetkilidirler. İngiliz Savaş Bakanı, Musul’un işgalini arzu ediyor.

Aynı şekilde. mütarekenin 16.ncı maddesine göre Mezopotamya’daki bütün garnizonlar en yakın İtilaf kuvvetleri komutanına teslim edilecektir.”

Bu emir gereği Musul’u işgal edecek ve bütün malzeme, mühimmat ve silahlarımızla ile hepimizin teslim olmamızı söyledi.

Aynı zamanda, uçakla bir harita ve yazılı bir emir aldığını ve bu emirde Irak’ta teslim olması gereken garnizonlar ve de Irak kelimesinin anlamı hakkında detayların bulunduğunu belirtti.

Bu haritayı inceledim. Irak’ın sınırları aşağıdaki yerleşim yerlerinden geçiyor: Süleymaniye, Köysancak, Erbil, Akra, Amediyah, Siirt, Silvan ve Osmaniye onların ellerinde kalıyor; bu sınır daha sonra Siverek’in kuzeyini ve batısını dolaşarak Fırat’ta son buluyor ve Meskene’ye kadar Fırat’ı takip ediyor.

Bu verilere göre, hemen hemen Musul vilayeti ve Diyarbakır’ın tamamı, Urfa Sancağı ve Siirt Irak’a dahil edilmiş. Bu yerlerdeki garnizonların bütün mühimmat savaş malzemesi ve bütün devlet malları ile birlikte teslim edilmesini istedi.

Ben de sizden almış olduğum emri özetledim ve mütareke belgesi, Musul’un teslimi ve boşaltılması ile ilgili hiçbir şart içermediğini ve sonuç olarak Musul’u boşaltamayacağımı belirttim.

“ Savaş bitti dedim, ve 31 Ekim öğleden sonra olanlar diplomasinin yetkisindedir. İki hükümet de İstanbul’da anlaşılır. İstanbul bana emirlerini verecek ve bende uygulayacağım. Başka hiçbir şeyi dinleyemem. “

İngiliz generali bana, aldığı emri yerine getireceğini ve sonuç olarak şehri işgal edeceği cevabını verdi. Mühimmat ve diğer depoları teslim etmem gerektiğini ayrıca ifade etti.

Ona: “Bu yapılmaz. Bu şekilde davranmak doğru ve mantıklı değil. Dürüst olmalısınız. Dün beş mil geri çekilmekten bahsediliyordu bugün teslim olmadan söz ediliyor. Bu iki olay arasındaki fark kayda değerdir. Bunu yapmak için hangi hakka dayanıyorsunuz?

Mütareke yüzünden, geriye gönderdiğimiz malzemelerin büyük bir kısmını geri getirdik. Eğer, Musul’u terk etmeye karar vermiş olsaydık, onları geri getirmezdik. Tam tersi, bugüne kadar daha başka birçok şey göndermiş olurduk ve bizde geri çekilmiş olurduk.” dedim.

Sık sık çok ciddi bir hal alan ve üç saat süren bir konuşmadan sonra dedim ki:

“ Silahla fethedilmeyen bir şehri almak, ne de kazanılmayan ganimeti ele geçirmek doğru değil. Ne de esir edilmeyen asker alıkonulamaz. Bu davranış İngilizleri şereflendirmiyor. Benim gibi, şeref ve onurla bu civarda dört yıl görev yapmış ve adaletli davranıştan hiçbir zaman ayrılmamış bir komutana bu çeşit tekliflerin sunulması hiç yakışmıyor. Şu teslim kelimesini bir daha tekrar etmemenizi sizden rica ediyorum. Bu sınırların ve bu garnizonların teslimi bir İngiliz teklifi olabilir ve Osmanlı hükümetine teklif edilmiş olabilir, fakat kabul edildiğine ve imzalandığına inanmıyorum.

Eğer kabul edilmiş olsaydı, en azından kısa bir muhabere ile haberdar edilmiş olurum. Bu konuda hiçbir Beyan almadım, tam tersine, İzzet Paşa Sadrazam ve Genel komutan sıfatı ile bana mütarekenin Musul’un boşaltılması veya iadesi hakkında hiçbir şey öngörmediğini bana bildirdi. Ayrıca, boşaltma ve iade birbirinden farklı şeylerdir. Hükümet, Musul’un boşaltılmasına rıza göstermiş olabilir. Fakat bu durumda birliklerimizi, malzemelerimizi, silahlarımızı, mühimmatımızı ve diğerlerini teslim etmeden beraberimizde götürerek şehri terk ederiz. Sizin teklif ettiğiniz kapitülâsyondan başka bir şey değil.

Bu olayda kesinlikle bir yanlışlık var. Bana ulaşan emirde, ne Musul’un terki ne de boşaltılması konusunda hiçbir yok; Oysa sizin emrinizde Irak’ın tüm garnizonlarının tesliminden bahsediliyor. Hiç Şüphesiz bir hata var, ve bu hata diplomatik yolla düzeltilmeli ve bize bilgi verilmeli. Talimat istemek için yazalım.

General bana cevaben, şehri işgal etme emrinin olduğunu, her halükârda işgal edeceğini ve ayrıca birliklerini şehri işgal etmek maksadıyla gönderdiğini söyledi.

Bu işgalin kabul etmeyeceğimi ve birliklerini dost ve misafir olarak karşılayacağımı cevaban bildirdim.

Sonunda, birliklerini şehrin bin metre güneyindeki konak yerine kadar ilerletti. Bir süvari alayı iki top ile birlikte köprünün doğu ucunu tuttu. Kuzey ve batı kıyıları birkaç tank ve süvariler tarafından tutuldu.

Emir gelmeden önce benden, şehirden hiçbir şey çıkarmama ve geriye hiçbir şey göndermem sözünü aldı.

Birliklerini, emir aldığı takdirde geri çekeceğini bana bildirdi.

Boşaltma maksadıyla verilecek bir emir durumunda, boşaltmaya başlayıp gitmem gerekiyor, fakat, bu emir bir teslimiyet içeriyorsa, hepimizi bütün malımız, malzememiz ve mühimmatımız ile teslim alacakmış.

“Aynı şekilde, Dicle’nin doğusundaki birliklerimizin yerlerinden kımıldamayacak ve bölgemizin sınırları dışına hiçbir şey gönderilmeyecek” dedi.

Ona bu sözü verdim.

Hali hazırda, biz şehrin içinde, onlar civarlarındalar General, Alman konsolosluğunun lokaline yerleşti.

Şerefli bir asker sıfatıyla, burada, mütarekenin emirleri doğrultusunda kaldığımızı üstlerine yazmasını rica ettim, eğer ki, mütareke boşaltmayı veya teslimi öngörseydi, onların gelişini kadar geri çekilmemiz için zamanımız olurdu; eğer ki İngiliz ordusu Musul'un işgalını tasarlıyor ise, bu işgal bize bütün malzemelerimizi önceden götürmemize müsaade edecek dostça bir şekilde yapılabilir. Diplomatlar durumdan haberdar değiller bu durumu onlara anlatmak ve teslim olmamız talebinden vazgeçirmek gerektiğini rica ettim.

Bana, gerekçelerimi anladığını fakat bu şekilde davranması için emirler aldığını, bütün bunlardan amirlerini haberdar edeceğini ve eğer ki tam tersi bir emir aldığı takdirde gelip beni haberdar edeceğini: General Marshall belki ertesi gün gelebileceğini ve bu durumda onu bana getireceği cevabını verdi.

Sizden, diplomatlar arasında bu soruların kesin çözümlerinin sağlanması ve bunların uygulanması maksadıyla bize, onların kararlarını bildirmenizi rica ediyorum. Onları, bizi esir etme gibi anlamsız tekliflerinden vazgeçirmek gerekiyor. Eğer ısrar ederlerse, ne yapmamız gerektiğini bize yazınız, çünkü, bizi buradan muharebesiz uzaklaştırmak imkansızdır; Irak'ın sınırları içinde bulunduğunu belirttikleri gibi diğer yerlerde de benzeri incitici davranışların tekrarı kaygısıyla, en azından kayıplarımızı azaltmak maksadıyla sahip olduğumuz değerli malzemelerimizin Harput'a doğru taşınmasına müsaade etmenizi sizden rica ediyorum.

Altıncı Ordu Komutanı

Ali İHSAN

Belge: 9

3 KASIM 1334

ŞİFRELİ. ÇOK İVEDİ

HİÇBİR GECİKME KABUL EDİLEMEZ.

Genel Kurmay Başkanına

General Cassel ile bu günkü mülakatımdan sonra, İngiliz İnci kolordu komutanı General Campbell, Şeriye'den kalkan bir uçak ile öğleden sonra saat ikide Musul'a geldi. Bana Irak'taki İngiliz Kuvvetleri genel komutanı, Tümgeneral Marschall tarafından imzalanmış 2 Kasım tarihli İngilizce kaleme alınmış bir mektup getirdi.

İşte çevirisi

“..... (*)”

General Campell, aynı zamanda General Cassel'in sabah bana gösterdiği haritayı da getirdi.

General Cassel'in sözlerini hemen hemen tekrar etti. Aynı zamanda mütareke metninin İngilizce'sini bana okuttu. Özellikle üzerinde durdukları 7nci ve 16ncı maddeleri bana belirtti. Oysa bu maddelerden biri yalnızca herhangi bir stratejik noktanın işgalinden bahsettiği ve de söz konusu belirtilen diğer yerler arasında, “ Irak “ kelimesi ile amaçlanan bölgenin sınırlarını belirlemeden, Irak garnizonlarının terki mevzu bahistir. Ona şu cevabı verdim: “ Mütareke metni İstanbul'dan henüz bana ulaşmadığı için, bilgi sahibi değilim. Buna rağmen, size güvenerek şahsım adına bana sunduğunuz metni imzalanmış metin olarak kabul ederim. Fakat Musul ve Irak'ın sınırları hakkında, bana harita üzerinde gösterdiğiniz sınırları burada hiçbir şey belirtmiyor. İşgal etmek istediğiniz önemi haiz olduğu sanılan yerleri tespit etmelisiniz ve akabinde onayını almak için Osmanlı Hükümetine, bildirmelisiniz.

Bana emirler verilecek ve ben de boşaltmaya başlayacağım, teslim olmamız değil, demek oluyor ki, silah ve mühimmatlarımızı ve de erzakımızı götürerek geri çekileceğiz. Eğer bu yerlerde birlikte Musul'u da işgal etmek istiyorsanız, olayı İstanbul'da çözmeniz gerekiyor ve bu hususta bana bir emir gelmeli, aksi taktirde geri çekilmeyeceğim ve şehri teslim etmeyeceğim, Irak'ın sınırlarına gelince, sizin görüşünüzü kabul etmeyi kesin bir şekilde reddediyorum. Bu sınırları kim belirledi? 1917 tarihli bir Alman gazetecinin anlamsız açıklamasını böyle bir toplantıda nasıl tartışa biliriz? Bu kesinlikle kabul edilemez. Sorun diplomatlar arasında çözülmeli: ortak karar ile tespit edilmiş hattı bana emrederler ve ben de bu hattın ötesine çekileceğim. Buna ek olarak, “ Irak garnizonlarının teslimi” ifadesi, ona vermek istediğimiz anlama sahip değildir.

“Garnizon” askerlerin beklediği bir kaleye denir. Irak'taki ve diğer yerlerdeki kalelerinin onu savunan birlikleriyle birlikte teslimi öngörülebilir, fakat Irak'ta hiç kale bulunmamaktadır.

Hepimiz seferdeki bir orduyu oluşturuyoruz. Örneğin, bu konu seferdeki ordular haricinde Medine'nin çevrili olduğu Hicaz' ile Trablusgarpgarp'ı ve Yemen'i savunan kalelerini ve birliklerine uygulanabilir. Garnizon oluşturmayan fakat seferde birlikler olan bizi bu konu ilgilendiremez. Bir yeri işgal etmek istediğiniz anda, biz boşaltıyoruz ve siz işgal ediyorsunuz. Teslim olmak söz konusu olamaz. Ben, vatan görevini şeref ve dürüstlük

* 10 nolu belgeye bakınız.

ile tamamlamış bir komutanım. Bu tür teklifler bana bildirilemez. Kesinlikle reddediyorum. Kendimi öldürürüm ama birliklerimi teslim etmem.”

Sözlerimin şiddeti ve tutumum onları şaşırttı. General Campbell: Biz buraya kavga etmek için değil fakat sorunu dostça bir görüşme ile halletmek için geldik. Büyük incelikle ve çok samimi bir şekilde bana söylediklerinizi çok doğru buluyorum. Marschall’a metne uygun olarak tekrar etmek için not alıyorum. Umarım oda size hak verir. Siz de kendi tarafınızdan İstanbul’a yazın.” 7. madde mucibince Musul’un işgalini talep ediyoruz. Size talimat verilsin, dedi.

Yeniden Şeriye’ye uçakla gitti.

Altıncı Ordu Komutanı

Ali İHSAN

Belge: 10

6.ncı Türk Ordu Komutanı, Ekselansları Ali İhsan Paşa’ya

Bağdat 2 Kasım 1918

3Kasım 1333 de alındı

1. Çatışmaların derhal kesilmesi ve iki ordu arasında tarafsız bir bölgenin tespiti ile ilgili 1 Kasım tarihli mektubunuzu aldım.

2. Mütarekenin 25nci maddesine uygun olarak çatışmalar 31 Ekim öğleden itibaren durduruldu. Birliklerime bunu bildirdim.

3. 7. nci madde gereği, gerekli gördüğüm stratejik noktaları işgal etme hakkım var ve en cansiperane birliklerime Musul’u işgal etme emrini verdim. Bu işgal, birliklerinizin gidişinde şehirde kanunu ve düzeni sağlamak için gerekli. Umarım, birliklerimin hareketlerini kolaylaştırmak için mümkün olan bütün kolaylıkları sağlarsınız; Çünkü özellikle kan akmasından kaçınmak istiyorum.

4. 16.ncı maddeye uygun olarak, sizden, Irak’ta bulunan bütün garnizonları en yakın müttefik komutanın ellerine teslim etmenizi ve birliklerinizin General Fanshaw; veya bu maksatla tayin edeceği subaya teslim etmenizi talep ediyorum. Siz yalnızca 5. Maddede açıkça belirtilen sınırları bu maddelerin düzenlemelerini uygulamak ve yerine getirmek maksadıyla uygun göreceği miktarda kuvveti düzeni sağlamak için bırakarak, elde bulunduracaksınız.

Bu konuda, Irak’ın sınırları, Ekim 1917’de Berlin’de Irak hakkında yayınlanan Alman askeri raporunda belirtilenin olduğunu General Fanshaw’a açıkladım.

Bu sınırlar şunlardır: Mouhammerah'ın İran sınırı boyunca Oramor dağı civarında Diyale'i kestiği noktaya kadar, buradan Süleymaniye Köysancak'a (dahil) kadar, oradan Harir civarında Büyük Zap tarafından oluşturulan köşeye kadar ve buradan Büyük Zap boyunca Amediyahh'nin kuzeydoğu noktasına kadar, buradan Fırat boyunca Zaho, Siirt, Batman, Piran ve Kerker'i içine alarak Meskene'ye kadar, daha sonra Meskene'den çöl ile Fırat'ın sağ kıyısı arasındaki bütün ekili alanları içine alarak İran Körfezine kadar.

5. 4.ncü maddeyi takiben, müttefiklerin bütün esirleri İstanbul'da toplanacaklar ve kendi makamlarına şartsız teslim edileceklerdir. Irak'ta müttefiklere ait birkaç esir olduğuna göre ve bunların İstanbul'a gönderilmesi kolay olmadığına göre, bunların Musul veya Halep'te temsilcilerime verilmeleri için sizden katkıda bulunmanızı rica ediyorum.

6. Mütarekeyi ilgilendiren diğer sorunlar General Fanshaw tarafından siz ile anlaşarak tespit edilecektir.

7. Mektubumu, sizin komutanız altındaki birliklerin ispatladığı yüksek vasıflar için ve de Yarbay İsmail Hakkı Beyin son olarak verdiği mücadele boyunca gösterdiği enerjik savunma için hayranlığımı ifade ederek bitiriyorum.

Lütfen kabul ediniz

Irak'taki İngiliz kuvvetleri komutanı

MARSCHALL

Belge: 11

ŞİFRELİ ÇOK İVEDİ

Büyük Karargah, 3 Kasım 1334

Altıncı Ordu Komutanına

Cevap:

1. İşte söz konusu mütarekenin yedinci maddesinin metni. “ Müttefiklerin güvenliğini tehdit edici olası bir durum meydana geldiğinde, bunlar her türlü stratejik noktayı işgal etme hakkına sahip olurlar.”

Bu açık metine göre, Irak'taki İngiliz ordusu, güvenliğini tehdit edebilecek bir durum meydana gelmedikçe 31/ 10 / 334 öğlede işgal ettikleri hattan öteye ilerleme hakları yoktur.

2. 16ncı maddenin metnine gelince, şu ifadelerden oluşmuş: “ Hicaz'da, Assur'da, Yemen'de, Suriye'de ve Mezopotamya'da bulunan garnizonlar en yakın müttefik komutanlığına teslim edileceklerdir.”

Mondoros'un imzacılarından biri olan Amiral Galthrop, garnizon ifadesiyle kast edilen birlikler, çevrili olanlar veya mütareke hattının ötesinde düşman tarafından işgal edilmiş kısımda ikamet edenlerdir ve bu ifadenin seferdeki ordularımıza kadar uzanmadığını açıkladı.

Bu açıklama üzerinedir ki imza edildi.

Kilikya'da bizim Yıldırım Ordusunun bulunmasına rağmen, Suriye'nin Hicaz, Yemen ve Asur garnizonları arasında sayılması olayı güdülen maksadın yukarıda ortaya konulduğu gibi olduğunun açık kanıtıdır.

Diğer bölgelerdeki komutanlar, mütareke şartlarını tatbik ediyorlar ve durumlarını muhafaza ediyorlar.

3. Takip edeni Cassel'e anlatınız. Bir İngiliz generalinin, kendi hükümetinin tam yetkili bir amiralinin sözünü bu şekilde ihlâl etmesi beklenemez.

Diğer bazı meseleler hakkında görüş ayrılıklarının çıkması üzerine amiral Galthrop derhal haberdar edildi ve bunlar diplomatik yoldan halledilmek üzereler. Eğer bu görüşmeler bir çözüme varmadan önce (sonuçlanmadan önce) İngiliz generali teslim üzerinde ısrar ederse, çatışma çıkarmaktan kaçınarak en son aşırılığa kadar dayanacaksınız.

Görüşmelerin sonucu elde edildiği anda size iletilecektir.

Sadrazam ve Genel Kurmay Başkanı

AHMET İZZET

Belge: 12

3 Kasım 1334

Şifreli

Sadrazam Konağından

Altıncı Ordu Komutanı

Son Derece İvedi.

Biraz önceki telgrafın devamı.

İngilizHata! Yer imi tanımlanmamış. Hükümeti, mütarekede bize terk ettirmek istediği toprakları açık bir şekilde belirtti. Amiral ilk başta, Adana, Sis, Zeytun, Hatşin ve Antep'i işgal etmeyi dahi teklif etmişti; fakat bizim başvurmuz üzerine daha sonra vazgeçti. Hiçbir savunma kuvvetine sahip olmadığımız için, İngiliz Hükümeti, eğer istiyorsa, barış zamanında ülkemizin tamamını işgal edebilir. Fakat, bir İngiliz subayını, iki gün önce verilmiş bir sözü, hünerli yorumlarla ihlal edebileceğini düşünemiyorum. Dahası, General Cassel uzun müzakereler sonucunda değiştirmeyi başardığımız mütarekenin asıl metnini

aldığı sanılıyor. Dolayısıyla, İngiliz amirali görüşmelerin başında 7nci maddeyi takip eden şekilde teklif etmişti.

“Müttefikler, bütün stratejik noktaları işgal etme hakkına sahip olacaklardır”. Daha sonra takip eden kısıtlama eklendi: “ Müttefiklerin güvenliğini tehdit edici bir durumun çıkması halinde”. İlişkide olduğumuz komutanlar ve amiraller mütareke şartlarını eksiksiz takip ediyorlar.

General Cassel’in dikkatini, bu olay ve de Amiral Galthrop’un yapmış olduğu açıklamalar üzerine çekmenizi rica ediyorum.

Sadrazam ve Genel Kurmay Başkanı

Ahmet İZZET

Belge: 13

4.Kasım 1334

Irak’taki İngiliz Ordu Komutanı Ekselansları Tümgeneral Marschall’a

Ekselans,

2 Kasım 1918 tarihli mektubunuzu aldığımı ve takip edeni sunma şerefine sahibim.

1. Türk heyeti ile müttefik güçlerinin tam yetkilisi İngiliz amirali Galthrop arasında 30 Ekim de Mondros’ta imzalanan ve 31 Ekim öğleden itibaren yürürlüğe giren mütareke metnini bizde aldık.

Bu anlaşma ifadesine 31 Ekim öğlen bütün savaş faaliyetleri durduruldu. O anda, Türk Toprakları üzerinde en ilerideki İngiliz kuvvetleri, Hane Kine-Salahie – Tuz–Hurmatu – Kerkük – Altun Köprü – Gayare El Hadar petrol kuyuları hattında bulunuyorlardı ve sonuç olarak bu hattı geçmek mütarekeye aykırıdır.

Mütarekeden sonra hiçbir askeri hareket olamayacağına rağmen 1Kasımda Gayare’den hareket eden General Cassel’in birlikleri Hammam Alil ve daha sonra Musul’un hemen yanına gelmişlerdir. Siz Ekselanslarından bu birliklerin derhal Gayare üzerine geri çekilmelerini sağlamanızı rica ediyorum.

2. Mütarekenin 7nci Maddesi gereği, siz Ekselanslarının, sadece ve yalnızca herhangi stratejik bir noktanın olduğu için işgaline girişme hakkının olmadığını tahmin ediyorum. Bu akşam Sadrazamdan aldığım emir ve detaylara göre, amiral bu maddeyi Mondros’ta aşağıdaki gibi teklif etmiş:

“ Müttefikler, her stratejik noktayı işgal etme hakkına sahip olacaklardır.” Türk heyetinin talebi üzerine, bu maddeye takiben şart eklendi: “ Müttefiklerin emniyetini tehdit

edecek bir durumun ortaya çıkması durumunda” Oysa, şehrin işgal edilebilmesi için Müttefiklerin güvenliğini tehdit edici hiçbir elverişli durum Musul’da meydana gelmedi. İngiliz ordusu, taarruz hareketlerinde başarmak maksadıyla her türlü imkan kullanarak şimdiye kadar yüreklendirdiği göçebeleri kışkırtmaya artık son versin ve en ufak güvensizlik olmayacaktır.

Musul şehrinde dahi güvenlik ve düzen hiçbir zaman bozulmadı. Durum böyle iken, işgal etmek için hiçbir sebep bulunmamaktadır. Ayrıca buna benzer bir sorun meydana gelse dahi, bu önce her iki tarafın diplomatları arasında tartışılması ve çözülmesi gerekiyor ve bizlerinde benzer emirleri olmamız gerekiyor, siz Londra’dan ve ben İstanbul’dan. Ancak İngiliz ordusu Musul’u işgal edebilir, fakat bu dostane işgal, şehri boşaltılmasını ve birliklerimizin geri çekilmesini gerektirmiyor. Şehirde hem İngiliz Ordusundan hem de Osmanlı ordusundan birlikler olacak, Örneğin, İngiliz Filosunun gelişinde, İstanbul bizler tarafından boşaltılmayacaktır. Mütarekeden sonraki bütün olaylar, diplomasinin yetkisinde olduğundan bu sorunlarda diplomasie başvurmanızı ve ortak mutabakat ile alınan kararların uygulanmaya koyulmasını rica ediyorum.

3. 16ncı maddenin, Mezopotamya’daki garnizonların en yakın müttefik komutanına teslimini öngördüğü doğrudur. Fakat, garnizon ifadesinin kaleleri ve onların koruma birliklerini ya da tamamen çevrilmiş birlikleri ifade ettiği açıktır.

Bizim delegelerimiz, söz konusu maddeyi, İngiliz amirali Sir Galthrop’un şu şekilde açıklamasından sonradır ki bu bildiriye kabul ettiler ve imzaladılar

Sonuç olarak bunu Irak’ta uygulamak için hiçbir gerekçe yoktur. Çünkü, bu maddenin hedef aldığı, Chureiat’ın kuzeyinde çevrili olan Yarbay İsmail Hakkı Beyin birlikleri esir alındılar. Irak’ta çevrilmiş başka hiçbir birlik ve hiçbir kale yoktur.

4. Sınırların muhafazası için gerekli birlikler ile diğerlerinin terhisini ilgilendiren Mütarekenin 5nci maddesi de aynı şekilde öncelikle diplomatik yolla belirlenmeli ve ihtiyaç duyulacak kuvvetlere ve konuşlandırılacak yerlere karar verilebilmesi için öncelikle sınırlar oluşturulması gerekiyor. Irak’ın sınırları, bizler tarafından değil, diplomatlar tarafından tespit edilecektir. Atıfta bulunduğunuz Alman askeri raporu, kendilerine has anlamsız bir varsayımdan ibarettir. Bence, Mezopotamya, Musul’un güneyinde, Fırat ile Dicle arasındaki bölgeden oluşmakta ve konu hiçbir tartışmaya ihtiyaç duymamaktadır. İki nehrin arasındaki alan ada şeklin de olduğu için arapça Al Cezire adını taşımaktadır.

Kaldı ki, söz konusu rapor, Hükümetlerin resmi müeyyidelerinden yoksun coğrafya yayınından başka bir şey değildir. Yeni Türk Hükümeti Almanya ile bütün ilişkileri kesti.

Savaşın zarar sonuçlarının erken bir zamanda önünün alınması için, İngiliz hükümeti, İngiltere'ye karşı sevgisini her zaman ortaya koymuş ve son zamanlarda daha da fazla ortaya koyan Türkiye'ye karşı daha cömertçe ve daha adaletli olmalıdır.

Mezopotamya'nın sınırları, hiçbir ilmi değeri olmayan bir Alman coğrafya kitabına göre tespit edilemez.

Benim kişisel bakış açım böyle. Yalnızca, diplomasi yetkisinde olan sorunu, İngiliz generali ile (bu konuyu) müzakere etmeye yetkili değilim. Bundan önceki her şeyden İstanbul'u haberdar ettim ve oradan da Amiral Galthrop ile benzer muhabereleler yapıldı.

Sorun diplomatik yolla halledilme noktasında.

5. Mevcut birkaç savaş esirini Musul'a teslim ettim. Nusaybin civarlarında yoğunlaştırdığım diğerlerini de Halep'e demiryolu ile göndereceğim. Sizden, orda bulunan İngiliz komutanını haberdar etmenizi rica ediyorum.

6. Mütareke anında, en ileri Türk Birlikleri şu yerlerde bulunuyorlardı: Celiha-Süleymaniye - Cem-Cemal - Takhak - Köysancak - Kahdojana (Altun Köprü kuzeyinde) Koverser'in Dibek Köprüsü ve Dicle'nin doğu kıyısındaki Zap'ın su noktasından itibaren sonra Hammam-Alil'in kuzeyine adaya-Tel-Afar Seycar-Habur Vadisi-Meyadin-Dizor ve Halep'in kuzeyindeki Ahterin İstasyonuna doğru

Böylece, diplomatik bir karar beklerken bu durumu muhafaza etmeliyiz. İngiliz ordusu, Hanek'in Salahiye - Kerkük - Altun Köprü - Gayare'nin petrol kuyuları ve Aneki hattını elinde bulunduracaklardır.

Bu iki hat arasında kalan bölge tamamen tarafsız kalacaktır.

7. İsmail Hakkı Beyin birlikleri hakkındaki taktirleriniz için size teşekkür ediyorum ve son hareketleri hakkında onun tarafında bana, Türkçe bir rapor gönderilmesine müsaade etmenizi rica ediyorum.

Lütfen kabul edin.....vs.....

Ali İHSAN

Belge: 14

Musul 5 Kasım 1334

Sekizinci İngiliz Tümen Komutanı General Fanshaw'a

1. Bugün öğleden sonra saat 4'de Sadrazam'dan aldığım bir telgrafın kısaca içeriğini aşağıda size bildirmekten şeref duyuyorum.

“ Mütareke gereği, Irak'ta ki İngiliz ordu komutanı, ne Musul'u işgal etme nede “Irak” ifadesini kendine göre yorumlama hakkına sahip değildir. Aynı zamanda, mütareke,

İskenderun'un İngilizler tarafından işgali konusunda hiçbir şey belirtmemektedir. Amiral Galthrop, yapılan haberleşmede, benzeri geçimsizlikleri kışkırtabilecek her türlü davranışa engel olmak için İngiliz ordu komutanlarına emrin verilmesini talep etmek için Londra'ya derhal telgraf çektiğini cevap olarak bize bildiriyor. İngiliz komutanlarını haberdar etmek ve Londra'dan verilecek emri beklemek yerindedir."

2. Mondros görüşmelerini yöneten Amiral Galthrop'un bu cevap, aynı zamanda Musul ve Alexondrelte'in işgalinin hiç öngörülmediğini belirtiyor.

Eğer İngiliz savaş Bakanlığı bunu isteseydi, muhakkak Amiral Galthrop'a haber verirdi.

3.Yukardakileri Eİ.selansları General Marshall'a en hızlı vasıta ile iletmenizi rica ederim.

Lütfen kabul edin vs.....

Altıncı Ordu Komutanı

Ali İHSAN

Belge: 15

Altıncı Ordu Savaş Ceridesinden

5 Kasım 1334

Bugün 5 Kasım 1334, öğleden önce saat 11'de General Fanshaw karargahımıza geldi ve Kurmay Başkanı Halid Beye şahsen aşağıdaki bildiriye söyledi:

1. Ermeniler, nehri geçerek, bize ve Hammam Alil deki birliklerimizin yanına geldiler. Türk Birlikleri tarafından komşu köylerin baskını esnasında kaçmışlar. Hayatları tehlikeyeymiş.

2. Musul'da da, Türk askeri ve subayları, Ermenilere saldırmışlar. Bunlarda aynı şekilde bize sığındılar.

3. Hükümetim, Ali İhsan Paşayı bu olaylardan sorumlu tutuyor. Benzer davranışların tekrarı durumunda, Musul'u işgal edeceğiz.

Dahası, Hristiyan Süryani Başpiskoposu, ordu hizmeti için deve katarları halkının elinden zorla alınan köylerin baskını esnasında, Hristiyan köylü halka aynı şekilde eziyet edildiğini bir dilekçe ile bildiriyor ve kurtarılmalarını ısrarla istiyor.

Bu teşebbüs üzerine bütün birimlere emirler verildi. Savaş belgeleri dosyası: BELGE: 8,9.

Belge: 16

Musul, 6 Kasım 1334

General Fanshaw'a

5 Kasım, öğleden önce yaptığımız şifalı bildirinizden bilgi sahibi oldum.

Birinciye cevap: İngiliz ordusunun yaklaşmasıyla yüreklenen Cerf, Caif, Nemrod, Telf, Selamie, Hadi Arslan, Kasr ve Karakuş köylerinin halkı, münferit keşif birliklerimize ve özellikle, 3 Kasımda menzildeki birliklerimize saldırdılar ve muhafızları silahlarından arındırdıktan sonra kiralık 400 deveyi yükleriyle birlikte götürdüler; bu develerin sahiplerinden sekiz kişi, bize dilekçe ile baş vurdular.

General CASSEL ile daha önce anlaştığımız gibi, bu hırsız ve eşkıyalar yakalandı ve cezalandırıldılar. Yakalamak için peşlerine gönderilen müfreze, ateşle karşılaşınca, silahla cevap vermek zorunda kaldı. Bu tür kişilerin, İngiliz Ordusu tarafından korunmayacakları konusunda kesin ümidim var.

İkinci olaya cevap: Türk askerleri veya subaylarının her kime olursa olsun, saldırdıklarından haberim olmadı. Araştırma yaptırıyorum. Eğer bir sarhoş veya bir deli bu çeşit bir davranışa yeltendi ise, her zamanki gibi onları bu sefer de en şiddetli şekilde cezalandıracağım aşikardır.

Araştırmaya temel teşkil etmesi için, şikayetçilerin isimlerini, tarihini, yerini ve şikayetin konusunu bana bildirmenizi rica ediyorum.

Üçüncü olaya cevap: Mesnetsiz şikayetler nedeniyle veya bir kaç şahsın hatasıyla, bir hükümetin, bir ordunun veya başlarında bulunan kişilerin, sorumlu tutulabileceklerini sanmıyorum. Örneğin, eğer bir İngiliz askeri, sarhoş iken şehirde bir Türk askerini veya şehrin bir sakinini öldürürse, acaba bu asker mi cezalandırılır yoksa bütün İngiliz Hükümeti, İngiliz Ordusu ve onun komutanı mı sorumlu olarak tutulacaktır. Şahsım adına, bütün gerekçelerin, Musul'u işgal etmek için haklı sebepler oluşturmayacağını sanıyorum. Sizden, Yeni Türkiye'ye karşı mutlakıyet döneminde yapıldığı gibi davranmamanızı ve ona karşı dost bir Ülkeye karşı, dürüst, iç işlerinde tam bağımsız davranan ve diğer halklar gibi aynı milli ve uluslar arası haklara sahip olan bir Ülke gibi davranmanızı rica ediyorum. Çeşitli sorunların çıktığında, eğer siz Ekselansları gerekliliğine inanıyor ise, ortak bir komisyonun aracılığı ile bir ankete girilmesi için tam bir iyi inançla hemen hazırım.

Size saygılarımı sunma şerefine sahibim.

Altıncı Türk Ordu Komutanı

Ali İHSAN

Belge: 17

Ekselansları General Fanshaw' a

6 Kasım 1334

Ekselans

Yarbay Leachman. tarafından dün yapılan talep üzerine, şehirde kendisine bir apartman verildi. Aynı zamanda, vilayet yönetim kurulunun bir üyesinin şahsına bağlanma isteğini açığa vurdu, bu talebe katılamadım. Osmanlı Hükümeti, Musul'un işgalini henüz müsaade etmedi, ve eğer etti ise de, işgal şeklini henüz belirlemedi. Bu sorular çözülmedikçe, Musul'un ve mütareke esnasında Osmanlı sefer-birlikleri tarafından işgal edilen hatların gerisinde kalan Osmanlı topraklarının iç meselelerine müdahale etmek kabul edilemez. Mütareke metninde bu konuda hiçbir şey yoktur. Mütarekeden beri elimizde bulunan Osmanlı topraklarında, bugüne kadar, örneğin Suriye'de ne bir Arap Hükümeti, ne bir geçici hükümet ilan edildi, ne bir kargaşa ne bir ayaklanma görüldü. Yalnızca, İngilizlerin başarısını sağlamak amacıyla ayaklanmaya itilmiş olan aşiretler, İngiliz birlikleri Musul'a ilerledikleri anda, münferit Osmanlı müfrezelerine, konaklama noktalarına ve ulaştırma birliklerine saldırdılar; Bu aşiretler, bu sırada Osmanlı askerleri tarafından cezalandırıldılar.

Eğer, İngiliz Birliklerinin komutanları ve de diğer memurlar, halkları ve kabileleri isyana itmekten artık vazgeçer ve onlara rahat durmalarını tavsiye ederlerse, bu eşkıyalıklar dan izin kalmayacağı açıktır, çünkü 15 gün öncesine kadar eşkıya olayları hiçbir yerde görülmedi. Her zaman, her ülkede ve Londra'da dahi olan basit polis olayları, ülkenin asayişsizlik içinde olduğunu ispat etmez. Karşı gelenler, hırsızlar, katiller derhal polis tarafından tutuklanıyor ve mahkemelere teslim ediliyor. Musul ve civarlarında şimdiye kadar hiçbir zaman bozulmayan asayiş, gizli teşvikler sonucu gelecekte bozulabilir. Fakat, Osmanlı Hükümeti ve İngiltere iyi dost oldukları anda ne İngiliz memurları nede İngiliz Ordusu, bu gizli yüreklendirmeleri devam ettirmezler ve herkese tam tersi rahat ve huzuru tavsiye edeceklerini ummayı isterim. Halktan birkaç kişi münferit olarak şikayette bulunabilir. Fakat bu şikayetçiler özellikle kınanacak davranışlara baş vurma gerekenler veya savaş durumu dolayısıyla gerekli tedbirlerin mükemmel bir eşitlik temelinde genelde herkese uygulanması sonucu etkilenenlerdir. Gerçek gerekçeleri saklayan, zulüm görmüş yerine geçen benzer şikayetçileri sık görüyoruz. Benzer durumlarda bu şahıslara öncelikle hukuki mercilere şikayette bulunmaları gerektiğini ve hiçbir sonuç elde etmedikleri takdirde İngiliz memurlarına baş vurmaları gerektiğini bildirmenizi rica ediyorum.

Böylece, ortak bir komisyon nezaretinde bir araştırma başlatacağız ve suçlu derhal cezalandırılacaktır.

Samimi selamlarımı kabul etmenizi rica ederim.

Türk Altıncı Ordu Komutanı
Ali İHSAN

Belge: 18

Bağdat, 5 KASIM 1334

Altıncı Ordu komutanı Ekselansları Ali İhsan Paşa'ya

Ekselans,

4 Kasım tarihli, mütareke şartlarıyla alakalı ve özellikle 7,16 ncı maddeler ve Irak sınırı gibi bazı sorunları işleyen mektubunuzu aldığımı bildirme şerefine sahibim.

7 nci madde gereği, Musul'un işgali konusunda aldığım talimatlar kesindir.

Bununla birlikte, sizin istediğinizi kabul ederek kendi hükümetime, sizinki ile birlikte karşı çıkılan tartışmalı noktaları açığa çıkarmalarını istedim, umarım son talimatlarım yakın da gelir.

İngiliz savaş esirleri için düzenlemelerinize teşekkür ederim. Halep komutanını bu konuda bilgilendiriyorum. Sizin son muharebe hakkında ki ayrıntılı bir rapor alma talebinizi İsmail Hakkı Bey' e ilettim.

Bu rapor, size General Coppti kanalıyla gönderilecektir.

Kabul ediniz v.s.....

(Bu rapor ulaşmadı)

R. MARSCHALL

Irak'taki İngiliz Kuvvetleri Genel Komutanı

Belge: 19

FANSHAW KARARGAHI

6 / 11 / 1918

6 Kasım 1334

Ekselansları Ali İhsan Paşa'ya

Ekselans,

Temsilcinizin, şahsen, bana teslim ettiği iki mektup için size teşekkür ederim.

Yarbay Leachman'ın hizmetine şehirde bir ev tahsis ettiğiniz için size minnettarım ve ona şimdilik sivil bir görevli vermeyi düşünmediğinizi anlıyorum. Aşiretlerin birliklerinize karşı tutumlarıyla ilgili olarak, İngilizler ne aşiretleri nede Musul halkını sizin hükümetinize karşı düşmanca davranışlara kışkırtmadığına inanabilirsiniz.

Bizim istediğimiz, düzeni ve emniyeti muhafaza etmektir. Bunları korumaya çalışıyoruz.

İkinci mektubunuzla alakalı olarak, 3 Kasımdaki ulaştırma müfrezesine karşı saldırılarından dolayı Cerf, Caif ve diğer köylerin halkını cezalandırma hakkına sahip olduğunuzu sanıyorum. Bu mektubun 2nci ve 3ncü paragraflarına gelince, her kitle içerisinde, yöneticilerden memnun olmayan bazı insanların olabileceğini biliyorum. Bu insanlar otoritelerini sergilemek için fırsatları asla kaçırmazlar, eğer bu fırsat ortaya çıktığı taktirde ve hedefe varmak için genelde edepsiz bir şekilde davranıyorlar.

Bana ulaşan bilgilerin yanlışlığından şüphe etmeden sizi bilgilendirmeyi gerekli gördüm. Yarın beni ziyaret edecek siyasi subayı bekliyorum. Onunla istişare ettikten sonra size tekliflerimi bildireceğim. Fakat ortak komisyon taraftarı değilim.

Kabul ediniz v.s.....

General Fanshaw
Fanshaw Kolordu Komutanı

Belge: 20

Şifreli

6 Kasım 1334

Genel Kurmay Başkanına

1. Yarbay Lechmann, önceki gün general Cassel den bir mektup ile geldi.

Şehirde kendisine bir ev tahsis etmemizi, yönetim konseyinden bir üyeyi şahsına bağlamamızı istiyor ve bir veya iki gün içerisinde Irak'ın siyasi valisinin Musul'a geleceğini söylüyor. Bu Leachman, Irak'ta İngiliz siyasi işleriyle uzun zamandan beridir ilgilenen bir adamdır ve bol elden İngiliz altını dağıttığı aşiretler ile birlikte çalışıyor, bu sene dahi Sincar'a halkı bize karşı kışkırtmak için geldi.

Askeri hareketler esnasında, İngiliz süvarilerle bulunurken, parayla tuttuğu aşiretleri, İngiliz süvarileri yanında bize karşı muharebeye girmeye zorladı.

Her şeyi reddetmiş bir hava oluşturmamak için, ona bir ev tahsis ettim. Fakat, yönetim kurulu üyesine gelince, İstanbul'dan müsaade almadıkça ona bunu veremeyeceğini söyledim ve buda, dedim ki, işgal sorunu çözümlenmedikçe yapılamaz. Leachman'a dedim

ki taarruzlarında başarabilmek için sürekli kışkırttığı aşiretlere, nihayet sükuneti tavsiye etmesi gerektiğini söyledim ve özellikle bu şekilde davrandığında bu aşiretlerin şurada veya burada giriştikleri eşkıya davranışlarından hiçbir iz görülmeyeceği uyarısında bulundum.

Rahat durmalarını tavsiye etmek için, bu aşiretleri dolaşacağına söz verdi. Yalnızca bu aşiretlere sükunetin muhafazasını söylemek için birini göndermediğini, aynı zamanda otomobiliyle şahsen kendisinin tavsiyelerde bulunmak için Kuzey -doğuda bulunan aşiretlerin yanına gittiğini daha sonra bana söyledi.

Bu olayları kağıda kaydetmek için, bütün bunları General Fanshaw'ın bilgisine mektupla ilettim. Bu mektupta, şimdiye kadar bölgemde, hiçbir kargaşa ve isyan izi tespit edilmediğini, hiçbir yerde Arap Hükümeti yada geçici bir hükümetin hiç bir ilan ve girişimi olmadığını, İngiliz ordusunun önemli bir kısmının Musul yakınlarında bulunduğu sırada dahi, bu çeşit hiçbir olayın meydana gelmediğini söyledi ve eğer İngiliz memurları kışkırtmalara baş vurmadıkları takdirde, benzer hiçbir şeyin gelecekte dahi meydana gelmeyeceğini ekledim. 15 gün öncesine kadar görülmeyen, eşkıyalık eylemleri, İngiliz Ordusunun yaklaşmasıyla yüreklenen eşkıyalar tarafından işlendiler ve bu eşkıyalar derhal cezalandırıldılar.

2. Dün, General Fanshaw, Karargahıma, orada bulunmadığım bir anda gelmiş ve Kurmay Başkanına üç şey not ettirmiş.

Birincisi Dicle'nin doğusunda bulunan Hristiyanlarla ilgili, bunlara Osmanlı birlikleri tarafından eziyet ediliyormuş ve dahi hayatları tehdit ediliyormuş. Bunlar Hammam Alil' deki İngiliz Ordusuna sığınmışlar.

İkincisi, Musul ve civarındaki Hristiyanlara karşı Türk subayları ve askerleri tarafından işlenen incitici davranışları belirtiyor.

Üçüncü açıklamasına göre; benzer eylemler tekrarlandığı takdirde hükümeti beni sorumlu tutacakmış ve de Musul'u işgal edecekmiş.

İki saat sonra, yanına bizzat gittim ve istenen açıklamaları kendisine verdim. İşte özeti;

Dicle'nin doğusunda bulunan köylerin halkı, İngiliz ordusunun yaklaşması ile eşkıyalığa başvurmaya ve askerlerimize ve yol birliklerimize saldırmaya cüret ettiler ve peşlerine gönderilen müfrezelerimizin üzerlerine de ateş açtılar, onlar cezalandırıldılar.

Bu tür katilleri, İngiliz ordusunun koruması altına aldığı sanmıyorum. Musul ve civarında işlenen incitmelerden haberim yok. İncitmelerin yeri, tarihi ve şekli hakkında bana açıklayıcı bilgiler vermenizi rica ediyorum; derhal bir araştırmaya başlayacağım ve suçluları cezalandıracağım. Bir veya birkaç kişi tarafından işlenen hatalar için bir ordu, bir komutan

veya bir hükümet sorumlu tutulamaz ve bu çeşit münferit eylemler güvensizlik olduğunu ispatlamaz. Örneğin eğer bir İngiliz askeri sarhoş iken, şehrin tam ortasında birini öldürseydi, ne İngiliz Ordusu nede askeri komutanlar sorumlu tutulabilirler.

Cinayet rapor edilmeli ve bir araştırma ve hukuki tahkikat takip etmelidir.

Böylece, Londra'da 16.000 polis memurunun varlığına rağmen, günlük yüzlerce hırsızlık ve diğer olaylar olmakta ve her tarafta "cep hırsızlarına dikkat" ifadesini taşıyan pankartlar mevcut.

Bütün bunlar, Londra'da asayişsizliğin olduğunu göstermez. Bu tür gerekçeler, Musul'un işgali için bir neden oluşturacağını sanmıyorum. Fakat sizin tarafınızdan iyi düzeltmeler gördüğüm sürece, bütün ihtilafları iyi sona ulaştırmak için çalışma alışkanlıklarında her zaman olduğu gibi büyük samimiyet ve iyi niyet ve kusursuz arkadaşlıkla karma komisyon aracılığı ile anketlere başlatmaya ve anketin açığa çıkaracağı suçluları cezalandırmaya tamamen hazırım.

Şikayetçiler, size başvurabilmek için, meşru makamlara başvurmadılar, ve şikayetleri dikkate alınmadı mı? Bunların çoğu yalancı olduklarından dolayı, hak ettikleri önemden daha fazlası ile karşılamamanızı sizden rica ediyorum."

General, kabul ettiği açıklamalarımı, sakince ve memnuniyetle dinledi. Bu arada, bu açıklamaları yazılı belgeye kaydetmek için hemen bugün ona bu yönde bir mektup gönderdim. Bu mektupta aynı zamanda, mütareke esnasında muhafaza ettiğimiz sınırın gerisinde kalan Osmanlı topraklarının iç işlerine, mütarekeye aykırı olarak karışmamasını rica ettim.

3. Askeri ve diğer makamlara, ihtilaf çıkarmak için her türlü bahane arayan İngilizlerin, bu çeşit bahanelerine fırsat vermemelerini ve en büyük haklılıkla davranmalarını genelge ile bildirdim.

4. Mütareke şartlarına uygun olan esirlerin iadesi ve telgraf cihazlarının kontrolünü ilgilendiren talepler, kabul edildiler ve işleme kondular. Nusaybin'de bulunan esirler, Halep'e demiryolu ile sevk edilecektir.

Altıncı Ordu Komutanı

Ali İHSAN

Belge: 21

ŞİFRELİ

Genel Kurmay Başkanına

ÇOK İVEDİ. EN KÜÇÜK GECİKME KABULEDİLEMEZ

Irak'ın İngiliz komutanı, Tümgeneral Marshall bugün Musul'a, birinci kolordu komutanı Tümgeneral Copp ve yarbay üniformasını taşıyan Irak'ın politik memuru Wilson eşliğinde geldi.

General Fanshaw'ın katılımıyla yeniden Musul sorunlarını konuştuk ve uzun tartışmalar oldu. Yüksekten alarak ve ciddi ve enerjik bir üslup kullanarak başlayan Marshall, Musul'un işgali için aldığı emrin kesin olduğunu, emrin 31 Ekim de Londra'da yazıldığına göre, onu şimdi uygulamak zorunda hissettiğini, ve itaat etmediğim takdirde Musul'a zorla gireceğini, bununda mütarekenin bozulacağı anlamına geleceğini ve sonuç olarak da tüm serbestlikle davranacağını belirtti.

5,7,16 ve 20nci maddeler hakkındaki daha önce yapılan konuşmalar tekrar başladı. En başta sakin ve ölçülü dinliyordum; daha önceki savunmamı çok ılımlı bir şekilde onlara sunuyordum, fakat nihayetinde, bizi esir etme sorununa gelince kendimi tutamayarak haksızlıklarını sahip olduğum bütün enerji ve akıcı bir dille onlara sergiledim.

Sonunda, Musul'u işgal etme kesin emrini aldığını ve bu emri mutlaka uygulayacağını ve bunun yapılabilmesi için ya 5nci maddeyi yada 16ncı maddeyi uygulamaya koymak gerekli olduğunu, fakat benim şerefimi korumak için, bu iki maddeyi karışık uygulamaya koymayı kabul edeceğini söyledi.

16ncı maddenin söz konusu olamayacağı, 5nci maddeyi uygulamaya koymaya hazır olduğumu, 16ncı maddeden vazgeçtiği için kendisine teşekkür ettiğimi ve nihayetinde 5nci maddenin ayrıntılarını derhal tartışmaya konmasını teklif ettiğimi söyledim. 5nci maddeye uygun olarak birliklerimizin derhal terhis edilmesini ve mevcut silah ve mühimmatımızın %75'inin General Fanshaw'a teslim edilmesini ve geri kalanın, yani %25'inin silahlarıyla birlikte diğerlerini korumak için onlara katılmalarını teklif etti.

İlk aşamada yumuşak görünen bu teklif, beni şaşırttı. Önce Bakanlığının terhisi ilgilendiren emirlerini açıkladı. Daha sonra, 5nci maddenin şartlarından, iki Hükümet arasında bu konuda anlaşmanın gerekliliğinden, sınırlarının korunması ve güvenliğin muhafazası için ihtiyaç duyulan mevcudun belirlenme gerekliliğinden, sınırların tespiti ve de birliklerin durumundan kendisine bahsettim. Birinci olarak korunması gereken sınır henüz bilinmediğini, ikinci olarak Altıncı Ordu'nun 2/3'ü İsmail HAKKI Bey'in yetersizliği yüzünden esir düştüğünü ve geri kalanın, güvenliği ve sınırı muhafaza etmek için ancak

yeterli olacağını ve bu rakamın önemli bir kısmının, kurallara uygun olarak terhis edileceğini, başka değişiklikler getirmenin lüzumu olmadığını söyledim. Ayrıca Ordunun bazı Kuruluşlara sahip olması gerekiyordu ve piyade, süvari, makineli tüfekler, topçu ve diğer hizmetler içermeliydi ve bu kuruluş parçalanamazdı. Bulgaristan'da dahi 150.000 kişilik bir ordu bırakılmıştı ve daha önceden ulaşılan bilgilere göre üç piyade tümeni ve bir süvari tümeni bırakılmıştı.

Çarpıcı ve ikna edici bir şekilde bu açıklamaları yapar yapmaz, teklifinin az değerli olduğunu sonunda kendisinde anladı. Nasılsa, her şeye rağmen Musul'u zorla işgal edeceğine göre, bana da protesto ettikten sonra geri çekilmek veya kuvvetle karşı koymak kaldığını söyledi.

Daha sonra, bu kararlardan hangisini benimseyeceğimi bana sordu.

Artık dost kalmaları gereken iki ülke arasında savaşın yeniden başlaması için hiçbir fırsat kollamadığımı ve askerlerimi, protesto ettikten sonra geri çekeceğimi ona söyledim. Elbette ki her şeyi beraberimde götüreceğimi ve Musul'un 10 km Kuzey Doğusuna çekileceğimi ekledim General Cassel ilk teklifinde benden 5 km'ye kadar çekilmemi talep etmişti. Fakat nasıl oluyor da, önceki gün mektubunuzda Londra'dan bir cevap beklemeyi uygun bulduğunuzu bana diyordunuz ve bugün de bu teklifi yapıyorsunuz?

Bana; "Daha fazla bekleyemeyeceğim işgal emrini 31 Ekimde aldım yedi gün bekledim, size birkaç gün daha veriyorum ve 15 Kasım öğlen Musul'u tamamen terk etmenizi sizden istiyorum. Musul'un 10 km Kuzeyine yerleşmeniz imkansızdır, Musul Vilayetini tamamen boşaltmanız gerekiyor. Nihayet birliklerin yeri, ordunun mevcut teşkilatı ve diğer konularda çok miktarda açıklamada bulunduktan sonra, takip edenle uyum sağladık ve özetledik:

Her şeyden önce, bu zulümden İstanbul'u bilgilendireceğim, her halükarda İstanbul ve Londra hükümetleri 15 Kasım'a kadar bu sorun üzerinde anlaşmaya varacaklar ve benzer bildirimler bana olduğu kadar ona da mutlaka yapılmış olacaktır. Eğer o ana kadar Musul'un boşaltılması için bir emir gelirse, geri çekileceğim, eğer böyle bir emir gelmez ise, kendime rağmen bu şiddet karşısında geri çekileceğim ve bu temelde hemen yarın Nusaybin ve Cizre'ye doğru taşımalarımı ve geri çekilme hareketimi uygulamaya başlayacağım; talep ettiği gibi mevcudumuzun %75'ini silahsızlandırarak ve yalnızca mevcudumuzun %25'inde silah bırakmak söz konusu olamaz; birlikler Musul'daki teşkilatlarını muhafaza ederek yürüyüşe koyulacaklardır, terhis işlemi aşamalı olarak ve savaş bakanlığından alınacak emirlere uygun olarak yapılacaktır, kalacak teşkilat İran sınırından başlayan ve Fırat'a ve Van, Bitlis ve Diyarbakır vilayetlerinin güney sınırlarına kadar giden hattı muhafaza etmeye

ancak yeterli olur ve ben kuvvetlerimin bir kısmı ile Cizre de ve diğer kısmı ile Demir Kapı civarlarında bulunacağım; Kuvvetlerin diğer bir kısmı ile Cerablus ile Nusaybin arasında kalan demiryolu parçasını koruyacağım ve karargahımı Mardin'e taşıyacağım.

Musul ve Bağdat asıllı olanların burada terhis edilmesini ve geri kalanın var olan teşkilatıyla gitmesini uygun buldu ve yalnızca silah ve mühimmat fazlasının birliklerin bulundukları yerlerde İngiliz makamlarının emellerine emanet edilmesini söyledi.

Beraberinde bütün mevcudu, bütün erzakları ve diğerlerini götüreceğimi, götüremeyeceğim erzakların fazlasını kendilerine satabileceğimi, fazla silah ve mühimmatı depo adıyla senetle kendilerine teslim edebileceğimi ve Süleymaniye ve Revandiz'de bulunan kolorduların 15 Kasım'a kadar yetişemeyeceklerinden dolayı bunlara 31 Kasım'a kadar süre tanınmasını rica ettiğimi söyledim. Kabul etti ve Osmanlı sivil makamları ile Jandarma, Polis, Adalet ve Din işleri görevlilerinin kalabileceklerini fakat İstanbul'dan değil, ancak İngiliz Siyasi memurundan ve İngiliz Komutanından emirler alacaklarını ve ücretlerin İngiliz Hükümeti tarafından ödeneceğini asker alma dairesinin memurlarının çekilmeleri gerektiğini ve arşivlerinin beraberinde taşınabilmesi için kolaylık sağlayacağımı ekledi.

Buraya kadar sürükleye bildiğim Musul sorunu, uç noktasına ulaştı: artık çözümlmek gerekiyor ve üç veya dört gün içinde İstanbul ve Londra'dan bana ve İngiliz Komutanına benzer emirler ileilmeli, malzemelerin ve diğerlerin fazlasını yarından itibaren taşımaya başlayacağım ve son birlikleri 15'i sabahı geri Musul'dan çekeceğim ve bende, Musul'u öğleden yarım saat önce terk edeceğim.

Eğer o ana kadar Musul hakkında bana bir emir gelirse, ordunun düzenini doğrultma ve Musul'da kalmak mümkün olabilir.

Siz'den, şahsınıza sunduğum hakkında emirlerini bekliyorum ve Musul sorununu acilen Londra ile çözümlmesini istirham ediyorum.

6ncı Ordu Komutanı

Ali İHSAN

Belge: 22

Ekselansları Ali İhsan Paşa'ya

Irak'ta bulunan Türk Kuvvetleri Komutanı

7 Kasım 1334

Ekselans,

Bugün öğleden sonra yapılan müzekkerelere uygun olarak takip eden tedbirler tarafımızdan uygulamaya konulacaktır.

1. Musul vilayetinin tamamen birliklerimiz tarafından boşaltılması. Musul şehri, 15 Kasım öğlen bütün birlikleriniz tarafından boşaltılması gerekiyor. Yarın 8 Kasım'da Musul'un boşaltılmasına başlanacak, mesafelere göre, Musul'un dışında bulunan birlikler 15 Kasım'dan sonra bu şehirden geçerek yollarına en hızlı şekilde devam edeceklerdir. Bu birliklerin Musul'a tahmini geliş tarihini belirten bir liste General Fanshaw'a teslim edilecektir.

2. Birlikler ve teşkilatlar silahlarını kendileriyle birlikte götürecekler Piyade ve süvarinin tüfekleri ve mühimmatları, topçu bataryaları kendi mühimmatlarıyla birlikte gidecekler; Musul, depo ve ambarlarında bulunan toplar, silahlar ve mühimmatlar, İngiliz Hükümeti adına bu konuda senet verecek olan Fanshaw'a teslim edilecektir.

3. Türk Ordusunun Musul ve Musul'un güneyinde bulunan bölgenin halkına ait olan askerleri derhal terhis edileceklerdir, onların isimlerini içeren bir liste, asıl memleketlerine kavuşturulmalarını öngörecektir olan General Fanshaw'a teslim edilecektir.

4. Türk Birliklerine gerekli erzaklar ve ulaştırma vasıtaları kendileri tarafından götürülebilecektir. Türk Hükümetine ait olan diğer bütün ikmal vasıtaları, İngiliz Hükümeti adına bu amaçla senet verecek olan General Fanshaw'a teslim edilecektir. Ekselansları Ali İhsan Paşa İngiliz Birliklerine gerekli ikmal vasıtalarının alımı için her türlü kolaylığı sağlayacaktır.

5. Musul ilinin ve vilayetinin sivil Türk yönetimi mevcut durumunda işlemeye devam edecektir. Polis ve Jandarma görevlerini koruyacak ve düzeni ve kanunlara saygıyı sağlamak maksadıyla sivil Türk memurları, yeni bir emre kadar, bu maksatla Komutan tarafından belirlenecekler ve siyasi memura karşı sorumlu olacaklar, sivil halktan kendi ülkelerine dönmek isteyenler, İngiliz sivil memurları vasıtasıyla yurtlarına kavuşturulacaklardır.

6. Musul'da ve vilayette bulunan askere alma daireleri kapatılacak, ancak resmi arşivleri şu anki Türk sivil memurların ve ilgili İngiliz siyasi memurun hizmetinde olacaktır.

7. Siz ekselanslarının, kendi hükümetlerinden bu yönde emir almadığını ve yukarıdakileri protesto ederek uygulayacağınızı kabul ediyorum.

İngiliz Kuvvetler Komutanı

1nci Tümgeneral

MARSCHALL

Belge: 23*Musul, 8 KASIM 1334***Ekselansları General Marschall'a Irak'taki İngiliz Ordu Komutanı**

Ekselans,

7 Kasım 1918 tarihli bildirinizden haberdar oldum, F. 169

Taşımlar bu sabah başladı. İstanbul'u bu konuda bilgilendirdim ve sorunun diplomatik yoldan en erken bir zamanda çözülmesi için rica ettim.

Yinede, 5 Kasım 1918 tarihli mektubunuzda, sorunun diplomatik yolla halledeceğini bana bildirirken rağmen, bugün bu kararınıza hangi sebepten dolayı geldiğinizi anlamıyorum.

İstanbul'a cevap verebilmem için, sizden gerekçeleri bildirmenizi rica ediyorum.

Kabul ediniz vs.....

Seferdeki Altıncı Türk Ordusunun Komutanı**Ali İHSAN****Belge: 24****IRAK ORDUSU KARARGAHI**

M 172 F.

*8 KASIM 1918***Ekselansları Ali İhsan Paşa'ya .****Altıncı Kolordu Komutanı**

Ekselans ,

Musul'un işgali konusundaki aldığım emirlerde hiç bir değişiklik yoktur. Birliklerin izin birinci kısmını harekete geçirmeye başladığınızı öğrendim.

Bu tatmin edici tedbir kararlarımıza uygundur. Osmanlı hükümetine ait olan erzakların açık artırma ile satılmasına levazım dairenizin girişmesi kulağıma geliyor. B. Hükümeti için bu erzakların makbuz karşılığı teslim edileceğine karar vermiştik.

Umarım bu satışları derhal önlersiniz.

Dahası bütün resmi binaların üzerinde hala Osmanlı bayrağının dalgalandığından haberdar edildim. Temsilcim, Britanya Hükümeti adına bunu talep ettiyse de, bayrağın her yerden indirilmesini bildiriyorum. Yalnızca Altıncı Ordunun flaması henüz birliklerinizle işgal ettiğiniz binaların üzerine çekilebilir.

Kabul ediniz vs....

General MARSCHALL

Belge: 25*8 Kasım 1334***Ekselansları General Marschall'a**

8 KASIM 1918 tarihli 173 F.numaralı mektubunuzu aldım.

Her şeyi müzekkere etmeye yetkim yok ve uygulamak için hiç yok. Yalnız mütareke şartlarını uygulamaya yetkiliyim.

Ayrıca, hükümetim Musul'un Türk Birlikleri tarafından boşaltılmasına ve İngiliz ordusu tarafından işgaline razı olmadı. Fakat, bir çatışma çıkarmamak için ve bu sorunun her halükarda iki hükümet arasında 15 Kasım'a kadar çözüleceğini düşünerek, çünkü tekliflere genel bir şekilde katıldım ve bu sabahdan itibaren onları uygulamaya başladım. Aynı şekilde, mütareke şartlarını uyguluyorum.

İngiliz ordusunun alabileceğini satıyorum. Aynı zamanda erzakları, atıkları, inşaat malzemelerini ve silah ve mühimmat tasnifine girmeyen diğerlerini halka satıyorum. Bununla birlikte eğer İngiliz Ordusu bunları istiyorsa, bunları ona da satabilirim.

İngiliz ordusu satın alma hakkına sahip ve bende satma hakkına sahibim. 20nci madde de yalnızca silah ve mühimmat fazlasının İngilizlere senet karşılığı teslim edileceği açıkça belirtilmiştir.

Buna da uyuyorum. Osmanlı bayrağının indirilmesi talep edildi, indirdim. Malzemelerin satılmaması söylendi. Onların satılmasını yasakladım. Ancak General Fanshaw 'ın kurmay başkanı ile yarbay Leachman o kadar ileri gidiyorlar ki, mütareke şartları dışındaki şeyleri talep ediyorlar. Her an emir verir bir şekilde "general Marshall'ın emri böyle uygulamaz iseniz biz sizi sorumlu tutarız"diyorlar. Örneğin, başka biriyle değiştirmem için valiyi görevden almamı; sivil otoritelere, yarbay Leachman'ın emirleri altında görev yapmaları emrini vermemi istediler.

Bunlar, mütarekede bulunmayan fazla şeylerdir.

Sonra, benzeri emir vermeye yetkim yok. Sivil otoriteler ve genel vali içişleri bakanlığına bağlı ve ben ise savaş bakanlığına bağlıyım.

Bu açıklamaları yaptığımda hemen general Marshall'ın emirleri böyle ve beni sorumlu tutacağını söylüyorlar.

Bu tür emirler vermediğinizden eminim. General Marshall'ın mutlak emirleri altında olmadığımı onlara belirttim.

General Marshall ile yalnızca müzakere edebilirim ve mütareke şartları sınırında anlaşmalarımızın uygulamasına başlayabilirim.

Bu sınırları aşamam. General Marshall'da dahi bu sınırları aşan emirler veremez.

Derhal görüşmeleri kestiler ve gittiler. Kendi tarafımdan savaş bakanlığına istifamı verdim ve hemen bir vekil görevlendirilmesini arz ettim. Çünkü İngilizlerin davranış biçimleri, kabul edemeyeceğim, kırıcı bir hal aldı.

Cevabı beklerken, ordunu en kıdemli tümen Komutanını vekil görevleri için gelmesini emrettim. Savaş bakanlığı tarafından istifamın nasıl karşılanacağını bilmiyorum. Siz Ekselanslarından, makamlarınıza ve subaylarınıza mütareke şartları dışında hiç bir şey istememelerini buyurmanızı rica ediyorum. Mütarekede açıkça belirtilen her şeyi yapmaya hazırım. Fakat mütarekenin dışında hiçbir şeyin istenmemesini ısrarla istiyorum ve 15 Kasım dan sonra, Şehri terk ettiğimde ne yapılacaksa yapılsın.

Ali İHSAN

Belge: 26

8 Kasım 1918

İVEDİ

**Ekselansları Tümgeneral Marschall'a
Irak'taki B. Ordu Komutanı**

Yarbay Leachman üç İngiliz subay eşliğinde bugün valiliğe geldi ve saat 9:45 de İngiliz bayrağını zorla göndere çekti. Bu konuda sorgulandığında alınan emri yerine getirmek zorunda olduğu cevabını verdi.

Dünkü görüşmeler esnasında, Musul'un İngiliz Birlikleri tarafından işgaline katılmamıştım. Ben yalnızca sorunun 15 Kasım'a kadar diplomatik yolla çözümünü beklerken taşınmanın yapılmasına razı oldum.

Birliklerin konumunu değiştirmek ve konaklama tertiplerini düzenlemek söz konusuydu. 15 Kasım öğleye kadar hiç bir emir alınmadığı takdirde, Osmanlı Birliklerini şehirden kuvvet boşaltabilir.

Eğer, İngiliz bayrağını, bazı binalara çekmek gerekiyorsa bu 15 Kasım öğleden sonra yapılmalıydı. Bu ana kadar, şehrin Türk Birliklerinin elinde ve Osmanlı yönetiminde kalması gerekiyordu. Dünkü görüşmeler esnasında bayrak sorunu ele alınmamıştı.

Bayrağı indirtmenizi ve 15 Kasım öğleye kadar hiç bir şeye müdahale etmemenizi ve özellikle her türlü içişlerine karışılmasını yasaklamanızı sizden rica ediyorum.

Bu tür şiddet uygulamaları ile haklarımıza yapılan tecavüzlerin hepsini protesto ediyorum.

Lütfen kabul ediniz.....vs.....

Altıncı Türk Ordu Komutanı

Ali İHSAN

Belge: 27**8 KASIM 1918****IRAK ORDUSU KARARGAHLI****Ekselansları Ali İhsan Paşaya Altıncı Ordu Komutanı**

Size dert çıkartmayı engellemek ve birliklerinizin çıkışlarını kolaylaştırmak amacıyla, Musul'un 15 Kasım'a kadar tamamen boşaltılmasına razı oldum Musul'un Osmanlı Yönetimi altında kalmasına gelince söz konusu olamaz.

Siz Ekselansları kararlarımın uygulanması için gerekli bütün kolaylıkları sağlama niyetinde olmadığım takdirde, 16 ncı maddeyi kendime rağmen, uygulamayı can sıkıcı da olsa gerekli göreceğim. Dolayısıyla pişman olunabilecek her türlü olayı önlemek amacıyla, mümkün olduğu kadarıyla bana yardım etmenizi sizden rica ediyorum.

Bu fırsatla, siz Ekselansların dikkatini 20nci maddenin düzenlemelerine çekmek isterim.

Kabul ediniz....vs....

Iraktaki B. Kuvvetler Genel Komutanı**Tümgeneral****MARSCHALL****Belge: 28****Şifreli****8 Kasım 1334****Genel Kurmay Başkanına****ÇOK İVEDİ**

1. Bu sabah saat 9.00'da, Yarbay Leachman üç İngiliz subayı eşliğinde Musul valiliğine geldi. İngiliz bayrağını göndere çekmeyi denediler. Karşı gelmelerimize rağmen, bayrak saat 9 45 de çekildi. Daha sonra, Marshall'ın kurmay başkanı karşı çıkışımızın sebebini sormaya geldi. Marshall'ın bütün emirlerine hiç bir ayırım yapmaksızın itaat etmem gerektiğini açıkladı. Marshall'ın emirleri altında bulunmadığımı, bayrağı zorla çekmelerini protesto ettiğimi, dünkü görüşmelerimiz esnasında bu tür bir olayın söz konusu olmadığını ve ne Musul'un boşaltılmasına nede İngiliz Birliklerinin işgaline razı olmadığımı söyledim.

"İki hükümet arasında, 15 Kasım'a kadar sorunun bir çözüme kavuşması ümidiyle, şimdiden askeri mevkiekimde ve de toplanma bölgelerinin düzenlerinde bazı değişiklikler yapmaya başlamayı kabul ettiğimi ona söyledim.

Eğer ki 15 Kasım öğleye kadar hiç bir emir gelmez ise bize yapılan şiddete karşı protesto ederek öğlen son birliklerimi geri çekeceğim. İşte ancak o zaman İngiliz birlikleri Musul'a girecekler. 15 Kasıma kadar sabırlı olmak ve bayrağı da ancak bu tarihte çekmek gerekiyor.

General Marshall'a aynı yönde yazdım.

2. General Marshall'ın kurmay Başkanı, polis ile jandarmanın, hükümet konağına yerleşmeye gelecek Leachman'ın emirlerine itaat etmeleri gerektiğini söyledi. Genel vali ile bu işin çıkar yolunu görüştüktan sonra sivil yönetimin benim emrim altında bulunmadığını ve valinin de İstanbul'un emri olmadan katılmayacağını söyleyerek bu teklifi de reddettim.

"Vilayet konağının işgalini şiddet eylemi olarak kabul ediyoruz ve protesto ediyoruz. İstanbul'un emri olmadan vali buraya gelemez. Diğer memurlara gelince, onlar serbesttirler ve İngiliz otoritelerinin emirleri altına girmek için Türk hizmetini reddedebilirler. Onlara hiç bir emir vermiyoruz."

"Bu durumda, bana dediler ki, Ali İhsan Paşa general Marshall'ın emirlerine uymuyor, halbuki o böyle istiyor."

Onlara, onun emri altında olmadığımı cevabını verdim.

3. İngilizler her ne pahasına olursa olsun kavga arıyorlar. Durum dayanılmaz hale geldi. Sekiz günden beri onlara karşı savunmak durumunda olduğum görüşmeler ve tartışmalar en zor muhabereleler esnasında çektiğim sıkıntı ve yorgunluktan daha fazlasına neden oldu. Burada benim ayrılmamanın durumu daha da kötüleştireceği sonucuna göre, sorunu diplomatik yolla acilen sağlamanızı sizden rica ediyorum. Bana öyle geliyor ki İngilizlerin gizli talimatları var ve tamamlanmış bir olayı yaratmağa çalışıyorlar

Altıncı Ordu Komutanı

Ali İHSAN

Belge: 29

8 Kasım 1918

Iraktaki Türk Kuvvetleri Komutanı

Ekselans,

İstanbul'daki Osmanlı hükümetine istifanızı verdiğiniz, bana ulaştı.

Bu durumda Musul'u en geç yarın öğleden önce saat 10.00'da terk edeceksiniz, aksi takdirde, size karşı, mütarekenin 16ncı maddesini uygulamak zorunda kalacağım.

Lütfen kabul ediniz vs.....

Iraktaki İngiliz Kuvvetleri Komutanı
Tümgeneral Marshall

Belge: 30**TERCÜME****Sadaret Konağından***8 Kasım 1334***Altıncı Ordu Komutanına**

Mondoros'da bulunan amiral Galthrop hükümetinin emriyle ve mütarekenin 7nci maddesine dayanarak, Musul'un birliklerimiz tarafından boşaltılmasını ve 20nci madde gereği silahların teslimini talep ediyor. Birliklerimiz İngiliz komutanı tarafından tespit edilecek yere kadar geri çekilecekler. Şehrin ve birliklerimizin tesliminin talep edilmeyeceğini ve de 5nci madde gereği, düzeni sağlamak maksadıyla Musul'da Osmanlı birlikleri bırakmanın gerekli olmadığını belirtiyor. İngiliz generali tarafından belirlenen müddet içerisinde Musul boşaltılmadığı takdirde, İngiliz birlikleri tarafından zorla işgal edilecektir. Emrin size verildiğinde kendisini bilgilendirmenizi talep ediyor.

Sizi 9 Kasım 1334 tarihinde haberdar ettiğimi kendisine bildirdim.

Bu telgrafi aldığınızı bildiriniz.

İZZET**Sadrazam Genel Kurmay Başkanı****Belge: 31***Demir Kapı 09 Kasım 1334***Genel Kurmay Başkanına**

8 Kasım 1334 tarihli şifreli telgrafa cevap

1-Bugün siz alteslerinin Musul'un terki ve boşaltılması için emrini aldım ve ikinci Tümen Komutanına bu maksatla davranmasını derhal bildirdim.

2-Daha önce size bildirdiğim gibi, birliklerimizin Musul'u terk etmesi için Marshall tarafından tespit edilen son tarih 15 Kasım'dır. Son birliklerimizin Musul'u bu tarihte terk etmesi için düzenlemeler yapıldı. Süleymaniye ve Revandiz gibi uzak bölgelerde bulunan birliklerimizin daha sonra Musul'dan geçebilmelerini elde ettik.

3-Birliklerimizin çekilmesi gerektiği ve İngiliz Komutanı tarafından belirtilen yer, Diyarbakır vilayetinin sınırındır; bu demek oluyor ki yalnızca Musul şehrini değil fakat bütün Musul Vilayetini terk ediyoruz.

4-Ordunun bir kısmının terhisi sonucunda bizde kalan silah ve mühimmat fazlasının, yalnızca 20nci maddeye uygun olarak İngilizlere teslim etmiyoruz. Marshall Musul vilayetinin depolarında bulunan bütün silahları, mühimmatları, erzakları, eşyaları, malzemeleri, otomobilleri, tamir atölyeleri ve motorları talep etti ve 16ncı maddeye dayanarak bütün bu talepler kabul edilmediği takdirde hepimizi esir tutma tehdidinde bulundu. Bütün iletişim yollarını kesti ve bütün nakliyatı zorla engelledi.

Bu şartlarda ona terk ettiğimiz erzakların, malzemelerin, aletlerin, makinaların değeri yaklaşık iki milyon Türk Lirasına yükseliyor. Bu şekilde Musul'un terkini değil de fakat teslimini gerçekleştirmiş oluyoruz. Bu eşyaların işlemleriyle ilgili olarak en azından mütareke şartlarını yürürlüğe koymanızı sizden rica ediyorum. Bizim Marshall'a bu konudaki teklifimiz verimsiz kaldı. Bize bu eşyaların seret karşılığı teslim edileceği cevabı verildi. Uçaklarımız ve Musul'un kablosuz telgraf tesisatı da bizden zorla alındı.

Altıncı Ordu Komutanı

Ali İHSAN

Belge: 32

Altıncı Ordu Komutanına

11 Kasım 1334

Leachman valiye ve defterdara derhal gitmelerini bildirdi ve bugün de, benzer bir emri Jandarma Alay Komutanına, Emniyet Müdürüne, birkaç Türk Polis Memuruna ve 102 Jandarmaya verdi. Bu alay sivil yönetim ile polis ve jandarmanın, İngiliz siyasi memuruna karşı sorumlu olarak görevlerini uygulamaya devam edecekler denen 7 Kasım tarihli general Marshall'ın mektubundaki paragrafa hiç uymadığını ispatlıyor. Musul vilayetinde İngiliz hakimiyetini artarak sağlamayı ve diğer kazalarda bulunan memurlarımızın kademeli olarak terhis edilmesini öngörüyoruz.

General Marshall'ın siz Ekselanslarına gönderdiği 8 Kasım tarihli mektubun Musul'un daha fazla Osmanlı yönetimi altında kalması söz konusu olamaz denen kısmı çok manidar hale geliyor.

Her ne kadar genel kurmay başkanından son şifreli telgrafla Musul'un boşaltılması bize bildiriliyorsa da, burada sivil yönetimin polis ve jandarmanın gidişi hakkında ne de bunların İngilizlerle ilişkisi ve görevde kaldıkları takdirde onlara karşı sorumlulukları konusunda hiç bir belirti bulunmamaktadır. Ne içişleri bakanlığı tarafından valiye, nede jandarma genel komutanlığı tarafından, jandarma alay komutanına, bu kişilerin bu konuda ivedi taleplerine rağmen şimdiye kadar hiç bir cevap verilmedi. Memurlar ve jandarma

subayları ne yapacaklarını artık bilemiyorlar. Jandarma alayı ikmalini ve maaşlarını nereden alacağını ve nasıl hareket edeceğini soruyor. Bu karışıklık, memurlarımızın temiz sevgilerini incitmek ve onları sefaletle sürüklemekle sonuçlanacağından, bu maksatla acil ve kesin bir kararın alınmasını ve valiye ivedi olarak bildirilmesi yapılması için müdahale etmenizi rica ediyorum.

2 nci Tümen Komutanı

AŞİR

Belge: 33

Nusaybin, 15 Kasım 1334

Genel Kurmay Başkanına

1-Ordu cephesinde ve bölgesinde sükunet hakim

2-Bütün hizmetler ve de Musul'da bulunan birlikler başka yere nakledildiler ve ikinci tümen karargahı Smila'ya varmak için bu sabah Musul'dan hareket etti. Bugün Musul şehri tamamen İngilizlerin elinde kaldı. (*)

Depolarda ve tamir atölyelerinde bulunan bütün erzaklara, silahlara, mühimmatlara, savaş malzemesine, makine ve edevatlarla el koydular.

Yağmur nedeniyle harekete geçemeyen otomobiller nedeniyle Musul'da birkaç eşya kaldı; fakat taşımaya gayret ediyoruz.

Ali İHSAN

Altıncı Ordu Komutanı

Belge: 34

Nusaybin, 18 Kasım 1334

Savaş Bakanlığına

12 Kasım 1334 günü, Musul'dan yazılan fakat, Cizre-Nusaybin hattının kesilmesi sonucu, Cizre'den posta ile bize ulaşan telgrafların önemli kısımları aşağıda size sunulmuştur.

Musul'daki İngiliz siyasi memuru, 11 Kasım 1334 günü, bir Komisere ve bir kaç polis memuruna aynı şekilde 102 jandarmaya Musul'u derhal terk etmeleri gerektiğini ve ertesi gün 12 Kasım'da valiye, genel sayman ve jandarma alay komutanına gitmeleri gerektiğini emretti. General Marshall mektubunda bana sivil Türk yönetiminin şehir de ve

Musul Vilayetinde görevine devam edeceğini, polis ve jandarmanın görevlerini ifa edeceğini yazmıştı daha önce alınmış kararlar ile uyuşmayan Türk jandarma ve memurlarının gönderilmesi General Fanshaw'ın kurmay başkanına bu konuda sorulduğunda "Bir vali yakında buraya gelecek ancak bunun bir Fransız mı yoksa bir İngiliz mi olduğunu bilemiyoruz" cevabını verdi.

Vali yardımcısı Nuri Bey tarafından, vilayetin vekil yöneticisi tayin edilen Musul kadısı İngiliz siyasi memuru yanına kendisine tayin edilmesini bildirmek ve Marshall'ın isteklerine uygun olarak kendisine karşı sorumlu olarak görevini icra edeceğini söylemek için gitti. Siyasi memur bunun böyle olması gerektiğini kendisine söyledi. Guveir civarındaki Kürtlerin bizim tarafımızdan silahlandırıldıklarını, İngilizlerin casuslarından birinden, öğrendiğini eğer bu haber doğru ise, Guveir müfrezesinin esir edilmesi emrinin verildiğini söyleyen General Fanshaw'ın kurmay başkanına bu haberin doğru olmadığı ve Guveir civarlarında hiç kimseye silah dağıtılmadığı cevabı verildi.

Bütün Türk memurları aynı zamanda jandarma subaylar ve erleri İngilizler tarafından zulüm görüyorlar. Bu şekilde Musul Vilayetinde hiç bir Türk bırakmama amacı güdüyor.

Ali İHSAN

Altıncı Ordu Komutanı

Belge: 35

TELGRAF

24 Kasım 1918

Ali İhsan Paşa'ya

Altıncı Türk Ordu Komutanı

Birliklerinizin hala Zaho'da olduğunu öğrendim. Bu ayın 26 sında bu yeri işgal etmek için birlik göndereceğim.

Hiç bir askerin, Dicle'nin sol kıyısına geçmesine müsaade etmeyeceğimi ve bütün birliklerin Nusaybin yoluna koyulmaları gerektiğini, burada ki temsilciniz, Yüzbaşı Hasan Efendiye belirttim.

Sonuç olarak, birlikleriniz artık Zaho'da kalmayacaklardır. Dahası bütün hububat ve erzaklar ile malzemeniz benim birliklerim tarafından ele geçirilecektir.

*İşte, kronolojik sırada Musul gibi Mütareke Antlaşmasına aykırı olarak işgal edilen diğer önemli

Askerlerimin komutanı, bu şehirde temsilcinize emrimi iletacaktır.

Ali İHSAN

Altıncı Ordu Komutanı

Belge: 36

TERCÜME

Telgraf İvedi

Nusaybin Kuzeyinden 24 Kasım 1334

Musul'da General Fanshaw'a

24 Kasım 1918 tarihli telgrafınıza cevap

Hububatların civardaki halka satılması yasaklanamaz. Mütareke bu konuda hiç bir şey belirtmiyor.

Mütarekeye göre Britanya Ordusu, Osmanlı Toprakları üzerinde sadece ihtiyaç duyduğu erzakı alma hakkına sahiptir.

Bizim için, yalnızca dışarıya mal çıkartmak yasaktır. Bu hububatlar bize lazımdır, biz sadece Nusaybin ile Musul arasındaki konak yerlerine bırakmak için taşımak istiyorduk. Bu konak yerlerine ihtiyaç duyulan erzakın başka yerden temin edilmesi imkansızdır. Dahası bütün bu hububatları taşımayacağımıza göre, halkın ihtiyaçlarını karşılamayı ve aynı zamanda, satılan hububatın geliriyle, Nusaybin ve civarında erzak olarak birliklerimizi beslemeyi istiyoruz.

Şimdi Semil ve Zaho'da bulunan erzaklarınızı almak istiyorsunuz. Cizre'deki birliklerimizi beslemek için taşımayı istiyoruz. Varılan anlaşmayı her gün ihlal ediyorsunuz. 30 Kasımdan önce Tel-Akra, Hokne ve Zaho'ya gelme teşebbüsleri aynı zamanda bu tarihten önce verilmiş söze uymamaktır.

Bu söz ve yükümlülüklerin ihlaline karşı protesto ediyorum ve birliklerinizin Hokne ve Zaho'ya ancak 30 Kasım 1334 'de gelebileceklerini Beyan ediyorum.

Ali İHSAN

Altıncı Ordu Komutanı

Belge: 37*Musul 25 Kasım 1918***Ali İhsan Paşa'ya Altıncı Ordu Komutanı**

1352 ve 1381 sayılı telgraflara cevap

General Marshall'ın emirlerine uymanız için hükümetinizden emirler aldınız ve bunlar size 169 sayılı 7 Kasım 1918 tarihli telgraf ile bildirildi. Bu emirlerin 4ncü maddesinde, hububatların tarafınızdan satılması, General Marshall'ın emrine aykırı olduğu açıkça denmekte ve bu satışı uygulamaya devam etmenize müsaade etmeyeceğim. Halkın ihtiyaçlarını karşılamak için gerekçeleriniz temelsizdir. Musul halkının ihtiyaçlarının ikmali bana düşen bir sorumluluktur ve ben gereğine bakarım.

FANSHAW**Belge: 38***Musul 28 Kasım 1918 saat: 9.00***Altıncı Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'ya**

Birliklerimin Zaho'ya gelişleri esnasında temsilcim Albay Leachman'a karşı doğrudan itaatsizlik örneği gösteren 18nci Alay Komutanı Ahmed Efendinin bulunduğu takdirde tutuklama emrini verdim.

Bu nedenden dolayı Komutan Ahmed Efendi savaş esiri olacaktır.

FANSHAW**Belge: 39****ÇOK İVEDİ***Nusaybin Kuzeyinden 26 Kasım 1334***Musul'da General Fanshaw'a**

26 Kasım tarihli telgrafa cevap;

On sekizinci Alay Komutanının mütareke şartlarına aykırı taleplerde bulunan Albay Leachman'a itaat etmesi için hiçbir zorunluluğu yoktur. Sizde, onun tutuklanmasını emretme yetkiniz yoktur. Mütareke şartlarına aykırı bütün düzenlemeler kabul edilemez. Eğer, birlikleriniz bu şarlara karşı bir eyleme girişirlerse, benimkiler geri püskürtecekler ve

durum sıkıştırırsa anlaşmanın bu ihlallerine silahla karşılık vereceklerdir Sorumluluk sizin üzerinizde olacak.

İstanbul'a da yazdım.

Ali İHSAN
Altıncı Ordu Komutanı

Belge: 40

İVEDİ

26 Kasım 1334

Musul'da General Fanshaw'a

25 Kasım tarihli telgrafa cevap

Hükümetinden general Marshall'a itaat etmek için hiç bir emir almadım. Ayrıca, Hükümetim bana bu şekilde bir emir veremez. Ben Altıncı Osmanlı Ordusunun Komutanıyım. İstanbul'dan aldığım 8 Kasım Tarihli talimatlar, Musul'un boşaltılmasını emrediyorlar. Bu emre uyarak birliklerime Musul'u terk etmelerini emrettim ve bende şehri 9 Kasım sabahleyin terk ettim. Size söz verilen müddete uymanızı ve 30 Kasım'a kadar beklemenizi ve sözünüzü tutmanızı teklif ediyorum.

Ne sizin nede general Marshall'ın, Musul'u boşaltılması konusunda alınan karara aykırı taleplerde bulunma hakkınız yoktur.

Bu karara aykırı her talep en kesin şekilde geri çevrilecektir.

Altıncı Ordu Komutanı
Ali İHSAN

Belge: 41

Nusaybin 29 Kasım 1334

Savaş Bakanlığına

Musul ve Diyarbakır vilayetlerinin sınır hattı, Zaho'nun 10 km batısında bulunan Hazil Çayının akıntısını takip ediyor, sonra Cizre kazasındaki Surha ve Tenzan köylerini bırakarak Cebel Ebiaz'ı Hayube'ye doğru geçiyor ve Sincar'ı Musul'da bırakarak Musul Nusaybin yolu üzerinde, Dicle'nin batısında bulunan Tel İsmail ile Cebel Parat arasından geçiyor. Bu olay, resmi kayıtlar tarafından olduğu kadar bu bölgelerin köy halkının ve aşiretlerinin açıklamaları tarafından da ispatlandı. Buna uygun olarak, birliklerimiz Diyarbakır vilayetinin içine çekilmişlerdi ve yukarıda belirtilen hattı korumak için karakollar oluşturulmuştu.

Bugün saat 11.00'de öğleden sonra Zaho'nun İngiliz süvari alay Komutanı, birkaç subay ve bir süvari müfrezesi eşliğinde, Habur çayının güneyinde bulunan Körkit'in yaklaşık 4 km. doğusunda bulunan, bir subay tarafından komuta edilen karakolumuza yaklaşır ve geri çekilme emrini resmi olarak kendisine bildirir ve karakolun açıkça reddetmeyi bildirmesi üzerine İngilizler, bizim subayımız eşliğinde taburumuzun merkezi olan Körkit'e varırlar. Her ne kadar Körkit'teki taburumuzun komutanı, İngilizlere, Körkit'in Diyarbakır vilayetinin sınırları içinde bulunduğunu söylemiş olsa da, İngiliz komutanı harita üzerinde Rubayie'nin iki kilometre güneyinde Dicle üzerinde bulunan Karkav ile Nehriyan köyleri arasında bir çizgi çizerek "Bu çizginin kuzeyi sizin, güneyi bizim" der. Diyarbakır vilayetinin içinde olduğunu gerçekten biliyorum, ancak amirimden aldığım emirlere uygun olarak, buraları size gösterdiğim hatta kadar işgal edeceğim. Eğer saat üçe (öğleden sonra) kadar çekilmez iseniz, silahlara başvuracağım." Tabur komutanı geri çekilmemek için ısrar eder, ancak olayları silahlı bir çatışmaya sürüklemeyi de istemeyerek, protesto eder ve askerlerine geri çekilme emrini verir.

Biraz önce belirttiğim yerleri işgal ederek, İngilizlerin amacı, Harput dağının ve Peşabur'un doğu bölgesindeki petrol ve kömür havzalarını ele geçirmek olduğunu sanıyorum. Önce Musul'un işgaliyle kendini göstermeye başlayan İngiliz emelleri, daha sonra büyüdü ve bütün vilayetin işgalini getirdi ve şimdi bundan da memnun olmayarak, Diyarbakır vilayetinin içlerine sızmaya başladılar.

Mütareke anlaşmasında Musul ile alakalı hiç bir şart bulunmamasına rağmen, Musul'u 7nci maddeye dayanarak talep ettiler. Sadece bununla tatmin olacaklarını tahmin etmememize rağmen, yinede burada duracakları ümidini biraz taşıyorduk ve buda bizi avutuyordu.

Şimdi, vaatlerini ve verdikleri sözleri inkar ederek, Diyarbakır vilayetimin içlerine göz dikiyorlar. Altı vilayeti ilgilendiren madde onlara, bir müdahale veya bir işgal için mazeret sunmaları için çok elverişli. Eğer bu sorunlar İngiliz hükümetiyle birlikte biran önce çözülmediği takdirde, daha büyük bir uzantıyı alacaklar ve Sivas'a kadar bizi geri çekmekle sonuçlanacaklar.

İngilizler tarafından mütareke anlaşmasının sürekli ihlalini durdurmak ve Diyarbakır vilayetinin içine girmemelerini sağlamak amacıyla ivedi girişimlerde bulunmanızı rica ediyorum.

Altıncı Ordu Komutanı

Ali İHSAN

İkinci Bölüm

**Şehrin ve Musul vilayetinin bir kısmının işgalinden,
Lozan Konferansının toplanmasına kadar.**

Aralık 1918-Kasım 1922

Belge: 42'den 76'ya

İngiliz Girişimleri :

1. General Marshall'ın 2 Kasım 19218 tarihli mektubunda belirtilen (10 nolu belgeye bakınız) hattın güneyinde kalan bölgeyi işgal edebilmek için Türkiye'ye karşı güneydoğu Anadolu aşiretlerini ayaklandırmak maksadıyla.
2. Doğu Anadolu'nun ve İran'ın Batısını içeren bir tampon Nesturi Devletini , Türkiye, İran ve Irak arasında meydana getirmek maksadıyla.

Belge: 42*20 Şubat 1335***Savaş Bakanlığına**

Deir-Zor sancağına bağlı ve Sincar'ın batısında bulunan Şammar Aşiretinin Fedaga ve Harsa Tümenlerinin Reisleri, benim yanıma bugün gelen kardeşlerini gönderdiler. Açıklamalarını, size aşağıda sunuyorum.

A. Musul'un İngiliz Siyasi Valisi Deir-Zor valisinin aracılığıyla onlara gönderdiği mektupta, onlara derhal gelmelerini ve boyun eğmelerini resmi olarak bildirmiş ve aksi taktirde onları düşman kabul edeceğini, ne gıda maddeleri temin etmelerine ne de ticaret yapmalarına müsaade etmeyeceğini ve onlara karşı asker göndereceğini eklemiş. Bu mektubun kopyasını okudum. Yukarıda belirtilen reisler bunun alınmasıyla, bu konuda benim fikrimin alınmasını ve bu toprakların Osmanlı Hükümetinin elinde kalıp kalmayacağını öğrenmeyi gerekli görmüşler.

Onlara uygun cevabı verdim. Eğer Osmanlı Hükümeti, bu toprakları elinde bulundurmuyacaksa, hepsi bütün develeri ve hayvanlarıyla birlikte Osmanlı Yönetiminde kalan topraklara geçeceklerini ve İngilizlerin hakimiyetini kabul etmeyeceklerini bana bildirdiler.

B. Musul'un Siyasi Valisi şehrin bütün ileri gelenlerini ve sözü geçenleri toplayarak, onlardan topluca İngiliz hakimiyetini talep ettiklerini belirten bir dilekçe talep etmiş. Bazı kişiler, böyle bir dilekçenin altına imzalarını koymayı reddetmişler.

Daha önce bilgilerinize ilettiğim bu haber, şimdi bu insanlar tarafından teyit edildi.

C. Mütareke esnasında hükümsüz kalan Deir-Zor halkı şimdi iki kısma ayrıldı.

Bu kısımlardan biri İngilizleri diğeri ise Şerif'i istiyor. Aşağı yukarı iki ay önce, Şerifin amcası Ali-El Nassır, Deir-Zor'a gelerek idareyi yaklaşık bir ay boyunca yönetti, fakat daha sonra bir İngiliz valisi geldi ve Şerifin adamı Halep'e gitti. Hiç askerin bulunmadığı fakat yalnızca birkaç zırhlı aracın bulunduğu Deir-Zor'u şu anda İngilizler yönetiyor.

D. Sincar'da, Yezidilerin mollası Şeyh Hızır, kazanın yöneticisidir. Bütün bunlardan daha fazla dikkati çekmesi gereken nokta ise İngilizlerin Deir-Zor'u yönettikleri ve Şerifin temsilcisinin çekildiğidir.

Siz Ekselansları, İngilizler tarafından güdülen amacı tam olarak takdir edecektir.

Bunların, İngiliz hakimiyeti lehine toplu dilekçeler kaleme almalarına ve imza toplamalarına yönelik davranışlarına karşı, Siz Ekselansları, bu bölgelere tarafsız ülkelere ait kontrol memurları gönderilmesini başlatmak gerektiğine karar verecektir.

Üçüncü Tümen Komutanı Vekili

Albay AHMET CEVDET

Belge:43*Diyarbakır, 25 Mart 1335***ÖZEL****İVEDİ****Beşir'deki İkinci Tümen Komutanına****Mardin'deki Beşinci Tümen Komutanına**

Dün, Urfa'yı işgal eden İngiliz Müfrezesinin Komutanı, süvari bölüğümüzün komutanına, Urfa-Mardin ve Urfa-Siverek-Diyarbakır yolları hakkında bilgi sormuş; güzergah üzerinde suyun olup olmadığını ve büyük şehirlerin bulup bulunmadığını ve Siverek'in durumunun ne olduğunu öğrenmek istemiş. Bu sorular, dikkati çok fazla çekmeli. Ocak'ta, Arappınar'da yapılan görüşmelerde General Verr'in Urfa yolları hakkında sorduğu anlamlı sorular dikkatlerimizi uyandırmıştı. Bugün şüphelerimiz netlik kazanıyor. İçişleri Bakanlığından Diyarbakır vilayetine yeni ulaşan bir şifreli telgrafta, İngiliz temsilcilerinin, Cizre kazasında Kürtleri silahlandırdıklarımızdan şikayet ettikleri belirtiliyor. Bütün bunlar sadece bahanedir.

Anladığımıza göre İngilizler, Musul'un boşaltılması için yapılan görüşmeler esnasında General Marshall'ın Altıncı Orduya verdiği Irak'ın sınırları hakkındaki haritayı uygulama niyetindedirler. Bu haritaya göre sınır, Elazığ yolu üzerindeki Gölcük'ten geçiyor; Siirt, Silvan, Maden, Diyarbakır ve Siverek Mezopotamya'ya dahil edilmişler. Bundan, kuzey sınır olarak, Ermeni Toroslarını istedikleri ortaya çıkıyor.

Fakat onların, bu planı derhal uygulamak için ne yeterli kuvvetleri nede imkanları bulunmaktadır.Yalnız hiçbir şeyden endişe etmeyen İngilizler, sadece bir süvari alayı ile Diyarbakır'a kadar ilerleme gözü pekliğine sahip olabilirler. Bu durumda onlara en son gücümüze kadar karşılık vereceğiz. Daha sonraki hareketleri vasıtasıyla amaçları hakkında fikir edinebiliriz.

Onüçüncü Kolordu Komutan Vekili**AHMET CEVDET**

Belge:44*31 Kasım 1334***Savaş Bakanlığına**

Şammar Aşireti bugünlerde Nusaybin'e yaklaşık 15 kilometre mesafede bulunuyor. İleri gelenlerden olan temsilcisi Refik Efendinin söylediğine göre, bu aşiret İngilizlere düşman ve Osmanlı hakimiyetinde kalmak istiyor. Aşiret bu amaçla İstanbul'a baş vurdu.

Bu aşiretin reisi Şeyh Maşal son olarak Nusaybin'e geldi ve tabur komutanımıza özet olarak aşağıdaki açıklamaları yaptı:

"İngilizler, bizi birçok defa davet ettiler ve kuvvetli sözler verdiler. Biz bu davetlerden hiçbirine cevap vermedik nede sözlerini kabul ettik. Eğer Osmanlı Hükümeti bizi korursa, hükümetimiz nereye isterse oraya taşınmaya hazırız.

Eğer, bizi kabul edemez ise, son nefesimize kadar İngilizlere karşı savaşıyoruz."

Onüçüncü Kolordu Komutan Vekili

AHMET CEVDET

Belge: 45**Mardin'deki 5'nci Tümen Komutanına**

ÇOK İVEDİ

Diyarbakır, 2 Nisan 1335

1 Nisan 1335 tarihli telgrafa cevap.

1- Harput'taki Amerikan Yardım kuruluşlarının müdürü Bay Reckseck'in, İstanbul'dan ayrıldığını ve Mardin'e demir yolu ile geleceğini öğreniyoruz. Harput'tan onun düşmanı olan birkaç kişinin ona karşı bir suikast hazırladığı haberinin yayılmasından dolayı yukarıda belirtilen kuruluşların Harput'taki temsilcileri, ona Mardin'den Elazığ'a kadar eşlik etmesi için bir koruma vermemizi rica ettiler. Sonuç olarak ilgili kişilere gerekli emirler verildi.

Eğer Bay Reckseck, telgrafınızda bahsedilen grup içinde bulunuyor ise, demek ki bunlar söz konusu kişilerdir. Otomobillerine koruma vermek uygundur ve buraya kadar onlara eşlik etmek için kendi otomobilinize bir subay ve bir kaç silahlı asker yerleştirmeniz de uygun olur. Burada ben onlara bir karşılama ve bir ev hazırlıyorum.

Sizden, hemen çıkış saatlerini ve isimlerini bana bildirmenizi rica ediyorum.

2- İngilizler, Milli, Karakeçi ve Anez'e aşiretlerinin İngilizlere karşı koymaları ve Viranşehir, Mardin, Siverek ve Diyarbakır halkının toplu dilekçe ile İngiliz işgalini protesto etmeye hazırlandıklarını ve Şammar aşiretinin Nusaybin civarına geleceğini her halükarda haber almış olmalıydılar. Bu durum, benim tahmin ettiğim gibi İngilizler tarafından bilindiğine göre, bunlar bu toprakları hemen işgal etmeyi denemeyecekler fakat, zemini elverişli hale getirmeye gayret edeceklerdir. Telsiz telgraf cihazını bu maksatla getirmiş olmaları muhtemeldir. İngiliz subayının aydınlatıcı bir harita hazırlaması olayı basit bir bahanedir. Böyle bir harita için enlem ve boylam aramanın gereksiz olduğu açıktır. Bu bahane sayesinde İngilizler halk ile irtibata geçecekler, onların fikirlerinden haberdar olacaklar, durumu görecekle ve gözlemlerini telsiz telgraf ile ileteceklerdir.

Bize karşı yumuşak bir dil kullanmaları, sadece işlerini yürütebilme isteklerinden dolayıdır. Dar demiryolunun ve demiryolunun haritası tümenin çalışma odalarında bulunmaktadır. Tasarılarına engel olmak maksadıyla, yeni bir harita oluşturmak için bu kadar uğraş vermenin gereksiz olduğuna onları ikna etmek ve onlara mevcut olan 1/200.000 ölçekli haritalardan birini vermeye özen gösterilmelidir. Eğer haritayı hazırlama isteklerinde ısrar ederlerse, bunu hazırlamalarına müsaade ediniz, fakat yanlarına en yetenekli subaylarımızdan birini veriniz.

3. Halk tarafından imzalanan toplu dilekçenin bir kopyasının Amerikan misyonuna teslim edilmesini uygun buluyorum.

İngilizlere karşı çok saygılı davranmak ve bize ters olan davranışlarına karşı saygılı bir şekilde karşı koymak bizim çıkarımızdır.

Onüçüncü Kolordu Komutan Vekili

AHMET CEVDET

Belge: 46

Onüçüncü Kolordunun Savaş Ceridesinden

12 Nisan 1335

Nusaybin'den gönderilen bir telgraf ile Şammar Aşiretinden Şeyh Maş'al, bağlılığını bildiriyor ve hizmetlerini sunarak silah istiyor. (9/4/35 tarihli telgraf). Takip eden cevap, ve 14332 sayılı 12/4/35 tarihli şifreli telgraf ile ve beşinci tümen vasıtasıyla ona iletili.

"Şammar Aşiretleri tarafından Osmanlı Hükümetine karşı her zaman sergilenen bağlılık ve sadakat bilinmektedir. Bu hassas dönemlerde, silah zoruyla onlara karşı gelmek uygun değildir, fakat daha ziyade bu aşiretler tarafından Müttefiklerin İstanbul'daki,

Paris'deki ve diğer yerlerdeki temsilcilerine telgraf olarak gönderilecek toplu dilekçelerle başvurmak daha uygun olur. Gerekliyse aşiretlerin, Osmanlı Hükümeti dışında başka hiçbir hükümetin ilanını kabul etmeyecekleri kararlarını açıklamak için temsilciler gönderilmeli. Şu anda aşiretlere bir silah dahi temin edilemeyecektir. Benzer bir durum, Müttefikler ve Barış Konferansı üzerinde kötü etki meydana getirecektir ve bize karşı açıkça söylenen "iyi düşünce" yi aleyhimize çevirecektir. Mutlaka huzuru gözetmek ve halkın güvenliğini sağlamak gerekiyor."

Yukarıdakileri ilgililere bildirmenizi ve aşiretlerin reislerine ve adamlarına selamlarımı iletmenizi sizden rica ediyorum.

Onüçüncü Kolordu Komutan Vekili
AHMET CEVDET

Belge: 47

13'ncü Kolordu Komutanına

İstanbul, 13 Nisan 1335

İngilizler, Cizre ve Şırnak bölgelerindeki Kürtlerin bir araya geldiklerini, Şammar Aşiretinin Nusaybine geldiğini ve diğer aşiretlerle yazıştığını ve başkaldırma hareketine başvurmak için Şırnak bölgesinde toplanan Kürtlere katılma niyetlerinin olduğunu öğrendiklerini ve bu davranışları önlememiz gerektiğini bize bildiriyorlar. Her ne kadar böyle büyük bir başkaldırma ihtimali olmasa da, böyle bir ayaklanmaya karşı Kemal Bey komutasına verilecek sekiz piyade taburu, 12 makineli tüfek ve dağ topçusu içeren bir kuvvetin kullanılması uygun bulundu. Sizden taburların mevcutlarının 200 kişiden az olmamasına özen göstermenizi rica ediyorum. Her şeyden önce, Kürt ve Arap aşiretlerinin birleşmelerini önlemek için, bu kuvvetin Nusaybin ve Cizre bölgelerinde konuşlanmasını uygun görüyoruz. Silah kullanmak zorunda kalmamak için Arap aşiretlerine de tavsiyelerde bulunmak ve onları böyle davranışlara başvurmaktan vazgeçirmek gereklidir. Halihazırda, Şırnak'ta bulunan müfrezeyi de kuvvetlendirmek gerekecektir. Şırnak köylerine, bu bölgedeki Kürtlere hiçbir şekilde bir araya gelmemeyi bütün çekişmelerini bir kenara bırakmayı ve rahat durmalarını tavsiye etmek için gidecek heyete, bu müfreze tarafından eşlik edilmesi gerekecektir.

Bu tedbirlerle hareketin durdurulabileceğini kesinlikle ümit ediyorum. Her şeyden önce, tavsiyelerle iş yapmak ve gerek görülmedikçe silahlara başvurmamak gerekir. Bu sorunları iyi bir sona ulaştırmak için bu tedbirler alınırken, iki İngiliz irtibat subayı, Kenan

Bey'in karargahında bulunacaktır. Bunların gelişlerinin yer ve tarihini tespit etmek için İngiliz Komutanı ile doğrudan irtibata geçmenizi, hazırlıklar ve yapılan olaylar hakkında beni acilen bilgilendirmenizi ve bu konudaki gözlemlerinizi bana bildirmenizi sizden rica ediyorum.

Savaş Bakanı
ŞAKİR

Belge: 48

Diyarbakır, 16 Nisan 1335

Savaş Bakanlığına

13 Nisan 1335 tarihli ve 2188 sayılı emrinize cevap

1.- Beşinci Tümenen yeni aldığım şifreli telgrafa göre, Cizre Kaymakamı dün aşağıdaki bilgileri Mardin Mutasarrufuna vermiş:

Halkı itaati altına almak maksadıyla, Zaho'nun İngiliz Siyasi Valisi, Van ilinin Beytüşşebab kazasına bağlı Goyan köylerine bir hafta öncesinden gitti.

Halk bu Valiyi öldürdü ve onu koruyan askerleri esir aldı. Bunun üzerine, her an dört piyade taburu, onbeş top ve belli bir miktarda da makineli tüfekten müteşekkil bir Britanya kuvvetinin Zaho'ya gelmesi bekleniyor. Bu kuvvetin Cizre'den geçeceği öğrenildiğinde halk aşırı şekilde tepki gösterdi.

Sükuneti muhafaza etmek maksadıyla Mutasarruf, Cizre Kaymakam'ına cevap olarak bu İngiliz kuvvetinin gerçekten gelmesi durumunda bölgemize girmesine nazik bir şekilde karşı konulmasını yazdı.

Şırnak kazasından gelen bildiriye ve Bitlis Valisinin bilgilerine dayanarak, Zaho'nun İngiliz valisinin, Zaho kazasının Hristiyan köylerinde seyahat ederken ve Galli-Gayan aşiretini kendine çekmeye çalışırken öldürüldüğünü başka bir telgraf ile daha önce bilgilerinize sunmuştum.

Bu cinayeti, İngilizler tarafından size iletilen Şırnak kazalarındaki Kürtlerin toplanmalarını ve Arap aşiretleri ile birleşmelerinden sonra isyan hareketine başvuracakları sözde amaçları hakkındaki bildirilerini atfediyorum.

Nusaybin'in 15 km. güneyine gelen Şammar aşiretinin reisi bu şehre geldi ve buradan telgrafla benden İngilizlere karşı kullanmak için silah ve mühimmat istedi.

Silahlarla hareket etme zamanı değil fakat politik davranma zamanı olduğunu ve kendisine silah veremeyeceğimi cevapladım; ona aynı zamanda birkaç tavsiyede bulundum. Bu aşiretin, Cebel Abdülaziz civarlarında bulunan Tai, Gergeri ve Miranlı aşiretleriyle

birleştğini ve reisi Naif Bey olan Miranlı aşireti ile Çilparan civarlarında konuşlandığını öğrendik. Bunun dışında, Milli Aşireti reisi olan Mahmud Bey de Kolorduya silah almak için başvurdu ve ona da ılımlı tavsiyelerde bulundum.

Urfa'nın işgalinden sonra Siverek'in ileri gelenleri Viranşehir'e gittiler ve Mahmut Bey ile görüştüler.

Şammar ve Aneze reisleriyle görüşmek amacıyla birlikte çöle gittiler. İngilizleri sadece misafir olarak gelecekleri yerlerde karşılamayı, Osmanlı Hükümetinden ayrılmama ve muhtemel bir İngiliz işgalini protesto etmekte anlaşılmaya vardılar. Bu kararı aşiret reislerine bildirmeye karar verdiler. Aşiretler hakkındaki bu bilgiler farklı tarihlerde bilgilerinize iletildi.

Birkaç Kürt aşiret reisinin ve Şammar reislerinin tutuklanması, aynı zamanda İngilizler ve özellikle Musul'un Siyasi Valisi tarafından uygulanan baskı çok kötü bir etki meydana getirdi. Aşiretlerin, kendilerine hiç bir telkin yapılmadan birleşmesi ve bütün geçimsizlikleri bir kenara bırakma olayı, hep birlikte İngiliz girişimlerine karşı koyma niyetlerinden ileri gelmektedir.

Urfa ve Tell Abyad'a gelen İngilizlerin, Nusaybin ve Mardin'e kadar giden demiryolu hattını işgal edememiş olmalarını aşiretlerden ve kuvvetlerinin yetersizliğinden kaynaklanan kaygılarına bağlıyorum. Kendilerine karşı olan aşiretleri cezalandırmamız için bizi zorladıklarına ve daha sonra bu olaydan siyasi fayda elde etmek istediklerine ikna oldum. Yinede barutun ateşlenmemesi için Kolordu olarak bütün gücümüzü kullanacağız.

2. Siirt'ten Şırnak'a, yatıştırıcı bir heyetin gönderilmesini, Bitlis vilayetine yazdım ve bu heyete koruma sağlamak için birinci alaydan kuvvetli bir müfrezeyi Şırnak'a yollaması ve sükunetin tesis edilmesine kadar müfrezeyi orada bırakması için ikinci tümene emir gönderdim; aşiretler arasında var olan ayrılıkların mutabakat ile çözülmesi, aşiret reisleriyle, rahat durmanın gerekliliğini anlayabilecekleri bir dille konuşulmasını ve onlara tavsiyelerde bulunulması emrini de verdim.

Yinede İngilizlere karşı Şırnak'ta, İvre'de ve Cizre'de toplantıların yapıldığı doğru değildir. Sadece Şırnak'ta aşiret reisi Ahmet Ağa, Galli Gayan aşiretini cezalandırmak isteyenlere kuvvetle karşı koyacaklarını söylemiştir.

3. İngiliz subaylarının, irtibat subayı sıfatıyla tümen karargahı yakınında bulunmalarını sakıncalı buluyorum. Bu subayların, kendilerine düşman olan aşiretlerin ciddi bir şekilde cezalandırılmalarını ve reislerinin tutuklanmalarını talep edecekleri muhtemeldir. Hükümetleri tarafından takip edilen amaçlara ulaşmak için, aşiretleri aleyhimize çevirmek için çaba sarf edeceklerdir. Bu arada, yönetimin alacağı tedbirlerle, aşiretlerin

yatıştırılmalarının mümkün olduğuna mademki siz ekselansları emir verdiler ve mademki ikna olmuşlar, iki subay göndermelerini talep etmek için İngilizlerle yazışmasını ve onlarla uyum içinde çalışmaları için 5nci tümene yazdım. Ayrıca halihazırda mevcut olan durumların benzerlerinin gelecekte ortaya çıkmasını önlemek amacıyla, İngiliz memurlarının baskılarını kesmeleri ve bazı tasarılarını takip etmekten vazgeçmeleri gerektiğini düşünüyorum.

Dün, bir İngiliz subayı Denghre'ye geldi ve Nusaybin'deki taburumuza bu şehre gideceğini bildirdi. Hangi amaçla geldiğini bilmiyoruz. Ona bir koruma verilmesi, onu dikkate alması ve amaçlarının neler olduğunu sormalarını tümene yazdım.

Onüçüncü Kolordu Komutan Vekili

A.CEVDET

Belge: 49

Onüçüncü Kolordu Komutanına

20 Nisan 1335

14/4/1335 tarihli ve 143668 sayılı telgrafa cevap.

Altıncı Alayın birinci tabur komutanı tarafından Cizre'den alınan bilgiye göre, 25 aileden (kabile) oluşan, Van Vilayetine bağlı Galli-Gayan aşiretinin yanına, bu aşiretin reislerine para, saat ve diğer şeyler dağıtmak için giden Zaho'nun siyasi valisi bu kişiler tarafından öldürülmüş. Her kabile bir mermi sıkmış.

İkinci Tümen Komutanı

AŞİR

Belge: 50

Onüçüncü Kolordu Komutanına

14 Nisan 1335

Süleymaniye'nin Siyasi Valisi, Noel adında bir İngiliz komutan 14/4/1335 tarihinde Nusaybin'e geldi. Genel vali ile görüşmek için Diyarbakır'a gittiği sanılıyor. İstanbul'un bu seyahatten haberdar olduğunu söylüyor. Kendisinin buraya gelişi ile alakalı hiçbir haberleşmenin yapılmamış olmasına şaşırıyor.

Bir tercüman, iki İngiliz çavuşu ve iki eski Musul Jandarması ona eşlik ediyor.

Nusaybin'de üç gün kalacakmış ve Tel-Abyad'dan gelecek subaylarla görüşmesinden sonra Diyarbakır'a varacağını söylüyor. Çadırda kalıyor ve yirmi dördüncü alayın ikinci taburunun gözetimi altında bulunuyor. Seyahatinin maksadını açığa vurmuyor.

Yirmi dördüncü alayın ikinci tabur komutanı seyahatinin amacı hakkında daha geniş bilgi toplamak için onunla daha yakın ilişki içinde olmaya gayret ediyor.

Beşinci Tümen Komutanı
MEHMED KENAN

Belge: 51

Onüçüncü Kolordu Komutanına

17 Nisan 1335

İngiliz Komutan Binbaşı Noel, 17/04/1335 tarihinde Nusaybin'in ileri gelenlerini ziyaret etti; bölgenin ticari, tarımsal, ekonomik durumu ve Nusaybin pazarının genel durumu hakkında bilgi topladı. Aşiretlerin sayısını ve isimlerini sordu ve not aldı.

Noel, tümenin binalarını gezdi ve Valiye gönderilen bir not ile, şuan ki ve savaş öncesi tarım üretimi hakkında bilgiler talep etti. Ayrıca söz konusu kişi vasıtasıyla, vilayetin tüm kazalarına görevini bildirmesi için İstanbul'a telgraf çekti.

Ne halk nede aşiretler İngilizler lehine hiçbir eğilim sergilemediler. Noel Mardin'e gelmek için 18/04/1335 günü Nusaybin'den hareket edecek.

Maliyenin gelirleri hakkında bilgilendirilmek için resmi talebi ve de Devlet işlerine karışması, görevini bilmediğimiz bu adamın seyahatinin amacını şimdiden gösteriyor.

Genel Vali ona bilgi temin etmeyi yasakladı.

Beşinci Tümen Komutanı
KENAN

Belge: 52

Onüçüncü Kolordu Savaş Ceridesinden Alıntı

29 Nisan 1335

İngilizlerin, Şırnak ve Cizre aşiretlerinin İngilizlere karşı birleşecekleri hakkındaki haberleri sonucunda ve bu tahrike karşı hizmet etmesi talepleri üzerine Bitlis Valisi bir yatıştırma heyeti göndermeye davet edildi. (*)

1435 sayılı ve 14/4/1335 tarihli şifreli telgrafa cevap olarak alınan. Vali Mazhar Bey'in 204 sayılı ve 20/4/1335 tarihli şifreli telgrafi bundan sonra takip etmektedir.

Kaymakam vasıtasıyla, tarafımdan tavsiyeler verilmiş idi. Bunlar yine tekrar edildiler. Bir heyet gönderme gereği olup olmadığını mutasarrıfa ve kaymakama sormuştum.

Siirt Mutasarrıfı ile Şırnak Kaymakamı arasında yapılan görüş alışverişi sonucu alınan cevabi telgrafta, verilen tavsiyelerin kesin bir etki meydana getirdiği, aşiretlerin hükümetin emir ve görüşlerine karşı hiçbir girişimde bulunmama sözünü kesin olarak verdiklerini, bir heyet göndermeye lüzum olmadığını, daha ziyade bir tepki meydana getirebileceği, vilayetin ve valinin talimatlarını takiben verilen tavsiyeler sayesinde sükunetin sağlandığını, sürekli takip edilen durumda gerekli tedbirlere derhal başvurulacağını, fakat alay komutanından, düzeni ve sükuneti sağlamak ve lüzumunda polislik yapmak maksadıyla jandarmayı takviye etmek için Şırnak'a askeri müfreze göndermesini istediği belirtilmektedir.

Belge: 53

Onüçüncü Kolordu Savaş Ceridesinden Alıntı

29 Nisan 1335

Aneze Aşiretinin saldırı başlattığı haberi üzerine, takip eden bildiri, 29/04/1335 tarihli telgraf ile Urfa'daki İngiliz Müfreze Komutanına gönderildi.

Aneze Aşireti reisleri İbn Hazale ve Mihber'in, aşiretlerini, bölgemizde bulunan Şammar, Tay, Milli ve diğer aşiretlere saldırmak için Habur Vadisi ve Tel Kevkeb civarlarında yoğunlaştırdıkları bildiriliyor. Aneze'nin adamları İngilizler tarafından silahlandırılmış ve aralarında İngiliz memurlar varmış.

Her tarafta düzeni ve barışı tesis etmek için Büyük Britanya Hükümeti tarafından takip edilen politikaya ters olarak, Aneze Aşiretinin İngiliz Makamları tarafından silahlandırılmış olmasına ve aşiret içinde İngiliz casuslarının bulunmasına inanmıyorum ve inanmak istemiyorum.

Aralarında böyle casuslar bulunsa dahi, bunların daha ziyade aşiretlere ılımlı tavsiyelerde bulunmak üzere geldiklerini düşüneneğim. Söz konusu olanların adetlerini biliyorsunuz. Sık sık birbirlerine saldırırlar. Aneze Aşireti böyle bir maksat için bir araya geliyor olabilir. Fakat bölgemizdeki aşiretler, tavsiyemiz sonucu sükuneti şu ana kadar muhafaza ettiler. Bir saldırı haberi onları alarma geçirebilir. Bunların saldırılarını engellemek için tedbirler aldık. Aynı şekilde, aşiretlerinizi sakinleştirmenizi ve saldırılarını engellemek için gerekli tedbirlere başvurmanızı sizden rica ediyorum.

Belge: 54

Onüçüncü Kolordu Savaş Ceridesinden Alıntı

(Değişik birliklerin komutanlarına bildirildi)

29 Nisan 1335

Şammar aşiretinin adamlarına göre, İngilizler Anezeleri kışkırtıyor ve silahlandırıyor. İngilizler, Cizre ve Şırnak'taki Kürt aşiretlerin kendilerine karşı hareket etmek için Nusaybin bölgesindeki Arap aşiretleriyle birleştiklerini söyleyerek, bu hareketi engellemek için merkezi hükümete başvurmuş ve Savaş Bakanlığı da Nusaybin'de yaklaşık bir tümen büyüklüğünde bir kuvvetin tutulmasını emretmişti. İngilizlerin Anezeleri bu amaçla silahlandırmış olmaları imkansız değildir. Bunların muhtemel bir saldırılarına karşı, Nusaybin'in güneyinde ve güneydoğusunda bulunan Tai ve Şammar aşiretleri, Viranşehir ve Reissül Ayin bölgesindeki Milli Aşiretine ve bu aşirete bağlı bazı aşiretlere katıldılar ve çölü gözetlemeye başladılar.

Tümenin bu yöndeki raporları üzerine 14757 sayılı ve 29 Nisan 1335 tarihli kısa bir rapor Bakanlığa gönderildi.

Bu olayı Urfa'daki İngiliz müfreze komutanının bilgilerine uygun bir dille ilettik ve etki alanında bulunan Anezelerin her türlü saldırılarını engellemesi için ricada bulunduk. Alınan son bilgilere göre, Urfa'daki İngiliz Kuvvetlerinin sayısı artmış. Bu, teyit edilme aşamasındadır. Urfa'dan Hasmansur'a gelen yolcular, Urfa'daki Britanya Kuvvetlerinin 3.000 kişiye ulaştığını belirtmektedirler. Bunları talep etmeye devam etmelerindeki ısrardan, Allenby tarafından yapılan silahsızlandırma ve boşaltma isteklerinden vazgeçemedikleri düşünülebilir.

Anezelerin saldırısı, İngilizlerin kışkırtmaları ve Nusaybin'e bir Türk tümenin gönderilmesi ile alakalı olarak Savaş Bakanlığına yaptıkları talepleri, Urfa'da sahip oldukları kuvvetlerle Siverek-Diyarbakır istikametinde ilerlemelerine imkan tanınması için bizi çölün ortasında oyalamak ve Allenby'in istekleri gereği, Diyarbakır'ın güneyinde bulunan ana kuvvetlerimizi silahsızlandırmak amacı için olması kuvvetle muhtemeldir.

Amaçlarına ulaşmak için benzer kurnazlıklara başvurmak, İngilizlerde gelenektir. Böyle bir durumun olma ihtimaline karşı, İngilizlerin gerçek niyetleri öğrenilinceye kadar kolordu, değişik birliklerinin yerleşimini ve düzenini değiştirmeyecektir.

Belge: 55

Savaş Bakanlığına

Diyarbakır, 7 Mayıs 1335

1. 6 mayıs 1335 günü, Deir-Zor'un İngiliz Siyasi Valisi Reissül Ayin'e iki otomobil ile gelerek yerel yöneticiye, Bağdat'tan aldığı emre uygun olarak, Habur Vadisinde bulunan Reissül Ayin kazasına bağlı nahiyenin merkezi olan Hasidce'yi işgal edeceğini bildirdi. Daha sonra Şedadiye istikametine doğru geri döndü.

Reissül Ayin Valisi bu isteğe karşı çıktı.

2. Şammarlılar tarafından Deir-zor'a gönderilen bir muhbirin açıklamalarına göre, Deir-Zor'a dönen Anezeler, Şammarlılara mutlaka saldırımları gerektiğini söyleyen şehrin İngiliz siyasi valisi tarafından azarlandılar. Bunun üzerine Anezeler yeniden Şedadiye'ye hareket ettiler. Fakat Anezelerin, Hasidce'de bulunan Cibur Aşireti reisi Musallat Paşa kendi lehlerinde veya aleyhlerinde açıklamada bulunmadığı için, ittifakını temin etmeden onu geri hatlarında bırakarak kuzeye doğru ilerleme cesaretleri bulunmamaktadır.

3. İngilizlerin bu günlerde Hasice'yi işgal etmek istemeleri olayı, Cibur Aşiretini ve daha sonra Çeçenleri kazanmak istediklerini ispatlıyor; bunun sonucunda da Anezeleri, Şammar ve Milli aşiretleri üzerine salacaklarına kesinlikle inanıyorum. Daha önce Deir-Zor'a bağlı olması bahanesiyle, Reissül Ayin'i ele geçirmeyi planladıkları aynı şekilde muhtemeldir. Milliler ve Şammarların ne İngilizlere ne de yandaşlarına saldırımayı kesinlikle düşünmemelerine rağmen, Hasice'nin İngilizler tarafından işgalinin ve bunların aşiretleri birbirine düşürme çabalarının, her türlü düzene büyük bir mahsur teşkil edeceğini ve çok karışık bir duruma yer vereceğini şimdiden size belirtiyorum. Böyle bir durumun meydana gelmemesi için ve İngilizleri bu tür hareketlerden alıkoymaya yöneltmek için, Müttefiklerin İstanbul'daki temsilcileri nezdinde girişimde bulunulmasının uygunluğuna Siz Ekselansları karar verecektir.

Harekat 14961

Onüçüncü Kolordu Komutan Vekili

Albay Ahmed Cevdet

Belge: 56**Onüçüncü Kolordu Komutanına***Nusaybin 7/20 Mayıs*

İngilizlerin, kazanın üçte ikisini oluşturan Hasidce beldesini de işgal etmeleri üzerine, bu civardaki bütün aşiretlerin bu işgalden memnun olmadıklarını ve Osmanlı hakimiyetinin muhafazası için büyük coşku gösterdiklerini Reissül Ayin Belediye Başkanı telgrafla bildiriyor. Kendilerini, kanlarını akıtmaya hazır olarak belirtiyorlar ve emir bekliyorlar.

Kendisine, Başkan Willson'un prensiplerine dayanarak, halkın genel isteklerini Halep'teki İngiliz kuvvetlerine, kolorduya, vilayete, bakanlıklara, İstanbul'daki Müttefiklerin temsilcilerine, aynı zamanda tarafsız güçlere telgraf çekmesi gerektiği cevabını verdim. Ona, bildirisinde, bu kargaşadan doğabilecek her türlü olayın sorumluluğunun İngiliz makamlarını ilgilendireceğini belirtmesini yazdım. Bu girişimlerin sonucunu beklerken, sükuneti muhafaza etmesini aynı zamanda ekledim. Dahası, Trablusgarp'taki General Davis'e, Halep'teki Goodwin'e ve Hasidce aracılığıyla Bağdat'taki İngiliz komutanına aynı yönde yazdım.

Tarafınızdan gereğinin yapılmasını ve bana talimatlar verilmesini arz ediyorum.

Beşinci Tümen Komutanı
MEHMET KENAN

Belge: 57**Onüçüncü Kolordu Savaş Ceridesinden Alıntı***17 Mayıs 1335*

Takip eden, Urfa'daki İngiliz Alay Komutanına gönderilen 15221 sayılı ve 17/15/1335 tarihli bir telgrafın özetidir.

Hasice'nin işgali ve müdürün ve jandarmaların kovulması, bu civarda aşiretler arasında büyük infial meydana getirdi. Reissül Ayin Kaymakamı'na gelen çok miktarda mektuba göre, siyasi görevli, Cibur Aşiretini silahlandırmış ve İngilizlere boyun eğmeyen aşiretleri bunların vasıtasıyla cezalandıracağını ilan etmiş.

Eğer bu tür durumlar devam ederse, Cibur'dakinden hayli fazla olan Reissül Ayinaşiretlerini sakinleştirmek imkansız olur.

Meydana gelecek olayların sorumluluğu sizin üzerinize düşecektir. Aşiretlerin kışkırtılmasını sakinleştirmek için, sizden bu söylentileri yalanlamanızı rica ediyorum.

Diplomatik temsilcilerin dikkatini çekmesi için hükümetimi bilgilendirdim.

Belge: 58*21 Mayıs 1334***Onüçüncü Kolordu Komutanına**

İngiliz siyasi memuru tarafından, diğer aşiretleri tehdit etmek maksadıyla, Cibur Aşiretine silah dağıtılmasıyla alakalı haberlerinizin temelden yoksun olduklarını açıklıyorum.

51 nci Alay Komutanı Adına**WOODHOUSE****Belge: 59***Diyarbakır, 24 Mayıs 1335***Savaş Bakanlığına**

Milli Aşiretinin reisi Mahmud Bey ile görüşmek için Viranşehir'e gelen Kurmay Yüzbaşı Wooly, Halep'teki İngiliz karargahının personeliymiş. Daha önce, Kut-ül Amere'da bize esir düşmüşmüş. Savaştan önce Cerablus'ta arkeolojik kazılar yapmış ve Arapça biliyormuş. Mahmut Beyle olan görüşmesinde ona, Türk Hükümeti Kuran'ı ve dini terk edince, Türkler, Araplar ve Kürtler arasında büyük bir geçimsizliğin ortaya çıktığını ve bu kötülüklerin sebebinin Osmanlı Hükümeti olduğunu söylemiş ve İngilizlerin bütün bunlardan faydalandıklarını da eklemiş. Mahmut Bey, bu söylenenleri uygun bir şekilde reddetmiş.

Wooly, 1324(*) tarihindeki İbrahim Paşa olayları esnasında askerler tarafından öldürülmüş olan Milli Aşireti mensuplarının mezarlarını Mahmut Bey'e göstererek "Bu mezarlar kimden? İşte Hükümetinizin size yaptıkları." demiş. Mahmut Bey: "Hiç bir şekilde ayrılmak istemediğimiz hükümetimizin adaletinden memnunuz. Hükümet bizim babamızdır. Bizi cezalandırabilir veya ödüllendirebilir." demiş. Wooly devam etmiş :

"İngiliz Hükümeti büyüktür. Koruması altında, Kürdistan'a bağımsızlığını verecektir. İngiltere'ye tabi olduğunuza dair Kürdistan adına bir belge veriniz. İngiltere'ye kafa tutamazsınız. Şu ana kadar Osmanlı Hükümetinden hiçbir iyilik görmediniz; halbuki, eğer İngiltere'ye tabi olursanız, atalarımızın Türkiye'den görmedikleri iyilikleri İngiltere'den görürsünüz."

Mahmut Bey cevap vermiş:

“Osmanlı Hükümetinden kesinlikle ayrılmak istemiyoruz; kadınlarımız dahi Şefakat’ten takılar aldılar. Hükümetten büyük iyilikler gördük ve bugün sahip olduğumuz serveti onun cömertliğine borçluyuz.”

5 nci Tümen tarafından Mahmut Bey’in yanına gönderilen subayın açıklamalarına göre, Wooly’nin, Mahmut Bey’i Urfa ve Halep’e ısrarla davet ettiğini ve söz konusu kişinin şu anda gidemeyeceği cevabını verdiğini size bildiriyorum.

Onüçüncü Kolordu Komutan Vekili
Albay AHMET CEVDET

Belge: 60

Diyarbakır, 25 Mayıs 1334

Savaş Bakanlığına

İngiliz Binbaşı Noel, Midyat ve Savur bölgesinde yaptığı seyahatte, politik propaganda yapmaya başladı ve her tarafta tepkiyle, hatta bazı kişilerce şiddetle karşılandı.

Daha sonra tepkiyle karşılaşmamak için, halkı yaşayış tarzları hakkında sorgulamaya koyuldu ve bizim lehimize cevaplar aldı. Seferberlik sırasında kayıp gören insanların kimler olduğunu ve hükümetin ödeme yapmadan tekalifi harbiyede bulunup bulunmadığını sorunca, ileri gelenler, seferberlik esnasında dünyada kayıp görmemiş ülkenin bulunmadığı cevabını verdiler. Biz dahi çok insan kaybettik dediler, hükümet ödeme yapmadan bizden hiçbir şey almadı; tam tersine, hükümete malzeme temin edenler zenginleştiler. Bu cevaplar subayın şaşırmasına sebep oldu. Midyat Valisinden tehcirler ve katliamlar hakkında bilgiler istedi ve o da, her ne kadar acınacak bir sorun ise de, gerçek sorumluların Ermeniler olduğunu ve Türklerin nefsi müdafaa durumunda oldukları cevabını verdi.

Binbaşı Noel, bu söylenenleri kabul ederek Ermeni sorunundan bahsetti ve bu sorunu yaratanın Amerika olduğunu söyledi. Fransızlar ve İngilizler, şu anda bu sorunu tartışmak dahi istemiyorlar.

“Sunduğum resmi raporda, geçtiğim bölgelerde, Van da dahil, Ermeniler azınlıklar diye yazdım” dedi; 6 vilayete gelince, varolan Ermeni miktarı bir masa üzerindeki salata gibidir. Ermenilerin küstah ve Yunanlıların gürültücü ve düşüncesiz olduğunu, İstanbul’daki davranışlarının tamamen kınanacak cinsten olduğunu ekledi.

Midyat’taki Keldanilerin katliamı hakkında ayrıntılar talep etti.

Kazanın Kaymakamı, Noel’e, onlara bir şey yapılmadığını, tam tersine, onların bir yanlış anlama sonucu hükümete karşı başlangıçta silahlarını kullandığını ve onlar tarafından ateşlenen mermilerin izlerinin dahi duvarlarda ve tavanlarda fark edileceği cevabını verdi.

Keldani papazı aynı yönde konuşunca, subay ikna oldu. Daha sonra Almanlardan bahseden subay, Almanlar tarafından Fransızlara terk edilecek, halkının çoğunluğu Alman olan toprakların terki gerçekleşirse, dünya barışı ve huzurunun tehlikede olacağını ve bu konuda Fransızlar ve Amerikalılar arasında fikir ayrılığının var olduğunu söyledi. Ermeni sorunundan dolayı, İngilizler ve Fransızlar arasında sağlam bir dostluğun olmadığını ve hatta kısa bir süre önce Halep'te ortaya çıkan bir sorun üzerine İngiliz komutanı Fransız bir komutanı tutukladı, sebebinin ise Fransızın büyük bir zayıf kalplilik ile Ermenilerin bütün sözlerine inanmasından kaynaklandığını ekledi.

Onüçüncü Kolordu Komutan Vekili

Albay AHMET CEVDET

Belge: 61

Diyarbakır, 24 Mayıs 1337

Savaş Bakanlığına

Yüzbaşı Wooly'nin, Millilerin reisi Mahmut Bey ile Viranşehir'de yaptığı görüşmede ona, Yemen'de, Asur'da, Hicaz'da, Suriye'de ve Irak'ta bir Arap Hükümeti kurulmasına karar verildiğini söyledi ve bu konuda acaba Viranşehir civarlarındaki aşiretlerin Suriye'ye mi yoksa Irak'a mı tabii olmak istediklerini sordu.

Reisin olumsuz cevabı üzerine ona, bir Kürt devleti kurulduğu takdirde tutumlarının ne olacağını sordu. Mahmut Bey, hiçbir Kürt'ün imparatorluktan ayrılmak istemediğini ve eğer Osmanlı Hükümeti Kürtlerle olan çok eski bağlarını koparsa ve bir Kürt Hükümeti kurulsa bile, kaderlerini yine de Osmanlı Hükümetinin ellerine teslim edeceklerini ve koruması altında kalacaklarını Beyan etti.

En son haberlere göre, Wooly'nin seyahatinin amaçlarından biri de Gayri-Müslimlerin, özellikle de Ermenilerin sayıları hakkında bilgi sahibi olmaktır.

Onüçüncü Kolordu Komutanı

CEVDET

Belge: 62*Diyarbakır, 5 Haziran 1335***Savaş Bakanlığına****Havza'daki Dördüncü Ordu Müfettişliğine**

Binbaşı Noel hala burada bulunuyor. Şimdiye kadar belediyenin lokalinde ağırlanan Noel, son olarak özel bir eve taşındı. Yanında bir koruması var. Burada bir hafta kaldıktan sonra Siverek'ten geçerek Halep'e gidecek. Uzun hazırlık döneminin propaganda amacı güttüğü aşıkardır. Diyarbakır'daki Kürt derneğinin bazı üyeleri onunla görüşmelerde bulundu. İleri gelenler ve halkın içinden eğitilmiş kişiler onunla temasa geçmiyorlar. 3'ü 4'üne bağlayan gece yaklaşık 200 kişi Kürt derneğinde toplandı. Bu toplantıda, Binbaşı Noel'in tercümanı Süleymaniye'li Faik de hazır bulundu.

İngiltere korumasında bir Kürdistan için propagandanın ana mahfesi işte bu Faik'tir. Kürt derneğinin başkanı Cemil Paşazade Ekrem, kürsüye çıkarak ve dinleyenlere seslenerek, Süleymaniye'de olan örnek gibi, İngiltere korumasında bağımsız bir Kürdistan'ın kurulmasından bahsetmeye başladı. Orada bulunan insanların büyük kısmı, bu konuşmalardan rahatsız olarak: "Şeyh Mahmut İngilizler tarafından Süleymaniye'den kovuldu. Sen de binbaşı Noel'e benzer sözler verdin. Bu iş için seni kim görevlendirdi? Sen kimsin? Biz İngiliz koruması istemiyoruz. Eğer böyle bir şey meydana gelirse, burada kan sel gibi akar." Aşiretlerin temsilcilerinden biri "Madem İngiliz koruması altına girecektik, o kadar cephede o kadar kanı niye akıttık?" dedi. Katılanlar, Ekrem'e karşı büyük bir tepki gösterdiler. Dernek çıkışında, kahvelerde, toplantı yerlerinde toplandılar ve Ekrem'i dövmek ve öldürmekten bahsettiler. Dernek üyelerinin kendilerini aldattıklarını fark ederek, dernekten istifa ettiler. Bu olaylar sonucunda, Valilik Kürt derneğini kapattı ve Başsavcı, Ekrem'i adli takip ile görevlendirildi. Huzurun ve güvenliğin muhafazası maksadıyla, yukarıda ismi geçen şahsın derhal sınır dışı edilmesi için Valiliğe kesin emirler verdirmenizi hemen rica ediyorum.

Onüçüncü Kolordu Komutanı**AHMET CEVDET**

Belge: 63*Viranşehir, 7 Haziran 1335***Onüçüncü Kolordu Komutanına**

Mahmut Bey'in çadırlarına üç gün önce gelen Binbaşı Noel, orada iki gün kaldı. Milli Aşiretinin reisleriyle görüştü. İlk yaptığı şey tarlaların, hayvanların, develerin verimliliği, aşiretlerin gücü üzerine sorular sormak oldu. Beraberinde sterlinle dolu üç çanta getirmişti. Reislere yeterince para vermeyi teklif etti ve bir buçuk ay sonra bu topraklarda Osmanlı idaresinin mevcudiyetinin sona ereceğini, İngiliz yönetimi altında bir Kürt devletinin kurulacağını söyledi. Bir tek kuruşu dahi kabul etmeyen Mahmut Bey, İngiliz yönetimini kabul etmeyeceğini, Osmanlı Yönetiminden hiçbir zaman ayrılmayacağını ve gerekirse bu uğurda hayatını feda edeceğini bildirdi. Noel, onların fotoğraflarını çekmekle yetindi ve Karacadağ üzerinden Diyarbakır'a hareket etti. 31 Mayıs 1335 günü Şerif'in kampının yardımcısı Burunsuz Ramazan, Viranşehir'in Çelkefi köyüne gelerek Mahmut Bey ile bir görüşme yaptı. Ona, Şerif Faysal'ın selamlarını ilettili ve Ermenistan'ı oluşturan altı vilayetin ve Diyarbakır'ın kurtarılması için Şerif'e bağlanması gerektiğini söyledi. Kısa sürede İngilizler'e karşı savaşa girecek olan Şerif'in kendisini kötü konuma soktuğunu ekledi. Burunsuz Ramazan'ı bir konuk gibi karşılamayan Mahmut Bey, ona şu cevabı verdi: "Diyarbakır ve altı vilayet, Türkiye'den ayrılmayacaktır ve ayrılamazlar. Osmanlı politikasını desteklemek uğruna hayatımızı feda ederiz."; bu cevap üzerine Ramazan Aneze'ye geri döndü.

Ufak kazaları önlemek ve güvenliği sağlamak için, o vakit burada bir süvari bölüğünün bulunması gerekir. Viranşehir ve Reissül Ayin kaymakamları aracılığıyla, hiç kimsenin Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmayı düşünmediğini, en son kadın hayatta kalıncaya kadar herkesin tüm varlığını bu uğurda feda etmeye hazır olduğunu öğreniyoruz. Halep komutanı saat 10'da Reissül Ayin'e gelecek ve Mardin ve Nusaybin'e hareket edecek.

Süvari Bölük Komutanı**Yüzbaşı NAZIM****Belge: 64***Diyarbakır, 14 Haziran 1335***Savaş Bakanlığına****Havza'daki Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine**

Diyarbakır'a gelen Binbaşı Noel, 13 Haziran 1335 günü Siverek yoluyla Halep'e hareket etti. İngiltere lehine başarılı bir sonuç elde edemediği sanılıyor. Tam tersine, bu

kışkırtmalar üzerine Kürt derneği toplandığında ve İngiltere yönetiminde bir Kürdistan konusu gündeme geldiğinde, katılımcılar arasında büyük infialler ve hatta hararetli tartışmalar meydana geldi. Sonuçta, hükümetin emriyle Kürt derneği kapandı ve üyelerinden birkaç tanesi halktan ve otoriteden çekinerek köylere kaçtılar.

13 ncü Kolordu Komutan Vekili

AHMED CEVDET

Belge: 65

Diyarbakır, 14 Haziran 1335

ÇOK İVEDİ TELGRAF

Halep Beşinci İngiliz Süvari Tümeni Komutanına,

Urfa İngiliz müfreze komutanı vasıtasıyla

Birkaç kişi tarafından eşlik edilen Binbaşı Noel, arka Elbistan yoluyla Malatya'ya geldi. Aşiretlere gitti ve onlara kesinlikle silah edinerek Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmalarını söyledi. Aynı Binbaşı Noel, iki ay önce Diyarbakır'da dolaşmış ve Osmanlı Yönetimi aleyhtarı propaganda yapmıştı. Diyarbakır'da başaramayarak, şimdi, yanında hükümetin gözünde şüpheli birkaç kişiyle birlikte Malatya'ya geldi.

Siz Ekselanslarının ve asil İngiliz milletinin bölgedeki huzur ve güvenliği bozabilecek bu siyasi kışkırtmalara karşı olduklarını düşünüyorum; bu nedenle, Binbaşı Noel'i bölgeden geri çağırmanızı rica ediyorum. Eğer mütarekenin şartlarının uygulanmasını kontrol etmek istiyorsanız, lütfen siyasetle uğraşmayan, Binbaşı Noel gibi propagandacı olmayan subaylar gönderiniz. Onlara şimdiye kadar buraya gelenlere sağladığım işbirliği ve kolaylıkları göstereceğim.

13 ncü Kolordu Komutan Vekili

AHMET CEVDET

Belge: 66

Diyarbakır, 14 Haziran 1335

Sivas 3ncü Kolordu Komutanına

Erzurum 15nci Kolordu Komutanına

ÇOK İVEDİ

1. Üç general, 13 subay ve memur ve 17 kişiden kurulu bir Amerikan heyeti, bugün Mardin'den Diyarbakır'a geldi. Bu kişiler burada yaklaşık beş saat kaldıktan sonra yola

devam ettiler. Geceyi Devegeçidi'nde geçirecekler, yarın Harput'a ulaşp buradan da Malatya'ya ve Sivas'a varacaklar.

2. Şehirlerde kalmak istemiyorlar. Orada kaldıkları dört, beş saat boyunca sivil ve askeri memurların ve ileri gelenlerin bildirilerini toplamakla yetindiler ve onlara sunulan belgeleri aldılar. Sivas'da da aynı şekilde hareket edecekleri muhtemel olduğundan, Kolordu. şimdiden toplantı için gerekli belgeleri hazırlamalıdır.

3. Mütarekeden beri İngilizler tarafından haksızca işgal edilen toprakların sınırları, onlar tarafından Mütareke esnasında ve şu anda işgal edilen ve General Marshall'ın yukarı Mezopotamya hakkında göreceli planlarını gösteren, kolordu tarafından hazırlanan bir harita kendilerine verildi. Onlara aynı zamanda, General Allenby'nin bölgemizi işgale yönelik istekleri açıklandı, bu haksız isteklerin bir kopyası verildi ve izlenen amaç açıklandı. Diyarbakır vilayeti ve Malatya Sancağında Binbaşı Noel ve Yüzbaşı Wolly'nin giriştikleri siyasi kışkırtmalar ve İngilizlerin işgal ettikleri yerlerin işgalini hazırlamak için ileri sürdükleri bahaneler onlara aynı şekilde açıklandı; bu söz konusu kişilerin Milli Aşireti'nin reisine gönderdikleri mektubun kopyası verildi, tek kelimeyle İngilizlerin haksızlıklarıyla ilgili her şey gerekli açıklamalarla birlikte kendilerine şimdiden sağlandı. Zaho ve Süleymaniye sorunları kendilerine anlatıldı ve Şemdinan ve Beyazıt'ın boşaltılması önerisi bilgilerine sunuldu. Hezil Irmağı boyunca bölgemize attıkları bombaların parçaları kendilerine gösterildi. Onlara verdiğimiz açıklamalardan çok memnun kaldılar. Bir ay içinde Barış Konferansına gerekli raporu sunmakla görevli olduklarından dolayı yolculuklarında ivedilik gösteriyorlar.

13 ncü Kolordu Kumandan Vekili

AHMET CEVDET

Belge: 67

19 Kasım 1335

Harbiye Nezaretine

Sivas 3 ncü Kolordu Komutanına

Erzurum 15 ncü Kolordu Komutanına

Milli Aşiretinin Reisi Mahmut Bey'in Viranşehir'deki 1 nci Süvari Alayı subaylarına verdiği bir şölende, İngilizlerin Milli Aşiretini kendi saflarına çekmek için mütarekeden bu güne izledikleri siyasetten, aşiretin gösterdiği sadakatten, verdiği hizmetlerden ve Kolordunun, Milli Aşiretini aydınlatmak ve yönlendirmek için harcadığı çabalardan bahsetti.

Bu konuşmanın, İngilizlerin siyasi kışkırtmalarını kanıtlayan bir belge olarak elimizde saklanabilecek önemli noktaları aşağıdadır.

1. Halep'in İngiliz generali, aşiretleri kandırmak ve kazanmak için ilk önce Yüzbaşı Wooly'yi Viranşehir'e gönderdi. Bu subay geldiğinde, kolordu komutanı bana Osmanlı onuruna yakışır bir misafirperverlikle karşılamamı, ona gerekli ilgiyi göstermemi, siyasi ağırbaşlılığımızı göstermemi ve yalanlarına kanmamamızı emretti. Yüzbaşıya, Osmanlı Hükümetine bağlılığımızı ve itaatimizi anlattık. Ona, kutsal vatanımıza saldırmamasını, aksi halde milli çıkarlarımızın korunması için kanımızı son damlasına kadar akıtacağımızı bildirdim; bu noktanın generalin bilgisine iletilmesini sağladım.

2. Yüzbaşı Wooly'den birkaç gün sonra, Binbaşı Noel Viranşehir'e geldi ve aşiret reisleri arasında dağıtmam için 40-50 bin sterlin getirdi. Bu parayı kabul etmem için çok çalıştı. Ona, 50 bin sterlin için vatanımızı, dinimizi, milletimizi ve özellikle Osmanlı Hükümetine bağlılığımızı ve asil Müslüman ümmetine olan yardım görevimizi satamayacağımızı, paraya ihtiyacımızın olmadığını, milli gurur ve vatan hakkının satılacak şeyler olmadığını söyledim. Siyasi bir dille ona, eğer çadırımda konuğum olarak bulunmasaydı, onu parça parça edeceğimi anlattım. Sözlerim onu çok kızdırdı. Bana büyük bir sinirle, Kürt konusu ve Kürdistan ile ilgili konularla ilgilenmediğimizi ve İngilizlerin Kürdistan konusuyla ilgili planlarını her halükarda icraata geçirecekleri cevabını verdi. Ona bir Kürtlük, Türklük, Araplık meselesinin söz konusu olmadığını, hepimizin Osmanlı olduğumuzu, Osmanlı Hükümeti tarafından bize gösterilen tüm lütuflar için iyilik birliğimizi göstermeye hazır olduğumuzu söyledim ve gereksiz yere tehditlerde ve vaatlerde bulunarak kendisini yormaması gerektiğini hatırlattım.

3. Irak'tan Necef'e kadar her tarafta tüm aşiretlere dini, milli ve sosyal bildiriler gönderdim. Milli girişimlerin son başarıları bize daha çok umut verdi. Eğer vatandaşlarımız milletvekili seçimlerinde kayıtsızlık göstermezlerse ve bu vatanın en dürüst çocuklarını seçerlerse, iç ve dış politikada başarımız kesindir. Tüm varlığımızla, tam sadakat ve bağlılıkla vatanın selameti için çalışacağız. İhtiyaç halinde, Selahattin Eyyubi'ye layık torunlar olduğumuzu ve Yavuz Sultan Selim'e verilen söze sadık kaldığımızı göstereceğiz.

4. Kolordu, eğer İngilizler Milli Aşiretini elde etmeyi başarırsa, tüm Diyarbakır Vilayetini kazanabileceklerini düşünüyor. İngilizlerin başarısızlığı, Kolordunun uslu siyasetine, iyi yönetimine ve Milli'lere verilen nasihatlere bağlıdır. Şu anda, Milli Aşireti Kolordunun elinde ve emrinde önemli bir sadık güçtür.

13 Kolordu Komutan Vekili

Albay AHMET CEVDET

Belge: 68

Diyarbakır, 31 Ekim 1335

Harbiye Nezaretine

Şammar aşireti Şeyhlerinden Maşal Bey aşağıda anlatıldığı üzere, bize aşireti ve İngilizler arasında meydana gelen bir karşılaşmayı anlattı.

1. Tahmini bir ay kadar önce Deir-Zor istikametinden gelen üç zırhlı araç ve Seyitce'ye bağlı kırk jandarma Nusaybin'in yaklaşık 10 saat güneyindeki Tufehi'ye varmışlar ve Şammar Aşiretinin bir koluna ait 400 kadar koyunu kaldırmışlar. Şammar süvarileri onları kovalayarak koyunları geri almışlar. Kendilerinin bir ölü ve bir yaralı, jandarmaların sekiz ölü veya yaralı varmış. Araçlardan birini basan süvarilerden birinin mızrağı aracın zırhına saplanmış. Araçlar günbatımına kadar kendilerini makinalı tüfekleriyle savunup gün batımı ile birlikte geri çekilmişler. Jandarmalar karşılaşmadan sonra kaçmışlar.

2. Bu olaydan 10 gün sonra Musul Siyasi Yöneticisi Lechman'ın kumandası altındaki 9 zırhlı araç ve belli bir sayıdaki Yezidi süvarileri Sincar yakınlarındaki Hatumi köyünde bulunan Şammar'ların bir koluna saldırıp 3000 koyunu kaldırıp otuz kadar çadırı yağmalamışlar. Ama akabinde kendilerinden koyunları geri alan Şammarlar tarafından dört yönden kuşatılmışlar. Araçlardan birine karşı yakından açılan ateş sonucu bu araç tahrip olmuş ve sekiz mühimmat sandığı, üç el dürbünü, bir tüfek, iki tabanca ve bir İngiliz bayrağı ganimet olarak ele geçirilmiş. Müsademedden sonra gelen araçlar hasarlı arabayı götürmüşler. Bu karşılaşmada Yezidiler, üç ölü ve üç yaralı ve İngilizler bir ölü, Şammarlar bir ölü, üçü daha sonra vefat eden sekiz yaralı vermişler.

3. Şammarların Anezelere gerçekleştirdiği saldırıdan yakınan Halep'in 5. Süvari Tümen Komutanı onları cezalandırmam için beni aradı. Bu arada Maşal Beyin açıklamaları ve yapılan araştırmaların sonucuna göre saldırı İngilizler tarafından yapılmış ve bu bağlamda bunlara bir cevap verilmiş. İngilizler kışın Şammarlara yarayabilecek çölün tüm otlarını yaktılar. Bunu yaparken amaçları Şammarları baskı altına almak ve onları etkileri altına geçmeye zorlamaktı. Maşal Bey ot yokluğu göz önüne alındığında Şammarların sadece İngiliz etkisi altındaki Sincar'ın güneyinde ot bulabileceklerini ilave etti. Eğer İngilizler izin vermezlerse onlarla savaşmaktan başka çıkar yol kalmayacaktır.

4. Mardin'e gelişinde Maşal Bey, General Harbord, Amerikan misyon şefi ve Fransız Binbaşı M. Labou ile görüştü. İngilizlerin tutumu ve yönetiminden yakındı; onlara eğer Mezopotamya Osmanlı idaresinde kalmazsa, Mezopotamya'da bulunan ve 200.000 tüfeğe sahip aşiretlerin İngilizlere karşı savaşmak zorunda kalacaklarını ve Türk

Hükümetlerine itaatlerinden şimdilik sessizliklerini koruduklarını söyledi. Amerika ve Fransa'dan adalet beklediğini ilave etti. Bu baylar Maşal'ın açıklamalarını not aldılar.

Onüçüncü Kolordu Komutan Vekili

AHMET CEVDET

Belge: 69

Diyarbakır, 23/10/335

Harbiye Nezaretine

1. Goyan aşiretlerinin İngilizlere tabii olmak için Zaho'ya geldiklerinden haberdar edildim ve 6ncı Alayın 1nci Tabur Komutanına konuyu kontrol etmesini buyurdum.

18/10/1335 tarihli cevabına göre tabii olma konusu doğru değil. İngilizler Goyan reislerine silahlarını bırakmaları için başvurmuşlar; aşiretler bu teklifi reddetmişlerdi.

2. Anezeli Hacim ve Muhaccim Şeyhler Osmanlı Hükümetine bağlılıklarını göstermek ve şu ana kadar izledikleri tutumdan dolayı pişman olduklarını göstermek için aşiretleriyle birlikte Cebel-Abdül Aziz'in Güney Batısına geldiler ve Şammarlı Şeyh Maşal ile görüştüler. Maşal Bey onlara makul bir cevap verdi. Maşal Bey aşiretiyle birlikte Sincar'ın güneyine Habur Irmağına doğru ilerlemeye başladı. İngilizlerin 6bin lira ve 12.000 koyun fidyeye istedikleri Şammar şeyhlerinden biri olan Aasi'nin torunu Dehham'ın onların elinden kaçtığı kulağına geldi.

13ncü Kolordu Komutan Vekili

AHMET CEVDET

Musul'un işgalinden günümüze değin geçen süreçte Musul Vilayeti ve de özellikle bir kaç kısmı bir yandan Anglo-Nesturiler ve diğer yandan yerli halklar arasında çatışmalara ve Britanya uçaklarının bombardımanlarına sahne oldu.

Bu dönemin en önemli olayları şunlardır :

- Tampon bir Nesturi devleti kurmak girişimi ile görevli bir İngiliz subayının öldürülmesinin intikamını alma girişimi.
- Revandiz olayı.(bkz. Belge: 151 "8")
- Süleymaniye'ye saldırılar(bkz. Belge: 95 den 101,121 ve 147)

Bir Britanya resmi raporundan alınan 71 numaralı belge (a) girişimi üzerine tamamlayıcı detaylar verdiğinden bunu yenilemeyi yararlı buluyoruz. 70 numaralı belge Nesturi yoğunlaşmalarından rahatsız olan aşiretleri yatıştırmak için Bay Petros Ağa'nın yaptığı saldırının öncesinde Britanya otoritelerin gösterdiği çabaları göstermek amacıyla

iliştirilmiştir.

72 den 76'ya kadar olan belgeler bu bölge halklarının kurbanı oldukları hava saldırılarının birkaç örneğini vermek amacıyla bir daha yayınlanmıştır.

Britanya işgal bölgesinin genişliği özellikle Süleymaniye ve Revandiz bölgelerinde ve vilayetin tüm kuzey kısmında, bu aynı dönemde çok değişti.

Belge: 70

Diyarbakır, 19 Ekim 1335

Harbiye Nezaretine

13 Kolordu Komutanına

15 Kolordu Komutanına

1. Musul'un siyasi yöneticisi Leachmann'ın Şırnak Ağası Abdül Rahman'a 27 Eylül 1335 tarihinde gönderdiği mektubun özeti aşağıdadır.

"Her ne kadar İngilizler Hükümeti tarafından kullanılan Tayari, Nesturi ve diğer askerler Amediyahh köylerinde bazı hasarlara neden oldularsa da bu hasarlar ödendi. Başlarında bulunan subaylara bu askerlerin ileride yağma olaylarına girişmelerine engel olmaları için kesin emirler verdik. Askere alınmalarının amacı Hristiyan köylerinin ve düzenin korunmasıdır.

Eğer Müslümanlar, Hristiyanlara saldırmazlarsa yağma olmayacaktır. Ordumuzun büyük kısmı Amediyahh bölgesinde bulunuyor diğer kısmı ise gerideki Hristiyan köylerindedir. Takip edenin aksine olan hiçbir iddiaya inanmayınız.

Bu mektup İngilizlerin Musul'daki Ermeni ve Nesturileri daha sonra kürt aşiretlerinin üzerine yollamak üzere yetiştirip silahlandıkları bilgilerini teyit ediyor.

2. Goyan köyü muhtarı Haşım'in Galli Goyan aşiretine ait Kiror kasabası yangını konusundaki bildirisinin özeti aşağıdadır :

"İngilizler Kiror köyünü yaktılar. Kürtlerin 60 ölü 80 yaralı var. Şu anda İngilizler Zaho ile Kiror arasında, Zaho'ya 4 saat uzaklıktaki Maratek'e çekildiler. İngilizler İngiliz siyasi yöneticisinin katili Kiror Ağası ile diğer ağaların teslimini ve kaçırdıkları 40 tüfek, 14 katır ve 7 öküzün iadesini talep ediyorlar. Goyan halkı, İngilizlerle, Zaho'ya serbestçe gidip gelmek için anlaşmaya çalışıyordu. Cizre Keldanilerden olan ve şu anda Zako'da bulunan mihael, bu hareketi gerçekleştiren kuvvetlerin 200'i savari olan 1200 Tayari ve belirli bir miktarda da Hintliden oluştuğunu söyledi.

Belge: 71

Kasım 1920-1922

“Report on Iraq Administration October 1920-March 1922” isimli

İngiliz resmi raporundan alıntı

Amediyahh'daki başka toprakla çevrilmiş toprak projesi:

Asurluların bir yere yerleştirilmesi için çeşitli projeler tartışıldı; ve en çok umut vaadeden görünen; Amediyahh Bölgesindeki bir başka toprak ile çevrilmiş bir bölgeye yerleştirilmeleri teklifi idi.

Bu, Albay A.T.Wilson (o sıralar sivil komiseriya müdürü) ve Musul'da siyasi memur olan Albay Leachmann tarafından onaylanmıştı.

Bu proje en azından halkın büyük bir kısmı tarafından iyi karşılanmıştı ve Kürdistan'da hizmet etmesi için (1919 daki seferde iyi hizmetlerde bulundu) onların arasından toplanarak oluşturulan asuri tabur bölgenin tesviyesi sırasında çok enerjik tedbirleri şüphesiz olarak aldı.

Bu arada, İngiliz hükümeti, İngiliz Birliklerinin bölgeden çekilmelerine kadar bu noktada bir karara varamadı ve bu proje de uygulanamaz hale getirildi. Sonuç olarak bırakılmak durumunda kaldı.

Sorunun Esasları

Asuri sığınmacılar iki ana kola ayrılmışlardı, İran tebaları, Urmiye yaylasında bulunan insanlar ve Türk tebaları, Hakkari dağlılarıydı.

İsteklerine gelince her ikisi de açtı ve her ikisi de aynı şeyleri istiyorlardı, yani Britanya korumasında buradaki yerleşim yerlerine ve yurtlarına dönmek. Maalesef yurtları farklı bölgelerdeydi, ve her ne kadar teoride bu halk bir topluluk oluşturuyor ise de uygulamada birçoğu sadece kendi hususi klan veya köyü hakkında endişe ediyordu ve diğerlerinin kaderlerini çok az düşünüyordu. Dahası, savaş ve bir sığınma kampındaki hayat şartları tarafından oluşturulan gerginlik, başları (Malikler) ve piskoposlar idaresi altında halkın eski teşkilatlanmasını tahrip etti ve hiçbir şey bu teşkilatlanmanın yerini alamadı.

Bedava geçim, kendilerine dahi verilen her türlü hizmet için cömert ödemelerle, her ne çeşit altında olursa olsun, dilencilikle yaşamaya çoktan alışmış bir çeşit yoksul meydana getirmişti.

Eğitildikleri zaman her ne kadar iyi asker olan Urmiye halkı, bu arada eski ülkelerine yerleştirildiklerinde de kendilerini savunacak kabiliyette değillerdi. Dahası, bu tür bir geriye dönüşe karşı coşku İran'da, Kürdistan'dan daha da kuvvetliydi.

Kürdistan'da aşiretler her zaman savaştlar ve savaşların her zaman dini amaçları olmadı; Büyük savaş onlara sadece eski adetlerine en büyük örnek gibi geldi. İran'da Hristiyanların kalkışması, esirler kendilerini sahiplerinden daha iyi insanlar olduklarını gösterdikleri afedilmez bir tahkiri oluşturuyordu.

Ayrıca, İran hükümeti, o zaman Hristiyanların dönüşünü talep etmeye şu anda olduğundan daha hazır olduysa da onların güvenliğini sağlayacak durumda değildi. Urmiye civarında tek etkili otorite, 1918 yılında Asuri piskoposunu öldüren Şikak Ağa Simko'nun ki idi.

Dağlıların sorunu daha basit idi. Kendi kendilerine mükemmel bir savaş aracı olan ve gösterildiği gibi Kürdistan da üstün gelen kargaşanın parçasını oluşturuyorlardı. Birçok Kürt düşman komşularının eski topraklarına geri dönmelerini isterlerdi, eğer bu dönüşün bir Hristiyan hakimiyeti anlamına gelmeyeceğinden emin olsalardı. Tabiatıyla, Türk fitnecilerin onları bu geri dönüşün başka bir şey ifade etmediğine ve Hristiyanlar her şeyi karıştırmaya hazır olduklarında temin ettiler, Britanya Hükümetinin bütün Kürdistanı gerçekten ilhak etmek istedikleri ve dahası İngiliz koruması, daha önceki bütün kavgaların öcünü alma anlamına geldiği konusunda ikna oldular.

Petros Ağa ve Planı

Bu sırada, 1920 ilk baharında Petros Ağa, Baz aşiretinden Asuri bir dağlı, halkı için emre hazır bulunmak için planı ile ortaya çıktı.

Savaşın son safhasında(özellikle de piskopos Marshimon'un öldürülmesinden sonra) ön plana çıktı ve komutayı devraldı. Her ne kadar bir komutanda gerekli kabiliyetler onda eksik olsada iyi bir savaşçı olarak kendini gösterdi. Kesinlikle halkının en aktif komutanıydı, ama entrika tertipleri onu Baküba'daki İngiliz makamları ile kötü duruma düşürdü. Bu arada kendisinden iyi faydalanabilecek kişi olarak görüldü ve böylece İngilizler tarafından kabul edildi. Planı, Türk İran sınırı üzerinde Gawar'dan Ushnu'ya çizilmiş bir hattın Doğusunda az yükselteli dağlık bölgede bir toprak uzantısı işgal etmek ve daha sonra Urmiye'ye doğru uzanmaktı. Milletinden 8000 silahlı adam ile kendisine göre bu bölgeyi işgal edebilir ve Urmiye halkına da kendi vatanlarına geri dönme imkanını sağlayabilirdi, halbuki bu bölgeye yerleşmeyi kabul etmeyen dağlılar zamanla Hakkari dağlarındaki vatanlarına dönebilirlerdi. O zaman Asurlular, Petrosun muhtemelen hakimi olacağı, Türkiye İran ve Irak arasında bir

tampon ülke oluşturulabilirdi. Petros ayaklanacak kuvvete komuta edebilir ve sadece danışma görevi olan bir kaç İngiliz subay tarafından eşlik edilebilirdi.

Bazı şartlar altında, plan imkansız değildi. Bu şartlar şunlardı;

1. Bölge Kürtleri itiraz etmesinler ve aralarındaki Türk kışkırtıcılarına kulak tıkasınlar; 2. Kadınlardan ve çocuklardan ve savaşçılardan oluşan çok büyük bir kervanın seçilen zor yoldan taşınma zorlukları, devamında aşılabilir olduğunu ispatlamıyor; Petros yer değiştirme esnasında düzeni muhafaza edecek şekilde kendi insanlarını idare etme kapasitesini ispatlayabilmeli ve ova insanlarını (bunlardan hiç endişe etmiyorlar) kendi öz dağlarına geri dönmelerinden önce, Urmiye'nin verimli ovalarında eskortlanması için dağlı savaşçıları ikna etmeli.

Petros ırkının alışkanlıklarına göre, bütün engelleri halkının ulaştırılacağı refah ile kendisi için sonuçlanacak büyüklükler arasında gördü ve proje kabul edildi; belki de biraz erken 1920 Nisan'ına kadar halkın dörtte üçü bu projeyi kabul etmişti; geri kalanlar piskoposluk evi yönetiminde kenarda kaldılar. Bu aile teoride halkın lideriydi ve savaşın büyük kısmı boyunca da piskopos Marşimon idaresinde böyle oldu. 1918'de öldürülmesi esnasında, kardeşlerinden daha genç ve daha zayıf biri bu görev için yarı varis olarak seçildi ve aile geri plana düştü ve seçilen kişi Paulus Mar Simon'un tüberkülozdan öleceği olayı üzerine bu durumdan uzak kaldı ve gerçekten de 1920 senesi içerisinde öldü. Önceki seçim ve on üç yaşındaki bir çocuğun (ailenin etkisiyle) piskoposluğa takdisi halktaki ayrılıkları ve piskoposluk evi ve yandaşları tarafından karşılaşılan güçlükleri şiddetlendirdi.

Bu yandaşların karşı çıkması sonuç olarak ehemmiyetsizdi. Halkın küçük bir kısmı, bir kaç 4500 dağlı ve de piskoposluğa bağlı kalan belli bir sayıda Urmiyeli Dohuk-Akrah civarlarına yerleştirildiler, ancak daha fazla sayıda ihtiva etmesi için elverişli buğday tarlaları yetersizdi.

1920 Mayıs'ında, seçilen hareket noktası olan Baküba'dan Mindan'a halkın taşınması başladı. Takip edilmesi için teklif edilen yol Akrah'tan Barza'nın zor bölgesinden geçerek Garvar'a gidiyordu, halbuki Urmiye yönündeki yol kolaydı.

Bu maksatla, Akrah yakınında Jüjar'da büyük miktarda yiyecek ve mühimmat toplandı. Bu hazırlıklar ikmal müdürü Albay Cunliffe Owen'ın kayda değer başarısı ile uygulamaya koyuldu.

Gecikmeler

Herhangi bir gidişe başlayabilmeden önce 1920 Arap isyanı hareketin genel bir askıya alınmasına neden oldu. Baküba kampı saldırıya uğradı ve Jüjar'daki depolar Surşi Kürtleri tarafından tehdit edildi. Asuri gruplarının büyük üstünlük ile saldırıları

püskürttükleri doğrudur, ancak ülkenin durumu Ekim sonuna kadar başka hareketlere engel oldu.

Sir A. Wilson'nun ani gidişi bir ikinci gecikme sebebiydi.

Geç kalmış bir kışın iyi kaderi olmayınca, olumlu bir sonuca şans verebilmek için mevsim şüphesiz ilerlemişti; hazırlıklar için büyük harcamalar yapıldığından durum "ya şimdi yada asla" şeklinde kendini sunuyordu. Sonuç olarak Agha Petros'un Ordusu 27 Ekim 1920'de Akrah geçidine gönderildi.

Bu ordu bir çoğu Türk tipi olan iyi tüfekle donatılmış 4000 adam ve bir çok sahra topu içeriyordu. Bu sefer, arazi işgalini hedefliyordu ve kadınlar daha sonra oraya varacaklardı.

Onlarla birlikte üç İngiliz üsteğmeni de vardı. Jüjar'dan bol miktarda erzak alınmıştı, ancak ülke kaynaklarından istifade etmeye niyetlenen ordu, erzakların büyük kısmını bırakmıştı.

Ağa Petros ile yerel Kürt ağaları arasında bir çeşit anlaşmaya varıldığı duyulmuştu, ancak bu anlaşmanın içeriği ne olursa olsun, Zap suyunun geçişi esnasında, Zibarlı Faris Ağa ve Bazranlı Şeyh Ahmet, Irak'taki İngiliz yetkililerine fiili düşman olan bu ikisi tarafından bir karşı çıkmayı öngörmüyordu.

Bu engeller, bu arada aşıldı ve Faris, bize sürekli bağlı olan kürt bölgesine batıya doğru Novra ve Raukan'a püskürtüldü, Petros takibi emretti ve ilerleyen kuvvetin sol kanadına tedbirsizce yerleştirilen Tiyari ve Tkhuma aşiretleri, eski düşmanlarına tam öç ile ateş edebilecek yeteri kadar silahıyla kendi dağları yönünde bulunuyorlardı.

Teşebbüs, onlar için çok büyüktü, ve hiç bir zaman coşku duymadıkları arkadaşlarını ve projeyi terkederek, yukarıda belirtilen iki bölge üzerine büyük bir akın düzenlemek için ilerlerler, ilerlediler, her iki bölgeyi ve bu civarın ağasını, eski düşmanı Faris ve Zibar'a karşı yardıma çağırdıklarını dikkate almadan ordunun geri kalan kısmını yani en iyi savaş gereçlerinden yoksun kalan Urmiyelileri beklerken, kendilerine aşına olmayan tepeler üzerinde konakladılar, soğuk nedeniyle (kış, şiddetli yağmurlarla erken gelmişti ve çaylar taşmıştı) 100 adam, yüzlerce tüfek ve yük taşıyan hayvanlarının büyük kısmını kaybettikten sonra kısa bir süre sonra Akrah ve Mindan'a geri döndüler. Tiyari ve Tkhoma'nın adamları, Şal ve Nerva boyunca vahşi yarışlarını devam ettirdiler, ancak nihayetinde Barwar kazası yolu üzerinde İngilizler tarafından görevlendirilen Reis Hacı Reşit Bey ve hareket mahalline polisten birkaç adam ile hızla varan Dohuk'un İngiliz siyasi memur yardımcısı tarafından başarısızlığa uğrattıldı. Nihayet Mindan kampına geri döndüler. Bu şekilde bu halkta ki disiplin ve birlik eksikliği çok iyi bilen bir çok insanın çekindiği gibi proje fiyasko ile

sonuçlandı ve bu teşebbüs gerek halka karşı gerekse onlara yardım etmek isteyen İngilizlere karşı kürtlerin itimatsızlığını yalnızca attırdı.

Yol seçimi, çıkış tarihinin geç olması, iyi bir ikmalin yokluğu kötü bir komuta, herşey bu sonuca katkıda bulundu; fakat gerçekte, bu insanlar arasında gerçek teşkilatlanma hissinin eksikliği, her türlü başarıyı imkansız kılmaya yeterli olurdu.

İyi bir hazırlık, iyi bir disiplin ve doğrudan İngiliz kontrolü olsaydı dahi, Ağa Petros'un projesi zor bir eylem planı idi. Şimdi artık, Kürtlere verilmiş olan zararların telafisi ve başka daha pratik bir planı düşünmek kalmıştı.

Belge: 72

İkinci Tümen Komutanına

Diyarbakır, 26/8/1335

Aşağıdaki protestoyu Cizre'den uygun bir haberci ile Musul'daki İngiliz komutanına teslim etmenizi ve bana bilgi vermenizi rica ediyorum.

Musul'daki İngiliz Kuvvetleri Komutanına

Uçaklarınız 22/8/35 günü Diyarbakır vilayeti sınırları içinde olan Cizre'nin kazası Beyin üzerinde uçtular ve bomba bıraktılar.

Kasabanın camisinin bir kısmı yıkıldı. Bu olayla galeyana gelen aşiretler Zaho'ya saldırmaya niyetlendiler, ancak onlar engellendiler. Benim bölgemin sınırları içindeki bu hava saldırısını şiddetli bir şekilde protesto ediyorum ve gelecekte aşiretlerde isyan hissi doğurmaya elverişli benzer tahrip edici saldırılara engel olmanızı rica ediyorum.

Onüçüncü Kolordu Komutanı

AHMET CEVDET

Belge: 73

AŞIRI İVEDİ

Sürt 22/8/1335

Onüçüncü Kolordu Komutanına

1. Siz Eksalanslarına mutasarrıf tarafından Şırnak aşiretleri, aynı isimli kaza, ve Şırnaklı Abdurrahman ağa tarafından içişleri bakanlığına ve Bitlis Valiliğine gönderilen bir telgrafın metni hakkında verilen bilgileri telgrafla gönderdim.

2. Bitlis Valisi, camilerine atılan bombalar sonucu meydana gelen kaynaşma üzerine, Zaho'ya karşı muhtemel bir saldırı hakkında aşiretler tarafından verilen bilgilerin temelinin

endişe verici olduğundan dolayı, engel olucu tedbirlerin gecikmeksizin alınmasının yerinde olacağını bildiriyor.

3. Cizre'nin ilerde işgal edileceği hakkında Zaho'da dolaşan söylentiler üzerine, On sekizinci Alayın, İkinci taburunun makinalı tüfek bölüğünü Şırnak'a gönderiyorum. Bu birlik aynı zamanda Zaho'ya karşı her türlü saldırıyı da engelliyecektir.

4. Aşiretler, İngilizler tarafından camilârinin bombalanması sonucu aşırı tahrik olmuşlar.

Dönüşü haber vermenizi sizden rica ediyorum. Aksi takdirde Tümen, aşiretlerin saldırılarının hiç bir sorumluluğunu üstlenmez.

İkinci Tümen Komutanı

Ali

Belge: 74

Diyarbakır, 11/10/1335

Savaş Bakanlığına

2567 sayılı bugünkü raporun 2 nci paragrafında bahsedilen bombalar meselesi şundan ilarettir:

23/08/1335 tarihinde Musul'dan gelen dört İngiliz uçağı, Hezil Çayı'nın kıyısında, bölgemizde bulunan Pesbin kasabasına bomba bıraktılar. Caminin bir duvarı yıkıldı. Bir sakin öldürüldü. Bu saldırıyı haklı çıkarabilecek hiçbir kışkırtma tarafımızdan yapılmadı.

Bu olayın devamında, Şırnak ve Cizre aşiretleri arasında büyük bir çalkalanma var.

Şırnak'ın aşiret reisleri, Zaho'da Bayram namazını kılmak maksadıyla Cizre aşiretlerinin birleşmeleri için Cizre'ye dahi mektup yazdılar. Biz onları sakinleştirdik. Olayı ve sebep olduğu çalkantıyı anlatmak için, Zaho'daki İngiliz komutanına bir protesto mektubu gönderdim; ve eğer böylesine haksız saldırılar tekrarlanacak olursa aşiretlerin saldırılarından sorumlu olmayacağımı ona belirttim. İngiliz on sekizinci tümen komutanı tarafından imzalı bir cevapta, bu hatanın havacılardan kaynaklandığı, İstanbul'daki Hükümetimize özürlerin iletilmesi için Mezopotamya'nın İngiliz Komutanının konudan haberdar edildiği belirtilerek özürler ifade edildi. Ayrıca, İngilizlerin Hezil çayını geçmeleri için hiçbir sebep olmadığı belirtildi.

Bu mektubun gönderildiği anda, İngilizler, Pervari-i Bala bölgesinde Goyan aşiretleri ile bir çatışmaya girmişlerdi. Havacıların bombaları yanlışlıkla attıkları tahmin ediliyor, çünkü bölgeyi iyi tanımıyorlar. Ayrıca Zaho'daki İngiliz komutanı, bölgemize atılan bombaların Behrune kasabasına tahsis edildiğini ve bunların dikkatsizlik sonucu

birakıldığını belirtti ve özürlerini ifade etti. Eğer kurbanın bir ailesi var ise, ona tazminat vermek yerinde olur

Onüçüncü Kolordu Komutanı
AHMET CEVDET

Belge: 75

Diyarbakır, 20 Temmuz 1336

Ankara'daki Genel Kurmay Başkanına:

Bir İngiliz uçağının Nusaybin civarına gelip Cizre'nin bazı köylerine bomba bırakmasını İngilizlere karşı protesto ettik. Musul'un askeri komutanı, olayın iki sınır arasında bulunan birkaç aşiretin davranışları sonucu meydana geldiğini ve uçağın Nusaybin'e 80 milden daha fazla yaklaşmadığını bildiriyor.

Buna karşın, Zaho'nun siyasi valisi, kaymakama gönderdiği cevapta protestonun hangi hükümet adına yapıldığını soruyor, eğer İstanbul'daki Sultanın hükümeti adına ise, aynı hükümet tarafından resmi görevlerin-den alındığından dolayı bunu yapma hakkı yoktur; eğer Mustafa Kemal Paşa tarafından oluşturulan meşru olmayan hükümet adına ise, bunu kabul edemez.

Onüçüncü Kolordu Komutanı
ALBAY MEHMED KENAN

Belge: 76

Mardin 22/23 OCAK 1337

Elcezire Cephe Komutanına

16 Ocak 1337 tarihli 70 sayılı telgrafın devamı

18 Ocak 1337 tarihinde Cizre kaymakamından alınan bir telgraftan iki ayrı İngiliz uçağının 16 Ocak gündüz dörtte geldikleri ve Dicle yakınında Cizre'nin güneyinde 5 saatlik mesafedeki Gerabi Aşiretinin üzerinde yarım saat uçtuktan sonra bomba bıraktıkları anlaşılıyor. Çadırlar, uçakların tüfekleri tarafından hasara uğratıldı. Aşiretin şeyhi, Abdullah ve gelini öldüler ve dört kadın yaralandı, birkaç büyük baş hayvan ve birkaç koyun da öldürüldü. Uçaklar daha sonra geri çekildiler.

Arazimize karşı işlenen hiçbir gerekçesi olmayan bu saldırılar için Musul'daki siyasi valiye Hükümet adına ikinci bir protesto mektubu gönderildi.(*)

Mardin Valisi
HAKKI

) Arazimize karşı işlenen hiçbir gerekçesi olmayan bu saldırılar için Musul'daki siyasi valiye Hükümet adına ikinci bir protesto mektubu gönderildi.()

Üçüncü Bölüm

Lausanne Konferansı

Kasım 1923 – Temmuz 1924

Belge:77 den 94 e

Birinci Kısım

**İsmet Paşa ve Lord Curzon arasında Musul konusunda
görüşmeler**

Belge: 77 den 83 e

1 nci KISIM

İsmet Paşa ve Lord Curzon arasında Musul konusunda görüşmeler

Belge: 77

Kedleston'dan Markisi Curzon'dan İsmet Paşa'ya

Kıymetli İsmet Paşa,

Musul'u ilgilendiren değişik konuşmalarımız esnasında, bana, Musul Vilayetinin iadesi için hükümetinizin, hak iddiasını dayandığı, etnik, politik, stratejik, tarihi vs. sebepleri bildirdiniz. Ben size cevap olarak, bu hak iddialarının her birine itiraz ettiğimi açıklamıştım ve bugün açıklamalarımın gerekçelerini sergileyen bir özeti ekte gönderiyorum, gerekçeler ki, İngiltere'nin Milletler Cemiyetinden mandacı olduğu bir ülkeyi geri veremeyeceğinden hiç bahsetmeden, benim hükümetimi Musul Vilayetinin geri iadesini öngörme imkansızlığına sokuyor.

Ben vs.....

CURZON OF KEDLESTON

Belge:77'ye Ek

Musul ile alakalı özet

Bu özet, Musul vilayetinin Türkiye'ye geri iadesi için Türk Heyeti tarafından yapılan talebin tartışmaya açılmayacağını gerekçelerini bir araya getirmek amacıyla İngiliz Heyeti tarafından sunulmuştur.

Bu sebepler, etnik, politik , tarihi ve ekonomik sırasıyladır. Bu sebepler, her ne kadar bizden bitirilmesi istendiyse de, Türkiye'nin yapılan açıklamalara göre, davalarını desteklemeyi tasarladıkları aynı mütalalara dayanan delillerini, her durumda yalanlıyor ve karşı çıkıyor...

I. Etnik Sebepler:

Musul Vilayetinin nüfusu, Kürtler, Araplar, Türkler (Türkmenler) ve Hristiyanlar ve bunun yanında birkaç bin Yezidi'den oluşuyor. Bu değişik unsurların sayıları, savaşı takip eden yıllarda, vilayette görevli Britanya subaylar tarafından, kimi zaman at üstünde, kimi zaman inşa edilen yollar üzerinde veya Britanya işgalinden beri oluşturulan otomobil

taşımacılığı yardımıyla, çoğunun vilayeti köşe bucak ziyaret ederek ortaya çıkarılan iki istatistik tablodan neticeye varılabilir. Tablo I, 1919'da, Vilayet nüfusunun değişik dinlere göre gösterildiği bir tekamüldür. Tablo II, 1921'de yapılmış bir tekamüldür ve daha büyük bir özenle yapılan derinleştirilmiş araştırmaların sonucudur. Nüfus, ırklara göre ayrılmıştır.

Vilayetin toplam nüfusu yuvarlak olarak, 1919 yılı tablosunda 703.000 ve 1921'deinde ise 785.000 olarak tahmin ediliyor; Musul ovasını ve civar tepeleri içine alan Musul ovası bölgesindeki artıştan kaynaklanan fark şundan dolayıdır:

1. Halkın büyük bir kısmının, Türk ve Arap ordularından geri dönüşü
2. Britanya işgalinden önce, savaş halinden kaynaklanan kıtlık dolayısıyla terk edilen köylerden daha önemli bir miktardaki ailelerin dönüşüdür.
3. Büyük miktarda Asuri sığınmacının yerleşmesidir.

Bu araştırmalar, büyük Musul şehrinin tamamı, Musul'un kuzeyi ve Dicle'nin sağ kıyısı üzerinde vilayetin hududuna kadar bütün bölge, Musul'un güneyi ve Dicle'nin sağ kıyısı üzerindeki bütün bölge, nehrin sol kıyısı üzerindeki Musul'un güney kısmının Erbil-Kerkük- Kifri yoluna kadar bölgenin büyük kısmının Arap olduğunu ortaya çıkardı.

"Türk"lere gelince, bunlar Osmanlı Türkleri değildirler. Onlar kendilerini Türkmen ismiyle adlandırıyorlar ve konuştukları Turan dili, İstanbul Türkçe'sinden ziyade Azerbaycan diline benziyor. Bunlar hiç şüphesiz Osman'ın, Osmanlı İmparatorluğunu kurmasından çok önceleri Irak'a gelen Türkmen neslinden geliyorlar ve büyük ihtimalle de Abbasi Halifelerinin topraklarının savunması için kullandıkları Türkmenlerdir. Bunların dağılımıyla, Türkmenlerin, önceleri paralı asker olanların soyundan geldikleri teorisini kuvvetlendiriyor. Hemen hemen , münhasıran Türkmen şehri olan Tel-Afar, Musul'un 45 mil kuzeyine Suriye çölünün hududuna nöbetçi çıkarıyor. Bu şehir ve çevredeki Türkmen köyleri, ve de Musul yaylasındaki dağılmış az sayıdaki Türkmen köyleri haricinde, bütün Türkmen nüfusu Musul-Bağdat yolu boyunca batıya ve özellikle de Erbil, Altın Köprü, Kerkük, Taza-Kurmatu, Kifri ve Karatepe şehirleri etrafına dağılmıştır.

Sayıları şu şekilde tahmin ediliyor:

Tel-Afar ve civar köyleri.....	10.000
Musul Yaylası köyleri.....	<u>4.895</u>
	14.895
Kerkük ve civar köyleri.....	25.000
Kifri, Taza Kurmatu, Takik, Tuz Kurmatu, Karatepe.....	<u>10.000</u>
	35.000
Erbil ve Altın Köprü.....	15.000
"Türkler" in toplamı (Süleymaniye bölgesinde bulunan az sayıdakini saymadan.	64.895

“Türkler” ile Araplar arasındaki oran, bütün Musul vilayetindeki Türklerin, yalnızca Musul şehrindeki Araplardan sayıca az olmasıyla açıkça ispatlanıyor.

Musul vilayetindeki Kürtlerin sayısı, Arapların iki katı ve Türklerin ise 7 katı olarak tahmin ediliyor. Bunlar Araplardan daha yukarıda bahsedilen hemen hemen Türkmen şehirlerini takip eden bir hat ve bu şehirlerin kuzeyinde, dağların kolunu oluşturan tepeler tarafından ayrılmışlar. Bunların eski çağda, Perslerle çok benzerlikleri olan Metlerden geldikleri sanılıyor; bu şekilde olsun veya olmasın, Persçeye yakın bir İran dili konuşuyorlar ve Türkler veya Araplardan ziyade Perslilere benziyorlar.

Müslüman olmayan halka gelince her ne kadar sayıları toplamda, Türkmenlerin sayısından çok fazla olsa da detaylı bahsetmek lüzumsuzdur

Sayıları şu şekilde tahmin ediliyor ;

Yezidiler (Muhtemelen Kürt asıllı, ancak gayri-Müslim inancında).....	30.000
Hristiyan (Büyük çoğunlukla Asuri, bazıları Nesturi, diğerleri Katolik.....	62.225
Yahudi (.....	16.865

Yezidilerin büyük çoğunluğu Cebel Sincar’da ikamet ediyor, ancak Musul’un kuzey-batısında çok fazla Yezidi köyü var. Hristiyanlar daha çok Musul şehrinde, Erbil bölgesinde, en önemlileri El Koch ve Tel Keif olan Dicle’nin doğusunda, bulunan bir dizi zengin köyler ve Dohuk-Amediyahh bölgesinde ikamet ediyorlar. Yahudilerin büyük kısmı Musul şehrinde ikamet ediyorlar, ancak Kürt ve Türkmen şehirlerinde Yahudi topluluklarının olduğu gibi, aynı şekilde Kürt aşiretleri tarafından çevrilmiş şahıslar ve aileler bulunuyor.

Türk Heyetinin tezi, etnik sebeplere dayansa da dolayısıyla şuna indirgeniyor:

Küçük Asya Türklerine bunlar ile belirli bir benzerliği olduğu kabul edilebileceği onikide bir oranında Türkmenden oluşan bir halkın bağlanmasını talep ediyor; onikide yedi arasındaki kürtlerin, aynı dinin mensubu olmaları dışında, Çinlilerin olduğu kadar bir benzerliğe sahip değillerdir. Onikide üç oranındaki Araplar, Türklerden sadece ırk ve konuştukları dilin farklı olmasıyla ayrılmıyorlar, ancak Basra ve Bağdat halkına güçlü ırk, dil ve ilgi duyma bağları ile daha fazla bağlıdır; ve dahası onikide bir oranındaki Gayri Müslimleri a kadar ayrılıyorlar ki Türklere bağlayan hiçbir ırk, dil, din ve kültür bağları bulunmamaktadır.

TABLO I. Musul vilayetinin, dine göre nüfusu.
1919' da hazırlanmış

Sünni	Sii	Yahudi	Hristiyan	Diğer	Dinler	Top
Musul	244.173	17.180	7.635	50.670	30.180	350.358
Erbil	96.100	-----	4.800	4.100	100	106.000
Kerkük	85.000	5000	1.400	600	-	92.000
Süleymaniye	153.900	-----	1.000	100	-	155.000
TOPLAM	579.713	22.180	14.835	55.470	31.180	703.680

TABLO II. Musul vilayetinin, ırka göre nüfusu.
1921' de hazırlanmış

	Arap	Kürt	Türk	Hristiyan	Yahudi	Top
Musul	170.663	179.820(*)	14.895	57.425	9.665	432.468
Erbil	5.100	77.000	15.000	4.100	4800	106.000
Kerkük	10.000	45.000	35.000	600	1400	92.000
Süleymaniye	-----	152.900	1.090	100	1000	155.000
TOPLAM	185.763	454.720	65.895	62.225	16.865	785.468

II. Politik Şartlar:

Türk Heyetinin ikinci gerekçesi, Türk hakimiyeti ile olan politik ve tarihi bağlarından dolayı, Musul vilayetinin halkının Türkiye'ye yeniden katılmayı talep etmesidir. Türk hakimiyeti altında, Türkten şehirlerinin sakinlerinin çoğunluğu için miktarlarıyla hiç doğru olmayan bir imtiyaz durumundan faydalandıkları doğru olurdu, halkın, Kürtler, Araplar ve diğer Gayri Müslim unsurları için bunun aynısı ileri sürülemez.

Musul'daki Arapların, yeni Irak devletinin ve kral Faysal'ın heyecanlı taraftarları olduğuna karşı çıkılamaz. 1919 yılında bütün Irak'ta olan bir plebisitin sonucu, Basra'nın Bağdat'ın ve Musul'un tek bir devletle birleşme ve anayasa için istisnasız bir oylama oldu. Devamında Emir Faysal'ın ülkeye gelişinde Musul'daki Araplar, Bağdat'ın Arap Hükümeti ile birleşmesi ve Faysal'ı hükümdar olarak görmek isteklerini açıkça ifade ettiler. Gelişi sırasında Emiri alkışladılar, onun kendi kralları olması gerektiğini oybirliğiyle oyladılar ve

* 30.000 Yezidi de dahildir

ona bağıllık yemini ettiler. Bu son plebisit, Süleymaniye, Raniya ve Revandiz bölgelerindeki, dil ve ırk olarak tamamen farklı bir kesif kitle oluşturan Kürtler, elbette ki farklı bir muamele talep ediyorlar. Arap bölgeleri, aynı şekilde sınır Kürt memleketleri ve de Kerkük hariç Türkmen şehirlerinin tamamı, Irak devletine bağlanma ve Faysal'ın tahta çıkması için oy kullandılar.

Kürtlere gelince, çok gelişmiş milli duygulara sahip, Irkından ve dilinden büyük gurur duyan ve ekonomik gelişmenin takibinin müsaade ettiği oranda kendi işlerinde serbestçe meşgul olmak isteyen bir halktır.

Türk Heyetin, Musul vilayetindeki Kürtlerin, küçük Asya'daki Türkler ile aynı ideali takip ettiklerini ileri süreceği bize söylendi. Bu iki ayrı nokta da cevaplandırılabilir.

1. Savaştan önce Irakta yaşayan herkes tarafından çok iyi biliniyor ki, bir taraftan Süleymaniye diğer taraftan Bağdat ve Musul arasındaki irtibatlar sürekli kesikti, Süleymaniye'ye atanmış Türk memurlar, yola koyulup tehlikeye atılmadan önce sık sık Musul'da aylarca bekliyorlardı ve memurlar Güney Kürdistan'da görev yerlerine ulaştıklarında, çoğu zaman o kadar uzak olan İstanbul hükümetinin hiçbir müdahalesini hoş görmeyen Kürtlerin kararlılığıyla karşılaşıyorlardı.

2. Bütün savaş boyunca, Türkler ile aynı ideale sahip olmaktan çok uzak olan Musul vilayetinin Kürtleri, Türkler ile itilaf devletleri arasındaki savaşın sanki kendilerini hiçbir şekilde ilgilendirmediklerini kabul ettiklerini ispatladılar. Türk Heyetinden, Irak'taki Türk kuvvetlerine, Britanya birliklerine karşı Kürtler tarafından yardım edildiğine dair herhangi bir kanıt göstermeleri talep edilebilir. Kürt aşiretlerinden küçük bir miktarı 1915 İlkbaharında Türk kuvvetleriyle, Basra yakınındaki Şuaybah'da bulunuyordu. Gerçekten de bulunuyorlardı, ancak Muharebelerde sadece önemsiz bir yer aldılar; bu Kürtler, muharebelerden sonra memleketlerine döndüler ve o zamandan beri Türkler, Kürtlerden, Araplardan gördükleri yardımdan fazla hiçbir yardım göremediler. Kifri ve Kerkük bölgesindeki Kürtlerin büyük çoğunluğu askere alınmaktan kaçınmak için memleketlerini terk ettiler, ve bu bölgeler Britanya Kuvvetleri tarafından ele geçirilir geçirilmez binlerce yerli Kürt Türkiye'nin maksatlarına karşı birleşme zorunda kalmaktan kaçınmak için sığındıkları tepelerden aşağı indiler.

Çok sayıda Hristiyan (çoğunluğu Nesturi ve Keldani) ve Yezidiler kaldı. Eğer Türk Heyetinin Türk olmayan Müslümanları ilgilendiren iddiaları kuvvetten yoksun ise, Gayri Müslim unsurları ilgilendirenler ise hayli zayıftırlar. Yezidiler son nesil boyunca sayılarındaki büyük azalmayı, dolaylı dolaysız kötü Türk yönetimine bağlıyorlar. Keldaniler Türk rejiminin geri dönmesini talep etmeleri için, Diyarbakır-Mardin-Cizre bölgesindeki

dindaşlarının savaş sırasında çektikleri acıları çok iyi hatırlıyorlar. Nihayet Çölemerik ve İran sınırından bölgesinden Türk Birlikleri tarafından savaş sırasında kovulan, Irak'a kaçışları esnasında binlerce ölü veren ve kendi öz topraklarında Türk rejimine tabii olmaksızın bu yabancı memlekete yerleşen Nesturiler, kendileri için kötü bir yönetimin ve baskının sembolü olan bir halkın yeni memleketlerine dönmesine müsaade etmektense ölene kadar savaşacaklar.

III.Tarihi Şartlat :

Musul'un Osmanlı İmparatorluğuna, tarihi bağlarla çok uzun zamandan beri bağlı olduğunu söyleyen Türk iddiası, onun iadesi talebini ispatlıyor ise, bu olay çok iyi bir şekilde Bağdat'a da uygulanabilir; çünkü Irak hakimiyetine tabii olduğu dönemler boyunca İran hakimiyetine tabii olduğu önemsiz dönemler süresi haricinde, Bağdat Musul kadar Türkiye'nin parçası oldu. Musul ile Bağdat arasındaki yakın irtibat Türkler tarafından öyle iyi biliniyordu ki, Musul Vilayeti önceden Bağdat paşalığına dahil idi. Biten Yüzyılın sonuna doğru dahi, Mithat Paşa Bağdat valisiyken, Musul onun hukukuna bağlıydı. Musul sadece yönetimin uygun gördüğü tedbirlerle İstanbul'a bağlanarak ayrı vilayet haline getirildi.

Sonuç olarak, tarihi sebeplerin öneminden dolayı bağlanmış değildir. Bunlar aynı zamanda Türkiye tarafından kaybedilen bütün devletler tarafından toprak ve ülkeler için de uygulanabilir bir talep olurlar. Savaş sonucunda kaybedilmiş herhangi bir şehir veya eyaletin herhangi bir talebini haklı gösterecektir.

IV.Ekonomik Şartlar

Ekonomik gerekçelere gelince, hepsinden zayıf olanıdır. Musul vilayetinin, Misak-ı Milli'nin kendisinin dahi Türkiye sınırları dışında bıraktığı yalnızca iki şehir Bağdat ve Arap şehri Halep ile ekonomik ilişkileri vardır. Eğer vilayetin en önemli üç şehrini yani Süleymaniye, Kerkük ve Musul'u dikkate alırsak, Süleymaniye'nin mallarının tamamı, bütün yabancı mallara karşılık temin edildiği Bağdat'a gittiğini görürüz; Kerkük büyük bölümüyle bir yandan Bağdat ile ve diğer yandan Musul ve Süleymaniye ile ticareti gerçekleştiriyor ve refahı bu üç şehir arasındaki var olan ilişkilerinin muhafazasına bağlıdır. Türkiye yakınında bulunan Musul'a gelince, Türk Heyetinin tezine en çok uyan gerekçeleri temin etmesi gerekiyor, Musul ticaretinin hemen hemen tamamının nehir yatağından inerek Bağdat ile ve çölden Suriye ile yapıldığı ispatlandı. Vilayet tarafından ithal edilen mallar, kumaşlar, çay, şeker ve kahvedir. Buların hiçbiri Türkiye'den gelmiyor veya büyük zorluklar olmaksızın ve yüzyıllardan beri ticaret yollarını değiştirmeksizin Türk Topraklarından transit olarak ithal edilemezler. İhraç edilen başlıca mallar ise, hububat, yün,

deri, tütün vs. ve düşük derecede, önemsiz olmasa da, inşaat ağacı, kitre zambkı ve galle cevizidir. Üretilen bütün tütün, yerinde tüketilen nispetten az miktardaki hariç Bağdat'a gönderiliyor ve Bağdat ve Basra vilayetlerinde tüketiliyor; Musul Vilayetinin fazla hububatı, Bağdat halkının geçimine ve odunu bu şehirdeki evlerin yapımında kullanılıyor. Yün, deri ve Avrupa'da mürekkebin yapımında kullanılan maddelerden birileri olan zambk ve aynı zamanda ceviz tamamen ihraç ediliyor. Türkiye kendisi ürettiği halde nasıl olurda Musul hububatlarını, yününü ve derilerini veya tütününü büyük miktarda üretimi yapılan bir ülkeye, Türkiye'ye satabiliyor? Bu noktada, Bağdat ihtiyaç duyduğu hububatlar için Musul Vilayetine bağlıdır, savaş boyunca, iki şehir askeri hareketler neticesinde birbirinden ayrıldıklarında, İngiliz askeri yetkilileri Bağdat bölgesini ve şehrini beslemek için bu maddeleri Hindistan'dan ihraç etmek zorunda kaldılar. Ekonomik şartların nasıl etnik sınırlara dayandığına çarpıcı bir örnek olay ise, şehirleriyle ilgilendiren kısmıyla Türkmen ve buğday arazileri için büyük kısmıyla Kürt olan Erbil- Altun Köprü bölgesi sadece hububatlarının Bağdat'a satışıyla yaşıyor.

Abartmakla itham edilmekten çekinmeksizin diyebiliriz ki, eğer Türkiye ile bir yandan Suriye ve diğer yandan Irak arasındaki mevcut sınırın kuzeyindeki bölge olmasaydı, Musul vilayetinin ekonomik hayatı hiç bozulmazdı, Irak şu anki haliyle Türkiye'den vazgeçebilir, ancak Musul, Bağdat için vazgeçilmezdir.

V. Stratejik şartlar

Türk Heyeti Cebel Hamrin'i Güney-doğuya Diyale Nehrine kadar takip eden, daha sonra bu nehrin yatağını takiben İran sınırına kadar takip eden Musul vilayetinin güney sınırını Türkiye ile Irak arasında mükemmel bir stratejik sınır oluşturacağını da ileri sürüyor. Bu bakış açısı kesinlikle kabul edilemez.

Cebel Hamrin-Diyala hattının tercihi, Irak ülkesinin durumunu savunulamaz hale getirir İlk olarak, Musul'u elinde bulunduran güce, Irak'ın başkentini ana kaynağı buğday'dan yoksun bırakmak için tahıl ithalini yasaklamak yetecektir. Dahası bu güç, bir günlük kolay ilerleme ile, Irak ile İran arasındaki var olan tek yolu kesebilir, halklarının büyük çoğunlukla İran ile ticaretten geçimlerini sağladıkları, Bağdat ve Basra'nın ekonomik hayatı için, hayati öneme sahip bir yol. Üçüncü olarak, Irak ülkesinin güney sınırından nehrin yatağını takip ederek, yaklaşık 560 mil uzaklıkta olan Bağdat'taki bir Arap Hükümetinin durumu, eğer kendisine düşman olabilecek bir ülkenin sınırının sadece 70 mil'de bulunması, savunulamaz olacaktır. Nihayet Büyük Britanya'nın mandacı güç sıfatıyla, Irak'taki Arap ülkesinin civar bölgelerini tehdit edecek şekilde bir kolordu bulundurma konusunda karar verilebileceği bir yeri Türk Hükümetine vermenin bir

gerekçesinin olduğunu sanmıyorum.

VI. Misak-ı Milli

Nihayet, Türk heyeti bir çok kere Musul vilayeti veya her halükarda Musul şehri konusundaki taleplerinin, 17 Şubat 1920'de Türk Millet Meclisinde oylanan Misak-ı Milli'nin birinci maddesine dayandığını açıkladılar. Bunun kesinlikle böyle olmadığını ispatlamak kolaydır. İşte maddenin metni;

“Osmanlı devletini, özellikle Arap çoğunluğunun oturduğu ve 30 Ekim 1918 günü mütarekenin imzalanması sırasında düşman orduların işgali altında kalan kısımlarının geleceğinin, buralar halkının serbestçe bildirecekleri aylara göre saptanması gerekli olduğundan söz konusu mütareke çizgisinin içinde ve dışında, din, ırk ve emel yönlerinden birleşik ve birbirine karşılıklı saygı ve özveri duyguları ile dolu ve etnik ve toplumsal hakları ile bölgelerinin koşullarına tümüyle uyum gösteren Osmanlı - İslam çoğunluğun oturduğu kısımların tümü, gerçekten veya hüküm yolu ile hiçbir nedenle birbirinden ayrılık kabul etmez bir bütündür.”

Öncelikle bir savaş esnasında yenilmiş bir gücün, galiplere, kendisinden kopardıkları toprakları değerlendirme şeklini buyurabilmesi yeni ve şaşırtıcı bir iddia olur. Tarihte Türklerin, herhangi bir toprağı silahlarıyla fethettikten sonra hiç yenilenleri söz konusu bölgede bir plebisit talebine teşvik ettiği veya böyle bir oylamanın sonucuna razı olacağını açıkladığı bir tek örneğı içerdiğini bilmek çok ilgi çekici olacaktır.

Bizi meşgul eden soruna değindiğinden yine de bu argümanı biraz daha yakından inceleyelim. Maddenin birinci teklifi; plebisitin “özellikle Arap çoğunluğunun bulunduğu” bölgelerde olması gerekiyor. Herhangi bir memleket nasıl olur da yalnızca bir çoğunluk tarafından oluşturulur, bunu anlamak zordur. Halbuki, bir çoğunluğun varlığı bir azınlığın varlığını gerektirmektedir. Dahası Türkler, Arapların Musul vilayetinde bir çoğunluk oluşturmadıklarını fakat halkın diğer unsurları, yani Türkler ve Kürtler tarafından sayıca geçilmekte olduğunu kendileri dahi ileri sürüyorlar, bu rakamlar başvurduğumuz tablo II'de ispatlandı ve toplam 454.720 Kürt ve 65.875 Türk ve Türkmen'e karşı Araplar'ın nüfusu 185.893'dür. Sonuç olarak, eğer Türkler bir plebisit talep ediyorlar ise, madem ki Araplar burada çoğunlukta değiller, Türkler'in bu argümanları bunun Musul Vilayetine uygulanmasına müsaade etmiyor.

Üçüncü olarak, şimdi ülkenin tamamına uygulanan gerekçeyi çoğunluk veya azınlık konusu hesaba katılmadan farz edelim; benzer bir plebisit daha önce iki defa oldu ve her seferinde sonuç; Türk taleplerinin aleyhinde gerçekleşti. 1919'da Musul vilayetinin halkı oybirliği ile Bağdat ve Basra'ya bağlanmaları lehinde oy kullandılar. 1921'de Arapların

tamamı, kenar bölgedeki Kürtlerin ve Türkmenlerin tamamı (Kerkük hariç), Irak devleti adı altında birleşmeleri için yeniden oy kullandılar ve Emir Faysal'ı kralları olarak seçtiler.

Misak'ın maddesi başka bir muhteşem tezat daha içeriyor: buna göre, yalnızca 30 Ekim 1918 tarihinde düşman kuvvetleri tarafından işgal edilmiş toprak parçalarının, kaderlerine bu şekilde karar vermeye müsaade edilecek. O gün, Britanya Kuvvetleri hemen girdikleri Musul'un güneyinde ve 30 km uzağındaydı. O zaman biz şu manasız sonuca varıyoruz: Mütareke hattı'nın güneyinde bulunan topraklarda yaşayan bütün Araplar, dört yıl sonra kaderlerini bir plebisitle belirlemeye davet edilecekler. Halbuki, Musul Vilayetinin Arap nüfusunun üçte birinden fazlasını oluşturan Musul şehrinin Arap nüfusu bu haktan mahrum bırakılacak. Böyle bir talebin manasızlığını ispatlamak için bu olayı zikretmek yeterlidir. Bir mütarekenin şartlarının, bir barış antlaşmasının düzenlemeleriyle hiçbir alakası yoktur ve 1918'deki Mütareke'den beri yapılan hiçbir Avrupa barış antlaşması, ondan önce olan, mütareke tarafından tespit edilen işgal hatlarını takip etmeye teşebbüs etmediğini eklemeye gerek yoktur.

Nihayet, tamamen müdafaa edilemez ve de daha çok anlaşılabilir bir talep, madde'nin ikinci kısmında bulunuyor: "Söz konusu mütareke çizgisinin içinde ve dışında, din, ırk ve emel yönlerinden birleşik ve birbirine karşılıklı saygı ve özveri duyguları ile dolu ve etnik ve toplumsal hakları ile bölgelerinin koşullarına tümüyle uyum gösteren Osmanlı - İslam çoğunluğun oturduğu kısımların tümü, gerçekten veya hüküm yolu ile hiçbir nedenle birbirinden ayrılık kabul etmez bir bütündür."

Bu arada "Osmanlı" kelimesinin, bu kelime birliğinde zor anlaşılır olduğu fark edilmeli. Müslümanları birleştiren alaka genelde biliniyor. Bu bir din meselesidir. Ancak Sami Araplar, İran Kürtleri ve Ural-Altay Türkleri arasında hangi ırk birliğinin var olduğu veya daha önce neden Osmanlı hakimiyetine tabi olmak zorunda oldukları, sonsuza kadar Osmanlı imparatorluğu'nun bir parçası olmalarını mecbur kılacağını tasvip etmek zor olacaktır. Aslında, Türk Hükümeti ve Türk halkı görünüşte, Araplara kaderlerini serbest belirlemeyi müsaade etmeye hazırdır ve bundan sonra Müslüman Osmanlı çoğunluğunun yaşadığı topraklar - cümledeki herhangi bir anlamı var ise Türk İmparatorluğu'nun Kürt, Türk ve Arap halklarına aynı zamanda uygulanabilir - hangi sebeple olursa olsun paylaşılamaz.

Sonuç olarak, Musul Vilayetinin Türkiye'ye iade talebinin mevcut memorandumda belirtilen sadece ırki, siyasi, tarihi ve ekonomik sebepler için değil fakat aynı zamanda Misak-ı Milli'nin 1nci Maddesinin uygulanabilecek herhangi bir yorumu ile de uyumsuzdur.

Lozan 14 Aralık 1922

Belge: 78*Lozan 23 Aralık 1922***İsmet Paşa'dan Lord Curzon'a**

Kıymetli Lord Curzon.

Toplantılarımızın her birinde, sizlere, Musul vilayetinin Türkiye'ye katılmasını talep etmek için dayandığım reddedilmez sebepleri sunma şerefine sahip oldum ve bu konuda iletme lutfunda bulunduğunuz varsayımları her seferinde azami dikkatle dinledim ve de son olarak bana ulaştırma iyiliğinde bulunduğunuz Musul sorunu ile alakalı memorandumu uzun süre inceledim.

Siz E.ekte gönderme şerefine sahip olduğum cevabı memorandumun İngiliz tezi lehine bildirilen şartlara ikna edici cevap oluşturduğundan hiç şüphe etmiyorum.

Türk Hükümeti'nin, Türk vatanının ayrılmaz parçasını oluşturan Musul üzerinde hükümlerlik haklarından vazgeçmeyi düşünemeyeceğini eklemeyi kendime müsaade edeceğim.

Saygılarımla...

İSMET**Belge: 78' e EK***Lozan 23 Aralık 1923***Musul meselesi ile ilgili İngiliz memorandumuna cevap**

Tamamen bir dizi haklı varsayımlara dayanarak, Türk Heyeti Musul vilayetinin Türkiye'ye ait olduğunu ısrarla ifade ediyor.

Talebimizi üzerine bina ettiğimiz sebepler şunlardır :

I. Irki sıra nedenleri :

Musul Vilayeti'nin yerleşik halkının sayısı 503.000 kişiye ulaşmaktadır ayrıca burada yaklaşık 170.000 kişiyi içeren Kürt, Türk ve Arap göçebe aşiretler bulunmaktadır.

Bu aşiretler, mevsimlere göre yer değiştiriyorlar ve de senenin belli dönemlerinde Musul vilayetini terk ediyorlar, kesin bir şekilde sayılarını tespit etmek dolayısıyla imkansızdır. Bunlar dahi ihtiyaçları gereği, senenin değişik mevsimlerini Bağdat, Necef, Musul, Zor, Diyarbakır ve İran yaylasında geçiriyorlar; bu nedenle bunların gerçekten Musul Vilayeti halkının bir parçasını oluşturduğunu farz etmek mümkün değildir. Musul Vilayetinin yerleşik halkını oluşturan 503.000 kişi son Türk resmi istatistiklerine göre şunlardan oluşuyor ;

	<u>Kürtler</u>	Türkler	Araplar	Yezidi	Gayri Müslim	Toplam
Süleymaniye sancağı	62.830	32.960	7.210	---	---	103.000
Kerkük Sancağı	97.000	79.000	8.000	---	---	184.000
Musul Sancağı	104.000	35.000	28.000	18.000	31.000	216.000
Musul vilayetinin	263.830	146.960	43.210	18.000	31.000	503.000
Tamamı için Toplam						

Bu tablo gösteriyor ki ;

Arap unsur Süleymaniye ve Kerkük sancaklarında hiçbir şey ifade etmemektedir. Merkez Musul sancağında 137.000 Türk ve Kürt'e karşı yalnızca 28.000 Arap bulunmaktadır, ve nihayet, bütün Musul Vilayetin de 410.790 Türk ve Kürt'e karşı 43.210 Arap ve 31.000 Gayri Müslim bulunmaktadır. Dolayısıyla vilayet nüfusunun 4/5 inden fazlası Türkler ve Kürtler tarafından ve 1/5'den azı da Araplar ve Gayri Müslimler tarafından oluşturulmaktadır.

Musul vilayetindeki Arapların hemen hemen tamamı Gayara'da sancak hattının güneyinde ve Dicle'nin sağ kıyısında bulunuyorlar. Eğer Fethiye (Cebel Hamrine ve Cebel Fuhul arasında bulunan)'den Kerkük'e uzanan dar bir toprak şeridini hariç tutarsak, Dicle'nin solunda bulunan bölge tamamen Türkler ve Kürtler tarafından oluşturulmaktadır.

Musul şehrinde aynı anda Türkçe, Kürtçe ve Arapça konuşuluyor.

Bu şehrin, hali hazırda Arapça konuşan ve Arap yerine konan sakinleri gerçekte, Kürtler Araplarla uzun süre sürekli irtibatla olan, aynı zamanda bu iki dili öğrenen Türklerdir.

Irak meselesini bilenler, Musul halkı şimdiye kadar, Arapmış gibi ve Irak halkının parçasını oluşturuyormuş gibi kendini asla saymadıklarını bilirler.

İngiliz Memorandumu, Tel-Afar şehrinin bir Türk şehri olduğunu ve Musul etrafında bir yığın Türk köyünün bulunduğunu kabul ediyor. Gerçekten de Musul'a bağlı ve 68 kasabası olan Şehian nahiyesi. 78 kasabası olan Aşair Sebaa tamamen Türkler tarafından oluşturulmakta ve doğrudan Musul'a bağlı olan ve 77 kasabası olan nahiye büyük çoğunlukla Türkler tarafından oluşturulmaktadır.

Musul'un etrafında, kara koyunlu Kara Ali, Keçi Hanı, Narin köprü , Büyük Köşk v.s. gibi tamamen Türk ismi taşıyan köylerin varlığı biraz önce söylediklerimize artı bir delildir.

Yezidiler Irk açısından Kürt türler ve onlarla aynı örf ve aynı adetlere sahiptirler ; onların aralarında yalnızca bir mezhep farkı var, buda onları birbirinden ayırmak için hiçbir

şekilde mazeret teşkil edemez. Ayrıca, aynı olay Hristiyan halklarda da gözleniyor; örneğin birilerinin Katolik ve diğerlerinin Protestan olduğu aynı ırka mensup insanların değişik etnik gruplar oluşturdıklarını farz etmek hiç kimsenin aklına gelmez.

Musul vilayetindeki Türklere gelince bunlar ile Anadolu Türkleri arasında onları Türkmen diye adlandırarak oluşturulmaya çalışan fark gerçekte asla var olmamaktadır ve buda müdafaası imkansız bir fikirdir. İngiliz memorandumun da Musul'da konuşulan Türk dilinin İstanbul'da konuşulan ile aynı olmadığı söyleniyor. Fakat Anadolu'da, İstanbul'daki ile aynı Türkçe konuşulan bir yer var mıdır ; buna karşın, Musul Türkleri tarafından kullanılan lehçe Anadolu'da konuşulan ile aynıdır ; bunların arasında var olan fark, Fransa'nın, kuzeyinde konuşulan Fransızca ile güneyinde konuşulan arasında var olan farktan daha azdır. Ayrıca bir ülkenin değişik bölümlerinde aynı dilin bazı farklılıklar göstermesi doğaldır.

Türkler ve Türkmenler arasında olduğu varsayılan fark hakkında, bu konuda tarihi var sayımlara girmenin lüzumsuz olduğuna inanıyoruz. Sadece, Anadolu Türklerinin Türkmen olduğunu ve bu iki kelimenin bir tek ve aynı şeyi ifade ettiğini söylemek ile yetineceğiz.

İngiliz Memorandumun içerdiği iddiaların tersine, Kürt halkı İran kökeninden değildir, fakat tam tersine Turan kökenindendir. Bugün bu fikir hemen hemen istisnasız bu sorun ile ilgilenmiş bütün tarihçiler tarafından paylaşılmaktadır. Gerçektende Asurya'nın yüksek dağlarında tarihin en eski çağlarında "Gudu" diye adlandırılan turan kökenli bir halkın yaşadığı, bu halk çok savaşçıydı ve "savaşçı" anlamına gelen ismi asurcada "Gardu" veya "Kardu" nun eş anlamlı kelime ile tercüme edilmesinden, kurt kelimesinin geldiği ifade ediliyor.

Tarihi yıllıklar, Asurlular, Hititliler, Susiler, Elanitler, Akkudiler v.s. ile eşit saydıkları "Kerdus"lerden sık sık bahsediyorlar.

Yukarıda sayılan etnik mutaalalar Musul vilayetinin Türkiye'ye geri dönmesini gerektiğini ispatlamak için yetmektedir.

Bu vilayetin içinde, Dicle'nin sağ kıyısında yaşayan belli bir miktar Arab'ın varlığına karşı, Irak'ta ve bu vilayetin dışında çok sayıda Türk halkının varlığını ve bu unsur tarafından oturan çok sayıda yerleşim yerini gösterebiliriz.

Eğer, Musul eyaletindeki Araplara dayanarak, onun Irak'a bağlanması için talep edilebiliyorsa, tamamen eşit sebepler ile Arap vilayetlerinde ve özellikle Bağdat vilayetinde Türklerin varlığını bu toprakların Türkiye'ye katılmasını talep etmemiz için ileri sürebiliriz.

II Siyasi Sebepler

Musul vilayetindeki halkın büyük çoğunluğunu oluşturan Türkler ve Kürtler memleketlerinin Türkiye'ye bağlanmalarını elde etmeye kesinlikle kararlıdır ; bu konuda hiçbir şüphe mümkün değildir.

Bu, Süleymaniye ve Kerkük sancakları halkının Irak'a katılma lehine oy kullanmayı reddetmeleri olayı ile de ispatlandı ve Musul ve civarlarındaki halkın, iradelerini hür bir şekilde ifade etme imkanına sahip oldukları da onların da, Irak'a bağlanmalarına taraftar olmadıklarını göreceğiz.

Eğer, Musul vilayetini oluşturan 18 kaza halkından, yalnızca Musul şehrinin azınlıkları, gerek üzerlerine yapılan baskılar sonucu, gerekse kişisel çıkar sonucu Irak lehine oy kullanabildilerse, aşıkardır ki, bir küçük azınlığın bu oylaması hiçbir şekilde bütün Musul Vilayeti halkının kaderini belirlemeye hizmet edemez.

Kürt halkının niyetlerine gelince, Türk Heyeti, Kürt halkının her alanda ve özellikle köken, din örfler ve de adetler ve gelenekler noktasında Türk halkıyla birleşmiş bulunduğunu açıklamaktan onur duyar. Bu iki halk, ortak bir hayat sürmeye ve kaderlerini bir tutmaya karar verdiler. Eğer tarihlerini inceleysek, Kürtlerin Türk yönetimi altında kendi istekleriyle yaşadılar ve yüzyıllardan beri kaderlerini Türklerinki ile birleştirdiler.

Cihan harbine ve istiklal harbine katılmış Türk Ordusunun bütün komutanları vatanın selameti için Kürt halkı tarafından gösterilen feragat ve yerine getirilen hizmetleri hayranlık ve saygı ile açıkladılar.

Özellikle Padişaha ve Hükümete karşı mücadelede İstanbul'dan hiç eksik olmadı, düşmanlarımız tarafından hücumu uğrayan Anadolu'nun değişik cephelerin müdafaasında ve de Yunanlıların ezilmesi ile sonuçlanan taarruzda, Kürtler, Türklerle birlikte, aynı hedefin elde edilmesinde ve aynı idealin takibinde kusursuz bir ortaklıkla çalıştılar.

T.B.M.M. Hükümeti Türklerle aynı ölçüde Kürtlerinde hükümetidir. T.B.M.M' de vazife yapan Kürtlerin gerçek ve meşru temsilcileri, halihazırda Türk Hükümeti tarafından yönetilen toprakların dışında kalan kardeşlerinin Türkiye'ye bağlanmalarını kendileri için onlar hayati öneme sahip bir çıkar olarak kabul ediyorlar.

Yine son olarak Irak Hükümeti tarafından askere alınan Kürt müfrezeleri tarafından Türk tarafına geçmek için yapılan girişimler sonucu, bunların az sadakası İngiliz resmi bildirileri tarafından açıklanmıştı.

Musul vilayeti halkı tarafından Türkiye'ye karşı gösterilen bağlılığı zayıflatmak amacıyla hava bombardımanı vasıtasıyla denenen çabalar, yalnızca, ortak vatan için bu bağlılığın kuvvetini göstermeye yetiyor.

Raporumuzun bu kısmını bitirmeden önce, Nesturilerden, Asurlulardan ve Keldaniler den bahsetmek istiyoruz.

Birinciler, Çarlık Rusya'nın orduları tarafından Van vilayetinin işgali esnasında asırlardan beri rahatça yaşadıkları vatandaşlarına öyle haince davrandılar ki, işgalcilerin kendilerini gaddarlıkta öyle geçtiler ki, bunların dönüşü esnasında, Türklerle ve Kürtlerle birlikte yaşamayacaklarına inanarak Ruslarla birlikte gitmek zorunda kaldılar.

Keldaniler Diyarbakır vilayetinin ve özellikle de Asurlularine gelince, bunlar nasılsa dışarıdan gelen kışkırtmalar tarafından asla etkilenmedikleri için, Türk vatandaşlarıyla kusursuz bir anlayış içinde yaşamaya devam ediyorlar.

III. Tarihi Nedenler

Musul vilayetinin Türkiye'ye bağlanması lehine delil teşkil eden tarihi nedenler yalnızca Osmanlı döneminden başlamamaktadır; tam tersi durumunda, gerekçelerimiz aynı zamanda Bağdat vilayetine ve de tarafımızdan kaybedilen diğer vilayetlere uygulanabilirdi ve İngiliz Memorandumun da bu konuda belirtilen sebepler doğrulanmış olurdu.

Musul vilayeti ve Bağdat'ın kuzeyine kadar uzanan bölge de dahi 11 asırdan daha fazla bir süreden beri Türklerin hakimiyetinde bulunuyor.

Abbasi halifeler döneminde, bu ülkeler Türk valileri, askerleri ve halkının ellerindeydi. Bu valiler tam bir özgürlük ve egemen haklardan faydalanıyordu ; bunlardan birincisi İtaḥ idi (Hicri yılı 229); bunlar arasında, Kir-Boğa ve Ak-Sungur sanat ve kamu yararı için inşa ettikleri anıtlar ile kendilerini gösterdiler.

Yukarıda bahsedilen valilerden Ak-Sungur'un oğlu İmad-El Dine Zengui, Musul'da Türk AtaBeyler devletini kurdu.

Musul'un, batı kısmını oluşturan bölge de, Sincar ve Cezire-i bin Ömer'de aynı zamanda Ata-Beyler sülalesinden kişilerin hüküm sürdüğü Türk devletleri var oldu.

Daha sonra, Artuklar sülalesi, Musul'da Cezire-i bin Ömer'de Harput'ta ve Mardin'de Türk devletleri kurdu. Musul yakınında bulunan Tel-Keyf, Artukların en önemli kalelerinden biri oldu. Gazi-Han, bu sülaleden bir hükümdar, Tel-Afr'da önemli bir haçlı kuvvetini imha etti.

Bu bölgelerde, bu hükümdarların yaptırdıkları ve bir kaçının harabe durumunda olduğu, bir çok sanat ve kamu yararlı eserler bulunur, aynı zamanda müzelerde bunların bastırıldığı bir çok para bulunur.

Bu sülaleden sonra, Selçuklu Türkleri Musul'un hakimi oldular, buraları önemli ölçüde güzelleştirdiler ve büyüttüler ve bu şehri bir yüksek kültür merkezi yaptılar. Ancak Selçuklu Türklerinden sonradır ki Osmanlılar bu ülkelerde hüküm sürdüler.

Görüldüğü gibi, 11 asırdan beri bu bölge sürekli Türkler tarafından elde bulunduruldu ve yönetildi. Bağdat'tan Musul vilayetinin güney sınırına kadar uzanan topraklar eski tarihi kitaplarda Tataristan ismiyle adlandırılıyor, buda buraya bir Türk aşiretinin yerleştiğini ispatlıyor. Hala bu adlandırmanın izini, haritalarda Vadi-i Tatar ismiyle belirtilen vadi de görebiliyoruz.

Britanya Memorandumu, Musul'un Mithad Paşa döneminde Bağdat'a bağlandığını belirtiyor ; bu geçici bağlanmanın bazı kişisel ve idari nedenlerden dolayı olduğuna dikkat etmek gerekiyor.

Ayrıca, bu dönemde, Urfa ve Diyarbakır bölgeleri dahi geçici olarak, Bağdat valisi, Mithad Paşa yönetimi altına yerleştirilmişti. Geçmişte Musul'un bir şekilde Bağdat bağlanması olayı bugün kaderinin belirlenmesi için yeterli bir gerekçe olarak kabul edilemez.

IV. Coğrafi Nedenler :

Musul vilayeti Irak'ın Arab'a dahil değildir, tam tersine El-Cezire'nin bir parçasını oluşturuyor. Tarih, Coğrafya gibi Musul bölgesini tamamen Irak'ın dışında bırakıyor.

İklim açısından da dahi Musul Irak'ın bir parçasını oluşturmuyor ; bunu denetlemek için, Kefri-Tekrit hattının kuzeyinde hurma ağacının bulunmadığı olayını sayabiliriz. Anadolu'yu Irak'tan ayıran sınır, Cebel Hamrine-Cebel Fuhul-Cebel Sancar hattıdır. Bu hattın kuzeyinde Musul Vilayeti Anadolu ile aynı iklim şartlarını ve aynı toprak teşkilini gösteriyor, halbuki bu görüş açılarından Bağdat vilayeti Musul ve de Anadolu'nun kinden tamamen ayrılıyor.

V. Ekonomik Nedenler

Musul'un Güney Anadolu ile ve özellikle de Diyarbakır, Van, Bitlis bölgeleriyle ekonomik ve ticari işleri, her halükârda Bağdat ile olan aynı ilişkilerinden daha fazla önemlidir. Dahası güney Anadolu'yu Pers'e bağlayan tek ticari yol Musul'dan geçiyor.

Bu ülkeyi tanıyanlar bilirler ki, İngiliz Memorandumunda bulunan iddianın tersine, Bağdat'ta kullanılan inşaat kerestesi Musul'dan değil fakat Diyarbakır'dan geliyor. Ayrıca, Musul'un Bağdat'a daha pahalıya satmak için Diyarbakır'dan ucuza aldığı buğday miktarı, Musul'dan Bağdat'a doğrudan ihraç edilen buğday miktarını geçiyor. Dahası, Süleymaniye ile Van arasındaki ekonomik ilişkiler son derece önemlidir ve Musul Anadolu'ya büyük miktarda hayvan ihraç ediyor, özelliklede çamuş.

Musul şehri ve vilayeti, Anadolu'yu, Suriye'yi, Irak'ı ve Pers'i birbirine bağlayan bütün yolların kesişme noktasında bulunması dolayısıyla irtibat ve ticari ilişkiler açısından mühim bir öneme sahiptir.

Dikkat çekmek istediğimiz başka bir olayda, şu anda, Türkiye'ye çok miktarda paraya mal olan Bağdat demir yolunun inşaatı sonucu Musul bölgesi ekonomik açıdan, şimdiye kadar hiç olmadığı kadar Anadolu'ya bağlı bulunuyorlar.

Musul şu anda, bu taraftan Akdeniz'deki limanlara, İran körfezinde kilerinden daha yakın bulunuyor. Ayrıca, ticari akış ve avantajlar açısından Akdeniz limanlarının sergiledikleri Basra bölgesindeki limanlardan daha çok tercih edilir olduklarını açıklamak gereksizdir.

VI. Askeri Nedenler

Musul şehri ve bölgesi daha öncede belirttiğimiz gibi, Süleymaniye, Kerkük, Van, Bitlis, Diyarbakır, Siirt vs. bölgelerinden gelen yolların kesişimin de bulunuyor. Güney Anadolu'nun değişik yerleri arasındaki kolay ve doğal irtibatlar ancak Musul'dan geçerek olabilir. Ayrıca, Musul kelimesi irtibat veya birlik anlamını ifade ediyor. Musul şehri olmaksızın Süleymaniye ve Kerkük bölgelerinin anavatan ile irtibatı imkansız olacaktır ve ülkemizin Güney bölgelerinin güvenliği açısından Musul'a sahip olmak bizim için vazgeçilmezdir.

Biz, Cebel-Hamrine, Cebel Fuhul ve Cebel Sancar hattını Anadolu ile Irak arasında sınır olarak belirtiyoruz, çünkü bu hat, bu iki bölge arasında belirgin ve doğal ayırım hattı, olarak belirttiğimiz etnoğrafik politik varsayımlarını bağımsızca oluşturuyor.

Bu sınırın Bağdat'ı ve de Bağdat ile İran arasındaki irtibatı tehdit edeceği gerekçesi bir sınırın tespiti konusunda ciddi olarak ileri sürülemez ; Ayrıca, İran sınırı, bizim teklif ettiğimiz hat kadar Bağdat'a yakındır; ayrıca çok sayıda ülkenin başkentlerinin veya önemli şehirlerinin sınırda veya yakınında bulundukları biliniyor. Eğer bu türden gerekçelere itibar edilecek olsaydı, bizim İstanbul'u muhafaza etmek maksadıyla boğazları yabancı savaş gemilerine kapatmamız gerekecektir; dahası, önceleri Musul'da Türk hükümdarları var iken, Bağdat'ta farklı bir hükümetin var olduğunu ekleyebiliriz.

Halbuki, bizim için çok önemli tarihi bir şehir olan Edirne'nin civarındaki küçük bir toprak bizden esirgeniyor, sınırımızın, Bağdat'a 70 mil yaklaşarak, bu şehir için bir tehdit oluşturması olayı Musul ile ilgili taleplerimiz hakkında kabul edilebilir bir haklı gerekçe olarak karşı çıkılamaz.

VII. Misak-ı Milli

Bir halkın, bir savaş sonucu kaybettiği bir toprağın halkının gelecekleriyle hiç bir şekilde ilgilenmemesi imkansızdır.

Bu nedenle, mütarekenin imzalanması sırasında yabancı işgali altında bulunan Arap ve Müslüman çoğunluktaki bölgelerin Wilson Prensiplerine uygun olarak kendi geleceklerini

belirlemede serbest olduklarını söylemek için ahlaki zorunluluğumuz vardı. Diğer yandan, yabancı işgal altına düşmüş Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerin iadesini talep etmek bizim için doğal bir hak idi.

Ayrıca aşıkardır, işgal edilmiş topraklar, onlardan vazgeçinceye kadar kanunen bize ait olmaya devam ediyor ve devam edecektir.

Musul vilayetine gelince, yabancı işgalinden mütarekenin yapılmasına kadar korunmuş ve kanunsuz olarak, Türkiye'nin diğer bir çok bölgesi gibi yalnızca düşmanlıkların askıya alınmasından sonra kısmen işgal edildi, yabancıların işgali altına giren, Adana, İzmir, Urfa, İstanbul, Antep ve Batı Trakya da olduğu gibi Türkiye Halkı aynı zamanda Musul Vilayetinin Ana vatana dönüşünü elde etmek maksadıyla sahip olduğu bütün imkanları gücünün son haddine kadar kullanmaya karar verdi. Sonuç olarak Misak-ı Milli'sini bunun için oluşturdu.

Türk halkı, Musul eyaletinde küçük bir Arap azınlığının varlığının sonucu, bu vilayet halkının çoğunluğunu oluşturan Türk ve Kürt kardeşlerinin Türkiye'nin dışında kalmalarına hiçbir durumda rıza gösteremez.

Sonuç

Yukarıda sayılan, etnik, siyasi, ekonomik, coğrafi ve askeri nedenler Musul vilayetinin Türkiye'nin ayrılmaz bir tamamlayıcı kısmını oluşturduğunu ispatlamaya yetiyorlar.

Vilayet bütün hukuk kurallarına aykırı olarak mütarekeden sonra işgal edildi.

Belge: 79

Kedleston Markisi Curzon'dan İsmet Paşa'ya

Lozan 26 Aralık 1922

Kıymetli İsmet Paşa'ya

23 Aralık tarihinde bana ulaştırmış olduğunuz ve Musul vilayetini ilgilendiren detaylı raporunuzu dikkat ile inceledim. 14 Aralık tarihli benim hafıza yardımcı raporunda bulunan argümanların büyük kısmı, yapmış olduğunuz derin incelemeden sonra dahi, yorumsuz ve cevapsız kaldı, şimdi ileri sürdüğünüz ve halkın kararına sunmaya hazır olduğum nedenler, sadece benim Musul Vilayetinin İngiliz Hükümeti tarafından iadesi için, siz Ekselansları tarafından seçilmiş temeller üzerine dahi hiçbir sebep ileri sürülemez fikrimi onaylıyor.

Sorunu, size bu özel argümanlardan bağımsız, yeniden yanlış anlaşılmalara mahal vermeyecek bir şekilde sergilememe müsaade ediniz.

Türk Hükümetine karşı, onun 1914'te başlattığı eylemler sonucu savaşa girmek zorunda kalan İngiliz Hükümeti, sonunda Türk kuvvetlerine meydan okudu ve onları bütün Irak topraklarından ve buranın daha ötesinden geri püskürttü.

Bu topraklar o zamandan beri sürekli İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edildi ve belli zamanlar boyunca İngiliz memurlar tarafından yönettiler.

Savaş boyunca, İngiliz hükümeti, Türk rejiminden kurtulmaları için sözünü kesin olarak bu bölgelerin Arap hakları lehine kullandı ve derhal put yapmaktansa, bir arap yönetimi tesis etmeye koyuldu.

Nisan 1920'de, San Remo'da Milletler Cemiyeti'nin (ona Türk Hükümetini katılma niyetini ifade ettiği) Irak devleti üzerinde Misak'ın 22nci maddesine uygun olarak kesin bir manda kabul etti.

Kürtler için ayrıcalıklı olan, Irak için yayınlanmış Manda projesi belirtiyor ki "hiçbir şey bu mandada, mandacıya eğer gerekli görüyorsa, Irak'ın çoğunluk kısmı Kürt olan bölgeler için bir yerel otonomi sistemi oluşturmaya engel olamaz" Türk Heyetinin açıklamalarında beni, Hükümetinizin Türkiye'de kalan Kürt halkı lehine daha serbest bir rejim oluşturacağı niyetinde olduğunu düşünmeye götürecek hiçbir şey bulamadım.

Çok az zaman önce dahi, Majestelerini Hükümeti, serbest olarak Irak'ın Kral'ı olarak seçilen emir Faysal ile bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşmanın içerdiği bir maddeye göre, Irak topraklarının hiçbir kısmı bırakılmayacak veya kira karşılığı verilmeyecek veya hangi şekilde olursa olsun yabancı bir gücün kontrolüne bırakılmayacak.

Takip eden bu olaylar, kendine saygısı olan hiçbir Hükümet Majestelerinin Hükümetinin kesinlikle çekilmek için en ufak niyetinin olmadığını bilmesi bir zorunluluk oluşturuyor. Bu durum, sizin meydan okumanız sayesinde dikkate aldığım yerel mütâalalar ile noktasına teyit edildi.

Bu şartlar altında, bu münakaşanın herhangi bir şekilde uzatılması, takınmayı görev saydığım tutumumu herhangi bir değişikliğe sürükleyebileceğine sizi inanmaya sevk etmek siz Ekselanslarını ve Türk Heyetini tarafımdan hataya sevk etmek olacaktır.

Bununla beraber, bu konuda ilk görüşmemiz esnasında size söylediğim gibi, anlaşmada Türkiye ile Irak arasında gelecekteki sınırı oluşturacak Musul vilayetinin kuzeyinden çizilecek doğru sınırı sizinkiler ile tartışmaya uzmanlarımı davet etmeye her zaman hazır olacağım. Zaman geçiyor ve daha ziyade bu sorun en fazla dostluk havasında tartışılacak, böylesi daha iyi olacak.

Ben vs.....

Curzon of Kedleston

79. Belgeye EK

Musul meselesi ile alakalı Türk Heyetin

Hafıza yardımcısına karşı cevap

İkna edici olmaktan uzak olan Türk Heyetinin hafıza yardımcısı, tam tersine Musul vilayetinin tabii olarak ve Irak mandası altındaki toprakların ayrılmaz bir parçası olarak kalması gerektiği tezini destekliyor. Türk argümanlarından çoğu önceki, 14 Aralık tarihili İngiliz hafıza yardımcısı tarafından çürütüldü. Bununla beraber yeniden incelendiler.

2. Etnik :

Türk Hükümeti, Musul vilayetini uzun asırlar boyunca yönetmiş olmasına rağmen, vilayetin doğru bir haritası bulunmamakta, Türk Hükümeti tarafından meydana getirilmiş en azından İngiliz Heyetin bileceği kadar etnik istatistik de bulunmamaktadır. Diğer yandan geçmiş yıllar boyunca, İngiliz subayları bütün bölgenin doğru haritasını ortaya çıkardılar ve bütün köşe bucaklarını ziyaret ettiler.

İngiliz Heyeti, sonuç olarak kendi istatistiklerinin yeri gelmişken söyleyeyim tarih taşımayan Türk Heyetinin istatistiklerinden muhtemelen daha doğru olduğunu düşünmesi için iyi gerekçeleri var. Kürtleri ilgilendiren İngiliz rakamları zamanlarının bir kısmını Irak'ta geçiren İran Kürtlerini içermiyor. Arap aşiretlerine gelince ait oldukları topraklar iyi biliniyor.

İngiliz istatistikleri, sadece Musul vilayetini Araplarını içeriyor.

Türk istatistiklerinin mahiyetinin abartılmış olduğunu göstermek için Süleymaniye livası için Türk Heyeti tarafından verilen rakamlara baş vurmak yeterlidir. Türk Heyeti 1) bu bölgede 7.000 den fazla Arap'ın olduğunu iddia ediyor, bununla birlikte en çok hareketli Arap vatanseverlerde bu rakamın dahi var olduğunu ileri sürüyorlar ve 2) Türkler, Kürtlerin yarısı kadardır; diye açıklıyor, oysa bütün yolcular, şu an Küçük Asya'da bir Yunanlı bulmak aşağı yukarı ne kadar az rastlanır ise Süleymaniye Kürtleri arasında Türk bulmanın da o kadar olduğunu bütün yolcular biliyorlar. Dahası, Türk Heyetin Musul Livasında sadece 28 000 Arap'ın olduğunu ileri sürmesi şüphelidir. Çünkü yalnızca Musul şehrinin bunun iki katına sahip olduğu bilinmektedir.

Geçmiş yıllar boyunca İngiliz memurları tarafından ulaşılan bu samimi bilgiden bağımsız olarak, Musul savaştan önce yolcular tarafından, en büyük Arap şehirlerinden biri olarak iyi biliniyordu; halbuki küçük istisnalar hariç, sadece Arapça konuşan ve kendisini Arap olarak bilen bir halk Arapça'yı tesadüfen öğrenmiş Türklerden oluştuğuna inanmamız isteniyor. Türk Heyetin bir önceki paragrafta tamamen Arap ismi taşıyan Aşair-Saba bölgesi Türk'müş gibi talep ettiğini unutarak, birkaç köyün Türk ismine dayanarak bir bölgenin Türk

kimliğini oluşturmaya çalışması da bu argümana benziyor. Benzer bir muhakeme yaparak, Diyarbakır ve Mamuret-ül Aziz'in Arap şehirleri ve İstanbul Edirne, Konya ve Ankara'nda Yunan şehirleri oldukları ispatına varabiliriz, argüman ki muhtemelen Türk Heyeti için iyi olmayacaktır.

Dahası Türk açıklamasına göre Musul'un bir Türk şehri olduğu 1921 Mart ayındaki Londra görüşmeleri sırasında Bekir Sami Bey tarafından resmi harita olarak sunulan bir harita(Osmanlı İmparatorluğunun etnik haritası) ile çürütüldü. Her ne kadar bu haritaya göre Türkler ve Kürtlerin yaşadığı bölgelerin uzantısı gerçekten olduğundan daha büyük gösterilse de 14'ct, İngiliz hafıza yardımcısında belirtilen tezi tamamen kuvvetlendiriyor, büyük Musul şehrinin tamamı, Dicle'nin sağ kıyısında Musul'un Kuzeyinde bulunan bütün bölge, vilayetin sınırına kadar Dicle'nin sağ kıyısında Musul'un güneyindeki bütün bölge ve Dicle'nin sol kıyısında Musul'un güneyindeki bölgenin büyük kısmı Erbil- Kerkük- Kifri yoluna kadar Arap'tır.

Önceki paragraflarda çürütülen argümanlar yardımıyla dahi, Musul vilayetinde bir Türk çoğunluğu olduğunu ispat etme imkansızlığı içinde Türk Heyeti, Türklerin ve Kürtlerin aynı kökenden olduğu şaşırtan açıklamasının gerekçelerini yaymaya çalışıyor. Persçe ile o kadar benzerliği olan bir dili konuşan, gelenek ve görenekleri Türklerin kinden farklı olan, Türklerden özellikle kadına karşı davranışıyla öyle ayrılıyor ki bu iki ırkın farklı kökenden olma teorisi bu farkla dahi ortaya konabilir ve fiziki Türklerinki ile öyle çarpıcı farklılık sergiliyor ki, halkın karışık olduğu bir bölgeyi geçen bir yolcu, sadece halka bakarak hangi köylerin Türk ve hangilerin ise Kürt olduğunu söyleyebileceği bir halkı ilgilendiren benzer açıklamaları için Türk Heyeti itibar ile karşılaşmayı umamaz. Halbuki, bu teori desteklemek için ne kadar zayıf olursa olsun hiçbir tarihi veya başka kanıt bulunmamaktadır ve bu Kürtlerin kendilerinin dahi horlayarak ittikleri bir açıklamadır demek yeterlidir.

Sonuç olarak İngiliz Heyeti , önceki hafta sergilenen Musul vilayeti halkının Anadolu halkı ile köken benzerliği olacağı farz edilebilecek tek unsuru, toplam nüfusun yalnızca oniki de birini oluşturan Türkmenlerin olduğu açıklamasını muhafaza ediyor.

II. Siyasi :

Musul vilayetinin küçük "Türk" azınlığı o kadar görülmemiş avantajlardan faydalandığı rejimin yönetimi altına dönmekten mutlu olduğu dahi farz edilse dahi, İngiliz Heyeti, bu bakış açısının diğer unsurlardan her hangi biri tarafından paylaşıldığını kesin bir şekilde inkar ediyor. Bu konuda delil olarak Hristiyanların ileri sürdükleri ve Yezidilerin istekleri oldukça aşikârdır. Araplara gelince, İngiliz Heyeti sadece onların Irak devletine bağlanmaları için oy birliği ile oy kullandıklarını tekrarlamıyor, ancak savaş süresince

başında bir Kral ile Irak'ta bir Arap devletinin oluşturulması esnasında Arapları başarılarından sonra hiçbir Arab'ın, Arap dilini resmi dil olarak tanımayan bir rejime dönmektense bu devletin tebaası olmayı bir an bile tereddüt etmeden tercih edeceği fikrini muhafaza ediyor.

Türk Heyetinin, İngiliz Heyetinin önceki toplantısında sergilediği ve kabul ettiği tamamen doğru ve haklı olma isteğindeki bazı olayları yanlış yorumladığı esefle karşılanmalı Emir Faysal ile alakalı oylama gerçekleştiğinde, onlar davet edilmediler, çünkü, önceki hafıza yardımcısında açıkladığı gibi “onlar tamamen ırk olarak farklı ve elbette ki özel muamele isteyen bir halk kütlesini oluşturuyorlar” Süleymaniye halkı kaderlerinin tek ekonomik pazarları olan Bağdat'inkine bağlı olduğunu daima kabul ettiler.

“Yalnızca Musul şehrinin azınlıkları ... Irak için oy kullandılar” açıklaması, ister İngiliz hafıza veya başka bilgilere dayanmış olsun hiçbir gerçek temele dayanmamaktadır. Bu noktayı ilgilendiren İngiliz raporu dikkate alınmadığında daha fazla ayrıntı ile buna geri dönmek uygun olur. Emir Faysal'ın Kral olarak hükümrانlığında Musul Vilayetinin Irak'ın geri kalan kısmına bağlanması teklifi, Musul livasına tamamen, (Zaho, Dohuk ve Aghrah dahil) Erbil livası tarafından ve Kerkük livasının Kifri bölgesi tarafından desteklendi. Kerkük'ün bir murrahas heyetinin Bağdat'ı ziyareti olayı ile yüksek komiseryadan talebine, Majestelerinin plebisit konusundaki istekleri ile ilgili, isteklerine göre hareket etmekte serbest oldukları değişmez açıklamasından başka bir şeyin elde edemedikleri sanılabilir, açıklamaya uygun olarak Kerkük halkı tam serbestlikle hareket etti. Irak'a bağlanmak için oy kullanan Musul Vilayeti halkından bir çoğunun şahsi çıkarları için hareket ettiklerini düşünmek için gerekçelerin olduğu kabul edilebilir. İngiliz tezinin temeli ve bütün Musul Vilayeti halkının manda altındaki topraklar içinde bulunmaları, Tatar gürhlarının eski Babil sulama sistemini tahrip ettiklerinden beri Irak'a hiçbir zaman iyilik yapmayan bir ırka bağlanmalarındansa daha avantajlı olduğudur.

Türk unsurlarına gelince, Türk Heyeti belli argüman ileri sürüyor. En ilginç belki de, Türk Birliklerinin sızdığı Revandiz ve diğer yerlerin bombalanmasını halkın Türkiye'ye bağlanmasını zayıflatma denemesi olarak gösterilmesidir. Diğer yandan Türk Heyeti, İngiliz hafızadaki önemli iki mütalâayı sessizce geçiyor, bilinmeli ; 1) aslında Hükümet Cenub Kürdistan'da hiçbir zaman veya sadece ender zamanlarda hakim oldu ve de 2) güney Kürdistan Kürtleri dünya savaşı boyunca Türk Hükümetine hiçbir yardımda bulunmadılar. Eğer Türk Heyeti tarafından ileri sürülen bu tür genel sebepler kabul edilecek olsaydı, Türk Hükümetinin Dersim ve başka bölgelerinin Kürtleri ile her zaman sıkıntısı olduğunu hatırlamak doğru olacaktır. 1914'te Bitlis'te önemli bir ayaklanma oldu ve ancak zorluklarla

basırılabilir : bir anda bir çok Kürt reisleri ve oğulları, Kürt Milliyetçilik duygusunun onların etrafında yoğunlaşmasından ve Türk rejimine karşı bir ayaklanma olarak patlak vermesinden çekinilerek uzun yıllar boyunca İstanbul'a sürüldüler.

Türk Heyeti Ankara Meclisindeki Kürt temsilcilerini, Güney Kürdistan Kürtlerinin ayrıca Türkiye'de toplandıklarını iddia ediyor. Ayrıca Güney Kürdistan'da Ankara Meclisine hiçbir seçimin yapılmadığı bilindiğine göre sergilenen görüş açısının Süleymaniye livası ile alakalı olarak hiçbir değeri yoktur. Her halükarda, Güney Kürdistan'ın Kürtleri onları Bağdat'a bağlarken, kendi dillerini serbestçe kullanmayı bırakan kendi aşiret reisleri ve memurları tarafından yönetilmeye ve yerel kurumlarını geliştirmeye müsaade eden mi tercih edecekler yoksa onların milli talepleri hakkında bütün Kürtlerin Türk olduğundan başka hiçbir şey diyecek bulamayan temsilcilerinin hükûmetine tabii olmalarını tercih edeceklerini herkesin kendisi karar verebilir ve kendisine sorulabilir.

III. Tarihi .

İngiliz hafızası mütealarını çok kısa olarak belirtmişti .çünkü, "tarihi argümanlar ... bir savaş sonucu kaybedilen her hangi bir şehir veya eyaletin her hangi bir devlet tarafından istenmesini haklı görebilir." Ama eğer -argümana hürmet ile- Türk Heyetinin tarihi incelemesi kabul edilir ise, yalnızca İngiliz tezini desteklemektedir. Türk Heyeti, Musul şehrinin Araplar tarafından inşa edildiğini ve "Türk" hükümdarları onu ele geçirdiklerinde orasının bir şehir olduğunu inkar etmeyecektir; ve Kürdistan'ın bu tarihten çok daha önceleri Kürtlere ait olduğu ifade edildi. Sonra onbir asırlık Türk hakimiyeti geldi. Bu hakimiyet birkaç yıl önce bitti ve halkın onbir asır önce olduğu gibi Araplar ve Kürtlerden oluştuğu ortaya çıktı ve ne Türkler tarafından değiştirildiler ne de gerek ırk olarak gerekse de dil olarak asimile edildiler. Musul Vilayetinin Türk imparatorluğunun suni birleşmesi karakterinin daha çarpıcı bir kanıtını bulmak zor olur.

IV. Coğrafi .

Türk Heyeti tarafından ilk defa olarak ortaya atılan bu argüman hiçbir sonuca varmadı. Musul ovası, sıcak ve yağmursuz uzun yazı ile, karsız kışı ile, yılda sadece onüç inç yağmuru ile Bağdat'tan ziyade Anadolu'dan ayrılıyor. Bazı kısımlarının senenin birçok ayı boyunca birkaç ayak kar ile kaplı iken, halbuki diğer kısımlar o kadar sıcak ki pamuk yetiştirilebilir olması Anadolu'nun bir coğrafi bütün olmasını ispat ve çürütmek ayrıca mümkün olabilir.

V. Ekonomik

Önceki İngiliz hafıza ayrıntıları ile sergilenen sorunun bu önemli kısmının Türk Heyeti tarafından bu kadar uygunsuzca ele alınması esef vericidir.

İngiliz Bildirisinde Musul vilayetinin elde bulundurulması Bağdat'ın iâşesi için mühim olduğunu belirtiyordu. Türk Heyeti Bağdat'ın ihtiyaç duyduğu hububatlar için Musul'a tabii olduğu kadar Diyarbakır'a bağlı olduğunu eklediği bu açıklamayı reddetmiyor. İngiliz Heyeti kesinlikle bu argümandan Diyarbakır'ın Musul gibi Irak'ın bir parçası olması gerektiği sonucunu çıkarmaya niyeti yoktur. Musul bölgelerinde üretilen hububatların, kendi topraklarının bir parçası olarak, Irak'ın Diyarbakır'ın hububatlarından her gecen gün vazgeçme imkanı tanınması, İngiliz işgalinden beri Irak'taki tarımın gelişmesi üzerine dikkatli çekmekle yetiniyor.

İngiliz Bildirisinde önemli bir argümanı, Türk Heyeti tarafından ayrıca teyit edilmiş bulunuyor. Söz konusu olay, Akdeniz'deki limanların Musul'un geleceği için sahip olabileceği önemi belirtiyor. İngiliz Heyeti Musul'un Bağdat ile ticaretinin azaldığını ve İskenderun, Beyrut ve Hayfa ile ticaretinin arttığını kabul etmeye hazırdır. İngiliz Heyeti, Irak devletinin iki komşu devlet, Filistin ve Suriye ile yakın ekonomik ve ticari ilişkilere girmesi gerektiğini biliyor ve Suriye ile Musul arasında çöl üzerinden ticaretin önemini daha önce işpatladı.

Musul'un Türkiye'ye devri, yalnızca Irak ile değil, fakat aynı zamanda Suriye ile ilişkileri kesecektir ve bir yandan Suriye ile ve diğer yandan da Irak ve İran ile irtibatlara ciddi bir şekilde zarar verecektir. Böylece, bir başkasına önemsiz ekonomik faydalar vermek amacıyla üç memleket kurban edilecektir.

Türkiye tarafından ileri sürülen argümanlarımızı veya onun bilmediği İngilizlerin argümanlarımızı amaçlarına daha fazla zarar verdiğini söylemek zordur. Türkler onun Musul vilayetinin Türkiye'ye geri iadesinin gerekliliğinin sebeplerinden biri olarak tamamen anlamsız olan ve ayrıca Bağdat üzerinden daha kolay gerçekleşen Güney Anadolu ile Irak arasındaki ticareti belirtiyorlar, Musul'dan Çamuş ihracı, oysa ki Musul'da Çamuş yetiştirilmiyor, fakat aşağı Mezopotamya'da yetiştiriliyor ve Bağdat demir yolunun insası, yalnızca Anadolu'yu irtibatladığı için değil, fakat Irak'a komşu ve müşterisi, Suriye'nin Arap bölgesini bağladığı için Musul için avantajlıdır. Türk Heyetinin sessizce geçmeyi tercih ettiği, İngiliz argümanlarımızın en önemlisi, Musul'un ithal ettiği malları (bez parçası çay, şeker ve kahve) Anadolu'dan temin edemeyeceğinin çürütülemez olduğudur.

Stratejik :

Türk Bildirisinde bu kısmı ilgilendiren birinci argümanın, Süleymaniye ve Kerkük'ün her halükarda, Türkiye'ye iade edilmeleri gerektiği gibi tamamen hatalı mütalası üzerine dayandığı gözüküyor. Musul vilayeti bölünemez ve mevcut Bildirisinde bulunan argümanlar ile bütün 14 Aralık tarihli Bildirisinde bulunanlar bütün vilayeti ilgilendiriyor. Bir yandan

Süleymaniye ve Kerkük arasında ve diğer yandan Anadolu arasında başlıca bağlantı çizgisini oluşturan Musul'un (şehri) Türkler tarafından talebi, sonuç olarak kendiliğinden ortaya çıkıyor.

Musul'un elde bulundurulmasının Türkiye'nin savunması için niçin gerekli olacağı tam olarak anlaşılır değil, Irak'a bir taarruz için üs olarak üç önemi gözlere çarpıyor, ancak Irak devletinden, Musul onun bir parçası olsa dahi her ne olursa olsun Türkiye'nin çekineceği ileri sürülemez.

Dahası, Cebel Hamrin, engel olarak az öneme sahip sadece bir sıra tepelerdir, halbuki Irak ile Türkiye arasındaki mevcut sınır ciddi bir engel teşkil ediyor. Batı kanadı, her iki kesin tarafından saygı gösterilmesi gereken bir Suriye toprak şeridi, doğu kanadında, askeri hareketlerin son derece zahmetli olarak bir dağ silsilesi tarafından korunuyor.

Etnografik, ekonomik ve diğer mütelaların Musul'un Bağdat'tan ayrılmasına karşı olmamaları durumu içinde dahi, Irak devletinin,kuzeydeki güçlü komşusundan, yalnızca savunması zor olduğundan değil, fakat başkenti ve hayati öneme sahip irtibat yolları yakınında tehlikeli olan Cebel Hamrin silsilesi'nden ziyade mevcut sınır ile ayrılmayı tercih etmesi affedilebilir. Bu sorun değeri üzerinde müteala edilmelidir ve örneğin, tamamen farklı müteaların kayda değer tutulması gerektiği, doğu Trakya'daki sınırlarla karşılaştırılarak bunu karıştırmamak gerekir.

VII. Misak-ı Milli .

Türk Heyeti Misak-ı Milli'nin birinci maddesinin Musul vilayetinin geri iadesini istediği şeklinde hiçbir şekilde yorumlanamayacağını inandırıcı bir şekilde ispatlayan İngiliz hafızadaki argümanlarını bilmek istemiyor. Heyet, Misak-ı Milli'nin Musul Vilayetini içerdiği açıklamasını sadece tekrar ediyor. Bu çeşit basit açıklamanın kanaati zaruri olarak ihtiva etmez; ve dokümanları ifade ettiklerine göre değil de, fakat bunları kaleme alanların yıllar sonra, gerçekten yapamadıkları halde söylemek istediklerini ileri sürmelerine göre yorumlamak sıhhatli bir yenilik olmasa gerek. Her halükarda Türk Heyetinin mevcut taleplerinin neler olduklarını açık ifadeler ile sergilemek ilgi çekicidir. Ona göre, Şubat 1920 tarihindeki Türk meclisi veya Aralık 1922 deki Ankara Meclisinin zayıf Türk azınlığı ve pek büyük gayri-Türk çoğunluğu ile, Musul Vilayetinin (bu iki meclisten hiç birinde temsil edilmeyen)dünya savaşının galiplerinden alınması gerektiği ve mağluplara iade edilmesi gerektiğine karar verme hakkı olacak. Bütün aracı olayların unutulmaları gerekiyor. Arap ve Kürt Milliyetçiliğinin gelişmesi, Mandat sisteminin gelişmesi ve üç vilayet Basra, Bağdat ve Musul üzerinde Majestelerinin Hükümeti tarafından bir Mandanın kabulü, bir Arap kralı altında bir Arap devletinin oluşturulması, Musul Vilayeti halkının büyük bir kısmının Arap

devletine katılması Kürtler için bir otonom rejimin tesis edilmesi. bütün bu olaylar dikkate alınmamalıdır. çünkü sadece hiçbir temele dayanmayan bu açıklamayı ileri sürmek Türk Heyetin hoşuna gidiyor.

İngiliz Heyeti. bu sorunu. o derece hafife alarak ve hakem sıfatıyla karar verecek şekilde müzakere etme imkansızlığı içindedir. Musul vilayeti halkına karşı görevlerine. müttefiklerine. Milletler Cemiyetine sadık İngiliz Hükümeti, , Musul Vilayetinin geri iadesi ve bu konuda yeni bir delil ileri sürmenin faydasını görmediğinden dolayı red cevabını tekrarlama zorunluluğu içinde kendini görüyor.

Belge: 80

İsmet Paşa'dan Lord Curzon'a

Lozan 29/12/1922

Kıymetli Lord Curzon

Kendimi siz Ekselanslarının bana ulaştırma iyiliğinde bulunduğu Memorandumda kısaca cevap verme zorunluluğunda görüyorum. Bu Memorandumun Musul'un elde bulundurulmasındaki Türkiye'nin haklarını ispatlamak için ileri sürdüğüm argümanları desteklediğini söylememe müsaade edilsin. Gerçektende argümanlarından hiçbirinin çürütülmediğini kabul etmek gerekir. Şimdiye kadar her birimiz, hukuka ve mantığa dayanan kanıtların yardımı ile diğerini ikna etmeye çalıştı. Siz Ekselansları bu sistemin devamına karşı çıkarak, tezimizin hukuk ve mantık açısından itiraz olunamaz olduğunu zımnen kabul etmiş oldu.

Sözlü konuşmalarla birbirimizi karşılıklı olarak ikna etmeye çalışmamı daha basit ve pratik olduğunu bulmuştum ve siz Ekselansları ise her birinin bir cevap oluşturduğu yazılı notların mübadelesinden ibaret olan sistemi sizin açtığınızı siz senyörleri iyi hatırlayacaktır.

Mektubunun sonunda, siz Ekselansları fetih hak haricinde hiçbir argümanın geçerli olmadığını varsayıyor, bu argümanı ve bütün öncekilerini tam şuurla dünya kamuoyunun taktirlerine emanet etmeye hazırım. 4 yıl önceki olaylar ve şu anki durumuna göre farklı olaylarla alakalı olan bu fetih hakkının dahi Musul konusunda ileri sürülemeyeceğini, ben ayrıca Memorandumunda açıkça belirttim. İngiliz hükümeti tarafından Musul'un mütarekeden sonra işgal edildiğinden dolayı, Musul'u talep etmek için ileri sürülmüş son argümanın temelsiz olduğunu ispatlamış olduğunu sanıyorum.

Arapların Türk yönetiminden azat olmaları hakkında genel savaş boyunca yapılan açıklamalar biliniyor. 1918'den beri meydana gelen olaylar neticesinde bu açıklamalar halkların nazarında bütün gerçek değerlerini yitirdiler.

Siz Ekselansları, bütün halkların kaderlerini kendilerinin belirlemek istediğini ve bir koruyucu veya bir rehber talep eden bir millet dünya üzerinde artık var olmadığını mutlaka biliyorlardır. “Koruma”, “Medeniyet yolunda rehber” vs. kelimelerin fetih edilen halkları politik ve ekonomik olarak çekmek (yutmak) için hakimlerin ellerinde vasıtalar olduğunu da bilmeyen hiç kimse kalmadı.

İngiliz Hükümetin, siz senyörlerinin açıklamalarına göre özgürlük sözü verilen Irak halkı her türlü işgalden bir an serbest ve azat bırakılsa; bu halklara ülkelerinin kaderleri hakkında tam özgürlükle oy kullanmak müsaade edilse ; böyle bir istişarenin sonucu en ufak bir şüpheye yer vermeyecektir. Böylece, bütün bu bölgelerde, herhangi bir işgal, bir koruma veya bir manda isteyen tek bir insan bulunamaz. Doğru olmak için, Irak halkı, ne şekilde olursa olsun kaderlerini Türklerinki ile birleştirmek için en büyük gayreti gösterdiklerini itiraf etmek gerekiyor. Fakat temel prensip olarak Türkiye haricindeki Osmanlı İmparatorluğunun parçalarını, kendi kaderlerini belirlemede onun kadar hür ve bağımsız olarak mütaala etme temel prensibine sahip Büyük Millet Meclisi Hükümeti Arapların onun hakkında besledikleri bağlılığı asla sömürmeyi düşünmedi. Taleplerimiz, dolayısıyla Türkiye’ye geri dönmesi gereken bölgeleri hedef alıyor. Sınırlarımız dışında kalan ülkeye gelince onlara bağımsızlık ve refah diliyoruz.

Siz Ekselansının memorandumunda bahsettiği Irak üzerindeki İngiliz mandası hakkında aynı zamanda fikrimi bildirmek istiyorum. Türkiye sadece mandanın gerekliliğini prensip olarak tanımamakla kalmadı fakat aynı zamanda onun İngiltere’ye tahsisini tamamen bilmemektedir. Ayrıca anlaşmaların hala hukuken Osmanlı İmparatorluğunun parçasını oluşturan eyalet Siz Ekselanslarının mektubunda bulunan açıklamalara göre Irak hakkında İngiliz Hükümeti tarafından yapılmışlar bine karşı hiçbir zaman ileri sürülemezler İngilizler tarafından Kürtlere verilecek bir otonomi yönetimi meselesi memorandumda kısaca işlendi.

Vatandaş olarak her türlü haklara ve her türlü sorumluluğa iştirak eden ülkemizde yaşayan ve ülkenin en uzak sınırlarındaki insanların durumu, kendilerine belli bir özgürlük veya belli bir otonomi bahsetme iyiliğinin yapıldığı bir çeşit sömürgecinin halkının durumuyla karşılaştırılmaz.

Şu anda siz Ekselanslarının beni davet ettiğinin Musul’un elde bulundurulması için karşılıklı haklarımız hakkında argümanlarımızın alış verişi benim tezim lehine son buluyor, Musul’un Türkiye’yi teşkil eden kısımlardan birini oluşturduğu açıklamalarımın sebeplerinin ne kadar mesnetli olduğunu ispat ettiğini değerlendiriyorum. Umarım siz Senyörleri bu gerçeği yeniden ifade etmeme müsaade ederler.

Uzmanlarım siz Ekselanslarının belirlemek isteyeceği kişilerle karşılaşmaya hazırlar.

Her iki kesin tarafından ön görülen sınırlar harita üzerine tam olarak geçildikten sonra, karşı görüş noktaları daha açıklıkla ortaya çıkacaktır. Eğer, bu açıklık, meselenin hızlı çözümüne katkıda bulunabilirse, her şey dahi iyi olur.

Bana inanınız vs.

İsmet

Belge: 80'e EK

Memorandum

29 Aralık 1922 tarihindeki mektuba Ek

İngiliz Heyetinin verdiği yanıtlayıcı Memorandumun okunması, içinde bulunduğumuz ayın 23'ündeki tarihli Türk Memorandumunun ortaya koyduğu iddiaların tamamıyla mantıklı ve iyi temellendirilmiş ve üstelik Türkiye'nin Musul vilayeti üzerinde hak iddia etme hakkını yerleştirmek için yeterli oldukları kanısına yol açıyor.

İngiliz Memorandumunun bazı bölümleri hakkında, ki bunlar zaten daha önce bir kez yapılmış değerlendirmelerin tekrarıdır, aşağıda ki bilgileri vermenin gerekli olduğu yargısına vardık.

Etnografik Değerlendirmeler : Musul vilayeti ile ilgili Türk istatistikleri derin bir incelemenin sonucudur ve genel savaştan (Dünya Savaşı,Umumi Cihan Harbi) önce oluşturulmuştur, yani halkın değişik unsurlarının oranlarını veren rakamları değiştirmek için hiçbir politik neden olmadığı ve silah altına alma hareketleri sonucunda kesin verilere sahip olması ihtiyacı olduğu bir dönemde, o halde bu istatistikler gerçeğe en uygun olanlar olarak kabul edilmelidir.

Herkes birkaç İngiliz memuru ve Subayının yolculuklarının doğru bir istatistik oluşturmaya yetmeyeceğinin farkına varabilir, üstelik İngiliz memurları şimdiye kadar Süleymaniye Sancağına girebilmiş degillerdir, şu halde bu sancak hakkında verecekleri bilgiler Musul'un diğer vilayetleri hakkında vereceklerine göre daha da çok şüpheyi açtır.

(Aşair-Sebaa) yada (AchairHata! Yer imi tanımlanmamış.-Mutelife) adlı nahiyede yalnızca Türk ve Kürtler oturmaktadır. Türk ilinin bilenler bu iki birleşik kelimenin kullanımlarının Araplarla herhangi bir ilişkisinin olduğunun iddia edilemeyeceği şekilde Türkçe de sık kullanılan deyimler olduğunu kabul etmekte tereddüt etmeyeceklerdir.

Musul çevresinde bulunan ve Türk isimleri taşıyan köylere gelince, sadece adlarının değil halklarının da Türk olduğunu tekrarlamak istiyoruz, zaten içinde bulunduğumuz ayın 14 Tarihli İngiliz Memorandumu da aynı şekilde Musul çevresinde Türk köylerinin varlığını

kabul ediyordu. 23 Kasım tarihli Türk Memorandumu ihtilaf konusu olan vilayette Arapların dağılma şeklini gösteriyor ve Musul şehri ve çevresindeki halk ile ilgili detaylı bilgiler veriyor. Anadolu'yu gezmiş olalar Kürklerin töresel ve aynı şekilde gelenek ve görenek olarak Türklerden hiçbir şekilde farklılık göstermediklerini bilirler; farklı bir dil konuşsalar da bu iki unsur ırksal, inançsal ve töresel olarak bir tek blok oluştururlar. Açıkça görülüyor ki Kürt halkının Turan kökenine dair beyanımız İngiliz Heyetini şaşırtmışır, eğer İngiliz Ansiklopedisini (Encyclopedie Britannique) “Kürdistan” maddesine başvurulacak olursa orada bizim verdiklerimiz ile aynı bilgileri bulunacaktır.

Politik (Düzen) Üzerine Değerlendirmeler : Musul vilayetinin çoğunluğunu oluşturan Kürt ve Türklerin vilayetlerinin T.B.M.M Hükümetinin yönetimi altındaki toprakların bir parçası olması için bütün güçleri ilk mücadele etmeyi bir an bile bırakmadıkları karşı çıkılmaz bir durumdur. Irak'taki İngiliz temsilcilerinin açıklamaları ve İngiliz işgal birliklerinin bu halka karşı tutumu bu bakış açısı için yeterli kanıtları oluşturmaktadır.

Bunun dışında Musul vilayeti halkı vilayetlerinin Türkiye'ye dönmesini elde etme yolunda geri döndürülemez kararlarını kabul ettirmeleri için Büyük Millet Meclisi'ne başvurmuşlar ve aynı zamanda ülkelerinin 1918 Ateşkes Antlaşması hükümlerine aykırı olarak yabancı işgali altında bulunduğuna dikkat çekmişlerdir.

1914'te Bitlis'te yaşanan olay bazı yabancı Diplomatların kışkırtması sonucu olup hiçbir önem arz etmemekte ve tamamen yerel bir özellik göstermektedir. Bu olayın karakteri bu olaya karıştığı kabul edilen kişilerden birinin şu anda Büyük Millet Meclisi'nin üyesi olması durumu ile ortaya konabilir. İngiliz memorandumunda konu edilen dersin olayıda aynı mahiyettedir.

Türk Toprakları içinde her hangi bir nedenle meydana gelen yerel bir olay hiçbir şekilde sözü edilen bölge halkının Türkiye'den ayrılma isteğinin bir kanıtı olarak yorumlanamaz; buna benzer vakalar her yerde görülmektedir.

Asırlardan beri Kürtler Türkiye'de ortak vatanın savunucusu ve tüm Yurttaşlık haklarının koruyucusu Hükümetin himayesi altında mutludurlar, hiçbir zaman siyasi ve sosyal olarak her zaman özgürce iş birliği yaptıkları bu Hükümeti yabancı bir Hükümet olarak değerlendirmeyi düşünmemişlerdir. Avrupalı güçlerin koloni ve sömürgeleri bu güçlerin başkentlerinde bulunan Parlâmentolarda temsilci bulundurma hakkından yoksundurlar ve sakinleri (sömürgelerin) bu devletlerin vatandaşlarının sahip oldukları ayrıcalıklardan faydalanmamaktadırlar.

Sözde özerk bölgelerin halklarına lütfedilen vatandaşlık haklarından yararlanmayı

içermeyen sözde haklar, hiçbir zaman Kürt ırkı gibi baskın bir ırkı memnun edemeyecektir. Musul vilayeti halkının hiçbir şekilde kolonize edilme seviyesine düşmüş bir halkın kaderini paylaşmak istemeyeceği kesindir ; ve Kürtler Özerk bir bölge durumuna indirgenmiş bir ülkede yaşamak için asla Türk kardeşlerinden ayrılmayı kabul etmeyeceklerdir. İngiliz memorandumunun Arapların, Büyük Britanya'ya ve şu anda var olan Irak rejimine bağlılıklarından bahseden bölümünü çürütmek ve bu ülkede yapılmış olan halk oylamasının değerini göstermek için, Irak'ta 1920-1921'de meydana gelen geniş ayaklanma ve onu izleyen ve çok büyük İngiliz Kuvvetleri gerektiren kanlı bastırma hareketini hatırlamak yeterlidir ; belirtilen halk oylaması bu bastırma hareketi sonrası ve işgal ordusunun tehdidi altına yapılmıştır, herkes bu koşullarda alınan bir oylamanın hiçbir değer taşımadığını kabul edecektir.

Tarihi Değerlendirmeler : 11 asırdır Musul ve Türkiye'yi birleştiren bağlar hiçbir şekilde bu iki ülkeye son 4 yıl boyunca dayatılan zorlamalar sonucu yok olamaz.

Ekonomik ve Coğrafi Değerlendirmeler : Ekonomik ve coğrafi değerlendirmelere dayanarak Musul Vilayetinin Anadolu'dan ayrılamaz olduğunu savunuyorduk ; İngiliz Memorandumu tezimizi hiçbir şekilde zayıflatmadı.

Zaten aşağıdaki olgular gösteriyor ki ;daha çok yakın dönemlere kadar İngiliz hükümeti Musul vilayetini Irak'ın bir parçası olarak görmüyor ve bu iki bölgenin ayrılması gerektiğini düşünmüyordu. Gerçekten :

1. 1916'da Fransız -İngiliz antlaşması Musul'u Irak'tan ayırıyor ve onu Fransız bölgesine yerleştiriyordu.
2. 1919'da Müttefik güçlerin kışkırtması ile Şerif Paşa tarafından formüle edilen isteklerde, Musul aynı şekilde Irak'tan ayrılmıştır. Diğer taraftan iklim yönünden Musul Anadolu ile aynı şartlarda bulunur ve Irak'tan tamamen ayrılır.

Yeniden göz önüne sermek isteriz ki eğer bir ülkeye ekonomik ihtiyaçlarının gerektirdiklerini sağlayan her bölgenin eklenmesi prensibini kabul edersek, şu andaki tüm devletlerin sınırlarını tamamen değiştirme ve değişik bölgelerin karşılıklı ekonomik bağımlılıklarını göz önüne alarak yenilerini çizmek zorunda kalırız ; böyle bir prensibi uygulamanın imkansızlığı bariz iken, İngiliz Memorandumunda kullanılan, Bağdat'ın tahıl ihtiyacını karşılamak için Musul'un Irak'a bağlanması gerekliliği konusundaki iddia kendiliğinden geçerliliğini kaybediyor.

Stratejik değerlendirmeler ve Misak-ı Milli : Sakinlerinin çoğunluğu Türk ve Kürtlerden oluşan Musul vilayeti vatanımızın bütünleyici bir parçasını oluşturuyor, bu çoğunluğun varlığı ve Musul Vilayetinin durumu sonucunda Musul Vilayeti bütün olarak

Türkiye'ye geri dönmesi gerektiği açıktır; bu ülke üzerindeki İngiliz el koyması bir askeri işgalin sonucu değildir, çünkü Musul, diğer bir çok başka Türk toprağı gibi yabancı işgali altına ateşkes antlaşmasının uygulanmasında yapılan istismarlar ve despotça davranışlar sonucunda düşmüştür, o halde bu işgalleri haklı göstermek için askeri operasyonlara dayanılmaz.

Ekselansları Lord Curzon of Kedleston'un mektubunu ve İngiliz Memorandumunu göre fetih hakkının bir bölgenin bir ülkeye eklenmesini haklı göstermek için yeterli olduğunu kabul etmeliyiz. Böyle bir teze karşı çıkmak zorunda olduğumuzu düşünüyoruz, karşı teze göre bir ülkenin halkları kendi arzularına aykırı olarak, bir devletin egemenliğinden diğerine taşınmamalıdır ki dünya savaşı sırasında bu prensip müttefiklerin prensibi olmuş ve sayın Başkan Wilson tarafından gelecekte barışa temel teşkil etmesi gereken 14 prensibi arasında. Özet olarak, tartışmayı sonuçlandırmak için diye biliriz ki Musul'daki İngiliz el koyması veya Irak'a bağlanmasını temize çıkaracak haklı göstermek hiçbir mantıklı iddia mevcut değildir.

Belge: 81

Keldeston Markisi Curzon'dan İsmet Paşa'ya

Lozan, 31 Aralık 1922

Sevgili İsmet Paşa

Size Musul ile ilgili son bildiriniz için teşekkür ederken, benim gibi tartışmayı daha uzun bir süre devam ettirmenin gereksiz olduğu kanısında olduğunuzu görmekten memnun oldum. Bununla birlikte bu konuyla ilgili ilk görüşmemizde size, İngiliz Hükümetini Türk davası lehine geliştirdiğiniz farklı tezleri inkar etmeye iten değerlendirmeleri, Türk Heyetine kolaylık olması için, yazılı olarak vermeye hazır olduğumu hatırlatmama izin verin.

Herhangi bir zamanda Suriye ve Irak sınırları sorununu başkanlığını yapmaktan onur duyduğum "topraklar komisyonu" bir toplantısında tartışmaya hazırım ve buna büyük ihtimali ile kolayca karar verebilirim. Hatırlarsanız, sizin arzunuza saygımdan dolayı tartışmayı tamamen ertelemiştim. Bu durumda Hükümetimin Türk Heyetinin taleplerini kabul etmesini imkansız kılan nedenleri toplum huzurunda açıklamaya hazır olacağım.

Bu arada karşılıklı uzmanlarımızın Irak devletinin kuzey sınırını inceleme amaçlı bir toplantı yapmasına dair önerimi kabul ettiğinizi memnuniyet öğrendim, ve Paris'ten dönüşümde bu hafta içinde temsilcilerimi sizin daimi hizmetinize verebilmeyi ümit ediyorum.

Sizin vs....

CURZON OF KELDESTON

Belge: 82*Lozan, 19/1/1923*

Sevgili İsmet Paşa

Yaklaşık sekiz hafta önce, 27m Kasım'da Türkiye'nin Asya'daki güney sınırı yani Suriye ve Mezopotamya sınırları, meselesini ilk komisyon toplantısında tartışmaya açmayı teklif etmişken, sizin bu meselenin siz Ekselansları ve aramda yapılacak özel görüşmelerin konusunu oluşturmamasına dair acil talebiniz üzerine vazgeçtim.

Başlıca müttefik Heyetlere gönderilen mektuplar biçimini alan bu görüşmeler ne yazık ki hiçbir pratik sonuç vermemiştir.

Sonuç olarak sorunu başkanlığını yapmaktan onur duyduğum bütünsel komisyona havale etmekten başka bir alternatif göremiyorum ve bunu önümüzdeki Salı sabahı yapmayı öngörüyorum.

Size bunu, eğer arzu ederseniz, Komisyon önünde Türk Heyetinin Suriye veya Mezopotamya sınırlarının biri veya diğeri yada her ikisi hakkındaki bakış açısını tanımlamaya hazırlanabilmemiz için önce bildiriyorum; ve ardından cevabımı açıklayacağım. Bu arada, kendim bilgilenmek için Ekselanslarının tartışmaya açacağı başlıca noktaları öğrenmekten memnun olacağım.

Çok samimi olmaktan onur duyuyorum.

CURZON OF KELDESTON**Belge: 83***Lozan, 20/01/1923***İsmet Paşa Lord Curzon'a**

Sevgili Lord Curzon,

Ekselanslarının, içinde bulunduğumuz ayın 19'unda yolladığı mektubu alma seferine eriştim. Türkiye ve Irak arasındaki sınır "topraklar komisyonu" bünyesinde tartışmaya açılmasına dair teklifinize memnuniyet ile katılıyorum.

Türkiye - Suriye sınırına gelindiğinde ise, şu ana kadar tartışmaya açılması konusunda hiçbir talepte bulunmadım.

Ekselansları tarafından tasarlanan toplantıda, komisyonun önünde Türk Heyetinin Musul'u talep etmek için dayanak olarak kullandığı neden ve iddialara değinmek niyetindeyim.

Bu nedenler ve argümanlar, siz Ekselanslarına, yaptığımız görüşmeler ve birbirimize gönderdiğimiz notalar sunuldu.

Sevgili Lord, en yüksek saygılarımın teminatını kabul ediniz.

İSMET PAŞA

İkinci Kısım

Kabul Edilen Metinlerin ve Oturumların Tutanakları

Belge: 84 ten 93 e

Belge: 84

23 Ocak 1923'de (Sabah) 1 nci Komisyon Oturumunda

Türk Heyeti Başkanı İsmet Paşa'nın Açıklaması

Musul sorunu Türk ve İngiliz kuvvetleri arasında yazılı olduğu kadar sözlü tartışmalara neden olmuştur. İki kesim tarafından vurgulanan argümanların burada kısaca gözden geçirilmesi ve Türkiye'nin hangi nedenlerden dolayı bir başka güce terkine razı olmayacağını kısaca gözden geçirmeme müsaade edilsin.

Bu sebepler, Irksal, Politik, Tarihsel, Coğrafi, Ekonomik ve Askeridir.

1- **Irksal Sebepler** : Musul vilayetinin yerleşik halkı 503.000 kişidir. Ayrıca yaklaşık olarak 170.000 bireyi içeren Kürt, Türk ve Arap göçebe aşiretleri bulunmaktadır.

Bu göçebe topluluklar, mevsimlere göre yer değiştiriyor ve de yılın bazı dönemlerinde vilayeti terk ediyorlar. dolayısıyla sayılarını tam olarak tespit etmek imkansızdır. Yılın değişik mevsimlerini, ihtiyaçlarına göre Bağdat, Necef, Musul, Zar, Diyarbakır bölgelerinde ve hatta İran yaylalarında geçiriyorlar; bu nedenle gerçekte Musul Vilayeti halkının bir parçası olarak kabul etmek mümkün değildir.

Son resmi Türk istatistik bilgilerine göre yerleşik halkı oluşturan 503.000 kişinin dağılımı şöyledir:

	<u>Kürtler</u>	<u>Türkler</u>	<u>Araplar</u>	<u>Yezidiler</u>	<u>Gavri Müslimler</u>	<u>Toplam</u>
Süley. Sancağı	62.830	32.960	7.210	-----	-----	103.000
Süley. Kerkük	97.000	79.000	8.000	-----	-----	184.000
Süley. Musul	<u>104.000</u>	<u>35.000</u>	<u>28.000</u>	<u>18.000</u>	<u>31.000</u>	<u>216.000</u>
Musul Vilayetinin toplam halkı	253.830	146.96	43.200	18.000	31.000	503.000

Lord Curzon İsmet Paşa'nın sözünü kestiği için özür diliyor, ama Türk heyetinin açıklamaları ona öyle geliyor ki, İngiliz yazılı bildirisindeki görüş açısına bu heyet tarafından yapılan ilk yazılı cevaptakilerin tekrarıdır. Bu cevap yaklaşık olarak 5 sayfa hacminde basılı bir belgedir. Böyle bir belgenin bütünün okunması bütün öğleden önceyi getirecektir. Lord Curzon İsmet Paşa'nın özetleyebileceğini ummakta. İsmet Paşa'nın açıklamalarını kesinlikle kesmek istemezdi, ancak sadece ona, belgenin okunması yerine Heyetlere iletilseydi daha çok zaman kazanılacağını belirtmek istedi.

İsmet Paşa sunacağı açıklamaların mümkün olduğu kadar kısa olduğunu bildirdi. Şu ifadeler ile devam etti:

Rakamlarını belirttiğim tablo gösteriyor ki :

1. Süleymaniye ve Kerkük sancaklarında Arap unsurunun hiçbir şe ifade

etmemektedir.

2. Merkez Musul sancağında, 137.000 Türk ve Kürt'e karşılık sadece 28.000 Arap bulunmaktadır.

3. Velhasıl bütün Musul vilayetinde, 410.790 Türk ve Kürt'e karşılık 43.210 Arap ve 31.000 gayri Müslim var. Demek ki beşte dördünden fazlası Türkler ve Kürtler tarafından ve de beşte birinden daha azı Araplar ve Gayri Müslimler tarafından oluşturuluyor.

İşte burada ilk Türk-İngiliz münakaşa (ayrılığı) yer alıyor. İngiliz Heyeti, yalnızca tarafımızdan verilen rakamlara karşı çıkmakla kalmayıp, aynı zamanda, Türk Hükümetinin Musul vilayetinin nüfusu hakkında hiçbir zaman doğru istatistikler oluşturamadığını ve buna karşın 1918 mütarekesinden sonra, İngiliz Subay ve memurları bu bölgeyi dolaştılar ve halkın varolan ırk ve mezheplere göre sayı ve oranlarını bizden daha fazla doğrulukla belirlediklerini açıklıyor.

Türkiye; gerçektende asırlarca Musul vilayetine hakim olmuştur, askere alma ihtiyacından dolayı vilayet halkının hareketlerini ayrıntı ile bilmek zorunda kalmıştı ve Türk istatistikleri oluşturulduğunda, yani genel savaştan önce, derinleştirilmiş bir inceleme sonucunda ve halkın değişik unsurları arasında oranı veren rakamları değiştirecek hiçbir siyasî çıkarı olmadığı bir sırada oluşturulduğunu söyleyerek bu iddiaya cevap vermek kolaydır.

Buna karşın İngiliz Hükümeti, söz konusu vilayetin tam olarak hakimim olamamıştır ve dahası İngiliz memur ve subayları bu güne kadar Süleymaniye sancağına girememişlerdir.

Bu durumda, Türk istatistiklerinin gerçeğe en uygun olduklarını kabul etmeliyiz.

Ayrıca, İngiliz Heyeti tarafından sunulan rakamlara göre Musul vilayeti halkı şu şekilde oluşuyor (Yıl 1921) :

	<u>Araplar</u>	<u>Kürtler</u>	<u>Türkler</u>	<u>Hristiyanlar</u>	<u>Yahudiler</u>	<u>Toplam</u>
Musul	170.663	179.820	14.895	57.425	9.665	432.468
Erbil	5.000	77.000	15.000	4.100	4.800	106.000
Kerkük	10.000	45.000	35.000	600	1.400	92.000
Süleymaniye	<u>152.900</u>	<u>1.000</u>	<u>100</u>	<u>1.000</u>	<u>155.000</u>	
Toplam	185.763	452.720	65.895	62.225	785.478	

Görüldüğü gibi İngiliz Hükümeti kendisi de Araplar ve Gayri Müslimlerin eyalet halkının azınlığını ve Kürtler ve Türkler ise çoğunluğunu oluşturduğunu kabul ediyor.

İşte Musul vilayetinin halkını oluşturan değişik unsurlar ve bunların dağılımı hakkında birkaç bilgi :

Araplar, neredeyse Gayaza-Sincar hattı güneyinde ve Dicle'nin sağ kıyısı üzerinde bulunuyorlar; eğer Kerkük'ten Fethiye'ye uzanan dar bir toprak şeridini hariç tutarsak, Dicle'nin sol kıyısı üzerinde bulunan bölgede tamamen Kürtler ve Türkler ikamet etmektedir. Musul şehrinde dahi aynı anda üç dil Türkçe, Kürtçe ve Arapça konuşuluyor; Bu şehrin, halihazırda Arapça konuşan ve Arap yerine konan sakinleri gerçekte Kürtler ve Araplarla uzun süre irtibatlı olan aynı zamanda bu iki dili öğrenen Türklerdir. Bu ülkeyi tanıyanlar, Musul halkının kendisini ne Arap olarak ne de Irak halkının bir parçasını oluşturuyor olarak kabul etmediğini bilirler.

İngiliz Heyeti Tel-Afar şehrinin bir Türk şehri olduğunu ve Musul etrafında bir yığın Türk köyünün bulunduğunu kabul ediyor: gerçekte Musul'a bağlı ve 146 kasabaları olan Şehian ve Aşağı Seba nahiyeleri tamamen Türklerden oluşturulmakta ve doğrudan Musul'a bağlı olan ve 77 kasabası olan nahiye büyük çoğunluğu Türklerden oluşan bir nüfusa sahiptir.

Bu bölgenin ve de Kerkük ve Erbil bölgelerinin Türk karakteri, mademki İngiliz ajanları tarafından yerel halka yapılan bütün bildiriler İstanbul'daki Türkçe ile benzer bir Türk diliyle kaleme alındığına göre İngiliz Hükümeti kendisi de kabul etmiştir.

Yezidiler, Kürt'türler ve bunlar ile aynı örf ve aynı adetlere sahiptirler; aralarında yalnızca bir mezhep farkı var, birilerinin Katolik ve diğerlerinin Protestan olduğu aynı halkın kişilerini farklı ırklara ait olduğunu kabul etmek ne kadar doğru olmaz ise, bunları da birbirinden ayırt etmekte o kadar doğru olmaz.

Musul vilayeti Türklerinin Türk değil Türkmen oldukları ve dilleri İstanbul'da konuşulan Türkçe'den farklı olduğu desteklendi.

Aynı olay, şehirden şehire ve eyaletten eyalete aynı dilin hafif değişiklik gösterdiği bütün ülkelerde görülmektedir.

Ayrıca, şu bir geçek ki, Anadolu Türkleri Türkmen adıyla belirtilen gruba aittirler, küçük Asya Türkleri ile Musul Türkleri arasında oluşturulmaya çalışılan farklılık dolayısıyla hiçbir ciddi veriye dayanmamaktadır. Kürt Halkının İran kökeninden oldukları açıklandı, oysa bu iddia Kürt Halkının Turan Turan Kökenini tanıyan ve Türk Heyetini haklı çıkaran Britanika Ansiklopedisi tarafından yalanlanıyor.

Ayrıca Anadolu'yu tanıyanlar, örfler ve de gelenek ve görenekler açısından Kürtler hiçbir şekilde Türklerden farklılık göstermiyorlar ve her ne kadar farklı dil konuşsalar da, bu iki halk ırk ve inanç ve örf açısından tek bir kitleyi oluşturuyorlar.

Söz konusu bölgelerde bulunan Hristiyanlar genellikle Nasturiler, Asurlular ve Keldaniler'dir.

Nasturiler, Çarlık Rusya orduları tarafından Van vilayetinin işgali sırasında, yüzyıllardan beri rahat bir şekilde yanlarında yaşadıkları Müslüman vatandaşlarına karşı öyle haince ve öyle acımasız davrandılar ki, Rusların geri çekilmeleri esnasında onlar ile birlikte gitmek zorunda olduklarını sandılar.

Keldaniler ve özellikle de Diyarbakır Asurlularine gelince, bunlar dışında gelen kışkırtmalardan asla etkilenmediler ve Türk vatandaşlarıyla kusursuz bir anlayış içerisinde yaşamaya devam ediyorlar.

Musul vilayetinin çok büyük çoğunluğunun (Türk istatistiklerine göre % 85'den fazlası, doğruluk garantilerini sergileyen tek istatistikler ve İngiliz istatistiklerine göre % 66'dan fazlası) Türklerden ve Kürtlerden oluştuğunu kabul etmek zorunda kalan İngiliz Heyeti, üç vilayeti Basra, Bağdat ve Musul'u çoğunluğunun Arap olduğu bölünmez bir bütünlük gibi mütalâa etmek istedi.

Türk Heyeti bu bakış açısını paylaşamaz, çünkü, tarih, coğrafya, etnografya ve Musul bölgesinin ekonomik ihtiyaçları İngiliz tezinin kabulüne karşı çıkıyor.

Gerçekten de, en uzak dönemlerden beri, Musul ve Bağdat bölgeleri ayrı devletleri oluşturdular. Bunlar, bazen aynı zamanda büyük İmparatorlukların (Pers İmparatorluğu, Büyük İskender İmparatorluğu, Arapların İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu) içine dahil oldularsa da bu İmparatorlukların ortadan kalkması ile hemen hemen her zaman ayrıldılar.

Bildirimizin Coğrafya kısmında, arazi ve iklim yapısı açısından Musul Vilayeti Irak'ın değil Anadolu'nun bir parçasını oluşturduğu görülecektir.

Bu olay, İngiliz Heyeti tarafından karşı çıkılmadığı gibi, Etnografik açıdan da aynıdır.

Nihayet Musul'u Akdeniz'e bağlayan demiryolunun inşasından beri bu eyalet, ekonomik açıdan, daha ileride ortaya koyacağımız gibi, Anadolu'ya ayrılmaz bir şekilde bağlıdır.

Musul vilayeti halkının, bütün eyaletin Irak'a bağlanmasını talep etmek için çoğunlukla Arap olduğu da tartışılmak istendi. Musul Vilayeti halkından daha yukarıda bahsettik ve bu konu üzerine tekrar dönmek istemiyoruz. Fakat, söz konusu yukarıdaki iddia gerçeğe uygun olsaydı bile, bir eyaletin merkezinde oturan, fakat eyaletin kendisinde küçük bir azınlığı oluşturan bir Arap çoğunluğun neden bütün bu eyaletin kaderine karar vereceği anlaşılmamaktadır.

2. Siyasi Nitelikteki Nedenler : İngiliz Heyeti, Musul vilayetinin Musul Vilayetinin Türkiye'ye bağlanmasını reddetmek için dayandığı siyasi nitelikteki nedenler şunlardır :

a) Bu vilayette büyük bir miktarda Arap nüfusu bulunmaktaymış.

b) Kürtlerin Türkler ile birlikte yaşamak istememektelemiş, bunu öncelikle savaştan önce ve savaş süresince ayaklanmalar ile (bu maksatla 1914 yılında Bitlis ve Dersimde meydana gelen olaylar belirtilmekte) ve daha sonra genel savaşta kötü savaşarak ispatlamışlarmış.

Dahası, İngiltere Hükümetinin tersine, Türk Hükümeti, Kürtlere bir otonomi bahsetmek için hiçbir isteği yoktur.

c) İngiliz Hükümeti savaş süresince ve mutakerenin yapılmasından sonra İngiltere için büyük bir bağlılık sergiliyor olan Araplar yönünde bazı taahhütlerde bulunmuş.

d) İngiltere, Nisan 1920'de San Remo'da M.C.'nin himayesinde "Covenant'ın" 22 maddesine uygun olarak Irak üzerinde bir mandaya sahip olmuş ve müttefiklerine karşı vazgeçemeyeceği türden taahhütlerde bulunmuş.

e. İngiliz orduları genel savaş boyunca Türk ordularını yendiklerine ve Musul'u ve bütün Irak'ı fethettiklerine göre, İngiltere, bu ülkelerin elde bulundurulmalarını fetih hakkindan dolayı ileri sürebilir.

Bütün bu mütalâalara, Türk Heyeti aşağıdaki argümanları ileri sürdü ve ileri sürme şerefine sahiptir :

a) Araplar, Gayri Müslimler ile birlikte dahi, daha öncede ispatladığımız ve İngiliz Heyetunda da ayrıca kabul ettiği gibi, Musul vilayetinde bir azınlığı oluşturmaktadır. Dolayısıyla, bu neden için Musul eyaletini Irak'a bağlamayı talep etmek halkların "kendi kendine karar verme" hakkının tersine ve yanlış olur.

Ayrıca, Musul'u Irak'a bağlamak için buna dayanılmak isteniyorsa, Türkiye'den bu bölgenin kendi sınırları içine dahil olması için Bağdat'ın kuzeyinde daha fazla kayda değer miktardaki Türk'ün varlığından dolayı talepte bulunması o denli mesnetli olurdu.

b) Kürtlerin, Türklerle birlikte yaşamak istemediklerine dair iddia, gerçeğe kesinlikle uymuyor.

Gerçektende, bu iki halk asırlardır ırk, inanç, ülkü, adet ve de gelenek ve göreneklerde bir araya gelmiş, tam bir uyum içinde yaşamaktadırlar. Tarih, Kürtlerin kendi istekleri ile Türk idaresi altında yaşadıklarını ve kaderlerini Türkiye'ninki ile birleştirdiklerini ispathıyor.

T.B.M.M. Hükümeti, Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de Hükümetidir, çünkü Kürtlerin gerçek ve yasal temsilcileri Millet Meclisinde bulunuyorlar ve Türk temsilciler ölçüsünde Hükümete ve ülke yönetimine katılıyorlar.

Kürt halkı ve yukarıda sözü edilen temsilcileri, Musul vilayetinde yaşayan kardeşlerinin Anavatandan ayrılmasına razı değiller ve böylesi bir ayrılığı engellemek için

her türlü fedakarlığa hazırlar.

Musul vilayeti halkının çok büyük çoğunluğunu oluşturan Türkler ve Kürtlerin, eyaletlerinin Türkiye'nin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaya devam etmesini elde etmek için bütün güçleri ile mücadele etmek için bir an dahi vazgeçmeyecekleri karşı çıkılmaz bir gerçektir. Bu halk, en son olarak, 1918 mütakeresinden sonra işgal edilen ülkesinin Türkiye'ye geri dönmeyi sağlayacak sarsılmaz kararını bildirmek için yine T.B.M.M.'ne başvurdu.

Musul vilayeti Bu arzusunun ne denli Musul Vilayeti halkının kalbinde kök saldıgını göstermek için eyaletin haksızca işgalinden sonra meydana gelen ve İngiliz resmi bildirilerinde ilan edilen olayları belirtmek yeterli olacaktır.

İngiliz birliklerinin yukarıda sözü edilen halk ile sürekli mücadele etmek zorunda kaldığı, Irak Hükümeti tarafından askere alınan olan Kürtler, Türk tarafına geçmek için bütün elverişli fırsatlardan faydalandıkları, İngiliz hava filolarının, terör ile Türkiye'ye karşı bağlılıklarını sergilemelerini engellemek için Türk ve Kürt köylerini sık sık bombaladıkları ve nihayet Emir Faysal hakkında düzenlenen sözde halk oylanması esnasında, vilayet halkı üzerine bütün baskılara rağmen, sadece Musul vilayeti azınlıkları oylamaya katıldılar. Halihazırda bu eyalette meydana gelen olaylar bizim söylediklerimizi sadece onaylıyor.

Bitlis'te 1914'te meydana gelen olay birkaç yabancı konsolosun kışkırtmaları sonucudur; bu olay hiçbir önem arz etmemektedir ve sadece yerel niteliktedir. Bu olaya dahil olduğu varsayılan kişilerden birinin T.B.M.M. nin üyesi olması dolayısıyla bu olayın tabiatı açıkça ortaya konabilir. Aynı şekilde İngiliz Heyeti tarafından belirtilen Dersim olayı da aynı tabiattadır.

Türk Topraklarının herhangi bir noktasında, herhangi bir nedenle meydana gelen yerel bir olayın, bu yörenin insanların Türkiye'den ayrılma isteklerinin bir kanıtı olarak yorumlanamayacağı açıktır; ayrıca benzer olaylar her yerde görülmektedir.

Kürtlerin son savaşlarda kötü savaşışklarına dair açıklamalarına gelince, genel savaşa ve Milli Mücadeleye katılan bütün komutanların, vatanın selameti için Kürt halkı tarafından katılan fedakarlık ve yapılan hizmetleri saygı ve hayranlık ile ilan ettiklerini açıklamak Türk Heyeti görevinden olduğunu düşünüyor. Özellikle Sultana ve yok olan İstanbul Hükümetine karşı, düşmanlarımız tarafından tecavüze uğrayan değişik cephelerin savunmasında ve de Yunanlıların tamamen ezilmesiyle sonuçlanan taarruzda Kürtler, Türkler ile aynı hedefe ulaşmak ve aynı ideali gerçekleştirmek için tam bir beraberlik içinde çalıştılar.

Bildirimizin bu kısmını bitirmek için, İngiltere Heyetinin söylemesine göre

İngiltere'nin düşündüğü ve Türkiye'nin karşı çıktığı Kürtlere otonomi bahsetme meselesini ele almak kaldı.

Her zaman Kürtler, Türkiye'deki bütün vatandaşlık haklarından istifade ettiler; Siyasi ve sosyal olarak her zaman işbirliğinde bulundukları Türk Hükümetini hiçbir zaman yabancı bir Hükümet olarak mütalâa etmediler. Şu anda kendi vekilleri var ve bunlar ülkenin yönetimine ve idaresine katılıyorlar.

Böyle bir durumu, kullanılan ismi ne olursa olsun gerçekte bir sömürge olacak bir toprakta yabancı bir devletin varlığına karşı değiştirmeyi isteyecek tek bir Kürt bulunmamaktadır.

Bu durumda, içinde temsil edilmedikleri bir hükümet ve parlamento tarafından yönetilecek ülkelerinin kaderi üzerinde hiçbir gerçek etkilerinin olmayacağını Kürtler biliyorlar.

Haklardan yararlanmayı ve vatandaşların kişisel haklarını içermeyen söde otonom bölgelerin haklarına verilecek sözde hakların hiçbir zaman Kürt ırkı gibi baskın bir ırkı tatmin etmeyecektir.

Musul vilayeti Kürtleri için olduğu kadar, Anadolu'nun geri kalanındakiler içinde geçerli olan bu değerlendirmeler neden bu bölgenin doğu kesiminde bulunanların dört yıldır vaat edilen söde özerkliğin onları hiçbir şekilde heveslendirmedeğini ve onları azaltmış bir halkın aslında sömürgeleşmiş bir ülkenin kaderini paylaşmayı kabul ettiremeyeceğini açıklamaktadır.

c) Savaş sonrasında Arapların Türk yönetiminden azat edilmeleri ile ilgili açıklamalar biliniyor, fakat kabul etmek gerekir ki 1918'den etkilerini kaybettiler.

Zaten, Emir Faysal'ın tüm Şam basınında 15 Şubat 1920 tarihinde çıkan kendi açıklamalarına göre, İngiliz Hükümeti, 1915'te Mekke Şerifi Hüseyin ile yürüttükleri görüşmeler sırasında bu kişiyi Osmanlı İmparatorluğuna karşı ayaklanmaya yönlendirirken, hür ve tamamen bağımsız olarak kurulması planlanan Arap Devletine Musul'u dahil sözü vermemiştir.

Arapların İngiltere'ye karşı gerçek bağlılıklarını göstermek için 1920 ve 1921 yıllarında Irak'ta meydana gelen olayları ve Araplar tarafından sergilenen bağımsızlık isteklerini ve nihayet ne şekilde adlandırılırsa adlandırılsın sömürgecilikten başka bir şey olmayan bir rejimin bitmesini görme arzularını silah yoluyla bastırmak için İngiltere tarafından harcanan askeri kuvvetin büyüklüğünü hatırlatmak yeterli olacaktır.

Eğer İngiltere Hükümeti, hürriyeti vaat ettiği Irak halkını bir an dahi hür ve her türlü işgalden azat bıraksa ve ülkelerinin kaderleri hakkında tam bağımsızlıkla oy kullanmaya

müsaade etse. herhangi bir işgal, bir koruma veya bir manda isteyecek tek bir insan bulunmaz. çünkü halihazırda, gerçektende halk kendi kaderini elinde bulundurmak istiyor ve aralarından hiçbiri bir koruyucu veya bir rehberle sahip olmak istemiyor. “Koruma”, “medeniyet yolunda rehber” vs. kelimelerinin, hükmedenlerin elinde, fethedilen halkları ekonomik ve siyasi olarak eritme yöntemleri olduğunu herkes anladı.

Doğruyu söylemek gerekirse: buna karşın Irak Halkı, her ne şekilde, olursa olsun, kaderlerini Türklerinki ile birleştirmek maksadıyla en büyük gayreti gösterdiklerini kabul etmek gerekiyor. Fakat T.B.M.M. Hükümeti Türkiye haricinde Osmanlı İmparatorluğunun diğer kısımlarını kendi kaderlerini belirlemede o kadar serbest ve hür olarak kabul etti ki, kendisine karşı Araplar tarafından gösterilen bağlılığı istismar etmeyi hiç düşünmedi. Bizim taleplerimiz sadece Türkiye’ye geri dönmesi gereken bölgeleri hedef alıyor; Sınırlarımız dışında kalan ülkelere ise, onların bağımsız ve refah içinde olmalarını diliyoruz.

d) Türkiye, Irak’ta herhangi bir mandanın gerekliliğini hiçbir zaman tanımadı ve İngiltere’ye verilmesinden haberdar değildir; Ayrıca, hukuken Osmanlı İmparatorluğunun bir parçasını oluşturan Irak ülkesi hakkında yapılan araştırmaların hiçbir hukuki değeri olmaz. Bu konuda, İngiltere Heyeti tarafından ileri sürülen “Covenant” ın 22’nci maddesine uyulmadığını belirtmek isteriz. Çünkü, İngiltere’nin kendisine verdiği manda hakkında, Irak halkının tam bağımsızlık içinde hür bir şekilde ifade etmelerine müsaade edilmelidir.

Üstelik, bu ülkede isyanın askeri güçle bastırılması sonrasında ve işgal güçlerinin baskısı altında manda sorunu üzerine değil, Emir Faysal hakkında gerçekleştirilen halk oylaması yalnızca ülke insanlarının şimdiki rejime bağlılığını gösterebilir.

Müttefikler, 1918 mütarekesinin öncesinde ve mütarekeden beri Osmanlı İmparatorluğunun ve hatta Türkiye’nin çeşitli kesimlerini paylaşmak ve de bazı Türk bölgelerinde kendilerine belirli imtiyazlar sağlamak için birbirini izleyen antlaşmalar yapmışlardır; bu antlaşmaların çoğunun son yıllardaki olaylar neticesinde uygulanamaz olduğu anlaşılmıştır; neden Musul ile ilgili San-Remo antlaşmasının dokunulmaz olma ayrıcalığına sahip olacağını anlayamıyoruz.

e) İngiltere’nin Irak ve Musul’a el koyuşuna haklı göstermek için başvurduğu fetih hakkı bu yüzyılda hiçbir değer taşımamaktadır; Türk Heyeti bu konuda dünya kamuoyuna başvurmaktan çekinmemektedir; İnaniyoruz ki çağdaş anlayışa bu kadar az uyan bir teze karşı çıkarak, bir ülkenin halklarının kendi iradelerine aykırı olarak bir devletin egemenliğinden başka bir devletin egemenliğine geçirilmemesini öngören karşı tez, tüm gerçek demokratların desteğini alacaktır.

Ayrıca, tüm dünya savaşı boyunca, bizim tezimiz müttefik kuvvetler ve Başkan

Wilson'un değil miydi, bunun yüksek sesle ilan edilmesi gelecekteki barışın temelini oluşturmamış mıydı ?

Üselik, bu fetih hakkı iddiası Musul vilayeti için kesinlikle geçerli değildir, çünkü bu vilayet mütarekenin yapılmasından sonra ve mütareke maddeleri ihlal edilerek işgal edilmiştir. Musul'un kaderi her açıdan, düşmanlıkların askıya alınmasından sonra ve ortaya konulan anlaşma maddelerine aykırı olarak işgal edilen İzmir, Doğu Trakya, İstanbul, Adana, Urfa, Antep vs. illerinki ile benzeşir. Dolayısıyla, Musul Vilayetinin yukarıda sayılan şehir ve yöreler gibi Türkiye'ye dönmesi doğal ve mantıklıdır.

3. Tarihi Nitelikteki Nedenler : On bir asırdan beri, Osmanlı ve Selçuklu İmparatorluklarının kuruluşundan daha da önce, Musul ve Bağdat'ın kuzeyine kadar uzanan bölge kesintisiz olarak Türklere ait olmuştur.

Abbasi Halifeleri zamanında, bu ülke Türk valileri, askerleri ve halkının ellerindeydi.

Daha sonraları Türk hanedanı AtaBeyler, ardından Artuklar hanedanı çeşitli bağımsız devletler kurmuş ve Musul, Sincar Cezir-İbn Ömer, Harput, Mardin vs. de hüküm sürmüşlerdir.

Özellikle Musul'da çok sayıda anıt bırakmışlardır; bu şehir, yukarıda saydığımız hanedanlardan sonra ve Osmanlı hanedanından önce bu ülkeyi elinde bulunduran Selçuklulara çok şey borçludur.

Eski tarihi eserlerde, Musul vilayetinin güneyinden Bağda'a kadar uzanan bölge Tataristan adı altında belirtiliyor; bu adlandırmanın bir izi de modern haritalarda Vadi-i Tatar adı altında varlığını sürdürüyor.

IV. Coğrafi ve Ekonomik Nitelikteki Nedenler: Coğrafyai toprak yapısı ve iklim açısından hat, Cebel Hamrin - Cebel Fuhul - Vadi-i Tatar – Cebel Sincar hattıdır.

Bu hattın kuzeyinde, Musul vilayeti iklim ve diğer koşullar açısından Anadolu'dakiler ile benzer özellikleri sergiliyor.

Anadolu, Suriye ve İran'ı birbirine bağlayan bütün yolların kesişme noktasında bulunan Musul şehri ve vilayetinin Güney Anadolu ile Suriye arasındaki ulaşım açısından büyük öneme sahiptir. Bu bölge Anadolu'nun değişik kesimleri arasında ulaşım açısından daha da önemlidir; Süleymaniye, Kerkük, Diyarbakır, Urfa, Bitlis, Siirt vs. birbirine bağlayan yollar burada kesişmektedir.

İngiliz Heyeti tarafından, Musul konusundaki taleplerini haklı çıkarmak için kullanılan başlıca ekonomik iddialar şu şekilde özetlenebilir.

a) Musul ticareti için başlıca pazarlama (Çıkış yolu) İran körfeziymiş

b) Bağdat'ın Musul ürünlerine özellikle buğdayına ve inşaat kerestesine ihtiyacı varmış.

Bu iddialar temelsizdir, çünkü :

a. Halihazırda, Musul, onu Akdeniz limanlarına bağlayan demiryolunun inşası sonucu, Irak'tan ziyade Anadolu'ya daha sıkıca bağlıdır; ana ticaret yolu, hammaddelerini satabilmek ve işlenmiş ürünleri alabilmek için ihtiyaç duyduğu sanayileşmiş Avrupa ülkeleri ile çok daha kolay ve hızlı bir şekilde irtibata geçebileceği bu denizdir, İran körfezi yolu, demiryolunun inşasından beri söz konusu vilayet için ikincil bir önem arz etmektedir.

b. Bağdat'ta kullanılan inşaat kerestesi Musul vilayetinden değil Diyarbakır'dan gelmektedir; aynı şekilde Musul'dan Bağdat'a gönderilen buğdayda büyük oranda Diyarbakır'dan gelmekte ve kereste olduğu gibi Musul'dan sadece transit geçmektedir.

Ayrıca, bu ülkeye ekonomik ihtiyaçlarını karşılayan her bölgenin bağlanması prensibini kabul edersek, Musul tüm ülkelerin sınırlarını tamamen değiştirmek ve değişik bölgelerin ekonomik bağımlılıklarını göz önüne alarak yenilerini çizmek zorunda kalınırdı. Böyle bir prensibi uygulamanın imkansızlığı açık iken ve yeni yapılan demiryolunun Musul'u Irak ve İran körfezinden çok daha fazla Anadolu ve Akdeniz'e bağlaması, İngiliz Heyetince dile getirilen ekonomik argümanlar kendiliğinden geçersiz hale gelmektedir.

V. Askeri ve Stratejik Nitelikteki Nedenler: Bir önceki paragrafta da bahsettiğimiz gibi, Musul'un Güney Anadolu'nun değişik bölümleri arasında ulaşım açısından ve sonucunda bu bölgenin güvenliği açısından büyük bir önemi vardır.

Cebel Hamrın - Cebel Fuhul - Vadi Tatar - Cebel Sincar hattı, tarafımızdan Anadolu ve Irak arasındaki sınır olarak belirtilmiştir çünkü, bu hat Etnoğrafik, Coğrafik, Ekonomik, Siyasi vs. mütalaalarından bağımsız olarak bu iki bölge arasında belirgin ve doğal bir ayırım çizgisi oluşturuyor.

Bu sınırın, Bağdat şehri ve onun İran ile ulaşımı için tehdit oluşturacağı yolundaki iddialar bizim argümanlarımız karşısında üstün gelemeyecektir. Çünkü çok sayıda devletin başkenti veya önemli şehirleri sınır yakınına veya üzerine kurulmuştur. Eğer bu değerlendirmeleri dikkate almamız gerekseydi; bize teklif edilen boğazlar yönetmeliğinin İstanbul'un güvenliğini garanti altına almak için tamamen değiştirilmesi ve Trakya sınırımız önünde Edirne'yi güvence altına almak için, Bağdat'ı bizim teklif ettiğimiz sınırdan ayıran 70 mil olmadığından çok daha uzağa taşınmalıdır. Ayrıca bu sınırın, Bağdat'a İran sınırından daha yakın olmadığını belirtmek gerekir.

Şimdi Irak'ta yeni kurulan devletin kalıcı bir devlet haline gelmesi gerekliliğine yönelik argümanını inceleyelim.

Irak'ı oluşturan Basra ve Bağdat vilayetlerinin tamamı bir çok Avrupa güçlerinden daha büyük bir yüzölçümüne sahiptir; ekonomik kaynaklar açısından tüm dünyanın en geniş ve en verimli ekilebilir Arap topraklarına sahip ve Irak topraklarındaki güzergahının hemen hemen tamamı boyunca gemi işlemeye elverişli olan iki büyük nehir tarafından sunulmaktadır.

Bu şartların bütünü, Irak Devletini kalıcı kılma gerekliliğine ilişkin tezi desteklemek için stratejik sınır argümanı dışında başka tartışılacak bir konu bırakmıyor.

Fakat, Irak'ın Musul vilayetini elde edememesi halinde bir Türk saldırısı durumunda bağımsızlığını kaybetmeye açık olacağı iddiası gerçeğe uygun değildir.

Türk Heyeti önemle hatırlatmak ister ki, teklif ettiği Cebel Hamrin – Cebel Fuhul – Vadi Tatar – Cebel Sincar hattı Türkiye ve Irak arasındaki doğal ayırım çizgisini oluşturan bir dağ silsilesinden meydana geliyor ve pekala stratejik bir sınır olarak düşünülebilir. Diğer yandan, bu Heyet uygulanabilir olmayan stratejik sınırlar teorisini uzun uzun tartışmak istemiyor, sadece tamamen gereksiz ve aslında hayali bir garantiyi Irak'a vermek için Türkiye, Türk ve Kürt ırkından oluşan yarım milyon nüfusa sahip bir eyaletin tümünün anavatanından ayrılmasına rıza göstermez. Türk Heyeti hiçbir gerekçesiz Türkiye'ye atfedilen saldırı ve fetih niyetlerini hiçbir şekilde kabul edemez. Son iki asrın tarihi, hiçbir zaman hiçbir şekilde komşu ülkelerin üzerinde emellerinin olmadığını gösterdi, her zaman fetihler yapılmasıyla mücadele etmekle kalmadı, tam tersine diğerleri tarafından göz dikilen milli mirasını savunmak için mücadele etti ve nihayet Milli Devlet olmak için imparatorluktan vazgeçen Türkiye halkı farklı bir ırktan olan bir devlete saldırıyı ve fethetmeyi düşünemez. Türkiye'ye karşı bir Arap saldırısına gelince, kanun mümkün olmadığını düşündüğünü belirtmeye gerek var mı, çünkü asırlar boyunca birlikte refah içinde yaşayan Türk ve Arap halkları kendi başlarına bırakıldıklarında elbette ki hiçbir zaman birbirlerine saldırıyı düşünmeyeceklerdir.

Irak için en iyi güvenlik garantisi, bu ülkede argüman olacak güç ne olursa olsun, Türkiye'nin dostluğunu kazanmak ve sınırları içerisinde bir Türk ve Kürt sürtüşmesine mahal vermektir. Diğer yandan, bir kere sınır meselesi milliyet hak ve prensiplerine uygun olarak çözüldükten sonra Türkiye, Irak Devleti için en iyi ve en güvenilir komşu olacağı aşîkardır.

Şimdiye kadar ileri sürülen argümanları yeniden tetkik ettikten sonra, Türk Heyeti takip edeni ekleme şerefine sahiptir.

Türkiye, bugüne kadar, Musul vilayetini bir başka güce terk etme ihtimalini tasarladığını düşünülmesine sebep olacak hiçbir şey yapmadı. İngiltere aynı durumda

değildir. Musul Vilayetinin Irak'tan ayrılamaz olduğunu ispatlamak için şu anda ileri sürdüğü argümanlar, Mekke Şerifi Hüseyin ile müzakere ettiği 1915 yılında, bu bölgenin Fransız mandasına dahil olmasına rıza gösterdiği 1916 yılıyla, kendisi tarafından yüreklendirilen General Şerif Paşa, bağımsız bir Kürdistan'ın kurulmasını talep ederken, Musul ve Irak'ın ayrılmasını da talep ettiği 1919 yılındaki aynı öneme sahip olduğu gözükmemektedir.

İngiliz Heyetinin, Musul ve Irak'ın ayrılmazlığı üzerine dayanan mevcut tezini desteklemek için ileri sürebileceği tek değişiklik, aslında San Remo Convention'un varlığına indirgeniyor. Bu argümanın halkının büyük çoğunluğunun Türk ve Kürt olan bir bölgenin anavatanından ayrılmasını haklı çıkaracak tabiatla almadığı itiraf edilecektir.

Türkiye'nin, Musul vilayetini terk etmeye razı olmayacağı mütalâaları aşağıda özetleme serbestisini ele alıyorum.

1. Bu vilayet, çok büyük çoğunlukla Türk ve Kürtler tarafından oluşturulmaktadır.
2. Halkı, durmaksızın Türkiye'ye dönmeyi talep ediyor, çükü durumda, bağımsız bir devletin vatandaşları olmak için sömürge halkı olmaktan kurtulacak olduklarını biliyorlar.
3. Siyasi ve coğrafi olarak bu vilayet Anadolu'nun ayrılmaz bir parçasını oluşturuyor ve yalnızca buna bağlı kalarak, gerçek ticaret çıkış yolunu oluşturan Akdeniz limanları ile yakın ilişkiler içinde olabilecektir.
4. İngiltere'nin henüz Osmanlı İmparatorluğunun bir parçasını oluşturan bir ülke hakkında yapmış olabileceği her türlü antlaşma karar, Convention hiçbir hukuki bir değere sahip olamaz, dahası her türlü yabancı baskı ve işgali altında halkına arzuların serbestçe ifade etme fırsatı verilmedi.
5. Anadolu'nun güney kesimleri birbirine bağlayan bütün yolların kesişme noktasında olan Musul'un elde bulundurulması, ticari alışveriş ve bu bölgenin güvenliği için bizim için elzemdir. (vazgeçilmezdir)
6. Musul vilayeti, ülkemizin bir çok diğer kesimi gibi, düşmanlıkların askıya alınmasından sonra ve belirlenen şartlara aykırı olarak elimizden alındı; dolayısıyla aynı kadere sahip olmuş olan bölgelerin geri döndüğü gibi buda bize geri dönmektedir.

Bildirimi bildirmeden önce, Türk Heyeti, Musul konusunda taleplerini bildirirken dünya kamuoyunun tam desteğinden emin olduğu ve aynı zamanda açıklamaktan şeref duyduğu argümanların doğruluğunu ve değerini herkesin kabul edeceğine ikna olduğunu ifade etmeme müsaade edilsin.

Belge: 85

İngiliz Heyeti Başkanı Lord Curzon'un Cevabı

Bu mesele hakkında kamuoyu açıklaması yapmam için sunulan fırsatı memnuniyet ile karşılıyorum. Musul meselesinde, olavlar o kadar abartıldı, o kadar yanıltıldı ve saptırıldı ki olduğu hale getirmek istemektedir. Biraz önce işittiğimiz bildiride, Türk tezini özetlediği için İsmet Paşaya minnettarım. Argümanlarını noktası noktasına ele alıp ve de cevap vermeyi düşünüyorum ve eğer Türk tezi ve İngiliz tezi yan yana basılabilirse ve dünya kamuoyunun takdirine sunulabilirse çok mutlu olacağım.

Öncelikle Musul'daki gerçek durumun ne olduğunu buraya nasıl geldiğimizi, geldiğimizden beri nelerin yapıldığını ve şu anda ne yapıldığını açıklamak istiyorum.

Büyük Savaş esnasında, Mezopotamya'nın tamamı İngiliz Birlikleri tarafından işgal edildi. Türk Ordularının yenilgisi ile ve bunun devamında Türk Hükümetinin ülkeden kovulmasıyla sonuçlanan bir savaş oldu. Az bir süre sonra her ne kadar Mezopotamya olarak adlandırdığımız bu ülkeye, bu bölgelerin halkına daha aşina olan Irak adı verildi.

Türk Hükümetinin eylemi sonucunda savaşa girmeye zorlandığımızda ve ilk defa olarak Irak'ta ilerlediğimizde, bu ülkenin halkına, eğer zafere ulaşırsak gelecekte Türk rejiminden azat edileceklerine dair resmi sözümüzü verdik. Aynı dönemde, Kral Hüseyin nezdinde, bu bölgede Arapların bağımsızlığını desteklemek olan benzer bir yükümlülük akdettik. Bizi zafere ulaştıran savaşın sonunda, bu yükümlülükleri yerine getirmek için elimizden geleni yaptık. İsmet Paşa, bu ülkenin ve Musul vilayetinin halkının fikrini ifade etme fırsatını hukuki olarak hiçbir zaman elde edemediğini biraz önce söyledi. Bu konu böyle değildir. Halka gelecekte hep birlikte olmayı mı yani Musul, Bağdat ve Basra birlikte yoksa ayrı olmayı mı tercih ettiklerini sorduk. Aynı şekilde, bu üç bölge de bölünemez bir bütünün parçalarını oluşturdukları cevabını verdiler ve birbirinden ayrılmayı reddettiler. Halka, bir Arap Krala sahip olmak isteyip istemediklerini sorduk ve evet ifade ederek seçtiler. Bu sırada, cevaplarında oybirliği yoktu ve bu nedenledir ki bu konuda herhangi bir şey yapmadık.

Bu sırada, Paris'te 1919'daki Barış Konferansı sırasında, ister Osmanlı İmparatorluğuna isterse Alman İmparatorluğuna ait olsun fethedilen topraklarda, manda sistemi diye adlandırılan uygulama ile elde bulundurulması için gereken metot tesis edildi. Herkesin de bildiği gibi bu karar, büyük oranda, İsmet Paşanın kendisinin dahi argümanı lehine ismini ileri sürdüğü Başkan Wilson'un etkisi ile alındı. Dolayısıyla savaş sırasında bu toprakları fetheden ve mandaları verme görevi emanet edilen müttefik güçlere aitti ve

Suriye'nin mandasını Fransa'ya ve Filistin ve Mezopotamya mandalarını İngiltere'ye emanet etmeye karar verme Nisan 1920 ayında San Remo'da oldu. Bu değişik mandalar tamamen aynı prensiplere dayanmaktadır ve birine, diğerine saldırmadan saldırılamaz. Bunlar, Ağustos 1920'de Sevres Antlaşması ile onaylandılar ve işte bu sırada Suriye'nin olduğu kadar Irak'ın sınırları da tespit edildi, Irak'ın kuzey sınırı bazı farklılıklarla Musul'un kuzey sınırını takip ediyor olarak belirlendi.

O zamandan beri mandacı güçlerin otorite ve güçlerini bu bölgelerin her birinde hangi ölçülerde uygulayacaklarını belirlemek "Milletler Cemiyeti" inisiyatifindedir. Bunun sonucu olarak değişik mandacı güçler tarafından manda projeleri "Milletler Cemiyetine" sunulmuştur. 1921 yılı içinde Arapların tek bir şefi olması sorunu Emir Faysal'ın Irak Arap Devleti Kralı seçilmesi ile çözüldü. Musul, Kralın oybirliği ile seçilmesiyle sonuçlanan bu seçime katıldı. 1921 yılının Ekim ayında "Milletler Birliği" henüz mandanın kesin şartlarını netleştirmemişken, bu konuda sonuçlandırıcı bir karar beklenirken, İngiliz Hükümetini kendilerine sunulan manda projesinin doğrultusunda ülke yönetiminin idaresine devam etmeye davet etti.

Ardından, İngiltere'nin sorumluluklarını azaltmak ve Arap Devletinin bağımsızlığını resmileştirmek için güçlü bir istekle donanmış olan İngiliz Hükümeti 1921 Ekiminde Kral Faysal ile bir antlaşma yaptı; bu antlaşma şartlarına göre, 2 taraf, yani mandacı güç ve Arap Devleti Irak topraklarının hiçbir bölümünü bırakmamayı veya kiralık olarak vermemeyi taahhüt ederler. Bu antlaşma imzalandı fakat halen onaylanmayı bekliyor. Üstelik biraz önce İsmet Paşayı hiç şakası olmadan mandaların onda hiçbir ilgi uyandırmadığını ve Türk Hükümeti'nin asla manda altına alınmış toprakları tanımamış olduğunu söylediğini duymamış mıydım. Ben birkaç gün önce "Osmanlı Borçları" sorununu tartışırken İsmet Paşanın "Borçların" yükünü manda altındaki bölgelerin omuzlarına yüklemek ve bu "Borçların" paylaşımını müiareke tarihine göre ayarlamak için güçlü bir istek duyduğunu net olarak hatırlattığımı zannediyorum. Öyleyse şu açıkça ortadadır ki manda altındaki bölgeleri bu durum kendi tezine uyduğu zaman tanımaktadır.

Durumun hukuki ve antlaşmasal temelini ve Irak'taki İngiliz çıkarlarını Musul vilayeti dahil olmak üzere ortaya koymuş bulunuyorum ve "Komisyon" u İngiliz Hükümetinin üçlü bir taahhülle bağlanmış olduğunu göstermiş oldum; öncelikle tekrar Türk yönetimi altına geçmeyeceklerine söz verdiği Arap halkına karşı, ikincil olarak Musul dahil ülkenin bütünü tarafından seçilmiş olan Arap Kralına karşı ve üçüncül olarak onayı olmadan bize emanet edilen toprakların büyük bir bölümündeki mandamızı bırakmayacağımız "Milletler Birliği" ne karşı sürüncemede olan tek konu henüz İtilaf Devletlerinin hiçbir

hukuki girişimi ile belirlenmemiş olan Irak'ın kuzey sınırınıdır.

Musul'un askeri işgali konusuna gelince, tüm dünyaya duyurmak isterim ki, bu bölgenin büyük kısmı ülkenin kendi vatandaşlarının ellerindedir. Orada üstlenmiş olanlar İngiliz Birlikleri değil, yerli kuvvetler ve acemilerdir. Üzerinde bu kadar konuşulduğunu duyurduğumuz Kürdistan bölgesi Kürt ve "asuri" gönüllüler tarafından kontrol altında tutulmaktadır, orada düzenli İngiliz Birlikleri bulunmamaktadır. Vilayetin kalan bölümünde güvenlik maaşlarını Kral Faysal'ın ödediği Arap Subaylarının komuta ettiği Arap Birliklerince sağlanmaktadır. Yalnızca Bağdat'ın kuzeyinde çok indirgenmiş bir İngiliz askeri gücü vardır; ülkenin askeri savunması sonuç olarak öncelikle kendi halkının ellerindedir. Umuyorum ki şu ana kadar sunduğum "Argümanlar" beni dinleyenleri ikna etmiştir; çünkü ülkem için, eğer onur duygusunu sadık kalmak istiyorsa, üzerine aldığı taahhütlerden dönmek, alemin karşısında sözünün ırzına geçmek (bozmak), ve Musul Vilayetini manda altındaki topraklardan ayırmak ve Türk Heyetine teslim etmek, kesinlikle mümkün değildir.

İsmet Paşa aynı şekilde bana sunduğu tamamen yeni ve geçmişte örneği bulunmayan talebe dikkat çekme iznini verirler mi acaba? Asya'da, özellikle İngiliz Hükümeti ve İngiliz orduları tarafından temsil edilen müttefik kuvvetlerinin savaşı kazandıkları karşı çıkamaz. Mezopotamya'yı Türkiye'den kopardıklarına ve bu ülkeyi dört yıldan fazla bir süre elde bulundurdıklarına ve yönettiklerine de karşı çıkamaz. Bu dönem boyunca, Türk Hükümetince görevlendirilmiş sözcüler, savaş sonucunda mağlubiyetini kabul eden bu hükümetin, başka bir ırkın nüfusu tarafından ikamet edilen toprakların elinden alınmasına ve artık çıkarlarını Türk ırkının ikamet ettiği bölgelere yoğunlaştırmaya hemen hazır olduğunu bir çok defalar açıkladılar. Burada bulunan hepimiz öyle bir yakınlık duyuyoruz ki bu program için, bu aynı temel üzerinde bir Türk Devleti kurmayı başaracak bir eylem hazırlamaya çaba gösteriyoruz; ve buna rağmen Türk Hükümeti, İngiltere Hükümeti, fethettiği ve yönettiği bölgenin kayda değer bir kısmını terk etmesi gerektiğini ciddi olarak destekleyiverdi, çünkü İstanbul'daki Türk Meclisi 1920 Şubatında, Misak-ı Milli diye adlandırılan ve o zamandan beri Ankara'daki B.M.M. tarafından onaylanan bazı kararlar almış. Böylesi bir argümanın şimdiye kadar hiçbir zaman silahlarla zafere ulaşan bir millete veya bir hükümete karşı ileri sürülmediğini söylemeye cüret ediyorum; uzun tarihinin herhangi bir döneminde, eğer Türk Hükümeti benzer nedenlerle karşı karşıya kalmış olsaydı, bunlara alaylı bir şekilde sırtını dönerdi. İsmet Paşa, her kim olursa olsun boyunduruk altına alınmasının modern anlayış ile bağdaşmadığını belirtti. Acaba Türk Hükümetinin gelecekte ilişkilerini yürüteceği anlayış bu mudur? Bir şey biliyorum, ancak birkaç haftadır buradaki

müzakereleri yürüttüğü anlayışın bu olduğundan tam olarak emin değilim. Fakat, bakalım bunu sunduğum notlardan sonra, şimdi, İsmet Paşa'nın bize sunma lütfunda bulunduğu değişik mütalâalarla, ayrıntılı olarak inceleyeceğim.

İsmet Paşa, Musul vilayetinin İngiltere tarafından Türkiye'ye iadesini öngören tezini etnoğrafik, ekonomik, tarihi ve stratejik nedenlere dayandırdı. Bu noktaların her birini sırasıyla işleyeceğim. Türk Heyeti Başkanı, vilayetin nüfusu hakkında bir dizi rakam ve istatistiği bize sunarak başladı. Bu istatistiklerin, her türlü doğruluktan yoksun olduklarını belirtmeme müsaade ederler mi? İlk olarak, İsmet Paşa bunların hangi tarihte yapıldıklarına ilişkin bir tarih vermedi, ancak savaştan önce olabileceği göze çarpmaktadır, yani yıllar önce; ve bu Türk rakamların ve istatistiklerinin sadece askerlik hizmeti ve muafiyeti için listeler oluşturmak maksadıyla yapıldığı da aşikar bir olaydır; binlerce isim eksiktir çünkü bazı insanlar, şu veya bu yöntemle askeri hizmetten kendilerini yok saydılar. Bu nedenle, kendisine olan bütün saygıyla İsmet Paşa, bu rakamları kabul etmeme müsaade edecektir. O zaman, benim başvuracağım rakamlar hangileridir? Sadece 1921 yılında, vilayetin bütün kesimlerine ulaşan ve her bölgenin her şehir ve köyünde, bütün olayları özenle not alan İngiliz Subayları tarafında en büyük ihtimam ile toplanan rakamlardır. Burada İsmet Paşa bana dedi ki: "Süleymaniye ve Güney Kürdistan'a ait rakamları bilebilir misiniz?" Bu konu hakkında kendisinden daha fazla şey bilmemiz gerekiyor, çünkü İngiliz siyasi memurları, Ekim veya Kasım 1917'den Türklerin Revandiz'deki askeri faaliyetleri nedeniyle geçen sene birkaç haftalığına geçici olarak geri çekildikleri ana kadar Süleymaniye'de kesintisiz ikamet ettiler. Halihazırda orada bir İngiliz Ordusu subayı bulunmaktadır. Bu dönem boyunca, bu civarda rakamlar elde etmek için Türk Heyeti hangi yöntem kullanabildi ? Şu anda Süleymaniye kazasında tek bir Türk bulunmamakta ve bu durum yıllardan beride böyledir. Şimdi belirteceğim rakamları Beyan ederken, bunların bilimsel temellere dayandığına konferans emin olabilir.

İşte şimdi, şu anki Musul vilayetinin nüfusuyla alakalı gerçek rakamların neler olduğu:

Araplar	186.000
Kürtler	455.000
Türkler	66.000
Hristiyanlar	62.000
Yahudiler	17.000

Şu anda Türk Heyetin talep ettiği, bu grupların halklarının her biri için birkaç kelime

söylemek için sizden müsaade istiyorum. Önce Arapları ele alalım. Bütün Musul vilayeti için toplamı 750.000'den 800.000 kişiye varan verdiğim rakamlar, Arapların toplam nüfusunun dörtte birini oluşturduğunu belirtiyor. Nüfusu 80.000'den 90.000'e varan Musul şehrinde yaklaşık 50.000-60.000 Arap bulunmaktadır. Dicle'nin sağ kıyısı üzerinde, Musul'un kuzeyindeki ülkenin tamamı, vilayetin kuzey sınırına kadar Araplar tarafından ikamet edilmektedir. Musul'un güneyindeki ülkenin tamamı, nehrin sağ kıyısı üzeri Araplar tarafından ikamet edilmektedir. Musul'un güneyindeki bölgenin büyük kısmı, nehrin sol kıyısı üzerinden Erbil-Kerkük-Kifri yoluna kadar aynı zamanda Araplar tarafından ikamet edilmektedir. Bu Arapların neden Türkiye'ye teslim edilmeleri gerektiğinin sebebi kavrana biliniyor mu? 1919 yılında Mezopotamya'nın veya Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması lehine oy kullandıklarını daha önce belirtmiştim. 1921'de Faysal'ı kral olarak seçtiler. Niçin onları Türkiye'ye geri vermeliyiz? Niçin Musul şehri Türklere verilmelidir. Araplar tarafından kurulan bir Arap şehridir. Türk işgal yılları boyunca Arap özelliğini asla kaybetmedi. Hangi mantıki veya eşitlik prensibi gereği bu Arap ülkesinin Ankara'ya verilmesi gerektiğinin desteklenebileceğini anlamayı başaramıyorum.

Şimdi doğal olarak varlıkları üzerine İsmet Paşa'nın gerekçesini savunmak için dayandırdığı Türk nüfusuna geliyorum. Türk nüfusu vilayet nüfusunun sadece onikide birini oluşturuyor. Bu Türkler esas olarak, Erbil, Altunköprü, Kerkük ve Kifri şehirlerinde ikamet ediyorlar. Bunlar kesinlikle Osmanlı Türkleri değiller, fakat Selçuklu veya Osmanlı işgalinden çok önceleri Orta Asya'dan bu ülkeye gelen Turan işgalcilerinin torunlarıdır. Kendilerine has bir şive konuşuyorlar Bu ne Ankara şivesi ne de İstanbul şivesidir. Türk Hükümeti tarafından bu bölgede görevlendirilmiş belli bir miktarda subay ve memur aileleri de bulunmaktadır. Bu nüfusun tamamı, Kerkük bölgesi hariç Irak Krallığı ile birleşmesine ve kral olarak da Emir Faysal lehine oy kullandılar. Bu kişilerin Ankara Hükümetine karşı müspet eğilimlerle dolu olduklarını ve ona geri dönmek istediklerini sadece farz edelim. Bu büyük vilayetin bütünüyle belirsiz bir köken ve kuşkulu sempatiye sahip, nüfusun 12'de birinin isteği ile karar verilmesi gerektiği ciddi olarak ileri sürülecek mi? Şimdi 750.000'den 800.000'e varan toplam bir nüfusa göre 455.000 olduğunu daha önce de belirttiğim Kürtleri inceleyeceğim. Bölgelerinden birini incelerken, Kürtlerin Türk ırkından olduklarını keşfetmek tarihte ilk defa Türk heyetine özgüdür.

Şimdiye kadar kimse şüphelenmemişti. Bu halkın kökeni yeterince karanlık Notlarında birinde İsmet Paşa, Kürtlerin Turan kökeninden oldukları fikrini ifade eden tek bir otorite söyledi; fakat, bu ne en iyi otoriteler tarafından ne de bildiğim kadarıyla herhangi biri tarafından paylaşılmayan bir fikirdir. Genel olarak, herkes Kürtlerin İran kökeninden

olduklarını kabul etmek için hemfikirdir. Onlar bir İran dili konuşuyorlar; hatları tamamen Türklerinkinden ayrılıyor geleneklerinde ve kadınlarla ilişkilerinde de aynı şekilde ayrılıyorlar. Şahsen Kürt memleketine bende gittim, Kürtlerde konakladım ve bu alanda bir otorite olduğumu iddia etmememe rağmen bir Kürdü bir Türk'ten ne zaman istenirse ayırt etmeye girişebilirim. Kör olmadıktan sonra birini diğeri ile karıştırmam. Asırlardan beri şimdi Türk olarak talep edilen bu Kürtler varlıklarını kendi öz dağlarında özgürce sürdürdüler. İstanbul'dan gelen her türlü müdahaleye karşı koydular. Türk Hükümeti güney Kürdistan üzerinde hiçbir zaman etkili bir otorite uygulamadı. Türk valilerine ülkeye girememek çok sık başlarına geldi; Çoğu zaman buraya kadar yolculuklarını sürdürmeden önce uzun zaman beklemek zorunda kaldılar ve bir kere varınca çok zayıf bir otoriteye sahip olabildiler. Savaş boyunca, bu bölgenin Kürtleri her ne şekilde olursa olsun Türklere hiçbir yardımda bulunmadılar; aslında eğer savaşıyan taraflardan herhangi birine bir katkıda bulundular ise bu İngilizleredir.

Burada İsmet Paşanın ortaya attığı bir veya iki argümana cevap vermek istiyorum. Niçin, Kürt topraklarında yayınlanan ilanların Türk dili ile yazıldığını sordu. Buna Kürtlerin büyük çoğunlukla okur-yazar olmadıklarını ve tesis ettiğimiz Kürt yazısının eğitiminin çok uzaklara henüz nüfus etmeye vakti olmadığı cevabını veriyorum. Şimdiye kadar GüneyKürdistan'da hiçbir yazılı Kürt dili var olmadı. Ayrıca, İsmet paşa bir çok Kürt Milletvekilinin Ankara Meclisinde bulunduğunu söyledi. Bu mümkün, ancak GüneyKürdistan'dan bir tek Kürt Milletvekilinin bulunduğunu ciddi olarak iddia ediyor mu ? Süleymaniye'den gelen tek bir tane hiç olmadı mı ? Ankara'nın Türk Milletvekillerine gelince nasıl seçildiklerini merak ediyorum. Bir vilayetten halk oylaması ile seçilmiş tek bir tane var mıdır? Bütün bu insanlar doğrudan seçildiler ve aralarından bazıları dil bilmediklerinden dolayı Meclisin çalışmalarına katılmadıkları aşikardır. Dolayısıyla, Ankara'daki Kürt topluluğun parlamenter temsilciliği argümanına fazla önem vermek gerektiğine inanmıyorum.

Kürtler ile Türkler arasındaki genel ilişkilerle alakalı olarak Kürtlerin, Türk rejiminden memnuniyetsizliklerini sürekli açığa vurdukları herkes tarafından biliniyor. Dört yıldan beri İngiliz Hükümeti hayal kırıklığına uğramış Kürdistan'ın otonomi veya bağımsızlığı ile ilgilenmemizi isteyen Kürtler tarafından gönderilen kelimenin tam manasıyla protesto bombardımanına uğruyor, bu ilgi için büyük sempati duyduk. Ancak Türk Heyetinin İngiltere'nin bir tek Kürt'ü dahi İngiliz ağına taşımak istediğini bir an dahi olsa düşünmemesini rica ediyorum. Bütün bilgilerimiz Kürtlerin kendilerine has bağımsız tarihleriyle, gelenekleriyle, görenekleriyle ve karakterleriyle bir otonom ırk oluşturması

gerektiğini belirtiyor. Yönetimimizin amaçlarından ve aslında kısmi neticelerinden biri yönetimiyle yerel bir otonomi sisteminin ve Kürt dilini öğretmek için girişimde bulunulan hususi okulların tesisidir. Neden bu insanlar bu şartlarda Ankara'ya teslim edilecekler ve neden bir halk oylaması olacaktır ? Bu halk oylamasını isteyen Ankara'dır; Kürtler bunu asla istemediler. Bu zavallı insanlar bunun ne anlama geldiğini bilmiyorlar. Bu yöredeki Araplar ve Türkler bunu hiçbir zaman talep etmediler. Bunu talep eden tek insanlar, Ankara'daki Türklerdir. Ve halbuki, İsmet Paşa çok kısa bir süre önce, bir halka istemediği bir şeyi dayatmak modern düşünceye karşı olduğunu söyledi. Ayrıca bu Kürt ülkesinin genel olarak ekonomik ilişkileri, onu kuzeye değil Bağdat'a yaklaştırıyor. Bu ekonomik bağları kesecek hangi gerekçe olabilir.?

Ve Hristiyanlar ? İsmet Paşa 60.000 kişiyi bünyesinde bulunduran ve Musul sınırları üzerinde Asuri ve Nesturi Hristiyanları tarafından oluşturulan topluluklardan bahsetti. Bunlar Ankara'ya teslim edilmek mi istiyorlar ? Gün geçmiyor ki onları bu kaderden kurtarmam için bana çağrıda bulunan mektup almayayım. Savaşın başında Çölemerek ve diğer yerlerden uzaklaşarak Türk Topraklarını binlerce kişi terk etti ve Mezopotamya ovası üzerine yayıldılar, burada, bakımlarını karşılayabilmek için İngiltere Hükümeti yüz binlerce Sterling lirası harcamak zorunda kaldı. Şimdi asker yetiştirerek kendilerini savunmak için hazırlandıkları Musul Vilayetinin kuzey bölgelerinde onları yetiştirmeyi yavaş yavaş başardık. Ve bu şekilde kime karşı kendilerini savunuyorlar? Şu an bulundukları yere onları yerleştiren İngilizlere karşı değil; hiçbir düşmanca niyeti olmayan Araplara karşı değil, Türklere karşı kendilerini savunuyorlar, çünkü onlar tarafından bir saldırı bekliyorlar. İşte dostane bir hava içinde bu insanları Türk Heyetin ellerine teslim etmeye davet ediliyorum.

Fakat, İsmet Paşa 1920-1921 yıllarında bu ülkede yönetiminize karşı bir ayaklanma olması olayını nasıl açıklıyorsunuz dedi. Türk Hükümeti yönettiği herhangi yerde bir ayaklanma ile hiç karşılaşmadı mı ? Bugün bu kadar çok yabancı unsuru kendi ülkeleri dışına sınır dışı etmesinin ana sebebi Türkiye'nin bunların gelecekte ayaklanmaya kalkışmalarını görmekten çekinmesi olduğu herkes tarafından bilinen bir gerçek değil mi? Yeni işgal edilmiş ve sükunete henüz kavuşmamış bir ülkede ayaklanmalar sık meydana gelir. İki yıl önce Irak'ta meydana gelen ayaklanma hakkında diyecek çok şeyim olabilir. Sebebi olan Türk propagandası hakkında birden fazla hikaye anlatabilirim. Sorumlu olan kişilerin isimlerini dahi sayabilirim. Bu ülke halkı hasılasının halkın iyiliği için kullanılacağı, düzenli bir yönetimin normal olarak vergi tahsili deneyimini ilk defa yaşıyordu. Bu tamamen yeni bir deneyimdi, ve hiç zorlamadan zamandan tahmin edebilirim ki bir çoğu tatlarını

alamadılar. Ayaklanma. Arap Hükümetinin kurulmasını takip eden geçiş dönemi içinde meydana geldi. Bastırıldığından beri, bu çeşitten başka hiçbir zorluğumuz olmadı.

Musul Vilayetinin Irak'tan ayrılmasını haklı göstermek için İsmet Paşa tarafından ileri sürülen diğer iki argümanları, ekonomik ve stratejik konuları kısaca işleyeceğim. İsmet Paşanın Musul'un ticari olarak Anadolu'ya benzediğini açıklamasını duyunca gerçekten şaşırdım. Ayrıca bütün dünya tarafından bilinen olaylar nelerdir? Musul'un bütün ticari ilişkileri ya batıda Halep ve Suriye ile yada güneyde Bağdat ile'dir. Musul Vilayetinin ihracatının tamamı – hububat, yün, deri, tütün ya nehrinden Bağdat'a kadar iniyor yada batıya doğru yöneliyor ve Suriye'ye geçiyor. Herkesin bildiği gibi, Bağdat nehirden aşağı inen Musul buğdayı tarafından besleniyor. Ayrıca ithal ile alakalı olarak Musul halkının hayatları için önemli olan, Avrupa'dan gelen maddeler, çay, şeker ve kahve Van'dan yada Diyarbakır'dan gelmiyorlar ancak, ülkeye biraz önce belirttiğim yollardan giriyorlar. Tamamen basit olan bu olayı meydana çıkarmak için bulunabildiği ölçüde bölgenin ticari istatistiklerinden okumak yeterli olacaktır.

İsmet paşa stratejik kısmından çok az bahsetti, ve belki de iyi yaptı: eğer, Musul vilayeti Türkiye'ye iade edilirse hiçbir düşmanca girişiminde bulunmak için Türk yönetimine güvenilebileceğini demekle yetindi. Bunun ne demek olduğuna bakalım. Farz edelim ki İsmet paşaya bıraktım, Musul Vilayetini alabileceğini söyledim. Burası zengin bir memleket, bir kolordu konuşlandırmak için Musul iyi bir merkez teşkil eder ve hiç şüphesiz, birinci öncelikli bir askeri mevki oluşturur. Oysa güney sınır Bağdat'tan sadece 60 mil mesafede İsmet Paşa Cebel Hamrin'in iyi bir savunma sınırını oluşturacağını ileri sürdü. Fakat biliniyor ki, burada büyük bir dağ silsilesi söz konusu değil fakat sadece tepeler ve dalgalı arazi silsilerin söz konusu Musul'a yerleştirilmiş bir ordu Bağdat'ı kendi hakimiyetinde tutacağı ve buğday ikmalini hemen hemen derhal kesebileceği göze çarpmıyor mu ? Bu şekil de Bağdat kıtlık ile ezilebilir. Ayrıca bu ordu, Hanıkin istikametine giden yolu, yani doğu dünyasının ana ticari damarlarından birini kesebilir. Böylece, bir Arap krallığının varlığını hemen hemen imkansız kılar. Eğer 60 mil den az bir mesafede bir Türk Ordusuna sahip olacak olsaydım Bağdat tahtını işgal etmeye çok fazla önem vermezdim. Sadece birkaç ay önce, Trakya ve İstanbul ile ilgilenildiği sırada sınırı İstanbul'dan 80 mil mesafeden çizme teklif edildi. O zaman Türk Hükümeti ülkesi ve başkenti için bu denli büyük bir tehlikeyi kabul etme imkansız olduğunu, sınırın geriye doğru daha uzağa alınması gerektiğini ve emniyetinin temin edilmesi için doğu Trakya'nın tamamının kendisine verilmesi gerektiğini ekleyerek karşı çıktı. Ve buna rağmen burada Türkler bize sınırı Bağdat'ın yakınlarına getirmekle, bu Başkente hiçbir tehlike oluşturmayacağını söylüyorlar.

Samimi olarak dostça olan şu anki niyetlerini bir an dahi olsa şüphe ile karşılamıyorum, ancak Türkler gibi güçlü bir asker milletin, eğer ona şu anda talep ettikleri mevkiye müsaade ettiğimizde muhtemelen Arap krallığının yakın bir tarihte sönmesini gerçekleştireceğini bilmek için çok fazla tarih okumak gerekmez.

İsmet Paşanın Mondros mütarekesi sırasında Musul'un durumundan elde edilmiş argüman üzerinde ısrar etmesini duymaktan az çok şaşırdım. Bu son haftalar içinde, Mondros Mütarekesinin unutulduğunu, burada üzerinde durmayı hak etmediğini ve her şeyin sadece üç ay önce hak edilen Mudanya Mütarekesinden başlaması gerektiğini ileri sürdü. Mondros Mütarekesinin yürürlüğe giriş tarihi olan 31 Ekim 1918 tarihinde İngiliz kuvvetlerinin Musul Vilayetinin en büyük kısmını elde bulundurmuyorlardı ve sonuç olarak elde bulundurmak için hiçbir yetkimizin olmadığı iddiası üzerine bugün argümanı dayandırıyor. Olayları ona sayacağım. Mütareke 30 Ekim 1918'de akdedildi. Haber Musul'un uzak bölgelerine sonraki hafta 1 Kasım'dan önce ulaşmadı. 30 Ekim günü İngiliz Kuvvetleri vilayetin önemli şehirleri Altın köprü, Kerkük, Tauk, Taz hurmatu vs. zaten elde bulunduruyordu. 1 Kasım'da Mütareke haberi gelmeden önce, Musul şehrinden 13 mil uzaktaydılar. 3 Kasım'da sadece bir Türk alayı 810 tüfek, 100 kılıç ve birkaç topun bulunduğu şehri ele geçirmişlerdi. Türk komutanı Mütarekenin bütün şartlarını 4 Kasım'dan önce öğrenmedi; 9 Kasım'da Türk yönetiminden boşaltma emrini aldı. Bu olaylardan bağımsız olarak mütareke şartlarının barışın nihai düzenlemesi ile hiçbir alakasının olmadığını İsmet Paşa, kendilerine hatırlatmama müsaade eder mi? Bir savaşta, mütarekenin imzalanmasından sonra birliklerin hareketlerinin takip etmediği tarihte görülmemiş bir örnektir. Çok iyi bilindiği gibi, Mudanya mütarekesine doğu Trakya'daki birliklerin hareketleri şu anda dahi devam ediyor. Tarihte tek bir antlaşma yoktur ki, mütareke ile tespit edilen sınır hatları barış antlaşmasında belirtilen nihai sınırlar ile aynı olsun. Ayrıca Mondros mütarekesinin 7.maddesi müttefik hatlarının güvenliğini tehdit edecek herhangi bir durumun meydana gelmesi halinde mütareke sınırların ötesinde, Türkiye'de stratejik noktaları işgal etmesin kesin suretle müttefik birliklerine müsaade etti. Musul'un durumu tam böyle oldu, sonuç olarak mütarekenin imzalanmasından birkaç saat sonra sadece birkaç mil mesafede bulunan bu şehrin işgali mütareke metinde de ön görüldüğü gibi olmuştur.

Sonuçlandırmadan önce, değinmek istediğim bir konu daha kaldı ; İsmet Paşa tarafından gündeme getirilmeyen fakat bütün dünya basını tarafından fazlaca ve sürekli olarak tartışılıyor. İngiliz hükümetinin Musul'u elde bulundurma talebini Petrol meselesi ile ilişkisi olduğu tahmin ve ileri sürülüyor. Musul Vilayetindeki bu petrol meselesinin benim argümanımla hiçbir alakası yoktur. İngiliz tezini, kendisi için ve hiçbir şekilde ülkede

bulunabilecek tabii kaynaklarda ilgilenmeden sundum. Musul civarlarında bulunabilecek petrol miktarını veya acaba istihali kar sağlayabilecek mi, yada bütün bu hikayede bir aldatmanın oynanıp oynanmadığını fark edilemeyeceğini bilemiyorum. Ülkenin dış ilişkilerini bildim bileli bir petrol prensi ile hiçbir zaman konuşmadım, onlardan hiç biriyle görüşmede bulunmadım. Herhangi bir tek imtiyaz sahibi veya imtiyaz adayından herhangi bir teki ile Musul petroleri veya dünyada ki bütün diğer petroler için hiçbir zaman konuşmadım, ne de müzakere ettim. Bu salonda bulunanlar arasında, herkesin bu kadar söyleyeceğini sanmıyorum.

Burada, Lozan'da bulunduğumuzdan beri, Türk Heyetundan üç temsilci İngiliz imtiyaz sahiplerine Musul bölgesinde petrol imtiyazı sunmak için Londra'ya gönderildikleri herkes malumdur. Bu bana bildirilmeden ve haberim olmadan yapıldı. Bu bayların, Londra'ya geldiklerinde bu büyük başkentin müesseselerini ve kurumlarını ziyaret etmek için geldiklerini söylediklerini sanıyorum. Bunlardan çok gördüklerini sanmıyorum. Benim arkamdan bir iş yapmanın imkanının olmadığını fark ederek çok çabuk geri döndüler ve İngiliz müesseselerine yapmayı düşündükleri ziyaret de dolayısıyla tehir edilmiş oldu. Umarım Londra'ya bir daha ki seferde geldiklerinde, onları gezdirme zevkini bana verirler ve onları British Museum'a şahsımın götürmesi en büyük memnuniyet olacaktır.

Bu arada davanın hadiseleri nelerdir?. Savaşın hemen önce, bir İngiliz Anonim şirketi olan Turkish Petroleum Co. Şirketine Musul ve Bağdat vilayetleri petrol bölgeleri için Türk Yönetimi tarafından bir imtiyaz verilmişti. Bu şirkette, Almanlar pay sahibiydiler ve savaş onların yenilgisiyle sonuçlanınca onların menfaatleri İngilizlerin eline geçti. Uzun tetkiklerden sonra, İngiliz Hükümeti bu imtiyazın geçerliliğine ikna oldu ve ikna olmuş kalıyor. Onu desteklemek gerektiği duygusuna sahiptir. Ancak İngiliz yönetimi ve şirketin kendisi, petrolün bütün dünyayı ilgilendiren bir tüketim maddesi olduğunu ve bu konuda bir tekel uygulamanın veya istemenin büyük bir hata olacağını kabul ediyorlar. Sonuç olarak, İngiliz Hükümetinin tamamen bilgisi ve desteği ile hareket eden şirket, olaya bütün ilgilenenlerinde katılabilecekleri şekilde diğer ilgili ülke ve grupları katmak için görüşmeleri takiben tedbirler aldı.

Eğer, girişim başarı ile taçlanırsa, Irak en önemli kazanan olacaktır, dünyada istifade edecektir, ve Anadolu'nun sırası gelince fayda edeceğinden şüphe etmiyorum. Bugün bu Musul meselesinde, petrolün takındığım tavır üzerine uygulayabileceği etkinin ve bu etki kesinlikle yoktur tam ölçüsü hakkında bilgi sahibi olabilmesi için komisyon üyelerine sunduğum petrol olayının özü budur.

Şimdi, Türkiye'nin taleplerini kabul etmeyi imkansız kılan İngiliz Hükümetinin

gerekçelerinin sunuşuyla bitirdim. Karşılaştığımız her türlü zorluklara Türk Heyeti ile birlikte bir ortak çözüme vara bilme ve her iki taraf için onurlu bir anlaşma yapma isteğinin çok baskın olmasına rağmen burada onur ve duygu aynı zamanda karşı koymaya iten mecburiyetlerimizin gereği

Bu talep İsmet Paşa tarafından ileri sürülen bütün bu ekonomik, stratejik, politik ve tarihi ve coğrafi argümanlar ve bunların her biri hakkında bugün savunduğum tezimin dayandırmak isteğimi müsaade etmek ülkenin kendi çıkarlarına olduğunu idrak edemiyorum. Benimkinin gücü ne olursa olsun Türk Heyetinin tezi kadar zayıf bir tezi hiçbir zaman bir Uluslararası konferansa sunulmadığını söylemek isterim.

Fakat madem ki anlaşıyoruz ve her iki tarafta övdüğü çözüme belli bir güveni var gözüküyor, hükümetimin haklılığına güvenerek tahkikat ve karar için bu olayın bağımsız bir kuruma gönderilmesiyle yetinecektir, ve kararın önünde eğilecektir.

Daha önce belirttim ve her zaman ispatlayabilirim ki son Plebisitin bilgileri ve ışığın da karar verilen Plebisite baş vurmak yalnızca netice olarak kan akmasıyla ve kargaşa ile sonuçlanabilir, büyük ihtimalle de hiçbir karar çıkmayacaktır. Desteklediğim şudur ki : bir Plebisitin bir sınırı tespit edemeyeceğidir; bu bir Milletvekili veya bir kralı seçmek için kullanılabilir, ancak değişik halklara seçim yolu ile sınırın ne olması gerektiğine karar vermesini sormak söz konusu olamaz ve tarih boyunca hiç başarı ile uygulanmadı. Bu tam olarak bir sınır sorunu olduğu içindir ki bir Plebisitin söz konusu olamayacağını söylüyorum. Problem ihtiva ettiği bütün çıkarların incelenmesinden sonra çözümlidir. Bölgenin gelecekte Irak mandası altında kuzey sınırının ne olacağını tespit etmeliyiz. İsmet Paşa tezinin savunmasını çok sayıda ekonomik, stratejik diğer mütalalara dayandırdı, bunlar hakkında, cahil insanlar için oy kullanmak imkansızdır, fakat bu olay elbette gerçeğin hangi tarafta olduğunu tespit etmek maksadıyla dikkatli ve nezaketi bir araştırmanın yapılmasını gerektirecektir. Davanın unsurları hakkında bu türden bir tarafsız anket başlatalım. Bu anketin tabiatının ne olması gerektiği ve kime emanet edilmesi gerektiği sorulacak olursa, takip edilecek en iyi metot hakkında hiçbir şüphe olmadığını düşünüyorum.

Madem ki söz konusu bölge manda altında ki bir toprağın parçasını oluşturuyor ve İngiliz Hükümeti burada Milletler Cemiyeti himayesi altında bir mandacı devletin hakimiyetini uyguluyor ve onun müsaadesi olmadan bu durumu ne değiştirebileceğimize ne de terk edebileceğimize göre, bahsettiğim araştırmayı emanet edebileceğimiz kuruluşun Milletler Cemiyetinin olması gerektiğini düşünüyorum ve bunu bir teklif olarak sunuyorum.

Bir sonuca varma ve samimi isteği ile kendisine teklif etme şerefine sahip olduğum bu teklifi kabul etmeye Türk Heyetini davet ederek bitiriyorum; Biraz önce söylediğim gibi

hükümetim sonucu kabul edecektir. Onu kabul etmeye davet ediyorum, çünkü bu teklifin sadece esasen doğru ve eşit olduğu için çünkü böylesi bir araştırmaya girişilebilecek aslında en yetkili ve en tarafsız mahkemenin Milletler Cemiyetinin olduğu gözüktüğü için değil, ancak aynı zamanda çünkü, son iki hafta boyunca Türk Heyeti barışın yapılmasından sonra Türkiye'nin bu Cemiyetin üyesi olması isteğini ifade ederek bu kuruluşa olan güvenine kendisi dahi şahitlik ettiği içindir. Komisyona ve Türk Heyetuna sunma şerefine sahip olduğum teklif budur, ve buna verilecek cevabı ilgi ile bekliyorum.

Belge: 86

23 Ocak 1923 (Öğleden sonra) I komisyonun oturumunun iddianamesi

İsmet Paşa Musul sorununu öncelikle hususi konuşmalar ile çözmeyi umduğunu açıklıyor. Fakat Lord Curzon'un sorunu toprak komisyonun incelenmesine havale etme isteğini öğrendiği 31 Aralık tarihinden beri, bu komisyonun toplanmasını sabırsızlıkla bekledi. Öğleden önce, Türk Heyeti Musul'un elde bulundurulması ile alakalı görüşlerini, taleplerini dünya halk oylaması takdirlerine havale ederek detaylı bir şekilde belirtti. Lord Curzon tarafından yapılan açıklamadan sonra, Musul Vilayetinin Türkiye'ye bağlanması veya bağlanmaması için her iki kesim tarafından belirtilen argümanlar için derinleştirilmiş bir araştırmaya girişmek gerektiğini düşündü. Önce ki oturumda Lord Curzon'nun argümanlarını ve itirazlarını analiz etti ve reddetti. Yine de daha fazla açıklamanın ve raporunun bazı noktalarını geliştirmenin gerekli olduğunu sanıyor.

Aynı zamanda öğleden önce açıkladığı gibi Mandanın argümanının Türkiye'ye karşı ileri sürülmeyecektir. Bu, hiçbir zaman mandaların prensiplerini dahi tanımadı ve dahası varlığından habersiz. TBMM. Hükümeti Türk Toprakları hakkında üçlü kuvvet arasında yapılan anlaşmaları resmi mukavele veya belge olarak kabul edemez. Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun eski borçlarının paylaşılması fırsatıyla mandaları tanıdığını ileri sürmek de büyük bir yanlış anlaşılma olur. Türk Hükümeti borçların düzenlenmesine girecek, sadece Suriye, Mezopotamya ve diğer toprakların "Cotes-Perts" tespit etmek istedi. bu ülke üzerinde herhangi bir mandanın varlığını veya meşruluğunu tanıma zorunluluğunu düşünmeden

İsmet Paşa daha sonra İngiliz Heyeti tarafından ileri sürülen Etnoğrafik argümanların zayıflığına değiniyor. Eğer bu Heyet tarafından ileri sürülen rakamları hatırlayacak olursak Arapların Musul vilayetinin sadece dörtte birini oluşturdukları fark edilecektir. Bir ülkenin, toplam nüfusunun sadece dörtte birini oluşturan etnik bir unsura verilmesi gerektiğini

desteklemek gerçekten çok zor olacaktır. İsmet Paşa öğleden önce Lord Curzon tarafından sunulan bildiride bulunan önemli bazı yanlışlara değinmenin çok gerekli olduğunu aynı zamanda düşünüyor. Bu, Kürt vekillerinin TBMM seçilmesinin uygunluğunu şüpheye bırakıyor: bütün evren tarafından bilinmelidir ki TBMM.Türk halkı tarafından gerçekçe ve serbestçe seçilmiş temsilciler tarafından oluşturuluyor. Türkiye'nin bütün vatandaşları, Türkler olduğu kadar Kürtlerde aynı sıfatla seçmendirler, seçtikleri kişiler TBMM'de eşit haklara sahiptirler, böylece bir Millet'in en seçkin temsilcileri tarafından doğrudan yönetildiğinin en ayırt edici örneğini bütün dünyaya sunuyor. Maalesef bu mecliste Musul temsilcileri yoklar; ancak bu yokluk yabancı işgal nedeni ile serbest seçimlerin yapılma imkansızlığından dolayıdır. Örnek bir defa daha da Kürtlerin Büyük Mecliste temsil edilmediklerini değil fakat Türkiye'de seçimlerin ne kadar adaletli ve düzenli yapıldıklarını ispatlıyor. İsmet Paşa, Lord Curzon'nun stratejik nedenlere itirazını kabul edilebilir bir sebep olmadan ısrar ettiğini sanıyor, Türklere karşı, Musul'daki mevcudiyetinin Bağdat'ın güvenliğini tehdit edeceği argümanı ileri sürülemez, çünkü İngiltere kendisi dahi yabancı savaş gemilerinin boğazlardan ve İstanbul'dan geçişlerinin Türkiye'nin varlığı için bir tehlike oluşturmayacağını desteklemişti. İsmet paşa, Bağdat'ın güvenliği için endişe edilirken oysa İstanbul için hiç endişe edilmemesine şaşırıyor.

Musul'un İngiliz birlikleri tarafından işgali sorununa geçen İsmet Paşa işlerin yoluna konmasını zaruri görüyor. 30 Kasım 1918, Mondros Mütarekesinin imzalandığı gün, Musul Türklerin elinde bulunuyordu. Bu konuda Mondros Mütarekesinden bahsetmesi şu anda bunu değeri olan bir vesika veya belge olarak kabul ettiği için değil fakat askeri hareketlerin askıya alınmasını belirten bir tarih olarak kabul ettiğine dikkat çekmek istiyor. Musul şehri bu tarihten sonra işgal edildi, dolayısıyla harp etmeksizin Lord Curzon, mütareke haberinin Musul'a 1 Kasım 1918 tarihinde ulaştığını ve yetkililerin şehri boşaltma emrini aynı ayın 4'ünde verdiklerini açıkladı; bu olayda şehrin muharebe yapılmadan işgal edildiğini ispatlıyor: oysa Türk Birlikleri kuvvet kullanmaktan kaçınmaları ve ülkelerini savunmaları konusunda sürekli emirler ve talimatlar alıyorlardı, İngiliz komutanlığı durumu anlamamakta ısrar ediyordu ve birliklerini ilerletmek için durumdan faydalanıyordu. Ne olursa olsun, mütarekenin imzalanmasından sonra olan bu bölgenin işgali, hukuki olarak savunmasız bir ülkenin işgali gibi kabul edilmelidir.

İsmet Paşa, petrol sorunu hakkında kısa açıklamalar yapmanın da kendisine ait olduğunu düşünüyor. Türkler, Musul'u sürekli olarak kendi ülkelerinin ayrılmaz bir parçası, anavatanının bir kısmı parçası olarak gördüler. İsmet Paşanın, gerek resmi politik kişilerle gerekse de özel şirket temsilcileriyle yaptığı ilk görüşmelerden itibaren, Musul meselesini bir

toprak sorununu olarak mı, yoksa bir petrol sorunu olarak mı kabul ettiği ısrarla kendisine soruldu. Türkler için ilk olarak ve her şeyden önce bir toprak meselesi olduğunu hiç değişmeksizin cevapladı. Yine de Lord Curzon'un da kabul ettiği gibi, tüm dünyanın petrol konularına gösterdikleri alaka görmezlikten gelinemez. Bu durumda, Türk görüş noktası, gelecekte anavatana döndükten sonra bu bölgelerin petrol kaynaklarından her zaman dünyayı mahrum etmeme düşüncesinde oldu ve olacaktır. Türkiye dünyanın bu petrollerden hakça faydalanabilmeleri için mümkün olan her türlü kolaylığı sağlayacağına söz veriyor. Lord Curzon, savaştan önce verildiği düşünülen verilen imtiyazları ima etti. Bu imtiyazların bir kesinlik karakterinin olup olmadığı veya geçerli olup olmadığı sorunu hukuki açıdan özel bir inceleme konusunu oluşturmaktadır. Türk Heyeti, Lozan'a geldiğinden beri Türkiye, Musul'un geri alınmasından sonra bu petrollerin işletme haklarının tanınıp tanınmayacağını öğrenmek isteyen çok sayıda grubun kayda değer sayıdaki talepleri ve girişimleri ile karşılaştı. Söz konusu grupların ekonomik ve yatırım güçleri hakkında bilgi sahibi olmak içindir ki, Lord Curzon'un sandığı gibi üç değil iki uzmanı Londra'ya göndermek zorunda olduğunu düşündü. Türklerin kendi öz ülkelerinin kaynaklarını şu veya bu şekilde işletme teklifinde bulunan şu şirket veya bu grup ile görüşmek istemeleri anormal bir şey gibi kabul edilemez. Londra'daki günlerinden faydalanarak British Museum ziyaret etmek için, Türk uzmanlar sadece itiraf edilecek bir sanat merakına kendilerini kaptırdılar.

İsmet Paşa, Lord Curzon'un Musul vilayeti ile alakalı olarak bir Plebisit olasılığını reddetmeye özel bir ısrar gösterdiğini özellikle fark etti. Gerekçesini açıklayamıyor, çünkü bir ülke halkının kim tarafından ve nasıl yönetileceğinin belirlenmesi söz konusu olduğunda umumiyetle uygulanan yöntemdir. Bir milletin veya bir halkın kaderini tespit etmek için en uygun ve en adaletli yöntemin bu konuda tam bağımsızlıkla fikrini ifade etme hürriyetini vererek doğrudan ona danışmak olduğunu kabul etmekte buraya kadar aynı fikirdeydik. Emir Faysal seçeneği hakkında Irak halkına danışmayı mümkün olarak görmesine rağmen oysa şu veya bu ülkeye bağlanması veya hangi şekilde yönetilmek istenmesi gibi çok daha önemli bir konuda fikrini ifade ettirmeyi imkansız gibi görmeği kabul etmek gerçekten çok zor. Burada çarpıcı ve açıklanamaz bir tezat var. Bir Plebisitin reddi, Türkiye'ye karşı desteklenen gerekçenin zayıflığının en ikna edici kanıtını oluşturuyor. Bu davranış, Türkiye'nin haklarına karşı ileri sürülen çıkartılan iddiaların haksızlığının bir itirafını oluşturuyor; bu Musul'un Türkiye'ye ait olduğunun mükemmel bir kanıtıdır.

Musul gibi önemli bir toprak sorunun Milletler Cemiyetinin hakemliğine sunmak doğru olmaz. Gerçekten de, Türk tarafı için mevzu bahis olan millî mirasın bir parçası iken İngiliz Hükümeti için, daha ziyade kendi toprakları haricindeki bir toprak üzerinde

uyguladığı kontrolü tartışmaya taşımak olacaktır. Büyük Meclisin Hükümetinin Heyeti, bu bölgenin halkı ve kaynaklarıyla vatanın ayrılmaz bir parçasını oluşturan Musul gibi büyük bir bölgenin kaderinin bir hakemliğe tabi olmasına razı olamaz. Türk Hükümeti tezinin değerine ve haklılığına ikna olmuş ve Musul'un Türkiye'ye iadesini öngören bakış açısını koruyor.

Lord Curzon şu ifadeler ile kendisini ifade eder.

Şimdi işittiğimiz açıklamalara derhal cevap vereceğim.

İsmet Paşa ilk önce, Musul sorunun onun ile benim aramda doğrudan bir anlaşma ile çözümlenememiş olmasından dolayı teessüfünü ifade etti. Bu teessüfünü paylaşıyorum. Tam olarak birbirimizi ikna edemediğimiz içindir ki bugün mesele komisyona havale edildi.

İsmet Paşanın gözlemlerinin birinci bölümü, bu sabah yaptığım açıklamaların bazı noktalarına itiraz etmeye ayrılmıştı. Tartışmayı tekrar açmak istemiyorum, ancak komisyondan üç veya dört nokta üzerinde kendimi ifade etmeme müsaade etmesini istiyorum.

İlk olarak İsmet Paşa bu sabah söylediklerini tekrar etti, şöyle ki : Türk Hükümeti verilmiş bir toprak hakkında müsaade edilen bir mandayı dikkate alamaz ve hiçbir zaman herhangi bir mandanın ne prensibini kabul etti nede varlığını tanıdı; fakat bu doğru değildir. Türk Hükümetinin hem prensibini hem de mandanın varlığını kesin bir şekilde kabul ettiğini gösteren bir örnek verebilirim. Bay Bompard'ın da bu sabah söylediği gibi, Asya'daki Suriye ile Türkiye arasındaki sınır belli bir zamanda, Fransız hükümetinin bir temsilcisi ile Ankara hükümeti arasında yapılan özel bir düzenleme ile tespit edildi. Acaba bu olay manda altındaki bir toprağın kesin kabulünü oluşturmuyor mu ? Fransa, şu an Suriye'de niçin bulunuyor ? Fransa'nın burada, Büyük Britanya'ya Irak ve Filistin üzerinde manda veren aynı güçler tarafından son Remo'da kendisine verilen bir manda gereği ile bulunduğunu bay Bompard memnuniyetle kabul edecektir. Fransa'ya verilen manda daha sonra Milletler Cemiyeti tarafından tanzim edildi ve tanımlandı. Türkiye dolayısıyla Fransa'ya verilen mandayı tanıdı ve Fransa ile Türkiye arasında yapılan anlaşma metinde Suriye üzerindeki Fransız mandasının tanındığı bulunuyor.

İkinci olarak, İsmet Paşa Arapların, Musul vilayetinin toplam nüfusunun sadece dörtte birini oluşturduğunu açıkladı ve nasıl olurda nüfusun dörtte birinin bütün toprakların kaderi hakkında karar vereceğini ileri sürülebileceğini sordu. Fakat Türkiye'nin iddiası acaba nedir ? Vilayetin toplam nüfusun on iki de birini oluşturan Türklere verilmesidir. İsmet Paşa, Türkler söz konusu olduğunda nüfusun küçük bir kısmına üstünlük vermek istiyor, fakat, eğer Araplar söz konusu ise çok daha kalabalık olmaları önemli değildir; Türk Heyeti bunu göz

önüne almak istemiyor.

İsmet Paşa daha sonra Ankara Meclisindeki Kürt Milletvekillerinden bahsetti. Yine de bu sabah bu konuda kendisine sorduğum sorulara cevap vermedi. Fakat Ankara'da Musul vilayetinden vekillerinin olmadığını ne de sonuç olarak şu anda ilgilendiğimiz Kürdistan'ın bu kısmından hiçbir temsilcinin olmadığını kabul etti. Ve bu arada, bu sabah Ankara'daki Kürt vekillerin girişimleriyle Musul Vilayeti halkının fikirlerini tam olarak bildiğini açıkladı. Bu nedenle bu açıklama üzerinde özellikle durmaya gerek yoktur.

Şimdi İsmet Paşa tarafından kabul edilen nihai durumu inceleyeceğim. Madem ki bir Plebisit ile bir devlet başkanı veya bir kral seçilebiliyorsa, aynı yöntem ile bir ülkenin kaderini belirlemenin de mümkün olacağı fikrine dayanarak Musul sorununun bir Plebisit ile halledilmesi gerektiğini kuvvetle destekledi. Sorunun burada olmadığını İsmet Paşa'ya hatırlatmayı kendimde buluyorum. Musul'un kesin kaderinin ne olacağı değil ancak Türk Toprakları ile, manda altındaki Irak'ın Arap toprakları arasındaki sınırın ne olacağını bilmek söz konusudur, işte burada tamamen farklı bir tez var ve bütün sorunlar arasında bir plebisit ile çözülmesine en az uygun olanıdır. Plebisitler için İsmet Paşadan daha fazla tecrübeyle sahip olduğunu düşünmekte haklıyım. Savaşın beri sınırların tespiti ile ilgili bir çok plebisit ile uğraşmak durumunda kaldım ve bir başkasıyla bir daha asla ilgilenmemeye karar verdim.

Plebisit bir sınır oluşturmaya çalışmak için ölümcül ve uğursuz bir uygulamadır; hangi sebepten dolayı olduğunu komisyona söyleyeceğim. Öncelikle seçmenlerin kimler olacağını, seçim yasının kaç olacağını, hangi şartlar ve ülkede ikamet süresinin ne olması talep edileceğine karar vermek gerekir. İsmet Paşanın da söylediği gibi, Musul vilayeti halkının büyük bir kısmı göçebedir: tepelerden yaylara ve aksi yönde sürekli olarak yer değiştiriyorlar; bazen İran'a gidiyorlar. Bu nüfus içerisinde oy kullanmak zorunda olacak kişiler kimler olacak ve hangi prensiplere göre seçilecektir. İkinci olarak, seçim esnasında düzeni muhafaza etmekle kimin görevlendirileceğine karar vermek gerekir. Savaşın beri yapılan bütün Plebisitlerde sükuneti muhafaza etmek ve halkın galeyana gelmesini önlemek maksadıyla bir ordunun görevlendirilmesi gerektiği ortaya çıktı. Kürdistan'da düzeni muhafaza etmeye gelecek ordu hangisi olacaktır? Türkiye ve İngiltere'nin meselesi ile ilgili olduklarından dolayı ne Türk Ordusu nede İngiliz ordusu olabilir. Acaba bu Plebisit boyunca düzeni muhafaza etmek için bir ordu sunmaya hazır bir kişi bu salonda var mı ? Kabul edenin iyice delirmiş olması gerekir.

Son Plebisitlerde meydana gelen ve aramızda birkaç kişinin çok iyi bildiği iki örnek verebilirim. Bu plebisitlerden biri Çekoslovakya ile Polonya arasındaki bir farklılığı düzenlemek için Teschen'de yapılması gerekiyordu. Öyle bir kargaşa, öyle ayaklanma bir ve

öyle bir karışıklık meydana getirdi ki, Plebisit komisyonu, hiç olmamasına karar vermek zorunda kaldı. Bundan sonra, çok daha beter bir örnek oldu. Yukarı Sicilya'daki Kargaşa o denli idi ki seçim bir çok ay boyunca ertelenmek zorunda kaldı. Oy kullananlar arasında kargaşa öyle bir seviyeye ulaştı ki 20-30.000 Fransız, İngiliz ve İtalyan askeri bölgede barışı muhafaza etmek için gerekli olmuştu. Plebisit dönemi boyunca, ülke sürekli soygun ve ölüm olaylarından acı çekmiştir. Büyük zorluklardan sonra plebisit yapıldı ve Plebisit komisyonu sonuçlar hakkında raporunu yazmak durumunda kaldığında tavsiye edeceği sınır hattı konusunda anlaşmaya varamadılar. Sorunu büyük güçlerin kararına havale etti. Bu sorun incelendiği sırada ben de Paris'te bulunuyordum. Güçler kendileri dahi bir karara varamadılar. Böylece birbuçuk yıl sonra onca kurban edilen varlıktan ve o kadar kargaşadan sonra, sorunu Milletler Cemiyetine havale etmek zorunda kaldık. Şimdi başlamak istediğim noktada bitirmiştik. Bu nedenle, bu örneği İsmet Paşa'nın dikkatine saygı ile tavsiye ediyorum.

Kürdistanda bir Plebisit hayal edelim. İsmet Paşa'nın da dediği gibi halk durmadan yer değiştiriyor. Kürtlerin çoğunluğu ve Arapların büyük bir kısmı tamamen cahildir. Nasıl oy kullanacaklarını bilemezler, hayatları boyunca bir seçim sandığını hiç görmemişler ve eğer bir tane görececek olsalar, kafanıza fırlatacakları muhtemeldir. Bir kez daha, düzeni muhafaza etmek için gerekli birlikleri kim bulacaktır? Halka danışıldıkları konuyu nasıl açıklayacaksınız? Kürtler, hiç şüphesiz bağımsız bir Kürdistan için; Araplar bir Arap devleti için; Türkler, Türk Milleti için. Hristiyanlar herhangi bir rejim için, bu rejimin kendilerini Türklerden koruması şartıyla oy kullanacaklardır. Bu tür şartlar altında sınırları nasıl belirleyebilirsiniz? Sonuç, içinden çıkılmaz bir karışıklık olacaktır ve büyük güçler kendileri dahi gülünç duruma düşeceklerdir.

Plebisitler, karışık bir halk değil de, tek bir halk söz konusu olduğunda ve çözülecek sorunun karışık değil de hasit olduğu durumlarda uygulamaya konulabilirler.

İşte bu nedenledir ki, son olaylardan birkaç tecrübe sahibi olmuş bir kişi tarafından Kürdistan'daki bir Plebisit teklifi desteklenemez.

İşte bu nedenledir ki, son olaylardan birkaç tecrübe sahibi olmuş bir kişi tarafından Kürdistan'daki bir plebisit teklifi desteklenemez.

Nihai teklifime ve Türk cevabına geliyorum. Bu zor ve karşı çıkılan sorunun Milletler Cemiyetinde incelenmesi ve kararına havale edilmesini teklif ederek bitirdim. Bu teklif, Fransız ve İtalyan meslektaşlarım tarafından sırasıyla heyetleri adına sıcak bir şekilde karşılandı; dolayısıyla bu konu müttefiklerin tamamının desteği ile Komisyona sunuluyor. Başka hiçbir heyetleri mesele hakkında konuşmadı. Ancak, teklifimin akıllı, adaletli ve

hürriyetçi olduğunu. Bay Bompard ile uyuşmayacak, burada bir tek Heyetin bir tek temsilcisinin olmadığını söylemeyi kendime müsaade ediyorum.

Milletler Cemiyeti, konseyi geniş ölçekte, tarafsız devletlerin temsilcilerinden oluşan bir organdır. Kesinlikle tarafsız ilgisizliğe sahip ve büyük bir ahlaki otoriteye sahiptir. İngiltere davasını ona teslim etmeye hazırdır; fakat Türkiye kendi davasına o kadar az güveni var ki, herhangi bir hakemliğe teslim etmeye cesaret edemiyor. İsmet Paşa genel olarak hakemliği reddetti ve bu nedenledir ki, Milletler Cemiyetinin hakemliğini de reddettiğini düşünüyorum. Şimdi ona, tam olarak neyi geri ittiğini söyleyeceğim.

Benim teklifimin kabul edildiğini farz edelim. İşte Cemiyetin takip edilmesi gereken prosedürü ve taraf devletler tarafından ele alınması gereken eylemleri tanımlayan misakı. Barışın yapılmasından sonra, ilk eylem olarak Türk Heyeti cemiyete dahil olmayı talep edeceğini belirteli sadece üç hafta oldu.

Eğer bu mesele cemiyete havale edilseydi, Türkiye üye olmadığından dolayı, misakın 17 nci maddesi gereği, cemiyet bu anlaşmazlığı gidermek amacıyla Türkiye'yi üye olmaya davet etmekle başladılar. Daha sonra, Konsey dava konusu olan mesele hakkında bir araştırma emrederdi ve kendisine mevcut şartlarda en çok etkili ve en mükemmel gözüken eylemi tavsiye ederdi. Türk Heyeti, kendisini duyurma ve davasını uygun bir şekilde savunma fırsatının olmayacağını söylemesinden çekindiğim için, İsmet Paşa'ya misakın 4'ncü maddesinin, Konseyde temsil edilmeyen cemiyetin her üyesi (şimdi bu anket nedeniyle Türkiye'nin Milletler Cemiyetinin üyesi olduğundan bahsediyorum) kendi çıkarlarını özellikle etkileyecek sorunları inceleyeceği konseyin bütün oturumlarına üye sıfatı ile katılmak için bir temsilci göndermesi için davet edileceğini belirttiğini hatırlatmayı kendime müsaade ediyorum. Eğer bu nedenle bu mesele Milletler Cemiyetine havale edilecek olursa, Türkiye sadece Cemiyete üye olmaya değil ancak Konsey oturumlarına da katılmaya derhal davet edilecektir.

Konsey, ihtilafı incelemek için hangi metodu kabul etmesinin uygun olacağına karar verecektir. Türkiye'ye ve Büyük Britanya'ya dan sırasıyla görüşlerini bildirmelerini talep edebilir: Kürtlerin, Türklerin, Arapların ve Hristiyanların görüşlerini yerinde toplamak için bir komisyon göndermeye karar verebilir, veya Avrupa'da bir anket yaptırılabilir veya bir tek hakemi sorunu çözmesi için görevlendirebilir. Ne yapacağını bilemiyorum; ancak Türk Heyetinin tamamen İngiliz Heyeti ile aynı şekilde muamele göreceğini ve her iki dava sergilendikten sonra, mümkün olan en tarafsız incelemeye geçileceğini biliyorum. Ayrıca, misakın 5'nci maddesi, Türk Hükümetinin de temsil edileceği konseyin kararının oy birliği ile alınması gerektiğini belirtiyor, böylece onun rızası olmadan hiçbir karar alınmamış olur.

Şimdi en büyük resmiyet ile konuşuyorum. Türk Heyeti bu teklifi gerçekten reddediyor mu? Eğer böyle ise, onun reddi, bu konferansta onun tarafından sergilenmiş herhangi bir davranışın meydana getirdiği etkiden daha beter bir etki meydana getireceğini samimiyetle belirtmeye cesaret ederim. Hükümetim adına, biraz önce belirttiğim faydaları Türkiye'ye sağlayan bu teklifi yaptığını ve incelemeden dahi Türkiye'nin geri çevirdiğini bütün dünya öğrendiğinde, Türk Heyetinin tutumu ve kararı hakkında yarın dünya basınında yayınlanacak yorumların neler olacağını büyük bir üzüntü ile düşünüyorum.

İsmet Paşanın bana, cevabının sumulüne tamamen incelemediğini ve benim gördüğüm kesin reddi Heyetin amaçlamadığını söyleyeceğini ümid ediyorum.

Ancak, birkaç şey daha ilave etmek isterim. Mesele burada kalamaz. Türk Heyetinin gerçekten reddettiğini ve reddinde ısrar ettiğini farz edelim; Yapılacak ne kalıyor? Meseleyi bu halde bırakamam; bu dünya barışını fazlaca tehlikeye atıyor. Basında gördüğüm ve sahip olduğum bilgilere göre, eğer mesele Türk Heyetinin istediği tarzda çözülmez ise, Anadolu'da Musul istikametinde Türk Birliklerinin hareketi olabilir, sınır üzerine bir taarruz olabilir, meseleyi askeri tedbirlerle çözme girişimi ortaya çıkabilir, düşmanlıklar olabilir, savaş olabilir. Ben buradâ barış yapmak için varım, ben burada savaş yapmak için bulunmuyorum. Ben savaşa varabilecek durumun devamına müsaade etmek için burada değilim. Bu nedenle, eğer Türk Heyeti gerçekten reddediyor ve reddinde ısrar ediyor ise kendi hükümetim adına, müstakil olarak davranmak zorunda olacağım. Bununla ne kat ettiğimi açıklayacağım.

Misakın 11'nci maddesi şu ifadelerle yazılmış :

"Her tülü savaş veya savaş tehdidi, doğrudan olsun veya olmasın cemiyetin üyelerinden birini etkilenmesi, cemiyetin tamamını ilgilendirir ve bu cemiyet ülkelerin barışını mükemmel olarak muhafaza etmesi için kendi tedbirlerini alması gerektiğini açık olarak belirtiyor. Böyle durumda, Genel Sekreter, Cemiyetin herhangi bir üyesinin talebi üzerine derhal Konseyi topluyor.

Ayrıca Cemiyetin bütün üyeleri dostluk sıfatıyla, uluslar arası ilişkileri etkileyecek ve devamında barışı veya barışın bağlı olduğu milletler arasındaki iyi ilişkileri tehdit eden tabiattaki bütün nedenler üzerine Meclisin ve Konseyin dikkatini çekebileceğini ilan ediyor."

Eğer Türk Heyeti teklifimi reddediyorsa, bu maddeye uygun olarak davranacağım. Uluslar arası barışı ve barışın bağlı olduğu milletler arasındaki iyi ilişkileri bozacak türden bir durumun ortaya çıkacağı benzediğini bildirmek için derhal Cemiyetin konseyine başvuracağım. Konsey, meseleyi incelemek için derhal toplanacaktır. Türk Hükümetini açıklamaya davet edecektir ve bunu yapmayı reddetmesi durumunda, Misakta öngörülen bütün yaptırımlar uygulanmaya konacaktır. Fakat bu aşamaya gelmek istemiyorum, Türk

Heyeti tarafından buraya getirilmek istemiyorum. Her ikimiz, mutabakat ile yarın, bu hafta veya gelecek hafta Milletler Cemiyeti önüne gitmemizi daha çok isterdim. Sorunu çözmenin en iyi ve tek yönteminin olduğuna dair İsmet Paşa'yı temin ederim. Eğer reddetmekte ısrar ederse, meydana gelecek her şeyden, gerek ayaklanma, gerek kan akması, veya Musul vilayetinde ortaya çıkacak diğer bütün zorluktan sorumlu olacağına onu temin ederim ve dünya halk oylamasının haklı olduğuna ikna etmenin onun için çok zor olacağı konusu üzerine dikkatini saygı ile çekiyorum. Bu nedenledir ki, bir kez daha, konuşmasını tam olarak anlayıp anlamadığımı ve bu sabahta belirttiğim gibi sorunu Milletler Cemiyetine sunmak için bana katılıp katılmayacağını kendisine soruyorum. Eğer bana bir olumlu cevap vermez ise, takip etmek zorunda olacağım yolu açıkça kendisine belirttim.

Baron Hayashi, Lord Curzon tarafından ortaya konan bakış açısını tam olarak destekliyor. İngiliz Heyetin dünya barışı için büyük ehemmiyetteki bu sorunda, anlaşmazlığı çözümleme görevini Milletler Cemiyetinin hakemliğine emanet etmeyi kabul ederek bir mutlak menfaat gütmeme örneği sergilediğini gözlemliyor.

Bay Bombard, tehdit eden felaketin, etkili olmaması için durumun ehemmiyeti ona müdahale etme görevini verdiğini düşünüyor. Ona göre, Türk Heyetinin acele cevap vermemesi uygun olur. Her şeyden öte, Bay Bompard, böyle bir talep iletme hakkına sahiptir, çünkü eğer Türkiye kendi çıkarlarından endişeli ise toplumun iyiliğinden de endişeli olması gerektiğini durmadan ifade etti. Hiç şüphesiz komisyona sunulan meselede toplumun iyiliği söz konusudur. Eğer Türk Heyeti reddetme tutumunda ısrar ederse, en ciddi sonuçlar ortaya çıkabilir. Bay Bompard, İngiliz Heyeti tarafından teklif edilen hakemliğe başvurmanın mantıklı bir çözüm olduğu kanaatindedir. Her iki taraf iddialarını mükemmel bir eşitlik zemininde kıymetlendirme imkanına sahip olacaklardır. Aynı zamanda Bay Bompard, Türk Heyetinin tutumunu muhafaza etmesini anlayamıyor. Ehemmiyeti kayda değer olan Musul sorununu bir kere daha temkinli ve müsait durumda incelemesini İsmet Paşadan talep ediyor.

Marki Garrani, şahsi kanaatine göre Lord Curzon'un teklifinin sorunu hiçbir tarafın lehine öngörmemekte olduğunu ekleme gereği duyuyor. Anlaşmazlığı tüm dünyanın tasvibini görecektir ve her türlü alevlenme tehlikesini önleyebilecek bir yargılama yapmaya her türlü çıkarı olan tarafsız bir organın kararına sunmak çok mantıklı bir tekliftir. Bu şartlar altında, Marki Garoni, zekası o kadar aşık ve o kadar mantıklı olan İsmet Paşa'nın kendisine yapılan teklif üzerinde tekrar düşünmek isteyeceğini ve herkesi memnun edecek bir karar alacağını umuyor. Herkes tarafından talep edilen barışı tehlikeye atabilecek her türlü karışıklığın önlenmesini bütün dünya talep ediyor.

İsmet Paşa eski Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan hiçbir toprak parçası üzerinde hiçbir gücün mandasını tanımadığını en açık şekilde belirtmenin kendi görevi olduğunu düşünüyor.

Kürt vekillerinin Türkiye Millet Meclisine seçilmelerinin uygunluğu hakkında devam eden şüpheleri başka türlü açıklayamıyor. Bu vekiller, diğer bütün ülkelerde var olan aynı özgür ve bağımsız şartlarda seçildiler.

Plebisit meselesine geri dönelim, gerçekten de uygulamada karşılaşılabilecek çetin noktaların fark etmiyor. Ona göre gerek güvenlik ihtiyacı gerekse göçebelik durumunun gerektirdiği özel tedbirleri almak çok kolay olacaktır. Plebisit fikrini prensip olarak kabul etmek yeterlidir. İsmet Paşa, Musul meselesinin çözümünü hakemliğe teslim etme teklifine katılamaz. Türk tezini destekleyen argümanlar o denli ispat edilebilirler, o denli bir hak ve eşitlik ruhu üzerine dayanıyorlar ki, komisyonda dahi incelemenin çok kolay gözüktüğü ve derhal çözüme ulaşacağını düşünüyor.

Musul gibi bir meselede, bütün dünya Türk davasının iyi temellendirilişini ve adaletini tanımakta birlik olacaktır. İsmet Paşa, dünya kamuoyunun bu konu hakkında Türkiye'yi haklı göreceğinden şüphe etmiyor. Büyük Meclisin Hükümetinin Heyeti, Lozan'a barış yapmaya bir, hak ve eşitlik barışı yapmaya geldi. Dünyada hiç kimse Musul meselesi nedeniyle bu barışın tehdit edilmesini hoş görmez. Türk Heyeti konferansın açılışından beri sahip olduğu en büyük iyi niyeti sergiledi ve dünya barışı için razı olmaya hazır olduğunu büyük fedakarlıklarla gösterdi. Konferans, başlangıçta değil artık. Bütün ülkelerin kamuoyu, Türklerin savunduğu davayı takip etmeye ve inceleme ve onların adaletlerini ve (itidal) lerini hesaba katmaya vakitleri olmuştur. İsmet Paşa, İngiliz Heyetinin de, Musul'un Türkiye'ye iadesi prensibini kabul etmesini rica ediyor.

Lord Curzon şu ifadeler ile kendisini ifade eder:

“ Bitirmek için sadece söylemek isterim ki, Türk Heyeti, büyük bir ikna kuvveti ile konuştuğunu söyleyebileceğim Bay Bompard ve İtalyan ve Japon Heyet başkanları tarafından o denli otorite ile kendisine verilen tavsiyeyi takip etmediği için çok derinden mütesir oldum. Sanırım İsmet Paşa, çağrıda bulunduğu dünyanın bu mesele hakkındaki fikrini öğrenince az çok şaşıracaktır. Hükümetim adına, teşebbüs etmek zorunda kalacağım eylemi bildirdim. Hiç mühletsiz teşebbüs edeceğim.

Belge: 87

4 Şubat 1923 (Birinci Lozan Konferansının kesildiği gün) Türk Heyet başkanı tarafından İngiliz, Fransız ve İtalyan Heyetlerinin Başkanlarına gönderilen mektubun Musul meselesi ile ilgili kısmı.

“ Musul meselesine gelince, yalnızca barışın akdedilmesini engellememesini sağlamak maksadıyla, bir yıl süresi içerisinde, Türkiye ile İngiltere arasında ortak bir kararda çözülmesi amacıyla konferans programından çıkarılmasının uygun olacağını değerlendiriyoruz.”

Belge: 88**V****PROJE**

Bir Türk talebini tatmin etmek maksadıyla İngiliz bildirisi projesi

4 Şubat Saat 17:30

Britanya Majestelerinin Hükümeti, Barış Anlaşmasının 3'ncü maddesinin 2'nci fıkrasının düzenlenmesi ile ilgili olarak, Milletler Cemiyeti konseyini, söz konusu antlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak oniki aylık mühletin bitmesine kadar Türkiye ve Irak arasındaki sınırların belirlenmesine girişmemesi arzusunu rica ediyor.

Mevcut açıklama, bu sorunun söz konusu müddet zarfında Türk ve Britanya Hükümetleri tarafından düzenlenmesi ihtimali ön görülerek yapılmıştır. Bu dönem süresince hiçbir askeri hareket veya başka şeyin söz konusu toprakların mevcut durumunda herhangi bir değişiklik getirmeyeceği, karşılıklı taahhütlere açık şekilde bağlıdır.

Belge: 89

Britanya Heyeti Başkanı Sır Horace Rumbold'un

Irak sınırı hakkındaki açıklaması

(1'nci Komitenin 24 Nisan 1923 tarihli oturumu)

(İkinci Lozan Konferansı)

Sır Horace Rumbold, Türk Heyetinin, Türkiye ile Irak arasındaki sınırın, antlaşmanın yürürlüğe girişinden itibaren oniki ay müddeti içinde Türkiye ile Büyük

Britanya arasında tespit edilmesinin belirtilmesini talep ettiğini müşahade ediyor. Anlaşmazlık halinde dava Milletler Cemiyeti konseyi önüne götürülecek. 4 Şubat günü, müzakerelerin son safhasında bu çeşit bir hüküm öngörülmüştü ve Britanya Hükümeti bu yönde bir açıklama yapmaya hazırlanmıştı, ancak bu açıklama, söz konusu topraklarda bu süre zarfında mevcut duruma hiçbir değişikliğin getirilmeyeceğinin ve statükonun korunacağını karşılıklı taahhütlere bağlı olduğunu hatırlatıyor. Bu çeşit bir hükmün Türk tarafının değişikliğine ithal edilmesi şartıyla ve Türk-İngiliz müzakereleri için öngörülen müddetin kesin süresinin İsmet Paşa ile tartışabilme şartıyla, Britanya Heyeti Türk değişikliğini kabul etmeye hazır olacaktır.

~~İsmet Paşa, mademki sorun askıda kaldı, statükoda hiçbir değişikliğin olmamasının uygun olacağını düşünüyor.~~

Sır Horace Rumbold, bu noktanın açıkça belirtilmesi için ısrar ediyor. İsmet Paşanın özellikle ilgilenmesi için bunu tahsis ediyor.

Belge: 90

Lozan Antlaşmasının 3'ncü Maddesi

(Müttefikler tarafından 31 Ocak 1923 tarihinde teklif edilen metin)

Türkiye'nin Akdeniz'den İran sınırına kadar olan sınırı, takip ettiği gibi tespit edildi.

1 Suriye ile:

20 Ekim 1921 tarihli Türk-Fransız anlaşmasının 8'nci maddesinde tespit edilen sınır.

2 Irak ile :

Mevcut maddenin 1'nci fıkrasında öngörülen sınırın bittiği Dicle üzerindeki noktadan itibaren:

Milletler Cemiyeti konseyi tarafından bu konuda verilecek karar ile uyumlu olarak tespit edilecek bir hat.

Belge: 91

Lozan Antlaşmasının 3'ncü Maddesi:

(8 Mart 1923 tarihinde Türkiye tarafından teklif edilen metin)

Türkiye'nin sınırı, Akdeniz'den İran sınırına kadar, takip ettiği gibi tespit edildi :

1 Suriye ile :

Bütün ekleriyle birlikte, tamamıyla yürürlükte olan 20 Ekim 1921 tarihli Türk-Fransız Anlaşmasının 8'nci maddesinde tanımlanan sınır.

2 Irak ile :

Türkiye ile Irak arasındaki sınır, Türkiye ve Büyük Britanya arasında mevcut antlaşmanın yürürlüğe girişinden itibaren oniki aylık bir müddet içerisinde mutabakat ile tespit edilecektir.

Anlaşmazlık halinde, dava Milletler Cemiyeti konseyi önüne götürülecektir.

Belge: 92

Lozan Antlaşmasının 3'ncü Maddesi

(Kabul edilen metin)

Türkiye'nin sınırı, Akdeniz'den İran sınırına kadar takip ettiği gibi tespit edildi.

1 Suriye ile :

20 Ekim 1921 tarihli Fransız-Türk antlaşmasının 8'nci maddesinde tanımlanan sınır;

2 Irak ile :

Türkiye ile Irak arasındaki sınır, Türkiye ile Büyük Britanya arasında dokuz aylık bir müddet içerisinde mutabakat ile belirlenecektir. Öngörülen müddet içerisinde iki Hükümet arasında anlaşılmaması halinde, dava Milletler Cemiyeti konseyi önüne iletilecektir.

Sınır konusunda karar alınmayı beklerken, kesin kaderinin bu karara bağlı olacağı toprakların mevcut durumunda herhangi bir değişiklik meydana getirecek tabiatta hiçbir askeri veya başka harekate girişilmeyeceğini, Türk ve Britanya Hükümetleri karşılıklı olarak kabul ediyorlar.

Belge : 93

İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetleri tarafından işgal edilmiş Türk Topraklarının boşatılmasına ilişkin protokolün VII.maddesi ve beyanat

24 Haziran 1923'te imzalandı.

İngiliz ve Türk Hükümetlerinin her ikisi de barış antlaşma yürürlüğe girinceye kadar statükoyu değişikliğe uğratabilecek hiçbir şeyi yapmamayı taahhüt etmişlerdir. Söz konusu antlaşmanın 3-2 maddesinin 3.bendi sınır tamamlanana kadar bunu tutmak amacındadır.

Söz konusu Hükümetler antlaşmanın Türkiye-Irak sınırına ilişkin barış antlaşmasının 3-2 maddesinin bendinde öngörülen müzakerelerin paragraf 1'de sözü geçen boşaltma işleminin tamamlanmasından itibaren başlaması ve bu müzakerelerin boşaltılma gününe kadar geçecek 9 aylık süre üzerinde antlaşmışlardır.

24 Haziran 1923 tarihinde Lozan'da yapıldı

Dördüncü Bölüm

Belge: 94

Barış Antlaşmasının 3(2) nci Maddesinin İhlalleri

No 95 den 136'ya kadar

I

Süleymaniye'nin Bombalanması ve işgali

No 95'den 101'e kadar

II

Musul Vilayeti Vekilleri Olarak Hasredilen Şahısların

Irak Kurucu Meclisine Alınması

Belge: 102'den 104'e kadar

III

**Türk Toprakları üzerinde İngiliz hava keşifleri. Nasturiler'in
Türk halkı ve yetkililerine saldırıları. Bu saldırıların bastırılması ve
ortaya çıkan olaylar.**

Belge: 105'den 136'ya kadar

Birinci Kısım

Süleymaniye'nin Bombalanması ve işgali

No 95'den 101'e kadar

Belge:95

İstanbul'daki T.C. Dış İşleri Bakanı delegesi Adnan Bey'den

İngiliz temsilcisi bay Henderson'a

İstanbul 12 Kasım 1923

Ekselansları,

Hükümetinden aldığım talimatlara uygun olarak, Hükümetlerinizin “ sınır konusunda karar alınıncaya kadar, nihai şekli bu karara bağlı olan toprakların hali hazırdaki durumunu herhangi bir şekilde değiştirme aşamasına getirecek hiçbir askeri ya da başka bir türlü bir hareket gerçekleştirilmeyeceği “ konusunda karşılıklı taahhütte bulunmuş oldukları Lozan Antlaşması'nın 3 ncü maddesindeki kesin koşullara tartışmasız bir şekilde aykırı olan aşağıdaki olayları bilginize sunmaktan şeref duyarım.

Oysa, 16 Ağustos 1923 Perşembe günü bir İngiliz Hava Filolitası Süleymaniye vilayetini 20 dakika boyunca bombaladı; büyük ölçüde maddi zarar yanı sıra, sivil halk arasında 37 ölü ve yaralı bulunmaktadır.

Bu bombalamadan yaklaşık yarım saat sonra başka bir İngiliz Filolitası Süleymaniye üzerinden uçarak, şehir sakinlerini Şeyh Mahmut'a itaat etmeyi reddedip Babekir Ağa'ya itaat etmeye davet eden bildiriler atmıştır.

Geçen 25 Ağustos'ta İngiliz ordusunda Binbaşı olarak görev yapan “ Kerkük idari gözlemcisi “ Bay Edmond, Süleymaniye'de yaşayan Mehmet Emin Efendiye Şeyh Mahmut'a bağlılıktan vazgeçerek, Şeyh Arif diye birine bağlanmaya davet eden bir tehdit mektubu göndermiştir.

Tümü barış antlaşmasının imzalanmasından sonra meydana gelen, yukarıda sözü edilen eylemlerinden dolayı, Musul ilinde bulunan İngiliz yetkilileri hükümetin adına kınıyor ve sizden protestomu İngiliz Hükümetine iletmenizi istirham ediyorum.

Lütfen kabul ediniz.

ADNAN

Belge:96**İngiltere'nin İstanbul Temsilcisi Bay Henderson'dan
Dış İşleri Bakanlığı Delegatesi Adnan Bey'e***İstanbul 20 Aralık 1923*

Sayın temsilci,

Siz Ekselanslarının, T.C. Hükümetinin Lozan Antlaşması'nın 3 ncü maddesinin şartlarına aykırı olarak, 18 Ağustos'ta Süleymaniye'ye bir hava saldırısı yapıldığı bildirisi ve Kerkük idari temsilcisi tarafından Süleymaniye'de bulunan Mehmet Emin Efendi isimli birine bir mektup gönderildiğini ileri sürdüğü 12 Kasım tarih ve 205/7 9 nolu notanın kopyasını hükümete iletmeyi ihmal etmedim.

2. Dış İşleri Bakanlığı baş sekreteri tarafından cevaben şu hususları siz Ekselanslarının bilgilerine sunmakla görevlendirildim. Lozan Konferansı esnasında da Türk heyetine açıkça anlatıldığı gibi, majestelerinin Hükümeti Musul vilayetinin tamamını fiili işgal altında olarak görmektedir. Ve 5 Ekim'de başlatılan müzakerelerden herhangi bir sınır değişikliği sonucu çıkmadıkça, bunun idaresini Irak yetkililerine tabi kılmış bulunmaktadır.

3. Buna göre bahsi geçen hareket, kamu güvenliği tehdidine karşı gerekli görülen basit bir yerel idare önlemi olması sebebi ile kesinlikle statükonun ihlali değildir. Ayrıca, bu hareket katiyen Türk çıkarlarına karşı yürütülmemiştir.

4. Bunları Cumhuriyet Hükümetine iletmenizi istirham ederken, bu fırsatla siz Ekselanslarına olan derin saygımı bir kez daha yinelemek istiyorum.

NEVILLE HENDERSON**Belge: 97****İstanbul'daki Dış İşleri Bakanlığı delegatesi Adnan Bey'den
İngiltere temsilcisi Bay Henderson'a***İstanbul 13 Ocak 1924*

Ekselansları,

20 Aralık'ta Süleymaniye'nin bombalanması konusunda bana ilettiğiniz cevabi notanın içeriğini Hükümete iletmeyi ihmal etmedim.

Buna yanıt olarak, T.C Dış İşleri Bakanlığının söz konusu notanın 2 nci maddesindeki görüşlerine üzülmekle katılmadığını bilgilerinize sunmakla görevlendirildim. Ayrıca, Musul vilayetinin tamamının fiili İngiliz işgali altında olduğu tezine her zaman karşı

çıkıştır ve hiçbir zaman bu iddianın sağlam temellere dayandığını kabul ettirecek hiçbir neden varolmamıştır. Çünkü bu, olayların gerçekliğine kesinlikle uymamaktadır.

Şu halde Hükümetinin Lozan Antlaşması'nın 3 ncü maddesinin 2 nci bendinde açıkça belirtilen "İngiliz ve Türk Hükümetleri sınır konusundaki kararı beklerken, hiçbir askeri ya da başka türlü harekete bulunmamayı taahhüt ederler vb..." Statükonun bu bölgede değişmemesi gerektiğini teyit eden, Türk Topraklarının boşaltılmasına ilişkin protokolün 2 nci maddesiyle de böylesi çelişen bir önlemi meşru saymamaktadır.

3. Siz Ekselanslarına bir önceki tebliğimdeki itirazlarımın aynen geçerli olduğunu bildirmekten onur duyarım.

En derin saygılarımı kabul ediniz.

ADNAN

Belge:98

İngiltere'nin İstanbul temsilcisi Bay Henderson'dan Dış İşleri Bakanlığı delegesi Adnan Bey'e

İstanbul 11 Şubat 1924

Sayın Temsilci,

20 Aralık tarihli Süleymaniye'nin bombalanması konulu notada, iddiaya karşı hükümetimizin noktayı nazarını açıkladığınız 13 Ocak tarihindeki ve 1799/51 nolu notanızın kopyasını Hükümete iletmede gecikmedim.

2. Aldığım talimatlar uyarınca, Türk Hükümeti tarafından öne sürülen argümanlar üzerindeki özenli çalışmalardan sonra, İngiltere Majesteleri Hükümetin 20 Aralık'taki notada açıklamakla görevlendirilmiş olduğum düşünceleri üzümlere değiştirilmeyeceğini bildirmekten onur duyarım.

Lütfen kabul ediniz vs.

HENDERSON

Belge: 99

Londra'daki Türk Diplomatik Misyonu'ndan İngiliz Dış İşleri Bakanlığına

Londra 3 Eylül 1924

Geçen 19 Haziran'da, İngiliz Hava Kuvvetleri tarafından yönetilen ve desteklenen yerel kuvvetler, işgalden önceki hava bombardımanıya şehrin üçte ikisinin yıkılmasının ardından, Süleymaniye vilayetine saldırıda bulundu.

Bu olaydan bir süre sonra Cem-Cemal yakınlarındaki Derbent kasabası tayyareler (Tayarisler) tarafından saldırıya uğradı ve orada yaşayanlar katledildi.

Şu anda Süleymaniye sakinleri büyük üzüntü içindedirler.

T.C. Diplomatik heyeti, Hükümetinden aldığı emirle, tarafların “sınır konusunda karar alınıncaya kadar, nihai şekli bu karara bağlı olan toprakların hali hazırdaki durumunu herhangi bir şekilde değiştirme aşamasına getirecek hiçbir askeri ya da başka türlü bir hareket gerçekleştirilmeyeceğini” açıkladıkları Lozan antlaşmasının 3-2 nci maddesine aykırı olan bu eylemlerden dolayı, İngiltere majestelerinin Dış İşleri Bakanlığı’nı kınamaktadır.

~~Türk diplomatik heyeti, hükümetinin bu protestosunun İngiltere majestelerinin Dış İşleri bakanlığına iletirken, yukarıda bahsedilen konunun sona ermesi için gerekli adımların atılmasını istirham etmekte ve bu amaçla peşinen teşekkürlerini sunmaktadır.~~

Belge: 100

30 Eylül 1924

**Dış İşleri Ofisi Yakın Doğu şubesi Başkanı bay Lancelot
Oliphant’dan Türkiye’nin Londra’daki Bakanı Zekai Bey’e,**

Bayım,

Geçtiğimiz Haziran’da, İngiliz hava kuvvetleri tarafından Süleymaniye’nin sözde bombalanmasını içeren, Türk heyetinin bana verdiği 564/3 no’lu notaya karşılık, Ağustos 1923’te, İngiliz uçaklarının bu şehri bombalaması konusunda Türk Hükümeti’nin protestosuna, majestelerinin Hükümeti’nin talimatları üzerine İngiltere’nin İstanbul Yüksek Komiser Vekili’nin 20 Aralık 1923’te verdiği cevaba dikkatinizi çekmekten onur duyarız.

2. Bay Henderson, bir kopyası ekte referans olarak sunulan notasında, Lozan’da Türk heyetine açıkça anlatıldığı gibi, majesteleri Hükümeti’nin Musul vilayetinin tamamını kendi fiili işgali altında ve kendi idaresi altında de facto olarak kabul ettiğini; buna göre, söz konusu hareketin statükoyu ihlal etmediğini, bunun kazada kamu güvenliği tehlikesi üzerine gerek görülen bir yerel idare yöntemi olduğunu ve operasyonun Türk çıkarlarına karşı yürütülmediğini Türk Hükümeti’ne bildirmiştir.

3. Bugün de Türkiye ve Irak arasındaki sınırın son hali ortaya konana kadar, aynı kurallar eşit bir güçte uygulanmakta ve buna göre majestelerinin Hükümeti 3 Eylül tarihli notada Süleymaniye’deki operasyonların Lozan Antlaşması’nın 3 (2) maddesini ihlal ettiği yolundaki görüşü kabul edemez.

4. Üstelik, 18 Haziran'da Irak Hükümeti kuvvetlerinin Süleymaniye'ye girişinden önce şehrin 3/2 sini yıkan hava bombardımanı haberinin de hiçbir temele dayanmadığı ortaya çıktı. Bu kuvvetler şehre direnme görmeksizin girmişlerdir ve herhangi bir hava saldırısı olmamıştır. Haftalar önce 27-28 Mayıs tarihlerinde şehre hava saldırısı düzenlemişti; fakat şehir sakinlerine önceden 20-23 Mayıs'da uzun uyarılarda bulunmuştu; ve sonunda da can kaybı meydana gelmemiştir.

Zarar gören ev sayısı şehirde bulunan takribi 3000 evden 50 ile 100 tanedir. Bu da bütünün 30 yada 60'da birine tekabül etmektedir. Irak kuvvetlerinin 19 Temmuz'da şehre girişinden bu yana 3000 şehir sakini evlerine dönmüştür.

(Dış İşleri Bakanı adına)

LANGELOT OLİPHANT

Belge:101

**Türkiye'nin Londra'daki Bakanı Zekai Bey'den
İngiltere Başbakan ve Dış İşleri Bakanı Bay R. Macdonald'a**

Londra, 3 Ekim 1924

Ekselans,

Dış İşlerinin, 30 Eylül 1924 tarihli ve 8024/5711/65 nolu Süleymaniye'nin Irak'ta bulunan İngiliz kuvvetlerince bombalanması ve işgaline ilişkin notasını aldığımı bildirmekten onur duyarım.

Bu vesileyle, bu notanın 2 ve 4 ncü bölümleri arasında var olan çelişkiyi siz Ekselanslarının dikkatine sunmaya kendimi mecbur hissediyorum. Aslında 2 nci bölümde, Musul vilayetinin tamamın majesteleri hükümetinin "de facto" işgal altında olduğunun kabul edildiği iddia edilmekte ve 4 ncü bölümde Süleymaniye şehrinin geçen 19 Temmuz'da İngiliz kuvvetlerince işgal edildiği söylenmektedir; bu da o tarihe kadar şehrin "de facto" işgal altında olmadığını göstermektedir.

Bu, Cumhuriyet Hükümeti tarafından bu konuda ortaya konulan görüşün doğruluğunu teyit etmekte ve Türkiye'nin barış antlaşmasının imzalanması esnasında Süleymaniye kasabasının İngiliz işgali altında olmadığı tezinin kabulü anlamına gelmektedir. Bu antlaşmanın 3(2) maddesine uygun olarak burası 19 Temmuz'da işgal edilmeliydi.

Dış İşleri Ofisi'nin sözü edilen notasının 4 ncü bölümünde, Süleymaniye'nin işgalinin kan dökülmeden gerçekleştiği, şehrin haftalar önce bombalandığı ve yıkılan ev sayısının 50 ila 100 kadar olduğu söylenmektedir.

Ekselansları hava bombardımanının işgalden birkaç hafta önce yapılmış olsa ve İngiliz tahminlerine göre yıkılan ev sayısının Türklerin tahminlerinden daha aşağı olsa da bu, Irak'taki İngiliz yetkililerinin Lozan antlaşmasını çiğneme suçunu işledikleri sorununun temelini (esasını) değiştirmemektedir. Bu şartlar altında kendimi 3 Eylül 1924 tarihli ve sayılı Türk notasında ifade edilen talep ve protestoları muhafaza etmek zorunda hissediyorum ve siz Ekselansları Süleymaniye'nin boşaltılabilmesi ve Barış antlaşmasının imzalanması esnasında var olan "de Facto" durumun yeniden tesis edilebilmesi için gerekli emirleri vereceği ümidini ifade etme cüretini gösteriyorum. Siz Ekselanslarından en derin saygılarımın kabulünü istirham ederim.

ZEKAİ

İkinci Kısım

Musul Vilayeti Vekilleri Olarak Hasredilen Şahısların

Irak Kurucu Meclisine Alınması

Belge: 102'den 104'e kadar

Belge:102

Türkiye'nin Londra'daki Diplomatik temsilcisi Yusuf Kemal

Bey'den İngiltere Başbakanı ve Dış İşleri Bakanı Bay R.

Macdonald'a

Londra, 3 Nisan 1924

Ekselans,

Musul vilayetinde yaşayanların vekili olarak hasredilen şahısların Bağdat'ta toplanan Mecliste bulunmaya yetkili kılındıkları konusunda bilgilendirilen hükümetim beni, siz Ekselanslarına bu olayı Lozan'da 24 Haziran 1922'de imzalanan ve Hükümetlerimizin "İtalyan, İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin işgali altında bulunan Türk Topraklarının boşaltılmasına ilişkin protokolün ve Beyanatın" 7 nci maddesinde bulunan ve bulunulan "karşılıklı olarak, barış antlaşmasının yürürlüğe girmesine kadar, öyle ki anlaşmanın 3(2)nci maddesinin 3 ncü fıkrası sınırın tespitine kadar muhafaza etmesini öngörmekte, statükoyu değiştirebilecek hiçbir şeyin yapılmamasını üstlenmişlerdi." koşullara aykırı olarak kabul ettiğini açıklamakla görevlendirilmiş bulunmaktayım.

Öte yandan, nihai şekli Lozan antlaşmanın 3 ncü maddesine uygun olarak düzenlenmesi gereken, vilayette yaşayanları tabi oldukları askeri işgale rağmen onların,

gerek Türkiye’de yapılan gerek seçimler sırasında gerekse sonrasında T.B.M.M ‘de kendi esas vekillerince temsil edilme arzularını daima ortaya koymuşlardır ve Cumhuriyet Hükümeti, yukarıda belirtilen VIII. maddenin koşullarına taahhüt ettiği üzerine harfi harfine riayet etmek için çok büyük zorluklar çekmiştir ve çekmeye devam etmektedir.

Bu şartlar altında hükümetimin beni, bu son girişim üzerine İngiltere Majesteleri Hükümeti nezdinde, 16 Ağustos ’ta Süleymaniye’ye yapılan ve 37 sivilin hayatına mal olan hava bombardımanında belirtmek zorunda olduğu protestoyu, Lozan’da imzalanan Beyanname ve protokolün koşullarına aykırı olarak bir oldu bittiye getirmek isteyenler olması üzerine yenilemekle görevlendirdi. En derin saygılarımla Majestelerinin İngiliz Hükümetine yineleme görevi verilmiştir.

YUSUF KEMAL

Belge:103

**Dış İşleri Bakanlığı yakın doğu şubesi Başkanı
bay Langelot Oliphant’dan Türkiye’nin Londra’daki Diplomatik
temsilcisi Yusuf Kemal Bey’e**

DIŞ İŞLERİ OFİSİ

26 Nisan 1924

Musul vilayetinin Irak kurucu meclisinde temsil edilmesinde ilişkin, bu ayın 3ündeki 125 nolu mektubunuza cevaben size şu hususları açıklamakta onur duyarım.

Şu anda, Musul vilayeti Irak hükümetinin fiili idaresinde bulunduğu ve Lozan Antlaşması’nın imzalandığı dönemde aynı şekilde idare edilmiş olduğundan Irak Hükümeti’nin tamamen yerel olan idareyi temsilci hükümetin ilkeleri ile uyum içerisinde yürütme kararı, statükoyu herhangi bir şekilde bozacak bir vaka olarak değerlendirilemez.

Şayet, sonraki Müzakerelerin sonucunda Musul bir Türk vilayeti olarak açıklanırsa, bu kazanın vekillerinin Irak kurucu meclisine seçilmiş olmaları kendiliğinden geçerliliğini yitirecektir. Öte yandan, mevcut şartlarda Musul’un T.B.M.M. ’nde temsil edilmesi statükoya karşı bir saldırı olacaktır.

**Dış İşleri bakanı adına
L. OLIPHANT**

Belge: 104*Londra, 3 Haziran 1924***Türkiye'nin Londra'daki İşlerinden sorumlu Hikmet Bey'den
İngiltere Başbakan ve Dış İşleri Bakanı Bay Macdonald'a****Ekselansları,**

Bağdat'ta toplanan Mecliste Musul vilayetinin vekilleri gibi kabul edilen şahıslar konusunda, İngiliz Majestelerinin Hükümetinin 26 Nisan 1924 tarih ve 3588/7/65 sayılı cevabi notası T.C. Dış İşleri Bakanlığına derhal iletilmiştir.

Hükümetimin emriyle, Musul vilayeti vekillerinin Irak kurucu meclisinde görevlendirilmeleri ve oturumlara katılmalarına müsaade edilmesi Hükümetimce, her iki tarafın uymayı taahhüt ettikleri statükoya karşı açık bir saldırı olarak nitelendirildiğinin kabul edildiğini bilgilerinize sunmaktan onur duyarım.

Diğer taraftan, bu vilayette yaşayanların samimi istekleriyle ve oy birliği ile başka hiçbir baskı olmaksızın seçilen vekiller TBMM.'nde yer almak için gönderildiler. Fakat, meclisin tatilde olması nedeniyle hala görüşmelerde yer alma fırsatı bulamamışlardır.

Yukarıdakileri size ilettikten sonra Hükümetim, ayrıca beni Irak meclisine katılan Musul'un ileri gelenlerinin, bu bölgenin kaderini belirleyecek karar konusunda hiçbir güçleri olmayacağı hakkında siz Ekselanslarının dikkatini çekmekle görevlendirilmiştir.

T.C. Hükümetinin bu haberini size iletirken en derin saygılarımın teminatımın kabulünü istirham ederim.

Üçüncü Kısım

**Türk Toprakları üzerinde İngiliz hava keşifleri.
Nasturilerin Türk halkı ve yetkililerine saldırıları.
Bu saldırıların ve ortaya çıkan olayların bastırılması**

Belge:105'den 135'e kadar

Belge: 105

**İstanbul'daki Dış İşleri Bakanlığı delegesi Adnan Bey' den
bu şehirdeki İngiltere diplomatik temsilci vekili Bay Henderson'a**

İstanbul 24.12.1924

İç İşleri Bakanlığı tarafından Hakkari vilayetinden alınan bilgilere göre, bu ayın 5'inde Revandiz istikametinden gelen 4 uçak sınırı açarak Movan, Bisk ve Şaman kasabaları üzerinde uçmuş ve keşifler yaptıktan sonra geri dönmüştür.

Dış İşleri Bakanlığı heyeti, Türk Topraklarının ihlalini kınama şerefine sahiptir ve İngiltere diplomatik heyetinden bu gibi olayların tekrar cereyan etmesini önleme yetkisine sahip şahıslara kesin talimatların verilmesi için kendi Hükümetinin dikkatini çekmesini istirham etmektedir.

ADNAN

Belge:106

Bay Neville Henderson'dan Adnan Bey'e

İstanbul,18 Ocak 1924

Sayın temsilci,

24 Aralık tarih ve 1290/36 sayılı notanızda siz Ekselansları İç İşleri Bakanlığı tarafından elde edilen bazı bilgilere dikkatimi çekmiştir. Buna göre 4 İngiliz uçağı geçtiğimiz 5 Aralıkta Movan,Bisk, Şaman ilçeleri üzerinde uçuşlar gerçekleştirmişlerdir.

2.. Bu konuda, hem Dış İşleri Bakanı hem de İngiltere majestelerinin Bağdat Yüksek Komitesini bilgilendirmeyi ihmal etmedim. Sir Harry Dobss, 5 Aralık günü hiçbir İngiliz uçağının ne Musul – Erbil hattının kuzeyinde, ne de Revandiz yakınlarında bulunmadığından dolayı bu bilgilerinin yanlış olduğu konusunda beni temin etmiştir.

3. Buna mukabil Irak yetkilileri, Nusaybin'de bulunan Türk kumandanı İsmail Hakkı

Bey'in davranışlarından kendi açılarından yakınmaktadırlar. Aslında, bu yetkililerin elinde Sindjar'daki liderlere, adı geçen kumandan tarafından yazılmış mektuplar bulunmakta; bu mektuplarda şu cümleler bulunmakta:

"İngiliz Hükümeti bize Musul'u sundu ve kısa bir süre içinde Sindjar'a da geleceğiz. İngiliz taraftarlarını cezalandıracağız. Musul Vilayeti bizimdir."

4. Siz Ekselanslarından bu olayları Ekselansları General İsmet Paşa'ya iletmenizi istirham ederken, Hükümetimin bana verdiği görev gereği, Irak topraklarında süre gelen ve Lozan antlaşmasının 3 ncü maddesinin ruhuna olduğu kadar, toprakların boşaltılmasına ilişkin protokolün 7 nci maddesinde de açıkça ihlalini oluşturan buna benzer olayları en şiddetli ve en açık şekilde kınıyorum.

Sayın temsilci, en derin saygılarımı kabul ediniz.

NEVILLE HENDERSON

Belge: 107

Adnan Bey'den, Bay Henderson'a

İstanbul, 31/3/1924

Siz Ekselanslarının bana gönderdiği 15 Ocak 1924 tarih ve 144/45/24 sayılı notaya cevaben, yetkili eyaletin haberi üzerine, 5 Aralık'ta Revandiz istikametinden gelen 8 İngiliz uçağının sadece dördünün sınırı geçerek, Kürt kasabasının köylerinin üzerinde uçarak Türk Topraklarına tecavüz ettiğini bildirdiğini size duyurmaktan şeref duyarım.

Nusaybin istihbarat subayı İsmail Hakkı Bey'e gelince, kendisi başka bir göreve atanmış olduğundan 21 Kasım 1923'den bu yana orada bulunmamaktadır. Buna göre, Sindjar liderlerine onun tarafından gönderilmiş mektubun varlığı söz konusu olamaz.

Yukarıdaki gelişmeleri siz Ekselanslarının bilgilerine sunarken, bu vesileyle en derin saygılarımı yineliyorum.

ADNAN

Belge: 108

Türkiye'nin Londra Diplomatik temsilcisi Yusuf Kemal Bey'den

İngiltere Başbakan ve Dış İşleri Bakanı Bay R. Macdonald'a

Sayın Başkan,

Siz Ekselanslarıyla dünden önce yaptığım görüşme sonrası ve sizin bana istek üzerine, bazıları Lozan Antlaşması'nın 3 ncü maddesinin son bendine aykırı, diğerleri ise

Türk-İngiliz ilişkilerini olumsuz yönde etkileyebilecek üzücü olaylar yaratacak nitelikte olan, Türk ve İngiliz Birlikleri tarafından işgal edilen bölge sınırlarında, son olarak İngiliz yetkilileri tarafından gerçekleştirilen aşağıdaki olayları bilgilerinize sunmaktan onur duyarım.

1) 5 Aralık tarihinde, hali hazırda İngiliz birliklerinin işgali altında bulunan bölgeden gelen 4 İngiliz uçağı, Türk işgali altında bulunan bölgedeki Kürdi nahiyesi (Chemdinan kazası) üzerinde uçmuştur.

2) Amadiye hükümeti, Türk ordularınca işgal edilmiş topraklara doğru Amadiye'den giden bütün yolları tamir etmektedir ve Türk işgali altındaki bölgenin sınırına hakim tepelerde sayısız keşifler yapmaktadır.

3. Musul vilayetinde ve Türk Ordusunun işgali altında bulunan toprakların çok yakınında, İngiliz yetkilileri tarafından (beslenen/bakılan) Nasturiler, Tayariler ve Ermeniler, Türklere ve Müslümanlara karşı besledikleri duyguların iyi bilinmesinden dolayı iki ülke arasındaki ilişkiler için tehlike oluşturmaktadır; askerleri terhis edildiğinde çok sayıda ve silahlı olarak Türkiye'nin işgali altında bölgenin sınırına yerleşmişlerdir ve her türlü olayı çıkartabilecek durumdadırlar.

Aynı şekilde, yeni terhis edilmiş olmalarına rağmen silahlarını muhafaza eden çok sayıda Nasturi, geçen senenin sonuna doğru Çal ve civarlarına yerleşmiştir; bir diğer silahlı 900 kişi Hacı Bey (Şemdinanın kazası) ırmağının güneyindeki Haruniye'ye ve 300 Ermeni de Şeyh Barzan'a gelmektedir; kuvvetle muhtemeldir ki, yeni gelen bu gruplar vardıkları yerlerdeki Müslüman halkla çatışmaya gireceklerdir. Son olarak Barzan kasabasında 4 saat süren bir çatışma meydana gelmiş ve sesleri Türk işgali altında bulunan bölgeden duyulmuştur.

Bu tür olaylara son vermek amacıyla yapacağımız bütün girişimler için şimdiden teşekkürlerimi sunar, vs.....

YUSUF KEMAL

Belge: 109

Bay R.Macdonald'dan Yusuf Kemal beye

Dışişleri Ofisi, 19 Şubat 1924

Bayım,

Musul'un doğu ve kuzeydeki kasabalarında, Lozan Antlaşması'nın 3 ncü maddesine aykırı ve söz konusu bölgede üzücü olaylar yaratacak nitelikte, İngiliz yetkililerinin sözde

eylemlerde dikkat çektiğimiz geçen ayın 30 nda ve 22 sayılı notanızı aldığımı bildirmekten onur duyarım.

2. Notanızın 1 nci paragrafında belirttiğiniz olay, daha önce Adnan Bey tarafından Mowan, Bisk ve Chavan kasabalarının yakınlarında yer aldığı şeklinde M.Henderson'ın bilgilerine sunulmuştu.

Bağdat'ta bulunan İngiliz yetkililere yönetilen bu soruların ardından, bay Henderson 18 Ocak tarihli notasında, 5 Aralık'ta, gerek Musul-Erbil hattının kuzeyinde, gerekse Revandiz istikametinde hiçbir İngiliz hava keşfinin gerçekleştirilmediğini ve buna göre hükümetinizin şikayete hakkı olmadığını Adnan Bey'e bildirmiştir.

3. Notanızın bir sonraki paragrafı, Türk Ordusunun işgali altında bulunan istikamette Amadiye bölgesindeki yolların yapımından bahsetmektedir. Her ne kadar Beyanatınızı doğrulayacak ya da karşı çıkacak detaylı bilgiye sahip değilsem de, bu arada şayet yollar yapılmaktaysa, bu yollar kazaları sınıra açmak ve rahatlatmak için yapılıyor olmalıdır ve buna göre bu çalışma, komşu bir ülkeye karşı yürütülen düşmanca bir eylem olarak yorumlanamaz.

Gerçek kaçınılmaz bir biçimde bunun tam tersi olmalıdır. Çünkü, bu yollar söz konusu kazada oturanların en etkili şekilde denetlenmesi sağlamaktadır. Dahası, Musul'a komşu dağlık bölgelerin herhangi birinde inşa edilecek yollara rağmen, bu bölgenin geçilmez ve aşılması hemen hemen imkansız olan yüksek dağların oluşturduğu engelin Türkiye'ye karşı - notanızda varsaydığınız gibi bu niyet majesteleri hükümetinin bile olsa- bu vesileyle böyle bir faraziye'yi kesinlikle reddederim. Yapılacak tüm askeri hareketleri engelleyeceğini belirtmeden geçemeyeceğim.

4. 3 ncü paragrafta, Musul toprağında bulunan Nasturiler ve diğer Hristiyanların davranışlarından söz ederek, Irak'taki İngiliz yetkililerin, idari sınırın Türk tarafında karışıklık yaratmakla meşgul olduğu ileri sürülmektedir.

İngiliz mandası altında bulunan topraklardaki yetkililerden hiçbiri Nasturileri ya da Ermenileri beslemeye girişmemişlerdir; Irak'ın bazı ayaklanmış mahallelerindeki Asuri-Keldaniler'lerle yapılan bir takım iş birlikleri bu tanıma girer bir biçimde yorumlanabilir. Sizin de Beyan ettiğiniz gibi, bu Hristiyan topluluğun duyguları iyi bilinmektedir. Fakat, Majesteleri Hükümetinin ya da Irak'ta bulunan İngiliz yetkililerden herhangi birinin, ne şimdi ne de gelecekte bu insanlardan herhangi birini Türkiye'ye karşı silahlandırması veya kışkırtması söz konusu olamaz.

Şu anda Irak'ta yaşayan bir çok sığınmacının bu kazalardaki yuvalarına dönmelerine, doğal olarak yerel yetkililerce izin verilmektedir ve bu hiçbir şekilde reddedilemez.

5. Bu arada, eğer bu bölgede sınırın İngiliz tarafından Asurlar ve diğer Hristiyan topluluklarının varlığı, majestelerinin Hükümeti ile Türk Hükümeti arasındaki dostane ilişkiler için tehlike oluşturmuyorsa bu sorunun Irak sınırları konusunda yapılacak önümüzdeki müzakerelerde tartışılmasını ileri sürme şerefine sahibim.

6. Musul sorunu kati bir çözüme ulaşana kadar, iki taraf arasında her türlü sürüşmeyi önlemek için bütün çabaların sarf edilmesi gerektiğine inanan majestelerinin hükümeti de, hükümetimizin Lozan Antlaşması'nın 3 ncü maddesine sıkı sıkıya uyma arzusunu samimiyetle paylaşmaktadır. Aynı zamanda bu vesileyle, Irak'ın önde gelenlerini yerel hükümete karşı kendi yanlarına çekmek için bazı Türk ve diğer subayların çok gayretli girişimlerde bulunmasına da dikkatinizi çekmeden geçemeyeceğim. Irak idari sınırının ötesinde, Türk yetkilileri ile Süleymaniye'nin ileri gelenlerinden Şeyh Mahmut arasında, İngiliz çıkarlarına karşı düşmanca nitelikte konuşmalar geçtiğini kanıtlama fırsatı kaçırılmamıştır. Dahası bay Henderson geçen ayın 18'indeki notasında, Dr. Adnan Bey vasıtasıyla Djebel Sindjar liderlerine gönderdiği mektuplarda zamanlı bir propagandaya giriştiği ortaya konan İsmail Hakkı adında bir şahsın davranışları Hükümetinin dikkatini çekmiştir.

7. Bu ve diğer sebeplerden dolayı majestelerinin hükümeti, Lozan Antlaşması'nın 3 ncü maddesinin son paragrafında belirtilen statükoyu ihlalden uzak olmaktan mutluluk duymaktadır ve bu konuda Türk Hükümeti'ne karşı meşru bir şikayeti bulunmaktadır. Irak yerel yetkilileri, bir süreden beri Lozan'da verilen sözlere sadık kalarak ve tartışmalı topraklar üzerindeki etkilerini yaymaya çalışmaksızın Musul'un kuzey ve doğusunda bazı bölgeleri idare ettiği halde, Türk yetkilileri kendi açılarından aynı eğilimde değildirler. Tam tersine, antlaşmanın imzalanması esnasında statükonun muhafazası için ortaya konan özel koşullarla açıkça çelişen, daha önce hiçbir etki göstermedikleri bölgelere doğru artan bir şekilde idarecilerini ve jandarma karakollarını idare etmektedirler.

8. Sonuç olarak, majesteleri hükümetinin Türk Hükümeti bunu ilk yapan olmadıkça bu sorunu kışkırtmak niyetinde olmadığını eklemeliyim. Majesteleri hükümeti gelecekte buna benzer olayları önlemenin tek yolunun, Musul sorununa ilgili farklı ırkların çıkarlarının eşit olacağı bir temel üzerine hemen bir çözüm sağlamak olduğunu düşünmektedir ve her iki tarafın göstereceği iyi niyetle, tatmin edici bir sonuca ulaşabileceğine inanmaktadır.

Derin saygılarımla,

R. Macdonald

Belge : 110*Londra 30 Haziran 1924***Londra'daki Türk Diplomatik heyetinden Dış İşleri Ofisine**

T.C. diplomatik heyeti Hükümetinden aldığı emirle aşağıdaki vakaları İngiltere ve majesteleri Dış İşleri Bakanlığı'nın bilgisine sunmaktan onur duyar .

Haziran ayının başında uçakta uçan oluşan bir İngiliz fillotilas Musul'dan Zaho'ya gelmiş ve Zaho'da birleşen altı araç, daha sonra yaklaşık yarım saat boyunca Merinar dağı Galli Gouban, Çömerek hattını takip ederek uçmuştur. Ardından uçaklar Musul'a doğru geri gitmişlerdir.

Bu altı uçağın oluşturduğu filotillanın Türk Toprakları üzerindeki aşikar uçuşunun, iki ülke arasında varolan dostane ilişkilerle bağdaşmaz olduğuna inanan Cumhuriyet Hükümeti, Londra'da bulunan Türk diplomatik heyetini bu vakayı kınamakla ve gelecekte bu çeşitli bir üzücü olayın meydana gelmesini önlemek amacıyla İngiltere Majesteleri Hükümeti bundan böyle benzer bir vakanın tekrarlanmaması için gerekli emirleri vermesini istirham etmekle görevlendirilmiştir.

Türk diplomatik heyeti İngiltere Majestelerinin Dış İşleri Bakanlığı'na şimdiden teşekkürlerimi ve en derin saygılarımı sunar.

Belge: 111**Dış İşleri Ofisi Yakın Doğu Şubesinden Bay Osborne'dan****Londra'daki Türk İşlerinden sorumlu Hikmet Bey'e***Dış İşleri Ofisi S.W.I.**23 Ağustos 1924*

Bayım,

Musul'dan gelen bazı İngiliz uçaklarının Türk Toprakları üzerinde uçtuğunun ileri sürüldüğü 370 sayı ve 30 Haziran tarihli notanıza dayanarak Irak'ta gerçekleştirilen ayrıntılı bir soruşturmanın, bu iddianın gerçek olaylarla bağdaştırılamaz olduğunu kanıtladığını bildirmekten onur duyarım.

2. Haziran ayı içinde, Zaho -Feishyabour - Belod Sincar hattı boyunca ve kuzey ve kuzeydoğuda Zaka-Birsivi-Belluma Şakalı polis karakolları üzerinde Musul'dan gelen üç uçak tarafından keşif uçuşları gerçekleştirilmiştir. Uçaklar, daha sonra güneye, Musul'a doğru gitmişlerdir.

Haziran ayında yukarıda belirtilen hattın ötesinde hiçbir uçuş yapılmamış ve yine o bölgede 6 uçak tarafından hiçbir uçuş gerçekleştirilmemiştir.

3. Buna göre notanızdaki şikayetin bir yanlış anlaşılmaya dayalı olduğu ortaya çıkmaktadır.

4. Aynı biçimde başka bir yanlış bilgi. geçen Ekim ayında İsmail Hakkı Bey tarafından Sindjar liderlerine yazılan mektuplar konusunda Türk Dış İşleri Bakanlığının temsilcisinin Majestelerinin İstanbul temsilcisine verdiği 31 Mart ve 3314/77 sayılı notanın temelini oluşturmuş gibi görünmektedir. Söz konusu notada Dr. Adnan Bey, İsmail Hakkı Bey'in bu tehlikeli mektupları yazmış olmayacağını, çünkü adı geçen subayın 21 Kasım 1923'de Nusaybin'i terk etmiş olduğunu ileri sürmektedir; fakat Majesteleri Hükümeti bu açıklamayı tatmin edici olarak kabul edememektedir; zira, söz konusu mektuplar İsmail Hakkı Bey'in hala Nusaybin'de Komutan olduğu 6 Ekim tarihlidir.

En derin saygılarımla vs...

1923

(Dışişleri Bakanı Adına)

D. J.OSBORNE

Belge:112

Londra'daki Türk Diplomatik heyetinden Dış İşleri Ofisine

26 Ağustos 1924

1. İngiltere Majestelerinin Dış İşleri Bakanlığının 23 Ağustos 1924 tarih ve 6399/5211/65 sayılı Nota'sına cevaben, Türk diplomatik heyeti, 1 Haziran 1924 tarihli notasında dalgınlıkla 6 İngiliz uçağı tarafından Haziran ayı başında gerçekleştirildiğı belirtilen uçuşun aslında, 27 Nisan 1924'te gerçekleştirilmiş olduğunu bildirmekten onur duyar.

Türk diplomatik heyeti, İngiltere Majesteleri Dış İşleri Bakanlığı'nın bu olayı göz önünde bulundurarak, bu nitelikte uçuşların bir daha gerçekleştirilmemesi için ilgili kişiler nezdinde gerekli adımları atacağını umut etmektedir.

2. Türk diplomatik heyeti, aynı notada sözü edilen İsmail Hakkı Bey'in mektupları konusunda Hükümetinden bilgi talep etmiştir ve İngiltere Majestelerinin Dış İşleri Bakanlığı'na alacağı cevabı iletmeyi ihmal etmeyecektir.

Belge: 113

**Dış İşleri Ofisi Yakın Doğu Şubesi'nden Bay Rice'dan
Türkiye'nin Londra'daki Bakanı Zekai Bey'e**

Dış İşleri Ofisi S.W.L.

17 Eylül 1924

Bayım,

Türk heyetinin, geçtiğimiz 27 Nisan'da 6 İngiliz tarafından bir uçuş gerçekleştirildiğini iddia ettiği, geçen ayın 26'sında ve 565 sayılı notasına atıfta bulunarak, Majesteleri Hükümeti'nin yetkili bakanlığı tarafından bir soruşturma yapıldığı, belirtilen tarihte Türk-Irak sınırının yakınlarında İngiliz uçakları tarafından hiçbir uçuş gerçekleştirilmediğinden emin olduğunu bilgilerinize sunmaktan onur duyarım.

En derin saygılarımla

**Dış İşleri Bakanı Adına
THOMAS SPRING RICE**

Belge: 114

Ankara, 23 Eylül 1924

**Başbakan ve Dışişleri Bakanı İsmet Paşa'dan
Türkiye'nin Londra'daki Bakanı Zekai Bey'e**

Türkiye'nin Londra Orta elçiliğinin mektubuna eklenmiş 26 Ağustos 1924 tarih ve 566/484 sayılı İngiliz notası, İngiliz uçaklarının topraklarımız üzerinde uçmadığı iddiasını çürütmeye yarayacak bilgilerin sağlanması ve Nusaybin kumandanı İsmail Hakkı Bey'in mektupları konusunda aydınlatıcı bilgi talebiyle Genelkurmay'a verilmiştir.

Yukarıda belirtilen kurum, İngiliz hükümeti vakıayı bizden kaynaklanan bir yanlış anlaşılmaya affediyor olmasına rağmen, 27 Nisan 1924'te 6 İngiliz uçağının gerçekten Türk Toprakları üzerinde Zakho-Dinar-Dogh-Çölemerek hattını takiben uçtuğu ve başka bir İngiliz uçağının Haziran ayının başında Zaho istikametinden gelerek Hizal ırmağı üzerinden uçtuğu ve Zora'da karakolumuz üzerine gelerek burada da bir süre süzüldüğü konusunda ısrar etmektedir,

Türkiye ne zaman İngiliz hükümetine karşı herhangi bir şikayette bulunsa, adı geçen Hükümet, kendisine bildirilen olayların tekrarını önlemeye çalışmak ve bunlara yol açanların dikkatini eylemlerinin doğurabileceği sonuçlara çekmek yerine, olayları ya hiç vuku

bulmadığını iddia ederek, ya da yanlış anlaşılmaya dayalı olduğunun açıklamak suretiyle sürekli olarak inkar etmektedir.

İngiliz Hükümeti'nin, iyi komşuluk münasebetleri ile bağdaşmaz tarzda olan bu davranışı, Türkiye'ye karşı iyi niyetli olmadığının üzücü bir kanıtıdır.

Buna göre, İngiliz Hükümetine, bundan böyle bir İngiliz uçağının Türk toprağı üzerinde uçması durumunda yere inmeye zorlamak için her türlü yola başvurulacağının bildirilmesi uygun olur.

İngiliz Hükümetinin İsmail Hakkı Bey'e ilişkin ileri sürdüğü iddialara gelince, Genelkurmay tarafından daha önce yapılan açıklamalara eklenecek bir şey yoktur.

İSMET

Belge: 115

Türkiye'nin Londra Diplomatik Heyetinden Dış İşleri Ofisine

Londra, 3 Kasım 1924

T.C. Diplomatik Heyeti, hükümetinden aldığı emir doğrultusunda şu hususla İngiltere Majestelerinin Dış İşleri Bakanlığı'nın bilgisine sunmaktan onur duyar;

Hakkari valisi Halil Rifat Bey vilayette yaptığı teftiş gezisinde, o bölgede günler öncesinden bildirilmiş olduğu gibi Çölemerek ve Çal'a gitmekteyken Nesturiler tarafından pusuya düşürülmüş ve mahiyetinde birçok kişinin öldürölüp yaralanmasının ardından esir alınmıştır.

Bu karşılaşmanın meydana geldiğı esnada iki İngiliz uçağı, olayın meydana geldiğı yerin üzerinde uçuş yapmaktaydı. Ayrıca, saldırının gerçekleştiğı bölgede bir önceki gün de İngiliz uçakları tarafından uçuş yapılmıştı.

T.C. Diplomatik Heyeti, İngiltere Majestelerinin Dış İşleri Bakanlığı nezdinde, Türk Toprakları üzerinde İngiliz uçakları tarafından sürekli olarak gerçekleştirilen uçuşlara karşı şiddetle kınamayla görevlendirilmiştir; bu uçuşlar Lozan Antlaşması'nın 3 ncü maddesinin koşullarıyla açıkçı çelişmekte ve bu maddenin korumak amacıyla olduğu statüye karşı bir saldırı teşkil etmektedir.

Türk diplomatik heyeti, böylesi olayların artık tekrarlanmayacağını teminatını yakın zamanda olacağını ummakta ve bu vesileyle, İngiltere majestelerinin Dış İşleri Bakanlığı'na şimdiden teşekkürlerini sunmaktadır.

Belge: 116

**Türkiye'nin Londra'daki Bakanı Zekai Bey'den
Büyük Britanya Başbakan ve Dış İşleri Bakanı Sayın R.
Macdonald'a**

Londra, 16 Eylül 1924

Ekselansları,

Hükümetimden aldığım talimatlar uyarınca aşağıdaki vakaları bilgilerinize sunmaktan onur duyarım;

İngiltere'nin Musul gözlemcisi Sayın Lloyd, Tchel kasabasında, teftiş gezisi için orada bulunan Hakkari valisiyle yaptığı görüşmede, Türk Hükümeti'nin Tchel'de tesis edilen devlet hizmetlerinin sayısını artırmak niyetini öğrenmiş olduğunu açıklamış ve bunu Lozan Antlaşması'na karşı bir saldırı olarak nitelendirdiğini sözlerine eklemiştir.

T.C. Hükümeti beni, bir İngiliz memurun Türkiye'nin tamamen iç meselesi olan ve her zaman bir Türk belediyesi olagelmış bir kasabayı ilgilendiren bir soruna müdahale etmesini ve kendi idari bölgesi dahilinde teftiş gezisi yapan bir Türk memuruna karşı Sn. Lloyd tarafından sarf edilen sözler sebebiyle, Majestelerinin Dış İşleri Bakanlığı'nı kınamakla görevlendirmiştir.

Devletimizin bu protestosunu size iletirken, böylesi olayların tekerrür etmemesini umut ettiğimi belirtir, ...

ZEKAİ

Belge: 117

**T.C. Başbakan ve Dış İşleri Bakanı İsmet Paşa'dan
Büyük Britanya Başbakan ve Dış İşleri Bakanı Sn. Macdonald'a**

Ankara, 16 Eylül 1924

Bütün diplomatik ve barışçıl girişimlerimize karşın aylardır durmaksızın sınırimızı ihlal eden İngiliz uçakları, 9, 12 ve 14 Eylül tarihlerinde bir kez daha sınırimızı ihlal etmiş; ayrıca sonuçları hesaba sığmaz bir tasarımla sınır yakınlarındaki topraklarımız içinde bulunan birliklerimize bomba atmış ve makineli tüfek ateşi açmışlardır,

Şimdiye kadar alınan bilgilere göre 3 ölü ve 12 yaralıya sebep olmuşlardır.

Düzenli ve önceden tasarlanmış bir planın evrelerinden bir tanesini oluşturan bu durumun ciddiyetini ortaya koymak için, son olaylara ilişkin bilgi vermek yararlı olacaktır:

Antlaşmanın ruhuna ve mutlak ifadelerine karşın İngiliz heyeti, İstanbul Konferansı esnasında Musul vilayet sınırlarının ötesinden geçen bir hat önermiş ve böylece bu yolla Hakkari vilayetinin güney bölgelerinin önemli bir kısmını talep etmiştir. Bu talebin ardından Konferans çalışmalarının durdurulmasından sonra, adı geçen vilayette yaşayan Nasturiler'in davranışlarında bazı değişiklikler saptandı 7 Ağustos günü Hakkari Valisi ve jandarmalardan oluşan heyet Nasturi eşkıyalar tarafından saldırıya uğradılar. 1 binbaşı ve 3 jandarma ölürken, 5 jandarma da yaralandı. Vali, 3 gün süren tutukluluğun ardından eşkıyaların elinden kaçmayı başardı ve o günden beri yapılan kötülükleri anlatmaktan kendini alamamaktadır.

Bu olay sırasında vali, sınırın gerisinde Tchel bucağının yönetim merkezinde bulunduğu sırada, daha önce sınırın ötesinde İngiliz bölgesinden gelen ve herhangi bir yetki ile donatılmamış Lloyd adında bir İngiliz görevli kendini takdim etmiş ve statüko hattının kuzeyinde Türk Hükümeti'nin bazı eylemleri hakkında eleştirilerde bulunmuştur.

Eşkıyaların vali ve maiyetine karşı yapılan saldırıyı gerçekleştirdiği esnada, İngiliz uçakları olay yerinin üzerinde durmaksızın uçuyordu. Eşkıyalara karşı sert davranmak mecburiyetinde kalan ve statüko hattını hiçbir zaman geçmemiş olan Türk Hükümeti, onlara karşı Çölemerek, Beyt-ül Şebab ve Herbaul kasabalarındaki jandarmalar ve askerlerden oluşan yeterli miktarda kuvveti toplamak için çaba sarf ediyordu. İngiliz uçakları tüm uluslararası kanunlara aykırı olarak mütemadiyen topraklarımız üzerinde uçmaya devam ediyorlardı.

Bu hava saldırılarına karşı gönderilen protestolarımıza cevaben Dış İşleri Ofisi 23 Ağustos 1924 tarih ve E 6899/5711/65 sayılı notasıyla uçakların Bersivi, Bollume ve Tchahalan sınır karakollarının kuzeyine geçmediğini iddia ediyordu.

Gerçekle kesinlikle bağdaşmayan bu iddianın ardından meydana gelen yeni ihlaller ise şöyledir,

9 Eylül :

Sabah saat 8'de Zaho istikametinden gelen ve Hazil ırmağını takip eden 2 uçak, kuzeye doğru ve daha sonra da Goyan bölgesine doğru istikamet değiştirdiler.

12 Eylül :

Sabah saat 8:15'de Zaho istikametinden gelen ve bir çok defa Hazil ırmağı üzerinde uçan 3 uçak, kuzeye doğru çıktı. Aynı şekilde Zaho istikametinden gelen ve Cemada üzerinde uçan bir başka uçak Goyan sınırının yakınına doğru yöneldi.

14 Eylül :

Sabah 7:30'da Zaho istikametinden gelen 7 uçak, Herbaul ve Hazil ırmakları arasında bulunan bölge üzerinde uçtular. Sabah saat 8:00'de yine Zaho istikametinden gelen 3 uçak kamplarımıza makineli tüfekle ateş açtı ve bomba bıraktılar.

Ayrıca, sabah saat 7:00'de ve öğleden sonra 5:00'te iki uçak sınırdan 50 km. uzaklıktaki Chermak kasabasına doğru ilerleyerek bir hava saldırısı düzenlediler.

Eşkıyaların bastırılması için gönderilen kuvvetlerden bazı unsurları kazanmaya çalışan İngiliz ajanların, bu eylemlerini kanıtlayan deliller bulunmaktadır.

Bu arada, Zaho kaymakamı Fettah imzalı ve Cizre kaymakamının adresine ulaşan bir mektupta şöyle denilmekteydi:

“Düzenli bir Türk kuvvetinin Amadiye sınırına yaklaştığını öğrendik ve zayıf bir gücün Irak sınırını geçtiğini saptadık. Eğer durum olduğu gibi kalırsa ve önlenemezse, bunu ciddi olaylar takip edecektir. Cephe kumandanına, silahlı kuvvetlerin Irak sınırı içerisinde bir çatışmayla karşı karşıya bulunduğu hakkında bilgi veriniz.”

İngiliz ajanların bu mesajı, aylardır Türk Toprakları dahilinde statüko hattının kuzeyinde hava saldırıları düzenleyen, yalnızca makineli tüfek ve bombalı saldırı şeklinde gerçekleşecek olan 14 Eylül saldırısına zeminin hazırlanmasını amaçlıyordu.

14 Haziran'da topraklarımız dahilinde askerlerimizin maruz kaldığı bu saldırıyı dünya kamuoyu ve Milletler Cemiyeti önünde en şiddetli şekilde kınıyorum.

Ölü ve yaralıları için tazminat isteme ve bütün yıkımın zararının ödenmesini ve miktarı duruma göre değiştirme hakkımı saklı tutuyorum. Üzerinde durulması gereken bir başka husus da statüko hattını tanımayan İngiltere'nin silahlı güçlere ve Türk Topraklarında yüreklendirilen eşkıyaları kullanarak bir oldu bitti yaratmaya çalışmasıdır.

Lozan Antlaşması'nın 3 ncü maddesi, Irak sınır sorunu çözülünceye kadar statüko hattının korunması gerektiğini özellikle belirtmektedir. Şimdiye kadar İngilizler tarafından tespit edilen bir çok farklılığa rağmen statükoya bağlı kalan Türkiye, sorun Milletler Cemiyetinde görüşülürken bile toprakların ihlal edildiğini görmektedir. Bu şartlarda, İngiltere'nin beklemede olan anlaşmazlığın çözümü için, antlaşma uyarınca öngörülen modeli hala geçerli olarak kabul edip etmediğini, yani İngiltere'nin statüko hattını tanıyıp tanımadığını bilmek gereklidir.

Her şeyden önce, bu hususlar ortaya konmaksızın ve 14 Eylül saldırısının yaraları sarılmadan önce tüm dünyanın barışçıl görüşlerine karşın İngiltere'nin bir oldu bitti yaratmaya çalışarak, Irak sınırını içeren anlaşmazlığı silahlı yöntemlerle çözmeye çalıştığı sonucuna varmak zorundayız.

İngiliz Hükümeti'ne iletildikten sonra dünya basınına da açıklanacak olan bu notanın cevabını en kısa sürede almaktan büyük mutluluk duyacağımı da sözlerime eklemekten onur duyarım.

İsmet

Belge:118

İngiltere'nin İstanbul Diplomatik Heyetinden O Şehirdeki Dış İşleri Bakanlığı Heyetuna

İstanbul, 17 Eylül 1924

Sn. Henderson dün gece ekselanslarıyla yaptığı görüşmeden sonra Yeniköy'e dönüşünde, Irak sınırında meydana gelen ciddi olay hakkında Bağdat'tan bir telgraf aldı. Bu telgrafta, ekselansları General İsmet Paşanın Sn. Macdonald'a gönderdiği notada yazdığı olayın tam tersi anlatılmaktadır. Saldırı, Türk tarafından gelmiştir ve İngiliz uçakları sınırın berisinde aşiretler arasında çıkabilecek kargaşa tehlikesini bertaraf etmek için Hazil nehrini geçmekte olan başı bozuklara ateş açmak zorunda kalmıştır.

Ayrıca Sn.Henderson bu sabah Dış İşleri Bakanı'ndan, Bağdat'tan 11 Eylül tarihinde gelen başka bir telgraf hakkında, uyarıcı bir telgraf almıştır; buna göre bir tümen süvariden oluşan Türk Birlikleri Amadiye'nin yaklaşık 15 mil yakınına, Irak idari sınırına toplanmıştır. Bu toplanmanın amacının sınırın gerisindeki Tkhuma aşiretini cezalandırmak olduğunu ve bunun Irak'ın istilasını öngörmediğini tahmin eden İngiliz Yüksek Komiseri, Türk kuvvetlerinden küçük bir müfrezenin Musul vilayetinin eski sınırını geçmiş olduğunu belirtmektedir.

Sn. Macdonald, Sn. Henderson'a, siz ekselanslarına, ekselansları General İsmet Paşa'nın dikkatini bu ciddi habere çekmenizi istirham etme talimatı vermiştir. İngiltere majestelerinin hükümeti bu haberi büyük bir şaşkınlıkla karşılamıştır ve Türk heyeti, Irak sınırını içeren tüm sorunları Lozan Antlaşması'na uygun olarak ve Milletler Cemiyeti Konseyi huzurunda tartışmak için Cenevre'ye geldiği esnada, Türkiye'nin statükoyu ihlal etmeyi tasarlamasına inanmakta hala tereddüt etmektedir.

Sn. Henderson'ın, dün Bağdat'tan aldığı doğrudan telgrafa göre, Irak yetkililerinin, Irak'ın karşı karşıya olduğu tehdidin 11 Eylül'de gönderdikleri telgraf'ta düşündüklerinden çok daha ciddi olduğunun farkına vardıkları açıktır. Bu şartlar altında Sn. Henderson, siz ekselanslarından durumun ciddiyetini ekselansları General İsmet Paşa'nın dikkatini çekmenizi istirham etmekle görevlendirilmiştir. Böyle bir miktardaki Türk Kuvvetlerinin sayısı, sınırı geçmesi durumunda statükonun ihlalinin önceden planlamış bir eylemden başka bir şey olamayacağını gösterecektir.

Belge:119**İsmet Paşa Tarafından Sn. Macdonald'a gönderilen Telgraf***22 Eylül 1924*

Siz ekselanslarına bu ayın 16'sında gönderdiğim notayla, statüko hattının İngiliz kuvvetlerince ihlal edilmesini kesin bir şekilde protesto etme onuruna sahip olmuştum.

Oysa, alınan son bilgilere göre bu ihlaller hala sona ermemiştir; sona ermiş olmaktan çok uzaktır ve sürekli bir biçimde meydana gelmektedir. Zira, bu notanın iletilmesinin ardından 5 yeni saldırı daha meydana geldiğini size bildirmekten onur duyarım.

Bu ayın 17'sinde öğleden sonra saat 5'te İngiliz uçakları Chiranice kasabasına saldırmış ve 2 askerin ölümüne, ikisinin de yaralanmasına neden olmuştur.

18'i sabahında 4 uçak Tcehlgu bölgesinde saldırı gerçekleştirmiş ve sonuç olarak, 2 kişi ölmüş, 4 kişi de yaralanmıştır; akşam üzeri Hazil ırmağının kenarına düzenlenen bir başka saldırıda 1 asker yaralanmıştır.

Maddi hasar ve ölen sürü hayvanlarının miktarı ise henüz hesaplanmamıştır. Bunun dışında, Keifa olarak adlandırılan bölgeye de saldırılar düzenlenmiştir.

20 Eylül de Besbin-Chiranice yolu üzerinde, Hazil'e 10 km. uzaklıkta bulunan Dechti Massek'e 3 uçak saldırmış, 1 subay ve 6 askerin ölümüne neden olmuştur. Ayrıca 15'i ağır toplam 25 kişi yaralanmıştır.

21 Eylül'de özel şahsa ait bir deve katarına saldırı düzenlenmiştir. 2 deveci yaralanmış, 40 deve ölmüş ve 20'si de yaralanmıştır.

T.C. Hükümeti'nin son olaylar sırasında maruz kaldığı bütün kayıpların tazminini talep etme hakkını kesinlikle saklı tuttuğunu bir kez daha Beyan ederim.

Bu vesileyle, söz konusu hattın tarihçesi hakkında bazı bilgiler vermenin faydalı olacağı kanaatindeyim. Hükümetim, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması esnasında varolan hattın başkasını dikkate almamakta haklıdır. Bu sırada İngiliz kuvvetlerinin en ileri hattının; Hankini'nin 25 km. kuzeyinde bulunan Kasırsirin-İbrahim Hacı'den, Kerkük'ün 25 km. kuzeyinden, Altınköprü'nün 3 km. kuzeyinden ve de Dicle üzerinde bulunan El Zavie kasabasından El Hazar'ın kuzeyine doğru yönelip daha sonra güney batıya uzanan ve Ebu-Kemal'in 50 km. doğusunda Fırat'a ulaştığı biliniyordu.

Sonuçta Türkiye'nin kabul edebileceği tek statüko hattı; Musul, Erbil, Sancakköy ve Süleymaniye'yi Türkiye'ye bırakacak olan hattır.

İngiliz birliklerinin Komutanı General Marshall, 2 Kasım 1918 tarihinde Türk Birliklerinin Komutanı'na iletmış olduğu yazısında iki ordu arasındaki hattı şöyle tarif

etmişti.

Muhamara'da Pers sınırı boyunca, bu sınırın Avrama dağı yanındaki Dicle'yi aştığı noktaya kadar, oradan Süleymaniye ve Sancak köyü dahil, buradan Harir civarında bulunan Zobi-Kabir'in dirsek oluşturduğu yere, buradan Amadiye'nin kuzey doğusunda bulunan Zap boyunca ve buradan Zaho'ya....

Böylelikle, İngiliz komutanının hiçbir ekli koşula dayanmadan kendi insiyatifinde değiştirmiş olduğu statüko hattı, Şehir-Bazar, Raniye ve Revandiz'i Türk Toprakları içinde bırakıyordu.

Buna rağmen, İngiliz kuvvetleri Raniye ve Revandiz'i haksız bir şekilde işgal ederek bu hattı bir kez daha kendi lehine değiştirdi.

Dış İşleri Ofisi, İngiliz uçaklarının sınırı sürekli olarak ihlal etmesi konusuna şikayetçi olan Türk Hükümetinin önceki başvurusuna cevaben, 23 Ağustos 1924 tarihli notasında; Amadiye ve Zaho arasındaki statüko hattını Zaho-Bersivi-Banana-Şakallı arasında geçiyormuş gibi gösteriyordu. Bu açıklama, İngiliz Hükümetinin yeni bir oldu bitti yaratacak şekilde statüko hattını bir kez daha kendi lehine değiştirme niyetini açıkça gözler önüne sermektedir.

Bu notada belirtilen hava saldırılarının tamamının, İngiliz yetkililerinin sırayla verdiği ve tarif ettiği bütün hatların kuzeyinde gerçekleştirilmiş olduğunun, buna Dış İşleri Ofisi'nin 23 Ağustos tarihli notasındakiler de dahil, belirtilmesi önemlidir.

Sn. Henderson'ın 17 Eylül tarihli muhtırasında, şaşırtıcı olan, Hazil nehrini geçmekte olan Türk müfrezesine ateş açıldığından bahsedilmesidir. Bu nehir, Türk sınırına diklemesine girmekte ve daha sonra da kuzeye doğru akmaktadır. Sınırla hiçbir ilişkisi bulunmamaktadır.

Bu şartlar altında, İngiltere'nin statüko hattının varlığını dahi kabul etmediğini üzümlere görmekteyim.

Anlaşmazlığın, Milletler Cemiyeti'nin önüne getirilmiş olması, geçici bir hattın tanınması ve aynı hattın iki tarafındaki tam bir huzurun varlığını da kapsadığını düşünüyorum.

Diğer yandan, İngiliz yetkililerin antlaşmayı Türkiye için tek bağlayıcı gücü olan emniyet aracı gibi görmeleri ve bu görüşten esinlenerek de Türk Topraklarını sürekli olarak ihlal etmeleri kabul edilemez.

Ayrıca, İngiliz Hükümetinin iki ülke arasında varolan normal münasebetlerle bağdaştırılamaz olan bu tür olaylara son vermek amacıyla yetkililere kesin emirler vereceğini ümit etme hakkını kendimde görüyorum.

Ekselansları en derin saygılarımı kabul ediniz.

İsmet

Belge:120

**İngiltere'nin İstanbul diplomatik temsilcisi Sn.Lindsoy'dan
Dış İşleri Bakanlığının Bu Şehirdeki Delegatesi Nusret Bey'e**

25 Eylül 1924

Sayın Temsilci

Hükümetimden aldığım emir gereği, siz ekselanslarına Irak sınırındaki son olaylara ilişkin aşağıdaki bildiriye sunmaktan onur duyarım.

"Majestelerinin Hükümeti, Türk Hükümeti'nin, Lozan Antlaşması'nın 3 ncü maddesindeki taahhütlerine doğrudan ve aleni bir biçimde aykırı davrandığını şaşkınlıkla öğrenmiş bulunmaktadır, bu maddede Türkiye ve Irak arasındaki sınır konusunda karar alınuncaya kadar, nihai şekli bu karara bağlı olacak toprakların, hali hazırdaki durumunu herhangi bir değiştirme aşamasına getirerek, hiçbir askeri ya da başka türlü hareketin gerçekleştirilmeyeceği belirtilmektedir.

Irak yüksek komiseri 12 Eylül tarihinde Çölemerk kaymakamına ciddi bir uyarı iletmiştir.

14 Eylülde İngiliz devriye uçakları Robanki'nin kuzeyinde Hazil ırmağını geçmekte olan küçük bir düşman kuvveti görmüştür. Ayrıca, Zaho'ya giden yollar üzerinde, Ballunah ve Bersiwi yakınlarında da böyle silahlı gurupların olduğu bildirilmiştir.

Yukarıda adı geçen kuvvetlerin hiçbir tarafa bağlı olmayan aşiretlerin üyelerinden oluştuğunu tasarlayan ve eğer durdurulmazlarsa eylemlerinin aşiretler arasında ciddi karışıklıklara neden olabileceğinden endişe eden İngiliz yetkilileri, bu davetsiz misafirlerden bazılarını sınırın ötesine atmak amacıyla adı geçen gruba makineli tüfekle ateş ederek bazı kayıplar da verdirerek gerekli önlemi almışlardır.

Olaydan sorumlu İngiliz yetkili, 17 Eylülde Türk Dış İşleri Bakanlığı delegesine, şayet Türk kuvvetleri statükoyu ihlal etmeye meyilli gözükebilecek kadar bir sayıda sınırı geçerlerse çok ciddi bir durumun vuku bulacağını belirten bir bildiri göndermiştir. Türk Hükümeti, Bersiwi ve Bahnune'nin yalnızca Lozan Antlaşması'nın imzalanma tarihinde İngiliz yetkililerce yönetilen bölgenin sınırdaki kayda değer bir mesafenin berisinde olduğunu kabul etmeyip, aynı zamanda Musul vilayetinin eski idari sınırının da berisinde olduğunu kabul edecektir. Majesteleri Hükümeti'nce 18 Eylülde elde edilen bilgilere göre, istilacılar tarafından terk edilen cesetler bu gurubun içinde Türk Ordusunun askerlerinin de yer aldığını

göstermektedir. Ayrıca, Türk kuvvetlerinin Irak idari sınırının berisinden, doğuya doğru ilerledikleri ve bir polis karakoluna saldırmış ve yine sınırın berisinde bulunan bazı kasabalara ateş açmış oldukları bildirilmiştir.

20 Eylülde bir devriye, Türk kuvvetlerinin Habur üzerinde bulunan Chaqaille'den bir Irak polis müfrezesini zaptettiğini ve Amediyah'nın birkaç İngiliz mili kuzey-batısında Berwari Balla'da bulunan başka Irak polis karakollarını tehdit ettiğini rapor etmiştir. Şu halde, Türk düzenli kuvvetlerinin Lozan Antlaşması'nın imza tarihinden bu yana Majestelerinin Hükümeti tarafından yönetilen bölgeyi kesin olarak istila ettiği ve statükoya uymayı kasıtlı olarak dikkate almadığı apaçık ortadadır.

22 Eylülde Majestelerinin yüksek komiseri Irak polis müfrezelerinin ve yerli milislerin Amadiye'ye çekildiklerini rapor etmiştir. Bu milis gurubu İngiliz subaylarının komutası altında olan imparatorluğa bağlı bir teşkilattır. Fakat adı geçen olaylara İngiliz subaylarının katıldığı anlamına gelmemektedir.

Bu geri çekilmeyi, Hristiyan Asurluların bir çoğunun ve Irak aşiretinden insanların büyük kitlelerle Amadiye'ye doğru kaçmaları takip etmiştir.

İngiltere Majestelerinin Hükümeti; gereğince yürürlüğe girmesi onaylanmış ve tescil için Milletler Cemiyetine sunulmuş bir uluslar arası anlaşmada, Türk Hükümeti tarafından verilen taahhütlerin aleni ve tekrarlanan bir şekilde ihlal edilmesini en ciddi ve kesin biçimde kınamaktadır.

İngiltere Majestelerinin Hükümeti, yukarıdaki olayların uluslar arası ilişkileri kötü yönde etkileyen ve barışa dayalı olması gereken milletler arası uzlaşmayı bozan ve tehdit eden bir durum olduğu kanaatindedir. Hükümetimiz, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin İngiltere temsilcisini, bu protestoyu Konseye ve Asambleye iletmeye ve Paktın ikinci maddesinde öngörüldüğü üzere Konsey'in dikkatini Irak sınırındaki olayların şimdiki durumuna çekmeye davet etmektedir.

Bu arada, Irak'taki İngiliz yetkilileri, her türlü Türk kuvvetinin ciddi kargaşalar yaratacak ya da kan dökülmesine neden olabilecek istila ya da sızmasını önlemek için gerekli bütün önlemleri alma yetkisini aldılar.

Siz Ekselanslarınızdan bunları en kısa sürede ekselanslarını İsmet Paşaya iletmesini istirham ediyorum.

Bu vesileyle sayın temsilci siz ekselanslarına en derin saygılarımı yinelemek isterim.

LINDSAY

Belge:121

Türkiye'nin Londra Bakanı Zekai Beyden
Başbakan ve Dış İşleri Bakanı Sn. R. Macdonald'a

Londra, 26 Eylül 1924,

Ekselans,

Siz ekselanslarıyla, görüşme yapma şerefine sahip olduğum dünkü görüşmeye atıfta bulunarak; her zaman Türk idaresi altında bulunmuş, bugün de hala bulunan, Hakkari ve Musul vilayetleri bölgelerinde harekatta bulunan Türk kuvvetlerinin tek amacının iç düzeni muhafaza etmek olduğunu ve Cumhuriyet Hükümeti'nin, Musul sorununun müzakere edildiği esnada kesinlikle zorluk çıkarmayı düşünmediğini, bilgilerine bir kere daha sunmakta ivedi davranıyorum.

Ekselansları tamamen iç düzene ilişkin bir Türk hareketiyle ilgilenmeyi düşünmeyeceği konusunda beni temin etti. Ben de, siz ekselanslarına, İngiliz uçaklarının ordularımıza saldırmakta olduğunu ve bu ayın 14'ünden bu yana söz konusu saldırıların gündelik hale geldiğini ve askerlerimiz arasında bir çok ölü ve yaralı olduğunu açıkladım ve ekselanslarından bu saldırının son bulması için gerekli emirlerin verilmesini istirham ettim. Bunun dışında, ekselanslarına İngiliz uçaklarının Türk kuvvetlerine saldırıda bulunduğu kasabaların, İngiliz Majesteleri Dış İşleri Bakanlığının 3 Ağustos tarih ve 6899/5711/65 sayılı notasında belirttiği karakollar hattının, yani Zaho-Birsivi-Balume-Çakallı 'nın kuzeyinde bulunduğunu ve bir harita incelemesinin görüşümü teyit ettiğini hatırlattım. Yukarıda belirtilen notanın metninde söz konusu hattın, İngiliz karakollarından önce olduğunu açık bir şekilde belirtmesine rağmen ve İngiliz Kuvvetlerince aşılmaması gerekmesine rağmen yapılmaya çalışılan Büyük Britanya'nın kendisi tarafından bir ay önce kabul edilen durumu değiştirmeye çalışmaktır.

Bu da göstermektedir ki; İngiltere Hükümeti, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Müzakeresi'ni imzalamasından bu yana varolan hattın değişikliğe uğramasıyla başlayan ve Rewandiz'den sonra Süleymaniye'nin haksız işgaliyle devam eden, daha önce de söylediğim gibi, şimdi de İngiliz kuvvetlerinin işgal ettiği bölgeleri daha da kuzeye yaymaya çalışan Türkiye aleyhine ve Irak lehine gerçekleştirilen bütün eylemleri tasvip etmektedir.

Ben, Süleymaniye'nin işgalinin Lozan Antlaşması metnine aykırı olduğunu ve statükoyu değişikliğe uğrattığını siz ekselanslarına anlatırken, siz bana bu antlaşmayı siz ekselanslarının imzalamadığını ve size verilmiş bilgilere göre bu işgalin anlaşmaya aykırı olmadığı cevabını verdiniz. Bu vesile ile Lozan Antlaşması'nın 3(2) nci maddesinin son paragrafını bir kez daha söylemek zorunda olduğumu düşünüyorum. Buna göre "İngiliz ve

Türk Hükümetinin her ikisi de sınır konusunda karar alınıncaya kadar nihai şekli bu karara bağlı olan toprakların hali hazırdaki durumunu herhangi bir şekilde değiştirme aşamasına getirecek hiçbir askeri ya da başka türlü bir hareket gerçekleştirmeyeceklerini taahhüt etmişlerdir.” Bu metinden, iki ay öncesine kadar İngiliz işgali altında olmayan ve nihai şekli alınacak karara bağlı olan topraklar dahilinde bulunan Süleymaniye vilayetinin işgal edilmemesi gerektiği ve bu işgalin söz konusu antlaşmaya aykırı olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

Bugün, Dış İşleri Ofisinin 23 Ağustos 1924 tarihli notasında belirtilen hattın kuzeyinde buna benzer bir vaka cereyan etmektedir.

Türk Hükümeti’nin barışçıl niyeti ve İngiliz Hükümeti’yle en iyi ilişkiler içinde bulunma arzusu hakkında siz Ekselanslarına verdiğim teminatlara, aynı arzu ve niyetlerin Büyük Britanya tarafından da beslenmesi ve İngiliz uçaklarının Türk Toprakları üzerinde, Dış İşleri Ofisinin adı geçen notasında belirtilen hattın üzerindeki uçuşlara son verilmesi konusunda bize teminat verilmesi gerektiğini de eklemek durumundayım. Aslında, uzlaşma ve iyi geçinme arzusunu taraflardan birinin sergilemesinin, adı geçen bölgelerde sükuneti sağlamaya yeterli olmayacağı açıktır ve bu duyguların karşılıklı olması kaçınılmazdır.

Ekselanslarından en derin saygılarımın kabulünü istirham ederim.

ZEKAİ

Belge:122

Sn.Lindsay’dan Nusret Bey’e

İstanbul, 29 Kasım 1924

Sayın Temsilci,

Ekselansları T.C.,Dış İşleri Bakanının 23 Eylülde majestelerinin Dış İşleri Bakanına hitap ettiği bana gönderilen notaya cevaben, kendisine 24’ünde kuryeyle iletilen notanın metni beklenirken, Türkiye ve Irak sınırındaki karışıklıkları konu alan iddiaları majesteleri Hli ve S.Ransen Macdonaldın elinde bulunan bilgilerle karıştırıldığından sizlere bildirmekten onur duyarım. Hükümetim bana size iletmeme izin vermiştir.

2 bendinde açıklanan sebeplerden dolayı, adı geçen nota 3.ve 5. Bentlerinde belirtilen 5 bölge Lozan Antlaşması imzalanacağı tarihte de olduğu gibi; sınırın ötesinde olarak edilmemektedir. Ayrıca majestelerinin hükümeti, Türk Hükümetinin Mondoros Ateşkes Antlaşması imza tarihinde varolan hattı sınır olarak açıklamakta haklı olduğu tezinin yerildiği 7. bendi de kabul etmemektedir; Böylesi bir açıklama Türk Hükümetinin, Lozan antlaşmasındaki taahhütle uyumsuz niteliktedir. 3.olarak, İngiltere 12. bentlerde “De

Facto" sınırın değiştirilme girişimleri iddialarında majesteleri hükümetine göre konuyla hiçbir ilgisi bulunmamaktadır. Çünkü Lozan Antlaşmasının 3123.maddesi nihai şekli alınacak karara bağlı olan toprakların hali hazırdaki durumunun (24 Haziran 1923' de varolan durum gibi) değiştirme aşamasına getirilecek hiçbir askeri yada başka türlü hareket başlatılmayacağını öngörmektedir.

1- Ekselansları, Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanı'nın 23 Eylül'de Majestelerinin Dış İşleri Bakınına gönderdiği notaya başvurarak, Türkiye ve Irak sınırındaki ihlalleri konu alan iddiaları, Majesteleri Hükümeti ve Sn. Ramsey Mac Donald'ın elinde bulunan bilgilerle yine de yukarıda bu ayın 24'ü Çarşamba günü Kuriye ile iletilen notanın metnini beklerken, karşılaştırıldı ve Hükümetin bana, takip eden geçici cevabı hemen size iletmeme müsaade etti.

2- Aşağıda açıklanan sebeplerden dolayı, adı geçen notanın 3ncü ve 5 nci paragraflarında belirtilen beş bölgenin Lozan Antlaşmasının imzalandığı tarihte de olduğu gibi sınırın ötesinde kabul edilemez. Ayrıca Majestelerinin Hükümeti, Türk Hükümetinin Mondros Mütarekesi esnasında var olan hattı sınır olarak talep etme hakkının olduğunu ifade ettiği yedinci paragraftaki tezi kabul edemez: Böyle bir talep, Türk Hükümetinin Lozan Antlaşmasındaki yükümlülüğü ile uzlaşamaz niteliktedir. Üçüncü olarak, 9, 10, 11 ve 12 nci paragraflarda yer alan "De Facto" sınırının sözde değiştirilme girişimleri, hakkındaki iddiaların Majesteleri Hükümetine göre konu ile hiçbir ilgisi bulunmamaktadır, çünkü Lozan Antlaşması'nın 3 (2)nci maddesi nihai şekli alınacak karara bağlı olan toprakların halihazırdaki durumunu (24 Temmuz 1923 tarihinde var olan durum) değiştirme aşamasına getirecek hiçbir askeri yada başka türlü hareket başlatılmayacağını öngörmektedir.

3- Majesteleri Hükümeti, Türk Hükümetini 24 Temmuz 1923'ten beri Musul Vilayetini Britanya Majesteleri Hükümetinin fiili işgali altında bulunduğu ve de Facto yönetiminde olduğunu, ilk olarak 20 Aralık 1923 tarihinde İstanbul'daki Britanya arabulucusu vasıtasıyla Adnan Bey'e iletilen bir nota ile ve ikinci olarak geçtiğimiz 26 Nisan tarihinde Britanya Majestelerinin Dış İşleri Bakanı tarafından Londra'daki Türk temsilcisine iletilen bir nota ile iki defa bildirmiştir.

4- Britanya Majesteleri Hükümeti, Lozan Antlaşmasının 3(2) maddesinde öngörülen satukonun, idari veya diğer açıdan takip eden şartları ihtiva etmesi kanaatindedir. Temmuz 1923 ayında bütün Musul vilayeti, Britanya Majesteleri Hükümetinin fiili işgali ve de facto yönetimi altında bulunuyordu. Musul Vilayetinin gerçek kuzey sınırının berisinde şu nahiyeler bulunuyordu: 1) Zaho kazasında, Zaho nahiyeleri, Sindi ve Guli; 2) Amediyahl kazasında, muzuri Bala, Şirvan Baradost ve Balik nahiyeleri.

5- Netice olarak, Musul vilayetini gerçek Kuzey sınırı şöyle çizildi: Dicle ve Habur nehirlerinin kavşağından Habur yatağı boyunca doğuya doğru Hazil ve Habur'un kavşağına, kuzeye doğru, Hazil Yatağının Barja köylerinin koluna kadar, bu kolun sağ kıyısından Tanin dağındaki kaynağına kadar. Buradan Nerva ve Nardish'in kuzeyinde ve Halamun ve Geramus'un üstündeki yüksekliklerde Habur çayı boyunca buradan, çizgi Ashita ve Lizon vadisini sınırın ötesinde bırakacak şekilde ve tam Daştan sınırının berisinde güney doğuya doğru dönüyor. Buradan Zap'ın akıntı yönünde tam olarak Şal'ın batısında bulunan bir noktaya, buradan Şal ve Nervek köyünün az bir kısmı hariç olurken, Nerva ve Raikan bölgeleri dahil oluyor. Buradan Oramar Rudbarışın çayını takiben Gavanda'nın yüksek yaylasının Kuzey-Doğu ucuna, buradan güneye doğru Begalta'dan geçerek, Baradost çayı ile Hacbeg Çayının birleşme noktasının birkaç kilometre kuzeyinde Hacbeg Çayını kesene kadar, buradan Hacbeg Çayı boyunca İran sınırına kadar.

6- Musul vilayetinin gerçek kuzey sınırını böylece tanımladıktan sonra, Britanya Majesteleri Hükümeti, kendi fikrine göre, Lozan Antlaşmasının imzaladığı tarihte gerçekten de gerek İngiltere gerek de Türkiye tarafından işgal edilmeyen, bu sınırın kuzeyinde, bir bölgenin bulunduğu belirtmek istemektedir. Zap'ın iki kıyası üzerinde Çölemerk'in güneyindeki dağlık arazi sınırları yukarıda açıklanan sınırdan başlayıp, söz konusu sınırın güney doğuya Geramus ve Halamun'un yukarısındaki yüksekliklere doğru döndüğü noktaya, buradan Sardinian Dağı ve Koluta Dağı sırtlarından geçerek Zap ve Bodzowa Nehri kavşağında Zap üzerinde bulunan Chemita'ya kadar ve buradan da yukarıda açıklanan sınır üzerinde yukarı Gavada yaylasının kuzey doğu köşesinde bir noktadan Hani'nin ortasından geçer. Bu bölge içine dahildir.

Yukarı ve Aşağı Tiari ve Tkuma'nın hristiyan Asuri aşiretlerinin uzun zamandan beri yaşadıkları ülkenin bir parçası olan bu bölge, halkının türk yetkilileri tarafından kovulduğu, 1916'dan, İngiliz yetkilileri bunları eski yurtlarına yerleştirdikleri 1921 yılına kadar neredeyse ahalisiz kaldı. Bütün bu dönem boyunca, Asurlar, Irak'taki sığınmacı kamplarında Britanya Majesteleri Hükümetinin harcamalarıyla bakıldılar.

7- Britanya Majesteleri Hükümeti bu bölgenin Musul Vilayeti sınırları içerisine dahil edilmesini talep etmiyor ancak, Lozan Antlaşmasının imzalandığı tarihte, söz konusu bölge gerçekten de Türk nüfuz alanı dışında bulunuyordu. Çölemerk'e bir Mutasarrıfın ve Türk Birliklerinin gelişi ve Çal'a bir Türk kaymakam ve de asker yerleştirme niyeti haberlerinin Britanya Majesteleri Hükümetine ulaşması üzerine, bu hükümet İstanbul'daki Britanya temsilcisi vasıtasıyla 17 Ekim 1923 tarihinde Türk Hükümetine, bu projenin uygulanmasını,

Lozan Antlaşmasının 3 (2) maddesinde öngörülen statükonun ihlali olarak kabul edeceğini bildirdi.

8- Mademki bu notaya hiçbir cevap verilmedi ve mademki Türk Makamları yapmakla tehdit ettikleri gibi Çal'a birlikleriyle beraber bir yönetici Subay göndermedikler, Majesteler Hükümeti, Türk Hükümetinin bu bölgedeki durum ile ilgili olarak Britanya bakış açısına katıldığını farz etti.

9- Türk notasının onikinci paragrafına göre Britanya Majesteleri Hükümetinin, 23 Ağustos tarihli notasında, Amediyahh ve Zaho arasındaki statüko hattını, belirtilen yerlerden geçtiği iddiasını ileri sürmek doğru değildir. Majestelerinin Hükümeti, sadece Haziran ayı içerisinde hiçbir Britanya uçağının, yukarıda verilen sınır açıklamasının incelenmesi ile Musul vilayetinin gerçek sınırının aşağısında bulunduğu ikna olunabileceğini işaret etmiştir.

10- Majestelerinin Hükümeti, Sn. Henderson'un size Ekselanslarına gönderdiği 17 Eylül tarihli notasının, Türk notasının 14ncü paragrafında belirtilen tenkidini anlayamamaktadır. Hazil nehrini sınıra dik olarak Türk Topraklarına giriyor olarak değil de Statüko hattının bir parçasını oluşturuyor olarak mutaala ediyor.

11- Takip eden paragraflarda Majestelerinin Hükümeti, Statüko'yu Lozan Antlaşmasının imzalandığı tarihte düşündüğü gibi tarif etti. Bu tarihten beri bu sırada olduğu gibi, kesin kaderi hali hazırda müzakerede bulunan, toprakların durumunda herhangi bir değişiklik meydana getirecek askeri veya başka hiçbir hareketten sorumlu olarak kendisini görmüyor. Müsaade etmek zorunda kalmış olabileceği herhangi bir askeri veya diğer hareketlerin, yukarıda da belirttiği gibi sadece Statüko'yu muhafaza talebinden kaynaklanmıştır. Ayrıca, Türk makamları sadece Ağustos başında silahlı bir eskort ile Çal'a varmak için bir sorumlu subay yönetici belirleyerek Lozan Antlaşmasının imzalandığı tarihte Türk etki alanı dışında bulan bir bölge üzerinde gerçekten idari bir kontrol tesis etmeye çalışmamış ancak ayrıca Hazil nehri boyunca süvari, piyade ve topçudan oluşan silahlı kuvvetler göndererek Lozan Antlaşmasının imzalandığı tarihte fiili Britanya askeri işgali altında ve Britanya facto yönetimi altında bulunan bir bölgeyi işgal etmiştir. Türk Hükümetinin bu davranışı karşısında, mademki mesele bütün haliyle M.C. konseyinin önüne barışçıl bir şekilde çözülmesi maksadıyla götürüldü, Britanya Majestelerinin Hükümeti sadece üzücü bir hayal kırıklığı hissedecektir.

12- bu şartlar altında B.M.H. ti Türk Hükümetinin o mahaldeki Türk komutanına, Musul vilayetinin ve bölgenin bütün Türk kuvvetlerini, yukarıda tanımlanan Türk etki alanının dışında derhal geri çekme emrini vereceğini ümit etmek isyor. B.M.H. ti M.C.

konseyinde bulunan temsilcisine, bu notanın temelini oluşturan Sn. Romsan Mc. Donald'ın telgrafının bir kopyasını ve de Sn. Domsey Mac. Donald'a gönderdiğim ve 23 Eylül tarihli İsmet Paşanın notasının içeriğini özetlediğim telgrafın bir kopyasını ulaştırdı. Lord Parmoor, her ikisinde en kısa sürede konseye teslim etme emrini almış olmalıdır.

Sn. Temsilci, Siz Ekselanslarına yüksek saygılarımın teminatını yenilemek için bu fırsattan istifade ediyorum.

R.C. LINDSAY

Belge:123

Dış İşleri Ofisi Yakın Doğu Şubesi Sorumlusu Sn. L. Oliphant'tan

Türkiye'nin Londra Bakanı Zekai Bey'e

Dış İşleri Ofisi S.W.L.

1 Ekim 1924

Bayım,

Geçen ayın 26'sında ve 26674 sayılı notanızda, bana 25 Eylül'de yapmış olduğunuz sözlü açıklamayı tasdik eder biçimde, Türk-Irak sınırı üzerindeki son olaylar konusunda hükümetinizin görüşleri hakkında beni bilgilendirdiniz.

2. Majestelerinin İstanbul temsilcisinin 23 Eylül'de Ekselansları General İsmet Paşa'dan aldığı notaya ayrıntılı cevap vermek için gerekli talimatları aldığını belirtmekten onur duyarım. Bu cevapta Majestelerinin Hükümeti, Türk Hükümeti'nin, son olaylar ve Lozan Antlaşması'nın 3 (2) nci maddesine uygun olarak iki hükümet tarafından uyulması gereken statüko konusunda belirttiği görüşlerini kabul edememesinin sebeplerini anlatmıştır.

3. Notanızın 4 ncü paragrafında söz ettiğiniz Süleymaniye meselesine gelince, geçen aydaki notama dikkatinizi çekmeme müsaade ediniz.

(Dış İşleri Bakanı adına)

LANGELOT OLIPHANT

Belge:124

**İstanbul'daki Dış İşleri Bakanlığı Heyetine
Bu Şehirdeki İngiliz Temsilci Tarafından Verilen Ek Bildiri**

İstanbul, 05 Ekim 1924

Cenevre'de bulunan Türk ve İngiliz heyetleri, Irak sınırının nihai şekli çizilene kadar bu sınırdaki statükoyu korumak için bir antlaşmaya varmışlardır.

Statüko, Lozan Antlaşması'nın imzalandığı tarihteki bu heyet tarafından 29 Eylül tarih ve 38 sayılı notasında tarif edilmiştir. İngiltere Majesteleri Hükümeti, Türk Hükümeti'nin, Fetih Beyin Cenevre'de verdiği kesin taahhütler gereği, kuvvetlerini son olaylardan önce işgal ettiği hattan bir an önce çekmek için gerekli emirleri vakit kaybetmeden vereceğini ummaktadır.

Aksi takdirde durum son derece ciddi bir boyut kazanacaktır.

Belge:125

**İngiltere'nin İstanbul Diplomatik Heyetinden
Bu Şehirdeki Dış İşleri Bakanlığı Heyetuna**

İstanbul, 09 Ekim 1924

İngiltere Majestelerinin Hükümeti, Türk Hükümeti'ne 05 Ekim tarihinde Irak sınırındaki statükoya ilişkin emirleri üzerine, bu misyon tarafından verilen uyarılara şu ana kadar hiçbir cevap alamamanın şaşkınlığını gizleyememektedir. Alınan bilgilere göre, kuvvetlerini işgal ettikleri kazalardan çekmekten uzak olan Türk yetkilileri, eylemlerini arttırmakta ve yeni kuvvetler yığmaktadır. İngiltere Majestelerinin Hükümeti'nin, bu duruma müsaade göstermesi mümkün değildir. Şimdiye kadar, İngiltere Hükümeti'nin Cenevre'de yapılan görüşmeler ve 30 Eylül'de Türk delegesi tarafından verilen kesin teminatlar göz önünde bulundurarak, bu misyonun 25 Eylül (36 sayılı) notasındaki (iki önceki paragrafta belirtilen) tedbirlere başvurmamıştır. Bu heyet, 25 Eylül tarihli notanın sondan 2 nci paragrafında belirtilen önlemi alamamıştır. Hükümetimiz bu tutumunu sonsuza dek sürdüremez ve bugün Türk Hükümeti'nin heyeti 21 Eylül tarihli ve 38 sayılı notasında belirtilen statüko hattına çekilmeyi kabul etmezse, İngiltere heyetinin 11 Ekim öğleden itibaren durumu düzeltmek için gerekecek bütün askeri önlemleri almak için tüm hareket serbestisini yeniden ele alacaktır.

Iraktaki İngiliz askeri yetkilileri bu anlamda gerekli emirleri almışlardır ve orada bulunan Türk kuvvetlerinin komutanını haberdar etmeye yetkilendirilmişlerdir.

Belge: 126

**İstanbul'daki Dış İşleri Bakanlığı Heyetundan
Bu Şehirde Bulunan İngiliz Diplomatik Heyetine**

İstanbul, 10 Ekim 1924

1. 09 Ekim tarihli sözlü notaya cevap verirken, 29 Eylül ve 5 Ekim 1924 tarihli notalara neden cevap verilmemiş olduğunun sebebini de açıklamak zorunda olduğumuzu düşünüyoruz. 29 Aralık tarihli İngiliz notasında, adı geçen notanın, Lozan Antlaşması ile uyulması öngörülen, Irak sınırındaki statükonun ihlalini içeren, 16 ve 22 Eylül tarihli notalarımız için geçici bir cevap teşkil ettiğini belirtilmişti. Bu yüzden tam olarak kabul edilecek notanın beklenmesi doğaldır.

2. 16 ve 22 Eylül tarihli notalarımızın olduğu kadar Büyük Britanya'nın 25 ve 29 Eylül tarihli notalarının da amacını oluşturan vakalar ve şikayetler bütünüyle, bu şikayetlerden haberdar olan, Milletler Cemiyeti'nin önüne getirilmişti; ve bu ihtilafı 30 Eylül 1924 tarihinde yer verdiği karar ile çözmüştü. Milletler Cemiyeti, statüko hattının ihlalleriyle ilgili bizim ve İngiliz tarafının ileri sürdüğü şikayetlerin üzerinde Konsey tarafından gelişmeler yapıldığını bildirmişti.

5 Ekim tarihli ek notanın Milletler Cemiyeti Konseyi kararının bir yorumunu ifade ettiği tespit edildi. Son olarak ele geçen Konseyin karar metninin telgraf ile alınan bilgilerle uyuşmadığı bakış tarzını karşılaştırmak gerekliydi. 30 Eylül tarihli Milletler Cemiyeti Konseyinin sınır ile ilgili kararının bölümü şu şekilde oluşmuştur. "Konsey, İngiliz ve Türk Hükümetlerinin, sınır konusunda karar alınmayı beklerken, kesin kaderinin bu karara bağlı olacağı toprakların mevcut durumunda herhangi bir değişiklik meydana getirecek tabiatta hiçbir askeri veya başka harekate girişilmeyeceği" açıklamalarını kayda alıyor.

Çok iyi görüldüğü gibi, Milletler Cemiyeti Konseyi 5 Ekim tarihli İngiliz Notasında belirtilen statüko kelimesini değil "mevcut durum" kelimesini kullandı.

3. Riayetin mecburi olduğu sınır ile ilgili 29 Eylül tarihli İngiliz Notasındaki argümanlara gelince, Lozan Antlaşmasının imzalanması sırasında, beşinci paragrafta belirtilen kuzey sınıra kadar İngilizlerin tamamen fiili işgali altında bulunmadığını belirtmek zorundayız. Türk yönetiminin fiilen gerisine çekildiği hat, İngiliz komutanı General Marshall'ın 2 Kasım 1918 tarihinde Türk komutanına bildirdiği hat idi. Bu hattın dışında, 24 Temmuz 1923 tarihine kadar fiili İngiliz işgali altına geçen bölge Revandiz bölgesidir. Bütün vilayetin İngiliz işgali altında varsayıldığı üçüncü paragrafta belirtilen ifadeleri kabul ettiğimizi ileri sürmenin imkanı yoktur. Tam tersine, Türkiye, 24 Temmuz 1923'ten sonra Süleymaniye'nin işgali, Irak Meclisine Musul vekillerinin gönderilmesi, İngiliz uçak

saldırıları gibi saldırıları gibi olayları protesto etmişti. Hava saldırıları ile alakalı girişimlerimize, İngiltere 23 Ağustos 1924 tarihinde, karakollarının hattını belirterek bu hattın geçilmediğini bildirerek cevap verdi. Dokuzuncu paragraftaki müdafaa etme şekline rağmen, açıklamaların İngiltere'nin bir statüko hattını kabul ettiğini açıkça belirtiyor.

4. Söz konusu Notanın 6,7 ve 8 nci paragraflarında Musul vilayeti dışındaki topraklar için ileri sürülen argümanlar kabul edilemezler. İngiliz Hükümeti, bu Notada, Temmuz 1923'te bu bölgelerin fiili işgali altında bulunmuyordu ve bunların Musul Vilayeti sınırları içine dahil edilmesini talep etmediğini belirtiyor. İşgalcinin işgali altında bulunmayan bir toprak parçasının meşru sahibine ait olması doğaldır. Türkiye'ye ait olduğunu öğrenmek için İngiltere'nin fiili işgalinin olmadığı bir kasabada Türk Birliklerinin veya görevlilerinin olup olmadığını aramanın ve ispat etmenin (doğrulamanın) hiç gereği yoktur. Bir İngiliz protestosu üzerine Türkiye'nin bu bölgeye vali, memur veya asker göndermekten vazgeçtiğinin doğruluğu ispat edilmemiştir.

Çölemerk'te Hakkari valisi ve Çal'da bir belediye başkanı, Lozan Antlaşmasının imzalanmasından bu yana bu civarları hiç kesintisiz yönettiler. Bu olayları anlatan Notaya cevaplar vermeye gelince, daha güneyde bulunana hatlarda İngiliz hava saldırıları söz konusu oldu ve 23 Ağustos tarihli Britanya Notasında belirtilene benzer, daha güneyde bulunan bir hattı ilgilendiren garantilerin elde edilmiş olmasından dolayı cevaplara hiç gerek olmadığını değerlendiriyoruz.

Türkiye'nin İstanbul Konferansında, Musul vilayeti meselesi dışında başka meselenin varolmadığını sunduğuna işaret etmek gerekir.

5. Son olarak, Musul vilayeti ile alakalı ihtilaf yakın zamanda Milletler Cemiyeti Antlaşması ile hüküm altına alındı. Bizim tarafımızdan ve de İngilizler tarafından desteklenen statuko hattının ihlalleri ile ilgili şikayetler Konsey tarafından incelendi.

25 Eylül 1924 tarihli oturumda İngiliz delegeye uyulması gereken statüko hattı konusunda, söz konusu hattın ateşteste belirlenmiş hat olduğunu açıklamıştır. Bizim delegemiz bu görüşe katılmıştır. Biz, kendi adımıza statükonun temelini aramak için hukuki olarak ateşkes zamanına gidilmesi gerektiğini savunmuştuk. Nihayetinde Konsey bütün şikayetlerden, 25 ve 29 Eylül tarihli İngiliz notalarından, notalarda belirtilen ve İngiliz tarafından boşaltılması istenen bölgelerden haberdar olduktan sonra; 30 Eylül'de ilgili ülkelerin de bu konuyu kabul edeceklerini Beyan ettikleri kararını verdi. Bu kararlar hali hazırdaki duruma uymakla yükümlüyüz, yani 30 Eylül tarihinde varolan durumdur. İngiltere 5 Ekim tarihli notasında, Milletler Cemiyeti'nin aldığı kararda bahsedilen güncel durumun 29 Eylül tarihli İngiliz notasında belirtilen hatta uygun olduğunu ileri sürmüş olması hukuki

açından mümkün değildir. Milletler Konseyi, taraflardan herhangi birine kendi kararlarını yorumlama ya da Türkiye aleyhine değiştirme hakkı açacak bir karar almamıştır.

6. 26 Eylül ve 5 Ekim tarihli iki notada bahsedilen konulara açıklama getirdikten sonra, şimdi de 29 Ekim tarihli sözlü notaya, aynı açıklamalara dayanarak, cevap veriyoruz,

5 Ekim tarihli notaya cevap verilmesindeki gecikmenin Milletler Cemiyeti Konseyi'nin kararının metnini bekleme ihtiyacından kaynaklandığını birinci paragrafta belirtmiştik. Türk kuvvetlerinin eylemlerini daha da arttırdıkları ve yeni birlikler topladıkları haberi temelden yoksundur. Türkiye, Nasturi eşkıyalarını bastırmak için askeri önlemlere başvurmuş olduğu ve bu amaçla jandarma ve askeri kuvvetlerini topladığını saklamamıştır.

Tam tersine 16 Eylül tarihli notasında bunu İngiltere'ye ve Milletler Cemiyeti'ne teferruatlı bildirmiştir.

İngiliz temsilci vekili 17 Eylül tarihli notasında, askeri hareketimizin Tahama Nasturilerini bastırmak amacıyla yapıldığını daha önceden kabul ediyordu. Şu halde, toplanan askeri güçler hem sayısı açısından hem de önlem açısından sadece suçluları bastırmak için gerekliydi.

Önleme hareketinin bir süre önce sona ermesinin ardından söz konusu askeri önlemlerin tamarını muhafaza etme ihtiyacı kalmadığından ve bir haftadan beri bu kuvvetlerin büyük kısmı geri taşınmaktadır.

Bu şartlarda, sınırlarda bir hareket gerçekleştirdiğimize ya da şüpheli bir yığınak için hiçbir neden bulunmadığını samimi olarak açıklamak isterim. 23 Ağustos tarihli İngiliz notasında bahsedilen Bersivi-Balouna-Tchacalla hattının güneyine ve İngiliz kanallarının bulunduğu bölgenin güneyine geçilmeyeceğini belirtirim. Milletler Cemiyeti Konseyi'nin 30 Eylül'de aldığı karara harfi harfine uyulmaktadır. Şayet Türk tarafı saldırıya uğrar ise Cumhuriyet Hükümeti üzerine düşeni yapmaya mecbur kalacaktır. Bu açıklamalar, gerek Milletler Cemiyeti'nde iki tarafın delegeleri tarafından geliştirilen barışçıl eğilimlere gerekse Milletler Cemiyeti tarafından alınan kararlara, Türkiye'nin hangi noktaya kadar uyacağını ve saygı göstereceğinin ve ayrıca Milletler Cemiyeti Konseyi kararlarına aykırı bir duruma yol açmayacağını bir kanıtı olarak iyi niyet ve açıklık ile yapılmıştır. Bu açıklamaların ikna edici olduğunu ve yanlış anlamaları ortadan kaldıracağını ümit etmekteyiz.

Eğer İngiltere gerekli görürse, 30 Eylül tarihli kararını anlama şeklimize ait açıklamalarımızı, Milletler Cemiyeti'nin inceleme ve kararına bir kez daha takdim etmeye hazır olduğumuzu vurgulama üzerinde duruyoruz.

Bu notanın bir telgraf özeti Milletler Cemiyeti'ne gönderilmiş ve tam metin Cemiyet'e postalanmıştır.

Belge:127

Türkiye Başbakan ve Dış İşleri Bakanı İsmet Paşa'dan

Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri

Sir .Eric Drummand'a Gönderilen Telgraf

Ankara, 10 Ekim 1924

1. İngiltere, 5 Ekimde Türkiye'ye verilen ek bildiride; Türk ve İngiliz delegelerinin Cenevre'de Irak sınırındaki statükoya uymak konusunda anlaştıklarını ve bu statükonun Lozan Antlaşması'nın imzalandığı dönemdeki ile aynı olduğunu ve 29 Eylülde Türkiye'ye vermiş olduğu notada adı geçen statükoyu tarif ettiğini açıklamış ve bunun sonucunda, Fethi Bey tarafından Cenevre'de verilen taahhütler uyarınca Türk Hükümeti'nin birliklerine son olaylardan önce işgal etmiş oldukları hatta çekilmeleri için gerekli emirleri vereceğini umut ettiğini, aksi takdirde durumun çok ciddi bir konuma geleceğini bildirmişti.

9 Ekim tarihli sözlü notada İngiltere, 5 Ekim'deki girişimine cevap alamamış olmanın şaşkınlığı içinde olduğunu ve kendi düşüncesine göre Türk yetkililerin kuvvetleri en son işgal ettikleri topraklardan geri çekmekten uzak olduklarını ve tam tersine daha çok asker yığmak suretiyle daha büyük bir eylem yaptılar, İngiliz Hükümeti'nin böylesi bir duruma müsaade göstermeyeceğini, sorun olarak eğer Türkiye, 29 Ekim tarihli notada bahsedilen hatta geri çekilmeye razı olmazsa İngiltere'nin durumu eski haline getirmek için 11 Ekim öğleden itibaren gerekebilecek bütün askeri önlemleri almak için hareket etme hakkını vereceğini ve Irak'taki İngiliz yetkililerin bu anlamda gerekli emirleri aldıklarını ve Türk komutanlarını önlemek için yetkili olduklarını söyledi.

2. Milletler Cemiyeti Konseyi, Irak ile ilişkili olarak Türk-İngiliz anlaşmazlığını Lozan Antlaşması'na uygun olarak incelemeye başladığında, statükonun İngilizler tarafından ihlal edildiğini konu alan 16 ve 22 Eylül tarihli iki nota verdik. Aynı zamanda, İngiltere'nin de kendi payına 25 ve 29 Eylül tarihli iki notayla bazı iddialar ve şikayetlerde bulunmuş olduğunu öğrendik.

Milletler Cemiyeti Konseyi bütün notaları ele aldıktan ve sorun üzerinde bir inceleme yaptıktan sonra 30 Eylül tarihinde kararını verdi. Bu tarihte taraflardan halihazırdaki duruma uymaları taahhüdünü almıştır. Türkiye, bütün meşru şikayet ve dileklerine rağmen 30 Eylül'de Milletler Cemiyeti'nce belirlenen duruma uyarken; İngiltere 29 Eylül tarihli notasında ortaya koymuş olduğu taleplerinde ısrar etmektedir. Bu son tutum, Milletler Cemiyeti kararına itaat etmek üzere verilen taahhütleri de ihlal etmektedir.

3. Bu ayın 10'unda İngiltere'ye verdiğimiz cevapta, 29 Eylül tarihli notasında öne sürülen bütün delilleri tahlil edip çürüttükten sonra, 9 Ekim'de yeni eylemlere giriştiğimiz ve kuvvetler topladığımız yolundaki bilgilerin asılsız olduğunu, 30 Eylül'de saptanan duruma tarafımızdan uyulduğunu, o gün varolan hattın tarafımızca aşılmayacağını ve eşkıyaları bastırmak için toplanan askerlerin büyük kısmının, Milletler Cemiyeti'nin de bilgisi dahilinde olduğu gibi, bir haftadan beri bu yere geri çekilmekte olduğunu açıkladık.

Ayrıca, İngiltere'nin hukuken Milletler Cemiyeti tarafından alınan bir kararı Türkiye aleyhine yorumlama ve değiştirme hakkının olmadığını şekliyle ekledik ve eğer İngiltere gerekli görürse, 30 Eylül kararını anladığımız şekliyle yine de Cemiyet'in karar ve incelemesine bir kez daha takdim etmeye hazır olduğunu Beyan ettik.

4. Eğer İngiltere, Milletler Cemiyeti kararına saygı gösterme hususundaki taahhütlerden uzaklaşarak sükuneti bozuyor ve saldırganlığa başvuruyor ise sorumluluğun tamamı kendisine ait olacaktır.

Türkiye, Milletler Cemiyeti kararında tarafların uymayı taahhüt ettikleri hükümlerle ilgili olarak gerekli önlemleri almasını talep etme hakkını kendinde görmektedir.

Milletler Cemiyeti Konseyi'nin kararını vakit kaybetmeden bilgilerinize rica ederim,

Bu telgrafta bahsedilen notaların kopyası postayla gönderilmiştir.

İsmet

Belge:128

Sn.Lindsay'den Nusret Bey'e

İstanbul 15 Ekim 1924

Sn.Delege,

Irak sınırının durumuna ilişkin 10 Ekim tarihli notanızın içeriğini hükümete iletmede gecikmedim. Milletler Cemiyeti'nin 30 Eylül tarihli kararını yorumlaması konusuna gelince; size daha önce de açıkladığım gibi, İngiltere Majesteleri'nin Hükümeti her zaman Türk Hükümeti'nin bu yorumlama sonucunu Milletler Cemiyeti'ne götürmeye hazır olduğunu açıkladığı fikrini muhafaza etmektedir. Aynı zamanda Cumhuriyet Hükümeti'nin bu konuda Milletler Cemiyeti Konseyi'nin arabuluculuğuna baş vurduğunu da Türk notasının basında bulunan metninden öğrenmiş bulunmaktadır.

2. Hükümetimden aldığı talimatlara göre hareket eden Sn. Ramsey Macdonald dün ekselansları Zekai Bey'e, Türk Hükümeti tarafından Milletler Cemiyeti nezdinde yapılan girişime bakarak, Majesteleri Hükümeti'nin tarif edilen yöntemi kabul ettiğini bildirmekten şeref duyarım. Bu konunun kabulü ise şu kesin şarta bağlıdır: Yorumlama sorunu ile ilgili

karar ortaya çıkana kadar, İngiliz birlikleri şu anda Türk Birliklerinin bulundukları hattı geçmeyecektir. Bunlar karşılıklı olarak ve aynı şekilde davranacaktır.

3. İngiltere Majesteleri'nin Hükümetleri itilafı konuyu karara bağlamak ve Milletler Cemiyeti Konseyi'nin bir an önce toplanabilmesi için gereken çabayı gösterecektir. Hükümetim, Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri'ni bu konunun bitirilmesi için gereken önlemleri bir an önce almaya davet etmiştir.

Sn. Delege, en derin saygılarımı kabul ediniz.

LINDSAY

Belge:129

Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri Sir. Eric Drummond'dan Türk Başbakanı ve Dış İşleri Bakanı İsmet Paşa'ya Gönderilen Telgraf

Cenevre, 16 Ekim 1924

Nation, Türkiye ve Irak sınırını içeren 30 Eylül tarihli kararın son paragrafınca Konsey'in gerçek niyeti üzerine bugün Türk ve İngiliz Hükümetleri'nden aldı. 10 Ekim'de, İngiltere'nin İstanbul temsilcisine verilen resmi notada Türkler, İngiliz Hükümeti'ne, eğer İngiltere gerekli görürse, 30 Eylül kararını nasıl anladıklarını içeren yorumu, Milletler Cemiyeti'ne sunmaya hazır olduklarını açıklamıştır. İngiliz Hükümeti, yukarıda bir bölümüne yer verilen notanın özetinin Cenevre'ye telgrafla gönderildiğini ve bir kopyasının da postalandığını öğrenmiş bulunmaktadır. Basın, Türk tarafının teklifinin de içinde bulunduğu telgrafın tam metnini şu anda yayınlamaktadır. İngiliz Hükümeti, Türk Hükümeti'ne bu konuyu Cemiyet'e havale etme teklifini kabul ettiğini bildiriyor ve itilafı konu üzerinde karar alınması için Konsey'in derhal toplanmasına yönelik gerekli olan her türlü gayreti göstereceğini açıklamıştır. Sonuç olarak, söz konusu sorun hakkında Konsey'in toplantıya hemen davet edilmesi için gerekli önlemleri alacağız. Macdonald, metin sonu prosedür kurallarına göre, bu talep görev başındaki başkana verilecek.

DRUMMOND

Belge:130**Eric Drummond'dan İsmet Paşa'ya Telgraf***Cenevre, 16 Ekim 1924*

İngiltere Hükümeti'nin, Irak-Türkiye sınırını konu alan 30 Eylül kararı hakkında, bu hükümetin acil toplanma talibi dilekçesi bugün Konsey Başkanı'na sunulmuştur.

Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri

Drummond

Belge:131**İsmet Paşa'nın Sir Eric Drummond'a Telgraf Mesajı***Ankara, 18 Ekim 1924*

16 Ekim tarihli iki telgrafınızı almış bulunmaktayım. Türk Hükümeti mevcut duruma uyma konusunda ve 30 Eylül tarihli kararın doğru tanımının Konsey'in kararına havale edilmesini aynı şekilde kabul etmektedir. Bu ifadelerle, o tarihte var olan durumu anlamaktadır. Türk Hükümeti, bu yeni anlaşmazlığın temel sorun üzerinde karara varılincaya kadar ihtilaf çıkma olasılığını saf dışı bırakacak biçimde, Lozan Antlaşması'na göre uyulması gereken hattın belirlenmesi ve belirtilmesi amacıyla, Konsey tarafından incelenecek olmasını memnuniyetle karşılamaktadır. 30 Eylül'deki durum, bu hat Haziran 1923'teki gerçek statüko hattının hayli kuzeyinde olmasına rağmen, Türk Hükümeti tarafından Konsey'e karşı duyulan saygıdan ötürü ve barışçıl duygularını gösterebilmek amacıyla statüko hattı olarak kabul edilmiştir. Sonuç olarak, Türk Hükümeti 1923'teki statüko hattını memnuniyetle kabul edecektir. Fakat Konsey'e yeniden müracaat etmekle ortaya çıkan barışçıl düşünce dolayısıyla Konsey'in, 1923'teki statüko sınırına uygun düşen hattı bu durumda tarif etmesi gerekmektedir.

Bu açıdan, Türk Hükümeti Konsey'in kararına uyacaktır. Türk Heyeti Konsey'in davetini beklemektedir ve bu amaçla verilecek ihbarnamenin alınmasından 6 gün sonra Cenevre'de bulunabilecektir.

İsmet

Belge:132**Nusret Bey'den Sn. Lindsay'e***İstanbul, 18 Ekim 1924*

Siz ekselanslarının bana hitaben gönderdiği 15 Ekim 1924 tarih ve 48 sayılı notayı General İsmet Paşa'ya iletmeyi ihmal etmedim.

Hükümetimden aldığım emirler doğrultusunda aşağıdaki bilgileri size sunmaktan onur duyarım.

Türk Hükümeti, 10 Ekim 1924 tarihli notasında Milletler Cemiyeti Konseyi'nin 30 Eylül 1924 tarihinde aldığı kararın iki tarafın da mevcut duruma uyması hükmünü ihtiva ettiğini, bu durumun da 30 Eylül 1924 tarihinde varolan durum olduğunu, 29 Eylül tarihli İngiliz notasında bahsedilen hat ile hiçbir ilişkisi olamayacağını ve Türkiye'nin söz konusu kararı nasıl anladığını Milletler Cemiyeti'nin inceleme ve karara sunmaya hazır olduğunu açıklamıştı.

Yukarıda adı geçen 15 Ekim tarihli notaya göre, İngiliz Hükümeti teklif edilen prosedürü, her iki tarafın kuvvetlerinin, diğer tarafın kuvvetlerinin hali hazırda bulunduğu hattı geçmemeleri şartıyla kabul etmektedir.

Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği, İngiltere'nin Konsey'i toplantıya çağırma talebinin Başkan'a sunulduğunu bildirmiştir.

Türk Hükümeti, statüko hattından kaynaklanan ihtilafın, temel sorun üzerinde kesin bir karara varıncaya kadar anlaşmazlık çıkması olasılığını saf dışı bırakmak, biçimde Lozan Antlaşmasına göre uyulması gereken hattın belirlenmesi ve belirtilmesi amacıyla kısa süre içinde Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından incelenecek olmasını memnuniyetle karşılıyor.

Türk Hükümeti bu vesileyle, 30 Eylül'deki konumu, hem Milletler Cemiyeti Konseyi'ne olan saygısından, hem de yüksek barışçıl duygularından statüko hattı olarak kabul ettiğini; buna rağmen bu hattı, Lozan Antlaşması'nın tarihi olan 24 Temmuz 1924'teki gerçek statüko hattının kuzeyinde olmasına rağmen, belirtmenin yararlı olacağına inanmaktadır. Eğer 30 Ekim kararları Temmuz 1923'teki statüko hattını amaçlıyorsa, bunu öncelikle ve memnuniyetle kabul edeceğini söylemeye bile gerek yoktur. Türk Hükümeti, Milletler Cemiyeti tarafından bu maksatla alınacak karara uyacaktır.

Türk kuvvetleri, şimdiden İngiliz kuvvetlerinin halihazırda bulundukları hatları geçmeme emrini almışlardır.

Bu arada, 1923 tarihli statüko hattı ile ilgili, ayrı olan her iki Hükümetin bakış açısı, bu durumda 24 Temmuz 1923 tarihli statüko sınırıyla ilgili hattı tespit etmek için, yeniden

Milletler Cemiyeti'ne başvurma barışsal düşüncesinin ehemmiyeti olacağını söylemeye gerek yoktur.

Sn. Temsilci: bu hususları Hükümetinize iletmenizi istirham ederken, en derin saygılarımı sunarım.

NİSRET

Belge:133

İsmet Paşa'dan Sir Eric Drummond'a telgraf

Ankara, 15 Ekim 1924

Dış İşleri Ofisi Müsteşarı tarafından temsilcimize verilen, İngiliz kuvvetlerinin hiç bir saldırıda bulunmayacakları ve İngiliz yetkilileri tarafından kesin emirler verildiği teminatlarına rağmen, 14 Ekim'de iki İngiliz uçağı Cheranis'i bombalamışlar ve 2 kadının yaralanmasına yol açmışlardır. İngiliz Hükümeti'ni, sınırdaki son olaylardan doğan anlaşmazlığı, Milletler Cemiyeti'ne sunmayı kabul ettiği bildirinin ruhuna aykırı olan bu yeni saldırıyı protesto ediyorum.

İSMET

Belge:134

17 Ekim 1924

Zekai Bey'den Sn. Ramsey Macdonald'a

Ekselansları,

Bu ayın '13'ünde kendisiyle yapma şerefine sahip olduğum görüşmede, Dış İşleri Bakanlığı müsteşarı William Tynell, hem İngiliz hava kuvvetlerinin hem de kara kuvvetlerinin Türklere saldırmama emri almış oldukları konusunda bana teminat vermişti; bunun dışında, hükümetimin son hava saldırıları konusunda ilettiği bilgilerin kesinlikle yanlış bilgilere dayanmış olduğunu iddia etmiştir

14 Ekim'de sizin yokluğunuzda Kolonilerden Sorumlu Devlet Bakanı beni kabul etme şerefini gösterdiğinde, kendisine yaptığım talebe karşılık daha önce bana verilmiş olan teminatları Sir William Tynell, 14 Ekim akşamı Dış İşleri tarafından yayınlanan aşağıdaki bildiriye kesin bir biçimde yineledi. "Halihazırda her iki tarafta şu anda işgal edilen hatların ötesine birliklerini ilerletmeyeceğinde kesin mutabakata varıldı.

Oysa aynı gün yine 14 Ekim'de 2 İngiliz uçağı Zaho-Birsivi-Behume-Tchell hattının kuzeyinde yer alan Cherenis kasabasını bombalamış ve bunun sonucunda iki kadın yaralanmıştır.

Hükümetim bana bu vakayı bildirirken, bu saldırıdan dolayı Majesteleri Hükümeti'ni protesto etmekle beni görevlendirmiştir.

Bana verilen resmi teminatlara açık şekilde aykırı olan bu saldırının sebepleri konusunda beni ve Hükümetimi aydınlatabilirseniz, siz Majesteleri'ne minnettar kalacağım. Siz Ekselanslarının, üzücü sonuçlar doğurabilecek bu tip olayların tekrür etmesini önlemek için, bir an önce gerekli emirleri yineleyeceğinizi umuyorum.

Siz Ekselanslarına bu amaçla yapılacak her şey için şimdiden teşekkürlerimi sunarken, en derin saygılarımın kabulünü istirham ederim.

ZEKAİ

Belge: 135

*Dış İşleri Ofisi S.W.L.
20 Ekim 1924*

Sn. Osborne'dan Zekai Bey'e

14 Ekim tarihinde İngiliz Hava Kuvvetleri tarafından, Türk-Irak sınırında bulunan Chiranis'in bombalanması konusunda dikkatimi çektiğiniz 16 Ekim tarih ve 701 No'lu notayı almış olduğumu bildirmekten onur duyuyorum.

2. Olayın meydana geldiği tarihte, Irak'ta bulunan İngiliz kuvvetlerine, kendilerine saldırılmadıkça hiçbir düşmanca eylemde bulunmamaları emredilmişti ve sonuç olarak Türk Hükümeti, Majesteleri Hükümeti'nin talimatları uyarınca 9 Ekim tarihli bir notasıyla Majesteleri'nin İstanbul'daki bir temsilcisi tarafından bu konuda bilgilendirilmişti. Bu ayın 13'ündeki cevabi notanızda da belirtildiği gibi, bu bilgi size Sir Willam Tynell tarafından iletilmişti.

3. Ertesi gece (14 Ekim) Koloniler Bakanı'yla yaptığımız görüşmeden sonra, Irak'taki İngiliz askeri yetkililerine, bu görüşmede sağlanan, yani Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunulan meselenin kararı beklenirken, her iki tarafın kuvvetlerini işgal edilmiş olan hatların ötesine ilerletmeyeceği konusundaki anlaşmanın yürürlüğe sokulmasını emreden bir telgraf göndermişti.

4. Majesteleri'nin Hükümeti, 14 Ekim'de İngiliz yetkililerinin yukarıdaki paragrafta belirtilen ek emirleri almamış olduğu bir anda, İngiliz hava kuvvetlerinin Cheramis'de Türk makineli tüfekleri tarafından saldırıya uğradığını öğrenmiştir. İngiliz Kuvvetlerinin aldıkları emirlere harfi harfine uygun hareket etmiş oldukları ve 14 Ekim'de verilen yeni emirlerin alınmasından önce, kendilerine Türkler tarafından açılan ateşe karşılık vermekte tamamen haklı oldukları açıktır.

**Bakan Adına
D.J. OSBORNE**

Beşinci Bölüm

Musul Meselesi Hakkında İstanbul Konferansı

19 Mayıs 5 Haziran 1924

(Belge 137-141)

TÜRK HEYETİ

Fethi Bey	: T.B.B.M. başkanı, İstanbul Milletvekili
Fevzi Bey	: Eski başkan,Diyarbakır Milletvekili
Faik Bey	: Ordu Milletvekili
Nusret Bey	: Dış İşleri Bakanlığında Hukuk Danışmanı
İshak Avni Bey	: Kurmay Yarbay

BRİTANYA HEYETİ

Sir Pecz Cox	: Irak'taki Britanya eski yüksek Komiseri
Bay C.H. Jardine	:
Bay I.H.Hall.D.S.C.M.C	:
Yarbay E.F.W.Lees,P.S.O	:

Belge: 137**TUTANAK NO:1**

19 Mayıs 1924 Pazartesi günü İstanbul 'da eski deniz Bakanlığı Lokalinde yapılan oturum.

Oturum sabah saat 11:15 de açıldı

Fethi Bey aşağıdaki metni okur:

Lozan Anlaşması ile mutabakat ile tespiti için tarih verilen, Türkiye ile Irak arasındaki sınırın tespitini müzakere etmekle görevli Britanya Hükümetinin delege ve görevlilerini, Hükümetim adına derin saygı ile selamlamaktan onur duyuyorum.

Lozan'da, Türk ve Britanya heyetleri arasında uzun tartışmalara konu olan ve daha sakın bir döneme ertelenmek zorunda kalan bu önemli sorunda, tatmin edici bir anlaşmaya varabilmemiz önemle istenmelidir. Bu sorunun dostane çözümü, Türkiye Cumhuriyeti ile Britanya İmparatorluğu arasındaki gelecekteki ilişkilerin kurulmasını etkileyecektir.

Konferansa sunulan sorunun çözümü esnasında hak ve adalet duygularının üstün gelmesi dileği ile Majesteleri İngiltere Kralının Heyetine hoş geldiniz diyorum ve Konferansı açıyorum.

Sir Percy Cox , aşağıdaki metni okuyarak ona cevap verir :

Ekselansları,

Öncelikle, bana ve heyetime ifade ettiğiniz dostane sözlerden dolayı size teşekkür ederim. Bununla, fırsattan istifade sizleri temin ederim ki; gelişimizde bizlere yapılan dostça karşılamayı ve geniş misafirperverlik anlayışı ile Türk Hükümetinin bizim yerleşmemiz ve rahat etmemizle ilgilenmesini takdir ediyoruz.

Majestelerinin bana vermiş olduğu bu şerefli görevin dışında, 15 yıl aradan sonra güzel şehrinizi tekrar görmekten şahsen çok büyük zevk duydum ve o zamanda var olan dostluk ve misafirperverlik anlayışını bulacağımdan hiç şüphem yok.

Sizi temin etmekte acele ederim ki, majestelerinin hükümeti ve bu görev bizi meşgul edecek ve 1914 sarsıntısından önce seneler boyunca iki hükümetimiz arasında var olan bu özel ilişkilerin tamamen yeniden oluşması için kalan tek engeli oluşturduğunu siz Ekselanslarının da kabul ettiği gibi, dostane tartışmalarımızın doğrudan müzakerelere bırakılan sorunların en kısa sürede bizi bir düzenlemeye getirmesi umudu ve en samimi isteklerden kaynaklanmaktadır.

Ekselansları biliyorlar ki, belirlenen süre içinde ortak çabalarımız direkt bir düzenlemeyi başarı ile sonuçlandıramadığı takdirde, Lozan anlaşmasının 3. Maddesinin 2.Fıkrası görüşmelerin Milletler Cemiyetine götürüleceğini ve burada, Majestelerinin

Hükümeti görüşmeleri ve Mahkemeye tam bir güvenle göndermeyi düşündüğünü sizlerden saklayamam. Ona göre, bu tarz bir davranış gelecekteki iki Ülke arasındaki ilişkiler açısından çok gerekli olan karşılıklı güven ortamının oluşmasının azalmasına katkıda bulunacaktır.

Bu gün öğleden sonra sizlere sunacağım açıklamalarım bizi meşgul edecek problemin en kısa sürede devamlı bir çözüme ulaşması inancı ve isteği ile hazırlandı.

Bu konuşmalardan sonra iki heyet karşılıklı tüm güçlerini bildirirler.

Sonra Konferansın yöntemi konuşulur.

Ortak bir kararla görüşmelerin Fransızca ve İngilizce olacağına karar verilir.

Beyanatlar istenince her iki tarafın tercümanları, İsmet Bey ve Bay W.D.W. Matthews tarafından karşılıklı tercüme edilecektir.

Sekreterlik hizmetleri, Türk sekreteryası M.KAMİL ve A.FEDY Beyler ve tercümanlar İsmet Bey ve Bay W.D.W. Matthews'un katkıları ile sağlanacaktır.

İddianameler ortak olacak. Her iki tarafın katkısıyla Fransızca ya çevrilecektir. Aynı zamanda her iki tarafın başkanı tarafından,

Basın için bu iddianamelerden bildiriler çıkartılacaktır.

Bunlar sekreterlik hizmetleri tarafından düzeltilerek her iki tarafın başkanları tarafından görülecektir. Her oturumdan sonra akşam 7 ile 8 saatleri arasında basına aktarılacaktır. Açılış konuşmaları topluca bildirilecektir.

Toplantılar öğleden sonra saat 3'de olacaktır. Bununla birlikte, bugün, ayrıcalıklı olarak saat 4'de toplanması kararlaştırıldı.

Uzmanların oturumlara kabulü, bir tarafın teklifi ve diğer tarafın uygun görmesi ile mümkün olacaktır.

Oturum öğleye kadar kapatılmıştır.

Belge: 138

TUTANAK NO : 2

19 Mayıs Pazartesi günkü oturum öğleden sonra gerçekleşti.

Oturum saat 4:20'de açıldı.

Fethi Bey aşağıdaki metni okur.

" Sizin karşınızdaki görevimiz, görüşülmesi kararlaştırılan Türkiye Cumhuriyeti ile Irak arasındaki sınırı tespit etmektir. Türk Heyetu, hakem tarafından tespit edilecek sınırın komşu iki devlet arasında sürekli çatışmaların kaynağı olacağına inanmaktadır.

Bir sınır temelde uyum ve iyi komşuluk ilişkilerine hizmet etmesi için iki önemli şarta haiz olmalıdır. : 1.) Etnik açıdan, sınır halkları Irk ve Medeniyetlerine göre ayrılmalı ki kendilerine yabancı olabilecek hiçbir hakimiyete terk edilmesin. 2.) Coğrafya açısından : Sınır, bölgenin doğal haklarına uyarken, yukarıda sergilenen etnik ihtiyaçlara cevap vermesi, daha önce bahsedilen zorlukları aşabilmek için vazgeçilmezdir.

Türk heyeti Lozan'da daha önce açıkladığı gibi, Musul vilayetinin Türkiye için ne kadar hayati önem taşıdığını gerek etnik açıdan gerekse Coğrafya açısından Ülkenin ayrılmaz bir parçasını oluşturduğunu ispatlamıştır. Burada bütün bu açıklamalara geri dönmeyi gereksiz buluyorum.

İngiltere Majestelerinin heyeti, Musul Vilayetinin büyük çoğunluğunun Türk ve Kürt olduğunu Lozan'da kendileri de kabul etmişti. Oysa Türkler ve Kürtler, Politik kaderlerini sonsuza kadar birleştirmiş iki kardeş milletlerdir. Onlar Cumhuriyet kurdular ve aynı politik imkanlara ve aynı yönetim haklarına sahip, tam eşitlik içinde yaşamaktadırlar.

Etnik rapora göre, Musul vilayeti bu iki kardeş Milletin oluşturduğu sosyal birliğin bir parçasıdır. Türklerin ve Kürtlerin ortak duygu ve düşüncelerin paylaşıldığı bir toplumda tam uyum içinde yaşayan daha kuzeydeki bölgelerden hiçbir farklılık göstermemektedir. Bundan dolayı Türkiye Cumhuriyetinin etnik sınırı, ihtiyaçlardan dolayı bu Vilayetin güneyine kadar uzanmaktadır. İşte buradan itibaren Arap medeniyetinin ve farklı bir dilin olduğu Irak sınırı başlar.

Yukarıda belirttiğim ve yanlışlığı ispatlanamaz olan bütün bu etnik ve Coğrafi gereklerle rağmen, Britanya Hükümetinin, Musul Vilayetini Irak'a dahil etmesinin temel nedenlerine değinecek değilim.

Birinci Dünya savaşını takip eden, düşmanlıkların bittiği dönemde, bu Vilayetin elinden koparıldığında olduğu gibi bir çok doğal olmayan durumlarda da, itilaf güçleri Türkiye yi parçalamayı istemişlerdi. İyi ki Kürt kardeşlerinin kusursuz ve sadık takibi Türk halkının büyük sıkıntılarla bağımsızlığı için uzun mücadele boyunca desteklemesi karşısında Büyük Britanya ve müttefiklerinin Yakın Doğuda , Türk milletinin etnik sınırlarında bağımsızca yaşama hakkının tanınmasına dayalı değişik bir politika oluşturdular. Bu haklı politika, Doğuda barışı ve huzuru sağladı.

Bütün İngiliz kamuoyu, barışçı politikanın sonuçlarını olumlu karşıladığını açıklarlarsam yanlışmış olduğumu sanmam, Etnik esasların gereklerine ve mahalli halkın arzularına karşı olarak Türkiye ile Irak arasındaki sınırın tespiti, bu eşit ve adi politikanın iyilikleri maalesef bu zamana kadar bekletildi. Türk heyetinin Lozan'da bu konuda sarf ettiği bütün çabalar etkisiz kalmıştır.

Demek ki Türkiye ile İngiltere İmparatorluğu arasında, temelde devamlı iyi ilişkilere hizmet etmesi için Musul sorununa çözüm bulunması hararet ile istenmeli,

Ekselanslarının, Orta Doğudaki değerli deneyimleri ile derin bilgileri ve barışa olan aşkı, Musul sorununun hukuk kurallarına göre çözülmesi konusunda büyük ümitler vermektedir.

Bu konuda Türk tarafının tezini kısaca birkaç kelime ile özetlemek gerekirse; Musul sorununun Türkiye için hayati öneme sahip bir sorun olduğunu söyleyebilirim. Büyük çoğunluğunu Türk ve Kürtlerin oluşturduğu bu Vilayeti Türkiye den ayırmak, toprak bütünlüğüne zarar vermek olur. Ona bakılırsa, bu Vilayetin halkı Irak rejimini kabul etmediğini, işgal ordusuna rağmen her türlü şekilde protesto etti. Halk, kendisini hiçbir şekilde Bağdat'a bağlı kabul etmiyor.

Türk halkı, Musul'un yabancı yönetim altında bulundukça Güneyden sürekli tehdit hisseder. Musul, Süleymaniye ve Kerkük' den Kuzeye doğru tırmanabilecek gerek bu tehdit gerekse politik dalgalanmalara engel olmak için Türkiye Cumhuriyeti, Ülkesinin refahı için kullanabileceği kaynaklarını büyük bir kısmını savunma tedbirleri için harcamak zorunda olacak. Şüphe yok ki, bu da sürekli barış için gerekli olan iyi komşuluk ilişkilerini asla tesis edemez. Türk milleti, geleceğinin ufkundaki barış güneşini kaplayan kara bulutları dağıtmadıkça rahat bir nefes alamayacaktır.

Buna karşın Musul sorunu eşitlik ölçülerinde halledilirse, Türklere ve Kürtlere, kendilerini medenileşme çalışmalarına vererek ülkelerinin zenginleşmesi için çalışmak kalacak. Bu çeşit bir atmosferin oluşturulmasındaki yarar o kadar büyük, o kadar net ki, Türk heyeti için, Britanya Hükümetinin bu çıkarı göz ardı ederek yerine sürekli sürtüşme ve anlaşmazlığın olduğu politikayı tercih edeceğine inanması güçtür.

Orta doğuda sürekli bir barışın faydaları Türk Heyeti için esastır.

Türk heyeti, Britanya Majestelerinin heyetinin, halkın rahatlatılması ve tatmin edilmesi adına Türk görüşmelerini paylaşacağını ummakta.

Sir Percy Cox takip eden metin ile cevap verir;

Türkiye ve Irak arasındaki sınırın tespiti ile ilgili Lozan anlaşmasına eklenen maddeler ve anlaşmanın yazımı öncesindeki uzun tartışmalar hakkında Ekselanslarının bilgisi vardır. Majestelerinin hükümeti, Lozan'da sonuna kadar incelenmiş alanların tekrar ele alınmasının ne kadar gereksiz ve zıtlıklara ve tartışmaların yenilenmesine neden olacağı kanısında ve sizlerinde aynı düşüncede olduğundan eminim. Türkiye ile Irak arasındaki kabul edilebilir bir sınır için Ülkenizin temsilcileri ile Lord Curzon'un başarısız olan ciddi

çabalarının kaldığı yerden görüşmeleri ele alacağına dair kesin talimat aldığım için, her halükarda bu tartışmalara girmeyeceğim.

Burada siz Ekselanslarının, Lozan'da daha önce geniş bir şekilde tartışılan konuları, etkileyici konuşmasında tekrar gündeme getiriyor. Bu konulara cevap vermemek için kendime engel oluyorum. Bu arada, siz Ekselanslarının, Musul halkının şu anki rejimi istemediklerini ve Irak'a katılmalarına karşı geldiklerine dair açıklamalarına değinmeden geçemeyeceğim. Bunun tam tersi olduğu, Lozan'da Lord Curzon tarafından açık bir şekilde ispatlandı ve Bağdatlı Nakib'in başkanlığı döneminden itibaren Musul halkının Ülkenin merkezi yönetiminde etkin bir yer aldığına dikkatinizi çekmek istiyorum. Siz Ekselanslarının bu konuda yanıldığını gösterecek, yakın tarihli olaylar gerekiyorsa, bu Vilayet diğer bölgeler gibi en son serbest seçimler sonucu oluşturulan Millet Meclisine kendi payına düşen Milletvekilini temin ettiği verilebilir. Majestelerinin Hükümeti, Lord Curzon'un 23 Ocak 1923 'de Lozan'da askeri toprak komisyon önünde yaptığı, çeşitli etnik, politik, ekonomik ve stratejik varsayımların başlangıcını doğal olarak kabul ediyor ve ayrıca Lozan görüşmelerinin kesilmesinden sonra Majestelerinin hükümetinin gözünde önemi daha da büyüyen problem, Pers kökenlilerden farklı olan Asurlular'ın geleceğidir ki, Majesteleri onların mantıklı ırksal talep ve hedeflerinin gerçekleştirilmesini sağlama zorunluluğunda hissediyor. Onların Britanya mandasında eski yerleşim bölgelerinde iskan ettirilmelerine Majestelerinin hükümetine farksız bir şekilde bakamayacağı yönünde önemli talepleri var. Hedeflerine tam tatminkarlık sağlamamakla birlikte, Majestelerinin Hükümete bu müzakereler sonucunda, bu amaçla M.C. otoritesinden elinde bir manda bulunduran Britanya Majesteleri aynı zamanda iyi bir konvansiyonel sınırın bilinen özelliklerini ihtiva edecek ve bölgenin sınırları içinde birbirine bağlı tek bir topluluk şeklinde yoksa yine atalarının topraklarında en azından uygun ve komşu bölgelerden Asurluların yerleşmesini mümkün kılacak bir hattı elde etmek için yapabileceği her şeyi yapmaya karar verdi. Asurluların bu yerleştirme politikası oluşması için, kendi payına düşen gerekli yardımlaşmayı sağlamaya hazır olan Irak Hükümetinin desteği ve tamamen ilgisinden kaynaklanıyor.

Bu nedenlerden dolayı, şimdi önünüze koyduğum bu harita üzerinde belirtilmiş sınırı talep etme emrini aldım.

Teklif edilen bu sınırın Coğrafi koşullara göre iyi tespit edildiği, hemen hemen büyük bir kısmının kesintisiz bir dağ silsilesinden oluştuğu, her iki Ülke arasında doğal engel oluşturduğu ve Irak ile Türk Hükümetlerinin karşılıklı faydasına olacak, gelecekte süreklilik sağlayacaktır.

Siz Ekselansları, benim doğudaki uzun seyahatime ve Irak'taki yerel durum hakkındaki bilgilerime değindiniz. Kendi adıma siz Ekselanslarına kazanmış olduğum bu deneyim ve bilgilerimin, İngiltere Majestelerinin Hükümeti tarafından tavsiye edilen temel üzerinde sınır sorunun çözülebileceği konusunda beni ikna etmektedir. Buda barış ve durgun bir geleceği sağlamak için tek çözümdür.

Sizin Hükümetinizi, doğru bir davranış olarak benim Hükümetimin isteklerini kabul etmeye davet ediyorum ve bununla, pek misafirperver olmayan bir bölgenin yönetimi ve kontrolü ve yöre halkının geçmişte Türk Hükümeti için sürekli can sıkıcı ve batılı güçlerle sürekli sürtüşme kaynağı olduğunu siz Ekselanslarının kabul edeceğini sanırım.

Bu teklifi yapmakla, siz Ekselanslarının dikkatini şu konuya çekmek isterim; Talep edilen bu sınır aşında, Hristiyan azınlığı adına ileri sürebileceğimiz azami isteği yansıtmaktadır. Eski yerleşim bölgelerinin büyük bir kısmını sınırın Türk tarafında bıraktığı görülür. Daha çok ticari bir özelliğe sahip olan sınır, üzerinde anlaşmaya varılabilecek bir düzenlemeye gidilebilmesi için, Majestelerinin Hükümeti tarafından Türk Hükümetinin görüşmelerine en kısa sürede rahatlıkla getirilmesi yönündeki yoğun isteği sonucu ileri sürülmüştür. Eğer, benimde çok istediğim gibi, böyle bir anlaşma olursa, yerinde sınırın tespiti ile görevli komisyonun belirlenmesi konusunda aramızda anlaşmak amacımız olacaktır. Bu arada, şu anda sizlere sunduğum görüşlerin yönünde bir düzenlemeye ulaşmada başarılı olmadığımız takdirde Majestelerinin Hükümeti Milletler Cemiyeti'ne sınırı ilgilendiren konuda baş vurmayı tüm serbest davranış olarak saklı tutmaktadır.

Siz Ekselanslarının açıklamaları ile benim sunduğum tekliflerle karşılaştırıldığında, korkarım bize düşen görevin kolay olmaktan çok uzak olduğu kanaatini doğurmakta ve çabalarımızın bir düzenlemeye ulaşması için, politik şartlarda ortaya çıkmış tamamen gündelik varsayımlardan ve şu anki durumun politik ön yargılardan etkilenmemesi fikrindeyim, siz Ekselansları tarafından da şüphesiz paylaşılmaktadır ve önümüzdeki sorunun zamanın yüksek sınavını başarması için vazgeçmeden devam edecek bir düzenlemeye ulaşması gerekir.

Sizlere sunma şerefine sahip olduğum bu teklifi, şimdi siz Ekselanslarından en iyi şekilde dikkate alınmasını talep ediyorum.

Fethi Bey sözü alarak, Sır Perey Cox'un konuşmasını dikkatlice dinlediğini Beyan eder. Türk tezi ile Britanya tezi ile arasında çok büyük farkın olduğunu saklayamadığını ekler. Türk heyeti, açıklamalarının sağlam gözlemlere dayandığı konusunda kesin inancını devam ettirdiğini ve Britanya Heyetinin bunları çok ciddi bir şekilde dikkate alacağını umduğunu belirtir. Ne kadar haklı olduğunu ispatlamak için ve Britanya delegesi tarafından

sunulan varsayımlara kelimesi kelimesine cevap vermek için, Türk heyeti sorunu tekrar masaya yatıracaktır. Bu konuda 21 MAYIS 1924 Çarşamba günü öğleden sonra saat 3'de toplanılmasını talep ediyor.

Oturum saat 5'de kapatıldı.

Belge:139

TUTANAK NO : 3

21 Mayıs 1924 Çarşamba günü İstanbul'da eski Deniz Bakanlığı Lokalinde yapılan oturum.

Fethi Bey aşağıdaki Beyanatı okur.

Ekselans,

19 Mayıs 1924 tarihinde, siz Ekselanslarının yapmış olduğu Beyanata cevap olarak, bana bazı gözlemleri sunmak için müsaade etmelerini istiyorum.

Çabalarımızın bir düzenlemeye ulaşması için, şu anki politik ön yargı ve sadece gündelik varsayımlardan etkilenmekten uzak durmalıyız ve zamanın yüksek sınavına dayanacak bir düzenlemeye ulaşma konusunda siz Ekselansları ile tamamen aynı fikirdeyim.

Çoğunluğu, Türkler ve Kürtlerin yaşadığı toprak parçasının, işte tam bu varsayımlardan dolayı Türkler ve Kürtler tarafından oluşturulan Cumhuriyetin sınırları içine girmesini Türk heyeti doğal buldu.

Siz Ekselanslarının, görüşmeleri, Lozan'da Lord Curzon tarafından bırakılan noktadan devam ettirme talimatını almış olmaları, onun daha önceki tartışmalara yönelmeyeceğini göstermek istiyordur. Siz Ekselansları tarafından yapılan Beyanat, Türkiye tarafından burada ve Lozan'da savunulan gerekçeleri hiçbir zaman zayıflatamayacağı açıktır.

Siz Ekselansları, Musul'un Irak'a bağlanmasına yakın bir kanıt olarak bu vilayet halkının payına düşen vekilleri Bağdat'a göndermesini vermekte. Bu kanıta çok önem verecek olursak, siz Ekselanslarına şunu hatırlatmak isterim ki aynı zamanda bu vilayet ve Süleymaniye sancağı da dahil, Ankara T.B.M.M.'ne kendi vekillerini göndermiştir.

Cumhuriyet Hükümeti, yabancı işgal altında olmalarına rağmen, Musul vilayetinin halkı tarafından gönderilen millet vekillerini, B.M.M.'nin görüşmelerine katılmalarına müsaade etmiş olması, yalnızca Lozan anlaşmasının 3. Maddesinin son paragrafına olan saygısından dolayıdır.

Gerçekten, bu maddeler doğrultusunda, her iki Hükümet, barış anlaşmasının yürürlüğe girmesini beklerken, Lozan anlaşmasının imzalanmasından sonraki statuka da değişiklik yapılamaması için girişimde bulunmuşlardı. Bağdat Meclisine Millet Vekilinin

kabul edilmesi anlaşmanın içeriğine ters olduğunu Cumhuriyet Hükümeti kabul etmede geç kalmadı.

Bu arada Türk Hükümeti, anlaşma hükümlerine uyması Britanya Hükümeti tarafından aleyhine bir delil olarak kullanılacağını hiç düşünemezdi.

Şunu eklemek isterim : Süleyman 'iye sancağından Bağdat'a hiçbir vekil gönderilmemiş olmasına karşın aynı sancak kendisini temsil etmesi için en iyi vekilini Ankara'ya göndermiştir. Bu milletvekilinin seçimi neticesinde Süleymaniye'yi Britanya Uçak Filosunun ziyaret etmesi ve çok sayıda bomba ile zarar vermesi olayı bütün baskılara rağmen halk anavatan ile olan ilişkilerini zayıflatmak istemediğini göstermektedir.

23 OCAK 1923'de Lord Curzon tarafından Lozan'da ortaya konan etnik, stratejik ve politik varsayımlar, Britanya Hükümeti tarafından tasarlanan Kuzey sınır isteğine bir kanıt olduğunu sanıyorum.

Gereğinden fazla zıtlaşmayı önlemek maksadıyla, bir an için, Lozan'da Britanya heyet başkanı tarafından verilen rakamları tartışılmaz olarak kabul ediyorum. Bu rakamlar neyi ifade ediyor ? Şunu ifade ediyor; toplam 768.000.' e varan bir nüfusun, 521.000. Türk ve Kürtlerden oluşmaktadır. Diğer taraftan Türk ve Kürtleri temsil eden rakamlar gerçek rakamların altında iken, diğer toplulukları temsil eden rakamların ise fark edilmeden geçemeyecek kadar bir enflasyona uğradığını belirtmeyi gerekli duyuyorum.

Sadece bu rakamların okunması ile, belirlenecek sınırın Britanya Heyetin istediği gibi Kuzeyde olmaktan ziyade, tam tersi Türk Heyetinin görüşünü takiben Güneye taşınmasını hemen ortaya çıkarmaktadır.

Görüşmelerin, Lozan'da Lord Curzon tarafından bırakılan noktadan devam ettirme konusunda talepte bulunan siz Ekselansları yeni bir problem çıkarmak için bu bakış noktasını terk ediyor : Asurluların gereğinden bahsetmek istiyorum. Gerçektende bu geleceği temin etmek için bugün Türkiye Cumhuriyeti Bayrağı altında bulunan bazı bölgelerin Britanya maddesine girmesini talep ediyorsunuz. Eğer size bu isteğin beni şaşırtmadığını söylersem, gerçeklerden uzaklaşmış olurum.

Lozan'da Britanya Heyet Başkanlığı, Majesteleri Hükümetinin Kürt'lere otonomi verme isteklerini destekliyordu. Bu istekleri gündeme getirirken, Asurluların Musul Vilayetinde küçük bir azınlığı oluşturduklarını hiç görmediğini ve bu azınlığın çıkarlarını savunarak, büyük çoğunluğunun yani Türk ve Kürtlerin çıkarlarını, durumun bütün ciddiyetine rağmen kayda almadığını siz Ekselansları bunu belirtmeme müsaade eder mi ?

Türk Heyeti bir kısmı Prese göç etmiş (birkaç on bin) Asurluları Britanya mandasına almak için (yüz binlerce) Türk ve Kürt 'ü Anavatanından kopartmanın mantıklı olabileceğine inanmakta.

Anlıyor ki, Britanya Hükümeti, Hristiyan olan Asurluları, farklı desteğini hak ettiğini hükmediyor. Her şeye rağmen Türk Heyeti, ırk ve din ayrımı gözetmeksizin bütün insanların aynı haklara sahip olduklarını ve onun nazarında kimsenin bastıramayacağı halkların milli çıkarların bütün varsayımların üzerinde olduğunu açıklıyor. Böylece Britanya Hükümetinin, Hristiyanları koruma söz konusu olduğunda insani öngörülerini takdir ederken, bu arada Türk Heyeti aynı Hükümetin bu uğurda Müslümanların çıkarlarını kurban ettiğini tahayyül edemediğini eklemekten kendini alıkoyamamaktadır. Siz Ekselansları misafir sever olmayan bu bölgenin yönetimi ve kontrolü her zaman Türk Hükümeti için sorun kaynağı olduğunu bana hatırlatma iyiliğinde bulundunuz. Asırlarca bu bölgede hüküm sürmüş Türk hakimiyeti hiçbir zaman, ciddi zorluklarla karşılaştığını hatırlayamamakla birlikte bir Türk memurunun, saygı ve hürmet dışında muamele gördüğünü hatırlamak da imkansızdır. Her seferinde, eğer yönetimin karşılaştığı sıkıntılar herhangi bir bölgenin terkin gerektirecek ise, müsaade ederseniz son dört veya beş yıldan beri Britanya yönetiminin karşılaştığı ayaklanmalar ve saldırıları hatırlamak isterim.

Birinci Dünya Savaşı sırasında :

Yabancı kışkırtmaları sonucu işledikleri hataları tekrarlamadıkları takdirde Suryani'lerin Türk Topraklarında asırlardır sürdürdükleri rahat ve huzuru bulabileceklerini eklemek isterim.

Ekselansları tarafından bir önceki oturumda belirtilen sınır, Türk Hükümetinin isteklerini mümkün olduğu kadar karşılaması yönünde teklif edilmiş ve üzerinde anlaşmaya varılan konferanstan ortaya konan sorunu çözebilmek için yaptığı açıklama için teşekkür ederim. Burada bu sınırın Türk Hükümetinin taleplerini karşılamaktan uzak olduğunu Beyan etmek zorunda hissediyorum. Musul, Süleymaniye ve Kerkük sancaklarını Türk tarafının toprakları içine alacak bir sınır çizgisini talep etmek için Hükümetim tarafından görevlendirildim.

Söz konusu olan vilayette , büyük çoğunlu Türk ve Kürtlerin yaşadığını, yeniden tekrarlamayı bir zorunluluk olarak görüyorum ve daha öncede belirtme fırsatının olduğu gibi ancak etnik ihtiyaçlara cevap verebilecek bir sınırın çizilmesi şartıyla sürekli bir barışın muhafazası mümkündür. Kısa süreli varsayımların teklifi ile sınırların yerlerinin belirlenmesi, yukarıda ortaya koyduğum gibi zaman karşısında asla dayanamaz.

Syken - Picot anlaşmasının, Musul Vilayetinin Suriye'ye bağlanmasını ön gördüğünü siz Ekselanslarına hatırlatabilir miyim? Majestelerinin Hükümetinin görüşünü yansıtan bu düzenleme önemli varsayımlara dayanmıyordu. Aynı şekilde, bugün siz Ekselansları tarafından teklif edilen sınır, uzun süreli durumun ihtiyacından kaynaklandığına benzemiyor ve gelecekte Doğudaki barış için tehdit içeren Milliyetçilik taleplerinin doğmasına neden olacağından çok çekiniyorum.

Sınırın tespitinde anlaşmaya varamadığımız takdirde, Ekselanslarının açıklamalarına göre Britanya Hükümeti, anlaşmazlığı Milletler Cemiyetine götürmek için tüm serbestliği kendinde bulması, tarafımızdan doğal karşılandı. Aynı şekilde Türk Hükümeti de ; Ekonomik, Politik ve Etnik gerekçelere dayanan haklı taleplerini bu yüksek Meclise kabul ettirmek için, kendi açısından tam serbestliği saklı tutmakta.

İşte bu var sayımlardan hareketle, Türk Heyeti, siz Ekselanslarının sınırın yerinden tespiti için oluşturulacak komisyon hakkındaki tekliflerinin kabulünün imkansız olduğunu açıklamakta ve her iki Ülkenin yüksek menfaatlerinin tespitini dikkate almasını Britanya Heyetinden istemektedir.

Bu açıklamalardan sonra, Sir Percy-Cox sözü alır ve Lozan'da daha önce açıklananlarla aynı olan Türk isteklerinin tamamen anlaşıldığını belirtir. Her iki tarafında karşılıklı olarak kendi tezlerini desteklemekte ısrar etmesini gereksiz bulur. Buna rağmen Fethi Beyin açıklamalarında birkaç noktaya cevap vermeyi gerekli bulur.

Fethi Beyde her iki tarafın kendi görüşlerini muhafaza etmesini gereksiz bulduğunu düşünür. Eğer Türk Heyeti ısrar ediyorsa, haklı olduğuna kanaat getirdiği içindir." Fethi Bey, tezimiz doğrudur diye ekler ; Tezimiz, bizimle aynı kandan ve aynı ırktan olan yerel halkın isteklerini tercüme eder."

Sir Percy - Cox , Fethi Beyin açıklamalarına cevap verebilmesi için bir sonraki oturumu 24 MAYIS 1924 Cumartesi gününe alınmasını talep eder. Musul halkı tarafından seçilen ve Türkiye'ye gönderilen Milletvekillerinin isimlerini öğrenme isteğini açıklar.

Fethi Bey isimleri açıklar ; Nail Zade Nuri Efendi, Süleyman Fehmi Efendi, Halil Ağa Zade Mehmet Nuri Efendi (Musul) Nefdcı Zade Hazin Bey (Kerkük) Fettah Bey (Süleymaniye)

Bir sonraki oturum 24 MAYIS Cumartesi günü öğleden sonra saat 3'e alındı.

Oturum saat 3:40' da kapandı.

Belge: 140**TUTANAK: 4**

24 Mayıs 1924 Cumartesi günü İstanbul Askeri Devriye bakanlık Lokalinde yapılmıştır.

Otururum öğleden sonra 3:10'da açılmıştır.

Sir Percy Cox aşağıdaki konuşmaları yapar;

" Son toplantımızda siz Ekselanslarınızı bilgilendirdiğim gibi, o zaman yaptığınız konuşmada cevapsız bırakamayacağım fakat incelemeyi yok eden bazı noktalar bulunmaktaydı. Şimdi bu hususları inceleme niyetindeyim.

İlk olarak, siz Ekselansları, Lozan'da Türk heyetinin ileri sürdüğü Türk ve Kürtleri Musul vilayetinde halkın çoğunluğunu oluşturduğu iddiasını yenilediniz. Tamamen yanlıtıcı ve tek tarafı olan boyutta 23 OCAK 1923'de Askeri ve Ülke Komisyonu önünde yaptığı konuşmada Lord Curzon tarafından kesinlikle ret edildiği ve bu konuşma esnasında bu vilayetdeki Türk halkının gerçek oranının toplamının on ikide birini (1/12) oluşturduğunu ileri sürdü.

Daha sonra, Irak meclisinde seçilmiş Musul milletvekillerinin varlığından bahsederken, siz Ekselansları, Musul Vilayeti ve Süleyman' iye sancağı da dahil Ankara'daki B .M .M .'ne millet vekillerini gönderdiğine işaret ettiniz.

Siz Ekselansları B.M.M.'ne gönderilen bu sözde milletvekillerini yerel halk tarafından yapılmış hiçbir halk oylaması sonucu gönderilmediğini bilmiyorlar herhalde ve bu insanlar hiçbir şekilde toplumun temsilcileri olarak kabul edilemezler. Bu insanların vilayeti temsil ettiklerini var sayarak, Irak'ı terk ettikleri yerel halk tarafından öğrenilince, Musul'un yerel halkı tarafından imzalı protesto mektupları yerel gazetelerde neşredildi ve şöyle deniliyordu ;

"Musul dan birkaç kişi Ankara'ya gitmişler B.M.M.'ne Musul şehrinin temsilcileri olarak katılmışlar. Bir temsilcinin seçilmiş olması şartı ve Musul halkının Ankara'da kendisini temsil etmesi için birini seçtiğini bizler bilmemekteyiz. Mademki bu konu çok önemli ve hatta ülkemizin hayatını ilgilendiriyor ve de Musul, Irak'ın ayrılmaz bir parçasını oluşturduğuna göre, bizler ikinci Musul'da hiç kimsenin Ankara'da temsilden haberdar olmadığını ispatlamak için Hükümetimizden anket yapmasını talep ediyoruz."

Bu kişilerden her birinin hangi şartlar altında Irak'ı terk ettiği incelenmeye değer.

Benim edindiğim bilgilere göre bunlardan biri, daha önce Irak hükümetinde küçük memur olan ve Türkiye'den emekli maaşı alan Şişko Nuri Efendi dir. Yakın zamanda

uygunsuzluk nedeniyle görevinden alınmıştır. Polis gözetiminde olan bu kişi ülkeyi terk etmeyi yeğlemiştir.

İkinci kişi, iyi tanınmış El Naib Ailesinin karanlık kollarından birine ait olan Nuri Efendi Narbzade 'dir. Bilgilerime göre, bu kişi ticaretle uğraşma bahanesi ile Türkiye'ye gitmiş babasını dahi aldatarak oğlunun millet vekili olarak gittiğini öğrenen baba onun bu davranışını inkar etmiştir.

Üçüncü kişi, Musul'da vergi cetvelinde küçük bir çiftçi olan Süleyman Efendi, hükümete karşı görevlerinde başarılı olamayınca sonuçlarından kaçınmak için ülkeden kaçmıştır.

Silik kişiler olan bu üç kişi bu olay olmadan kendilerinden bahsettiremezlerdi. Bu insanların Musul halkının Irak'ın her hangi bir kesimini temsil etme hakkı olduğunu söylemek açıkça gülünçtür.

Şimdi İstanbul meclisinde, daha önce Kerkük milletvekilliği yapmış sözde Kerkük milletvekili Nedim Bey Neftezade ye geldim. Ateşkesten sonra oluşturulan Britanya yönetimi süresince, hükümetin ilişkilerine katkıda bulundu ve Irak için seçim yasası oluşturmak için 1920'de oluşturulan hukukçular komitesinin bir mensubu olarak görev yaptı 1921'de hükümette görev aldı ve Hillah mutasarrıflığı teklifini aldı, Kerkük'te aynı görev için aday olduğunu kazanılmış hakları olduğunu düşündüğü için kabul etmedi. Bu yönde amaçlarını gerçekleştiremeyince , merkezi hükümete karşı gizli işlere koyuldu. 1923 İlk baharında tutuklanacağını gerçekleştireceğini fark edince Süleymaniye'ye kaçtı. Özdemir'in Revanduz'da huzursuzluk çıkarma çabalarının başarısız olduğu sırada Türkiye'ye sığındı. Aile reisi Salih Bey Neftezade, şu anda Irak meclisinde seçilmiş Kerkük vekili olarak görev yapmakta olan önemli bir ailenin üyesidir.

Şimdi Şeyh Mahmut' un kayın biraderi olan basına göre şu anda İstanbul'da buluna Süleymaniye vekili Fettah Beyc geldim. Onunla alakalı olarak şeyh Mahmut onu Türkiye'ye gönderirken, her iki tarafta bir ayak bulundurma isteğini aynı zamanda Bağdatlı iki temsilci gönderildiğini gözler önüne sermek yeter sanırım. Buna rağmen her üç durumda, bunlar seçilmiş vekiller değil, delege idiler.

Siz Ekselanslarının, bu bayların şüpheli (Bona Fides) hakkındaki bilgi sahip olmaları için bu kişilerin geçmişlerini biraz detaylı bir şekilde irdelemek ihtiyacı hissettim. Bu arada bunu yaparken sizin hükümetiniz onlara B .M .M. oturumlarına katılmalarını ret etmesi davranışını memnuniyetle karşılıyorum.

Siz Ekselansları, Musul vilayetinin vekillerinin Irak anayasal meclisine kabulleri, Lozan anlaşmasının 3. Maddesi ve boşaltma anlaşmasının 7. Maddesini belirtilen statükonun

ihlalini oluşturacağını yinede ileri sürdü. Bu raporla şu konuyu su yüzüne çıkarmak isterim ; mademki Musul şu anda Irak hükümetinin mükemmel yönetimi altında ve de bu vilayet Lozan anlaşmasının imzalandığı sırada itirazsız aynı şekilde yönetiliyordu, Irak hükümetinin sadece iç kararı olarak temsili yönetim prensiplerine uygun yönetimi idare etmek hiçbir suretle statükoyu zedeleyici olarak görülemez. Diğer yandan, şu anki durumda Musul'un T .B .M .M .'de temsil edilmesi kesinlikle statükonun ihlalin,i oluşturdu.

Siz Ekselansları, Süleyman' iye sancağından Irak meclisine hiçbir milletvekili gönderilmediğini söylerken yanılıyor.

Gerçekten de durum şu ki Süleyman' iye için beş vekil seçildi, önemli Zaf kabile reisi Şeyh Mahmut'u kardeşi Şeyh Kadir de dahil.

Siz Ekselansları, Süleymaniye'de Şeyh Mahmut'a karşı alınan sert önlemleri ima ettiniz. Türk Hükümeti de bazen şahsi çıkarları toplum huzurunu bozacak tehlikede olan Kürt Reislerine karşı düzeltici tedbirlerine baş vurma zorunluluğunu hissettirdiğinizi hatırlatmama gereği yok, örneğin Abdurrahman ağa Şımak aşiret reisi durumun da olduğu gibi, bilgilerine göre sizin hükümetiniz tarafından bir süredir hapiste tutulmakta.

Siz Ekselansları, şu anda talep edilen sınır hattının, Lord Curzon'un Lozan'da ileri sürdüğü varsayımları ifade edilerek desteklenmeyeceğine işaret ettiğinizi hatırlamaktayım.

Lord Curzon'un, Musul vilayeti hakkında görüşünü koruyarak Kuzey sınırın tespiti için ısrarla uğraştığını siz Ekselanslarına hatırlatmak isterim. O bu işin her iki tarafın uzmanlarına bırakılması fikrinde Asurluların geleceğini koruma konusunda açık ihtiyacı kendini hissettirmesi ve son olarak elde edilen daha detaylı topoğrafik bilgiler sonucu Lord Curzon'un Lozan'da muhafaza ettiği durum ihtiyaçtan dolayı biraz değişti. Şimdi majestelerinin hükümeti, siz Ekselanslarının önüne ikinci toplantımızda koyduğum harita üzerinde belirtilen sınırı talep etmeyi karar verdi.

Değişik etnik elemanların ve Musul vilayetinin nüfusunu ölçü alarak bir araya getirdiğim Türklerin ve Kürtlerin sayılarını siz Ekselanslarının hizmetine verdiğimi daha önce ima etme fırsatı buldum. Ve bununla amaç, Türklerin ve Kürtlerin ayırt edilmesi imkansız ve benzer hedef ve çizgilere sahip aynı ırktan olduğunun tamamen yanlış olduğu izlenimi vermektir. Siz Ekselanslarının, Lozan'da Lord Corzon tarafından öyle tanınan ve öyle açıkça çürütülen bir konuya gelmeyi arzulayacağını ön görmemiştim. Lozan'da Britanya heyeti tarafından verilen rakamları kullanarak yine aynı yolu kullandığımı tekrar hatırlatıyorum. Etnik sebeplerden dolayı Musul Vilayetinin Türkiye'ye katılma talebini destekleyici birkaç sebep çıkarmak gibi açık hedef maksadıyla yaptı.

Bu mazeretin zayıflığını ispatlamak için mademki belli bir sayıda Hollandalı Büyük Britanya'da ikamet etmektedir o zaman Büyük Britanya ezici çoğunluğunu Hollanda milleti ve Britanya milletinin oluşturduğu temeline dayanarak, bu ülkenin Hollanda'ya terki hemen hemen aynı şiddetle talep edilebileceğini size göstermeme müsaade edim.

Asurlular'ın geleceğinden bahsederken, siz Ekselansları, Majestelerinin Hükümetinin halen "Türkiye Cumhuriyeti bayrağı altında" bulunan bazı yerleri Britanya korumasına ekleyeceğini ima ettiniz. İlk olarak siz Ekselanslarına şunu hatırlatmak isterim; görüşümüzü size bildirirken Asuri bölgesi için Majesteleri hükümeti bir Britanya koruma fikrini tasarlayamayacağını açık bir şekilde ifade ettim.

İkinci olarak son birkaç hafta içinde durumun değişmesi dışında siz Ekselanslarının söz konusu bölgede Türk bayrağının varlığını ima etmesi bana biraz yanıltıcı gibi geliyor. Gerdi civarında Türk Birliklerinin düşman aşiretlerine karşı inatçı varlık göstermeleri ve Oramar ve Şal'ın Kürt ağalarının hakimiyetinde olan Oramar ve Şal Şehri-nahiyeleri haricinde bilgilerime göre, talep edilen bölgelerin hiçbir yerinde Türk hakimiyeti kalıntısı yoktur. Onların Ankara ile ilişkileri o kadar önemsiz ki Türk Hükümetine normal vergileri ödenmesi konusunda hiçbir gelişmede bulunulmadı.

Siz Ekselansları, Lord Curzon tarafından Lozan'da Kürt otonomisinin tesisi lehinde ifade ettiği istek ile benim Asurluların geleceği hakkındaki şu anki tekliflerim arasında açık zıtlık olduğuna işaret ettiniz. Ben zıtlık göremiyorum. Talep etme şerefine sahip olduğum konu, Iraklı Kürtlerin hür bir şekilde ifade ettikleri isteklerine uygun olarak Kürt sorununa çözüm bulmaya aynı şekilde Asurluların geleceğini temin etmeğe yöneliktir. Siz Ekselanslarını takip eden açıklamasına göre, daha az sayıda Asurluların (ki fazlası ile vilayetteki Türkmenlere ve Türklere en azından sayıca eşittir) isteklerini gerçekleştirmek için Türkiye'den çok büyük sayıda Kürdü koparmanın elbette mantıksız olacağını ifade etmeniz gösteriyor ki Britanya görüşünü ifade ederken kendimi açıkça ifade etmeyi başaramadım ve bu konuda her türlü yanlış anlaşılmayı önlemek için sıkıcı olma pahasına tekrar edeceğim.

Musul Vilayetinin azınlığını oluşturan Hristiyanlar için kalabalık Kürt nüfusunun çıkarlarını önemsememek Majesteleri Hükümetin düşüncesi değil ve hiçbir zaman da olmadı. Kürt gruplar kendilerine tanınan yerel otonomi tedbirlerinden memnun olarak birçok fırsatta kaderlerini Irak'ın ki ile birleştirme isteğine karşı çıkmayacak şekilde ispatını verdiler. Ve Asurluların durumu stratejik ve topoğrafik nedenlerle birlikte dile getirildi. Majesteleri hükümeti daha önce öngörülen sınır çizgilerinin biraz daha yukarısında talep etmekte bastırması, onların tek bir topluluk halinde yerleşmelerini sağlar ya kendi eski

yerleşim bölgelerinde yada civar topraklarda yerleşmelerini sağlamak için majestelerinin hükümeti Milletler Cemiyeti'nden manda almıştır.

Siz Ekselanslarının bildirdiği gibi, benim teklif ettiğim çözüm Müslümanların çıkarına hiçbir zarar vermemektedir. Asurluların yerleşmesi maksadıyla istenen ülkede Müslümanlar, ya kışı Musul ovalarında geçirmeğe alışmış bölünmüş gezgin kabileler vada Musul Vilayetinde oturan bölünmüş kabileler halinde yaşamaktadırlar.

Siz Ekselansları tüm insanların ırk ve din ayrımı gözetmeksizin Türkiye'de aynı hak ve imtiyazlardan faydalandığını ifade ediyor ve Nesturilerin, savaş döneminde ki faaliyetlerini yenilemedikten sonra geçmişte yaşadıkları bütün rahatlığı ve huzuru Türk Toprakları üzerinde bulabileceklerini ekliyorsunuz. Cevap olarak, geçmişte Türklerden gördükleri muamelelerinin en canlı hatıralarını muhafaza etmekte olan Asuri ve Nesturilerin düşüncesi bu değil ve de siz Ekselanslarının ki ile zıttır.

Sonuçta, Siz Ekselanslarının açıklamaları, Lozan'da Türk Heyeti tarafından ileri sürülmüş Musul Vilayetinin katılımı talebinin bir kere daha yinelenmesine varıyor.

Bunu gereksiz buluyorum, dahası siz Ekselanslarını daha önce aydınlattığım gibi bu temelde müzakere etmeni talimatlarım yasaklıyor.

Majesteleri Hükümetinin inancına göre, durumun gereklerini karşılaması için siz Ekselanslarına sınır için özel bir teklif sundu. Eğer ki siz Ekselansları, ya bana verilen emirlere uyacak ve kayda değer saymama müsaade edecek alternatif bir teklif sunacak yada bu teklifi prensipte kabul ederek benimle olabilecek detayların ayarlanmasını tartışmaya hazır olmadıkça, istişarelerinizi yapmadan hükümetimden tamamlayıcı talimatlar istemeğe başvurmak zorunda kalacağım.

Fethi Bey, Sir Percy Cox'a geliştirdiği gözlemler için teşekkür eder. Bugün cevap vermeyi ister; fakat arkadaşları ile istişare etmeyi teklif eder. Bu nedenle oturumun yarım saat süreyle askıya alınmasını teklif eder.

Oturum saat 3 40 'ta ara verilir.

Oturum saat 4 15'te tekrar başlar.

Fethi Bey açıklar;

Ekselansları size cevap vermeme müsaade edin. Öncelikle konuşmanızın son kısmı hakkında konuşmam gerektiğini hissediyorum. Heyetinizin bize teklif ettikleri sınır çizgisini bize verilen harita üzerinde belirtmişsiniz. Bu nokta üzerine dönelim. Siz Ekselansları teklif edilen çizgiyi prensipte kabul edip etmediğimizi bize soruyor, olumlu olduğunda detayların düzeltilmesini konuşmaya hazır olacağını ekliyorsunuz. Hemen şunu ifade ederim ki, müzakereleri bu temel üzerinde ele almalıyız, bizim talimatlarımız Lozan'da uzun süre

görüölerek net ve kesin bir sonuca ulaşmamızı, Musul sorununu halletmemizi yazıyor. Anlaşmazlık nedeniyle sonuç bu şekilde oluştu. Bu, Lozan anlaşmasında belirtilmiş olup Türk ve Britanya hükümetlerinin mutabakatıyla incelenebilir.

Biz Musul Vilayetini talep etmekle görevlendirildik. Talebimizi somutlaştırmak maksadıyla askeri uzmanımız tarafından hazırlanan ve hükümetimizin görüşlerine cevap veren sınır çizgilerini belirten bir haritayı sizlere sunacağız. Umarım bu belge yarın sabaha kadar elinize geçer. Siz Ekselanslarının talimatlarının Lozan'da bırakıldığı noktada görüşmelerin ele alınmasını yazdığını belirttiğine göre haritamızı incelemesinden sonra tekliflerimizin sınırlarında müzakere edip edemeyeceğinizi görecektir. Bu konuda fikrini almaktan mutluluk duyacağımıdır.

Siz Ekselansları tarafından belirtilen diğer varsayımlara gelince noktası noktasına tartışmak için vakit kaybetmek istemiyorum. Sadece bazılarının kaldırılmayı ve diğerlerinin de değiştirilmeyi hak ettiğini belirtirim.

Size şunu belirtmek zorundayım ki yabancı ordu işgali altında olan bir ülkede bağımsız bir ülkeyle aynı serbest şartlar altında halk oylaması uygulanamaz. Çünkü halk daima baskıya maruz kalma, takip edilme veya hapsedilme riski taşımaktadır. Son yıllardaki tarihimiz bu çeşit örnekler sunmaktadır. İstanbul ve çevresinin Müttefik güçler tarafından işgal edilmiş olması, bu şehrin Ankara'ya milletvekili göndermesine hiç engel olmamıştır. Ben de bunlardan biriydim. Daha sonra halk fikirlerini hür bir şekilde ifade etme imkanı buldu ve ben yeniden seçilme imkanını elde ettim.

Aynı durum Fransız kuvvetleri tarafından işgal edilen Adana ve Yunan birlikleri tarafından işgal edilen İzmir'de de oldu. Seçimler gizlice yapıldı. Bu başka türlü yapılamazdı, aksi takdirde, baskıcı tedbirlerinden seçenler kadar seçilenler de acı çekerlerdi. Böyle bir durumda halkın istediğini, gerçek iradesini görmek için tek çare halk oylamasına başvurmaktır, ki bu da her şeye rağmen tarafsız olmalı. Bu nedenle işgal birliklerini geri çekmek ve ülkeyi boşaltmak gibi önemli bir şartı gerçekleştirmek elzemdir. Musul için plebisit Türk heyeti tarafından Lozan'da teklif edildi, fakat Lord Curzon tarafından reddedildi. Bu da Vilayet halkının Türkiye Cumhuriyetine mi yoksa Irak'a mı bağlanmak istediğini gerçekten öğrenmek için tek çaredir.

Aynı zamanda Britanya'nın Irak üzerindeki mandası ile ilişkili olarak birkaç kelime söylemek isterim. Üç müttefik güç için manda paylaşımı prensibi San Remo konferansında durdurulunca Milletler Cemiyeti Irak'ın gözetimini Büyük Britanya'ya verdi. Fakat Türkiye barış yapmadığından dolayı o andaki bu ülke üzerindeki hükümlerlik hakları hukuken ona aitti. Oysa Milletler Cemiyeti bir toprağı şu veya bu güce gerçek sahibinin izni olmadan

tahsis edemez. Lozan anlaşması ile Araplardan ayrılan Türkiye bunların mandaya teslim edilebilecek vatanlarının geleceği ile ilgilenmemektedir. Fakat hiçbir zaman çoğunluğu Türk ve Kürtlerden oluşan bölge için yabancı manda kabul etmedi.

Siz Ekselansları Türk Hükümetinin Hakkari vilayeti civarında kalıntısının var olmadığını açıkladı. Bunun kesinlikle doğru olmadığını açıklamak isterim. Söz konusu bölgede Merkezi hükümetimiz tarafından seçilmiş ve buradan emirleri alıp uygulayan Türk kaymakamları tarafından yönetilen Beytüşşebap ve de Şemdinli'nin kazaları bulunmaktadır. Bitirmek için siz Ekselanslarının teklifimizi doğru bulacakları ümidini ifade etmek istiyorum ve görüşmelerin devam edebilmesi için dikkate almasını sağlayacak talimatlar olacaktır. Bu şekilde çözümü bize düşen bu probleme tatmin edici bir çözüme ulaşabilmemizi arzuluyorum.

Sir Percy Cox, Fethi Bey'e şu cümlelerle cevap verir:

Dikkatle siz Ekselanslarının gözlemlerini dinledim ve tartışmamızı teklif ettiğiniz çizgiyi belirten bir haritayı siz Ekselansları yarın sabah alacağımı not ettim.

Ekselanslarının yapmış olduğu gözlemlerinin büyük kısmı Musul Vilayetinin katılması yada katılmaması sorununu işlediğine göre görüşmelere başlamadan önce siz ekselanslarının bana ulaştırmağa söz verdiği haritayı almayı tercih edeceğim.

Oturum saat 05: 05 ' de kapandı.

Belge: 141

TUTANAK: 5

İstanbul'da deniz bakanlığı eski lokalinde 5 Haziran 1924 Perşembe günkü oturum öğleden sonra saat 3: 10 da açıldı.

Fethi Bey aşağıdaki konuşmayı okur;

Ekselans,

2 Haziran 1924 tarihli mektubumla, hükümete teslim ettiğim aynı günkü tarihli siz Ekselanslarının mektubunu suçlama ile karşılama şerefine sahip oldum. Söz konusu mektupla siz Ekselansları Hükümetimin bakış açısının değişimi haricinde, müzakereleri terk etmeğe ve Londra'ya dönmek zorunda olacağını bana bildiriyor.

Cevap olarak, yüksek bilgilerine takip edeni bildirmek isterim;

Konferansımız Türkiye ile Irak arasındaki sınırı mutabakatla belirlemek maksadıyla Lozan anlaşmasının 2. Maddesine uygun olarak toplandı. Oysa konferansa sunma şerefine sahip olduğum bilgilerden da herkesin bilgi sahibi olduğu gibi Irak'ın kuzey sınırı genel olarak söz konusudur.

Ayrıca Türkiye lehine tarafılıkla suçlamak kimsenin aklına gelmeyecek, bir otorite saymak gerekirse Britanika Ansiklopedisi -İlinci baskı 1910-1911 sayfa 740- bu bölgenin coğrafi sınırlarını aşağıdaki gibi tanımlamaktadır: “ Irak, aşağı yukarı, orta Wall ın altındaki bölgedir. Dicle üzerinde Shattel-el Adhem ağzındaki Opis'ten Fırat üzerinde Ramadih'in sınırına kadar: bu da yaklaşık 34' enleminden Pers körfezine kadar ve Suriye çölünden Pers dağlarına kadardır.”

Söz konusu tespitle alakalı mutabakata gelmeden önce Musul Vilayeti, bugün Büyük Britanya'nın geçici işgalinde bulunsa da hukuken Türkiye'nin bir parçasını oluşturuyor. Bugün her iki heyetin karşı karşıya bulunduğu hak durumu bu şekildedir.

Sonuçta tutumumuz, barış anlaşmasının yazdığı gibi meselenin çözümünün mutabakat ile incelenmesini sormaya yöneliyor. Buna karşılık Britanya heyetinin Irak ile Türkiye arasındaki sınırın tespitini talep etmelerinin anlaşmanın öngördüğü prensiplerle hiç alakası yoktur.

Gerçektende Britanya heyeti, bizim Hakkari Vilayetine ait olan yeni bir toprak parçasının terkinin istiyor ve böylece Lozan görüşmeleri boyunca gündeme getirmek hiç kimsenin aklına gelmeyecek yeni bir sorunu yaratıyor ve söz konusu anlaşmanın ne ruhundan nede metninden hiçbir şekilde bu sonuca varılamaz yapılamaz.

Siz Ekselansları anlaşmanın öngörmediği yeni sorunları müzakerelerden çıkartırsa ve elbette toplantımızın esas amacına gelirse, müzakere alanı olabilir.

Fakat , eğer Britanya majestelerinin hükümeti Hakkari Vilayeti hakkında yeni talepler formüle ederek konferansın amacından uzaklaşmasında bu şekilde ısrar ederse, hiç şüphe yok ki ilerlemekte olan görüşmelerin başarısız olmasını görmeği tercih edeceğini göstermiş olur.

Britanya majestelerinin Hükümetinin, Milletler Cemiyeti Meclisine davayı ileterek Irak lehine daha kapsamlı taleplerde bulunma serbestisini ilgilendiren açıklamalarına gelince, size şunu belirtmek isterim ki, Irak sınırı ile alakalı yukarda açıklananlara dayanarak Britanya Hükümetinin serbest hareketi söz konusu davanın sınırları dışına çıkamaz. Gerçektende Irak adına daha geniş kapsamlı bir talebin, anlaşmanın 3.maddesinde belirtilenlere aykırı olacaktır.

Türkiye, davayı Milletler Cemiyeti hakemliğine sunmayı kabul ederken, sınırsız toprak talebiyle karşılaşacağını hiçbir yerde kabul etmemiştir. Sonuç olarak, söz konusu anlaşmanın 3üncü maddesinde öngörülmeven herhangi bir sorunu Milletler Cemiyeti nezdinde tartışmayı kabul edemez. Buna karşılık müsaadenizle su noktaya dikkatinizi çekmek isterim, 16ncı maddeye uygun olarak ancak, Türkiye ile Irak arasındaki sınırın

tespitinden sonra Türkiye'nin Irak üzerindeki hakları ve unvanlarından vazgeçmesi konvansiyonel bir hal alabilir. Çünkü, tespit edilmemiş bir sınırın güneyinde kalan topraklardan vazgeçmek elbette söz konusu olamaz.

Britanya heyeti, anlaşmanın ikinci maddesinin metnine ve ruhuna uygun olarak müzakere etmeyi kabul etmeyerek, Türkiye ile Irak arasındaki sınırın belirlenmesini içeren davadaki deki sorunu dikkate almıyor. Buna karşın, Hakkari Vilayeti hakkında varsayımlarda bulunarak asla öngörülmemiş ve Milletler Cemiyetine sunulacak sorun ile hiçbir açıdan ilişkisi olamayan yeni bir sorun yaratmıştır.

Sonuç olarak, anlaşma metninde yazılı olan hedefe gelmek gerekir ve bu nokta üzerinde müzakere edilmelidir; sorunun mutabakat ile çözümü buna bağlıdır. Yinede, 3. Maddenin belirtmesine rağmen, Britanya heyeti, davayı oluşturan noktayı tartışmadan, sorunu Milletler Cemiyetine havale etmekte ısrar ederse, bu doğrudan görüşmelerden kaçınarak sorunun söz konusu cemiyete iletilmesinden başka bir fikre yöneltmez.

Böyle davranış karşısında heyetimiz görevini iyi sonuca ulaştırmak için her türlü büyük çabadan mahrum kalacağını varsayacaktır; sorunun incelenmesi her iki hükümete düşmektedir.

Benim hükümetim, sorunun mutabakat ile çözümünü arzuluyordu ve hala bunun gerçekleşebileceği inancını muhafaza ediyor. Bu arada, Britanya heyetini, hangi sebeplerden dolayı, müzakerelerin mümkün olabileceği zeminden büyük üzüntü ile uzaklaştığını anlaşılamamakta.

Bu açıklamaya Fethi Bey takip eden açıklamayı ekler

Türkiye, Türkler ve Kürtlerin ortak kararı ile kurulmuş bir cumhuriyet hükümetidir ve burada aynı haklardan faydalanmaktadırlar. Irak diye tabir ettiğimiz bölge herkesçe bilinmektedir. Sınırları Coğrafyacılardan tarafından uzun zamandır, belirlenmiş ve tespit edilmiştir. Bu görev, Türkiye ve Irak tanımlarına giren bölgelerin belirlenmesi ile kolaylaşacaktır. 34ncü enleminden geçen Ofis Ramadiéh hattını sizden talep etmekle Britanika Ansiklopedisinden daha fazla ileri gitmek istemedim. Bu iki ülke arasında doğal sınır hattını oluşturamazdı.

Bizim talep ettiğimiz sınır bu hatta göre daha fazla Kuzeyde bulunmaktadır. Çünkü bizim amacımız, iki ülke arasında her türlü kargaşayı önleyecek, aralarında uzun süreli dostane ilişkileri kuracak ve etnik ve doğal arazi ile uyumlu sınırın tespit edilmesidir. Bu fırsattan istifade ile bir kere daha belirtmek isterim ki, genç Irak Hükümetine karşı sadece dostane duygular besliyoruz ve onlar için en iyi dileklerimizi sunuyoruz, fakat bu yeni hükümet emperyalist hedeflere kendisini kaptırırsa ve komşu ülkelere ait etnik yapıları,

görmezden gelirse böyle bir politikanın her iki tarafta ortaya çıkartabileceği tehlikeleri ortaya koymama gerek yoktur. Hatta Musul Bölgesinde, Irak'a bağlı olamadan iyi komşuluk ilişkileri içinde uzun süre yaşayan ayrı devletler kurulduğunu tarih ispatlamaktadır.

Tarihe başvurmaya gerek yoktur.

1916 yılında, Britanya Hükümeti ve Fransız Hükümeti arasında yapılan Sykes-Picot anlaşması, Musul'un Irak'tan ayrılmasını kabul etmişti. Türkiye'ye kabul ettirilmeye çalışılmak istenen ve uygulanamayacağı ispatlanan Sevres anlaşması projesi ile Britanya Hükümeti ve Müttefikleri, Musul'u Irak'tan ayırarak Kürdistan'a bağlamaya kara vermişlerdi. "Mad.64"

Siz Ekselanslarınızın, daha önce bahsedilenlere rağmen tartışmaya girmeyi reddetmekte ısrar etmesini anlamakta güçlük çekiyoruz. Siz Ekselanslarınızın da kabul edebileceği gibi herhangi bir tartışmaya neden olmaması için ben iddialarımı, Britanya Hükümeti tarafından yapılan anlaşmalara, onun tarafından yapılan tekliflere veya Britanya biliminin şaheseri olan Britanika Ansiklopedisine dayandırdım.

Siz Ekselanslarınızın Müzakereye girmekten kaçması ve sunduğumuz iddialar karşısındaki sessizliği, bizim, taleplerinizin doğruluğuna delil olduğuna inanmamıza bizi zorluyor.

Özetlemem gerekirse, Musul vilayeti toprakları tarih ve Coğrafya açısından Irak topraklarından tamamen ayrı olduğunu belirtmek zorundayım. .

Etnoğrafik açıdan Musul vilayetinin halkının % 80 Türk ve Kürtlerden oluşmaktadır. Kesinlikle Musul ile Arapların yaşadığı Irak bölgesi arasında hiçbir ilişki yoktur. Bir daha tekrarlamam gerekir ki, haklarımızın tartışılmaksızın var olduğu bir sorunda müzakere edebilecek bir alan bulma imkanı her zaman vardır. İşte bu nedenle Ekselansları eğer tartışmak isterlerse bunu kendilerine yazılı olarak bildiriyorum.

Siz Ekselanslarınızın ihtiyaç duyduğumu sandığı bütün tamamlayıcı açıklamaları temin etmek için, sizin hizmetinizde olduğumu açıklamaktan şeref duyarım.

Bu açıklamalarım peşinden, Sir Percy Cox, cevap vermeden önce heyetinin üyeleri ile istişare etmek maksadıyla kısa bir kesinti isteğini dile getirdi.

Oturum saat 4: 30'da kesilir.

Oturum saat 6.00'da başlar.

Sir Percy Coy, şu cümlelerle Ekselansları Fethi Bey' in açıklamalarına cevap olarak verir.

Siz Ekselanslarınızın gözlemlerini dikkatli bir şekilde dinledim ve aşağıdaki noktalara değinmek istiyorum.

İlk olarak, haklı olarak tartışmak için toplandığımız sınır, Türkiye ve Irak arasındaki sınır olduğunu ifade ediyorsunuz. Peşinden, siz Ekselansları savaşta olan olayları ve Lauzanne'da olup bitenleri sessizce geçerek, müzakerelerimizin ana hattını oluşturan Irak'ın şimdiye kadar tartışmış olduğumuzdan tamamen farklı bir şey ifade ettiğini ispatlamaya çalışıyorsunuz. Siz Irak'ın kuzey sınırının aşağı yukarı Bağdat'ın kuzey sınırının olduğu ve Musul vilayetinin Irak'ın bir parçası olamadığı fikrini belirttiniz.

Doğal olarak, bu söylediklerinizi bir an dahi ciddiye alamam.

Müzakere ettiğimiz Irak, savaşta sonra Britanya Majestesinin Milletler Cemiyetine karşı sorumluluğunu kabul ettiği bölgedir ve Lozan'da müzakere edilen tali toprak düzeltmelerine konu olan, yapılan araştırmalar ve son olarak elde edilen tecrübeler ışığında bunların gerekliliğine Majestelerinin Hükümeti ikna oldu.

İkinci nokta ise, siz Majestelerinin yeniden Sykes-Picot anlaşmasına yaptıkları atıftır. Savaşın ilk yıllarında İngiltere ve Fransa'nın Musul vilayetinin Fransa'ya ve Basra ve Bağdat vilayetlerinin İngiltere'ye terkinin öngördükleri tamamen doğrudur, fakat bu teklif iki yakın müttefik güç arasında, üçüncü müttefik gücün, Rusya'nın Kuzeyden komşu olacağı beklendiği sırada ön görüldüğünü hatırlamak çok önemlidir. Yerel şartların daha derinlemesine tanınması bu düzenlemenin ne kadar uygulanamaz olduğunu açıkça göstermiş ve sonuç olarak ta terk edilmiştir.

Her halükarda, Musul'un Türkiye'ye bırakılması hiçbir zaman söz konusu olamamıştır.

Son olarak ta, siz Ekselansları, talep ettiğim sınırın Hakkari topraklarını içerdiğini ve benim talebimin Lozan anlaşması metninin ruhuna aykırı olduğu fikrini belirtiyor. Daha önce de siz Ekselanslarına hatırlattığım gibi, Lozan'da Lord Curzon tarafından Türkiye ile Irak arasındaki kesin sınırı belirten hiç bir açıklama yapılmadı. İşte bu sınır tespit etmek maksadıyladır ki şu an burada toplanmış bulunuyoruz. Size sunduğum ve siz Ekselanslarının da değindiği sınırı prensipte kabul ettiğini ve benimle detayların ayarlanmasını tartışacak olarak baktığımı söyleye bilirim. Fakat, siz Ekselansları, ne bu teklifi kabul etmeye nede Lozan'da Türk heyetinin ileri sürdüğü görüşleri hiçbir şekilde değiştirmeye yanaştınız.

Şimdi siz Ekselanslarından yeni bir sınavdan sonra teklif ettiğim hattı sınır olarak prensipte kabul etmeğe hazır mı yoksa, daha önce tekrar edilmiş kayda değer toprakları içermeyen tamamen yeni bir karşıt teklif mi sunacağını ve kendimi bunu inceleme haklılığını hissedebileceğim türden mi olacağını kesin olarak bana bildirmesini istiyorum. Siz Ekselanslarının kesin cevabını bekliyorum.

Fethi Bey sözü olarak Sır Percy Cox'u büyük bir dikkat ile dinlediğini açıklar, fakat Britanya delegesinin Hakkari vilayeti ile ilgili iddialarından vazgeçmediğini, bununda anlaşmaya uygun olmadığını Beyan eder. Lauzanne Konferansında her zaman Musul'dan bahsedildiği fakat Hakkari ilinin topraklarının terki hiçbir zaman tartışma konusu olmadığına bir daha dikkat çeker.

Karşıtlı teklif sunma teklifine gelince Fethi Bey, Britanya Heyetinin Hakkari üzerindeki bütün taleplerinden vazgeçme prensibini kabul etmedikçe ve anlaşma ile belirlenmiş müzakere alanını oluşturacak başlangıç noktasına gelmedikçe, Türk heyeti için yeni teklif sunmak imkansız olacak ve bu durumda görüşmelerin tatmin edici bir sonuca varamayacağını büyük üzüntü ile tespit etmektedir.

Sır Percy Cox müdahale ederek, Türk Heyetine sunmuş olduğu hattın mektuba ve Lauzanne Anlaşmasının III. Maddesi'nin durumuna uygun olduğunu cevaplandırır. Bu madde de Musul vilayetine değil fakat sadece Türkiye ile Irak arasındaki sınıra atıfta bulunulmuş; bunun talebi böyle bir sınır amaçlıyor.

Hakkari'yi ilgilendiren hat ile ilgili olarak hattın prensipte kabul edilmesi şartıyla bu kısım detaylarda ayarlamalar yapmak için yapılan davete dahil edilmiştir.

Fethi Bey açıklamalarına devam ederek Lauzanne'de Hakkari vilayetinin hiçbir zaman mevzu bahis olmadığını, fakat sadece Musul'un söz konusu olduğunu oturumun iddianamelerinin özünü bunların oluşturduğunu ve bunların burada incelenilebileceğini belirtti. Britanya heyeti tarafından teklif edilen sınırı prensipte kabul etme ve detayları tartışma teklifine cevap, söz konusu heyetin Türkiye tarafından teklif edilen sınırın prensipte kabul edilmesi, düzeltme noktaları üzerinde her an tartışmaya girmeye hazır olduğunu kabul edecek ise hazır olduğunu ekler.

Britanya Heyetinin bakış açısını muhafaza etmesi durumunda, tatmin edici bir sonuca varılması imkansız gibi geliyor.

Sır Percy Cox, bildiği kadarıyla Musul'un Kuzey sınırı hiçbir zaman sürekli ve kesin bir şekilde tespit edilmediğini açıklar.

Aşiret ve politik düzenden kaynaklanan şartlar, bu hattın değişken ve net olamayan bir hale gelmesini gerekli kıldı. Bu hat farklı valilerin yönetimi ve geçici varsayımların etkisine bağımlı kaldı. Dahası aynı ülkenin iki eyaleti arasında yönetim ayrımı yapılarak iki ülke arasındaki uluslararası sınırdan farklıdır ve hiçbir sürekli ve kati bir sınırın hiçbir zaman olmadığını tekrar eder. Fethi Bey'in açıklamalarından ifade ettiği fikrine göre; Hakkari bölgesinin Lozan anlaşmasının 3. Maddesi ile uyumlu olmadığı, bu nedenden dolayı gündemde tutulamaz.

Bir kere daha Fethi Bey' i, kesin olarak teklif ettiği hattı sınır olarak prensipte kabul etmeğe ve detayların ayarlanmasını kabul edip etmediğini veya karşıt görüş sunmayı açıklamaya davet etmek zorunda kalır.

Fethi Bey, Sir Percy Cox'un Musul vilayetinin sınırları konusundaki değişken vurgularını kabul edemeyeceğini belirtir ve onun bilgisine göre de aynı şeyin hiçbir zaman var olmadığını ekler.

Sir Percy Cox, teklifinin prensipte kabul edilmediği sonucuna varır. Fethi Bey, Britanya heyeti tarafından teklif edilen hattı kabul edemeyeceğini açıklar.

Sir Percy Cox şu cümlelerle cevap vermek için sözü alır:

Bu şartlar altında, siz Ekselanslarımı daha önce de bilgilendirdiğim gibi talimatlarım gereği görüşmeleri bitirip ve Londra'ya dönmem gerekiyor. Majesteleri Hükümeti için bu olay: büyük üzüntü ve Lozan anlaşmasının 3. Maddesinin 2.fikrasına uygun direk bir düzenlemeye çabalarımızın varması ve böylece başarısız olmamız şahsen benim içinde hayal kırıklığı olmuştur. Bu üzüntü ifadesi müzakereler sonuca varmadığı zaman ifade edilen resmi ve geleneksel ifade değildir. Hükümetimin hissettiği üzüntü gerçek ve ciddidir. Lozan da ifade edilen büyük anlaşmazlıkların bulunduğu fikirleri ve aşılabacak zorlukları anlamaya çalışırken Majestelerinin hükümeti, bizleri uğraştıran bu problemi her iki tarafın iyi niyeti ile çözülebileceğini ummaktaydı ve böylece savaştan önce ülkelerimiz arasında varolan dostane ilişkilerin son engellerinin de aşılması ile tamamen düzelecekti. İyi niyetin oldukça fazla gösterildiğine söylemeyi kendime bir hak sayıyorum ve bu konuda benim ve hükümetimin duyduğu memnuniyeti siz Ekselanslarından müsaade almadan önce ifade etmek isterim ki müzakerelerimiz o kadar dostça ve heyetler arasında ki ilişki o kadar sıcak geçti. Buna rağmen Lord Curzon'un Lozan'da çekindiği gibi hiç gecikmeden bu sorunun Milletler Cemiyeti hakemliğine başvurulmasını teklif ettiğinde zorluklar aşılamayacak tarzıydı ve uzlaşmaya varmak için her iki hükümet görüşleri çok fazla uzlaşmadı. Bu şartlar altında temel bir sorun üzerinde anlaşabilecek ve dostlarının uzun vadede zarar görmemesini istemeyen iki dost gibi sorunu bağımsız ve tarafsız bir hakemliğe gönderme konusunda anlaşmamız gerekir. Bu amaca yönelik ve son toplantıdaki iddianamelerimizin bir düzenlemeye varmadan bütün çabalarımızın başarısızlıkla sonuçlanmaması için, siz Ekselansları her iki hükümet için destekleyebileceğimiz Milletler Cemiyeti'ni referans olarak ortak formül üzerinde anlaşalım ki bu toplantıda bir girişim yapılmış olsun. Bu basit amaç için seçilmediğimiz doğrudur. Bu girişimi yapmaya tamamen yetkili olduğumuz kanaatindeyim, bu işi başararak sadece hükümetlerimizin karşılıklı görüşmelerinin uzamsını ve gereksiz gecikmeleri önlemiş olmalıyız. Aynı zamanda da, esas sorun üzerinde

anlaşamadığımızı fakat her iki ülke arasında ilişkilerin düzelmesini engelleyecek hiçbir şeyin kalmaması amacıyla merak uyandıran bu sorunun en kısa sürede çözülmesi gerektiği üzerinde anlaşamadığımızı da açığa vururuz. Söz konusu olan referans formülü anladığım kadarıyla her iki hükümet tarafından Milletler Cemiyeti ne sunulacak benzer mektubun şeklini alması gerekir. Size şimdi teslim ettiğim metnin uygun ve karşı çıkılmaz olduğunu siz Ekselansları bu kanıda olduğu ümidini taşıdığımı ifade etmek istiyorum. Şimdi siz Ekselanslarına soruna ilişkin terimleri kabul edebileceğini ve Türk Hükümeti nezdinde kabulü için bastırmaya hazır olup olmadığının cevabını bekliyorum.

Fethi Bey , Sir Percy Cox pişmanlıklarını ve üzüntülerini tamamıyla paylaştığını bildiriyor. Ancak Sir Percy Cox tarafından ultimatoma şeklinde ortaya konulan Hakkari konusundaki toprak talebi ve Türk tarafının olayı kabul etmemesi halinde görüşmelerin bozulacağı ve ayrıntıları görüşmeyi keseceği bunun da başka sonuçlar vermeyeceği tehdidine tekrarlama pahasına da olsa dikkat çekiyor.

Sir Percy Cox önerisinin ultimatoma olduğunu söyleyen Fethi Bey' in yanıldığını bildiriyor. Talimatlarının olayı dikkate almasına müsaade edebileceği iki defa karşı teklif sunmaya onu davet etmişti. Cevaben o sadece tamamıyla Musul Vilayetini talep etmeyi sürdürdü. Buda bir karşı teklif değildi. Yerine Fethi Bey' e heyetinin hazırlamak için çok emek sarf ettiği ve ayrıntıların ayarlanması gibi prensipte kabul etmeğe davet ettiği haritaları verdi. Örneğin Hakkari'yi içine alan bölgede dahil. Ama o, ayrıntı ayarlamaları dışında Irak topraklarının küçülmesine neden olacak bir teklifi dikkate almaya hazır değildi.

Fethi Bey daha önce bir karşı teklif hazırladığını ama Sir Percy Cox 'un savunucusu olduğu talimatlarının söz konusu teklifleri dikkate almaya müsaade etmediğini açıklayınca, her türlü müzakere alanı böylelikle kaldırmış oldu. Britanya delegesi kendiside yeni teklifler yapmadan Hakkari Vilayeti üzerindeki toprak talebinde ısrar ediyor ve anlaşma ile soruna uzlaşmacı çözüm bulunmasını öngören müzakere alanından kaçarak her iki hükümetin Milletler Cemiyetine başvurusu formülü konusunda anlaşmayı teklif ediyor.

Fethi Bey bu durumda temel soruna değinilmediğini tahmin ediyor, hükümetinin talimatları önerilen teklifi tartışmağa müsaade etmiyor ve göstermiş olduğu tüm çabaların hiçbir sonuç vermediğinin ortaya çıkmasından duyduğu derin üzüntülerini açıklıyor.

Sir Percy Cox , Fethi Beyin Milletler Cemiyetine ortak başvuru formülü üzerinde anlaşmak mülakatıyla teklifleri kayda değer olamaya yetkili hissetmemesini konusunda üzüntüsünü ifade ediyor. Britanya Majestelerinin hükümeti söz konusu hükümetlerin onayına sunmak için heyet tarafından referans olarak geçici bir formül oluşturabileceği ümidini taşımıştı. Fethi Bey' in bu formülün yazılmasında iş birliği etmemesini üzüntü

vericidir. Ortak referansın başarısızlığı halinde majestelerinin hükümeti 16 Temmuzda veya (Sir P.C. , burada oturum esnasında alınan telegraf talimatlarını inceledi) 9 ay müddetinin bitiminden önce kendisi cemiyete baş vuracaktır.

Majesteleri Hükümeti bu yürüyüşünde, Türk Hükümetinin kendisine eşlik edeceğine inanmayı ister. Burada onun suskunluğu hiçbir şekilde Majesteleri Hükümetinin, Lozan'da öngörüldüğü gibi Cemiyet Konseyine başvurabilme yetkisini kısıtlayamaz veya daha ziyade hakkını kullanmasına engel olamaz.

Fethi Bey, Sir Percy Cox'a vermek istediği bilgilerden dolayı teşekkür eder. M.C. 'ne referans için geçici bir formülün oluşturulması konferansın salahiyeti içinde olmadığını düşünüyor; şimdi bu sorun doğrudan iki hükümeti ilgilendiriyor.

Sözü alan Sir Percy Cox. şu sözlerle kendisini ifade eder.

Bu durumda, mademki siz Ekselanslarının tavrını değiştiremiyor, bana yalnızca siz Ekselanslarından ve arkadaşlarından müsaade almak kalıyor.

Bu arada, kendi adıma ve heyetin üyeleri adına bir kere daha bizlere ayrılan geniş misafirperverlik için hissettiğimiz belirgin duygularımızı ve rahatımızı ve aranızda geçirdiğimiz günler boyunca iyi olmamızı sağlamak maksadıyla alınan dostça bütün tedbirleri bir kere daha ifade etmek istiyorum.

Eminim heyetimin üyeleri gibi bende, İstanbul'daki ikametimiz boyunca sahsımıza gösterilen değişmez iyi muameleden çok mutlu ve çok keskin hatırasını ve de iki heyetimiz arasındaki ilişkiyi ve müzakerelerimize hakim olan samimiyet ruhunu beraberimde götüreceğim

Fethi Bey sözü alarak cevap verir.

Türkiye ile Irak arasındaki sınırları belirlemek amacıyla toplanan, ulaşmayı birbirimize teklif ettiğimiz hedeften çalışmalarımız o kadar uzak kaldı ki, Ekselanslarına samimi ve derin üzüntülerimi ifade etme zorunluluğunda görüyorum. Artık bu sorun ile ilgilenecek, karşılıklı hükümetlerimiz probleme çözüm bulabilirler ve görevleri bizim heyetlerimize verilenden daha az zor olmasını temenni ediyorum.

Görevimizin başarısızlığının sebep olduğu pişmanlığa rağmen, siz Ekselansları ve heyetinin, her zaman en iyi hatırasını saklayacağım, ilişkilerimiz sırasında dostluk ve sıcaklık anlayışı için siz Ekselanslarının en samimi teşekkürlerimi kabul etmelerini istirham ediyorum.

Oturum 6 40 'da kapandı

(İddianameye ek)

Görüldü ki 24 Temmuz 1924'te Lozan'da Türkiye ile imzalanan barış anlaşmasının 3. Maddesinin 2. Fıkrası, Türkiye ile Irak arasındaki sınırın Türkiye ve Büyük Britanya arasında mutabakat ile dokuz ay süresince tespitini bildirmesi ve öngörülen süre içinde iki hükümet arasında anlaşmazlık durumunda müzakerenin Milletler Cemiyeti Konseyine havale edileceği ve görüldü ki bu maddenin içeriğine ve Boşaltma ile alakalı protokolün 7. Maddesi ile uygun şekilde başlatılan Türkiye ile Büyük Britanya arasında ki müzakerelerin amaçlanan hedefe ulaşmadığı, hiçbir anlaşmaya ulaşılmadığı, sadece bir düzenleme ile tartışmanın Milletler Cemiyeti Konseyine havale edilmesi kaldı ve Britanya ve Türk hükümetleri, konseyin ve gerekli gördüğü bilgileri elde ettikten ve Türkiye ile Irak arasında bir sınır tespiti için kendisince uygun görülen yöntemi takip ederek sorunu acele gündeme almasına davet edilmesini talep ediyorlar.

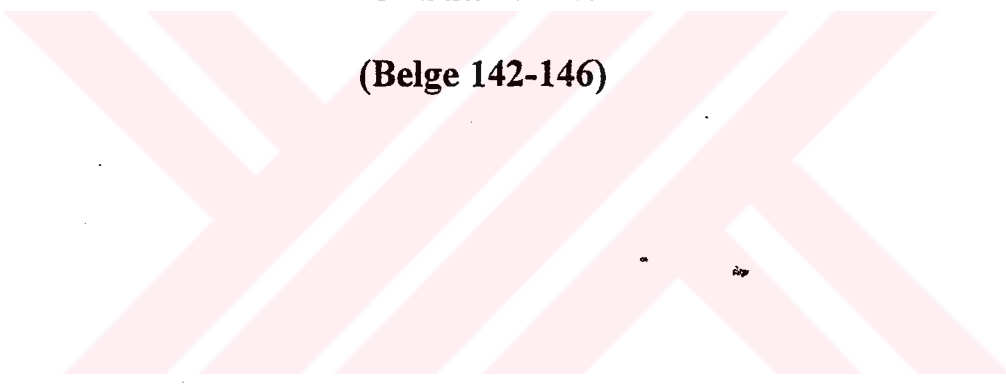

Altıncı Bölüm

**Milletler Cemiyeti Konseyinin 30 ncu Toplantısı
(CENEVRE)
Eylül 1924**

**A- Britanya Memorandumu
B- Türk Memorandumu
C- Tutanaklar**

(Belge 142-146)

Belge: 142**A****Türkiye İle Irak Arasındaki Sınır Üzerine İngiliz Muhtırası**

İngiltere Majestelerinin Hükümeti bu muhtırada, ekte' bulunan haritada çizilmiş ilgili iki ülke arasındaki sınır çizgisinin neden hakkaniyetli ve en doğal sınırı oluşturuyor gibi görüldüğünün sebeplerini özetlemekten şeref duyar.

Bu sebepler etnik, siyasi, tarihi, ekonomik ve stratejik mülahazalara dayanmaktadır. Bunları gözler önüne sermeden önce, Ocak 1923'te Lozan Konferansında ve daha sonra bu yılın Mayıs ve Haziran aylarında İstanbul'da gerçekleştirilen müzakerelerde, Lozan Antlaşmasının 3(2) maddesinin hükümleri gereğince vuku bulan tartışmaların bazı ayrıntılarını hatırlatmak yerinde olur. Bu mevcut muhtıra, yalnızca önerilen sınırın hemen kuzey ve güneyinde yer alan çok daha geniş yüz ölçüme sahip toprakları da inceleyecektir: bu yöntem, Lozan Konferansı esnasında Türk Heyetinin eski Musul vilayetinin tamamının Türkiye'ye geri verilmesinde ısrar etmesi üzerine gerekli görülmüştür. Aynı şekilde, İstanbul'da gerçekleşen sonraki müzakereler sonrasında Türk Heyeti iki ülke arasında bir sınır hattının tespit edilmesi konusundaki bütün tartışmaları reddetmiş ve Musul Vilayetinin Türkiye'ye verilmesi taleplerini yinelemekle yetinmiştir. İngiliz Hükümetine göre konseye sunulan mesele Musul Vilayetinin Türkiye'ye mi yoksa Irak'a mı ait olacağının bilinmesi değil, Irak devletinin kuzey sınırının gerçekte nasıl olması gerektiğidir; ama yine de, açıkladığımız sebeplerden dolayı, bu muhtıra sadece önerilen sınır çizgisinin doğruluğunu göstermekle kalmamalı aynı zamanda, İngiltere Hükümetinin hangi sebeplerle reddetmek zorunda kaldığını da hatırlatmalıdır.

1. Etnik Mahiyette Mülahazalar :

Aşağıda ki iki tablo 1919 ve 1921 yıllarında yapılan iki değerlendirmeye dayanarak ırklara ve dinlere göre Musul vilayefi nüfusunu göstermektedir. Bu iki tablo, Türklerin aksi yöndeki iddialarına karşın, Musul Vilayetinin bütün bölgelerini ziyaret etmiş ve zaman zaman da o bölgelerde kalmış olan İngiliz subayları tarafından hazırlanmıştır.

İrklara göre hazırlanan ve bizi ilgilendiren bakış açısına göre en önemli tablo olan ikinci tablo, en uzun süren ve büyük bir titizlikle yapılmış araştırmaların sonucudur. Bu, önceki tablo için geçerli değildir. Bunun yanında bu tablonun diğerine göre kesinliği doğrulanmıştır, zira iki toplam tutar arasındaki 82.000 kişilik fark aşağıdaki sebeplerle tamamen açıklanmaktadır.

1. Büyük sayıda nüfusun savaştan sonra geri dönmesi

2. Savaş nedeniyle baş gösteren açlıktan dolayı İngiliz işgalinden önce terk edilen kasabalara sayıları daha da dikkate değer ailelerin geri dönmesi

3. Çok sayıda Asurlu sığınmacının bölgeye yerleşmesi

Lozan'daki Türk heyeti bambaşka rakamlardan bahsetmektedir. Bu rakamların hangi tarihte toplanmış olduğu bilinmemektedir ve Süleymaniye Sancağı nüfusunu aşağıdaki şekilde dağılım gösterdiği göz önünde bulundurulursa bu rakamların geçerlilikleri üzerinde bir kaniye varılabilir.

Kürtler	62.830
Türkler	32.960
Araplar	7.210

Hakikatte Süleymaniye Sancağında Arap bulunduğunu en ateşli Arap milliyetçisi dahi desteklemeye cesaret edemez ve az sayıda izole yaşayan tüccarlar dışında Sancaktaki Türklerin sayısının, Kürtlerin sayısının yarısını geçtiğini söylemek doğru değildir. Süleymaniye ilinde küçük bir göçmen Türk Cemiyeti (veya daha ziyade Türkmen) ve kasabalara dağılmış bazı aileler bulunmaktadır. İki İngiliz çizelgesinde yer alan yuvarlak 1000 rakamı, muhtemelen çok iyimser bir tahmin oluşturmaktadır. Aslında, Türkler tarafından yapılan değerlendirme öylesine az itibara sahiptir ki Türk heyetinin kendisi bile İstanbul'daki son müzakerelerde bunu tekrar sunamamışlardır. Irklara göre nüfus dağılımını gösteren 1921 yılındaki İngiliz değerlendirmesi bütünde doğru olarak kabul edilebilir ve bu dağılım, önerilen sınırın güneyinde yer alan kasabalara 1921 yılı çizelgelerinin hazırlanmasından buyana yerleşmiş olan 15.000 Hristiyan Asurlunun eklenmesinden başka kayda değer bir değişikliğe uğramamıştır.

Şu anda, önerilen sınır çizgisi ve eski Musul vilayetinin güney, batı ve doğu sınırları arasındaki topraklar üzerindeki nüfusun aşağı yukarı şöyle kabul edilmesini sağlamaktadır.

Araplar	185.700
Kürtler	454.700
Türkler	65.800
Hristiyanlar	77.000
Yahudiler	<u>16.800</u>
Toplam	800.000

Kürtler arasında, Kürtler ile sıkı bir ırk yakınlığı olan 30.000 Yezidi bulunmaktadır ve bunlar Gayri-Müslim'dirler ve Türklere karşı hiçbir sempati beslememektedirler. Arap halkının değişik bölgelere göre dağılımına gelince, bu muhtıranın ekinde¹ bulunan etnoğrafik harita, bu halkın Dicle'nin sağ yukarısında yer alan eski Musul vilayetinin bütün bölümlerini Musul ilinin kendisini, ve Dicle'nin sağ yakasında da bulunan bir alanı kapsayan ve neredeyse Erbil-Altıncöprü-Kerkük yoluna kadar uzanan bölgede yoğun bir blok oluşturmakta olduğunu göstermektedir. Bu topraklardaki Arap olmayanlar sadece Cebel Sincar Yezidileri ve Tel-Afar "Türkleri" (yaklaşık 10.000 kişi)'dir. Başka bir deyişle, Bağdat vilayetine bitişik bulunan ve bu muhtıranın ele aldığı toprakların tümünün yaklaşık üçte birini temsil eden Musul Vilayeti bölümünde yaklaşık olarak 185.000 Arap, 30.000 Yezidi ve 10.000 sözde "Türk" yaşamaktadır. En son adı geçenlerin açıkça Türkiye'ye bağlanmayı istedikleri şimdilik kabul edilse bile, geriye kalan 215.000 yaşayan hiç şüphesiz bunun aksini istemektedir. Bu büyüklükteki bir alana, nüfusun yalnızca yüzde beşinin isteği dikkate alınarak sahip olunması, bilinen ilkelerle bağdaşmaz ve ırkların dağılımı açısından bakıldığında, Musul Vilayetinin tamamına yönelik Türk iddialarının temelsiz olduğu görülmektedir.

Yerel dağılımın ardından şimdi de söz konusu toprakların tamamı için farklı ırkların gerçek rakamlarına bakacağız.

Osmanlı olmayan "Türklere" gelince, Türkmen olarak adlandırılırlar ve konuştukları Turan dili Anadolu yada İstanbul Türkçe'sinden ziyade AzerBeycan lehçesine benzemektedir. Bunlar hiç şüphesiz, Osman Bey tarafından Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan uzun süre önce Irak'a gelmiş Türkmenlerin torunlarıdır, ve muhtemelen Abbasi halifelerinin topraklarını savunmak için paralı asker olarak tuttıkları Türkmenlerdir. Türkmenlerin dağılım biçimleri, eski bir paralı asker garnizonunun torunları oldukları teorisine dayanmaktadır. Neredeyse tamamıyla Türkmenlerin yaşadığı Tel-Afar şehri Suriye çölü sınırında, Musul'un 45 mil batısında adeta bir nöbet yeri gibi yükselmektedir. Bu şehrin ve komşu kasabaların ve de Musul ovasına dağılmış az sayıda Türkmen kasabasının haricinde Türkmen nüfusunun tamamı Musul-Bağdat doğu yolu boyunca, Erbil, Altıncöprü, Kerkük, Taza Hurmatu, Tuz Hurmatu, Kifri, ve Kara Tepe şehirlerine ve etrafına dağılmış durumdadır.

¹ Konsey Üyelerine dağıldı ve Sekreteryaya kaydedildi

Bu Türkmen nüfusu için rakamlar şöyledir.

Tel-Afar ve komşu köyler	10.000
Musul arasındaki köyler	<u>4.895</u>
	14.895
Kerkük ve komşu köyler	25.000
Kifri, Taza Hurmatu, Tauk,	
Tuz Hurmatu ve Kara Tepe	<u>10.000</u>
	35.000
Erbil ve Altinköprü	<u>15.000</u>
Türklerin genel toplamı (Süleymaniye'de	
bulunan az sayıda Türkler hariç)	64.895

Musul vilayetinin tümünde yaşayan Türklerin sayısının, sadece Musul şehrinde yaşayan Arapların sayısından bile az olduğu gerçeği, "Türkler" ve Araplar arasındaki oranı net olarak ortaya koymaktadır.

Musul vilayetindeki Kürtlerin sayısı Arapların iki, Türkmenlerin de yaklaşık yedi katı olarak hesaplanmaktadır. Kürtler, Araplardan yukarıda sayılan yaklaşık olarak Türkmen şehirlerinden geçen ve daha kuzeyde dağların eteklerini takip eden bir hatla ayrılmaktadır. Kürtlerin, eski İranlılar tarafından asimile edilmiş olan Medlerin torunları olduklarına inanılmaktadır. Bu varsayım doğru da olsa, yanlış da olsa Farsça'ya daha çok benzeyen bir İran dili konuşmaktadırlar. Türklere yada Araplara benzediklerinden daha çok İranlılara benzemektedirler.

Gayri-Müslim nüfusa gelince; toplamda Türkmenlerin sayısını fazlasıyla geçmelerine rağmen, onlar hakkında fazla ayrıntılı konuşmaya gerek yoktur. Bu nüfusla ilgili yaklaşık rakamlar şöyledir.

Yezidiler (kesinlikle Kürt kökenli fakat Gayri Müslim)	30.000
Hristiyanlar (Bazı Nasturi ve Katolikleri içeren	
genellikle Asurlulardan oluşmakta)	62.000
Yahudiler	15.865

Yezidilerin büyük çoğunluğu Cebel Sincar'da yaşamaktadır. Fakat Musul'un kuzey doğusunda çok sayıda Yezidi köyü bulunmaktadır. Hristiyanlara, Musul ilinde, Erbil bölgesinde, Dicle'nin doğusunda bulunan bir dizi gelişmiş köylerde (başlıca Tel Kaif ve Al Kosh) ve Dohuk-Amediye bölgesinde rastlanmaktadır. Yahudilerin çoğu Musul ilinde

yaşamaktadır, fakat Kürt ve Türkmen kasabalarında Yahudi toplulukları bulunduğu gibi, Kürt Aşiretleri arasında tecrit olmuş şekilde yaşayan aileler ve kişiler de bulunmaktadır.

Türk heyetinin etnik mülahazalardan esinlendiği ölçüdeki talepleri, şöyle ortaya çıkmaktadır:

Türk heyeti, nüfusunun bir ırk benzerliği gösterdiği kabul edilebilecek, nüfusun 1/12 sini oluşturan Türkmenlerin Küçük Asya Türklerine bağlanmasını talep etmektedir; Din birliğinin dışında Türklerle hiçbir benzerliği olmayan 6/12 oranındaki Kürtlerin; yalnızca ırk ve dil açısından farklı değil aynı zamanda Bağdat ve Basra nüfusuyla dil, ırk ve yakınlık açısından çok sıkı bağları olan 3/12 oranındaki Arapların; ve 2/12'den biraz fazla orandaki Gayri-Müslim unsurun Türkler ile arasında en ufak bir ırk, dil, din, ve kültür bağı bulunmamaktadır.

Teklif edilen sınır boyunca ırklara göre dağılım konusunda etnoğrafik harita, sınırın beşte ikisini oluşturan batı bölümünde bu hattın hem kuzey hem de güneyinde Kürtlerin yaşadığı bir bölgenin ortasından geçmekte olduğunu göstermektedir. Başka bir beşte ikilik bölümünü oluşturan ortada ise yine hem kuzeyde hem de güneyde Asurluların yaşadığı bir bölgenin içinden geçmektedir. Son olarak, sınır hattının doğu bölümünün güneyinde ki bölgede(bu hattın beşte biri) tamamen Kürtler yaşamakta bu hat parçasının kuzeyindeki ülke, kısmen yerleşik Kürtlerin yaşadığı özellikle eski bir Asur bölgesi oluşturan, bugün göçmen Kürtler hariç neredeyse kimse yaşamaktadır. Orta bölümün daha da kuzeyinde kalan bölgede bu son duruma dahildir. Yalnızca etnik mülahazalara göre sınırı belirlemek mümkün olsaydı yada istenseydi, İngiliz Hükümeti bütün Asur bölgesinin önerilen sınır içerisinde kalması gerektiği kanısında olurdu. Ama yine de bu muhtıranın başka bir bölümünde incelenecek olan stratejik ve ekonomik mülahazaları da gereğince hesaba katmak lazımdır.

Tablo I.- 1919 yılında yapılan değerlendirmeye göre Musul vilayeti nüfusunun dinlere göre dağılımı

Bölümler	Sünniler	Şiiler	Yahudiler	Hristiyanlar	Diğer dinler	Toplam
Musul	244.713	17.180	7.635	50.670	30.180	350.378
Erbil:	96.100	----	4.800	4.100	1.000	106.000
Kerkük :	85.000	5.000	1.400	600	----	91.000
Süleymaniye:	153.900	----	1.000	100	----	155.000
TOPLAM	579.713	22.180	14.835	55.470	31.180	703.378

TABLO II: 1921 yılında yapılan değerlendirmeye göre Musul vilayeti nüfusunun ırklara göre dağılımı

Bölümler	Araplar	Kürter	Türkler	Hıristiyanlar	Yahudiler	Toplam
Musul	170.663	179.820**	14.895	57.425	9.665	432.468
Erbil:	5.100	77.000	15.000	4.100	4.800	106.000
Kerkük :	10.000	45.000	35.000	600	---	92.000
Süleymaniye:	---	152.900	1.000	100	1.000	155.000
TOPLAM	185763	454.720	65.895	62.225	16.865	785.468

2. Siyasi nitelikte mülahazalar :

(I).Araplar : Önceki paragrafta bahsedilen yoğun Arap kitlesinin Irak-Arap devletine bağlanmayı arzu ettiğini söylemeye bile gerek yoktur. Musul vilayetinin Arap aşiretleri ile orta Jezirah ve Irak'ın geri kalanında bulunan aşiretler arasında hiçbir fark bulunamamaktadır. Güneydeki kardeş aşiretleri gibi Türk egemenliğinden kurtulmayı ve gerçekten temsil edilebilecekleri, kendi ırklarından bir devletin idaresi altında özgürce yaşamayı ummaktadırlar. Türk heyeti Lozan'da, "Musul şehrinde Türkçe, Kürtçe ve Arapça konuşulduğunu bu şehirde şu anda Arapça konuşanların aslında Kürtler ve Araplarla uzun süredir bağlantı da bulunan ve bu iki dili öğrenen Türkler olduğunu iddia etmiştir" Fakat gerçek bunun tersidir. Türk egemenliği altında Arapça konuşma teşvik edilmedi. Türkçe tek resmi dildi ve söylenenin aksine Arapların Türkçe öğrenmesi yolunda ciddi bir eğilim vardı. Oysa, Musul halkının yaklaşık üçte birini oluşturan, yüzyıllar süren Türk egemenliğine karşı kendi dillerine bağlı kalan saf Araplardır. Hiç şüphesiz Musul'da belli bir ölçüde Türkçe ve Kürtçe konuşulmaktadır; Türkçe konuşulmaktadır; çünkü, bu dil resmi dil idi ve Kürtçe konuşulmaktadır çünkü; Musul ile sürekli ticaret yapan kalabalık komşu Kürt nüfusundan dolaydır; fakat şehirdeki baskın dil tartışmasız Arapça'dır. Aslında Irak'ta en güzel Arapça konuşulan yer Musul'dur.

(II).Yezidiler : Türk heyeti Lozan'da Yezidilerin Kürt kökeninden olduğunu, Kürtlerle aynı örf ve adetlere sahip olduklarını, aralarında sadece mezhep ayrılığı bulunduğunu ve sonuç olarak onları Kürt olarak değerlendirmenin uygun olacağını açıklamıştır. Orta Kürdistan'da ki Kürtlerin Türk egemenliği¹ altına geri dönmek istediği yolundaki yanlış varsayıma dayanan bu argüman iki halk arasındaki farklılığı önemli ölçüde zayıflatmaktadır. Yezidilerin muhtemelen Kürt kökenli oldukları ve Kürtçe konuştukları doğrudur, fakat onları

* 30.000 Yezidi dahil

¹ Aşağıda bkz. paragraf IV

birbirinden ayıran mezhep değil din farklılığıdır ve geçmişte dini baskılara maruz kaldıkları su götürmez gerçektir. Sayıları son kuşakta önemli ölçüde azalmıştır ve bu azalmayı doğru yada yanlış, Türklerin idare metotlarına bağlamaktadırlar. Türk Hükümetinin, idaresi altında bulunan dini azınlıklara alakalı olarak davranış niyeti ne kadar samimi olursa olsun ve bu niyetlere verebileceklerinin ölçüsü ne olursa olsun, Yezidilerin bu konudaki arzuları ve hissiyatları şüphe götürmez. Beş buçuk yıldır onları yöneten tarafsız devlet idaresi altında mutlu ve huzurludurlar. Bu insanların tümü yeniden Türk egemenliği altına dönmekten çekinmektedirler, ve belli bir süredir ve belli bir ölçüde, daimi sıfatla, İngiliz himaye tavsiyelerinden yararlanacak, ve tarafsız ve adil davranma konusundaki samimiyetini çoktan kanıtlamış bir devletin ayrılmaz bir parçası olmayı istemektedir.

(III). *Yahudiler* : Sınırlı sayıda olan Yahudilerin dileklerinin söz konusu olan toprakların geleceğinin belirlenmesinde bağlayıcı bir karar faktörü oluşturamayacağı kanaatindeyiz. Öte yandan Yahudilerin diğer bölgelerde Türk rejimi altında müreffeh bir yaşam sürdürecekleri muhtemeldir. Fakat bir defadan fazla bu konuda ki duygularını açıkça dile getiren Musul Yahudileri, Yezidilerin dileklerini aynı sebeplerden dolayı paylaşmaları şüpheli değildir.

(IV). *Hristiyanlar* : Bu konuyu açıklamadan önce Kaldari Hristiyanlarının siyasi açıdan açıkça ifade ettiği duyguları her bakımdan Yezidiler ve Yahudilerin hislerini andırmaktadır. Asurlu Nasturiler konusu üzerinde ise biraz daha durmak uygun olur.

Türklerin egemenliği altında olan bir ülkenin ortasında izole durumlarına rağmen bu küçük halk büyük savaşın ilk günlerinden itibaren müttefiklerin davalarını benimsemeye ve bu fırsatı, tarihlerinden buyana onları yaşam boyu sürece baskıcı bir tutum altında kalacaklarını kabul etmeye iten boyunduruk altından kurtulmak için bir fırsat olarak görmüşlerdir. Bu kararın ardından çektikleri açları ayrıntılarıyla anlatmak gereksizdir. Vatanından kovulmuş ve bu topraklardan kaçarken de Irak yolunda binlerce ölü bırakmıştır. Belirli bir süre İngiliz Hükümeti Irak'ta sığınmacı olarak yaşayan bu insanların maddi ihtiyaçlarını karşılamıştır ve bu halk şimdi kendi ülkelerinin güney bölgesinde bir bölüme ve Kürtlerin ve yerli Hristiyanların yaşadığı eski yuvalarının güneyine kadar uzana bölgenin bir kısmına yerleşebilmiştir. İngiltere Hükümeti, kendini, bu halkın dile getirdikleri haklı arzularına ve taleplerine uygun olarak yerleştirme mecburiyetinde görmektedir. Bu topluluk eski topraklarının tamamına yeniden sahip olmak için bir İngiliz protektora kurumuna ateşli bir çağrıda bulunmuştur. Bütün Hristiyan aleminin böylesi bir çözümden sağlayacağı çıkar ne olursa olsun, İngiltere Majesteleri Hükümetinin çeşitli nedenlerinden dolayı kendi sorumluluğunun bu kadar önemli olan bir yayılmasını tasarlayamadı. Bu arada İngiliz

Hükümeti bu insanların bütün arzularının karşılanamayacağına inansa da Türkiye ile yaptığı müzakereler esnasında onlara bir takım şartlar sağlayan bir sınır oluşturmaya çalışmış ve şimdi de Milletler Cemiyeti Konseyine bu sınırın uygulamaya geçmesi talebinde bulunuyor; bu sınır yalnızca antlaşma tarafından belirlenmiş iyi bir sınırın gerektirdiği özelliklere sahip olmamalı, aynı zamanda Asurlulara İngiliz Hükümetinin, Milletler Cemiyeti idaresi altında manda uyguladığı toprak sınırları içinde ve atalarının yaşadığı bölge üzerinde olmasa bile en azından iyi seçilmiş komşu bölgelerde bir topluluk olarak yoğun yerleşme imkanı sağlamalıdır.

Irak hükümeti bu politikayı tamamen onaylamakta ve desteklemektedir. Bu politikanın uygulanması yolunda gerekli iş birliğini yapmaya hazırdır. Britanya Majestelerinin Hükümeti, Irak'ın neredeyse eski Asur ülkesi kadar geniş bir bölümünü kapsayan ve gerçekleştirilmesi şiddetle talep edilen bu fikri dikkat ve yakınlıkla incelemiştir. Bir yandan etnik ve siyasi nitelikteki mülahazalarla, diğer yandan, ekonomik, stratejik ve coğrafi mülahazalar arasında dengeyi eşit ölçüde tutması gerekti. Önerilen sınırın kuzeyinde uzanan Asur bölgesi ile ilgili olarak bu son bahsedilen mülahazaları da kapsamalıdır. Bu karar Asurlular üzerinde büyük bir düş kırıklığı yaratacağından çekiniliyor. Öte yandan, Türk Hükümeti, geçmişteki acı hatıralara ve gelecek için duydukları korkulara rağmen önerilen sınırın kuzeyine uzanan geniş ama nerdeyse kimsenin yaşamadığı eski bölgelerinde oturmak durumunda kalabilecek olan bu küçük toplulukla ilişkilerinde büyük zorluklarla karşılaşacaktır. Bununla beraber İngiltere hükümeti sınırın kuzeye doğru genişlemesinin pratikte gerçekleştirilemez olduğu kanaatinde. Eğer sınır çizgisi bu bölgenin daha güneyinde çizilmiş olsaydı yalnızca ekonomik ve stratejik açıdan ciddi mahsurlar ortaya çıkmakla kalmazdı aynı zamanda Asurlular öylesi bir panikle karşı karşıya kalırdı ki, göç etmekten yada ideallerini savunma uğruna ölene kadar savaşmaktan başka çareleri kalmazdı. Sınırın bu bölümünde barış ve refahı tesis etmek mümkün olmazdı.

(V.) *Türkler*: Türk olarak adlandırılan bu önemsiz azınlık, muhtıranın önceki bölümünde uygun biçimde anlatılmıştır. Türkmenler bu toprakların hiçbir bölümünde Araplar, Hristiyanlar ve Kürtler gibi yoğun bir kitle oluşturmamaktadırlar. Yukarıda coğrafi konumlarını belirtmiş olduğumuz farklı şehir ve kasabalara dağılmış durumdadırlar. Müreffeh bir yaşam sürmektedirler ve hali hazırda ki rejimden hoşnutturlar; yine de aralarından bazıları Türk egemenliği altına geri dönmeyi şüphesiz bir lütuf olarak karşılayacaklardır. Bu egemenlik altında, komşularına nazaran elde ettikleri avantajlardan yararlanacaklardır. Oy birliği ile Türk rejimi altında yaşamak istediklerini varsayıyoruz.

(VI): *Kürtler* : Kürtçe konuşan Yezidiler hariç Kürtler bu muhtıradaki söz konusu olan toprakların toplam nüfusunun yarıdan biraz daha fazlasını oluşturmaktadır. Türk heyeti Lozan'da onların gerçekte Türk olduklarını iddia etmekle yetinmiştir. Bu insanlar Türk değildirler ve Arap olduklarını da iddia etmiyoruz. Bir kısmı Türkiye'de, bir kısmı İran'da ve diğer bir kısmı da Irak hükümeti tarafından yönetilen bölgede yaşayan farklı bir halktır. Kökeni Farsça'ya dayanan tamamen farklı bir dil konuşmaktadırlar. Kürtçe yazı geleneği Kürdistan'da yayılmış olmasına rağmen yazılı münasebetlerde Farsça'yı kullanmaktadırlar. Türk ve Arap dilleri onlara tamamen yabancıdır. Türklerle aynı aileden olduklarını savunmakta aynı ölçüde yanlış olurdu, ancak birinci ifade, ikinciden daha fazla yanlış olmazdı.

Şu halde bize, söz konusu toprağın üçte ikisinde ve yaklaşık olarak doğu ve kuzeydoğusunda yaşayan ve yoğun bir kitle oluşturan güney Kürdistan Kürtlerinin hangi tarafa politik yakınlık duyduklarını görmek kalmaktadır. Ekonomik açıdan Bağdat'a ne kadar karşı çıkılmaz şekilde bağlı olduklarını bir sonra ki paragrafta belirtmekteyiz. Siyasi açıdan teklif edilen sınırın kuzeyinde yaşayan Kürtler ve bir çok İranlı Kürtler gibi Sevr antlaşması projesinden bu yana ayrı bir millet oluşturma umudu beslemektedirler. Son yıllarda Kürtler arasındaki milliyetçilik hareketleri çok sık artmıştır. Bu hareketlerin en belirginini İsmail Ağanın İran Hükümetine karşı birkaç yıl önce başlattığı ve yeni bastırılan ayaklanmadır. Güney Kürdistan ister Türkiye'ye iade edilsin, ister Irak'a iltihak etsin, bu milliyetçi duygular izler bırakacaktır. Bu arada Nisan 1923'te küçük bir Türk garnizonu Ravandiz'i terk ettiğinde, toplanan komşu aşiretlerin liderleri milliyetçilik ayaklanmasından sonra artık kargaşa istemediklerini ve kendi dillerinin kullanılması ve Kürt vekillerinin atanması gibi bazı garantilerin verilmesi şartıyla Irak devletinin ayrılmaz bir parçası olmayı hararetle bir şekilde arzu ettiklerini kendi iradeleriyle, fakat açık bir şekilde ifade etmeleri manidardır. Irak hükümeti bu garantileri derhal sağladı. Erişimi zor olan bu dağlık bölge uzun zamandır görmediği biçimde barış ve düzen içindedir ve şayet mevcut idarenin görevinin tamamlanması engellenmezse bu bölgeyi gelecekte tarihte eşine rastlanmamış bir barış ve refah dönemi beklemektedir.

Kerkük sancağı halkının geri kalanı da aynı şekilde mevcut durumdan memnundur. Kerkük sancağının bütün bölgesi ve de Musul Sancağının Kürt bölgeleri uygun gördükleri gibi hareket etmekte serbest oldukları değişmez cevabı hariç 1919 yılı başında üç vilayeti, Basra, Bağdat ve Musul Vilayetini içeren bir devletin parçası olmayı arzu ettiklerini açıklamışlardır. Türk Hükümeti bu açıklamaların, ülke tamamen askeri işgal altındayken yapılmış olduğu için değer taşımadığını iddia etmiştir. İngiliz hükümetinin açık cevaplar

vermek isteği başka soruların da aynı anda sorulduğunu belirtmek yeterlidir. Bütün fikir ayrılıkları özgürce ve sonuçlarından korkmaksızın açıklandı ve diğer meseleler üzerinde de tam olarak ayırt edici veya kesin kamuoyu fikri kaydedilmedi. Bu arada üç vilayetin bir arada tutulması talebi oy birliği ile ve itirazsız ortaya çıkmıştır; bu arzusunun samimiyetinden şüphe etmek mümkün değildir. Aynı şekilde 1921 yılının yazında, kraliyet tacının kral Faysal'a verilmesine ilişkin referandum esnasında yukarıda belirtilen Kürt kasabaları, sadece Kerkük şehri hariç kral Faysal yönetimi altında Irak devletine bağlanmayı oy birliği ile kabul etmişlerdir. Türk Hükümeti bu referandumun samimiyetine şüpheyile yaklaşmıştır. Tüm üke üzerinde şiddetli bir baskı uygulandığını açıklamıştır. Çok iyi bilinen bir gerçek, iddia edilen bu "baskının" önemi üzerinde bir kaniya varılmasını sağlamaktadır. Kerkük'ten gelen delegeler Bağdat'tan geçerken yüksek komisere, İngiltere Majesteleri Hükümetinin arzuları konusunda sordukları soruya cevap alamamışlardır.

Eğer yüksek komiser, Emir Faysal lehine en ufak bir belirti göstermiş olsaydı, hiç şüphesiz onlar da Faysal lehine oy verirlerdi. Bunu yapmadılar, zira Kerkük ilinde var olan önemli Türkmen unsurundan geniş ölçüde etkilenmişlerdir.

Süleymaniye Sancağının bu iki referandumda yer almadığını açıklamak yerinde olacaktır. Bu hariç olmanın iki sebebi vardır: ilk olarak, Süleymaniye iki sefer, mali idaresi açısından Irak'ın geri kalanındaki idareden farklı olarak özel ve ayrı bir rejim altında yer almıştır. Sevres Antlaşması projesi yüzünden, durdurmanın haksız olacağı bu bölge şimdi olduğundan çok daha gelişmiş Milliyetçiliğin merkezini oluşturmak için kullanılmaktaydı. İkinci olarak bu sancağın halkı genel anlamda modern medeniyetin o kadar gerisinde ve buna o kadar yabancısıdır ki tutarlı bir fikir açıklamalarını sağlamak neredeyse imkansızdır. Az gelişmiş bir tür özerklik içerisindeyler, daha doğrusu acı çekmektedirler. Gerçekten de yerel bir grup Milliyetçinin talepleri üzerine yapılan bir girişim başarısızlığa uğramıştır ve Süleymaniye halkı bu başarısızlığı herkesten daha iyi bilmektedir. Bu insanlar, ekonomik açıdan Bağdat'tan ayrılmayacaklarını kendi istekleri ile kabul etmişlerdir ve şimdi neredeyse oy birliği ile Revandiz'de verilmiş olan garantiler altında siyasi bir birlik oluşturmak istemektedirler. Irak'ta seçilen kurucu meclis son olarak Irak ve Büyük Britanya arasındaki antlaşmayı tartışmak için toplandığında Kürt kazalarının ondokuz Kürt delegesi tarafından temsil edildiğini belirtmek gerekmektedir. Bunlar arasından sadece üçü antlaşma aleyhinde oy kullanmışlardır. Süleymaniye'den hazır bulunan dört vekilin dördü de antlaşmanın onaylanması lehinde oy kullanmışlardır.

(VII)- Özetle, bu topraklar üzerinde yaşayan halkın onikide biri etnik ve siyasi olarak Türkiye'ye bağlıdır. Araplar, Yezidiler ve Hristiyanlardan oluşan onikide beşi ise Irak'a

bağlanmayı arzu etmektedirler. Geriye kalan on ikide altılık bölüm ise Türk ya da İranlı değil kendi milletinin diğer üyeleriyle bağımsız bir siyasi birlik oluşturma eğiliminde olan ayrı bir topluluktur; ekonomik açıdan Bağdat'la çok sıkı ilişkiler içindedirler ve Irak Hükümetinin vermeye hazır olduğu bazı garantiler altında mevcut siyasi birliklerini muhafaza etmek istemektedirler.

3. Ekonomik nitelikte Mülahazalar :

Lozan'da, Lord Curzon'un savunmakta haklı olduğu, Irak hükümetinin gümrük istatistiklerinden çıkan bilgilere göre Irak ve daha az derecede Suriye, Musul vilayetinin ihracat geçidini ve pazarını oluşturmaktadır. Musul ve Türkiye arasındaki ticaret önemsizdir. Türkiye'den Musul'a yapılan ihracat arasında özellikle ağaç (ağaç için Dicle nehri tek pazar ve aynı zamanda en düşük maliyette ulaşım yoludur) ve az miktarda sebze tohumu, halat, kuru meyve ve tabaklanacak ürünler göze çarpmaktadır. Musul'dan Türkiye'ye yapılan ihracatı ise genellikle Basra limanı ve daha az oranda Halep yoluyla daha önce Irak'a ithal edilen pamuk ve baharat oluşturmaktadır.

Orta ve Güney Irak, kuzey bölgesinin ürünlerinden vazgeçemez. Bağdat'ın İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edilmesinin ardından, Türk kuvvetleri Musul vilayetine geçiş onsekiz ay boyunca yasakladığında, ülkenin tahıl ambarını oluşturan kuzeydeki buğday tarlalarından irtibatı kesilmiş bir halkı doyurmak çok güç olmuştur. Açlık, ancak Hindistan'dan yapılan kayda değer ve çok yüksek maliyetli ithalatla ve düzenli bir karne sistemiyle önlenmesi mümkün olmuştur. Üç vilayet halkının ateşkesten sonra arzularını ifade etmeye davet edildiklerinde, oy birliği ile temelde birleşme talep etmelerinin sebeplerinden biri de bu olaydır.

İsmet Paşa Lozan'da, Bağdat'ın Musul vilayetinin buğdayına muhakkak ihtiyacı olduğunu inkar etmedi, fakat neredeyse bütün tahılın öncelikle Diyarbakır'dan geldiğini ve Musul'dan sadece geçiş yaptığını açıklamak suretiyle bu mülahazanın önemini azaltmaya çalışmıştır. Bu açıklama, gümrük istatistikleriyle uyusmamaktadır ve Diyarbakır'dan gelen küçük miktarda tahıl aslında buğday değil, ekmek üretiminde kullanılmayan tahıl ve tohumlardan müteşekkildir. Musul Vilayeti tarıma verilen teşvikler ve buna bağlı kalkınma nedeniyle bu buğdaydan vazgeçmeyen Irak'ın orta ve güney bölgelerini besleyecek yeterli miktarda buğday üretebilmektedir. Kuru üzüm, kuru meyve, mazi ve ceviz gibi Irak'ın dağlık bölgelerine has ürünleri, Musul, Kerkük ve Süleymaniye pazarlarında, ovalarda yetişen tahılla değiş tokuş edilirken, diğer yandan satışı Irak-Kürdistanının bazı bölümlerinin temel kaynaklarından birini oluşturan tütünün tamamı eksiksiz olarak Bağdat'a taşınmakta

ve oradan da Basra'dan deniz yoluyla ithal edilen pamuk ve baharat ürünleriyle birlikte Kürdistan'a ve yukarıda adı geçen üç pazara götürülmektedir.

Türk heyeti, Musul'un Irak'tan ayrılmasına karşı koyan ekonomik nitelikteki delillerin gücünü kabul etmiştir; heyetin, Lozan'da ekonomik nitelikteki delillerin, sınır hattını belirlememesi gerektiğini açık bir dille Beyan etmeyi uygun görmesi bunun göstergesidir.

Önerilen sınır konusunda, konfederasyonların bölünmemesi ve ortak pazar olarak kullandıkları merkezlerden kesilmemesi ilkeleri göz önünde bulundurulmuştur. Sınır, ayrıca mümkün olduğu ölçüde yerlilerin yaşadığı ve pazarları Musul olan bölgeleri, pazar olarak Türk şehirlerini kullanan bölgelerden ayıran arazi yapısını da takip etmiştir. Ama yine de pamuk ve baharat ürünlerini Musul'dan elde eden ve kendi dağlarının ürünlerini, Musul ovasında yetişen tahıllarla değiş tokuş eden bazı toplulukları dışarıda bırakmıştır. Böylece dışarıda bırakılan aşiretler, Goyan aşireti ve Hazil ve Habur kaynaklarının komşu bölgelerinde yaşayan Artuşî konfederasyonunun bazı yerleşik unsurlarıdır. Öte yandan, Musul ovasında kışlayan, Musul'la ticaret yapan ve Musul halkına ait koyunları otlatan göçebe Kürt konfederasyonunun bazı yaz meralarını Irak'a tahsis edeceği teminatını verecektir. Meraları, başlıca sakinleri çobanlardan ve koyun sahiplerinden bir sınırla ayırmak bazı mahsurlar ortaya çıkaracak ve muhtemelen sınırdaki zorluklara neden olacaktır. Sınır hattı Irak topraklarında bulunan ve Irak'a dağlardan nüfuz edilebilecek bazı geçitleri yani Musul ovasında kışlayan göçebelerin kullandığı Geramus ve Tohma geçitlerini de kapsamaktadır. Irak'ın, diğer yakada yaşayan ve Dohuk, Zaho ve Amadiye bölgelerinde baskınlar düzenleyen Kaşuri ve Zirki gibi eşkıya aşiretlerinin, topraklarına girmesini önlemek için bu geçitlerin denetimini üstlenmesi de aynı şekilde gereklidir. Sınır hattı doğu da, Jelo zirvelerinden İran sınırına kadar takip eden yüksek dağlar hattını orduların geçebileceği tek geçit olan Zini-a-Berdi geçidini de içine almaktadır. Asur bölgesi konusuna gelince sınır hattı Tiari, Tohma, Jelo ve Base aşiretlerinin geçilemez dağ kalelerini, iklim ve sağlık niteliğindeki nedenlerden dolayı alçak rakımlara tercih edecekleri için Irak'ın içinde bırakacaktır. Liderinin kağıt üzerinde Türk "müdürü" olarak görünen, Tchal'nın batı ve kuzeydeki yuvalarına dönen Asurlulara yakınlığı nedeniyle Türk yetkililerden ziyade Amadiye'nin Irak'lı valisi ile daha sıkı ilişkiler içinde bulunan Tchal'ın Pinianish aşiretini Irak'a bağlayacaktır. Ayrıca 1922 sonbaharında Ravandiz'den gelen bir grup Kürt isyancının saldırısına uğrayan ve Jelo Piskoposluğunun kılavuzluğuyla ve Asurluların desteğiyle, liderlerinin idaresi altında üyelerinden bir kaçı ile Amadiye yönetiminin yardımına koşan Oramar aşiretini de bu sınır içine alacaktır. Oramar aşireti ekonomik açıdan Musul'a

bağımlıdır. Sınır, Musul'la ticaret yapan tüccar aşireti Toviye ve Büyük Britanya ve Irak hükümetlerine her zaman sadık kalmış olan Nerva ve Raikan olduğu gibi, bugünkü çizili sınıra göre, aynı aşiretin ayrı bir bölümünde ve başka bir yönetim altında bulunan Irak Kürtlerinin Divana Konfederasyonuna bağlı olan, bölgenin en kuzeyinde ki girdi aşiretini de Irak'a bağlamaktadır. Genel olarak sınır hattı askeri hareketleri ve ekonomik kalkınmayı engelleyen çorak tepelikleri ve aşılabilir yükseklikleri takip etmektedir. Bu bölgelerde yaşayan aşiretlerin denetimleri, Türk Hükümeti için her zaman bir sıkıntı kaynağı olmuştur ve bu bölge her iki tarafça ne ticari girişimlere ne de ekonomik gelişmeye elverişli bir alan olarak görülmüştür.

4. Coğrafi ve stratejik nitelikte mülahazalar:

Talep edilen sınır aşağıdaki gibidir :

1. Dicle ve Habur ırmaklarının kavşağından, Habur ve Hezil ırmaklarının kavşağına kadar: Habur'un sağ yakasını takip eden bir hat.

2. Habur ve Hezil ırmaklarının kavşağından, (Baijo'nun yaklaşık 13 km. batısında) Hezil ırmağı ve Tanin tepelerinden inen akarsuyun kavşağına kadar : Hezil ırmağının yakasını takip eden bir hat.

3. Buradan doğuya doğru. Baijo'nun yaklaşık 4 km. kuzey batısında bulunan bir noktaya kadar olan doruk çizgisini takip eden bir hat.

4. Buradan, kuzeydoğu istikametinde, Beytüşebap'ın yaklaşık 1 km.güneyinde. Habur ırmağı üzerinde bulunan bir noktaya kadar: arazide tespit edilmesi gereken ve Testian'ın yaklaşık 3 km.kuzeydoğusunda geçen bir hat.

5. Buradan, doğuya doğru Deri-a-Zin geçidinin batısında yer alan bir noktaya kadar: arazide tespit edilecek bir hat.

6. Buradan, Tulamerik'in yaklaşık 2 km.güneyinde bulunan Büyük Zap ırmağı üzerinde yer alan bir noktaya kadar: doruk çizgisini takip eden ve Kovara'nın yaklaşık 2 km. doğusundaki Bertzansu akarsuyunu kesen bir hat.

7. Buradan, güneydoğu istikametinde. Şemdinansu ırmağı ve Neri'nin doğusunda bulunan dağlardan inen akarsu kavşağına (Nehri'nin yaklaşık 5 km.güneybatısında) kadar: Khissora, Supa Durig, Nakhira Shirka, Sarta-Dağ, Chalır Chelli Sei- Mazri doruk çizgisini takip eden bir hat.

8. Oradan, güneydoğu istikametinde 10999 yükseltisine kadar arazide tespit edilmesi gereken bir hat

9. Oradan, doğuya doğru. Gadir geçidinin yaklaşık 6 km.kuzeyinden. İran sınırında yer alan bir noktaya kadar. arazide tespit edilmesi gereken bir hat

Böylece oluşturulan sınır hattı stratejik nitelikteki mülahazalar da hesaba katılarak seçildi. Başka hiçbir hat yeni Irak devletini, Türkiye'den arazi yapısıyla bu kadar net bir biçimde ayıramaz. Hezil ve Habur ırmaklarının sağ yakasını takip eden, bu hattın batısında yer alan küçük bir kısım dışında sınır, kışın kar yüzünden geçilemez bir engel teşkil eden, yazın da sadece birkaç geçitle aşılabilen yüksek tepeler ve yüksek dağları takip eden bir hattın oluşmaktadır. Bu duvar özellikle doğu kısmında, Irak'a ait olan bölgelerle, kuzeye yakın bölgeler arasındaki ekonomik ve etnoğrafik çizgiyi oluşturmaktadır. Irak'la doğal olarak birleşmiş olan ve bu ülkeyle doğal ilişkileri bulunan topluluklarla, Türkiye arasında böylesi bir engel ile yapılan ayırım, bu topluluklara rakip devletler sınırında yaşayan ve belirtilen sınırlarla ayrılmış olan toplulukları etkileyecek karışıklıklardan uzak, varlıklarını daha iyi sürdürme şansı vermektedir.

Asurluların durumu bu muhtıranın siyasi mülahazalara yer verilen bölümünde anlatılmıştır. Sınırın en kuzey bölgesinde yaşayan bu savaşçı kavim Türklerle uzlaşmaya kesinlikle karşı çıkmaktadır ve Irak hükümetinin lütfkar davranması karşılığında, Irak'a olan sadakatını kanıtlamaya hazırdır; ayrıca sınırda bulunmaları da Irak için çok değerli bir topluluk oluşturmaktadır. Bazı düzensiz Türk grupları Revandiz'i işgal ettiğinde Süleymaniye, Kerkük, Erbil ve Musul livalarının yönetiminde karşılaşılan zorluklar stratejik açıdan Irak'ın Revandiz şehrine sahip olması gerektiğinin açık bir kanıtıdır. Kuzeybatı bölgesindeki sınır muhafızlarının deneyimleri ise Zaho ve Amadiye şehirlerinin de bu ülkeye bağlanmasının stratejik açıdan ne kadar vazgeçilmez olduğunu göstermiştir. bu şehirlerin her ikisi de bir ucu Türk sınır şehirlerinden biri olan Jezrich-ibn-Ömer'e açılan, diğer ucu da hemen Revandiz'i çepeçevre saran dağlarla kapanmış geniş bir vadiye yer almaktadır.

Talep edilen sınırın Irak yakasındaki sınır bölgelerinin Türkiye tarafından işgali yada idaresi zor olacaktır ve bu bölgede yaşayan halkın bunda hiçbir avantajı bulunmayacaktır. Zira kış mevsiminde kar, sayısı az olan geçitleri kapatmakta ve idare ile olan iletişim çok sıkıntılı hale gelmektedir. Tam tersine Musul ve Zaho, Amadiye ve Revandiz arasında iyi yollar inşa edilmiştir ve tasarlanan sınırın güneyine kuzeyinden daha az kar düştüğünden Musul'la ulaşım neredeyse her zaman mümkün olmaktadır.

Tasarlanan sınırın muhafazası, yeni Irak devletine askeri kaynaklar bakımından, Irak ovalarına daha yakın bir sınır hattına göre daha az birlik gerektirecektir ve eğer düşman devletin elinde bulunursa, muhtemel entrikaların yuvası haline gelebilecek ve bunun sonunda da aşiretler arasında kargaşa çıkabilecek, kalabalık birlikler söz konusu olduğunda yansız bir bölge olması özelliği ile, olası bir düşman geçişini engelleyecek paha biçilmez bir avantaja sahiptir.

Türkler, Cebel Hamrin'i Irak ve Türkiye arasındaki sınır olarak teklif etmektedirler. Bu ismin sıra dağlara değil, bazı kısımları Bağdat'a sadece 60 mil uzaklıkta olan bir dizi kum yığınının adı olduğu herkes tarafından bilinmektedir.

Yiyecek gereksinimlerini karşılamak için Musul buğdayına muhtaç olduklarından, Bağdat ve Basra vilayetlerinin kaderi Musul Vilayetini işgal altında tutan Türk ordularının elinde olacaktır, zira bu ordu, Bağdat'ın tüm erzağını kuzeyden tutacağı gibi bir çok değişik mihverden de saldırma seçeneğine sahip olacaktır ve hiç zorluk çekmeden Bağdat'la İran arasında var olan tek yolu keşebilecektir. Böylesi bir ordunun Cebel Hamrin'in olduğu kadar güneyde olması, bir Arap devletinin varlığını neredeyse imkansız hale getirmektedir.

İngiltere majesteleri hükümeti Türkiye tarafından Irak'a karşı duyulan düşmanca niyetleri ön görmemektedir. Tam tersine sınır sorunu bir kere çözüldükten sonra bu iki Müslüman devletin din ve karşılıklı çıkar bağlarıyla birbirlerine sıkı sıkıya bağlanmalarını umut etmektedir ve bunun için ciddi nedenleri bulunmaktadır. Fakat bu her şeyin eşit olduğu, iyi belirlenmiş birkaç ticaret yolu dışında geçilmesi zor ve kesinlikle her iki tarafın lehine bir sınırla mümkün olabilir. Mevcut durumda, ispat etmiş olduğumuz gibi, her şey eşit değildir ve doğal dost olan iki ülke arasında, etnik, politik ve ekonomik faktörlere zıt oldukları durumda stratejik nitelikteki mülahazalara çok fazla önem verilmemelidir. Şu anda o denli kayda değer bir derecede uyum sağlandı ki, başka bir faktör ile özellikle ekonomik faktörler ile bahsetmeyi uygun bulduk.

5. Özet :

Önerilen sınır hattının lehine olan nedenler aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Etnik açıdan bu hattın tek bir mahsuru vardır: Türklere yakınlık duyan Türkmenlerin yaşamakta olduğu bazı dağınık yerleşim birimlerini Irak toprakları içine almaktadır. Ama yine de bu durumda bile, bu insanların var olan ekonomik münasebetleri Anadolu'yla değil Bağdat'la kurulmuş vaziyettedir. Türkiye'nin teklifine göre safkan Araplardan ve Yezidi nüfusuna katılmış Hristiyanlardan oluşan, Türkmen halkının dört katından fazla olan homojen topluluğun, Türk Toprakları içinde bırakılması açıkça gerçekleştirilmesi mümkün olmayan bir tekliftir. Türkmenleri Türkiye'ye bağlayacak ve Arapları dışarıda bırakacak bir sınır hattı ise gerek ekonomik gerekse stratejik açıdan imkansızdır, zira böyle bir durumda Türkiye'nin egemenliği altına girmeleri halinde tek çözümlerinin göç etmek ya da ölene kadar savaşmak olduğunu birçok defalar açıklayan Asurluların da Türkiye'ye verilmesi söz konusudur. İngiliz Hükümeti az sayıda Türkmen yerleşim biriminin Irak topraklarına katılmasının çok büyük bir mahsur teşkil edeceğine inanmamaktadır. Bu halk uzun zamandır

Bağdat'la yakın ilişkiler içindedir ve bugün için Bağdat vilayetine olduğu kadar Basra'ya da çok sayıda sivil ve askeri memur temin etmektedir. Yine de bu sorun bazı ayrıntılarıyla ele alınmıştır, çünkü çok zayıf olmasına karşın Türkiye tarafından sunulan talebin ana dayanağını oluşturuyor gibi görünmektedir. Siyasi ve ekonomik açıdan söz konusu bölgenin tamamı doğal olarak Bağdat'a yönelmektedir; stratejik açıdan teklif edilen sınır neredeyse idealdir ve çok uzun olmasına rağmen kimseye ait olmayan steril topraklardan meydana gelişi ve komşuları tarafından rağbet görmeyişi büyük önem taşımaktadır. Kuzeybatıdan Diyarbakır'a kadar Araplara rastlanmaktadır, teklif edilen sınırın kuzeyinde bir zamanlar Asurlulara ait olan geniş bir toprak parçası bulunmaktadır ve bu hattın kuzeyinde yaşayan değişik Kürt aşiretleri bir çok defalar Irak Hükümetine açılımlar yapmışlardır. İngiltere Hükümeti, Irak topraklarına dahil edilmesi makul kanıtlarla doğrulanabilecek önemli toprakları son parseline kadar talep etme niyetinde değildir; titiz ve derin çalışmaların sonunda ikna olduğu gibi her şeyden çok barışçıl kalkınmaya ve komşu bölgelerin refahına katkıda bulunacak bir sınır teklifinde bulunmak istemektedir.

Belge: 142

B

Türkiye İle Irak Arasındaki Sınır Hakkında Türk Hükümetinin Muhtırası

Türk heyeti Lozan konferansında, Türkiye'nin Musul vilayeti üzerindeki egemenliğinin muhafazasını talep etmişti. Adı geçen vilayetin Türkiye'den ayrılmayacağını ve ayrılmaması gerektiğinin etnografik, siyasi, ekonomik, tarihi ve askeri nedenlerini bir çok defalar açıklamıştı. Bütün bu kanıtlara rağmen, İngiliz heyeti bu bölgenin üzerinde hiçbir hak iddia edemeyecek olan Irak devletine verilmesini öngören bir karşıt tez üzerinde ısrarla durmuştu.

Musul vilayeti üzerindeki bu görüş ayrılıkları tarafları barış antlaşmasının 3(2) nci maddesi ve Türk Topraklarının boşaltılmasına ilişkin protokolün 7 nci maddesi uyarınca Türkiye ve Irak arasındaki sınırın boşaltma işleminin tamamlanmasından başlayarak, 9 aylık süre içinde karşılıklı uzlaşma yoluyla belirlenmesi kararını almaya yöneltmiştir. Anlaşmazlık halinde ihtilaf Milletler Cemiyeti Konseyi huzuruna taşınacaktır.

Bu maksatla bu yılın 19 Mayıs-9 Haziran günleri arasında İstanbul'da yapılan konferans ne yazık ki yararlı olamamıştır. İngiliz temsilci, sözü edilen hükümler benimsendiğinde iki hükümetin de düşünmemiş olduğu bir meseleyi ortaya koymuştur. Musul vilayetinin kuzeyindeki Türk Topraklarının Irak'a devredilmesi anlamına gelen bir

sınır öneriyordu; önerilen bu hat üzerinde anlaşmaya varılamaması durumunda İngiliz Hükümeti'nin, Milletler Cemiyeti'nin sınır konusunda hakemlik yapmasını ve bütün eylem özgürlüğünün mahfuz olduğunu sözlerine ekledi. Bu şartlar altında iki hükümet arasında dostane bir uzlaşmanın gerçekleşme şansı olmadığı açıktır. Zaten 9 Haziran'da yapılan İstanbul Konferansı da her hangi bir sonuca varmadan dağılmıştır.

İngiltere Hükümeti tarafından Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği'ne verilen Lord Curzon'un Lozan Konferansı'nda dile getirdiği iddiaların tümünü yineler nitelikteki son bildiri; İstanbul müzakereleri esnasında adı geçen hükümetin talep etmiş olduğu sınır hattını yeniden önermektedir.

Bu açıklamanın ikinci bölümü Türk Hükümeti'nin İngiliz mülahazalarına karşı cevabını ve Musul vilayetinin Türk egemenliği altında kalması gerektiğini gösteren unsurları ihtiva etmektedir.

Müzakerelerdeki iddiasını ayrıntılı olarak anlatmayı uygun bir zamana bırakan T.C. Hükümeti, meselenin Lozan antlaşmasında belirtilen anlamda incelenmesine katkıda bulunabileceğini inandığı genel nitelikteki bazı gözlemleri, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin takdirine sunmakta hiçbir sakınca görmemektedir.

1. İHTİLAFLI MESELE

Türk ve İngiliz Hükümetleri'nin Lozan Antlaşması kararları uyarınca Milletler Cemiyeti Konseyi'ne taşıdığı mesele; Musul vilayeti meselesidir. Konferans tutanakları bu konuda hiçbir şüpheyi mahal vermemektedir.

Gerçekten de 23 Haziran 1923'te Lozan'da, Irak sınırının tartışıldığı oturumlar esnasında, her iki heyet de ayrı düştükleri meseleyi dikkate değer bir açıklık ile ifade etmişlerdir.

Lord Curzon sabah oturumunu açarken şöyle demişti: "Barış antlaşması maddelerinin konusu olan meseleler arasında Asya'daki Türk Topraklarının güney sınırının belirlenmesi bulunmaktaydı yani bir tarafta Suriye ve Irak diğer tarafta da Türkiye arasındaki sınır. Bu konuda görüş alış verişleri yapılmış ve bunları karşılıklı notalaşmalar takip etmişti. Ne yazık ki bu yazılı ya da sözlü görüş alış verişleri hiçbir sonuca ulaşmamıştı. Türk heyeti Musul vilayetinin Türkiye'ye geri verilmesi talebini tümüyle muhafaza etmişti ve ben de böyle bir isteğin gerçekleştirilmesine karşı itirazımı bir çok kereler dile getirmek zorunda kalmıştım. Bu şartlarda taraflara, karşılıklı görüşlerini konferansa ve dünyaya açıklama fırsatı verecek şekilde meseleyi komisyon huzuruna taşımaktan başka çare kalmamıştı."

Toprak Komisyonu huzuruna taşınan mesele ve heyetlerin üzerinde uzlaşma sağlayamadıkları meselenin de; Musul vilayeti meselesinden başka bir şey olmadığını belirtmek yerinde olur.

Türk heyetinden görüşünü açıklaması talep edildiğinde, İsmet Paşa yalnızca “Musul meselesini” ele alan ve “Türkiye’nin Musul Vilayetinin başka bir güce devredilmesine neden razı olmayacağının” sebeplerini açıklayan bir metin okumuştur.

Bu açıklamanın ardından, Lord Curzon bu mesele üzerinde topluma bir açıklama yapma fırsatının verilmesini memnuniyetle karşılıyor. “Musul konusundaki gerçekler öyle abartıldı, yanıltıldı ve çarpıtıldı ki bunları oldukları gibi yeniden düzeltmek istenilmektedir” dedi. İsmet Paşaya Türk tezini özetlemiş olduğu için minnettardır. “Argümanları, harfi harfine yeniden ele alıp bunlara yanıt vermeyi” teklif ediyor ve “Türk ve İngiliz tezleri yan yana yayınlanarak dünya kamuoyunun takdirine sunulabilirse” çok mutlu olacaktır. Uzun süren açıklamasında, kendisi de yalnızca “Musul Vilayeti” üzerinde ve “bu vilayetin manda topraklarından çıkartılıp Türk Heyeti’na verilmesinin” mahzurları hakkında konuşmuştur. (Bknz. tutanak 290.sayfa 1 ve 2 nci paragraf)

“Correspondance between Lord Curzon and İsmet Pasha respecting Mosul.”¹ Başlığı ile oturum tutanağına ek olarak sunulan ve Blue Book “Turkey No 1 (1923)” ta da yer alan İsmet Paşa ve Lord Curzon’un birbirlerine gönderdikleri notalarda, başlıkta belirtildiği gibi, Musul vilayeti üzerinde Türkiye’nin hakları ve Büyük Britanya’nın talepleri konusunda tarafların muhalif tezlerini kapsamaktadır.

Bütün bu belirlemelerin gösterdiği gibi tarafların, İngiliz heyeti başkanının yan yana yayınlanarak dünya kamuoyunun takdirine sunulmasını arzuladığı farklı tezler sadece Musul vilayeti ile ilgilidir. Ve yine sadece bu ayrılık için öğleden sonra yapılan oturumda, Milletler Cemiyeti’ne başvurma lehinde müdafaada bulundu. Şu halde bütün bu tartışmaların sonucu olan Barış Antlaşmasının 3(2) nci maddesinin Musul Vilayeti konusundaki görüş ayrılığının yani; Türkiye ile Irak arasındaki sınırın belirlenmesinin dayandığı çözüm üzerindeki görüş ayrılığını konsey huzuruna taşımaktan başka bir manası bulunmamaktadır.

İngiltere Hükümeti son muhtırasında konsey huzuruna taşınan meselenin Musul vilayetinin Türkiye’ye mi yoksa Irak’a mı ait olduğunun bilinmesi değil, Irak devletinin kuzey sınırının nasıl olacağının bilinmesi meselesi olduğunu savunmaktadır.

İhtilafın hakiki içeriğini belirten ve İngiltere Hükümeti’nin muhtırasında desteklenen tezi dolaylı yoldan çürüten bundan önceki gelişme göz önüne alındığında bu nokta üzerinde uzun uzadıya durmamak mümkün olabilirdi. Yine de bu anlaşmazlığın değerlendirilmesi,

¹ Musul meselesi ile alakalı Lord Curzon ve İsmet Paşa arasındaki görüşmeler

meselenin çözümünde etkili olabileceğinden Türk Hükümeti bu konu üzerinde biraz daha durmayı uygun görmektedir. Türkiye ile Büyük Britanya arasındaki ihtilafın, sonunda bir sınır meselesine indirgendiği doğrudur. Zaten bir toprağın kaderinin belirlenmesine ilişkin bütün meseleler yalnızca sınır meselesidir.

Şu halde Türk Hükümeti aşağıdaki hususları özellikle vurgulamak istemektedir:

1. Lozan antlaşmasının 3(2) nci maddesi ile öngörülen Türkiye ile Irak arasındaki sınır meselesi Musul vilayetinin kaderinin belirlenmesi meselesiyle özdeşleşmiştir.

2. İngiltere'nin Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği'ne sunduğu bildiride dile getirdiği ve bir Türk vilayeti olan Musul dışında kalan topraklarla ilgili istekler de içermesi iki tarafın Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunmakta anlaştıkları meselenin sınırlarını aşmaktadır. Sonuç olarak Konsey, söz konusu talep üzerinde ihtilafı mesele ile örtüşeceği noktaya kadar karara bağlanması gerekmemektedir.

2. TARAFLARIN KONSEY'E SUNMAYI KARARLAŞTIRDIKLARI KONU

İki hükümetin ihtilaflarını Konsey'e sunmaktaki beklentileri, İngiliz heyeti başkanının Lozan konferansında yaptığı açıklamalarla açıkça ortaya çıkmaktadır.

Lord Curzon İngiltere heyetinin plebisite başvurulmasında göreceği mahsurları anlattıktan sonra “bu zor ve tartışmalı meselenin Milletler Cemiyeti'nin incelemesini ve kararına sunulmasını” düşünmüştür. Bu durumda “Cemiyet, antlaşmasının 17 nci maddesi gereğince, üye olmayan Türkiye'yi bu anlaşmazlığın çözülmesi gayesi ile üye olmaya davet etmekle işe başlayacaktır. Bunun ardından konsey ihtilafı mesele üzerinde bir araştırma yapılmasını isteyerek ve mevcut şartlar altında en iyi ve en etkili olarak gördüğü hareketi tavsiye edecektir. Konsey, anlaşmazlığın incelenmesinde hangi metodun kabulünü uygun göreceğine karar verecektir. Türkiye ve Büyük Britanya'dan görüş belirtmelerini talep edebilir; Kürtler, Türkler, Araplar ve Hristiyanların görüşlerini almak amacıyla bölgede araştırma yapmak için bir komisyon göndermeye karar verebilir, Avrupa'da bir soruşturma yapabilir, veya meselenin çözümü için tek bir hakem atayabilir.”

Lord Curzon şöyle demiştir. “Ne yapacağımı bilmiyorum fakat Türk Heyeti'nin İngiliz Heyeti ile aynı şekilde muamele göreceği ve her iki dava açıklandığında, mümkün olduğu ölçüde tarafsız bir inceleme başlatılacağını biliyorum.”

Konsey'in yüksek yetki alanına tecavüz etme konusunda en ufak niyeti olmayan ve meselenin incelenmesindeki tarafsızlık konusunda İngiliz Heyeti başkanının duygularına tamamen katılan T.C. Hükümeti, konferans görüşmelerinin sonucu olarak ortaya çıktığına

inandığı anlaşmazlığın uygun çözümü konusundaki mülahazalarını bildirmenin yararlı olacağı kanaatindedir.

Tarafların aralarındaki anlaşmazlığın çözüm yolları ve metotları üzerinde anlaşmaya varamadıkları 23 Ocak tarihli iki oturumun tutanaklarında açıkça görülmektedir. Plebisiti ihtimam ile bertaraf etmek isteyen İngiliz Heyeti yine de anlaşmazlığı Milletler Cemiyeti Konseyi huzuruna taşımayı ve en uygun ve kuşku götürmez metodu Konsey tarafından belirlenmesine razı olmuştur.

Tartışmalı toprakların etnografik durumu ve üzerinde yaşayan halkın istekleri gibi anlaşmazlığın temel öğelerinin objektif nitelikleri iki hükümetin de görüşüne göre şimdiye kadar anlaşmaya varamadıkları uygun bir saptama metoduna başvurulmasını gerektirmektedir.

Ayrıca her iki hükümet de Konsey'den Musul topraklarının gerçek durumunun düzenlenmesinde en uygun belirleme yolunun kararlaştırılmasını özellikle istemişlerdir.

3.TÜRK HÜKÜMETİNE GÖRE EN UYGUN BELİRLEME YOLU

31 Ocak 1923'te müttefikler tarafından Türkiye'ye sunulan antlaşma projesinin 3(2) maddesi uyarınca Türkiye'nin Irak sınırı, Türkiye Suriye sınırının Dicle üzerinde bittiği noktadan itibaren "Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından yenilenecek karar ile uyumlu olarak belirlenecek bir hat" olacaktı. Doğrudan bir karara varmanın neredeyse imkansız olduğu ihtilafı meselenin doğal amacına ilişkin yukarıda açıklanan mülahazaları göz önünde bulundurarak Türk Hükümeti, uzlaşmaya dayalı bir anlaşmaya varılmadığı takdirde anlaşmazlığı Konsey'in huzuruna taşımakla yetinmeyi teklif etmek durumunda olduğuna inanmıştı.

Aynı mülahazalar, kararın tek bir hakem tarafından ele alınması konusunda fazlasıyla geçerlidir. Olayın tasarlanan sorularının türü yargısal bir çözüme elverişli değildir. Marifetleri ne olursa olsun tek bir insanın bir ülke halkının dileklerini keşfedip, buradan harekete sonuça bir karara varması mümkün değildir. Komisyonların araştırma sistemleri belli miktardaki vakanın tespit edilmesine katkıda bulunuyorsa da bu konu üzerindeki hakemlikten daha etkili olduğu kabul edilemez. Bu sistemin bir halkın arzularını değerlendirerek vardığı sonuç ne olursa olsun yerli yersiz şüphelere neden olacaktır ve halka özgü bir yoklamayı zorlayan bir etkisi olacaktır.

Bu fikirler ışığında tavsiye edilebilecek en doğru tedbirin halk oylamasına başvurmak olduğuna inanmak doğru olur.

Lozan konferansında Lord Curzon tarafından bu sisteme yapılan itirazlar başlıca şunlardır:

1. Halk oylaması bir devlet lideri seçebilir fakat bir sınıra karar veremez.
2. Düzenin korunması için tarafsız bir orduya sahip olunması gerekir.
3. Nüfusun büyük bir çoğunluğu göçebe olduğundan oy verecek insanları belirlemek zor olacaktır.
4. Kürtlerin çoğunluğu ve çok sayıda Arap okuryazar değildir: Nasıl oy vereceğini bilmemektedirler.

Bu itirazların gerçekten dayanağı olup olmadığını incelemek Konsey'e aittir. Sınır meselesi, Musul vilayetinin kaderine karar verilmesi meselesiyle özdeşleşmişken, ilk itiraz sınırla ilgili meselenin halka ait bir oylamanın konusu olamayacağı anlamına gelmektedir. Yine de başka her türlü olaydan daha uygun olduğu açıktır. Zaten Lozan'da İngiliz Heyeti tarafından belirtilen Taschen ve Haute-Silesie'de yapılan iki halk oylamasında karşılaşılan zorluklar Musul Vilayeti için korkuya mahal verecek hiçbir anlam ifade etmemektedir. Bazı zorlukların ortaya çıkacağı farz edilse bile bu ne bir bölgenin bir ülkeden alınmasını ne de yaşayanların isteklerine rağmen yabancı bir devletin egemenliği altına girmesini haklı gösteremez.

Düzenin korunmasıyla ilgili ikinci itiraza gelince, gerek kralın seçilmesi gerekse İngiliz Heyeti'nin Beyanatına göre üç vilayet halkının birleşmesinin istenip istenmediğini öğrenmek amacıyla yapılmış olan referandum gibi geçmiş örnekler bu konudaki bütün korkuları dağıtmalıdır. Kürtlerin ve Arapların bir kısmının cehaletinden ve hayvanların otlama döneminden çıkarılan itirazların da yukarıdakilerden daha sağlam temellere dayanmamaktadır.

4. MUSUL VİLAYETİNDE HALK OYLAMASI

YAPILMASI GEREKTİĞİNE İNANMAK İÇİN EK GEREKÇELER

Musul vilayetine ilişkin bütün İngiliz Beyanatları ve notalarında, İngiliz tezinin temel taşı oluşturan Türkiye'den ayırma niyetinin bu vilayet halkının üstüne yıkıldığını görmek zor değildir.

İsmet Paşanın Musul vilayeti ve Irak halklarının hiçbir zaman fikirlerini açıklama fırsatlarının olmadığını belirtmek için yaptığı gözleme cevaben Lord Curzon 23 Ocak 1923'te durumun böyle olmadığını söyledi; ve ekledi; "Halka gelecekte hep birlikte olmayı tercih edip etmediklerini sorduk; yani Musul, Bağdat ve Basra birlikte veya ayrı olmayı yeğliyorlar. Her üç bölge halkı da bölünmez bir bütünün parçası oldukları ve birbirlerinden

ayrılmayı reddettiklerini ifade ettiler. Halka kendi seçecekleri bir Arap Kral isteyip istemediklerini sorduk; o zaman için cevapları ortak değildi ve bunun için bu konuda bir şey yapamadık... 1921 yılı içinde, tek bir Arap lider sorunu Emir Faysal'ın Irak devletinin kralı olarak seçilmesiyle çözüldü. Musul Vilayeti de kralın oy birliği ile seçildiği seçimlerde yer almıştır." (Tutanak T.I.s.289)

Vilayetin Türk nüfusundan bahsederken "Kerkük bölgesi dışında, bu nüfusunun tamamının Irak krallığına bağlanması ve Emir Faysal'ın kral olması lehinde oy vermiş olduklarını" açıkladı. "Türk rejimine olan hoşnutsuzluklarını daima ortaya koyan" Kürtler hakkında ise Lord Curzon'un 14 Aralık 1922 tarihli mektubuna eklenmiş şu yazılı açıklamayı yapmıştır. (Blue Book Turkey No: 1 (1923) s.367)

"Bu son halk oylaması", yani Emir Faysal'ı seçilmesi için yapılan halk oylaması "açıkça ayrı muamele gerektiren Süleymaniye, Raniye ve Revandiz bölgelerinde ki Kürtler hariç, tamamen farklı ırk ve dile sahip olan bütün vilayeti kapsamıştır. Arap bölgeleri, onlara komşu Kürt kazaları ve Türkmen kasabalarının tümüyle oylamaya katılmış ve Kerkük hariç tamamı Irak devletine dahil olmak ve Emir Faysal'ın kral seçilmesi yönünde oy vermişlerdir"

Yukarıda bahsedilen belge ayrıca (sayfa 371'de) "1919'da Musul vilayeti halkı oy birliği ile Bağdat ve Basra ile sürekli birlik olma lehinde oy kullanmıştır. 1921'de bütün Araplar, komşu kazalarında ki Kürtler ve bütün Türkmenler (Kerkük hariç) yeni Irak devletine dahil olmak ve Emir Faysal'ın kral seçilmesi yönünde oy vermişlerdir." tekrar ediyor.

Bu iki Beyanat birbiriyle karşılaştırıldığında ortaya şu sonuç çıkmaktadır:

1. Süleymaniye halkı dahil olmak üzere tüm Musul vilayeti halkı oy birliği ile Basra ve Bağdat'la birleşme lehinde oy kullanmışlardır.
2. Bütün Araplar ve Kürtler (Süleymaniye'dekiler hariç) Kerkük bölgesi haricindeki bütün Türkler, yine hem birleşme hem de Emir Faysal'ın seçilmesi lehinde oy kullanmışlardır.

İngiltere Heyeti tarafından kabul edilmiş bazı noktaların Türk Heyeti tarafından yanlış yorumlanması üzerine İngiliz tarafının üzüntülerini dile getirdiği 26 Aralık tarihli cevabi notaya eklenmiş belge de (Blue Book Sayfa 383) şunlar belirtilmektedir: "Süleymaniye halkı Irak'a dahil olmak konusunda oy kullanmayı reddetmemiştir. Emir Faysal'la ilgili oylama yapılırken de oy vermeleri talep edilmemiştir. Çünkü, son İngiliz muhtırasında belirtildiği gibi tamamen ayrı bir ırktan gelen bu yoğun kitle ayrı bir muameleye tabii tutulmalıdır. Süleymaniye halkı, kaderinin tek ekonomik çıkış noktası olan Bağdat'ın kaderiyle birbirine bağlı olduğunun her zaman bilincinde olmuştur."

Öte yanda resmi raporda şunlar göze çarpmaktadır (Irak idaresi ile ilgili rapor, Ekim 1920-Mart 1922,s.12): “Süleymaniye bölgesi nerede ise oy birliği ile Irak Hükümeti altında her türlü birleşmeyi reddetmiştir. Onların vurguladıkları arzu İngiliz kontrolü ve siyasi memurunun idaresi altında hep aynıydı.”

Aynı resmi rapor şöyle devam etmektedir (s.15) “ Süleymaniye livası Irak kralının seçilmesinde yer almamayı kararlaştırmıştır... Referandum sonuçları oyların %96’sını Emir’in seçilmesi lehinde olduğu göstermektedir, geriye kalan %4 menfi oy, çoğunlukla Kerkük’ün Türk ve Kürt nüfusundan gelmiştir. Bu livada Emir’in adaylığı reddedilirken üzerinde anlaşılmış alternatif bir fikir Beyan edilmemiştir.

Daha sonra son İngiliz muhtırası gelmektedir. Plebisit ile ilgili olarak Lozan’da ileri sürülen İngiliz tezi bu muhtırada, yukarıda bahsedilen resmi raporun sonuçları anlamında yeni bir gelişme kaydetmektedir. Gerçektende Lozan konferansında Süleymaniye sancağının Irak’a dahil olma lehinde oy kullanmayı reddetmediğini ortaya koymak için yapılan açıklamaların tersine, şimdi Süleymaniye sancağının bu iki referandumun dışında bırakıldığını savunmaktadır. Bunlar da 1919 yılındaki Irak’la birleşmeyi içeren ve kral Faysal’ın seçimi için yapılan referandumlardır. Buna karşın, Irak’la birleşme lehine oy kullanmayı ve krallık seçimine katılmayı reddetme tüm Kerkük livası için kabul edilmişken; şimdi sadece Kerkük şehrinde yaşayanlara indirgenmiştir. (İngiliz muhtırası s.6)

Bu şartlar altında Süleymaniye sancağı Irak’la bir birlik lehine oy vermemekle kalmamış, dahası “Irak’a her türlü katılıma” karşı çıkmıştır. Oysa Kerkük sancağı Emir Faysal Hükümeti’ne tabii olmayı kesin bir biçimde reddetmiştir.

Yalnızca İngiliz istatistiklerini temel kabul ederek bile toplamı 247.000’i aşan tüm vilayet nüfusunun yani üçte birinin (Türk tahminine göre 287.000 kişiye yani yarıdan fazla) Irak’la birleşmeye karşı olduğu saptanabilmektedir. Eğer vilayetin geri kalan nüfusunun oy kullandığı, şüphesiz anormal olan şartları dikkate alırsak, İngiltere’nin bakış açısından bakarsak dahi Musul vilayeti halkının Irak’la herhangi bir birleşme lehine karar verdiğini düşünmenin mümkün olmadığını söylemek doğru olur.

Bütün bu mülahazalar söz konusu vilayette halk oylamasına başvurulması gerektiğini kanıtlamaktadır. Zaten müttefik ve birleşik güçlerin “Orta Avrupa devletleri ile yaptıkları Barış Antlaşması uyarınca Sarre Havzası, Haute Silesei, Orta Prusya, Sleswik ve Klagenfurd bölgeleri vb. için uygulanan yöntemler halk oylamasından başka bir şey midir?

Böylesi topraklar için adil kabul edilen bu yöntem, ateşkesten sonra İngiliz ordusu tarafından işgal edilen ve halkının anavatanından ayrılmamakta ısrar ettiği Musul için neden geçerli olmasın ?

Polonya ve Litvanya arasında ortaya çıkan benzeri toprak meselelerinde Milletler Cemiyeti Konseyi'nin halkların gerçek duygularını öğrenmek için halk oylamasının gerekliliğini kabul etmesi olayı mevcut ihtilafta da buna benzer bir oylama yapılması lüzumunu teyit etmektedir.

Türk Hükümeti, Türk, İngiliz ve tarafsız üyelerin katılımıyla oluşacak karma bir komisyon gözetiminde Musul vilayetinde bir halk oylamasının yapılmasını kabul etmektedir. Bu oylama esnasında tarafsız bir ordunun bulunmasına kesinlikle gerek yoktur, çünkü İngiliz Heyeti'nin Beyanlarına göre; Musul Vilayeti güvenliği kendileri sağlayacak olan yaşayanlarının kendi ellerinde olacaktır.(Tutanak s.290) Bu şartlarda Türk Hükümeti sınırlı sayıda tarafsız subayın halk yoğunluğu olan her bölgede farklı unsurların nispi katılımlarını denetleyebileceği görüşündedir. Bu önlem, oylamanın özgürlük ve samimiyetini sağlamak için asgari düzeyde garanti oluşturacaktır. Bütün bu önlemler, halkın iradesi üzerindeki İngiliz etkisini ortadan kaldırmayacağını açık olmasına rağmen, Türk Hükümeti hiç kuşkusuz eşit olmayan bu şartlar altında bir plebisite başvurulmasına razıdır. Bölge halkının Türkiye'den ayrılmak istediğini iddia eden İngiliz Hükümeti tarafından yapılacak her türlü itiraz, bu halkın arzu etmediği yabancı bir iradeye zorla boyun eğdirilmek istendiği anlamına gelecektir. T.C. Hükümeti bu soruna adil ve tarafsız bir çözüm getirmek arzusunda olan Milletler Cemiyeti Konseyi'nin, Lozan kararlarından olduğu kadar anlaşmazlığın kendi doğasından da esinlenerek yapılmış olan ve Türkiye'nin düşüncesine göre bir yanda Türkiye ve Irak arasında çok gerekli olan iyi geçinmeyi diğer yandan ise adil muamele görme isteğinde olan vilayet halkının memnuniyetini sağlamaya muktedir düzenlemeleri yapabilmesi için gerekli unsurları ihtiva eden bu gözlemleri dikkate alacağını ümit etmektedir.

Belge: 143

II

TÜRK EGEMENLİĞİNİN MUSUL VİLAYETİ ÜZERİNDE

DEVAM ETMESİ LEHİNDE ETKİN NEDENLER

Türkiye ile Irak arasında sınır, Musul vilayetini Türk egemenliği altında bırakmalıdır.

Bu açıklamanın ilk bölümünde dile getirilen kanıtların da gösterdiği gibi İngiliz ve Türk Hükümetleri tarafından Milletler Cemiyeti Konseyi huzuruna taşınan ihtilaf, Musul vilayetinin Türk egemenliği altında mı kalacağını yoksa Irak devleti yönetimine mi geçeceğinin bilinmesini içermektedir.

Türkiye ile Irak arasındaki sınır çizgisi Diyale, Cebel Hamrin, Cebel Fahoul, Tatar vadisi ve Cebel Sincar'dan geçmelidir. (bknz. ekteki harita)

1.ETNOGRAFİK MAHİYETTEKİ NEDENLER :

Musul vilayetinin nüfusu sayıları 170.000'i bulan göçebe Kürt, Türk ve Arap aşiretler hariç 503.000'e erişmektedir. Resmi istatistiklere göre bölgedeki yerleşik halk aşağıdaki gibi oluşmaktadır.

	Kürtler	Türkler	Araplar	Yezidiler	Gay.Müs.	Topl.
Süleymaniye sancağı	62.830	32.960	7.210	—	—	103.000
Kerkük sancağı	97.830	79.000	8.000	—	—	84.000
Musul sancağı	104.000	35.000	28.000	18.000	31.000	216.000
Musul vilayetinin	263.830	146.960	43.210	18.000	31.000	503.000
Toplam nüfusu						

İngiliz hükümetinin tek güvenilir kaynak olarak açıkladığı istatistiklerde Arapların sayısı 185.763'e çıkarılmıştır ki; bu da bunların gerçekteki sayısının yaklaşık olarak dört kat fazladır.

Oysa Musul vilayetinde görülen Arapların o bölgenin yerli halkı olmadığı ve göçebeler gibi daha çok mevsimlik kaldıkları açık bir gerçektir. Buna karşın özellikle Tel-Afar, Kerkük, Kifri, Taza Kharmata, Tauz Khurmatu, Kara tepe vs. bölgelerinde olduğu gibi Musul ovasındaki şehirlerde de genellikle çok yoğun kitleler halinde yüzyıllardır yaşayan Türkler %130'luk bir azalmaya maruz kalmışlardır.

İki istatistik rakamları arasında var olan fark ve ortaya çıkan anlayış farkı etnografik özelliklerini ortaya çıkarmak için yine o ülkede tarafsız bir tespitin yapılması ihtiyacını doğurmaktadır.

Her iki tahminin doğruluğuna gelince, Türk istatistikleri, Türkiye'ye hiçbir tarafgirlik atfedilemeyeceği bir tarihe dayanmaktadır ve buna göre; nüfusun çeşitli unsurları arasındaki gerçek oranları herhangi bir şekilde saklamaktan herhangi bir çıkar sağlayamayacağını fark etmek yeterli olacaktır. İstanbul müzakereleri esnasında Türk temsilciler tarafından yeniden yansıtılmayan Türk rakamlarının yanlışlığını ortaya çıkarmak isteyen iddialara ise cevap vermeye neredeyse gerek yoktur. Gerçektende, her iki taraf da birbirinin verilerinden o denli haberdardılar ki, İstanbul'da sadece bu iki istatistiğin ortak

sonuçları üzerinde tartışmakla yetinilmiştir, bu sonuç Kürt ve Türklerin büyük çoğunlukta ve Arapların ise azınlıkta olduklarını kabul etmekle uyuşuyordu.

Araplar, tamamında Türk ve Kürtlerin yaşadığı Dicle'nin sol yakasında bulunan, Fethiye'den, Kerkük'e uzanan dar bir şerit oluşturmuş bölge hariç neredeyse tamamen Gayara-Sindjar hattını güneyinde ve Dicle'nin sağ yakasında yerleşmiş durumdadırlar. İngiliz muhtırasında öne sürülen iddiaların tersine. Musul ilinin çoğunluğu Kürt ve Türk halkı oluşturmaktadır. Musul ilinde her üç dilin de konuşulduğu gerçeğini kabul eden söz konusu muhtıra, Türkçe'nin kullanımına resmi mahiyet vermekte, Kürtçe'ninkini ise Musul ile ticaret yapan komşu Kürtlere maletmektedir. Aynı düşünce Musul Türkleri'nin Arapça'yı da öğrenmeyi nasıl başardıklarını kanıtlamaktadır. Arapların Türkçe'yi resmi dil olduğu için öğrendikleri iddiası, Türkçe'nin resmi niteliğine rağmen, halkın yalnızca kendi dilini konuştuğu Irak'ın orta bölgesinde yaşayan Araplar göz önünde bulundurulduğunda çürümektedir.

İngiliz görevliler tarafından işgalden bu yana yerel halka yapılan resmi bildirimlerden hiçbirisi bir Arap şehrinde kesinlikle Türkçe olarak yazılmamıştır. Eğer İngiliz istatistiklerinin gösterdiği gibi Musul Sancağı'nda 14895 Türk'e karşı 170663 Arap ve neredeyse bir o kadar da Kürt var olsaydı ve eğer Arapça bölgenin başlıca dili olsaydı; Arapça bildirimlerin halk tarafından anlaşılmadığını varsaymak gerçektende şaşırtıcı olurdu.

İngiliz hükümeti Tel-Afar'ın , Musul şehrinin batısında yer alan bir Türk şehri olduğunu ve Musul etrafında bir çok Türk kasabasının bulunduğunu kabul etmektedir. Gerçektende Musul'a bağlı bulunan ve 146 köyü içine alan Chehiam ve Achairi Seba nahiyelerinin tamamında ve Musul'a ait olan ve 77 köyü kapsayan nahiyenin büyük bir çoğunluğunda Türkler yaşamaktadır. Erbil, Altıncöprü, Kerkük Toza Khurmato, Taouk, Tauz, Khurmato, Kifri ve Karatepe'de çok sayıda Türk'ün varlığı da aynı şekilde İngiliz Hükümeti tarafından da kabul edilmektedir.

Türk Hükümeti Türkler ile Türkmenler arasındaki farka bir kez daha değinmenin gereksiz olduğu kanaatindedir. Anadolu Türkleri ile Musul Vilayeti Türkleri arasında hiçbir farklılık bulunmadığı bütün dünya tarafından bilinmektedir.

Bütün Musul vilayetinde Türkler hemen hemen Musul şehrindeki Araplardan 4 kat daha fazla oldukları ancak Musul Vilayetindeki Türklerin büyük kısmının Arap olarak kabul edilirse doğru olur.

Kürtlerin kökenlerine gelince; Orgeneral Sir Henyr C.RAWLINSON "Britanica Ansiklopedisinde" şunları yazmıştır.(9 ncü baskı Cilt XIV s.159) "Dağlar arasında Dix Mille'den geri çekilmeye karşı çıkan Karduşî'lerin soyundan gelmiş olduklarını kabul etmek

bir zamanlar yeterli görülürdü. Fakat modern araştırmalar Grek döneminden çok önceleri ortaya çıktıklarını göstermektedir. Şimdi Asur'u çevreleyen dağların, tarihin başlangıcında, savaşçı anlamına gelen ve Asur diline Strabon tarafından Kardos'ları anlatmakta kullanılan terimler olan Gardu veya Kardu kelimelerinden çevrilen Gutu adıyla anılan bir halk tarafından tutulduğunu biliyoruz. Gutular o denli güçlü bir Turan aşiretiydiler ki Asurlular, Hititliler ve benzeri diğer Asya milletleri ile eşit seviyede eski yazıtlarda yerlerini almışlardı."

Aynı vaka, dış işleri bakanlığının izniyle barışın sonuçlandırılması için hazırlık çalışması yapan komisyonun özel kısmı tarafından Ocak 1920'de yayınlanan "Ermenistan-Kürdistan No 62" başlıklı broşüründe de kabul edilmiştir.

Kürtler her üç sancakta da çoğunluğu teşkil etmektedirler.

Yalnızca Musul sancağında yaşayan Yezidiler farklı bir mezhebe ait Müslüman adları taşıyan Kürt Müslümanlarıdır.

Gayri Müslimler yine Musul vilayetinde bulunan Nasturi, Asurlular ve Keldanilerdir ve toplam nüfusun sadece 1/17'ni oluşturmaktadırlar.

Şu halde Musul sancağının etnolojik özellikleri şu belirtileri göstermektedir:

1. Kerkük ve Süleymaniye sancaklarındaki Arap unsuru önemsizdir.
2. Musul sancağında 139.000 Kürt ve Türk'e karşılık yalnızca 28.000 Arap bulunmaktadır.
3. Son olarak Musul vilayetinin tamamında 410.790 Türk ve Kürt'e karşılık sadece 43.210 Arap ve 31.000 Gayri Müslim bulunmaktadır.

Yani vilayet nüfusunun 4/5'den fazlasını Türkler ve Kürtler, 1/5'den azını ise Araplar ve Gayri Müslimler oluşturmaktadır.

İngiliz muhtırasına göre Türk tezini etnografik mülahazalar konusunda kendisine göre yalnızca 1/12'sini Türklerin oluşturduğu bir halkın Türkiye'ye katılmasını içerdiğini Beyan etmektedir. Halkın 1/3'nü yalnız başına Türklerin oluşturmaya rağmen, aynı iddia ile İngiliz Hükümetinin varmış olduğu yargıya karşı çıkılamaz mı? İngiliz Hükümeti kendi tahminine göre yalnızca %23.5'i Arap olan bir halkın Arap devletine bağlanmasını talep etmiyor mu? Şartlar eşitken, her iki iddia da birbirinden daha değerli değildir fakat şartlar eşit değildir. Musul vilayeti, nüfusu Türk-Kürt unsurlardan oluşan, Türkiye'nin önemli bir bölgesinin ayrılmaz bir parçasıdır, halbuki Irak devletinin topraklarında Araplar yaşamaktadır. Bu şartlar altında Musul Vilayetini Türk egemenliği altında muhafaza etmek tüm avantajlarıyla beraber bir ırkın birliğinin korunması demektir, buna mukabil söz konusu vilayeti başka bir yabancı devlete ve farklı bir medeniyetin boyunduruğu altında bırakmak

etnik bir birliği iyileşemeyecek kadar ağır sonuçlar doğuracak şekilde yıkmak anlamına gelecektir.

2. POLİTİK NEDENLER :

İngiliz Hükümeti'nin, Musul vilayetinin etnografik durumu konusundaki mülahazaları, etnik unsurların her birinin ulaştığı rakamları ve ırk dağılımlarını açıklamakla yetinmemiş, her topluluğun siyasi eğilimleri hakkındaki bilgileri de saptamış olmasına rağmen bütün İngiliz siyasi mülahazaları daha çok bu eğilimin üzerinde durmaktadır. Buna karşılık Lozan ve İstanbul'da açıklanan diğer bütün mülahazaların da konseye sunulan muhtırayla bir kenara konulduğu da korkmadan söylenebilir. Aynı şekilde İngiliz Hükümeti tarafından gerek nüfus, gerekse Irak üzerindeki manda hakkında Milletler Cemiyeti'ne verilen taahhütler ve fethe ilişkin olanlar yine bu muhtırada yer almamaktadır. Bu durumda tartışmanın dışında bırakılmış konulara değinmek Türkiye'ye düşmez. Yine de Türk Hükümeti, manda konusundaki rapor için bir ayrıcalık yapmakta kendini haklı görmektedir. İngiliz Hükümeti gerçek değeri ne olursa olsun, manda konusunun Musul Vilayeti ile ilgisinin olmadığını taktiksel olarak kabul etmiş gibi görünmektedir. Gerçektende bunun aksi bir niyet, Konseyi çok hassas bir konuma getirecektir, çünkü böyle bir durumda Milletler Cemiyeti Konseyi antlaşmanın 22.maddesi uyarınca üstlendiği manda veren niteliğinden dolayı mandacı olan İngiliz Hükümeti'nden daha çok kendisini ilgilendiren bu sorunu karara bağlamak durumunda kalacaktır.

Bölgeyi Türkiye'den ayırma ve Türkler dışındaki halka bırakma isteklerine gelince, bu iddia, bildirinin ilk bölümünün 3.ve 4.maddelerinde gösterildiği gibi hiçbir temele dayanmamaktadır. Lozan'daki İngiliz heyeti 1919'da Musul vilayetinin tamamının Irak'la birleşme yönünde oy kullandığını ve 1921'de de Süleymaniye ve Kerkük sancakları hariç bütün vilayetin (sadece Musul Vilayeti) hem birleşme hem de kral Faysal'ın seçilmesi lehinde oy kullandığını açıklamıştı.

Şimdi ise Süleymaniye sancağının her iki referandumunun dışında tutulduğu ve Kerkük ilinin sadece kralın seçilmesine karşı çıktığı açıklanmaktadır.(bknz. İngiliz bildirisi s.6) Oysa gerçek şöyledir: İngiliz resmi raporunda belirtildiği gibi(bknz. Türk bildirisi.s.5) Emir Faysal tarafından temsil edilen Irak Devleti'nin yönetimi altına girmeyi reddeden Kerkük şehri değil Kerkük livasıdır; yani eyaletidir. Ayrıca bu itiraz sadece Türkler tarafından değil aynı livanın Kürtleri tarafından da yapılmıştır.(bknz. a.g.rapor. s.15) Süleymaniye sancağı "neredeyse oy birliğiyle" Irak'a her türlü katılımı reddetmiş ve kral seçiminde yer almama kararı almıştır: nihayet vilayetinin üç sancağından ikisi karşı

çıkılamayacak şekilde Irak'la birleşmeye karşı olduklarını Beyan etmişlerdir. Bunun da ötesinde, oylamanın özgür bir ortamda gerçekleştiğinden ve samimiyetinden şüphe duymak yerindedir, zira Musul sancağındaki Kürtlerin, İngiliz tahminlerine göre sayıları 197.000'e ulaşan Süleymaniye ve Kerkük'teki soydaşlarının taban tabana zıt fikirlerinden esinlenmediklerini düşünmek zordur.

Musul vilayetinde yaşayan Arapların arzularına gelince; Türk Hükümeti bu noktada, Musul sancağının Kürtlere ilişkin dile getirilen ve İngiliz Hükümeti tarafından belirtilen, iki referandumda var olan durum öncesi ortaya çıkan şüphelerden etkilenen mülhazalara bağlı kalmaktadır. Eğer tartışmalı bölgenin kuzeyinde bulunan halkın sözde istekleri üzerine yapılan tartışmalar genişletilirken İngiliz Hükümeti'nin yarattığı geçmiş örnek izlenseydi Irak ta vuku bulan son olayların tanıklığına dayanarak daha da aydınlatıcı örnekler gösterilebilirdi. Musul Vilayetinde azınlığı oluşturan ve toplam sayıları 43.210 olan Araplar ayrılıkçı eğilimleri olduğunu kabul etmekte, ihtilafli vilayetin kaderi hakkında belirleyici etken olmazlar, bu yüzden de Türk Hükümeti bu yola başvurmadan kendi isteğiyle vazgeçmiştir.

İngiliz muhtırasında geniş yer verilen Gayri Müslimler hakkında ise söylenebilecek fazla bir şey yoktur. Savaş esnasında müttefiklerin davasına katılmış olan Musul vilayetindeki Gayri Müslimler Büyük Britanya Hükümeti'ne ne derece yakın olurlarsa olsunlar, bu yakınlık, nüfusun 1/17'sini oluşturdukları bu büyük bölgenin Türkiye'den ayrılmasına gerekçe olarak gösterilemez. Bu amaçla, İngiliz Hükümeti muhtırasında sık sık Asurlu Nasturilere başvurulduğu fark edilmelidir ki, bu topluluk Musul Vilayetinin yerlisi değildir, fakat büyük savaşta kendi hemşehrilerine karşı silahlanmak için Hakkari vilayetinde bulunan doğdukları toprakları terk etmek zorunda kalmışlardır.

Dış mihraklı kışkırtmalarla kandırılan Türkiye'deki Nasturilerden savaş sırasında ülkelerini terk eden çok olmuştur. Yüzyıllar boyunca müslüman soydaşları arasında rahat ve güven içinde bir yaşam sürmüşlerdir. Resmi dökümanlar şu anda Musul vilayetinde bulunan Nasturilerden geri dönmeyecek çok sayıda İran Asurlusu olduğunu doğrulamaktadır.(Bknz. Report on Irak Administration s.102-103)

İngiltere Hükümeti muhtırasında aynı zamanda Asurluların yaşadığı bütün topraklar üzerinde bir İngiliz himaye kurumunun Hristiyanlara sağlayabileceği yararları bahsedilmektedir. Buna rağmen değişik nedenlerden dolayı bu tasarıdan vazgeçmiş olduğunu açıklamaktadır. Türkiye'nin Musul vilayeti üzerindeki hakkının tanınacağına inanmış olan Türk Hükümeti, bu konu üzerinde tartışmaya girmekten kendisini muaf tutmaktadır. Fakat Hristiyanların duygularına değinildiği için bu topluluğun gerçek

çıkarlarını nelerin oluşturduğunu incelemek yararlı olacaktır. İngiliz Hükümeti yukarıda sözü edilen resmi rapora göre “yalnızca kendi ülkelerine” yani İran’a veya başka bir yere (Bkz.s.102) gitmek isteyen Asurlular Farslar yada diğerlerini yoğun bir kitle halinde Türkiye-İran sınırında toplamak arzusundadır ve her ne kadar teoride bir birlik oluştursalarda, aslında kendi aşiret veya köyleri hakkında endişe ediyorlar ve diğerlerin kaderlerinden ise pek endişe etmiyorlar”: her ne çeşit olursa olsun dilencilikle yaşamaya meyilli garip insan. (Bkz. S.103) Bu birleşme, topluluğun kendi isteğine rağmen, acaba bu topluluğun gerçek çıkarı mı yoksa bu çözümü kışkırtan başka siyasi mülahazalar mı var düşündürüyor.

İngiliz yetkililerin desteğiyle Ağa Petros isimli bir dağlının idaresinde bu topluluğun aleyhine olarak denenen “Buffer state” planı (bkz. resmi rapor s.103-104) Müslüman soydaşlarıyla uyuşmazlığa düşmenin hiçbir yarar sağlamayacağı bu küçük topluluğun gerçek çıkarının nerede olduğunu belirtmeye yetmeyecektir.

Musul vilayetinin Türkiye’den ayrılması siyasi açıdan çok önemli mahsurlar sunmaktadır. Kürdistan’ın önemli bir parçasının ülkeden koparılması, eşine rastlanılmaz bir öfke yaratacak, aynı zamanda bir tarafta Türkiye ve diğer tarafta da Irak ve İngiltere arasında sürekli sürtüşmelere neden olacak verimli bir kaynak oluşturacaktır. Kürtlere karşı kullanılabilecek ve Türkiye’ye karşı saldırgan davranışlar içinde bulunacak Asurluların sınırda yapay bir biçimde toplanması; bu bölgelerde kalıcı barışın tesis edilmesi, Irak ve Türkiye arasındaki iyi ilişkilerin sağlanması ve Asurlular için kati bir var olma ihtimali gibi İngiliz Hükümeti’nin varmayı düşündüğü sonuçları oluşturamaz.

Buna benzer durumun dünya barışına katkıda bulunacak tabiatta mı yoksa bütün bu sonuçlarla ortaya çıkacak sınırın herkesin gerçek çıkarı doğrultusunda olup olmayacağına konsey karar verecektir.

3.TARİHİ,COĞRAFİ VE EKONOMİK NEDENLER

Onbir yüzyıldan beri Musul ve Bağdat’ın kuzeyine kadar uzanan bölge kesintisiz olarak Türklere ait olmuştur. Abbasi Halifeler döneminde bu bölgeler Türk valileri, Türk askerleri ve Türk halkının elinde bulunmuştur. Daha sonra bir Türk hanedanlığı olan AtaBey hanedanı ve Artuk hanedanı burada bağımsız devletler kurdular ve Musul Sindjar,Ceziret-ibn-Ömer v.b. bölgelere hükümlerlik ettiler. Bu hanedanlar özellikle Musul’da çok önemli eserler bırakmışlardır. Bu şehir yukarıda adı geçen hanedanlardan sonra ve Osmanlı hanedanından önce ait olduğu Selçuklular’a da çok şey borçludur. Eski tarih kitaplarında

Musul Vilayetinin güneyinden Bağdat'a kadar uzanan bölge Tataristan adıyla anılmaktadır. Modern haritalarda da bu adın izi Tartar vadisi ismiyle yaşamaktadır.

Toprak ve iklim yapısı açısından Anadolu ve Irak'ı birbirinden ayıran çizgi Diyale, Cebel Hamrin, Cebel Fuhul, Tartar Vadisi ve Cebel Sindicar hattıdır. Bu hattın kuzeyinde kalan Musul vilayeti Anadolu ile aynı iklim şartlarını ve diğer özdeş nitelikleri sergilemektedir.

Coğrafi açıdan Musul vilayetinin Anadolu'nun bir parçası olduğu gerçeği bilimsel kitaplarla da kanıtlanmaktadır. "Britannica Ansiklopedisi'nde" şunları okumaktayız: "Irak-Arap adı, Arap fethinden bu yana Dicle ve Fırat vadisinin eski tarihlerde Babil olarak bilinen bölümünü adlandırmak için kullanılmaktadır. Irak, yaklaşık olarak Dicle üzerinde bulunan Şeddül Adem'in ağzındaki Opis'ten, Fırat üzerinde bulunan Ramadiye'ye kadar Median Wall'un altındaki bölgedir. Bu da yaklaşık olarak 34 ncü enlemde İran Körfezi'ne ve Suriye Çölünden İran Dağları'na kadar olan bölgedir." (C. XIV s.740)

Büyük Fransız Ansiklopedisi de aynı gerçeği aşağıdaki ifadeyle doğrulamaktadır; "Bu isim (Irak-Arabi) günümüzde eski Babil topraklarını belirtmek için kullanılmaktadır. Irak-Arap ismi artık Bağdat vilayeti ve Basra vilayetinin bir bölümüne tekabül etmektedir. Bütün bu bölgenin en önemli ili olan Bağdat dışında, eski Irak-Arap'ın parçasını oluşturan iller arasında Basra, Deir, Hit, Hilleh, Cornah, Koufa da sayılabilir."(C. XX.s.938)

İngiliz Hükümeti tarafından Irak'ın parçasını oluşturuyor diye talep edilen ve Hakkari vilayetinin önemli bir kısmını kapsayan toprakların, İngilizlerin kendi görüşlerine göre bile Irak sınırının ötesine geçtiği, Musul vilayetinin kuzey sınırının bugün için talep edilen çizginin çok daha altında olduğu Sevr Antlaşması'nın 3.maddesi ile ve ekinde bulunan 3 nolu haritayla açıkça teyit edilmektedir. Lord Curzon Lozan'da Sevr Antlaşması'nı hatırlatarak, Büyük Britanya'nın Mezopotamya üzerindeki mandasının 1920 Ağustos ayında tasdik edildiğini, Suriye'nin ve aynı şekilde Irak'ın sınırları belirlendiğinde Irak'ın kuzey sınırlarının bazı değişikliklerle Musul Vilayetinin kuzey sınırını takip eder biçimde tarif edilmiş olduğunu söylemekteydi. (Tutanak C.1.1.seri s.289) Şu halde. İngiliz Hükümeti'ne göre Irak'ın kuzey sınırının değişken bir yapıya sahip olduğu gözlenmektedir; 1920'de Sevr Antlaşması'ndaki sınır çizgisi; 1923'te yine aynı çizgi ve şimdi de Sevr'deki çizgiyi çok daha aşağıda bırakan ve Hakkari vilayetinin büyük bölümünü de içine alan bir başka çizgi. Davalı tarafların iddiaları ne olursa olsun "Britannica Ansiklopedisi" ve "Büyük Fransız Ansiklopedisi" gibi çok değerli kaynaklardan sağlanan, Musul Vilayetinin Irak'ın dışında kaldığı gerçeği gibi bilimsel gerçekler değiştirilemez.

Anadolu, Suriye ve İran'ı birbirine bağlayan yolların kesişme noktasında bulunan Musul vilayeti ve şehri, Orta Anadolu'nun İran ve Suriye ile olan irtibatı bakımında çok büyük önem arz etmektedir. Orta Anadolu'nun farklı bölgeleri arasındaki irtibat açısından ise daha da önemlidir. Zira Süleymaniye, Kerkük, Diyarbakır, Urfa, Bitlis, Siirt vb. yerleri bağlayan yollar burada kesişmektedir.

Türk heyeti Lozan'da bir toprak üzerindeki egemenliğin değiştirilmesinin yalnızca ekonomik mülahazaların belirleyemeyeceğini açıklamıştır.

İngiliz Hükümeti bu açıklamadan Türk heyetinin, İngiliz tarafının ekonomik argümanlarının gücünü kabul etmiş olduğu sonucunu çıkarmak istemektedir. Bu tezin tam tersinin kabul edilir olup olmadığını bilmek önemlidir; yani bir devletin ekonomik ihtiyaçlarını karşılayan topraklar meşru olarak o devlete dahil edilebilir mi?

Oysa Türk Hükümeti Musul vilayeti ile Irak arasında İngiliz Hükümeti'nin belirttiği ölçüde bir karşılıklı ekonomik bağımlılık bulunmadığını Beyan etmektedir. İki büyük ırmağın suladığı geniş ve verimli bir toprağın kendi kendine yeterli olamadığına inanmak gerçekten çok zordur. Apaçık ortada olan gerçeklere rağmen, Irak topraklarının verimsiz olduğu farz edilse bile, yeterli miktarda buğday üretemeyen ülkeler bunu komşu ülkelere ithal etme imkanından yoksun mudurlar? Türkiye ile Irak devleti arasındaki ekonomik ilişkilerin gelecekte belirtilen ortak çıkarlarla düzenlenemeyeceğini ve bu sayede ürün alış verişinin büyük ölçüde artmasının kolaylaşamayacağını düşündürecek hiçbir sebep bulunmamaktadır.

İngiliz Hükümeti son muhtırasında Irak için gerekli olan inşaat kerestesinin Musul yerine Türkiye'nin diğer bölgelerinden geldiğini kabul etmiştir. Düzenli ilişkiler tesis edildikten sonra, Irak'ın ihtiyaç duyabileceği buğdayın, Musul'dan buğday gelmediği takdirde bile, bir kısmı Diyarbakır'dan olmak üzere bu ihtiyacın yine kuzeyden karşılanacağını görecektir.

İngiliz muhtırasında belirtilen gümrük istatistiklerinin, bu bölgelerin normal ekonomik durumunu hiç de yansıtmadığını söylemeye gerek var mıdır? Savaş öncesi istatistiklere başvurulursa Musul'un ticaret güzergahının daha ziyade Diyarbakır'a doğru olduğu tespit edilmektedir. O dönemde İran körfezi yoluyla yapılan ithalatlar Bağdat bölgesine kadar gitmekteydi; bunlar Samara bölgesinin kuzey sınırından öteye geçmiyorlardı. Musul'un Türkiye ile olan ekonomik birliğini daha da sağlamlaştıran yeni bir faktör ortaya çıkmıştır: Musul'u Akdeniz limanlarına bağlayan tren yolunun inşa edilmesiyle, bu vilayet Anadolu'ya daha da sıkı bağlarla bağlanmıştır. İhtiyaç duyduğu sanayileşmiş Avrupa devletlerine hammadde satmak ve işlenmiş ürünler almak için Akdeniz

yoluyla daha hızlı ve daha kuvvetli bağlantı kurabilir. Demiryolunun inşasından bu yana İran Körfezi yolu söz konusu şehir için ikinci plana düşmüştür.

Kısacası, İngiltere Hükümeti'nin savunduğu, Irak'ın Musul vilayetinden ekonomik olarak ayrılmaz olduğu tezi, Musul'u Fransız himayesine bırakan 1916 yılındaki İngiltere-Fransız anlaşması ile geçersizliğini yitirmiyor mu?

4. STRATEJİK NEDENLER :

Türkiye'nin Musul vilayeti üzerinde yüzyıllardan beri süre gelen ve gerek c bölge halkının arzusuyla gerekse yukarıda açıklanan farklı konulardaki mülahazalarla tasdik edilen haklarının bir sonucu olarak ortaya çıkan, Türk Hükümeti tarafından Irak ve Anadolu arasında ki sınır olarak belirtilen hat, stratejik mülahazalara da uygun düşmektedir. Bu hat, iki bölge arasında, sarıh ve doğal bir hattır.

Bu sınırın, Bağdat'ın ve söz konusu şehrin İran'la olan bağlantısına karşı tehdit oluşturacağı yolunda ki iddiaların hiçbir değeri yoktur. Sınırlar üzerinde yada yakınında yer alan çok sayıda önemli şehir ve başkenti örnek vermeksizin, Türk Hükümetinin teklif ettiği hattın Bağdat'ı, İran sınırına yakınlığından kaynaklanabilecek bir tehlikeden daha büyük bir tehlikeye atmadığını belirtmek yeterli olacaktır. Bu hattın Irak'a karşı bir tehdit oluşturduğu varsayımı ise bir o kadar asılsızdır ki son iki yüzyılın tarihi tam aksi bir varsayımın doğruluğunu göstermekten geri kalmıyor. Türkiye hiçbir zaman ve hiçbir şekilde komşu ülkelere göz dikmemiştir; fetih yapmak için değil, anayurdunu başkalarının eline geçmesinden korunmak için her zaman savaşmıştır. Türkler ve Kürtlerden oluşan, T.C. gibi bir Milli Devletin, ırkı olarak Arap olan bir ülkeye saldırıyı hele hele fethetmeyi düşünmeyeceğini eklemeye gerek var mıdır?

Türk Hükümeti, Türkiye'nin Musul Vilayeti üzerinde tartışılmaz haklarını hiç hesaba katmadan bu hakları ortadan kaldırmaya çalışan bir sınırın sözde stratejik avantajları üzerinde tartışmaya girmek istememektedir. Ama bu arada İngiltere hükümetini ileri sürdüğü nedenlerin gerçek değerini ortaya çıkaracak, genel nitelikte bazı mülahazaları dile getirmekten de kendini alamamaktadır.

İngiliz Hükümeti, talep edilen hattın ideal bir sınır olacağını çünkü, sınırın kışları kar yüzünden aşılamaz ve yazları da sadece birkaç zor geçitten geçilebilir dağlarla engel oluşturduğunu ve bu engelin Irak'a daha az karmaşa içinde yaşama şansı sağlayacağını savunmaktadır. Oysa, işgal ordularının özellikle engebeli ve geçilmesi zor arazileri değil, daha çok vadileri ve ovaları takip ettikleri stratejinin bilinen bir prensibidir.

Türk Hükümetinin önerdiği hattın lehine olan bütün etkin nedenlere rağmen bir an için sınırı Hakkari dağlarının oluşturduğunu varsayalım: Irak'ı savunmak yine de kolay olmaz, zira Irak devletinin bu yörelere yerleştirebileceği kuvvetler, muhalif orduların vadiler ve ovalardaki yollardan Irak'ı istila etmesine engel olamazlar. Aksine böylesi bir sınırın, bu dağlık bölgeye sahip olan yabancı bir devlete, kuzey halkı üzerinde muhtemel karışıklıklar çıkarmak için avantaj sağlayacağı da apaçık ortadır.

Bu şartlar altında, stratejik açıdan Türkiye ile Irak arasındaki ideal sınır, Musul vilayeti halkının meşru haklarını hesaba katan sınırın olacağı kesindir.

III

ÖZET

Mevcut açıklama aşağıdaki hususları açığa çıkartmaktadır:

1. İki hükümet arasında var olan ihtilafli mesele, yalnızca Musul vilayetinin Türk egemenliği altında mı kalacağı yoksa Irak devletine mi ilhak edileceğinin bilinmesi meselesidir.

2. Bütün etnografik, politik, tarihi, coğrafi, ekonomik ve stratejik mülahazaların söz konusu vilayet üzerinde Türk egemenliğinin muhafaza edilmesini gerektirmektedir.

3. İngiliz Hükümeti, nüfusun azınlık kısmını oluşturan, Türk tahminine göre çok azını oluşturan, Araplara karşı Türk ve Kürtlerin çoğunluğunu kabul etmiştir.

4. İngiliz Hükümeti'nin, yukarıda adı geçen vilayetin Irak devletine ilhakını talep etmek için ileri sürdüğü temel iddia; halka affedilen Türkiye'den ayrılma arzusudur. Oysa mevcut açıklamada belirtilen İngiliz kaynaklı belgeler, halkın çok büyük bir kısmının, kendi bölgelerinin, ihtilafli topraklar üzerinde zaten hiçbir hak iddia edemeyecek durumunda olan Irak'la birleşmesini arzu etmediğini doğrulamaktadır.

5. Bu gerçeklerin açıklığına rağmen, İngiliz Hükümeti, halkın Türkiye'den ayrılma isteği üzerinde ısrar etmektedir. Türk Hükümeti kendi açısından ise aksi tez üzerinde ısrar etmektedir.

İhtilafın giderilmesine dayalı olan tek ve aynı sorun üzerindeki bu görüş ayrılığı, adaletli bir saptama yoluna başvurulmasını gerektirmektedir ve mevcut durumda başvurulabilecek tek çözüm yolu halk oylamasıdır.

6. Sonuç olarak Türkiye ile Irak arasındaki sınır, oylamanın özgürce gerçekleşmesini sağlayacak minimum garantiler altında yapılabilecek bir plebisit yardımıyla, Musul vilayetinin kaderinin belirlenmesinden sonra tesis edilebilir.

T.C. Hükümeti, yüksek adalet duygularına sahip Milletler Cemiyeti Konseyi'nin incelemesine sunma şerefine sahip olduğu gözlemleri dikkate alacağına inanmaktadır.

Belge:144

M.C.KONSEYİNİN 30NCU TOPLANTISI

20 Eylül 1924 Cumartesi günü Cenevre'de gerçekleştirilen Musul sorununa ilişkin 9 ncü oturum tutanağı

Irak sınırı. 25 Haziran 1923'te Lozan'da imzalanan Antlaşma'nın 3(2) nci maddesi

Başkan açıkladı: Konsey 30 Ağustos tarihindeki oturumunda Türkiye-Irak sınırı konusunda, konunun raportörü Sn.Branting'in yaptığı açıklamayı dinlemiş olduğunu hatırlıyor.

Bu mesele, İngiliz Hükümeti'nin Lozan Antlaşması'nın 3 ncü maddesinin 2 nci paragrafı uyarınca talepte bulunması üzerine konseyin bugünkü gündemine alınmıştır. İlgili kısım şöyledir:

“Türkiye ve Irak arasındaki sınır, 9 aylık bir süre içerisinde Türkiye ve Büyük Britanya arasında uzlaşmayla belirlenecektir.

“Öngörülen süre içinde, iki hükümet arasında anlaşma sağlanamaması halinde ihtilaf, Milletler Cemiyeti Konseyi huzuruna taşınacaktır.”

Türk ve İngiliz Hükümetleri'nin her ikisi de sınır konusunda alınacak kararı beklerken, nihai şekli bu karara bağlı olan toprakların mevcut durumunu değiştirme aşamasına getirebilecek hiçbir askeri ya da başka türlü hareket gerçekleştirmeyeceklerini karşılıklı taahhüt etmişlerdir.

Raportörümüz Sn.Branting'in teklifine uygun olarak Konsey, meselenin incelenmesini Türk Hükümeti temsilcisi gelinceye kadar erteleme kararı almıştı ve hatırlayacağınız gibi Türk Hükümeti'ne bir telgraf çekmiş ve bu konudaki incelemede yer alması için bize bir temsilci göndermesini istirham etmiştik.

5 Eylül tarihinde ekselansları İsmet Paşa'dan bir mektup aldım; bu mektupta TBMM Başkanı ekselansları Fethi Bey'in Türk Hükümeti'ni, Konsey'de temsil etmekle görevlendirilmiş olduğu bildirildi. Ekselansları Fethi Bey'i konsey masasında yerini almaya davet ediyorum.

(Ekselansları Fethi Bey Konsey masasındaki yerini aldı)

Takip edilmesi uygun olacak prosedürün, öncelikle meselenin bu oturumun gündemine alınmasını talep eden İngiliz temsilcisini ,daha sonra da Türk Hükümeti temsilcisi ekselansları Fethi Bey'i dinlemek olacağını düşünüyorum.

Lord Palmoor açıkladı : Öncelikle Majesteleri Hükümeti adına, bu konu üzerindeki görüşmelerimize iştirak etmesi için ekselansları Fethi Bey'i gönderen Türk Hükümeti'ne teşekkürlerimizi sunmak isterim. Meselenin ele alınmasında takınılan tutumlardan Türkiye temsilcisi ile Büyük Britanya temsilcisinin teklifleri arasında hiçbir fark bulunmaması için gerekli tedbirlerin alındığını hatırlatabilirim. Eşit koşullar içindeyiz ve uzlaşma yöntemini benimseme konusunda umuyorum ki, aynı isteğe sahibiz. Eğer mesele uzlaşmayla çözülebilirse bu çok iyi olur. Şayet bu yöntem olumlu sonuç vermezse, Konsey'den almasını talep edeceğim önlemleri ve iyi olduğuna inandığım yargılama yöntemini şimdilik çok kısa olarak bildireceğim.

Önceden de bilindiği ve Başkan'ın da daha önce açıkladığı gibi, ihtilaf 1923 Haziran tarihli Lozan Antlaşması'nın bir maddesinden kaynaklanmaktadır. Bu antlaşmanın kesin ifadesini birazdan hatırlatmak istiyorum.

Meseleyi Konsey'e çok kısa bir biçimde anlatacağım. Türk ve İngiliz Hükümetleri tarafından sunulan ve meseleyi ele alan muhtıraları Konsey'in daha önce incelediğini kabul ediyorum.(EK) Meslektaşlarım bu dökümanları incelerken en azından şu anda, - daha sonra erişeceği nokta ne olursa olsun - iki hükümetin çatışan görüşlerine rastlayacaklardır. Eğer gerekirse İngiliz Hükümeti, Türk Hükümeti'yle bizim aramızda hala var olabilecek farklılıklar üzerine ayrıntılı cevap vermeye hazırdır. Şimdilik bunu yapmanın hiç de gereği olmadığı kanaatindeyim. Bununlar beraber, meslektaşlarımın halihazırda bir kaçının münakaşaya neden olacağı, bütün bu noktaları ayrıntılı olarak incelemeyi kesinlikle istemediklerini düşünüyorum.

İngiliz Hükümeti, Konsey'den ihtilafın kesin içeriğini belirlemesini, başka bir deyişle Konsey'in ya burada ya da başka yöntemlerle antlaşma uyarınca bize sunulmuş olan ihtilafın gerçek anlamını tarif etmesini teklif etmektedir. Buna göre üzerinde tartışılan ilk nokta şudur: Yetkimizin nereye kadar uzandığı ve neyi belirlememiz gerektiği konusunda anlaşmak. Bu ilk nokta üzerinde Türk Hükümeti ve İngiltere Hükümeti arasında fikir ayrılığı bulunmaktadır. Hiç şüphesiz, bu iyi niyetli bir ayrılıktır; görüş ayrılığı az değildir İngiliz Hükümeti, Konsey'in incelemesine sunulan ihtilafın, Türkiye ile Irak arasındaki sınırın tanımlanması konusunda olduğu görüşündedir. Öte yandan Türk Hükümeti, eğer tezlerini iyi anlayabildiysem ve isteğim mümkün olan doğrulukla ifade etmektir, ihtilafı noktanın sınır meselesi olmadığını fakat bütün Musul vilayetinin Türkiye'ye verilip

verilmeyeceğinin bilinmesi sorunu olduğunu savunmaktadır. Türk muhtırası, teziñi Ocak 1923'te Lozan'da Lord Curzon tarafından yapılan bir konuşmadan alıntı yaptığı bazı kısımlara dayandırmaktadır ve bu alıntıları tercümanlar İngiliz Hükümetinin Türk görüş açısını bu konuda gerçekten kabul ettiğii şeklinde yorumlamaktadır. Konuşmanın sözü edilen kısımları kanımca bizim de yaptığımız gibi Lord Curzon'nun Türk görüş açısını dikkate aldığını açıkça göstermektedir. Fakat bu görüşü kabul etmediğii aynı konuşmanın sonra ki kısımlarını da açıkça ortaya çıkmaktadır ve ben, bu kısmı hatırlatmanın yararlı olacağına inanıyorum, işte:

“Böylece İngiltere'nin düşüncesinin hukuki ve antlaşmaya göre olan dayanağını ve İngiltere'nin Musul da dahil olmak üzere Irak üzerindeki çıkarlarını anlattım ve komisyona, İngiliz Hükümetinin, öncelikle Türk idaresi altına verilmeyecekleri sözü verilen Arap halkına karşı; ikinci olarak Musul da dahil bütün ülkece seçilmiş olan Arap krala karşı ve son olarak da muvafakati olmadan mandamız altında bulunan toprakları bırakmayacağımız konusunda, Milletler Cemiyetine karşı üçlü bir sorumluluk altına girdiğini gösterdim. (O zamanlar Musul Manda altında ki toprakların bir parçasıydı.)

Belirlenmesi gereken tek nokta müttefik güçlerin (Hukuki vasıtalarından hiç biriyle) tespit edilemeyen Irak'ın kuzey sınırır.”

Bence bu alıntı Lord Curzon'un o zaman ki görüşünü açıkça ortaya çıkartmaktadır.

Yine de Lord Curzon'un söylemiş olabileceğii sözler hesaba katılmadığında bile - belirtiyor isem, onun tutumu hakkında yanlış anlaşılma olmamsı içindir- İngiliz tezi antlaşmadaki ifadelere dayanmaktadır. İşte bizi meşgul eden nokta budur ve bu ifadeler İngiliz Hükümetine çok açık görünmektedir. Yine de burada her türlü antlaşmazlığı önlemek için antlaşmanın ifadelerini aynen tekrar ediyorum; Bu ifadeler konseye sunulan meseleye uymaktadır. Tam olarak işte;

“Türkiye ve Irak arasında ki sınır 9 aylık bir süre içerisinde Türkiye'ye Büyük Britanya arasında uzlaşmayla belirlenecektir.”

Daha önce de açıkladığım gibi bu meselelerin uzlaşma yoluyla çözümlenebileceğini her zaman için umut ediyorum.

“İki hükümet arasında öngörülen süre içinde antlaşma sağlanamaması halinde, ihtilaf Milletler Cemiyeti Konseyi huzuruna taşınacaktır.”

Peki ihtilafın konusu nedir? Antlaşma şöyle tamamlanıyor:

“Türk ve İngiliz hükümetleri karşılıklı olarak sınır konusunda alınacak kararı beklerken nihai şekli bu antlaşmaya bağlı olan toprakların mevcut durumunu değıştirme

aşamasına getirebilecek hiçbir askeri yada başka türlü bir hareket gerçekleştiremeyeceklerini taahhüt etmişlerdir.”

Alınacak olan kararın sınır çizgisinin belirlenmesi olduğu İngiliz Hükümetince çok net görülmektedir.

Konsey, bu sınırın uzlaşma yoluyla belirlenmesi girişiminin hala başarılamamış olduğunu belirtmektedir. Dokuz aylık süre sona ermiştir ve sınırın belirlenmesi meselesi bu sebeple karar almak durumunda olan Konsey’in huzuruna taşınmıştır. İngiliz Hükümeti, Konsey’e antlaşma uyarınca tek bir manda yorumu getirildiğini ve başka bir yorum kabul edemeyecektir.

Hükümet, konseyi kendisine sunulan meseledeki Irak devletinin sınırını bugün var olduğu şekilde belirlemeye ve neredeyse altı yıl önce işgal edildiğinden beri Irak’ın ayrılmaz bir parçası olarak idare edilen Musul vilayetinin geri verilmesi yönünde karar vermeye davet etmektedir. Bu konuda konsey tarafından alınacak tavır üzerinde hiçbir şüphe olmayacağına inanıyorum. Konsey daha öncede belirttiğim antlaşma hükmüne uygun şekilde hakem olarak davranmalıdır. Eğer meslektaşların konsey tarafından çözülecek sorunu bu şekilde tasarlıyorlar ise sorunu hala çözebiliriz. Türk muhtırası, Musul Vilayetinde halk oylaması yapılmasını önermektedir. İngiliz Hükümetinin bu öneriye karşı itirazlarını çok kısa olarak belirtmek belki de iyi olacaktır. Daha sonra gerekirse bunları uzun uzadıya anlatmaya hazırız.

Her şeyden önce, İngiliz Hükümeti, sınırın belirlenmesi meselesinin halk oylaması yoluyla karar verilmeye uygun bir mesele olmadığını düşünmektedir. Böylece, meseleyi konseye sunmayı kendi üzerine almıştır. İkinci olarak, sınıra komşu halkın genellikle cahil aşiretlerden oluşmaktadır ve bu insanların sınırların belirlenmesi yada ortaya koyduğumuz başka türlü durumları kapsayan karmaşık meseleleri konuşup tartışabilecek nitelikte olduklarını kabul etmek zordur. Üçüncü olarak, sınır bölgesinde yapılacak olan bir halk oylaması, ister istemez tedirginliğe ve belki de karmaşaya neden olabilir. Halk oylamasından önceki dönemde düzeni koruyabilecek nitelikte tarafsız güçlerin sağlanmasının güç olacağı da açıktır.

İngiliz Hükümeti bu ihtilafi çözüme ulaştırmanın gerçek yönteminin şu olduğunu düşünmektedir: Konsey benzer durumlarda takip ettiği yöntemi benimsememelidir: Konsey daha önceden hazırlanmış dokümanları inceledikten ve gerekli gördüğü her türlü bilgiye başvurduktan sonra anlaşmazlığı çözecek, konuyla ilgisiz ve tarafsız kişilerden oluşan bir komisyon atamalıdır. Yöntemi tespit etmek ve meselenin Avrupa illerinden birinde bulunarak çözümenin mümkün olup olmayacağına yada söz konusu bölgede bulunmanın

gerekli olup olmayacağına karar vermek komisyona ait olacaktır. Hükümetim adına size sunduğum çözüm böyledir; bu tür bir olayda teklif edilebilecek en adil çözüm yolu budur ve meslektaşlarıma bunun üzerinde görüşmelerini öneriyorum.

Ekselansları Fethi Bey (Türkiye) : Ekselansları Lord Palmoor'a konseyin hali hazırda ele almış olduğu meselede Türkiye'ye eşitlikle davranılacağı yolundaki açıklamasından dolayı teşekkürlerimi sunmak isterim. Türkiye en başından beri meselenin Milletler Cemiyeti Konseyi huzuruna taşınmasını, Büyük Britanya'yla tam eşit şartlarda davranılacağı duygusuyla kabul etmiştir.

Ekselansları Lord Palmoor'un açıklamasını dikkatle dinledim. İncelemelerine daha sonra ayrıntılı olarak cevap verme hakkımı saklı tutuyorum. Fakat şimdi T.C.'ini İngiltere'den üzüntüyle ayıran Türkiye ve Irak arasında bulunan sınır konusundaki anlaşmazlık hakkında T.C.'nin görüşünü kısa ve öz olarak anlatmak için Konseyden, izin istiyorum.

Bu anlaşmazlık, Lozan antlaşmasının 3ncü maddesi uyarınca iki taraf arasında doğrudan müzakerelerle çözülmüş olmalıydı. Türk Hükümeti belirlenen süre içinde uzlaşma sağlanmamış olmasına ne kadar üzüldüyse, davasını tarafsız Milletler Cemiyeti Konseyi incelemesine sunması imkanının verilmesine de o kadar sevinmiştir.

Daha önce gerçekleştirilen müzakerelerde, her zaman Musul vilayetinin Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu savunduk, buna karşı İngiliz Hükümeti bu bölgenin Irak'a bağlanması konusunda ısrar etti.

Temel meseleye gelmeden önce, Konseyin dikkatini, kendisinin incelemesine sunulan anlaşmazlığın gerçek doğasına çekmek zorundayım.

Türk Hükümetine göre, İngiliz Hükümetinin sunmuş olduğu muhtırada meseleyi ortaya koyuş biçimi Konseyin huzuruna taşınan anlaşmazlığın gerçekliğini göstermekten uzaktır. Gerçekten de bu hükümet, Konseyin takdirine sunulan meselenin, Musul vilayetinin Türkiye'ye mi yada Irak'a mı ait olacağının bilinmesi değil, daha ziyade; Irak devletinin kuzey sınırının nasıl çizilmesi gerektiği olduğunu açıklamaktadır. Bu görüş Lozan Antlaşmasının ne metnine nede ruhuna uymamaktadır. Türk heyeti Lozan'da sürekli olarak Türkiye ile Irak arasındaki sınırın Musul Vilayetinin güneyinden geçmesini istemiş, buna mukabil İngiliz heyeti bu bölgenin Irak devletine bağlanması konusunda ısrar etmiş ve kendi tezine dayanarak coğrafi, etnoğrafik, ekonomik askeri ve siyasi mülahazalardan çıkarttığı iddiaları ileri sürmüştür. Heyetlerin Musul Vilayetinin kaderi hususunda anlaşmaya varamamış olmalarına rağmen barışın sağlanmasını geciktirmemek için bu şekilde tespit edilen 3ncü maddeyi kabul etmiştir.

“Türkiye ile Irak arasındaki sınır 9 aylık süre içinde Türkiye ve Büyük Britanya arasında uzlaşmayla belirlenecektir.”

“Öngörülen süre içinde anlaşma sağlanmaması halinde ihtilaf Milletler Cemiyeti Konseyine taşınacaktır.”

Buna göre, çözülecek olan sorun, Musul vilayetinin, Türkiye ile Irak arasındaki sınırın güneyinde mi yoksa kuzeyinde mi kalacağını tespit edilmesinden oluşmaktadır. Lozan Konferansının tutanakları zaten bu konuda hiçbir şüpheyi yer bırakmamaktadır.

Türk Hükümeti haklı olarak, eğer anlaşmazlık Musul vilayetinin kaderini saptanayı kapsamıyorduyse, Lozan görüşmelerinde ortaya çıkan ve bizi bugün bulduğumuz duruma getiren ayrılığın ne olduğunu kendi kendine sormaktadır.

Konseye sunduğum muhtıradaki uzun uzadıya ele alınan bu konu üzerinde daha fazla durmanın gereksiz olduğuna inanıyorum.

Yani, artık temel meseleye geliyorum.

İlgili iki hükümetin birbirinden ayrılan tezleri coğrafi, etnoğrafik, askeri, ekonomik ve siyasi mülahazalara dayanmaktadır.

1. COĞRAFİ MÜLAHAZALAR

Irak isminin Arapların yaşadığı bir ülkeyi tasvir ettiğini, ve bu ülke sınırlarının coğrafi olarak gayet güzel tarif edildiğini belirtiyoruz. Birçok kaynağın tanıklığına başvurmaya gerek duymadan “Britannica Ansiklopedisi ve Büyük Fransız Ansiklopedisinden” çıkan verileri belirtmekle yetineceğim.

İlk Ansiklopedinin 14 ncü cildinin 740 ncı sayfasında Irak’ın sınırları şöyle açıklanmıştır.

“Irak, yaklaşık olarak Dicle üzerinde bulunan Şeddül Adem’in ağzındaki Opis’ten, Fırat üzerinde bulunan Ramadiye’ye kadar Median Wall’un altındaki bölgedir. Bu da yaklaşık olarak 34 ncü enleminden İran Körfezi’ne ve Suriye Çölünden İran Dağları’na kadar olan bölgedir.”

Aynı şekilde “Büyük Fransız Ansiklopedisi”(20 Cilt s.938) aşağıdaki tanımlamayı içermektedir:

“Irak-Arap şimdi Bağdat vilayetine ve Basra vilayetinin bir parçasına tekabül etmektedir.”

Bu belirtiler, Musul vilayetinin coğrafi açıdan açıkça Irak sınırlarının tamamen dışında yer aldığı sonucunu doğurmaktadır. Toprak yapısı, etnoğrafik nitelikler, bu vilayet

deki halkın örf ve adetlerinin Irak'ta bulunanlardan tamamen farklı oluşu, belirttiğim gibi ansiklopedilerin tanıklığını ve vilayetin Anadolu'nun bir uzantısı olduğunu doğrulamaktadır.

2.ETNOĞRAFİK MÜLAHAZALAR

İki hükümet, Musul vilayetinin nüfusu konusunda birbiri ile uyuşmayan istatistikler ortaya koymuşlardır.

Türk tarafının istatistiklerine göre nüfus dağılımı şöyledir.

	Kürtler	Türkler	Araplar	Yezidiler	Gayri-Müslim	Top.
Süleymaniye Sancağı	62.830	32.960	7.210	—	—	103.000
Kerkük Sancağı	97.000	79.000	8.000	—	—	184.000
Musul Sancağı	104.000	35.000	28.000	18.000	31.000	216.000
Musul Vilayeti	263.830	146.960	43.210	18.000	31.000	503.000
Toplam Nüf.						

Buna karşın, İngiliz istatistiklerindeki rakamlar şöyledir;

	Araplar	Kürtler	Türkler	Hırist.	Yahudiler	Top.
Musul	170.663	179.820	14.895	57.425	9.665	432.468
Erbil	5.100	77.000	15.000	4.100	4.800	106.000
Kerkük	10.000	45.000	35.000	600	1.400	92.000
Sül.Sancağı	—	152.900	1.000	100	1.000	155.000
Toplam	185.763	454.720	65.895	62.225	16.865	785.468

İki tahmin arasındaki en göze çarpan fark, Türk ve Arap unsurlarını gösteren rakamlar arasında ortaya çıkmaktadır. Türk istatistikleri, Türklerin sayısını 146.960 ve Arapların sayısını 43.210 olarak gösterirken, İngiliz istatistikleri bunları sırasıyla 65.895 ve 185.763 olarak belirtmektedir.

İngiliz hükümeti bu istatistiklerin, İngiliz subaylarının topladığı bilgilere dayandığını ve doğru olduklarını iddia etmektedir. Oysa, Türk istatistikleri, Türkiye için nüfusun değişik unsurları arasındaki gerçek oranları değiştirmekte hiçbir çıkarı olmayacağı bir zamanda Türk idaresi tarafından yapılan istatistiklerdir, İngilizlerinkine nazaran daha doğru olmalıdır.

Zaten, farklı zamanlarda farklı yerlerde bulunan İngiliz subayları, aynı anda farklı yerlere dağılmış nüfus sayısı hakkında kesinlikle doğru bilgi toplamış olamazlar. Bütün bu şartlar altında Türk Hükümeti, İngiliz istatistiklerinde Arap unsurunun, büyük orana sahip Türk unsuru aleyhine, abartılı olarak gösterilmiş olduğuna inanmaktadır.

İngiliz Hükümetince konseye sunulan muhtıradan, Türklerin sayısı 65.895 olarak belirtilmiştir.

Oysa, Dış İşleri Ofisinin tarih şubesi tarafından hazırlanan ve 1920 yılında yayınlanan Mezopotamya hakkındaki 62 nolu broşürü, Musul vilayetinde ve Irak topraklarını kapsayan bölgede yaşayan Türklerin sayısının 110.000 e ulaştığını ve bunların da Tuz Khormatou, Kerkük ve Altın Köprü kasabaları çevresinde ve Musul'un doğusunda bulunan ovalarla bu şehrin batısında bulunan Tel-Afar'da yerleşmiş olduklarını teyit etmektedir.

İngilizlere ait bu broşür, Türklerin sayısını İngiliz hükümetinin mevcut istatistiklerinde yaklaşık 50.000 kadar azaltıldığını ortaya koymaktadır ki bu da İngiliz kaynaklı dokümanların söz konusu Türklerin gerçek sayısı ile uyuşmadığını göstermektedir. Bu rakam farklılıklarının daha fazla üstünde durmak istemiyorum. Bütün tartışmaları bir kenara bırakıp bir an için İngiliz istatistiklerinin doğru olduğunu kabul ettiğimiz de bunun ne anlama geleceğini incelemek istiyorum.

Musul vilayetinde Arapların azınlık oldukları ve Türk ve Kürtlerin büyük çoğunluk oluşturdukları anlamına gelir ki bu da bizim görüşümüzü doğrulamaktadır.

Bu şartlar altında bu Türkleri ve Kürtleri hangi ülkeye bağlamak gerekir ? Dil, Irk ve medeniyet bakımından hiçbir ortak noktaları olmayan bir Arap devletine mi yoksa Türkler ve Kürtlerin kaderine birleştirmiş olduğu, eşit koşullar içerisinde yaşadığı ve aynı politik haklara sahip olduğu Türkiye' yemi? Ortaya çıkan soru budur.

Şu halde Musul vilayetinin, Türkiye'nin ayrılmaz bir parçasını oluşturduğu ve bu eyaletin Irak devletine iltihak edilmesi Türk Topraklarının parçalanması anlamına geleceği etnoğrafik açıdan bakıldığında da görülmektedir. Bu parçalanma, Türkiye ve Irak arasında sürekli çatışma ve sürtüşmelerin kaynağını oluşturacaktır.

Bu mülahazaları, Konseyin adil değerlendirilmesine takdim eden Türk Hükümeti, adalet adına ve genel barışın menfaati için, Musul vilayetinin kendi egemenliği altında kalmasını talep etmektedir.

Gayri-Müslim unsurlara ve Asurlulara gelince, bu konuda İngiliz Hükümeti tarafından dile getirilen mülahazalar doğru olarak kabul edilemez. Küçük Hristiyan topluluğunu Müslüman hemşehrileri ile çatışma durumuna getirmekle sonuçlanacak bu mülahazalar Milletler Cemiyeti'nin bütün dünya ülkelerinde tesis etmek istediği yeniden barışa kavuşma ve huzur amacıyla hiçte uyuşmamaktadır.

En küçük azınlığı çıkarı için büyük çoğunluğun haklarını tanımamak, nüfusun farklı unsurları arasında düşmanlık ruhunun oluşmasına neden olmaktan geri kalmayacaktır.

Bu yüzden Musul vilayetinin kaderine çoğunluğun etnolojik fizyonomisi dikkate alınarak karar verileceğine olan inancımız tamdır.

3. EKONOMİK MÜLAHAZALAR

Muhtıranın içinde bulunan ayrıntılı mülahazalar, bu konu üzerinde fazla durmamı gereksiz kılıyor. Bir tarafta Anadolu, diğer tarafta da Suriye ve İran ve de Güney Anadolu'nun büyük şehirleri arasında ulaşımı sağlayan bütün yolların kesişimin de yer alan Musul vilayetinin, Türkiye için taşıdığı ekonomik önem yadsınamaz. Musul'u Akdeniz limanlarıyla bağlayan, demiryolunun inşası bu vilayetin Türkiye ye olan bağlılığını daha da sağlamlaştırmıştır.

İngiliz Hükümeti Irak'ın, Musul vilayeti ürünlerinden özellikle buğdaydan vazgeçemeyecek olmasıyla bu vilayetin Irak'a katılmasını haklı göstermeye çalışmaktadır.

İki ülke arasında var olan ürün alışverişi kesinlikle birinin bir diğerine dahil edilmesini gerektirmez. Bununla birlikte Irak, dünyanın en zengin ülkelerinden biri olarak her alanda kendi kendine yetebilecek durumdadır. Musul vilayetinin önemli doğal zenginlikleri olduğu doğrudur.... Yine de bu zenginlikler, söz konusu vilayet halkının meşru hakları ve siyasi eğilimlerine rağmen, Irak'a katılmasına hiç şüphesiz gerekçe olarak gösterilemez.

Musul'u Fransız himayesi altında bırakan, 1916 tarihinde İngiltere ile Fransa arasında yapılan antlaşma, bu eyaletin Irak'tan ayrılamaz oluşunun hakikatlerle bağdaşmadığını kanıtlamaktadır.

4. ASKERİ MÜLAHAZALAR

İngiliz Hükümeti, dağların aşılamaz doruklarında oluşan bir sınır hattının seçilmesinin gerekliliğini dile getiriyor. Oysa, Milletler arasında çıkabilecek silahlı çatışmaları önlemeye en elverişli tartışmasız her toplumun Milli mirası üzerindeki meşru haklarını hesaba katan sınırlardır. Aynı ülkeyi oluşturan bölgeleri kesip ayıracak bir sınırın, bölgeler için stratejik avantajları ne olursa olsun, yaşayanların milli özlemlerini karşılayacak bir sınırdan hiçbir üstünlüğü olamaz. Türk Hükümeti tarafından talep edilen sınır çizgisi, açık ve doğal bir çizgi olarak aynı zamanda bütün bu elzem şartlara cevap vermektedir.

5. SİYASİ MÜLAHAZALAR

Türkiye ve Büyük Britanya arasındaki görüş ayrılıkları, siyasi mülahazalar alanında özel bir öneme sahiptir.

İngiltere Hükümeti, Musul vilayeti halkının Irak'la birleşmeyi dilediğini iddia ederken, bunun tam aksine T.C bu eyalette yaşayanların Türkiye ye bağlı kalmaya devam etmek istediklerini açıklamaktadır. İngiliz Hükümeti tezini 1919 ve 1920 tarihlerinde gerçekleştirilen iki referanduma dayandırmaktadır.

Oysa, 1919'da Musul vilayetinin büyük bir bölümünü yani Süleymaniye eyaletini Irak'a katılmaya karşı çıktığı ve 1921'de Kerkük eyaletinde Türk ve Kürtlerin aynı şekilde Emir Faysal Hükümetin boyunduruğu altına girmeyi reddettiği, İngiliz hükümeti tarafından kabul edilmektedir. (bknz.resmi rapor: Report on Irak administration Ekim 1920 Mart 1922 sayfa 12 ve 15 ve son İngiliz muhtırası) Her ne kadar bu son dokümanda Büyük Britanya Hükümeti, Emir Faysal Hükümetinin idaresi altına girmeye karşı çıkanların sadece Kerkük'deki Türkler'in olduğunu iddia etse de; biraz önce değindiğim resmi rapor ve İngiliz Hükümetinin Lozan'da yapmış olduğu açıklamalar, Kerkük'de yaşayan Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de Irakla birleşmeye karşı çıktıklarını göstermektedir. Şu halde, vilayetin üç eyaletinden ikisinin söz konusu Arap devletine katılmak istemediklerini Beyan etmiş oldukları açıkça ortadır.

Türk Hükümeti, Musul vilayetinin bütün halkının kendi anavatanlarına bağlı kalmayı şiddetle arzu ettiklerine inanmaktadır. Hükümetlerin bu konu üzerinde çatışan görüşleri kolaylıkla tespit edilebilir. Yeterli garantiler altında bir halk oylaması yapılarak, halkın Irakla birleşmek mi istediği yoksa Türkiye'nin yönetimi altında kalmayı mı tercih ettiği öğrenilebilir.

Anlaşmazlığı kesin bir çözüme bağlamak için bir halkoylaması kaçınılmazdır. İhtilafın şu yada bu biçimde giderilmesi öncelikle, o eyaletin halkını etkileyeceği kesindir. Hakkaniyet ve siyasi sağ duyu, yüz binlerce insanı kaderleri üzerine alınacak bir kararda kendi düşüncelerini özgürce söyleyebildiklerini gerektiriyor.

Buna benzer vakalarda, tartışmalı toprakların kaderine halkoylaması karar vermiştir. Yukarı Sicilya, Sarra Havzası, Orta Prusya'da ve Slesviy ve Klayenfurt bölgeleri vb. yerlerde bu yönteme baş vurulmuştur.

Avrupa milletlerindeki önemli anlaşmazlıklarda genellikle benimsenen halk oylaması sistemi doğu milletleri söz konusu olduğunda uygulanmazsa, bu farklı muamelelerin gerekçelerini açıklayabilmek çok güç olacaktır.

Eğer Türk Hükümetinin İngiliz Hükümetiyle üzerinde anlaştığı bir nokta varsa, o da Musul vilayeti konusunda alınacak kararda halkın arzusuna başvurmanın kesin önemidir.

Hakikatte bütün ilgililer için adil olduğu kadar kabul edilebilirde olan, ihtilafın ortadan kaldırılmasının dayalı olduğu tek faktör budur.

Türk Hükümeti, halk oylaması yardımıyla, söz konusu vilayet halkının gerçek isteklerine mümkün mertebe yaklaşmak için harcanacak tüm çabalara minnettar kalacaktır; aynı zamanda, halkın siyasi eğilimleri konusunda güvenilir olduğunu açıklayan İngiliz

Hükümetinin, bu halka kendi düşüncelerini özgürce söyleme fırsatı vermekte tereddüt etmeyeceğini ummaktadır.

Bölgede bir araştırma komisyonun bulunmasının, halkın gerçek arzusunu ortaya çıkarmak için yeterli bir önlem olmayacağını da eklemenin gerekli olduğuna inanıyorum.

Gerçekten de böylesi bir komisyonun ilişki kurabileceği çok sınırlı sayıdaki insanın halkın tamamının hislerini yansıtan bir yorum yapabileceklerine inanmak son derece zordur. Böylesi bir komisyon tarafından yapılacak araştırma, kaçınılmaz olarak eksik kalmış olacak ve bu sonuçlara dayalı her karar adaletin gerekliliklerinin yerine getirilmemesi riskini ortaya çıkaracaktır.

Bundan ötürü, Türk Hükümetinin düşüncesine göre anlaşmazlığı ortadan kaldırmanın hakkaniyetli ve uygun tek yolu halk oylamasından geçmektedir.

Sözlerime son vermeden önce, konseyin dikkatini bugün için incelemesine sunulmuş olan mesele ile yakın bağlantılı olaylara çekmek istiyorum. Barış Antlaşmasının 3 ncü maddesi uyarınca, taraflar bu konuda karar verilinceye kadar statükoyu korumayı taahhüt etmişlerdir.

Türk Hükümetinin söz konusu olduğunda, taahhüdüne sadık kaldığını ve kalacağını kesin olarak söyleyebilirim fakat, aldığım son bilgilere göre İngiliz yetkililer statüko sınırını tanımamış ve konseyin kararını beklemek istemeyip, adı geçen sınırın kuzeyinde bir oldu bitti yaratmak niyetiyle askeri harekatlara başlamıştır.

Çoğunlukla uçaklarla gerçekleştirilen bu harekatlarda, Türk tarafında ölen ve yaralananlar olmuştur. TC. Hükümeti bu konuda İngiliz Hükümetine kınama notası göndermek zorunda kalmıştır. Notanın bir kopyası Genel Sekreterliğe verilmiştir. Varolan çatışmayı daha da karmaşık hale getirebilecek böylesi olayların meydana gelmesi çok üzüntü verici olacaktır.

T.C. Hükümeti, Konseyin sağduyusu ve hakkaniyet duygularının, zamanında bu ihtilafa doğru ve tarafsız bir çözüm gerçekleştirmekten geri kalmayacağına kesin olarak inanmaktadır.

Lord Palmoor Açıkladı. Ekselansları TC. temsilcisine, tezini bu kadar kusursuz ve açık anlattığı için teşekkürlerimi sunarım. Başta belirtmiş olduğum nedenlerden dolayı kendilerinin ele almış olduğu noktaları ayrıntılı olarak incelemeyi düşünmüyorum. Bana öyle geliyor ki; Ekselansları, İngiltere Hükümeti adına savunduğum konuları desteklemekten başka bir şey yapmamıştır. Konseyin huzuruna taşınan ihtilafın içeriği hakkında çok net bir yorum farkı vardır. Daha öncede söylediğim gibi, İngiliz Hükümeti, bu sorununun Ekselansları tarafından belirtilen diğer noktalara gelmeden, giriş niteliğinde bir sorunmuş

gibi çözülmesi gerektiği kanısındadır. Bence, konsey öncelikle bu giriş niteliğinde olan meselenin çözümü için izlenecek en iyi yöntemi incelemelidir.

Ekselanslarının sınırda cereyan eden olaylara gönderme yapmasını üzüntüyle karşıladım, zira bu olaylar hakkında bana akseden bilgiler Ekselanslarına verilenler ile uyuşmamaktadır. Bildiğim kadarıyla, Irak'tan gelen hiçbir askeri birlik sınırı geçmemiştir. Bu arada bu meselenin burada ayrıntılı olarak tartışılacak bir mesele olmadığını düşünüyorum. Bu, Türk Hükümeti tarafından resmi başvuruda bulunulan bir konuyu oluşturmaktadır ve İngiliz Hükümeti bütün noktalara cevap vermekten geri kalmayacaktır. Şu anda bunu öncelikli olarak tartışmanın gerekli olduğuna inanmıyorum ve, bize tevdi edilen meseleyi tatmin edici bir şekilde ele almak istiyor isek, meslektaşlarıma neyin söz konusu olduğunun öncelikle net olarak ortaya konmasını öneriyorum. Söz konusu olan, benim ileri sürdüğüm sınır mı yoksa Ekselansları TC. temsilcisinin savunduğu gibi Musul vilayetinin kaderi midir? Meslektaşlarımin bu konuyu öncelikle dikkate alacaklarını ümit ediyorum.

Ekselansları Fethi Bey Beyan etti: Lord Palmoor tarafından sorulan soru Konsey için, Musul vilayetinin kaderi meselesini dışarıda bırakarak sadece Irak ve Türkiye arasındaki sınıra karar vermesinin söz konusu olup olmadığını bilmektedir.

Irak ile Türkiye arasındaki sınırı belirlemek için Musul vilayeti meselesinin muhakkak ortaya konması gerektiğini belirtmekte sakınca görmüyorum. Aslında Irak, coğrafi sınırları genel olarak bilinen bir ülkedir ve madem ki Irak ve Türkiye arasındaki sınırın belirlenmesi söz konusu olduğuna göre bu sınırın Musul Vilayetinin kuzeyinde mi yoksa güneyinden mi geçeceğini söylememiz gerekmektedir. Hiç şüphesiz bütün sınır meseleleri aynı zamanda toprak meselelerini de beraberinde getirdiği tartışmasıdır. Şu halde Türk Hükümeti, İngiltere Majesteleri Hükümetinin Musul Vilayeti kaderinin belirlenmiş olduğu ve sadece sınır meselesinin söz konusu olduğu yolundaki görüşünü kabul edemez. Türk Hükümeti için, söz konusu sınır meselesi, sınırın Musul Vilayetinin kuzeyinden mi yoksa güneyinden mi geçeceğinin açık biçimde bilinmesidir.

Sn. Branting her iki hükümet temsilcisine teşekkür ettikten sonra, tartışmanın bir sonraki oturuma ertelenmesini önerdi.

Konsey Sn.Branting'in bu önerisini kabul etti.

Belge : 145
M.C Konseyinin 30 ncü toplantısı

25 Eylül 1924 Perşembe günü Cenevre’de gerçekleştirilen

Musul sorununa ilişkin II nci oturum tutanağı:

Irak sınırı, 25 Haziran 1923’te Lozan’da imzalanan antlaşmanın 3(2) nci maddesi

Türkiye temsilcisi Sn. Fethi Bey Konsey masasındaki yerini aldı.

Raportör Sn.Branting aşağıdaki notayı okudu:

“Konsey son oturumunda, Büyük Britanya ve Türk Hükümetleri temsilcilerinin görüşmesine sunulan mesele üzerinde yaptıkları açıklamaları dinlemiştir. Bugün dile getirmek istediğim bazı gözlemler, bu meselenin esası ile ilgili değildir. Daha ileri gitmeden, ilgili hükümet temsilcilerinin de yardımıyla çalışmalarımızın bu hazırlık safhasında, hiç de önemsiz olmayan belli başlı noktaları aydınlatmanın faydalı olacağı kanaatindeyim. Konsey, Lozan Antlaşması’nın 3 ncü maddesinin 2 nci paragrafı gereğince haberdar edilmiştir. Şüphesiz, meslektaşlarım da benim gibi her iki heyeti antlaşmanın bu hükmünün gerçek anlamı konusunda bir kez daha dinlemeyi kayda değer bulacaklardır.

Her şeyden önce, Büyük Britanya ve Türk heyetleri Lozan Antlaşması’nın 3 ncü maddesinde öngörülen Konsey’in yardımını nasıl anlamaktadırlar? Büyük Britanya delegesinin açıklamaları doğrultusunda İngiliz Hükümeti’nin bu konunun, Konsey’in kararına önceden bağlı olduğunu düşünmekle yanılmadığımı sanıyorum.

Bana öyle geliyor ki Türk delegesi, hükümetinin özellikle bu konu üzerindeki görüşlerinin ne olduğunu belirtmemiştir. Meslektaşlarımın, iki hükümetin bu konudaki karşılıklı tutumları hakkında bilgilendirilmeyi arzu ettiklerinden hiç şüphem yok. Konsey için, taraflar arasında var olan bir anlaşma sonucu, takdirine sunulan bir konu hakkında tartışmalara başlamadan önce rolünün ne olması gerektiğini bilmek muhakkak çok önemlidir.

İkinci soru, kelimelerin muhteviyatıdır: “Türkiye ve Irak arasındaki sınır” İngiliz Hükümeti ve temsilcilerinin gerek yazılı gerekse sözlü Beyanatlarına göre Musul vilayeti, Irak krallığının bir parçası olmalıdır ve Konsey’in incelemesine sunulan mesele; krallığın kuzey sınırının etnografik, ekonomik ya da askeri mülahazalarla desteklenen Musul idari sınırını birkaç değişiklikle yaklaşık olarak izleyip izlemeyeceğinin bilinmesidir. İngiliz Hükümeti’ne göre bu mülahazalar, sınır çizgisinin kuzeye doğru değişmesi sonucunu vermektedir.

Türk Hükümeti açısından ise Konsey'in huzuruna taşınan mesele Musul vilayetinin zilliyetinin Türkiye'ye mi yoksa Irak'a mı verileceğinin bilinmesidir. Sınır, ilk durumda buranın güney sınırından, ikinci durumda ise kuzey sınırından geçecektir.

Hükümetlerin düşüncelerini doğru yorumlamış olduğuma inanıyorum, ve her iki heyetten de istemeden yapmış olabileceğim hatalarım konusunda beni uyardıklarını istirham ediyorum.

Kendilerine sormak istediğim soru şudur: Heyetler, Konsey'in görevinin yalnız birbirleriyle çatışan iki tez arasında sadece ve sadece bir seçim yapmakla sınırlı olmadığını, Konsey'in kendince adaletli gördüğü bütün diğer çözüm yollarını da arayabileceğini kabul ediyorlar mı? Heyetlerin bu konudaki düşüncelerini açıkça ifade edebilecek durumda olduklarına inanıyorum.

Şimdilik, Konsey'in eylem tarzını belirlemeden önce, aydınlatılmaya ihtiyacı olduğu bu öncelikli sorularla yetineceğim. Bunun için Türk Hükümeti tarafından tavsiye edilen halk oylaması yoluyla halka başvurma ya da İngiliz Hükümeti'nin araştırma komisyonu kurulması talebi hakkında konuşmaktan vazgeçtim. Bunlar sonraki konuşmaların konusunu teşkil edecek olan sorulardır.

Sn.Branting bu notanın iki hükümet temsilcilerine gönderildiğinden, Konsey'i cevaplarından haberdar etme imkanında olduklarını umduğunu da sözlerine ekledi.

Lord Palmoor Beyan etti: Raportör Sn.Branting'in nezaketi sayesinde kendisinin biraz önce okuduğu notanın bir kopyasından Türkiye temsilcisi ve ben haberdar olduk. Şu halde, açık bir cevap verebilecek durumda olduğumu sanıyorum. Antlaşma maddeleri uyarınca ortaya çıkan bir başka soruyla meşgul olduğuma üzgünüm. Bu soruyla biraz sonra ilgileneceğim.

Raportör tarafından sorulan iki sorudan ilkinin cevabım tamamen olumludur. Antlaşmaya göre Konsey'in, nihai kararı her iki tarafça kabul edilmek zorunda olan, bir hakem konumunda olduğunu İngiliz Hükümet'i kabul etmektedir. Buna göre, en açık biçimde İngiliz Hükümeti'nin kendisini Konsey'in kararına bağlı düşündüğünü açıklamak isterim.

İkinci sorunun ise çok hassas olduğuna inanıyorum. İngiliz Hükümeti'nin düşüncesine göre, meseleyi incelemeyi önce, bu incelemeye başlanılacak temeller ve uygun sınırlar üzerinde anlaşmaya varmak gerekmektedir. Bu konuda İngiliz Hükümeti'nin bir fikri var. Türk Hükümeti'nin de başka bir fikri bulunmaktadır. Bu iki görüş arasındaki farklılık tamamen Lozan Antlaşması maddelerinin yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Bu maddeler, İngiliz Hükümeti'ne açık ve kendi düşüncesini doğrular nitelikte

görülmektedir. Fakat bu noktada Konsey, gerçekte hukuki olan bir meselede uygun telakki ettiği yönetme karar vermelidir.

Türk Hükümeti ve İngiliz Hükümeti arasında bulunan tartışmalı mesele açıktır ve İngiliz Hükümeti, sınır meselesinin çözümü yolunda her halükarda gerçek gelişme kaydedebilmek için bir karara varılmasının uygun olacağı kanısındadır. Meselenin hali hazırdaki durumuna başka nasıl bir çözüm bulunacağını göremiyorum.

Meselenin tarifi yapıldığında ve Lozan Antlaşması'nın bu maddesi yorumlandığında Konsey; yerel, coğrafi, etnik, idari, siyasi ve stratejik şartları ve de ilgili halkların arzu ve çıkarlarını ayrıntılı olarak inceledikten sonra mevcut sınırı uygun gördüğü bir biçimde düzeltmekte tamamen özgür olacaktır. Fakat, öncelikle antlaşmaya uygun olarak Konsey'in huzuruna taşınan meselenin açıklıkla tanımlanması gerekmektedir.

Antlaşmada dikkatinizi üzerine çekmek zorunda olduğum bir başka madde daha var; bu maddeye göre: Türk ve İngiliz Hükümetleri, alınacak kararı beklerken, nihai şekli bu karara bağlı olan sınırın mevcut durumunu herhangi bir şekilde değiştirme aşamasına getirecek hiçbir askeri ya da başka türlü harekete başvurmayacaklarını taahhüt etmişlerdir. Konsey, Türk temsilcisinin, son oturumumuzda, bu konuda bazı şikayetlerde bulunduğunu hatırlayacaktır. Bu konuda Türk Hükümeti'ne gönderilen ve benden Konsey'e iletmem talep edilen İngiliz Hükümeti'nin nota metnini almış bulunmaktayım. Bu notanın bir kopyasını Genel Sekreter'e daha önce ulaştırdım. Biraz sonra bu notayı Konsey'e okuyacağım. Benden bu adımı atmamamı isteyen İngiliz Hükümet'i, M.C.Paktının İnci maddesinin 2nci paragrafında bulunan hükümlere uygun olarak hareket ettiği kanısındadır. Bu madde uyarınca bütün topluluk üyeleri, dostane biçimde barışın dayanağı olan milletlerarası uzlaşmayı bozacak nitelikteki tüm durumlara Konsey'in dikkatini çekme hakkına sahiptir. Şu halde, okumuş olduğum paktın maddelerine ve antlaşmanın hükümlerine uygun olarak İngiliz Hükümeti'ne göre, bu sınır meselesi ile ilgili olarak Konsey'in dikkatinin çekilmesinin gerektiği şartlar ortaya çıkmış bulunmaktadır.

İngiliz notası Türk Hükümeti'ne sunulmuştur ve dolayısıyla Türk delegesinin de bilgisi vardır. Şimdi notayı Konsey'e okuyacağım. Hiçbir yorum yapmayacağım.

Lord Palmoor İngiliz Hükümeti'nin notasını okudu (EK'te) ve ekledi: Hükümetimden aldığım talimatlar doğrultusunda bu notayı Konsey'e iletmekten onur duydum ve bu meselenin Konsey'e gönderilmesine neden olan, antlaşmada öngörülen taahhütlere tarafların uymasını sağlamak için, gerekli önlemlerin alınmasını istirham ederim.

Antlaşmada belirtilene benzer bir yükümlülük için hangi yöntemin en etkili koruma oluşturacağına karar vermek konseyin kendisine aittir.

Ekselansları Fethi Bey açıkladı: Eksalansları Sn.Branting'e anlaşmazlığın bazı noktalarının aydınlanması amacıyla sormuş olduğu sorulardan dolayı teşekkürlerimi sunarım.

Kesin olması için soruları burada tekrarlamak istiyorum:

1. Heyetler Lozan Antlaşması'nın 3ncü maddesinde öngörülen Konsey'e başvurma ifadesini nasıl anlamaktadırlar? Bir başka deyişle, iki hükümet arasında varolan bir antlaşma gereğince, Konsey'e takdim edilen bir konu hakkında Konsey'in rolü ne olmalıdır?

2. Kelimelerin anlamı nedir: "Türkiye ve Irak arasındaki sınır"

3. Konsey'in görevi, çatışan iki tez arasında sadece ve sadece bir seçimle mi sınırlıdır, yoksa başka bütün uygun çözüm yollarını aramalı mıdır?

Bu sorulara olabildiğince açık cevaplar vermeye çalışacağım:

Birinci soruyla alakalı olarak; Türk Hükümet'i, Milletler Paketi'nin 15nci maddesinde Konsey'e verilen bütün yetkileri kabul etmektedir. Bu maddenin, Konsey huzuruna taşınan benzeri anlaşmazlıklara uygulanabilirliği vardır.

İkinci soruya gelince; öncelikle Sn.Raportörün verdiği raporda Türk Hükümeti'nin görüşü üzerine yaptığı yoruma tamamen katıldığımı söylemeliyim. "Türkiye ve Irak arasında" ifadesi İngiliz Hükümeti'nin yaptığı gibi yorumlanamaz.

Gerçekten de İngiliz Hükümeti'nin tezi hiçbir hukuki temele dayanmamaktadır. Büyük Britanya, Musul'un kaderi konusunda kendi lehine daha önce karar verilmiş olduğunu ileri sürmektedir. Bu tezin hiçbir uluslararası antlaşmaya dayanmadığı açık seçik ortadır. Türkiye'nin Musul Vilayetindeki egemenlik haklarından hiçbir zaman, hiçbir güç lehine vazgeçmediği bir gerçektir. Türkiye, halkının çoğunluğunun Türkler ve Kürtlerden oluştuğu bu eyalet üzerindeki haklarını savunmaktan hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Bu şartlar altında, bu vilayetin kaderine Irak devleti lehine karar verildiğini varsayan İngiliz tezinin kabul edilmesi mümkün değildir.

Son oturumda, Eksalansları Lord Palmoor Musul'un Irak'a iltihak edilmesini meşru hale getirmek için 23 Haziran 1923'te Lozan'da, Lord Curzon tarafından yapılmış bir konuşmaya başvurmuştur. İngiltere Hükümeti'nin Arap halkı, Kral Faysal ve M.C.'ne karşı verdiği üçlü taahhütü dile getirmiştir. Türk Hükümeti söz konusu vilayet üzerindeki haklarından hiçbir uluslararası antlaşmayla feragat etmediğine göre, Türk Hükümeti'nin haberi olmaksızın, Arap halkına ve Kral Faysal'a verilmiş olan sözlerin, Türkiye'nin bu topraklardaki haklarının sona erdiğini ileri sürecektir hiçbir nitelik taşımadığını söylemeye bile gerek yoktur. Bu, bir malı meşru sahibinin muvaffakata olmadan üçüncü bir şahsa vermekten başka bir şey olmayacaktır.

İngiliz Hükümeti'nin M.C'nden almış olduğunu açıkladığı yükümlülüğe gelince, manda altındaki toprakların sınırlarının bu cemiyet tarafından belirlenmediğini belirtmeye hiç gerek yoktur. Aksine, Irak'ın kuzeye doğru genişlemesinin söz konusu olduğu bölgeye kadar olan sınırı kendi insiyatifiyle belirleyen Büyük Britanya'dır. Eğer Büyük Britanya Türkiye'nin en zengin bölgelerinden birini, kendi muvaffakata olmaksızın Irak sınırları içine dahil etmek istediye, bu tek taraflı hareketin hukuki açıdan hiçbir değeri bulunmamaktadır.

Cumhuriyet Hükümeti, İngiliz Hükümeti'nin M.C ne taraf olarak ilhak tezine müdahil etmeye çalıştığı ve temel olarak yalnızca bu hükümetin arzı ve tek taraflı davranışı Konsey'den en ufak bir destek bile alamaz. M.C. kendi huzuruna taşınmış bulunan bir davada Büyük Britanya'nın yerini alamaz. Her iki hükümet davalarını M.C'nin takdirine sunarken öncelikle Cemiyetin anlaşmazlıkta taraf olmayacağını kabul etmişlerdir.

Üçüncü soruya gelelim; Türk Hükümeti Konsey'e, az önce açıkladığım mülahazalara dayanarak Musul vilayetinin güney sınırını istemekte haklı olduğu kanısındadır. Fakat aynı zamanda bu vilayet halkı üzerinde yapılacak halkoylaması sonucunda ortaya çıkacak her türlü sınırı kabul edeceğini de açıklamıştır. Oysa Türkiye'nin bu uzlaşmacı tavrı Konsey'in, halkın gerçek arzularını cevap verecek nitelikte uygun bir çözüm bulmasına izin verecektir.

Netice itibariyle, "adil bir çözüm arama", bütün anlaşmazlıkların kesin olarak çözülmesi anlamına gelecektir. Oysa daha önce de konsey huzurunda açıkladığım gibi T.C. Milletler Paktının 15nci maddesinin kendisine bu konuda vermiş olduğu bütün yetkileri kabul etmektedir.

Lord Palmoor tarafından ortaya atılan sınır olaylarına gelince; son oturumda konseyin dikkatini bu konuya çekme şerefine zaten nail olmuşum. Konsey huzurunda açıkladığım gibi T.C. Hükümeti taahhütlerine daima sadık kalacaktır. Bu arada, bu sınırlar meselesi aydınlığa kavuşturulmalıdır. Musul vilayetinin idari sınırı yaklaşık olarak statüko sınırı olarak adlandırılan sınırdır. Öte yandan, İngiliz Hükümeti yakın zamanda Konsey'e sunduğu muhtırada tamamen yeni bir sınır önerdi. Son zamanlarda ortaya çıkarılan tüm hareketler ve olaylar Musul Vilayeti sınırının ötesinde yer almaktadır, Yani, hükümetlerin uymayı taahhüt ettikleri statükoya ters düşmektedir.

Ekselansları Lord Palmoor'un konsey üyelerine dağıttığı notayı büyük bir dikkatle inceleyeceğim. Ne yazık ki, iki hükümetin bu konu üzerindeki verdiği bilgiler birbirini tutmamaktadır. Notada belirtilen kasabalar ya da bölgeler için haritaya başvurulduğunda, bahsedilen hareketlerin statüko hattının kuzeyinde mi yoksa güneyinde mi meydana geldiği görülebilir.

Lord Palmoor: Türk temsilcisine cevaben söyleyecek birkaç sözüm var. İngiliz Hükümetinin konsey huzuruna taşınan mesele hakkındaki görüş açısının Türk Hükümetininkinden farklı olduğunu daha önce de söylemiştim. Çözülmesi gereken bu mesele Lozan Antlaşmasına özgü bir maddenin yorumlanması gibi hukuki bir meseledir.

Bahsedilen olaylara gelince, sadece şunu söyleyebilirim. Korunması gereken statükodur ve bizce geçilmiş olan sınır da statüko sınırıdır. Bu sınırın güneyindeki bölge ateşkesten bu yana idari açıdan Irak'ın bir parçası olarak kabul edilmektedir. Türkiye temsilcisinin açıklamalarını dinlemiş olmaktan bir yünden mutluluk duydum ve Statükonun korunmasını sağlamak amacıyla gerekli önlemlerin alınacağını samimi olarak umut etmekteyim; ta ki sınır meselesinin tamamı çözülünceye kadar. Ekeleyecek başka bir şeyim yok ve meseleyi tamamen Konsey'e bırakıyorum.

Eksalansları Fethi Bey: Statüko sınırının tarifi üzerinde Eksalansları Lord Palmoor'la tamamen aynı fikirdeyim. Bu, ateşkesten bu yana uygulanan bir sınırdır. Bu sınırın kuzeyinde Türk güneyinde ise İngiliz yönetimi bulunmaktaydı. Şimdi ise statüko sınırına sadık kalmak söz konusudur. Türk Hükümeti bana, İngiltere'yi M.C. konseyi huzurunda kınama ve dikkatini İngiliz uçaklarının, Lord Palmoor'un tarif ettiği sınırın kuzeyinde, operasyon düzenlediği gerçeğine çekme talimatı verdi.

M. Branting: Büyük Britanya ve T.C.'nin sayın temsilcilerine, sorularına vermiş oldukları cevaplardan dolayı içten teşekkürlerimi sunuyorum.

İlk soruya verilen cevaplar, Konsey'in, biri hakemlik yoluyla bir diğeri de paktın 15nci maddesine dayanarak alabileceği kararı kabul etme konusunda tarafların aynı kanıda olduklarını belirtir gibi görünmektedir. Yine de birinci soru, ikincisine yakinen bağlıdır

Taraflara sorma şerefine sahip olduğum ikinci soruya gelince; cevaplar birbiriyle uyuşmuyor. İki devletin oy birliğiyle Konsey'e sunduğu anlaşmazlığın kesin konusunu ve Konsey'in gücünün muhtemel sınırlarını bilmenin Konsey için ne kadar büyük önem taşıdığını vurgulamaya gerek görmüyorum. Bu durumda Konseyin kesin görevine ilişkin öncelikli meseleyi taraflarla irtibatlı olarak inceleyebilmek için tartışmayı bir kez daha ertelemenin gerekli olduğunu düşünüyorum.

Bunun ardından konsey tartışmayı ileri bir oturuma ertelemeye karar verdi.

Belge: 146

MİLLETLER CEMİYETİ KONSEYİNİN 30 NCU TOPLANTISI

30 Eylül 1924 Salı günü Cenevre'de gerçekleştirilen

17 nci oturum (halka açık) tutanağı

Türkiye ile Irak arasındaki sınır (Lozan antlaşmasının 3(2)ncü maddesi

Türkiye temsilcisi Ekselansları Fethi Bey Konsey masasındaki yerini aldı.

Sn.Branting aşağıdaki raporu okudu:

İlgili tarafların temsilcileriyle yaptığım görüşmelerden sonra, Konsey'e takdim edilen meselenin konusu hakkındaki görüş farklılığının daha önce düşündüğüm gibi olmadığını memnuniyetle gördüm.

Lord Palmoor, Konsey'e yaptığı açıklamalar sonunda, hükümetinin, Konsey'in Türkiye ile Irak arasındaki sınır konusunda vereceği kararı peşinen kabul ettiğini bana hatırlattı. Konsey'in huzuruna taşınan meselenin, mümkün olan en iyi sınırı bulmak olduğunu bana belirtti. İngiliz Hükümeti, daha önce bu sınırın kendi düşüncesine göre nasıl çizilmesi gerektiğini belirtti, fakat, bu hükümetin Konsey'in alacağı muhtemel karara boyun eğeceği sözü, Konsey'in gerekli inceleme ve araştırmalara başvurduktan sonra tespit edileceğini uygun gördüğü "Tonte Ligue"'e göre, Türkiye ile Irak arasındaki sınırı çizme hakkını tamamen tanıdığını göstermektedir.

Bu görüşmenin sonucunu bildirdiğim Ekselansları Fethi Bey ise, meydana gelen yanlış anlamının ortadan kalkmış gibi görüldüğünü ve bu meselenin Lord Palmoor'un belirttiği gibi olduğunu kabul ettiğini söylemiştir.

Bunun üzerine kendisine İngiliz Hükümeti'nin Konsey'in kararını peşinen kabul ettiğini, oysa Türk Hükümetinin de delegesi aracılığıyla Paktın 15 nci maddesine göre Konsey'in otoritesine tabi olduğunu açıkladığını hatırlattım. Fethi Bey'e Hükümeti adına şu andan itibaren Konsey'in tavsiyesini kabul edip etmeyeceğini sordum.

Ekselansları Fethi Bey bu konuda kendi Hükümetiyle İngiliz Hükümeti arasında anlaşmazlık bulunmadığını ve Konsey'in kararında öncelikle halkın arzularını ön planda tutacağına inandığını da sözlerine ekleyerek belirtilen yönde açıklama yapmaya hazır olduğunu bildirdi.

Meselenin tanımı ve Konsey'in rolü konularında ortaya çıkan şüpheler dağıldığına göre, izlenecek prosedür üzerine meslektaşlarıma bir öneride bulunmak istiyorum.

Konsey'e Lozan Antlaşmasının 3 ncü maddesinin 2 nci bendinde verilen görevin tamamlanmasını sağlamaya yarayacak verileri ve değerlendirme unsurlarını toplayacak ehil ve tarafsız kişilerle kurulmuş bir komisyon tarafınca bir inceleme yapılması kaçınılmaz olarak gözükmektedir.

Bu komisyon Konsey'e kararını vermesinde yardımcı olacak bütün bilgi ve önerileri sunacaktır. Ayrıca, hem prosedür hem de meselenin temeline ilişkin ilgili taraflarca ifade edilen görüşleri ve var olan dokümanları göz önünde bulunduracaktır.

Konsey, böylesi bir komisyon oluşturmaya karar verecek ise bu komisyonun kuruluşu ve alacağı talimatlar üzerinde görüşmesi gerekecektir.

Sözlerime son verirken, özellikle şu sıralar sınırda meydana gelen çok üzücü olan olaylar konusunda Konsey'in iki taraftan da aldığı şikayetlere değinmeden geçemeyeceğim. Konsey, tarafların iddiaları üzerinde karara varmadan önce, meslektaşlarımların her iki hükümetten Lozan Antlaşmasının 3 ncü maddesinin son paragrafında belirtilmiş olan karşılıklı taahhüde göre, statüko denilen hattın her iki tarafında da sükuneti tesis ve muhafaza etmek için bütün yetkilerini kullanmalarını istirham etme konusunda benimle aynı fikirde olacaklarına inanıyorum.

Lord Palmoor açıkladı: Bize okunan raporda bulunan teklifleri büyük bir mutlulukla öğrendim. Bu rapora göre, Ekselansları Fethi Bey'in İngiliz Hükümeti adına yapılan, Irak ile Türkiye arasındaki sınır meselesinin komisyon kararına sevk edilmesi gerektiği yolundaki açıklamayı onayladığı sonucuna varmam yerindedir. Türk Hükümeti'nin İngiliz Hükümeti gibi Konsey'in komisyonu aracılığıyla, Lozan antlaşmasının 3 ncü maddesi uyarınca Konsey'e sunulan ve artık fikir birliğine vardığımız mesele üzerinde bildirileceği kararın kabul etmeyi taahhüt ettiğini Raportör'ün açıklayabilmesinden dolayı Ekselansları kutluyorum.

Konsey'in Lozan Antlaşmasına uygun olarak inceleme başlattığı 3 ncü madde, raportörün atıfta bulunduğu ya da en azından düşündüğü şu bölümü ihtiva etmektedir:

"Türk ve İngiliz Hükümetleri karşılıklı olarak, sınır hakkında alınacak kararın beklerken, nihai şeklinin bu karara bağlı olduğu toprakların mevcut durumunu değiştirme aşamasına getirecek hiçbir askeri ya da başka türlü hareket gerçekleştirmeyeceklerini taahhüt etmişlerdir."

Raportörün, 3 ncü maddenin bu hükmünün önemi üzerinde ısrarla durmasından dolayı mutluyum, zira bu meselenin Konsey'e yollanma şartlarından biri de budur.

Son oturumumuzda İngiliz Hükümeti adına verilmiş açık bir kınama mesajını okumak zorunda kaldım. Buna tekrar dönmek niyetinde değilim, fakat bana iletilen resmi bilgilere göre ayrıntılar üstünde ısrar etmek istemiyorum. Durum hala çok ciddidir ve nihai şekli konsey kararı ile belirlenecek olan toprakların mevcut durumunu değiştirebilecek yada değiştirmeye çalışabilecek askeri ve diğer türlü hareketler meydana gelmektedir. İngiliz Hükümeti adına, en olumlu şekilde bu zorunluluğa kesinlikle uyulacağını taahhüt ettiğimi

DOKÜMANASTON

söylemeye bile gerek duymuyorum; fakat eminim ki Ekselansları Türkiye temsilcisinin de dikkate alacağı gibi bu hususa iki tarafında uyması gerekmektedir. Ekselanslarının samimi olarak benim gibi aynı garantiyi vereceğinden ve Hükümetinin Lozan Antlaşmasının ilgili maddesinin bu çok önemli hükmünün ihlal edilmemesine İngiliz Hükümeti kadar dikkat edeceğini umuyorum. Statüko bozulmamalıdır; her iki tarafta da askeri hareketler gerçekleşmemeli, tekrar ediyorum: İngiliz Hükümeti adına, bu hükümetin temsilcisi olarak her halükârda bahsettiğim hükmün metnine ve ruhuna sadık kalma niyetinde olduğumuzu Beyan ediyorum ve Türk Hükümetinin temsilcisinin aynı yönde Beyanat vereceğini umuyorum; zira hiç kuşku yok ki bir mesele hakemliğe sunulduğunda, bu mesele için anlaşma metninde olduğu durum gibi, söz konusu topraklar üzerinde başka yollara bas vurmamak, hakemlik müessesesinin amacını yıkmak demektir. Bu konu üzerinde daha fazla durmak istemiyorum. İngiliz Hükümeti adına, bu mesele üzerinde duygu ve düşüncelerimi mümkün olduğunca açık ifade etmekle görevlendirildim.

Ekselansları Fethi Bey: Meselenin incelenmesinde engel teşkil eden öncelikli noktaların aşılması konusunda sarf ettiği çabalardan ötürü sayın Branting'e teşekkür etmeme izin veriniz. Hükümete gönderdiği kutlamalardan dolayı Lord Palmoor'a da teşekkürlerimi sunarım. Dün Sn.Branting'e, İngiliz Hükümetinin önceki açıklamalarına göre, Konsey'in Musul vilayetinin durumunu inceleme konusunda yetkili olduğunu açıkladığım doğrudur, fakat söz konusu yetki, Lord Palmoor tarafından biraz önce yapılan açıklamayla saf dışı bırakılmış gibi görünmektedir. Gerçektende, bu Beyanat gereğince İngiliz Hükümeti, Konseyin, Türkiye ile Irak arasında uygun göreceği şekilde sınırı çizme hakkını kabul etmeyi taahhüt etmektedir.,

Bu şartlar altında, sorunun Lord Palmoor'un az önce belirttiği gibi sorulmasını kabul ediyorum.

Konsey tarafından kurulması tasarlanan komisyona gelince, bu komisyonun görevi, sınır çizgisini belirlemenin en iyi yöntemin hangisi olacağının bilinmesi konusunda inceleme yapmaktadır. Şu halde, bölgedeki araştırmalar, Türk ve İngiliz Hükümetleri adına teklif edilen iki yöntemden hangisinin Musul vilayeti halkının gerçek politik arzularını en iyi ortaya çıkaracağını belirlemek amacıyla yapılmalıdır.

Sınır olayları hakkında ise Lord Palmoor'un, İngiliz yetkililerin statüko hattına sadık kaldığını açıklamasından dolayı mutluyum.

Daha önce Türk Hükümetinin, Lozan Antlaşmasının 3 ncü maddesinin son bendi uyarınca verdiği söze sadık kaldığını ve her zaman sadık kalacağını Konsey'e Beyan etmiştim. Konsey'in isteği doğrultusunda aynı teminatı kesin olarak bir kez daha

tekrarlıyorum: Türk Hükümeti şimdiye kadar var olan statüko sınır hattını değiştirmek adına hiçbir şey yapmayacaktır.

Lord Palmoor Türk Hükümeti temsilcisine, şahsının ve Hükümetinin uzlaşmayı desteklemeyi arzuladığını açıklama gereği gördü ve bu bağlamdan Ekselanslarına yaptığı açıklamadan dolayı teşekkürlerini sundu.

Fethi Bey: Hükümetim adına Lord Palmoor'a Beyanatından dolayı teşekkür ederim. Lord Palmoor'un Hükümeti adına gösterdiği uzlaşmacı ruhunun Türk Hükümeti nezdinde de aynı karşılığı göreceğine eminim.

Sn. Branting: Konsey'in bütün üyelerinin, iki tarafında tasvir ettiği uzlaşmacı ruhu görmüş olmaktan büyük mutluluk duyduklarına eminim.

Sizlere şu kararı teklif etmekten onur duyarım.

Lozan Antlaşmasının 3 ncü maddesinin 2 nci bendi uyarınca, Türkiye ile Irak arasındaki sınır meselesini ele alan Konsey;

Hükümetleri adına Konseye sundukları mesele konusunda, Konseyin alacağı kararı karşılıklı olarak kabul etmeyi taahhüt etmiş olan Büyük Britanya ve Türk Hükümetleri temsilcilerini dinledikten sora;

Lozan Antlaşmasının 3 ncü maddesinin 2 nci bendine göre kendisine verilen görevi ifa etmek için ihtiyaç duyduğu değerlendirme unsurlarını ve gerçek verileri toplama maksadıyla;

Üç üyeden oluşan özel bir komisyon kurulmasına karar vermiştir. Bu komisyon, Konsey'in kararını vermesine imkan verecek tüm bilgileri ve uygun önerileri getirecektir. Komisyon, ilgili tarafların hem prosedür hem de meselenin temeli hakkındaki var olan dokümanlarını ve belirttikleri görüşlerini hesaba katacaktır. Tarafların yapmak isteyebileceği bütün görüşmeleri kabul edecektir. Bölgede araştırmalar başlatabilecek ve bu durumda ilgili iki Hükümet tarafından tayin edilecek yardımcılardan yardım alabilecektir.

Komisyon kendi prosedürünü düzenleyecektir. Genel Sekreter kendisine gerekli personeli temin edecek ve ihtiyaç duyacağı parayı önceden verecektir. Bu avans ilgili Hükümetlerce eşit oranda Cemiyete geri ödenecektir. Konsey, söz konusu komisyon üyelerinin ortak kararı ile belirlenme sorumluluğunu, görevdeki başkanına ve meselenin raportörüne emanet ediyor.

Konsey, İngiliz ve Türk Hükümetlerinin sınır konusunda alınacak kararı beklerken, nihai şekli bu karara bağlı olan toprakların mevcut durumunu herhangi bir şekilde değiştirme aşamasına getirecek hiçbir askeri yada başka türlü bir hareket gerçekleştirmeyecekleri Beyanatlarını göz önünde tutmaktadır.

- Başkanın talebi üzerine Lord Palmoor kararı kabul etti.

Ekselansları Fethi Bey'de aynı şekilde kararı kabul ettiğini açıkladı ve az önce yaptığı uyarıların dikkate alınacağı konusunda ki umudunu dile getirdi.

Başkan: Bize artık sadece Türk ve İngiliz Hükümetleri arasında varolan mutabakatı göz önünde tutmak ve raportör tarafından teklif edilen kararı uygulamak kalmıştır. Bu hassas meselenin incelenmesinde ortaya çıkan uzlaşmacı ruhu görmekten mutluluk duyuyorum ve hayırlı bir çözüme ulaşabileceğini ümit ediyorum.

Karar taslağı oybirliği ile kabul edilmiştir.

Yedinci Bölüm

Milletler Cemiyeti Konseyinin 31nci Toplantısı (BRÜKSEL)

(Belgeler 147-148)

Belge:147

Milletler Cemiyeti Konseyi'nin 31.Toplantısı 27 Ekim 1924 Pazartesi Günü Brüksel'de Yapılan 1 nci Oturumun (Halka Açık) Tutanağı

Irak sınırı : Konsey'in 30 Eylül 1924 tarihli kararının yorumlanması

Ekselansları Fethi Bey Konsey masasındaki yerini aldı.

Lord Palmoor şu Beyanata verdi.

“Cenevre’de Konsey huzuruna taşınan dava çözülmüştür ve şu anda hiçbir mesele bulunmamaktadır. Artık, Türkiye ile Irak arasındaki sınır konusunda Konsey’e fikir vermekle görevli komisyonunun atanması söz konusudur. Ayrıca, Lozan antlaşmasının birazdan belirteceğim maddesinde, sınır konusunda kesin bir karar alınıncaya kadar, var olan şartların korunacağını ihtiva eden bir hüküm bulunmaktadır. Bu noktada Ekselansları Fethi Bey’le aramızda artık en ufak bir zorluk, en azından bazı önemli zorluklar çıkacağına inanmıyorum. Fakat, şimdi üçüncü bir soru ortaya çıkmıştır. Bu soru, Cenevre’de müzakere edilmemişti ve doğruyu söylemek gerekirse o zaman için tartışmaya çalışmak gerçekten erken olurdu. Bu soru şudur : Lozan Antlaşması zamanında varolan ve bence iki tarafın rızasıyla nihai karara varılincaya kadar korunması gereken durum neydi? Antlaşmanın, Cenevre’de Fethi Bey’in ve benim bir çok defalar belirttiğimiz ifadesi şöyledir :

“Sınır konusunda alınacak kararı beklerken, nihai şekli bu karara bağlı olan toprakların mevcut durumunu herhangi bir şekilde değiştirme aşamasına getirecek hiçbir askeri yada başka türlü harekete girişilmeyecektir” Lozan Antlaşmasında (3(2) madde) bu konuya ilişkin ifade böyledir. 30 Eylül’de Cenevre’de verilen taahhütleri kelimesi kelimesine betimlemektedir.

Konsey, Türkiye ile Irak arasındaki sınırı belirleme görevini kabul etmiştir ve bu amaçla meselenin tamamını incelemekle ve gerekirse lüzumlu bütün araştırmaları yerinde yapmakla görevli bir komisyon atamaya karar vermiştir.

Bu komisyon, sınırın geçtiği bölgelerde, tarafların sınırın belirlenmesi meselesini Milletler Cemiyeti Konseyi’nin takdirine sunmakta fikir birliğine vardığı 1923 tarihinde varolan duruma benzer bir durum bulamaz ise ne görevini uygun biçimde yerine getirebilir ne de meselenin üzerinde gereken incelemeleri gerçekleştirebilir.

İngiliz Hükümeti, 30 Eylül’de Cenevre’de alınan yükümlülüğü, Lozan Antlaşmasında varolan taahhütün yenilenmesi olarak kabul etmektedir ve aynı zamanda, Türkiye için 24 Temmuz 1923’te varolan söz konusu toprakların mevcut durumunu

değiştirme hareketlerinden vazgeçme zorunluluğu taşımakta olduğunu düşünmektedir. Bu görüş, Konseyin 30 Eylül tarihli toplantı tutanağıyla doğrulanmaktadır. Sn. Branting'in bu tutanakta bulunan raporunun sonunda şu bölüm yer almaktadır.

“Sözlerime son verirken, Konseyin, özellikle şu sıralarda çok üzücü olan sınırdaki olaylar konusunda her iki taraftan da aldığı şikayetlere değinmeden geçemeyeceğim. Konsey, tarafların iddiaları üzerinde bir karara varmadan önce, meslektaşlarımın iki Hükümetin antlaşmasının 3 ncü maddesinin son paragrafında belirtilmiş olan karşılıklı taahhüde göre, statüko denilen hattın her iki yakasında da sükuneti tesis ve muhafaza etmek için bütün yetkilerini kullanmalarını istirham etmek konusunda benimle aynı fikirde olacaklarına inanıyorum”. Arzu edilen taahhütler Büyük Britanya ve Türkiye temsilcileri tarafından verilmiştir.

İngiliz Hükümetinin, 30 Eylül’de Türkiye temsilcisi tarafından üstlenilen yükümlülüğün metnine göre, Temmuz 1923’te hiçbir Türk kuvvetinin bulunmadığı ve hiçbir Türk işgalinin yada idaresinin söz konusu olmadığı bir bölgeye girmiş olan Türk güçlerinin geri çekileceğini ve son güne kadar varolan statükonun yeniden tesis edileceğini düşünmesine neden olmuştu. Fakat İngiliz Hükümetinin bu umudu yıkılmıştır. Türk kuvvetleri çekilmekle kalmayıp, bu yılın Eylül ayında ilerledikleri bölgeyi işgal etmeye devam etmişler ve daha da ilerliyor gibi görünmektedirler.

Şu halde İngiliz Hükümeti, Konseyden Lozan Antlaşmasının 3 ncü maddesinin son bendi uyarınca, Türk ve İngiliz Hükümetleri tarafından karşılıklı olarak üslenilen yükümlülüklerin kesin muhteviyatını belirlemesi ve bu taahhütlere uyulmasını sağlamak için gerekli bütün tedbirleri alması talebinde bulunmayı zorunlu görmektedir.

Lord Palmoor bunun üzerine Konsey’e bir harita dağıttı. (Ekte)

Temmuz 1923’te, nihai şekli Türkiye ile Irak arasındaki sınırın M.C. Konseyi tarafından belirlenmesine bağlı olan toprakların “mevcut durumu” şöyleydi: Yukarıda belirtilen hattın kuzeyindeki bölge genel olarak Türk idaresine bırakılmıştı ve İngiliz Hükümeti, bu bölgede Türk Hükümeti tarafından “askeri yada başka türlü hareket” gerçekleştirmenin Lozan da kararlaştırılan taahhütlerin ihlali anlamına geleceğini düşünmemektedir. Aynı sebepten kendini bölgede bu türde hiçbir hareket yapmamakla yükümlü görmektedir.

Belirtilen sınır, batıda Habur ve Dicle’nin kavşağından başlar, Habur ve Hazil nehirleri boyunca ilerledikten sonra, Gadir boğazı kenarında bulunan Ruol-ber-i Hacı Bey kaynaklarına kadar doğuya doğru devam eder. Bu hat, nüshalarının Konseye dağıtılan

haritada kırmızı noktalı çizgiyle belirtilmiştir. Bu kırmızı noktalı çizgi, bazı kısımlarda aşağıda belirtilen sürekli kırmızı çizgiyle karışmakta ve bu bölgelerde ayırt edilmemektedir.

Haritada, kırmızı noktalı çizginin kuzeyinde bulunan mavi noktalı bir çizgi görülecektir. Bu noktalı mavi çizgi, İngiliz Hükümetine göre Konseyin sınırı belirlerken kabul etmesi gereken çizgiyi temsil etmektedir. Bu çizgi lehinde olan argümanlar Etnolojik, Ekonomik ve Stratejik mahiyettedir. Bunlar uygun bir zamanda Konsey tarafından atanan komisyona sunulacaktır. Yine de bu çizgi, halihazırda Konseye takdim edilen statükoyu koruma meselesini ilgilendirmemektedir. Dolayısıyla, bunları şimdilik hesaba katmaya gerek yoktur.

Sürekli kırmızı çizgi, Temmuz 1923'te Irak idaresinin elinde bulunan hattın güneyini temsil etmektedir. Bu çizgiye kadar olan bölge, Konsey'in Irak'ın savunmasını bıraktığı İngiltere Majesteleri kuvvetlerinin işgali altındaydı. İngiliz Hükümeti, kırmızı çizginin güneyinde bulunan bütün bu bölgede, Türk Hükümetinin "askeri yada başka türlü bir hareketinin" Lozan'daki taahhütlerin ihlali anlamına geleceğini vurgulamak istemektedir.

Haritanın ortasında, kuzeyde kırmızı noktalı çizgi ve güneyde de sürekli kırmızı çizgiyle sınırlanan bir bölge göze çarpacaktır. Bu bölge, Temmuz 1923'te ne Türk ne de Irak'lı yetkililerinin idaresi yada işgali altındaydı. Yani bir "terra nullius" teşkil etmekteydi. Yukarı Büyük Zab akarsuyunun içinden geçtiği vadi, çok sayıda Hristiyan Asurlu - Nasturi'nin yerleşim alanıydı. 1916'da bu halk Irak'a kaçtı ve Irak'ta sığınmacı olarak İngiliz Hükümetinden yardım aldı. 1921'de bu bölgede Türk yönetimi olmadığı için Asurlular Zab vadisine geri döndüler ve yakın bir zamana kadar orada kaldılar. Bu "terra nullius" un güney sınırı yakınında bulunan Tchal'da, yakın çevresindeki bazı Kürtler üzerinde otorite sahibi olan fakat Hristiyanlar üzerinde böyle bir etkisi bulunmayan Ulia Bey isimli bir Kürt lider bulunmaktaydı. Türk Hükümeti yazışmalarında bu lideri Türk "müdürü" olarak nitelendirse de Majesteleri Hükümetinin elinde bulunan bilgilere göre, Türk Hükümetinin Ulia Bey üzerinde hiçbir etkin otoritesi bulunmamaktaydı.

İngiliz Hükümeti, kırmızı noktalı çizgi ve kırmızı sürekli çizgi arasında kalan bu bölgede, Temmuz 1923'te ne Türk ne de Irak'lı hiçbir etkin yönetimin var olmadığını ve buna göre ne Büyük Britanya'nın ne de Türkiye'nin bu toprakların durumunu herhangi bir şekilde değiştirecek biçimde hiçbir hareket gerçekleştiremeyeceklerini savunmaktadır.

Bu yılın Eylül ayının 14'ünde önemli sayıda Türk Müfrezesi, haritada sürekli kırmızı çizginin güneyinde bulunan bölgeye girmeye başladı. Bu hareket, Konseyin 25 Eylül'de Cenevre'deki oturumu esnasında okuduğum notayla Konseyin bilgisine sunuldu. Bu kuvvetlerin Hazil Irmağını geçerek İngiliz kuvvetlerince işgal edilmiş, aynı zamanda Irak

yetkililerince yönetilen bölgeye girdiği yerler sürekli kırmızı çizginin batı ucuna doğru yer almaktadır. Bu noktalar haritada mavi oklarla gösterilmiştir. Türk kuvvetleri Bersimi ve Bahuneh gibi, bu çizginin kayda değer bir mesafede içinde bulunan bir çok köyü işgal ettiler; Amadiye'de Irak'lı Polis Müfrezeleri ve yerli kuvvetleri geri püskürterek doğuya doğru ilerlediler. Büyük Zab vadisinde yaşayan Asurlular Türklerin yıktığı köylerden kaçarak Amadiye'ye geldiler. İngiltere Hükümeti, Fethi Bey'in 30 Eylül'de Cenevre'de verdiği sözlerden sonra, kırmızı çizginin kuzey doğusunda yer alan bölgeye doğru çekilmesini beklerken Türk kuvvetleri Irak tarafında kaldılar ve İngiltere Hükümetinin aldığı son bilgilere göre Demka ve Basel'i işgal ettikleri ve daha da ilerliyor gözüktükleri belirtilmektedir.

Yukarıda belirtilen kuvvetlerini geri çekmeyen Türk Hükümetinin bu tutumu hakkında İngiliz temsilcisi tarafından İstanbul'a çok sert uyarılar yapılmış ve 9 Ekim'de bir ihtar verilmiştir. Bu ihtar, 11 Ekim tarihine kadar statüko yeniden tesis edilmezse ve Türk kuvvetlerinin geri çekilmesi tamamlanmaz ise İngiliz Hükümetinin eylem özgürlüğünü yeniden ele alacağı açıklanmıştır. Yine de 30 Eylül'de Cenevre'de tarafların verdiği sözlerin tanımlanması konusunda ki şüpheleri dağıtmak amacıyla yapılan M.C. Konseyinin son toplantısından dolayı İngiliz Hükümeti, Irak'ta bulunan kuvvetlerine, Türk Birliklerine saldırmama yada geri püskürtmeme emrini vermiştir. Bununla birlikte bir çok vakıa da kırmızı sürekli çizginin güneyinde bulunan bölgede devriye uçuşları gerçekleştiren İngiliz uçakları, Türk ateşine maruz kalmış ve kendilerini korumak için karşılık vermek zorunda kalmışlardır. Türk kuvvetlerinin kırmızı sürekli çizginin güneyinde yer alan bölgede bulunması ve operasyon düzenlemesi, İngiliz Hükümetine göre Lozan'da ve Cenevre'de alınan taahhütlerin ihlali anlamına gelmektedir ve İngiliz Hükümeti bütün bu kuvvetlerin, bu çizginin Kuzeyine ve Türk Kuvvetlerinin Temmuz 1923'ten önce işgal ettikleri yerlere kadar çekilmesi gerektiğini Beyan etmektedir.

Türk kuvvetlerinin gerçekleştirdiği hareketlerden önce vuku bulan ve daha önce bahsedilen olaylar, İngiliz Hükümetine serzenişte bulunma hakkı vermişti zira, bu hareketler Türk Hükümetinin söz konusu toprakların durumunu değiştirmeye yönelik davrandığını göstermektedir. Örneğin, Eylül 1923'te Irak yetkilileri, Türklerin yukarıda "terra nullius" olarak belirtilen bölgeye bazı Türk kuvvetleri ile ast kademede bir memur yerleştirmek niyetinde olduklarını öğrendiler. Türk Hükümeti o zaman gönderilen protesto notasına hiçbir cevap vermedi. İngiliz Hükümeti, bu tutumlarından ve projeyi uygulamamış olmasından, Türk Hükümetinin söz konusu bölgede bu tür hareketleri yasaklayan İngiliz görüşünü kabul ettiği sonucunu çıkardı.

Ağustos 1921'de Çölemerek valisi silahlı eskortla bir idari gözlem gezisi yapma amacıyla Tchal şehrine doğru yolculuk etmekteydi, fakat bu gözlem gezisinin kazada bir Türk idaresi tesis etmek amacıyla yapıldığından korkan Zab vadisi Asurluları, gruba pusu kurdular ve valiyi esir aldılar. Daha sonra vali, ellerine düştüğü grubun lideri tarafından serbest bırakıldı ve Tchal'da vali ile Irak Hükümeti görevlilerinden biri arasında bir görüşme gerçekleşti; bu görüşme esnasında Irak Hükümeti görevlisi valiye, Lozan Konferansında alınan yükümlülüğün bölgede bir Türk idaresi kurma amacıyla yapılan bütün girişimleri engellediğini bildirdi

Türk Hükümetine göre, Türk kuvvetlerinin yukarıda belirtilen sürekli kırmızı çizginin güneyinde yer alan bölgeye girmesi, Çölemerek valisinin esir edilmesi olayına karışan Asurluları cezalandırmak niyetiyle yapılmıştı.

1923 Aralık ayından beri Türk Hükümeti, İngiliz uçaklarının Türk işgali altında bulunan topraklar üzerinde yaptığı uçuşlara karşı protestolarını aralıksız olarak sürdürdü. Bu şikayetler istenilen her zamanda araştırmaların ve iki hükümet arasında notalaşmaların konusunu oluşturdu ve Türk Hükümetinin iddialarının doğru olmadığı saptandı. İngiliz Kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen devriye uçuşları kırmızı sürekli çizginin kuzeyine geçmemektedir.

Son zamanlarda da kırmızı sürekli hattının güneyinde, Türk Hükümetince işgal edilmiş bölgede İngiliz uçaklarının yaptığı keşiflere karşı Türk Hükümeti protestolarda bulundu. Fakat İngiliz Hükümeti bu bölgede, kırmızı sürekli çizginin güneyinde gerekli gördüğünde keşif hareketleri gerçekleştirme hakkına sahip olduğu kanısındadır. Bölgeyi işgal eden Türk kuvvetlerinin hareketlerinin gözetlemesine engel olunamaz. Eğer bu keşifler esnasında İngiliz uçakları Türk kuvvetlerince saldırıya uğrarlarsa, kesin olarak kendilerini savunma hakkına sahip olacaklardır.

Temmuz 1923 tarihinde, Türk kuvvetlerinin bulunmadığı ve herhangi bir Türk işgalinin söz konusu olmadığı bölgeyi, Türk kuvvetleri işgal edeli altı haftadan fazla olmuştur. O tarihte fiili Irak idaresi altında olan bölge de aynı şekilde işgal edilmiştir.

30 Eylül'de Cenevre'de, Fethi Bey tarafından verilen sözlere güvenen İngiliz Hükümeti, statükoyu yeniden tesis etmeyi amaçlayan önlemlerinin hepsinden vazgeçmiştir, fakat Konsey, mevcut durumun bölge halkı üzerinde çok kötü sonuçlar doğurduğunu ve bu durum uzarsa, karmaşadan ve belki de kan dökülmesinden çok ciddi olarak korkulabileceğini kolayca anlayacaktır.

Milletler Cemiyetinin ünü ve Cemiyet Konseyi tarafından sınırın belirlenmesinden önce yapılması gereken yerinde araştırmaların iyi yürütülebilmesi için taraflarca Lozan

Antlaşmasının 3(2) maddesinde verilen ve 30 Eylül 1924'de Cenevre'de yinelenen sözlere uyulmasının sağlanması gerekmektedir.

Konseyin bu meseleyi çözmeyi başaracağını ve tarafların Lozan Antlaşması uyarınca kesin bir karara varabilmek amacıyla iş birliği içinde bulunacaklarını ümit ediyorum.

Ekselansları Fethi Bey açıkladı: T.C. hükümetinin ne arzusuna nede gücüne dayalı olan bu koşulların Cenevre toplantılarından kısa bir süre sonra bu olağan üstü oturum için çalışmalarınızı yarıda kesmiş olmasından dolayı üzüntü duyuyorum. Bu arada, bu toplantının, Türk ve İngiliz kuvvetlerinin temas halinde bulunduğu bölgelerde sükunetin tesisi amacıyla yapılıyor olması nedeniyle Türk Hükümeti için büyük önem arz etmektedir.

Konseyin Türkiye ile Irak arasındaki sınırı içeren ihtilafın çözülmesi kararını daha önce kabul eden tarafların izlediği barışçıl amaç, statüko hattı ile ilgili mevcut anlaşmazlıkların da konseyin incelemesine sunulmasını gerektiriyor.

Öncelikle, konseyin dikkatini şu hususa çekmek istiyorum; Barış Antlaşmasının 3(2) maddesi uyarınca statükonun korunacağını iki tarafça taahhüt edildiği bölgeler, Milletler Cemiyeti. konseyinin nihai şekline karar vereceği topraklardır.

Oysa Türk heyetinin Lozan'da, Musul vilayeti topraklarının Türk egemenliği altında kalmasını talep etmiş olduğu halde İngiliz heyeti bazı iddialara dayanarak bu vilayetin Irak devletiyle birleştirilmesini istediği bir gerçektir. Barış konferansının tutanakları Musul Vilayeti'nin dışında kalan hiçbir toprağın heyetler arasında herhangi bir ihtilaf oluşturmadığını tartışma götürmez bir biçimde göstermektedir. Büyük önem taşıyan ve biraz sonra tekrar değineceğim bu hususun altını çizmek zorundayım.

Mevcut çatışma, her iki hükümetin antlaşmada öngörülen statükoya uyduğunu savunurken, karşı tarafın bu konudaki taahhütlerini ihlal ettiklerini iddia etmesinden kaynaklanmaktadır.

Nasıl oluyor da statükoya uyulması konusunda her iki tarafın sergiledikleri bağlılığa rağmen böylesi derin bir ayrılıkla karşı karşıya kalınıbiliyor ?

Konseyden bu meseleyi aydınlatmak amacı ile bazı açıklamalar yapmak için müsaade istiyorum.

T.C Hükümeti, Irak'taki İngiliz yetkililerinin statüko hakkında tuhaf bir görüşe sahip oldukları kanısındadır.

İngiliz Hükümetinin sürekli artan iddialarını kısaca anlatmak, bu tuhaf görüşü ortaya koymaya yarayacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu Hükümetinin 30 Ekim 1918'de Mondros'da imzalanan ateşkes mütarekesi mucibince savaşa son vermeyi kabul ettiği hatırlanmaktadır.

Çatışmalara son verecek bu mütarekenin imzalanması esnasında İngiliz kuvvetleri Musul, Erbil, Süleymaniye ve Köysancak'ı kendi işgal alanlarının dışında bırakan bir hat üzerinde bulunuyorlardı. İngiliz Kuvvetlerinin çatışmaların durdurulmasından sonra da bu hat üzerinde kalmaları ümit ediliyordu. Oysa durum böyle olmadı.

İngiliz kuvvetleri komutanı General Marshall 2 Kasım 1918 tarihli mektubunda iki ordu arasındaki hattı, İran'a ait Muhamara sınırını takiben, bu sınırın Mont Avrana yakınlarında Dicle'den geçtiği noktaya kadar, oradan Süleymaniye ve Köysancak'a (dahil) kadar; oradan Harir yakınlarında Zab. Kebir tarafından oluşturulan dirseğe kadar; oradan Zab boyunca Amadiye'nin kuzey doğusunda yer alan bir noktaya kadar ve oradan da Zaho'ya kadar olduğunu tarif ediyordu.

İngiliz komutan bu şekilde hiçbir mantıklı dayanağı olmaksızın ve mütarekeye rağmen, ateşkese kadar işgal edilmemiş olan ve Musul, Köysancak, Erbil ve Süleymaniye gibi önemli yerleşim merkezlerini de kapsayan büyük bir bölgeyi kendi işgal alanına dahil etmek istiyordu.

Osmanlı Hükümeti, güç karşısında boyun eğmek ve İngilizlerin haksız işgaline karşı basit protestolarla yetinmek zorunda kalmıştır.

İngiliz taleplerinin maksimumunu oluşturan, General Marshall'ın kendi inisiyatifiyle çizdiği bu hat uygulamaya konulmamıştır. Büyük Britanya bu ikinci hatla yetinmeyip sınırı daha da kuzeye itmek istemiştir. Böylece Sevr antlaşmasının 27/3.maddesi de Türkiye ile Irak arasında ki sınırın Amadiye'nin güneyinden geçecek şekilde değiştirilen Musul vilayetinin kuzey sınırı olduğunu belirtiyor.

Türkiye'nin her zaman bütün gücüyle karşı çıktığı Sevr antlaşması, Büyük Britanya'nın ölçsüz isteklerini tamamen yerine getirmiş olarak kabul edilebilirdi. Musul vilayetinin kuzey sınırı, bu antlaşmanın iki numaralı ekinde bulunulan haritada, açıkça İngiliz Hükümetinin anladığı şekilde tarif edilmektedir.

Sevr hattı dahi kuzeye doğru sürekli yayılma eğilimine uzun süre dayanamamıştır. Gerçekten de İngiliz Hükümetinin söz konusu vilayetin sınırları hakkındaki düşüncesinin yeni bir değişikliğe maruz kaldığını, Türk Hükümetine gönderdiği 29 Eylül 1924 tarihli notasında, Musul vilayetinin gerçek kuzey sınırı olarak Sevr hattını daha da geçen bir hattı belirtiyor.

Ateşksten bu yana vuku bulan olayların gelişimini anlatmak zorunda kaldıysam, bu tam olarak İngiliz Hükümetinin Musul vilayetinin alanı konusundaki bakış açısının sabit bir yapıdan uzak, sürekli bir değişim içinde bulunduğunu ve mevcut çatışmanın kaynağının bu noktada aranması gerektiğini ortaya koymak içindir.

Meselenin hukuki görümüne gelince, General Marshall'ın iddiaları ile başlayan ve 29 Eylül tarihli notanın sonuçlarına ulaşmak için üretilen proje ve iddialardan hiçbirinin Türkiye tarafından vurgulanmadığını ve bunların hiçbir hukuki değerinin bulunmadığını söylemeye bile gerek yoktur; Yinede 24 Temmuz 1923 tarihli statükonun korunmasının iki taraf içinde zorunlu olduğu şüphe götürmez. Bu tarihte Süleymaniye İngiliz ordularının işgali altında değildi. İngilizler, yalnızca Revandiz'i yeni işgal etmişlerdi. Zaho ve Amadiye'de birkaç İngiliz müfrezesi bulunmaktaydı.

İngiliz Hükümeti 20 Aralık 1923 ve 26 Nisan 1924 tarihli notalarında Musul vilayetinin tamamını kendi işgali altında olduğunu Beyan ettiği doğrudur. Bu arada, Barış Antlaşması tarafların hiç birine, Musul Vilayetinin yada bir bölümünün kendi teorik yada fiili işgali altında olarak kabul ettiğini diğerine tebliğ etme iznini vermemektedir. Bu açıkça statükonun önemsenmediğidir. Bu düşünceden yola çıkarak, bu iki belge İngiliz Hükümetinin statükoyu ihlal etme eğilimini ispat etmiş olarak kabul edilebilir. Türk Hükümeti, İngiliz Hükümetinin iddialarını, İngiltere'nin İstanbul temsilcisi ve İngiltere Dış İşleri Bakanlığı'na gönderdiği, sırasıyla Ocak ve Ağustos 1924 tarihli notalarla reddetmiştir. Her halükarda Süleymaniye'nin 24 Temmuz 1923 tarihinde İngiliz işgali altında bulunmadığı tartışmasız bir gerçektir.

Bu konuda "Hava Mareşal" Sir John Salmond'un, 11 Haziran 1924 tarihinde London Gazette ek olarak yayınlanan 23 Haziran 1923 tarihli raporuna başvurabilirim. Gerçekten de bu raporun 38 nolu paragrafında, üç aşamada Kerkük'e çekilme emri verilmiş olduğu ve son birliğin 19 Haziran 1923'te Süleymaniye'yi terk ettiği yazılmaktadır. İngiliz yetkililerin Süleymaniye'yi işgal etme tarihi 19 Temmuz 1924'tür, yani barış antlaşmasının imzalanmasından yaklaşık bir yıl sonradır.

24 Temmuz 1924 tarihli Times dergisinin 43.711 sayısında Bağdat muhabirinin "Süleymaniye Recovered" başlıklı 20 Temmuz 1924 tarihli haberinde şunlar yazılır:

"İrak süvarileri Kürt askerlerin yardımıyla, halkın direnişiyle karşılaşmadan, Süleymaniye'yi Cumartesi günü işgal ettiler. Şeyh Mahmut az sayıda mahiyetiyle İran sınırını takip eden dağlarda dolaşıyor.

Süleymaniye valisi Şeyh Mahmut 1922 yılında İngiliz kuvvetlerinin geri çekilmesinden sonra, bu şehirde bağımsız bir Kürt devleti kurmuş ve Revandiz'i alan Türklerle diyaloga girmiştir.

Revandiz'in 1923 baharında Irak hükümeti tarafından işgal edilmesinden sonra, Şeyh Mahmut idaresinde tabii olan bölge sürekli olarak daraldı. Baş şehrinin işgali iddialarına son verecektir"

Şu halde, İngiliz Kuvvetlerinin, barış antlaşmasının 3ncü maddesine aykırı olarak bu antlaşmanın imzalandığı tarihte işgal edilmemiş olan Süleymaniye'ye karşı askeri harekate giriştikleri ve 19 Temmuz 1924'te, yani antlaşmadan bir yıl sonra bu şehri işgal ettikleri görülmektedir.

Bu işgalin, statükonun korunması ve Lozan antlaşmasının 3ncü maddesine ilişkin taahhütlere ne denli aykırı olduğunun üzerinde uzunca durmanın gereksiz olduğu kanaatindeyim.

Barış antlaşmasının imzalanmasından itibaren Irak'taki İngiliz yetkililerinin statükoyu ihlal eden tutumları, T.C. Hükümetinin aşağıdaki tarihlerdeki muhtelif protestolarına neden olmuştur; 19 Ağustos 1923, Süleymaniye'nin hava bombardımanına maruz kalması konusunda; 3 Nisan 1924, Musul vilayetinin sözde vekillerinin Irak meclisine kabulü vesilesiyle; 1 Temmuz 1924, İngiliz uçaklarının Hakkari vilayeti toprakları üzerinde yaptığı uçuşlarına karşı; 3 Eylül'de İngiliz kara ve hava kuvvetlerinin Süleymaniye'ye yaptığı ve şehrin üçte ikisinin tamamen yıkılmasına sebep olan saldırı ve Cem-Cemal yakınlarındaki Derbend'e yöneltilen ve yaşayanların katledilmesiyle devam eden saldırılar hakkında; ve son olarak aynı tarihte Türk valisinin Nasturi eşkıyalar tarafından saldırıya uğradığı yer ve zamanda, Hakkari vilayeti üzerinde gerçekleştirilen uçuşlar konusunda.

Lozan'da iki heyet arasında tartışılan toprakların yalnızca Musul vilayetinden ibaret olduğu ortaya konmuştu. Demek ki statüko sadece tartışmalı topraklara ilişkindir.

Bu topraklar üzerinde yapılacak askeri yada siyasi tüm değişiklikler 3(2)ncü maddeye aykırı olacaktır.

Bu gerçeğe rağmen, yabancı bir eyaletin, bir devletin yasama teşkilatlarına katılmasının, bu toprağın o devlete ilhak ve statükosunun kökten değiştiği anlamına geldiği apaçık ortada olmasına rağmen, İngiliz Hükümeti, Musul vilayeti vekillerinin Irak Meclisine gönderilmelerinin statükonun değiştirilmesi anlamına gelmediği fikrini dile getirmektedir.

Uçakların Türk Topraklarına tecavüz etmesi olayına gelince, İngiliz Hükümeti 23 Ağustos 1924 tarihli notasında Zaho-Birsivi-Balouna-Tchakalli hattında bulunan İngiliz karakollarının ötesine geçmediklerini açıklamıştır. Dış İşleri Ofisinin aynı açıklamasına göre, bu hat işgal edilen bölgelerin uç noktasını oluşturmaktadırlar.

Türk Hükümeti, kopyaları M.C.ne iletilen sonraki notalarla, Hakkari vilayetinde bulunan Çölemerek, Beytül, Şebap ve Harbul'da ki Nasturi eşkıyalarını bastırmak için toplanmış kuvvetler üzerine ve İngiliz yetkililer tarafından Musul vilayetinin kuzey sınırı olarak tespit edilen birbirini takip eden bütün hatların ötesine 9,12 ve 14 Eylül tarihlerinde

makineli tüfekle ateş açan ve bomba atan İngiliz uçaklarının bu ihlallerini aynı şekilde kınamıştır.

Bahsettiğim 23 Ağustos tarihli İngiliz notasında tarif edilen işgal bölgesinin dışında kalan Tchelqi ve Descht Massek adlı Türk yerleşim birimlerinde aynı şekilde, 17,18,20,21 Eylül tarihlerinde saldırılar yenilenmiştir. Bu saldırılar da, 23 Eylül tarihli Türk notasıyla İngiliz Hükümeti nezdinde protesto edilmiştir. Notanın bir kopyası, diğerleri gibi M.C.ne iletilmiştir.

Bu saldırıları inkar edemeyen İngiliz Hükümeti, 25 Eylül tarihli notasında, 23 Ağustos tarihli notasında kendisi tarafından belirtilen hattın statüko hattı olmadığını iddia ediyordu, bu son nota; eğer İngiliz uçakları bu hattı geçmiş ise, Türk Hükümetinin statüko hattının ihlalden yakınmakta haklı olacağını açıkça belirtiyordu.

İngiliz Hükümeti 29 Eylül tarihli notasında kendi inisiyatifiyle, hem Sevr hattını hem de Musul vilayetinin idari sınırını çok fazla aşan yeni bir sınır tarif ediyor ve Sevr haritasında çizilen kuzey sınırın hayli üstünde olduğu halde, bu vilayetin gerçek sınırının böyle olacağını da sözlerine ekliyordu.

Aynı nota, Hakkari vilayetinde bulunan önemli bir bölgeye sınır koymuş ve bu bölgenin Türk kuvvetleri tarafından fiilen işgal edilmemiş olduğu ve Lozan Antlaşmasının imzalanması esnasında Türk idaresi altında olmadığı bahanesini öne sürerek, Türk etkinlik alanının dışında kaldığını belirten şaşırtıcı bir teori ortaya koymuştur. Bu bölge Hakkari vilayetinin tartışmasız bir parçasıdır.

İngilizlerin, Hakkari'nin o bölümünde Türk idaresinin bulunmadığı iddiası gerçekleri yansıtmamaktadır. Bu vilayet her zaman Türk yetkilileri tarafından yönetilmiştir.

Bir toprak parçasında silahlı kuvvetlerin olmayışının o toprağı egemen devletin etki alanının dışında saymaya yeterli olduğu konusuna gelince, böyle bir teorinin ne kadar boş olduğunu söylemeye bile gerek görmüyorum.

Hakkari vilayeti her zaman Türkiye'ye ait olmuştur ve Türk devleti de diğer bütün devletler gibi, komşularını bütün topraklarının kendi etki altında olduğuna inandırmak için toprağının her bir noktasını askeri açıdan işgal etmeye ihtiyaç duymamıştır.

Daha öncede izah ettiğim gibi Musul vilayetinin kuzey sınırının da kuzeyinde kalan topraklarının hiçbir bölümü Lozan konferansında hiçbir tartışma yada talebin konusu olmamıştır. 3(2) ncü madde Musul Vilayetinden bahsetmektedir. Korunacak Statüko tamamen bu şehre aittir. Bu şartlarda Barış Antlaşmasının 3 ncü maddesine bakarak, Hakkari vilayetinin bu bölümüyle başka bir Türk vilayetinin her hangi bir bölümü arasında hiçbir fark olamaz.

Başka bir açıdan bakıldığında da bu nota oldukça ilgi çekicidir. Barış Antlaşmasının imzalanmasından bu yana bütün dünyanın gözleri önünde Musul vilayetine düzenlediği sayısız askeri hareketi gizleyemeyen İngiliz Hükümeti, statüko kavramını tamamen yıkıcı nitelikte bir iddiaya başvurmak zorunda kalmıştır.

“İzin vermek zorunda kaldıkları bütün askeri yada başka türlü hareketlerin yukarıda tarif edildiği gibi statükoyu korumak arzusundan kaynaklandığını” Beyan etmektedir.

Bu ilke kabul edilirse, taahhüdüne aykırı davrandığını dikkate almaksızın aynı statükoyu koruma arzusuna sığınarak Musul vilayetinde askeri hareketlere başvurmak Türkiye’nin de elindedir. Buna benzer bir prosedürün hangi noktaya varabileceğini ve kaderine konseyin karar vereceği toprakların mevcut durumunda her hangi bir değişikliğe sebebiyet verecek nitelikte bütün askeri hareketleri açıkça yasaklayan Lozan Antlaşmasının 3 ncü maddesinin ne duruma geleceğini tasarlamak hiç de zor olmayacaktır.

İngiliz tezini haklı göstermenin tek yolu, Temmuz 1923’ten beri Musul vilayetinin etnik, politik ve idari fizyonomisini değiştirmek amacıyla yapılan askeri hareketlerin ve özellikle Süleymaniye’nin İngiliz Kuvvetleri tarafından alınmasına sebebiyet veren hareketlerin 1923’te o bölgede bulunan durumu değiştirmedeğini ileri sürmektedir.

Bütün gerçeklere aykırı olan böylesi bir tezin savunulup savulmayacağı kararını konseye bırakıyorum.

İngilizlerin tutum ve taleplerinin 3 ncü maddenin açık ve kesin metin ifadesiyle uyumsuzluğu ne kadar aleni olursa olsun, taahhütlerini ihlal ettiği varsayılacak hiçbir şey yapmayan Türkiye, son olarak 9 Ekim 1924’te kendisini Büyük Britanya Hükümetinin bir ultimatomuyla karşı karşıya bulmuştur.

Daha önce, adı geçen hükümetin İstanbul temsilcisi, 5 Ekim 1924 tarihli ek bildirisiyle benim ve Ekselansları Lord Palmerston’un Cenevre’de yaptığı açıklamalara başvurarak 29 Eylül tarihli İngiliz notasında tarif edilen hakem hattını, çok daha güneyde bulunan ve Süleymaniye eyaletini olduğu kadar Barış Antlaşmasının imza tarihinden sonra İngiltere’nin Irak’taki yetkilileri tarafından işgal edilmiş olan diğer bütün yerleşim birimlerini de dışarıda bırakarak gerçek statüko hattıyla özdeşleştirmeye çalışıyordu.

Konseyin değerli üyelerinin çok iyi hatırlayacağı gibi 25 Eylül 1924 tarihinde yapılan oturumunda İngiliz Hükümeti delegesi, statüko hattının ateşkesten beri var olan bir hat olduğunu belirtmiş ve bu noktada bende kendisiyle aynı fikirde olduğumu Beyan etmiştim. Ayrıca Cenevre’deki son oturumda bu hattın güzergahını kesin ve ayrıntılı bir tarifi yapılmamıştı.

Bende aynı şekilde Musul vilayetinin idari sınırının statüko sınırıyla hemen hemen yöndeş olduğunu söylemiş ve bazı yerlerde İngiliz işgali çok daha güneyde kaldığından, bu iki hattın birbiriyle tam olarak uyuşmadığını belirtmişim.

İngiliz Hükümeti, tarafların 30 Eylül tarihli oturumda incelenmesine kararı verdiklerini iddia ettiği hattın, İngiliz Hükümeti tarafından 29 Eylül tarihli notasında kendi arzusunun göre çizdiği bu aynı hattın tamamen yanlış olduğu açıktır

Her iki tarafın yapmış olduğu Beyanatlar sadece şu iki alternatiften biriyle ilgili olmalıydı: ya 30 Eylül 1924'teki durum yada 24 Temmuz 1923'teki durum.

T.C. bir yandan konseye olan saygısından, diğer yandan da konseyin temel mesele üzerinde yakında alacağı karardan itibaren sona erecek olan geçici durumun söz konusu olduğunu düşünerek, iki alternatiften karşı taraf için daha az külfetli olanını kabul etmekte tereddüt etmemiştir. Gerçekten de eğer bu 24 Temmuz 1923'teki hat ise, bu tarihten sonra, İngiltere'nin Irak'taki yetkilileri tarafından işgal edilen Musul vilayetinin bütün bölgeleri derhal boşaltılmak durumunda olacaktır.

Barışın korunmasını herkes den daha çok arzu eden ve bunun yanında da kendi meşru haklarını korumakta bir o kadar kararlı olan Türkiye, 10 Ekim tarihli notasında bu meseleyi konseyin tarafsız incelemesine sunmayı teklif etmiştir.

Eğer bu 30 Eylül 1924'teki durum değilse, Türkiye Musul vilayetinde İngiliz-Irak ileri karakollarının belirlediği 24 Haziran 1923'teki çok arzu edilen durumu kabul etmektedir. Bu durumda, sözü edilen tarihte var olan durum yeniden tesis edilmelidir.

Yaptığım açıklamaların mevcut ayrılığının çözümünü kolaylaştırmaya katkıda bulunacağını ümit ediyorum.

T.C. Hükümeti, Konseyin, inceleme komisyonu tarafından sunulacak rapor ile temel mesele hakkında kararını alana kadar ortaya çıkabilecek her türlü anlaşmazlık ihtimallerini önlemek için tarafların titizlikle riayet edecekleri hattın açıkça tarif edilmesi gerektiği kanısındadır.

Sözlerime son verirken, meselenin bütün unsurları dikkate alınarak belirlenecek hatta Türkiye tarafından sadakat ile riayet edileceğini açıklamaktan onur duyarım.

Lord Palmoor: Eksalansları Fethi Bey'in yaptığı açıklamaların bu meselenin çözümüne yardım edeceğine inanıyorum; T.C. Hükümeti adına konseyin kararını kabul edileceğini açıklamasını da memnuniyetle karşılıyorum.

Ayrıca konsey tarafından Cenevre'de alınan kararın, lozan Antlaşmasında yani 24 Temmuz 1923 tarihinde Statükonun var olduğunu

Komisyonun toplandığı esnada, konseyin kesin sınırın açık hattı ile ilgili taraflarca sunulacak isteklerin incelemek durumunda olduğunu düşünüyorum.

Ekselanslarının Beyanatlarından, bu konuda T.C. Hükümeti ve İngiltere Hükümeti arasında çok net bir ayrılığın olduğu sonucunu çıkarıyorum. Bu yüzden, konseyin bilgisine sunduğumuz olayların cereyan ettiği bölgenin yaklaşık 100 mil Güneyinde bulunan Süleymaniye'ye gönderme yapmanın şu an için gerekli olduğuna inanmıyorum. Bana göre raportör ve Konseyinin incelemesi gereken tek mesele şudur: 24 Temmuz 1923'te tartışmaların meydana geldiği bölgelerde ki durum neydi? İngiliz Hükümeti adına, o tarihte, sıkıntılıların yaşandığı sınır bölgelerinde İngiliz Hükümetinin gerek askeri gerekse idari açıdan sürekli kırmızı çizginin güneyinde yer alan bölgenin tamamını elinde bulundurmakta olduğunu Beyan ediyorum. Eğer bu konuda şüphe uyanırsa, İngiliz Hükümeti, raportörün kararını inceleyeceği esnasında, o bölgenin idari sorumluluğuna sahip olan ve bahsedilen kritik günde ki durumunu anlatabilecek durumda olacak yerel devlet görevlisini hizmetine sunmaya hazırdır. Her ne kadar Ekselansları Fethi Bey ve benim 24 Temmuz 1923'teki durum konusunda farklı fikirlerimiz olsa da ortaya çıkan tek soru şudur: Kendi görüşü mü doğrulanmıştır yoksa, benim İngiliz Hükümeti adına sunduğum görüş mü? Bu sorun çözüldüğünde, İngiliz Hükümeti Konsey kararını kabul etmeyi taahhüt etmektedir. Ekselansları Fethi Bey bu konudaki taahhüdünü daha önce belirtmiştir.

Ekselansları Fethi Bey: Lord Palmoor'a bu anlaşmazlığın uzlaşma yoluyla çözülmesine katkıda bulunacağını ümit ettiğim açıklamalarından dolayı teşekkürlerimi sunarım.

Statüko konusu ile ilgili olan biraz önce ki açıklamamda da söylediğim gibi T.C. Hükümeti 24 Temmuz 1923 tarihindeki statüko durumunu incelemek için kesin olarak aynı fikirdedir. Farklılık, İngiliz Hükümeti tarafından sırasıyla açıklanan Musul vilayetinin iki sınırı üzerinde ortaya çıkmaktadır.

Musul vilayetinin aşağı yukarı doğru olan sınırı, İngiliz Hükümeti tarafından Sevr Antlaşmasının kaleme alındığı tarihte sunulmuştur ve bu sınırın bir haritası da adı geçen antlaşmaya eklenmiştir.

Şimdi ise, gerçekte hiç uyuşmayan ve bu vilayetin gerçek sınırı olmayan bir başka Musul vilayeti sınırı tavsiye edilmektedir. Sunulan hat gerçek sınırdan daha kuzeydedir. Şu halde, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve İngiltere Majestelerinin Hükümeti bu konu üzerinde uyuşmamaktadır.

Süleymaniye meselesine gelince, bu bölgenin Musul vilayetinin kuzey sınırının güneyinde olduğu doğrudur. Bu arada, Barış Antlaşmasında nihai şekli M.C. Konseyi

tarafından belirlenecek statükoyu değiştirecek nitelikte hiçbir askeri yada başka bir türlü hareket gerçekleştirilmeyeceği açıkça söylenmektedir.

Oysa, eğer statükonun aleyhine hareketler gerçekleştiyse bu tam olarak Süleymaniye'nin işgal edilmesidir; yani statüko İngiliz Hükümeti tarafından değiştirildi.

Lord Palmoor kırmızı hattın güneyinde bulunan toprakların her zaman İngiliz yetkililerce yönetildiğini açıklamaktadır.

T.C. Hükümeti adına, Musul vilayetinin fiilen işgal edilmiş toprakları dışında hiçbir toprağının İngiliz yetkililerce yönetilmediğini ve yönetilmeyeceğini Beyan etmek zorundayım.

Şayet, henüz incelemediğim kırmızı çizgiyle belirtilen bölge Musul vilayetinin işgal edilmemiş topraklarına ait ise, buralar hiçbir zaman İngiliz yetkililerce yönetilmemiştir. Öyle ki, statükoya riayet etmek, için Musul Vilayetinde bulunan gerçek statüko hattının hangisi olduğunun açıkça tarif edilmesi gerekmektedir.

Türk Hükümetine göre, İngiliz Hükümeti tarafından Sevr Antlaşmasında açıklanan sınır, Musul Vilayetinin gerçek kuzey sınırıyla uyumaktadır.

Başkan, raportör Sn. Branting'e söyleyeceği sözleri olup olmadığını sordu.

Raportör Sn. Branting, taraflarca yapılan açıklamaları dinlemekten memnuniyet duyduğunu ifade etti. Konseyden, raporunu hazırlamak için biraz zaman tanınmasını talep etti.

Lord Plamoore Raportörden kırmızı hat ile ilgili 24 Temmuz 1923 deki durum konusunda şahidini iyi dinlemesini belirtmeyi gerekli görüyor.

Konsey, Sn. Branting'in raporunu sunabilmesi için toplantısını ileri bir tarihe erteledi.

Belge:148

Milletler Cemiyeti Konseyi'nin 31 nci Toplantısı

29 Ekim 1924 Çarşamba Günü Brüksel'de gerçekleştirilen 3 ncü oturum tutanağı.

Irak Sınırı. Konsey'in 30 Eylül 1924 tarihli kararının açıklaması

Ekselansları Fethi Bey Konsey masasındaki yerini aldı.

Sn. Branting aşağıdaki raporu okudu:

“Konsey'in görüşmelerine sunulan mesele Irak ile Türkiye arasındaki sınırın gerçek durumunun, İngiliz ve Türk Hükümetleri'nin uymakla yükümlü oldukları, tanımının yapılmasıdır.

Bu karşılıklı yükümlülük Lozan Antlaşması'nın 3 ncü maddesinin son satırlarında yer almaktadır. Geçen 30 Eylül'de Konsey'in aynı tarihli kararındaki Beyanatlarının göz

önünde tutulduğu, Konsey huzurunda Büyük Britanya, Türkiye temsilcileri ve Konsey tarafından teyit edilmiştir. Şu halde varolan şüphe yalnızca şu mesele üstünde yoğunlaşmıştır: Lozan Antlaşması'nın imzalandığı tarihte incelenen bölgenin toprak durumu nasıldı ?

Bu noktada ilgili taraflar arasında anlaşmazlık bulunmaktadır. Fakat Hükümetlerin delegeleri ve uzmanları tarafından yapılan açıklamalar ve bunlar tarafından sunulan haritalar, İspanya ve Uruguay temsilcilerinin yardımıyla, raportörünüze anlaşmazlığın somut kısmının çok önemli olmadığını saptama imkanı vermiştir. 24 Temmuz 1923 tarihindeki gerçek durum konusunda hala var olan ayrılığı karara bağlamak, olay yerinde araştırma yapmaksızın bu bize uygulanabilir gözükmemektedir. Ancak, her iki tarafın da verilerine çok yakın ve mevcut sıkıntılara neden olan belirsizliğe son verecek nitelikte bir hat sunmak bize mümkün göründü.

Bu hattın tarifi, size sunma şerefine sahip olacağım, karar taslağında verilmiştir.

Bu hat Türkiye ile Irak arasındaki kesin sınır tamamlanuncaya kadar, her iki tarafın da askeri açıdan olduğu kadar idari açıdan da uyması gereken en uç sınırı belirtecektir.

Taraflar, meslektaşlarım ve benim minnettar kaldığımız ılımlı bir anlayışla Konsey kararına uymaya söz vermişlerdir. Konsey, bu rapor onaylandığı takdir de, taraflardan kararın yakın bir zamanda, örneğin 15 Kasım'da, yürürlüğe girmesi için gerekli bütün önlemleri almalarını talep edecektir. Bu durumda, söz konusu karara aykırı olarak elde bulundurulmuş veya yönetilen bütün bölgeler en geç önümüzdeki 15 Kasım tarihine kadar boşaltılacaktır. Bu tarihten itibaren belirtilen geçici sınır, hiç bir durumda tarafların sivil ya da askeri yetkililerince aşılmayacaktır.

Beklenilecek süre zarfında barışı ve düzeni korumak için yalnızca geçici bir durumun belirleneceği, Konsey'in bu konuda özellikle hiçbir şüphenin var olmasına mahal vermeyeceğinden eminim, iyi anlaşılmalıdır. Ne Türkiye ile Irak arasındaki kesin sınır meselesine getirilecek çözüm ne de bu çözüme ulaşılmasını sağlayacak prosedür, hiçbir şekilde etkilenmemelidir. Meselenin temeli üzerinde Konsey'e rapor vermesi gereken komisyona bu konuda süratle talimatlar alması gerektiğini teklif edeceğim.

Konsey, Türkiye ile Irak arasındaki sınır meselesinin karara bağlanması için gerekli unsurları kendisine sağlayacak özel komisyon üyelerinin isimlerini, bu oturumun bitiminden önce açıklayacak durumda olmayı ummaktadır. Böylelikle bu komisyonun çalışmaları hemen başlayabilir ve biz de kati çözüm çıktığı anda yaklaşabiliriz.

KARAR

Türkiye ile Irak arasındaki sınırın kesin olarak belirlenmesini beklerken Lozan Antlaşmasının 3 ncü maddesi gereği Türk ve İngiliz Hükümetleri karşılıklı olarak Antlaşmanın imzalandığı sırada varolan duruma saygı göstereceklerine göre;

Konseynin son toplantısında geçen 30 Eylül ve şu anki toplantı esnasında, iki hükümetin temsilcileri resmi olarak şu yükümlülüğü açıkladılar;

Antlaşmanın imzalandığı tarihteki durumun tanımı konusunda ortaya çıkan zorluklardan dolayı ilgili iki hükümetin temsilcilerinin, Konseynin kararını kabule hazır olduklarını açıkladıklarından dolayı; Türkiye ile Irak arasındaki kesin sınırın tespit edileceği zamana kadar, her iki kesim tarafından işgal edilebilecek ve yönetilebilecek toprakların uç sınırları aşağıdaki gibi tespit edileceğine karar verildi.

Dicle nehri ve Habur ırmağının kavşağından, Habur ırmağının orta çizgisi yada Talvek hattından bu ırmağın Hasil ırmağı kavşağına kadar; Hasil ırmağının orta çizgisi veya Talvek hattından Sirnez'den geçen ırmağın kavşağının 3 Km. yukarısında yer alan bir noktaya kadar. Bu noktadan doğuya Sirnez'den geçen kolun havzanın kuzeyine kadar düz bir çizgi. Bu havzanın kuzey çizgisinden Bilakiş tepesine kadar. Bu noktadan Rubazekteki Bejo ırmağının kaynağına kadar düz bir çizgi. Bu ırmaktan Robajekin güneyinde, 6.834..... inen başka bir ırmak olan kavşağına kadar 6.834 kuzey, kuzeydoğu bölgesine kadar bir doğru. Bu boğaza doğu istikametinde inen küçük bir ırmaktan Habur ırmağıyla olan kavşağına kadar Habur ırmağından akış istikametinin yaklaşık 1 K ½ ilerisinden Aruş ve Gereman bölgesine inen bir ırmakla olan kavşağına kadar. Bu ırmaktan biri Gereman diğeri Aruş'dan inen ilk önemli olan birleşme noktasına kadar. Bu kavşaktan yukarıda adı geçen iki kol arasındaki suyun bu bölümü ikisi üzerindeki 657/67 de biten bir vadinin çatağına kadar. Bir çataktan bir öncekinin doğusunda yer alan 9363..... kadar , sonra Gereman dan geçen kolun havzasının çatağından Lisen ırmağı havzasının güney çatağıyla karşılaştığı noktaya kadar. Oradan inen Zap ırmağı kolunun havzasının kuzeyindeki çatak boyunca uzanan çataktan batı. kuzeybatı zirvesi ve Dursikanın yaklaşık 2.5 Km. yakınına kadar. Bu zirveden Dursikanın kuzeydoğusunda yer alan Zap'ın kolunun kaynağına kadar bu kolun güneyinin 1 Km. mesafede yer alan bir noktaya kadar doğu istikametinde düz bir hattın Beyh'in güneyinden geçen ırmağın havzasının güneyindeki çatağına kadar ve Borija'ya geçen Zap'ın kolunun güneyindeki çatak boyuna uzanan Chel'in kuzeyinde Shilin'in batı, güneybatısındaki Ave Merek'in kaynağına en yakın noktaya kadar. Bu kaynağına kadar bir doğru Ave Merek'in batı kolundan Casrik ve Nervek arasındaki geçitten inen küçük ırmağın kavşağına kadar. Bu küçük ırmaktan kaynağına kadar. Bu kaynağın en kısa mesafeden

kavşağın Nervek'in kuzeyinde olan Ave Merek'in batı koluna bu koldan ağzına kadar. Bu kolun en kısa mesafeden Ave Merek ve Evebar Shilin sularının ayrıldıkları çatağa, bu çataktan Shaikhmomenin kuzeyinde bu nehre dökülen Endebar-ı Shin'in kolunun kaynağına en yakın yere kadar. Bu kaynağa kadar düz bir çizgi. Yukarıda adı geçen kolun akış istikametinde Doh'un biraz güneyini geçen ırmağın ağzına kadar. Bu ırmaktan kaynağına kadar, bu kaynağın en kısa mesafesinden Endebar-ı Shin ve Herkinin doğusundan geçen Sherdiren suyun kolunun ayrıldığı çatağa kadar. Bu noktanın en kısa mesafesinden adı geçen kolun en yakın yoluna kadar bu koldan Şherdiren suyuına kadar. Bu kolun en kısa mesafesinden Sherdiren suyunun üzerindeki havzanın güney çatağına, bu çataktan Hacı Bey ırmağı ve Upak'ın doğusundan geçen kolunun havzaları arasındaki doruk çizgisi ile bulunduğu noktaya kadar. Bu doruk çizgisinden Hacı Bey ırmağına kadar. Hacı Bey ırmağının yukarısındaki Irak sınırına kadar.

Sn.Branting ekledi:

Sınır çizgisinin tarifi İngiliz Genelkurmayı'nın 1/250.000 ölçekli haritasının J38/M, J38/N ve J38/O yapraklarına göre hazırlanmıştır. (Jezirreh,İbn-Ömer, Amadiye, Diza-Gowar) Sınırın çizili olduğu söz konusu haritanın birer örneği ilgili taraflara verilecektir. Üçüncü bir örneği ise M.C. Sekreteryası'nda muhafaza edilecektir. Sadece bu harita Konseyin kararını içeren yorum ve tarifler için geçerli olacaktır.

Sir Cecil Hurst (Büyük Britanya): Sayın Başkan, temsil ettiğim hükümetin M.C.'nin bu kararını yalnızca kabul etmekle kalmayıp aynı zamanda sadakatle uygulayacağı konusunda size ve meslektaşlarınıza teminat verme gereği bile görmüyorum.

Ekselansları Sn.Branting'in raporunda belirtilen hattın güzergahını oturumun açılışından hemen önce dikkatle inceleme fırsatı buldum. Bu hattın onaylanmasına yön veren fikrin, bu hat boyunca barış ve sükuneti sağlamak ve nihai sınır belirleninceye kadar geçecek dönemde, hiçbir itiraza mahal vermemek niyetinden geldiği anlaşılmaktadır. Bu fikirden esinlenerek başka bir hususa dikkatinizi çekeceğim için lütfen beni bağışlayınız. Sınır dikkatli bir biçimde tasvir edilmiş ve haritaya da dikkatle aktarılmıştır. Yine de sınır, şüphesiz çok önemli olmayan bir durumda ve hattın güzergahını yalnızca daha genel olarak belirtmek gerektiğinden kendi tarifine göre ve raportörün eğilimi doğrultusunda, Irak tarafında kalması gerektiğine inandığım iki kasabadan geçiyor; Dohaza ve Nevra kasabalarını ima etmekteyim. Belki, Sn.Branting oturum bittikten sonra kendisinin dikkatini bu konuya çekmeme izin verebilir ve hiçbir şüphem yok ki ekselansları Fethi Bey eğer benimle aynı görüşte ise bana göre net olarak ortaya çıkan hususu raporun tekrar

okunmasıyla doğrulamak durumunda olacaktır, şöyle ki; bu iki kasaba gerçekten de sınırın Irak yakasında kalmaktadır.

Biraz önce bu sınır çizgisinin kabul edilmesine yön veren temel fikrin, barışı ve umuyorum ki sınır bölgesinde sükuneti sağlamaktan geçtiğini söyledim. Bence raporun ikinci sayfasındaki şu paragraf bunu göstermektedir :

“ Bu hat Türkiye ile Irak arasındaki nihai sınır belirleninceye kadar her iki tarafın da hem askeri hem de idari açıdan uyacakları uç sınırı belirlemektedir.”

Tarafların bu hatta kadar gerekli idari denetim önlemlerini alabilecekleri bu rapordan ortaya çıkmaktadır. Bu paragrafta; hattın ötesinde herhangi bir otorite sağlama girişiminde bulunulamayacağı belirtilmek istenirken ancak paragraf, bu hatta kadar olan bölgede tam bir idari denetime müsaade etmektedir. Paragraftan anladığım budur.

Şu halde İngiliz Hükümeti adına yalnızca sınır hattının Irak yakasında tutulmasını sağlamak için gerekli olacak devriye konusunda kesin olarak söz verebilirim.

Ekselansları Türk Hükümeti temsilcisine teklif etmek istediğim bir nokta var. Sn. temsilcinin, sınırda yeni bir anlaşmazlık çıkmaması için çok dikkat etmek gerektiği konusunda, bizimle aynı fikirde olduğuna eminim. Bazı önlemlerin uygulanacağı tarih yakındır ve raporda öngörülen hükümlerin tam olarak uygulanmasını sağlamak için bir Türk ve İngiliz subayının, bu hattın belirlenmesinde ortaya çıkacak doğru ve açık sonuçlar üzerinde uzlaşmak maksadıyla görüşmeleri uygun olacaktır. Biz bu amaçla bir subay atamaya hazırız.

Bir garanti daha isteyebilir miyim? Rapordaki hat ayrıntılı olarak incelendiğinde, bugüne kadar idari kontrolünün Irak yetkililerinin elinde bulunduğunu düşündüğümüz bazı kasabaların var olduğu görülecektir. Örneğin Şivzaran gibi kasabalara işaret edeceğim; haritada Irak toprağında sığınmacı olarak yaşayan Hristiyanların bulunduğu ve hiç şüphesiz sınırın kesin olarak belirlenmesine kadar Irak'ta kalacak olan bu topluluğun, sınırın belirleneceği ana kadar, yokluklarında aleyhlerinde hiçbir önlem alınmaması talebinde bulunmakta kendimi haklı görüyorum.

Belki de Sn. Başkan bitirmek için İngiliz Hükümeti ile alakalı olarak, kabul ettiğimizi açıkladığımız bu raporun uygulanmasını sağlamak için gerekli bütün önlemleri alacağının teminatını raporun ifadesi ile resmi olarak vermek istenilen bir durumdur.

Ekselansları Fethi Bey açıkladı: Sn. Başkan, BeyEfendiler, Sn. Branting'in raporunu okuyup öğrenmiş bulunmaktayım. Önceki açıklamalarımda Türkiye'nin, barış antlaşmasının üçüncü maddesinin aksine hiçbir harekette bulunmamış olduğunu ortaya koymuştum. Aynı zamanda, Süleymaniye'nin İngiliz kuvvetleri tarafından antlaşmanın imzalanmasından

yaklaşık bir yıl sonra ele geçirilmesi ve bu işgalin son oturumda İngiliz temsilcisi tarafından reddedilmemesi, aynı maddenin hem metnine hem de ruhuna açıkça aykırı bir eylem oluşturmaktadır ve Konsey'in bu konuda ikna olduğunu umuyorum. Fakat tamamen geçici bir durum söz konusu olduğundan ve önerilen hattın temel meseleye önyargıyla yaklaşmıyor olmasından dolayı diğer taraftan da Türk Hükümeti'nin meselenin temeli üzerindeki hakları mahfuz olduğundan, bu konu üzerinde daha fazla ısrar etmekten vazgeçeceğim.

Ekselansları Sn. Branting tarafından önerilen kararı Türk Hükümeti adına kabul ettiğimi ve bu kararın Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından kesin ve sadık bir biçimde uygulanacağını Beyan ediyorum.

Baylar, şimdi lütfen Sir Cecil Hurst'un gözlemlerinden bir kaçına cevap vermeme müsaade ediniz.

İngiliz Hükümeti'nin Sn. temsilcisi harita üzerinde incelenebilecek iki kasabadan bahsetti. Raporda, bu noktada değiştirilecek bir husus olup olmadığının bilinmesi meselesini inceleme konusunda Sn.raportörün hizmetindeyim.

Kararı uygulamak için hükümet delegelerinin toplanması teklifine gelince, bu teklifi çok mantıklı ve yararlı buluyorum ve teklifi kabul edeceğini ve kararı bölgede sıkı bir biçimde uygulanabilmesi için İngiliz delegelerle buluşacak delegeleri atayacağını umduğum hükümetime bunu iletmeyi ihmal etmeyeceğim. *

İngiliz temsilci, Türk Topraklarında kalan bazı kasabaların haklarından bahsetti, Türkiye'de yüz binlerce Hristiyan'ın yaşadığını ve bunların iyi vatandaşlar olduklarını söylememe bile gerek yoktur. Bunlar gerektiği gibi muamele görmektedirler ve Hristiyanlar ile Müslümanlar arasında hiçbir farklı tutum söz konusu değildir. Şu halde bu konuda bir açıklama yapmak ve söz konusu iki kasaba sakinlerine farklı davranılmayacağını söylemek gereksiz olur; Bu insanlara Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları gibi muamele edilecektir.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti sınır çevresinde huzuru ve sükuneti sağlamak maksadıyla Konsey'in benimsediği kararı sıkı sıkıya tam olarak uygulamayı görev bilecektir.

Sayın Branting (Raportör) : Sir Celil Hurst'un açıklamalarında ilk olarak Nerva adında küçük bir kasabadan bahsedilmektedir. Söz konusu haritada bu kasaba geçici sınırın güneyinde yer almaktadır.

Sözü edilen Dotaza adındaki diğer kasaba ise sınır hattı üzerindedir. Fakat bu kasaba güneye doğru akan bir akarsuyun başlangıcında olduğundan hattın bu kasabanın kuzey sınırından geçeceğini kabul etmek normaldir.

Başkan açıklıyor: Sn. Branting'in derin düşünülmüş olduğu kadar tarafsız bir çalışmanın sonucunda hazırladığı raporu dinlediniz. Ayrıca raportörün, Sir Cecil Hurst'un

Nerva ve Dotaza kasabaları hakkındaki sorusuna verdiği cevabı da dinlediniz. Diğer tarafta ise bize teklif edilen kararı hükümetleri adına kabul eden temsilcilerin Beyanatlarını işittiniz.

Kararı onayınıza sunmaktan şeref duyarım.

Karar oy birliği ile kabul edilmiştir.

Başkan ekledi: Konsey, dünyanın bu bölgesinde barışın yeniden tesis edilmesine ve Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından kararlaştırılan önlemleri harfiyen uygulayacağına söz veren hükümet temsilcilerinin bu sözleri tutacağına güvenmektedir.

Sn.Branting ve meslektaşlarının hizmetlerine verilen ve kendilerine çok yardımcı olan Belçikalı haritacıya duyduğu minnettarlığı dile getirmek isteğini söyledi.

Başkan, Sn. raportöre Belçika ordusunun değerli bir subayına hitaben yaptığı övgü dolu konuşmadan dolayı teşekkürlerini sundu.

Sır Cecil Hurst, hükümeti adına Sn. raportöre olduğu kadar Konsey üyelerine de benimsenmiş çözüme ulaşmak yolunda harcadıkları çabadan dolayı teşekkürlerini sunmak istedi.

Ekselansları Fethi Bey kendi hükümeti adına her iki tarafça kabul edilebilir bir çözüme ulaşmak için büyük çaba sarf eden Sn. raportöre teşekkürlerini sunmak konusunda Sir Cecil Hurst'e katıldı.

Başkan, Sn.Branting'e böylesi hassas bir konu üzerinde çözüme ulaşmak için sarf ettiği çabalardan dolayı teşekkürlerini sunarak, Konsey'in duygularını açıkça ifade ettiğinden emindir.

Sekizinci Bölüm

Milletler Cemiyeti Tarafından Oluşturulan Komisyon (Belge 149-167)

I

Komisyonun Soruları ve Türk Hükümetinin Cevapları (Belge 150-151)

II

Tercümanlar, Nazım ve Fettah Bey Meselesi (Belge 152-167)

Belge: 149
Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri Sır Eric Drummand'dan Türk
Başbakan ve Dış İşleri Bakanı İsmet Paşa'ya

Cenevre, 17 Kasım 1924

Sn Başkan,

Türkiye ile İran arasındaki sınır meselesini incelemek için M.C. Konseyi tarafından atanan komisyonun çalışmalarına başladığını bildirmekten onur duyarım. Komisyon, kendi bakış açısıyla meseleyi aydınlatıcı gerekli tüm bilgileri hazırlayabilecek olan Türk Hükümeti ile temasa geçmek amacıyla yakında Ankara'yı ziyaret etme kararı almıştır. Komisyon, Lozan Antlaşması'nın hazırlanması esnasındaki belgelere, müzakere tutanaklarına ve meselenin M.C. Konseyi huzurunda tartışılmasına yardımcı olan bütün dokümanlara zaten sahiptir ve Türk Hükümeti'nin prosedür ve meselenin temeli üzerindeki görüşünü almayı arzu etmektedir.

Söz konusu komisyon şöyle oluşmaktadır:

Ekselansları Sn. Comte Teleki; Macaristan eski Başbakanı

Ekselansları Sn. Wilsen; İsviçre'nin tam yetkili Bükreş Elçisi

Sn.Paulis; Belçika ordusunda yedek Albay ,

Milletler Cemiyetinden dört memur, bir tercüman ve bir kurye

Komisyon bir araştırma yapmak için söz konusu bölgelere gitmeye karar verdiğiinden, iki tarafın yardımcılarının desteğinin yararlı olacağı kanaatindedir ve Türk yardımcısının bir tercüman eşliğinde kendisine katılacağını düşünmektedir.

Komisyon, İngiliz Hükümeti ile temasa geçmek için Londra'ya giderek ziyaretine başlayacaktır. Hemen sonra bölgeye ulaşmanın daha kolay olacağı Ankara'yı aynı amaçla ziyaret edecektir.

Sn. Başbakan en derin saygılarımı kabul ediniz.

Genel Sekreter

Eric Drummand

Birinci Kısım

I

Komisyonun Soruları ve Türk Hükümetinin Cevapları

(Belge 150-151)

Belge:150
Milletler Cemiyeti tarafından Musul meselesi üzerinde
soruşturma yapmakla görevlendirilen Komisyon'un Başkanı
Sn.Wilsen'den Türk Başbakanı ve Dış İşler Bakanı İsmet Paşa'ya

Cenevre, 22 Kasım 1924

Sn. Bakan,

Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından Türkiye ile Irak arasındaki sınır meselesini incelemekle görevlendirilmiş, komisyonun başkanı sıfatıyla, bize M.C. Sekreterliği tarafından verilen ve çoğunlukla ilgili hükümetlerden gelen belgeleri ve materyalleri çalışma arkadaşlarımla inceledikten sonra, bu belgenin ekinde bulunan bazı soruları ortaya çıkarttığımı bilgilerinize sunmaktan şeref duyarım.

Bu soruların cevaplarını yazılı olarak hazırlamanızı istemek zorundayım. Soruların cevaplarını Komisyonun, Aralık'ın ilk haftasında Ankara'ya yapacağı ziyaret döneminde almayı umduğumuzu belirtmekte sakınca görmüyorum.

Sayın Başbakan, en derin saygılarımı kabul ediniz.

Bu soru belgesinden haberdar olmanızı ve Hükümetinizin muhakkak yapacağı bu soruların cevaplarını yazılı olarak hazırlamanızı istemek zorundayım.

Komisyon Başkanı
E.de Wilsen

Belge:150 (Ek)

Türk Hükümeti İçin Sorular

Musul Nüfusunun Dinler ve Irklara göre Dağılımını Gösteren Tablo

1. Türk Hükümeti tarafından Komisyona sunulan belgelerde Musul vilayetinde üç sancak olduğu bildirilmesine rağmen İngiliz Hükümeti'nin belgelerinde dört sancak olduğu bildirilmektedir. Komisyon, sancakların idari bölümleriyle nüfuslarını ırklara göre ve eğer mümkünse dinlere göre dağılımının belirtildiği bir bölge haritasının verilip verilemeyeceğini sormaktadır.

2. Komisyon aşağıdaki hususlar hakkında bilgilendirilmeyi arzu etmektedir.

a) Yılın bazı dönemlerinde kuzey dağlarından Mezopotamya'ya doğru inen ve daha sonra kasabalarına geri dönen göçebe Kürtlerin, göç yolları hakkında aşiret veya kasabalara göre detaylı bilgiler tercih edilmektedir.

b) Tartışmalı topraklardaki göçebe ve yerleşik Kürt ve Arapların ticaret ya da azık-gereç sağlama merkezleri hakkında

c) Musul bölgesi ile Türkiye'nin tartışmasız bölgeleri arasındaki ticaret yolları hakkında

3. Komisyon savaş boyunca Asur-Keldani güçlerine komuta ediyormuş gibi görünen ve kendisini Asur-Keldani Heyeti'nun "Milli Yönetim Komitesinin" başkanı olarak adlandırılan General Ağa Petros'un kişiliği hakkında hükümetin görüşünü öğrenmek istemektedir.

4. İstanbul Konferansı'nda (Haziran 1924) İngiliz Hükümeti, 1923'te önerdiği sınırın daha kuzeyinde yer alan bir başka sınır önermiştir. Komisyon aşağıdaki husus üzerinde tam bir kaniya sahip olmak istemektedir:

Önerilen iki sınır arasında yaşayanların sayısı kaçtır? Bu bilgiler yılın farklı dönemlerinde aşiret, kasaba, ırk ve dinlere göre çıkarılmalıdır(tespit edilmelidir). Bu nüfuslar arasında göçebeler var mıdır ve eğer varsa göç yolları hangileridir?

5. Komisyon Türk muhtırasının altıncı sayfasında yer alan Musul vilayetinin nüfus çizelgesinin hangi tarihte yapıldığını Türk Hükümeti'ne sormaktadır.

Bu muhtırada Süleymaniye Sancağı'nda 7.000 Arap olduğu bildirilmesine karşın, İngiliz muhtırası böylesi bir bilgi vermemektedir. Türk Hükümeti bu Arapların hangileri olduğu, nereden geldikleri, göçebe olup olmadıkları, eğer öylelerse göç yollarının hangileri olduğu konusunda Komisyonu bilgilendirebilir mi?

6. İngiliz Hükümeti tartışmalı bölgenin etnografik haritasını komisyona sunmuştur, Komisyon, Türk Hükümeti'nin bu haritada verilen bilgiler hakkındaki görüş ve düşüncelerini öğrenmek istemektedir.

7. İngiliz muhtırası Tel-Afar'da ve Musul'u Bağdat'a bağlayan doğu yolu civarında bulunan şehirlerde, özellikle Erbil, Altıncöprü, Kerkük, Taza Hurmatu, Tuz Hurmatu. Kifri ve Kanatepe şehirlerinde ve dolaylarında yaşayan Türkmenlerden bahsetmektedir. Böylece isim isim belirtilmiş şehir ve kasabalar için 64.895 Türk nüfusuna varılmaktadır. Komisyon, Türk Hükümeti'nin bu yerleşim bölgelerindeki kendi sayımlarında ortaya çıkan rakamları öğrenmek istemektedir.

8. Türk Hükümeti 1923'te Revandiz'deki Kürtlerin protestosundan ve bu topluluğun bazı teminatlar karşılığında Irak devletinin ayrılmaz bir parçası olmayı arzu ettiklerini dile getirdiğinden haberdar mıdır? (İngiliz muhtırası S.6 – 4 ncü Bend)

9. Bağdat'a giden buğdayın büyük bir bölümünün Musul bölgesinden geldiği ya da bu bölgeden transit geçtiği varsayılmaktadır. Türk Hükümeti, Komisyon'u doğrudan Musul

ya da vilayetinde üretilen miktar (savaştan önceki yıllarda) ve transit geçen miktar (hangi bölgelerden geldiği) hakkında bilgilendirilebilir mi?

10. Komisyon, İngiliz muhtırasının 8 nci sayfasının 2 nci bendinden şu cümlelerin altını çizmiştir: " Genel olarak sınır hattı askeri hareketleri ve ekonomik kalkınmayı engelleyen çorak tepelikleri ve aşılamaz yükseklikleri takip etmektedir. Bu bölgelerde yaşayan aşiretlerin denetimleri Türk Hükümeti için her zaman bir sıkıntı kaynağı olmuştur ve bu bölge her iki tarafça ne ticari girişimlere ne de ekonomik gelişmeye elverişli bir alan olarak görülmüştür.

Komisyon İngiliz Hükümeti'nin yaptığı göndermenin Türk Hükümeti'nden neler uyandırdığını öğrenmek istemektedir.

11. Türk Hükümeti tarafından geçen Ekim ayında Djoulamerk'in güney bölgesine cezalandırma amacıyla yapılan harekatta, Türk ana kuvvetleri niçin kuzey geçitlerinden geçmemişlerdir ve neden Habur ve Alzil yollarını kullanmışlardır.?

12. Türk Hükümeti'nin fikrine göre tartışmalı topraklar üzerinde yaşayanların arzularını belirleme meselesi plebisit yoluyla çözümlenmelidir. Komisyon Türk Hükümeti'nden, bazı toplulukların göçebe olduğunu ve diğer bir bölümünün de eğitim açısından çok az gelişmiş olduğunu hesaba katarak, halk oylamasının ne şekilde gerçekleştirebileceğini tasarladığını bilmek istemektedir. Türk Hükümeti bu plebisitin yılın hangi döneminde yapılması gerektiğini tahmin etmektedir. Türk Hükümeti'ne göre bu halk oylaması Brüksel'de belirlenen statüko hattından dolayı Türk Hükümeti mevcut şartlarda bir halk oylamasının dürüstçe yapılabilceğini tahmin etmekte midir.?

13. Birinci paragrafta (etnografik nedenleri, 6 ncı sayfa 1 nci bend) Türk Hükümeti göçebe Türk, Kürt ve Arapları 170.000 kişi olarak tahmin etmektedir. Komisyon, bu göçebelerin yaz ve kış mevsimindeki sayıları (Irklara göre) ve göç yolları hakkında bilgilendirilmek istemektedir.

14. Türk Hükümetinin verdiği nüfus istatistikleri nasıl ve ne zaman oluşturulmuştur; sayımda kullanılan metotlar nelerdir ve sayımın orijinal tabloları komisyona iletilebilir mi ? Eski Türk idaresi altında doğum, ölüm vb. gosteren nüfus kayıtları bulunmakta mıydı ? Bu kayıtlar nerede incelenebilir ? Bu halk savaştan önce vergi ödüyor muydu: vergilendirme temeli ve tahsil edilen tutarlar nasıldır ? Başka bir deyişle, vergiye tabi tutulan bu toplulukların ve özellikle vergiden kaçan göçebelerin oranı nedir ?

15. Türk muhtırasının 9 ncu sayfasındaki 3 ncü paragrafın 1 nci bendinde (tarihi, coğrafi, ekonomik nedenler) Musul ve Bağdat arasındaki bölgenin tarihi eserlerde Tataristan

olarak adlandırıldığına dikkat çekilmektedir. Türk Hükümeti bu eserleri adını komisyona verebilir mi?

16. Türk muhtırasının 9 ncu sayfasını 8 nci bendinde, Musul şehri ve vilayetinin, Türkiye ile İran arasındaki ulaşım açısından çok büyük önem taşıdığı ileri sürülmektedir. Türk Hükümeti savaş öncesi istatistiklere dayanan bu iddiayı kanıtlayacak verileri komisyona sunabilir mi?

17. Sınırın Musul'un güneyinden geçmesi ve bu sınırın ticari ilişkilere kapalı olacağı hipotezini ortaya koyan Türk Hükümeti, Musul Vilayetinin kendi ürünlerini ve Musul'dan transit geçen ürünlerin ihracatının nasıl yapılacağını tasarlamaktadır ? Sınırın kuzeyinde kalan halk, ürünlerini ihraç edecek yol bulacak mıdır ve bu yol hangi istikamette olacaktır?

18. Diyarbakır vilayeti ve civarındaki askeri işgaller yüzünden güney ihracat pazarları şu anda tutulmuş durumdadır. Komisyon mali, ticari durum ve belirtilen topraklarda yer alan ihracat yolları üzerindeki irtibat eksikliğinin geçmiş ile kıyaslandığında nasıl bir sonucun ortaya çıktığını öğrenmeyi arzu etmektedir.

19. Türk muhtırasının 10 ncu sayfasının 2 nci paragrafı savaş öncesi istatistiklere baş vurmaktadır. Komisyon, Musul ticari yolunun Bağdat'tan daha çok Diyarbakır'a doğru olduğunu kanıtlayan savaş öncesi istatistikler hakkında bilgi sahibi olmak istemektedir.

20. Türk Hükümeti şu soruya cevap verebilir mi? Örf ve adetlere göre bahçeler, ormanlar, işlenen araziler ataerki ailelere mi ya da bir kasabadaki aşiretin tümüne mi aittir? Komisyon, bölgedeki farklı ırklar açısından bu konuda bilgilendirilmek istemektedir.

Fethi Bey İstanbul Konferansı'nda tartışmalı topraklar tarafından (özellikle Süleymaniye) Ankara yüksek meclisinde temsil edilmek için seçilen bazı isimler belirtmiştir. Sir Perry Cox'un uyarısıyla Fethi Bey bu şahısların gizlice seçildiğini açıklamıştır. Komisyon, Türk Hükümeti'ne bu gizli seçimin nasıl gerçekleştirdiğini ve nüfusun çoğunluğunun bu seçimlerde yer alıp almadığının söylemesinin mümkün olup olmadığını sormaktadır.

Belge: 151

Türkiye'nin Dış İşleri Bakanı Şükrü Kaya Bey'den Sn.Wilsen'e

Ankara, 7 Ocak 1925

Sayın Başkan,

Selefim İsmet Paşa'ya iletme lütfunda bulunduğumuz sorulara Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin verdiği cevapları ekte sunmaktan onur duyarım.

Bu cevaplar eski Osmanlı İmparatorluğu arşivlerinde bulunan ve yabancı işgaller, yangınlar ve zóraki taşınmalar gibi yıkımlardan kurtarılabilmiş istatistiki verileri elverdiği ölçüde açık ve ayrıntılıdır.

Konsey'in 30 Eylül 1924 tarihli oturumunda ekselansları Fethi Bey'in de Cenevre'de açıkladığı gibi " Türk Hükümeti, komisyonun görevinin, sınır hattının belirlenmesi için en iyi prosedürün hangisi olduğunu belirlemekten oluştuğu kanısındadır. Şu halde bölgedeki soruşturmalar Türk ve İngiliz Hükümetleri tarafından önerilen iki prosedürden hangisinin Musul vilayeti sakinlerinin gerçek siyasi eğilimlerini daha iyi ortaya çıkarmaya yarayacağını saptamak amacıyla yapılmalıdır."

Türk Hükümeti Lozan Konferansı'nda ve Cenevre'de Musul'un Türk egemenliğinin altında kalması talebine ilişkin sebepleri Konsey huzurunda uzun uzadıya anlatmıştır, ayrıca, İngiliz Hükümeti'nin de kabul etmiş olduğu gibi vilayet nüfusunun, Güneydoğu Anadolu nüfusuyla aynı yapıya sahip olduğunu yani büyük çoğunlukla Türk ve Kürtlerden oluştuğunu ispatlamıştır. İngiliz resmi yayınlarının kabul ettiği gibi bu eyaletin ekonomik açıdan gerek Türkiye ile gerekse diğer ülkelerle yaptığı ticaretin neredeyse tamamının sadece Türk Topraklarında bulunan Nusaybin-Adana tren yoluyla elverişli bir biçimde gerçekleştirilebileceğinden dolayı, Irak'a değil Türkiye'ye bağlı olması gerektiğini ispat etmiş ve son olarak tezinin lehinde olan bütün mülahazalarda bir çok sebep ortaya koymuş ve bu eyaletin bir başka bölümünün işgalinin Mondros Ateşkes Mütarekesi'ne (30 Ekim 1918) ve başka bir bölümünün işgalinin de Lozan Antlaşmasına (24 Haziran 1924) aykırı olduğunu açıklamıştır.

Hükümetim, bu sayısız sebepler ayrı ayrı ele alınsalar dahi, kesin oldukları kanaatindedir. Yine de halkın isteğinin ifade edilmesinin, meselenin çözümünde başlıca faktör olarak kabul edilmesi gerektiğinde inanmaktadır. Komisyonun, Hükümetin ve Türk halkının, çözümün Musul vilayeti halkının özgürce ifade edeceği arzusunda bulunacağı isteğini dikkate alacağını ümit etmektedir.

Büyük bir batılı güç ile bir yakın doğu devleti arasında, bir doğu halkının kaderinin belirlenmesi gibi önemli bir ihtilaf, kuruluşundan beri ilk defa Milletler Cemiyeti Konseyi huzuruna taşınmıştır. Komisyonunuzun meseleyi iyice inceledikten sonra salık vereceği çözüm büyük ölçüde gelecekte doğu ve batı arasındaki ilişkilerin samimiyetine ve güvenine ve doğu halklarının yeni yüzyılda Milletler Cemiyeti tarafından temsil edildikleri inancına bağlı olacaktır.

Cumhuriyet Hükümeti, Komisyonumuzun dünyanın bu iki tarafı arasında karşılıklı güven ortamının sağlanmasına katkıda bulunacağına ve Konsey, Musul vilayeti halkına

kendi kaderine özgürce karar vermesini önererek adaleti tesis edeceğine inanmaktadır. Aynı şekilde özellikle İngiliz Hükümeti, Musul Vilayeti halkının daha önce buna benzer iki halk oylamasında yer aldığını açıklamak suretiyle bu halkın oy verme kapasitesini kabul ettikten sonra, Konsey'in başka bölgelerin halklarına tanınan hakkın bu vilayet halkına tanımadığının söylenmesine izin vermeyeceğine de inanmaktadır.

Bu umutla en derin saygılarımın kabulünü istirham ederim.

ŞÜKRÜ KAYA

Belge : 151 (EK)

I

Musul vilayeti, Türk idari taksimatına göre Musul, Kerkük ve Süleymaniye sancaklarını kapsamaktadır.

Her sancaklar şu kazaları ihtiva etmektedir:

<u>Sancaklar</u>	<u>Kazalar</u>
Musul	Musul,Dohuk,Akra,Sincar,Zibar, Amadiye,Zaho
Kerkük	Kerkük,Revandiz,Raniya,Selahiye(Kifri)
Erbil,Köysancak	
Süleymaniye	Süleymaniye,Gulanber,Mamuretül
Hamid,Bazian,Pazarşehri	

Ekte bulunan bir no'lu harita, Musul vilayeti halkının ırklara göre nasıl dağıldığını belirtiyor.

Bu haritadan ve de EK 1 deki haritadan 6'ncı paragrafta ayrıntıyla bahsedilebilmektedir.

II

a) Musul vilayetinde yaşayan hiçbir Kürt aşireti, ne Mezopotamya ovasına inmek için dağlık bölgeleri terk etmekte ne de daha güneyde bulunan Arap bölgesine geçmek için ekteki haritada çizili Türk-Kürt hattından çıkmaktadır.

b) Yerleşik Kürt ve Arapların ticaret ve ikmal sağlama merkezleri genellikle oturdukları kaza ve sancakların merkezleridir.

Başlıca Kürt ve Arap Aşiretlerinin ticaret ve ikmal merkezleri şu yerleşim birimlerinde bulunmaktadır:

Musul : Kürt aşiretleri için; Herki, Zerdki, Hadjan, Saidan, Guevdan ve Arap aşiretleri; Djehich ve Chammar.

Erbil : Kürt aşiretleri için; Guerdi, Sourtzi-Soran, Hailani.

Akra : Kürt aşiretleri için; Herki, Sourtchi-Badinan

Zaho, Dohuk ve Amadiye : Kürt aşiretleri için; Seidki, Artuşi, Hadjan ve Gueuvdan.
 Tel-Afr : Arap aşiretleri; Djeheich ve Chammar için
 Revandiz : Kürt aşiretleri; Sourtchi-Soran, Hailani, Herki, Bardast-Balek için
 Sancak köyü : Kürt aşiretleri; Hachnaw ve Bichder için
 Rania : Kürt aşiretleri; Bilhass Mengour, Mamiche ve Ago için
 Kerkük : Arap aşiretleri; El-Oubeid, El-Saih, Djubour, Beni-Naim. Kürt aşiretleri;
 Cheih Brzani ve Chevan için
 Bazran (Cem Cemal) : Kürt aşireti Hamavand için
 Süleymaniye ve Gulanber : Kürt aşireti Djaff için
 Yukarıda belirtilen Kürt aşiretlerinin bir çoğu artık yerleşik hayata geçmişlerdir.
 Sadece Djaffs, Zeidki, Artouchiler, Herki ve Hodjan aşiretleri yarı göçebidir. Arap aşiretleri ise tamamen göçebidir.

c) Musul bölgesi ile Türkiye'nin tartışmasız bölgeleri arasındaki başlıca ticaret yolları şunlardır:

- 1- Dicle yolu
- 2- Musul, Mardin, Diyarbakır, Harput, Sivas, Samsun yolu
- 3- Nusaybin-Adana demiryolu
- 4- Musul, Cizre, Siirt, Bitlis, Erzurum, Trabzon yolu
- 5- Musul, İmadiye, Çölemerek, Başkale, Van yolu
- 6- Musul, Erbil, Revandiz, Başkale, Van yolu
- 7- Musul, Erbil, Zaho, Beytülşebap, Başkale, Van yolu

III

Ağa Petros hakkında Türk Hükümeti'nin elinde bulunan bilgileri vermeden önce bu Nasturi'nin Asurlular ve Keldaniler adına konuşma hakkı olmadığını belirtmenin yararlı olduğuna inanmaktayız. Zira kendisi hiçbir zaman için bir lider olmamıştır ve yalnızca Nasturilerin bir bölümünü belli bir süre yönetmiştir.

Baz aşiretinden olan Ağa Petros, Dünya Savaşının başlangıcına kadar Ourmiya'da Türkiye konsoloslğunun tercümanı olarak çalışmıştır.

Ağa kelimesi Farsça'da Bey anlamına gelmektedir ve bu şahıs halk arasında Ağa Petros olarak anılmaktaydı. Doğal olarak Ourmiya bölgesindeki Farslı Nasturilerle ilişkisi oldu ve resmi konumunu onları korumak için kullandı.

Dünya Savaşı esnasında Ağa Petros, Rus cephelerinde Türkiye'ye karşı savaşan Nasturi ve Ermenilere katıldı ve bildiği bir çok dil sayesinde yalnızca ana dilini konuşabilen

Marşimun (Nasturilerin dini ve siyasi lideri) ile Rus subayları ve Ermeni liderler arasında tercümanlık yaptı. Belli ölçüde itibar kazandı.

Kürt lider Sinko, Marşimun'u öldürdüğünde Ağa Petros kendisine sunulacak elverişli bir rol oynama fırsatını yakaladı.

Gerçekten de merhum liderin kardeşi hem evli hem de zayıf bir kişiydi ve Marşimun'un görevine uygun değildi. Oğlu ise etkin bir komutanlık yapmak için çok gençti. Bu şartlardan yararlanan Ağa Petros Nasturilerin bir kısmının yönetimini ele aldı.

Rus Devrimi'nden sonra Nasturiler, İngiliz ordularına katılmak için Mezopotamya'ya kaçtılar ve Ağa Petros komutanlığını yine muhafaza etti. Hırçın karakteri kısa zamanda Marşimun ailesinin ve aşiret reislerinin düşmanlığını üzerine çekti ve güç mücadelesi Ağa Petros'un yönettiği insanlarla arasındaki münasebeti zorlaştı. Bu düşmanlıklar ve mücadeleler daha sonra anlatacağımız durumlarda meydana gelen Ağa Petros'un çekilmesi olayıyla ilgisiz değildi.

1919 yılının sonlarına doğru Zibar Kürtleri'nin, içinde İngiltere'nin Musul siyasi subayı Albay Bill'in de bulunduğu bir çok subayı öldürmesi üzerine, İngiliz yetkilileri Aşera Seba nahiyesinde bulunan Mindan kasabasına çok sayıda Nasturi ve Keldani yerleştirdi ve başlarına da Ağa Petros'u getirdikleri sanılıyor. Buradan Ağa Petros İngiliz subaylarının da bulunduğu bir orduyla 70 köyü yıktı, Zibar kazasını yağmaladı ve istila etti. (1929 ilkbaharı). Aynı şekilde Akra kazasının ve Aşera Seba nahiyesinin bir kısmını yakıp yıktı. Yakılan yerler arasında Zibar kasabasında; Pire-Kebre, Bazzan, Dinarle, Chehi, Nephai-i zir, Nepha-i Bala, Serani-i zir, Serani-i Bala, Babaula, Kafie. Akra kazasında; Serderyan, Kölehan vb. ve Aghil-i Saghir, Aghili Kebir, Hauki, Seraukani, Bazı-Souri, Balende vb. ve Aşeri Seba nahiyesinde; Tolzave, Balassam, Derbissani-Kebir, Derbissani-Saghir, Ceme, Haroul, Cheihaanouk Behrave, Zilke vb. köyleri sayılabilir.

Ağa Petros'un kendisine subay, silah, insan gücü ve yiyecek sağlayan Mezopotamya' daki İngiliz yetkililerin desteğiyle Musul vilayetinin kuzeyini, Hakkari vilayetinin güney bölümünü, ve Doğu İran'ın da bir bölümünü kapsayan ve Türk sınırından Ourmia Gölü'ne doğru uzanan bir tampon devlet kurma niyeti de vardı.

Albay Bill ve mahiyetinin öldürülmesinin öcünü almayı amaçlayan Zibar ve Akra kasabalarının istilası aynı zamanda yukarıda adı geçen devletin kurulmasından önce toprakların fethinin başlangıcı olmalıydı.

Fakat Ağa Petros sonunda Zibar Kürtleri'nin lideri Faris Ağa tarafından yenilgiye uğratıldı ve 500 kişi kaybetti.

Kuvvetleri geri çekilirken o güne kadar tarafsız kalan Nerve ve Reyhan, Amadiye kazası nahiyelerini yağmaladılar ve bir kısmını yaktılar. İngiliz yetkilileri, bu kuvvetlerin hareketleri kendilerine yeni düşmanlar kazandıracak nitelikte olduğundan ve de kendi insanlarıyla birçok kavgaya giren Ağa Petros'u bölgeyi terk etmeye zorladılar. Ağa Petros önce Bağdat'a daha sonra da Suriye'ye çekildi ve sonunda Fransız Hükümeti'nden destek bulmak niyetiyle Avrupa'ya gitti. Ağa Petros ile aşiret reisleri arasında varolan uyuşmazlık bu şahsın Asur-Keldani Heyeti'nun "Milli Yönetim Komitesi" nin başkanı olarak adlandırılmasına inanılacağına olanak vermemektedir. Başlangıçta zaten söylediğimiz gibi Ağa Petros Asurlu yada Keldani değil Nasturidir ve çok az sayıda olan Nasturiler bir ırk ya da bir halk oluşturmamaktadırlar. Belli bir dini mezheple sıkıntıya düşmüş bütün milletlerden insanları kapsayan bir topluluk oluşturmaktadırlar.

Bu insanların karakter ve davranışları konusunda İngiliz yetkililerin fikirlerini öğrenmek için "Report on Irak Administration, Ekim 1920 - Mart 1922" raporunun 103 ncü sayfasına başvurulabilir.

"Kendilerine bol ücret ve bedava yiyecek verilmesi, bütün hizmetler için zaten bir çeşit dilencilikle meyilli olan bu insanları sadakaya muhtaç hale getirmiştir."

Daha ileride, 195 nci sayfada da yukarıda anlatılan olaylara değinilmektedir: "Thiari ve Thomme vahşi işlerine Narve ve Tchal'de devam etmişleridir" ve son olarak 107 nci sayfada da şunlar yazılıdır: "Normal zamanlarda diğer yerel Kürt aşiretleri kadar vahşi ve bir o kadar da yabancı oldukları unutulmamalıdır."

Bu anlatılanları sadece İngiliz yetkililerin Nasturiler hakkındaki düşüncelerini göstermek için yapıyoruz. Türk Hükümeti'nin İngilizler'in Kürtler hakkındaki görüşlerini kesinlikle paylaşmadığını söylemeye bile gerek yoktur.

IV

Aşiretlerin isimleri ve bunları oluşturan kişi sayılarını bilgi bazında veriyoruz:

<u>Aşiretin Adı</u>	<u>Yaşadığı Bölge</u>	<u>Sayıları</u>
Guilli-Gayan	Beytül Şebab'ın güney batısı	12.000
Girki	Beytül Şebab'ın güneyi	2.000
Punianiche	Tchal bölgesi	2.500
Bervar-i Bala	Amadiye'nin kuzey batısı	15.000
Oramar	Tcheulemerk ve Şemdinan arası	2.000
Tovi	Tcheulemerk ve Şemdinan arası	2.000
Herki	Şemdinan'ın batısı	1.500
Dostki	Zibarın kuzeyi	800

Guirdi

Şemdinan'ın güneyi

Bu bölgede geçiş yapan göçebeler 13 nci paragrafta sayılmıştır.

1914'ten önce dört Nasturi aşiretleri olan Thiari, İkoma, Yelo ve Baz aşiretleri bu bölgede yaşamaktaydı. Fakat bu aşiretler 3 ncü ve 6 ncı paragraflarda açıklandığı gibi bu tarihten itibaren Türkiye'ye ve de Irak ve Musul vilayetinin halklarına karşı Rus ve İngiliz saflarında savaştılar, bu olaydan çok ağır kayıplar verdiler ve şu anda Irak ve İran'da dağılmış durumdadırlar.

Türk muhtırasının 7 ncı sayfasında yer alan nüfus çizelgeleri 1906 ve 1919 yılları boyunca gerçekleştirilen anketlerin sonucudur.

Süleymaniye sancağında bulunan Araplar Tai aşireti mensubudurlar ve Tandjoro ve Diyale kavşağının yakınlarında hayvancılıkla uğraşıyorlar. Şayet bu Araplar şu an için yukarıda belirtilen bölgede bulunmuyorsa, bu muhtemelen aşiretin Nusaybin-Mardin bölgesinde yaşayan çoğunluğun yanına katılmak zorunda kalmış olmalarından kaynaklanıyor olabilir.

VI

İngiliz Hükümeti'nin Komisyona sunduğu etnografik harita kesinlikle taraflıdır. Arap unsurunu desteklemek, Kürt unsurunun önemini azaltmak ve özellikle Türk unsurunun önemini neredeyse ortadan kaldırmak niyetiyle hazırlanmıştır.

Gerçekten de haritada verilen bilgilere göre Arap ve Kürt unsurlarının yaşadığı bölgeler arasında, Kürt-Arap karışık bir nüfusun yaşadığı oldukça geniş ve çok uzun renksiz bir şerit bulunmaktadır, bu şerit üzerinde, çok küçük bir alanda Türk nüfusunu gösteren bazı benekler vardır. Söz konusu Türkler'in sayısının 146.000 olduğu göz önünde bulundurulduğunda gerçek durumun İngiliz haritasında ne denli saptırıldığı görülmektedir. Bir olay özellikle belirtilmeye değer: bu da İngiliz muhtırasında, nüfusunun Türk olduğu belirtilen Tuz Khurmatu, Tauk, Karatepe, Taza Khurmatu vb. gibi önemli Türk yerleşim birimleri haritada Türk nüfusunun bulunduğu bölgelere ayrılan renkle renklendirilmemiştir. Eğer bu yayınları düzeltirsek ve Türkler'in yaşadığı daha kuzeydeki bölgeler de gereken renge boyanırsa, burada bulunan köylerin isimlerinin de gösterdiği gibi, sözde Kürt-Arap olan Beyaz şeridin tamamında Türkler'in yaşadığı görülecektir. Bu bölgeye çok uzun zaman önce yerleşmiş olan Türkler yoğun bir kitle oluşturmakta ve bölgenin çalışan ve üreten kesimini temsil etmektedirler. İngiliz yetkilileri bu gerçeği kabul etmişlerdir. Zira bu

bölgenin merkezinde bulunan Kerkük'te "Nedime" adlı Türkçe bir resmi gazete yayınlanmaktadır.

Bütün vilayeti besleyen başlıca tahıllar yine bu bölgede yetiştirilmektedir. Dağ Kürtleri ve çöl Arapları hayvanlarını Türkler'in tahılıyla değiş tokuş etmek için bu bölgeye getirmektedirler. Bu Türk bölgesi böylelikle etrafında bulunan Kürt-Arap halkları için pazar oluşturmaktadır. Fakat bu kesinlikle bölgede Kürtler ve Araplar'ın yaşadığı anlamına gelmemektedir.

Osmanlı döneminde Musul şehri aynı vilayette toplanmış bir Kolordunun merkeziydi.

Kürtler'in büyük bir çoğunluğu askerliğini aynı teşkilatlarda yapmaktaydı (Hamidiye Süvari Birliği vb.) ve Kolordu kadrosunun dışındaydı ve göçebe Araplar da askerlikle yükümlü değillerdi. Musul'da toplanan Kolordu neredeyse tamamen Türk'lerden müteşekkildi. Bu olgu Musul Vilayetinde güçlü bir Türk nüfusu olduğunu bir kez daha gözler önüne sermektedir.s

Söz konusu haritada göze çarpan başka hatalar da vardır. Musul doğuda ve kuzeyde Dicle ırmağının sol yakasına yerleşmiş bir Türk nüfusla ve şehrin batıda da, nehirle Sindjar Dağı arasında, Tel-Afar dolaylarında yaşayan bir başka Türk nüfusla çevrelenmiş durumdadır; şu halde Musul, Türk bölgesinde bulunan bir şehirdir. Ayrıca Musul, Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katılmadan önce bile bir Türk yönetim merkeziydi ve Türk memur, asker ve tüccarlar aileleriyle beraber buraya yerleşmişlerdi. Bu vakaa da, nüfusunun çok büyük bir kısmının tartışmasız Türk kökenli olduğu bu şehrin mevcut durumunu açıklamaktadır. Zaten bütün herkes Türkçe bilmektedir.

Söz konusu harita ile 1910 yılında İngiliz Kraliyet Coğrafya Derneği tarafından yayınlanan etnografik harita arasında bir karşılaştırma yapmak yararlı olacaktır.(S.281)

Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunulan haritada Yezidilerin yaşadığı bölge, İngiliz Kraliyet Coğrafya Derneği'nin yayınladığı haritadaki bölgeyle uyuşmamaktadır. Kürt bölgesine ayrılan renkten farklı bir renge boyanmıştır; oysa Yezidiler Kürt ulusundan farklı bir ulus değillerdir; tam tersine aynı ırktandırlar, aynı dili konuşmaktadırlar ve aynı kültüre sahiptirler, yalnızca mezhepleri farklıdır. Yezidiler, Müslüman isimlerine sahiptirler ve Müslüman törelerine göre Müslüman mollaları aracılığı ile evlenirler, dahası eski rejim altındaki gayrimüslimler askerlikle yükümlü değilken; Yezidiler diğer Müslümanlar gibi bu görevi ifa etmekteydiler. Milletler Cemiyetine sunulan harita, aynı zamanda Hristiyan unsurunu da kayırmak maksadındadır; öncelikle Nasturi unsurunu simgeleyen geniş yeşil bölüm, inandırılmaya çalışıldığı gibi, Musul vilayetinde değil Hakkari'dedir. Öte yandan söz

konusu Nasturiler Dünya Savaşı'nın başından itibaren dağılmışlardır ve bu savaş boyunca ve ateşkesten sonra da İran, Irak ve Musul Vilayetinin içlerinde savaşımlardır ve şu an için sayıları birkaç bini geçmemelidir. Zaten bunların bir çoğu Irak'ta bulunan İngiliz askeri yetkililerinin hizmetindedir. Geçen sonbahardaki olaylardan önce İngilizler'in yanında çalışmayı bırakan Nasturiler adı geçen bölgeye yerleşmek için gelmişler fakat saldırılarını bastırmak üzere gönderilen cezalandırıcı seferin gelmesiyle tamamı İngiliz bölgesine kaçmışlardır.

Şu halde İngiliz haritasında Hakkari vilayetinin güneyinde bulunan geniş yeşil leke bunun için hiçbir anlam ifade etmemektedir. Asurlular, Keldaniler ve Nasturilerin birbirinden farkla oldukları herkes tarafından bilinse de İngiliz yetkilileri onları Asurlu adı altında toplamakta ve yaşadıkları bölge söz konusu haritada aynı renkle boyanmıştır.

Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunulan haritanın Dış İşleri Ofisi tarih şubesi idaresinde hazırlanan "No 63 Mezopotamya" risalesinde bulunan veriler ışığında incelenmesi çok düşündürücüdür.

Bu risale Mezopotamya nüfusu ile ilgili bir tabloda (Musul Vilayeti dahil) şu rakamları vermektedir. (8 nci sayfa)

Kürtler	380.000
Türk ve Türkmenler	110.000
Asurlular	60.000
Yezidiler	21.000
Şabaklar	10.000

Bu risalenin 10 ve 11 nci sayfalarında yapılan ve aşağıdaki paragrafta ayrıntılarına indiğimiz açıklamalardan ilk dört unsurun neredeyse tamamının kuzeyde Musul vilayetinde toplandığı sonucu çıkmaktadır. Eğer çoğunluğu Musul sancağının içlerinde yaşayan ve farklı mezhebe sahip Türkler olan Şabaklar 110.000 Türk ya da Türkmen'e eklenirse Türk nüfusu 120.000'e çıkmaktadır.

Oysa adı geçen harita incelendiğinde Türkler'in Yezidiler'den altı kat fazla ve Kürtler'den yalnızca üç kat az olduğundan bahsetmek mümkün değildir.

Birinci paragrafta sözü edilen ek iki harita hakkında bazı açıklamalar yapmanın yararlı olacağı kanaatindeyiz. 1 no'lu harita 1919 yılında çizilmiş olmasına rağmen 1906 yılında yapılan sayıma dayanmaktadır ve bu yüzden savaştan önce Hakkari vilayetinin güneyinde yaşayan Nasturiler gösterilmektedir, diğer taraftan yukarıda açıklanan sebeplerden dolayı 2 no'lu haritada bu grubun varlığı belirtilmemektedir.

1 no'lu haritada Asurlular, Keldaniler, Nasturiler ve Yahudiler ayrı ayrı simgelenmektedir, 2 no'lu haritada ise bu unsurlar gayrimüslim grubun altındadır. Ayrıca 1 no'lu haritada bu azınlıklar sayılarıyla orantısız alanları kaplamış olarak gösterilmektedir; örneğin Musul vilayetinin resmi rehberine göre (Bknz. sonraki paragraf) 53.020 Türk, 926 Yahudi ve 864 Keldani'nin yaşadığı Kerkük şehri civarında, biri Yahudileri diğeri ise Keldanileri simgeleyen iki bölüm, şehrin kendisine ayrılan alandan gözle görünür biçimde daha geniştir.

Aynı tespit diğeri bir çok yerleşim birimi için ve özellikle Musul şehri ve çok az Yahudi'nin yaşadığı ve sayılarının hiçbir zaman ne haritada gösterilen sarı bölümün varlığını ne de genişliğini doğrulayacak miktarda olmadığı Amadiye şehri için de yapılabilir.

Bütün bunlar 1 no'lu haritanın hazırlanması esnasında Türk-Kürt unsuru lehinde taraflı davranmış gibi gözükmemeye kaygısının hangi noktaya kadar geldiğini göstermektedir.

Bu kaygı öylesine abartılmıştır ki; Tel-Afar'dan Musul'a kadar uzanan bölge çoğunlukla Türk ve Kürt kasabalarını kapsadığı herkes tarafından bilinmesine rağmen Cizre'ye kadar uzanan bir şeritle beraber yeşile boyanmıştır. Çünkü, göçebe Araplar belli dönemlerde çok kısa süreli olarak bu bölgeden geçmektedir ve bazı kasabalarda da tarım işçisi olarak çalışan Araplar bulunmaktadır.

Şu halde 2 no'lu harita, gerekli düzenlemeler yapılarak hazırlanmıştır ve komisyon bu düzeltmelerin gerekli olduğunu yerinde saptayabilecektir.

2 no'lu haritada Türk ve Kürt bölgeleri komisyonunun isteği üzerine farklı renklerle boyanmıştır.

VII

Türk sayımının rakamlarını vermeden önce birkaç farklı noktaya değinmenin yararlı olacağını düşünüyoruz.

“63 no'lu Mezopotamya“ risalesinde Irak'taki Türk ve Türkmenler, Musul vilayetini de kapsamak üzere 110.000 olarak hesap edilmektedir. (sayfa 9)

Bu sayıya daha önce de açıkladığımız gibi Türk olan ve Musul sancağında yaşayan 10.000 Şabak'ı da eklemek gerekir. Biraz ileride risalenin 10 ncu sayfasında şu açıklama yer almaktadır:

“Mezopotamya'da yönetici ırk olarak Türkler hem sivil hem de askeri alanda resmi mevkileri işgal ediyorlardı. Bağdat'ta yaşayan birkaç bin kişinin Türk kökenli olduklarını iddia etmektedirler. Fakat bu iddialar çoğunlukla ispatsız kalmaktadır. Tuz-Khurmatli, Kerkük, Altınköprü ve çevresinde Türkmen nüfusu vardır. Türkmenler ayrıca Musul'un doğusunda ve Musul'un batısındaki Tel-Afr ovalarında da bulunmaktalar.”

Bu açıklamalardan;

1-110.000 Türk ya da Türkmen'in neredeyse tamamının Musul eyaletinin belirtilen yerleşim birimlerinin etrafında toplanmış olduğu ve

2- Bağdat nüfusu konusunda dile getirilen mülahazalarla yazarın, ülkenin Türk ya da Türkmen sayısını azımsama eğiliminde olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Oysa Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunulan muhtıradaki İngiliz Heyeti, Musul vilayetindeki Türklerin sayısını 65.800 olarak tahmin etmekte ve bunların neredeyse tamamını daha önce olduğu gibi aynı yerleşim birimlerine toplanmış gibi göstermektedir. 65.800 Türk'ten 64.895'i toplu bulunduklarını Dış işleri ofisinin birkaç yıl arayla verdiği iki rakam arasındaki neredeyse iki misli fark bu değerlendirmenin yapılaş şekli hakkında yeterli fikri verebilir.

1906 yılında yayınlanan Musul vilayetinin resmi rehberinde Kerkük şehrinin erkek nüfusu 26.510 Müslüman, 432 Keldani, 463 Yahudi olarak tahmin edilmektedir. Kerkük'teki Müslüman nüfusunun tamamı, söz konusu rehberin de belirttiği gibi, Türk'tür ve kadınların sayısı erkeklerinkiyle aynı olduğu kabul edilerek, bu şehirde 63.000 den fazla Türk olduğu sonucu çıkarılabilir.

Aynı rehber Erbil nüfusunun 7.590'a ulaştığını, bu nüfusun Türk olduğunu ve çok az sayıda Yahudi'nin yaşadığını açıklamaktadır. Aynı zamanda Altınköprü nüfusunun 4.000, Selahiye (Kırfri) nüfusunun 2.500 ve Dakok (Tauk) nüfusunun ise 1.000 olduğunu bildirmekte ve bu yerleşim birimlerinde Türk'lerin yaşadığını belirtmektedir. Şu halde, sadece bu beş yerleşim biriminde 68.000 Türk nüfusu bulunmaktadır.

Rehber bu verileri doğrularken İngiliz muhtırası, Kerkük sancağında çok sayıda Türk nüfuslu kasaba ve nahiye olduğunu belirtmekte fakat rakam vermemektedir. Bu rehberin verilerine dayanarak Türk muhtırasında Kerkük sancağının yerleşik Türk nüfusunu belirten 79.000 rakamının kesinlikle abartılmadığı sonucu çıkarılabilir.

Diğer taraftan daha önceden de söyleme fırsatı bulduğumuz gibi İngiliz yetkilileri bölgenin gerçek karakterini zımnen kabul etmemektedirler, zira "Nedime" adında Türkçe bir resmi gazete yayınlamaktadırlar ve dahası bu sancakta bütün resmi yazışmalar Türkçe yapılmaktadır.

Bu bölgede sözü edilen 79.000 Türk'ün dışında bir çok önemli Türk aşireti bulunmaktadır. Başlıca aşiretler şunlardır: Biat, Tatral, Kakei, Zengene, Deleve vb. sayılabilir.

İngiliz muhtırası gibi, Dış İşleri Ofisi'nin adı geçen risalesi de, Türkiye'nin işgal edilmemiş bölümünde yaşayan Türk'lerle, İngiliz işgali altında bulunan topraklarda yaşayan Türkler arasında. ikinci gruba Türkmen adı vermek suretiyle ayırım yaratmaya çalışmaktadırlar. Bu ayırımın kesinlikle gerçekte bağdaşmadığını ve statüko hattının her iki tarafını da aynı ırka ait ve aynı dili konuşan insanların oluşturduğunu söylemeye gerek var mıdır?

Yukarıda yaşayanlarının sayıları, belirtilen Erbil, Altınköprü, Kerkük, Tauk, Kipri kasabaları dışında, Türk sayımlarından çıkan sonuçlar şöyledir :

Tuz Khurmatli (Kasaba)Yerleşim Yeri İçin	:	2700 Kişi
Taza Khurmatli Yerleşim Yeri İçin	:	1500 Kişi
Karatepe Yerleşim Yeri İçin	:	2100 Kişi

Bu şehirlerin etrafında yer alan kasabalarda ve Kerkük sancağının geri kalanında yaklaşık 5.000 Türk yaşamaktadır.

Yukarıda sözü edilen Türk aşiretleri, ayrıca yukarıda belirtildiği gibi, bu rakama dahil değildir. Tel-Afar bölgesi ve şehrinde ise yaklaşık 11.000 Türk yaşamaktadır.

Türk Hükümeti'nin, " 1923 yılında Revandiz'deki Türk halkının protestosu ve bu halkın bazı garantiler altında Irak Devleti'nin ayrılmaz bir parçası olma isteğini dile getirmesi" ile ilgili hiçbir bilgisi bulunmamaktadır.

Böyle bir protestonun isteyerek yapılmış olmayacağını ve eğer yapıldıysa bunun İngiliz yetkililerin yaptığı baskılar sonucu ortaya çıktığını anlamak için aşağıdaki açıklamalar gereklidir.

1922 yılına kadar Revandiz'de Türk garnizonu bulunmamaktaydı. O tarihte İngiliz'lerin kuzeye ilerlemesinden korkan yerel halkın ısrarlı talebi üzerine yüz kişilik bir müfreze gönderilmiş ve çok coşkulu bir biçimde karşılanmışlardır; Bu küçük kuvvet komşu kabile ve kasabalardan gelen binlerce Türk ve Kürt gönüllülerinin katılımıyla kısa sürede çoğalmış ve güçlenmiştir. Halk, eyaletin savunulmasında bu küçük müfreze o kadar büyük bir istekle yardım etmiştir ki; İngilizler Revandiz'i, ancak hava kuvvetiyle desteklenen çok daha üstün güçleriyle ve Türkiye'nin söz konusu yöntemlere başvurması halinde, dünya çapında çok şiddetli bir Türk karşıtı kampanyanın başlatılmasına neden olacak yöntemlere başvurmak suretiyle işgal edebilmiştir. Bu olayın gidişatı kolaylıkla takip edilebilir ve İngiliz resmi belgeleri ve özellikle Irak'taki İngiliz Hava Kuvvetleri Komutan Yar. Hava Mareşal

J.M. Salmond'un, 10 Haziran 1924 tarihli London Gazette'in ilavesinde yayınlanan iki raporu incelenerek iddialarımızın kesinliği doğrulanabilir.

İngiliz yetkilileri yüz kişilik küçük bir Türk müfrezesini Revandiz'den dışarı atmak için yukarıda adı geçen ilavenin 4654 ve 4655 nci sayfalarında sıralanan ve 6 piyade taburu ve 4 uçak filotillası ihtiva eden kuvvetlerini kullanmak zorunda kalmıştır. Eğer çevre halkı tüm gücüyle Türk müfrezesini desteklememiş olsaydı böylesi bir kuvvetin yerleştirilmesi gerekli olur muydu? İlavenin 4656 ncı sayfasından 30 ve 31 no'larında şunlar yazılıdır: "Ve Serkhabkhan, Rania, Boskin ve Kuraju kasabaları yıkıldı." Ve sonra; "Düşman direnişi olduğu düşünülen mevkiileri bombalayan ve dönüşte düşmanın ateş açmış olduğu kasabaları yakarak yara almadan dönen uçaklar alaya eşlik etti."

Daha ileride, 4661 nci sayfa no 18'de ise şöyle denilmektedir;

"15'i akşamı Süleymaniye'ye uçakla emirler atıldı ve şehrin önde gelenlerine alayı Sharechinar'da karşılamaları emri verildi. Ayrıca devriye uçaklarına şehirden kaçmaya çalışanlara ateş açmak için hazırlanmaları mesajı verildi.

Ertesi sabah, ayın 16'sında alay, şiddetli yağmur altında yola çıktı ve emredilmiş olduğu gibi şehrin önde gelenlerinden oluşan büyük bir heyet tarafından karşılandı. Buna rağmen bir çok önde gelen şahıs bir önceki gece kaçmıştı; şiddetli ve aralıksız yağmur, yolu tarayıp bu şahısları geri döndürmek için harekete geçen uçakları engelledi."

Buna benzer yöntemlere başvurarak ve özellikle korku içindeki sivil halkın kaçmasını bile yasaklayarak, istenilen bütün protestoları yapmaları ve hatta böyle bir ülkeye bağlanmaları veya böyle bir hükümdarın taç giymesi lehinde oy kullanmaları sağlanabilir.

Eğer bu insanlar, bu liderler tarafından hiçbir cezaya çarptırılmayacaklarına ikna edildikten sonra konuşabilselerdi, İngiliz resmi raporlarında görünenden çok daha ağır davranışların öyküleri elde edilebilirdi.

Bir çoğu Lozan Antlaşması'nın 3 ncü maddesindeki hükümlerine aykırı olarak gerçekleştirilen, bir çok yerleşim merkezinin yıkılmasına, her yaş ve cinsiyetten çok sayıda sivilin ölümüne fırsat veren ve ayaklanan Nasturilerin hiçbir geçerli neden olmaksızın Kerkük'te 200 ila 300 Türk'ü katletmesine yol açan Süleymaniye'nin bombalanması olaylarını sadece dile getiriyoruz. (4 Mayıs 1924)

IX

Diyarbakır ve çevresinde yetişen buğdayın ihraç edildiği, Dış İşleri Ofisinin kendi yayınlarıyla bile kanıtlanabilir. Gerçekten de 62 no'lu " Ermenistan ve Kürdistan " risalesinin 66 ncı sayfasında şöyle denilmektedir:

“Diyarbakır -bu önemli şehir- vilayet için hükümet merkezidir ve aynı zamanda vilayet ve çevresinin ticaret merkezidir.”

“Buğday, Dicle üzerinden keleklerle ya da karavanla Musul ve Bağdat’a taşınmaktadır.” Aşağıda Musul ve Diyarbakır vilayetlerinde insan beslenmesinde kullanılan 1914 yılı boyunca üretilen buğday ve un miktarını veriyoruz.

	<u>MUSUL</u>	<u>DIYARBAKIR</u>
Buğday	10.320.000 Kile	7.607.029 Kile
Fasulye	20.000 Kg.	126.000 Kg.
Mercimek	1.546.900 Kg.	3.235.960 Kg.
Nohut	1.471.500 Kg.	6.675.630 Kg.

Not: 1 Kile = 24 Kg.

Diyarbakır vilayetinin nüfusu Musul’dan daha az olduğundan ve diğer unlu ürünleri daha büyük miktarlarda ürettiğinden Musul Vilayetine göre daha çok buğday ihraç etmektedir. Ne yazık ki, bu iki eyaletin Bağdat’a yaptığı buğday ihracatına ilişkin istatistikleri bulmamız mümkün olmamıştır. Zira, savaştan önce Osmanlı İmparatorluğu’nda farklı bölgeler arasında yapılan alışverişi içeren istatistikler yapılmamaktaydı.

Vurgulanması gereken bir başka önemli nokta da Bağdat’ın İran’dan da önemli miktarda buğday aldığıdır. 1911 yılı istatistiklerine göre, Bağdat o sene boyunca 3.906.659 kg. İran buğdayı ithal etmiştir.

X

İngiliz Hükümeti’nin, İstanbul Kongresi’nde talep ettiği sınır hattının geçtiği bölge Musul vilayetinde bulunan diğer dağlık bölgelerden ve özellikle Süleymaniye’nin güneyinde bulunan dağlık bölgelerden farklı değildir.

Bu hat, önemli bir engel teşkil edebilecek sürekli bir dağ zincirinden oluşmamaktadır. Zira Hasil, Habur ve Zap gibi üç büyük akarsu ve bu akarsuların çok sayıda kolu kuzeyden güneye doğru bu bölgeden geçmektedir. Bu olgu, zaten Nasturileri cezalandırmak amacıyla yapılan son sefer esnasında da bu gerçek görülmüştür ve söz konusu hattın askeri bir önem taşımadığı ispatlanmıştır.

Bu hat, suları paylaşmak için çizilmiş bir hat olmadığından ve hiçbir ırmağın havzasının sınırlarını belirtmediğinden coğrafi bir öneme de sahip değildir.

Ayrıca daha da önemli olan olay, söz konusu hat iki ayrı ırktan olan insanları birbirinden ayırmamaktadır. İngiliz kökenli haritalara bakıldığında, özellikle İngiliz Kraliyet Coğrafya Derneği tarafından yayınlanan etnografik haritada, bu hattın kuzeyinin tıpkı güneyi

gibi hafifçe boyalı olduğu görülmektedir (Küçük Nasturi toprağı hariç). Ve gerçekten de bu hattın kuzeyinde de güneyinde olduğu gibi Türk-Kürt karışık bir halk yaşamaktadır. İngiliz haritası her zaman olduğu gibi o bölgelerde varolan Türk unsurunu neredeyse hiçe indirgemeye çalışmaktadır ama en azından önerilen hattın iki farklı ırkı ayırmadığı gerçeğini gözler önüne sermektedir.

Bunun aksine Türkiye tarafından önerilen ve Diyale, Hamrin Dağı, Makhoul Dağı, Tartar Vadisi ve Sindjar Dağı'ndan oluşan sınır hattı, İngiliz Hükümeti'nin önerdiği hatta eksik olan bütün avantajlara sahiptir.

Yukarıda bahsedilen dağ zincirleri, İngiliz muhtırasında iddia edildiği gibi "Bir dizi tepecik" değildir; tam tersine düz bir alanda dağ sırtlarını takip eden sürekli bir hat sonuç olarak da aşılması zor bir engel oluşturmaktadır.

Diyale ise bu sınır yararına çok elverişli bir akarsudur.

Dahası, Türkiye tarafından önerilen hat birkaç istisna dışında Türk-Kürt çoğunluğunun yaşadığı bölgelerle, Arap çoğunluğunun yaşadığı bölgeler arasındaki sınır çizgisine yakın olması sebebiyle de önemli bir avantaja sahiptir.

İngiliz Hükümeti'nin önerdiği hattın Irak'ın doğal savunma hattı olduğuna ilişkin İngiliz tezi kesinlikle doğru değildir. Zira, bu hattın alışılmaz olduğunu kabul etsek bile, ki durum böyle değildir, Dicle vadisinden kolayca çevrilebileceğini ve bu durumda savunma görevindeki kuvvetlerin ele geçirilme tehlikesine düşeceğini göz önünde bulundurmak zorundayız.

Bu olgu Türkiye ile Irak arasındaki sınırın Musul'un kuzeyinden geçmesinin sakıncasını açıkça göstermektedir.

Bu bölgelerde yaşayan aşiretlerin denetiminin Türk Hükümeti için bir sıkıntı kaynağı olduğu kesinlikle yanlıştır.

İngiliz yönetimi, son 7 senede Musul ve Irak'ta Türk yönetiminin yüz yıllar boyu çektiği kadar çok sıkıntı çekmemiştir.

Eğer İngiliz Hükümeti, Türk Hükümeti'nin bölgede çektiği sıkıntılardan bahsederken geçen sonbaharda meydana gelen olaylara atıfta bulunmak istiyorsa aşağıdaki açıklamaları yapmak yersiz olmayacaktır.

İngiliz yetkilileri, Musul vilayeti halkını İngiliz egemenliğini kabul etmeye zorlamak amacıyla, Nasturilerden müteşekkil birlikler kurmuş ve bu birlikleri adı geçen halkı korkutmak ve zorla durdurmak için kullanmıştı.

İngiliz yetkililer, bu insanları 3 ncü paragrafta bahsedilen, takdirlerini dile getirdikleri hizmetlerde kullandıktan sonra bir kısmını bırakmaya karar verdiler ve özgür

kalan Nasturiler Türk yetkililerine başvurarak huzursuzluk çıkarmadan yaşayacakları sözü vermiş ve Hakkari vilayeti içinde yaşama izni talep etmişlerdir. Bu izni alan Nasturiler, adı geçen vilayete girdikten sonra İngiliz yetkililer tarafından sağlanan silahlarla gizlice silahlanmaya başlamışlardır. İngiliz Heyetinin İstanbul Konferansı'nda ortaya koyduğu sınır çizgisinin Hakkari vilayetinin bir kısmını içeri alması yolundaki yeni talebinin ardından, söz konusu Nasturiler yöre halkını ve Müslüman Aşiretleri hırpalamaya ve kötü muamele etmeye başlamış ve hatta gözlem gezisinden dönen valiye saldırarak kadar küstahlaşmışlardır. Suçluları yakalamak için sefer yapan devlet kuvvetlerine ise silahlı olarak direnmeye çalışmış ve bunu müteakiben İngiliz işgali altındaki bölgeye kaçmışlardır. Tek "Sıkıntı" Türk Hükümetinin söz konusu bölgede yaşadığı olaydır; gerçekleştirilen soruşturmanın da gösterdiği gibi, yalnızca dış mihraklı kışkırtmalara dayalıdır ve kısa sürede sona ermiştir.

Bu olay ayrıca, Irak'ın güvenliğini tehdit etme niyeti besleyen tarafın, İngiltere Hükümetinin iddia ettiği gibi, Milli Devlet ve temelde ılımlı bir devlet olan Türkiye değil, tam tersine işgal ettikleri bölgeyi her fırsatta kuzeye doğru genişletmeye çalışan ve bu amaca ulaşmak için askeri baskı uygulayan ve diplomatik yollarla ortaya konulan taleplerle kışkırttığı aşiretlerin ayaklanmasını sağlayan İngiliz yetkilileri olduğunu göstermektedir. İngiliz ordularının, tarafların mütarekeyi taahhüt ettikleri ateşkes antlaşmasının imzalanma tarihi olan 30 Ekim 1918'deki konumlarıyla, hali hazırda bulundukları ve İngiltere'nin, İstanbul ve Cenevre'de talep ettiği hat arasında yapılacak bir mukayese, iki taraftan hangisinin diğerini tehdit ettiğini kesin bir biçimde gösterecektir.

XI

Habur ve Hazil yolunu yalnızca Gezire-i İbn-i Ömer'de toplanan kuvvetler kullanmıştır. Suçluları cezalandırmakla görevli asıl Türk kuvvetleri Çölemerk ve Beytülşebap'tan güneye doğru giden yolları kullanmışlardır.

XII

Türk Hükümeti, Musul halkının gerçek arzusunun yalnızca halk oylaması ile ortaya çıkabileceğine inanmıştır. Bu halk oylaması, samimi ve dolayısıyla da muteber olması için oy kullanmaya çağrılan halk üzerinde hiçbir dış baskı olmaksızın gerçekleştirilmelidir.

Şu halde, Türk muhturasında belirtildiği gibi (6 ncı sayfa) Lord Curzon'un Lozan'da yaptığı açıklamalara uygun olarak (Tutanak T.I.P. s.290) Musul vilayetinin gerçekten de "eyalette yaşayanların kendi evlerinde olduğunu" saptayacak ve her bölgede kamu

gücündeki farklı halk unsurlarının nispi katılımlarının denetleyecek tarafsız bir komisyon kurulması gerekmektedir.

Bu denetim gerçekleşirse ve İngiliz Hükümeti tarafından halk oylaması boyunca vilayet üzerinde uçuş yapılmama taahhüdü verilirse, halihazırda görevde olan devlet memurlarının yerine halk tarafından seçilmiş veya her köyün ihtiyar heyeti tarafından belirlenmiş şahıslar ikame edilerek oylama yapılabilir.

Ayrıca İngiliz yetkililerin söylediği gibi, halk oylaması esnasında eyalette kargaşa patlak vereceği konusunda korkmaya gerek yoktur; her aşiretin kendi içindeki düzen her zaman olduğu gibi aşiretlerin kendi teşkilatlarınca, şehir ve köylerdeki düzen ise nüfusun değişik unsurlarından orantılı olarak teşkil edilmiş ve ihtiyar heyetlerine bağlı kuvvetlerce korunacaktır.

Halk oylaması için en uygun zaman; göçebelere hala kışlık evlerinde bulunduğu ve dolayısıyla daha kolay ulaşılacakları kış sonu veya bahar başlangıcıdır. Zaten, zaman meselesi çok büyük önem arz etmemektedir, zira çok büyük bir alana yayılmış olan gerçek göçebelere Musul vilayetinde nispeten daha az rastlanmaktadır. Cumhuriyet Hükümeti bir dereceye kadar oylamanın doğrudan tarafıdır, çünkü bu sayede çoğunluğun arzusunun ne olduğu daha kolay anlaşılacaktır. Bu oylama için en pratik metot; her katılımcıya birinde Türk diğerinde ise İngiliz bayrağı basılı iki kağıt verip, tercih edilen ülke bayrağının sandığa atılması şeklindedir.

Göçebe aşiretleri için gerekirse iki aşamalı oylama bile kabul edilebilir.

Her nahiye bir seçim birimi oluşturmalıdır.

İngiliz ve Türk Hükümetleri, halk oylamasında kontrol görevi yapan komisyonun yanında, eşit sayıda gözlemci bulundurmalıdır.

Yukarıda sıralanan dikkatli incelemeler göz önüne alındığında, Brüksel’de belirlenen statüko hattının, halk oylamasına engel teşkil etmediği görülmektedir.

Türk Parlamentosu’na temsilci gönderen Musul vilayeti halkı uzun süredir oylama alışkanlığına sahiptir. İngiliz resmi belgeleri bu konudaki uyumsuzluklara rağmen söz konusu halkın, ilk sefer Irak’a bağlanmak için, ikinci seferse Kral Faysal’ı seçmek için yapıldığını düşündüğümüz, buna benzer iki oylamada yer aldığını kabul etmektedir.

Şu halde Musul vilayetinde yaşayanların çok cahil oldukları ya da aralarında çok sayıda göçebe bulunduğu bahanesiyle bir oylamaya katılma kapasitelerini inkar etmek için hiçbir makul neden yoktur.

XIII

Musul vilayetinin belli başlı göçebe aşiretleri şunlardır:

Artuşî aşireti : (Kürt) Kışı Dohuk ve Zaho'da geçirir ve yazın Amadiye, Tchal ve Tcheulemerk'i takip ederek Başkale'ye gider.

Hadjan aşireti : (Kürt) Artuşî aşiretiyle aynı şekilde yolculuk eder.

Zeidki aşireti : (Kürt) Kış mevsiminde Dohuk ve Şeyhan nahiyelerinde kalır, yazın ise Artuşî ile aynı yolu kullanarak Hakkari dağlarına gider.

Herki aşireti : (Kürt) Kış mevsimini taşınmazlarının bulunduğu Aşer-Seba, Akra ve Mazur-i Zir nahiyelerinde geçirir ve yazın Revandiz'in doğusunda yer alan dağlara ve İran sınırına kadar gider. Genel olarak bu aşiret bütün yılı Musul vilayeti sınırları içinde geçirir.

Djaff aşireti : (Kürt) Gulanber, Süleymaniye ve Kifri arasında kalan bölgede yaşıyor ve üyelerinden bir çoğunun taşınmazları vardır; kışı kasaba ve şehirlere yakın yerlerde, çadır ya da evlerde ve yazı da yaylalarda geçiriyorlar. Bu aşiretin birçok üyesi ve ayrıca Hacı İbrahim, Mehmet Ali Bey gibi şahıslar ve mahiyetindekiler, İran'daki Merivan kasabasında ve yukarıda adı geçen bölgelerde taşınmazlara sahiptirler. Gülenber pazarı ve Süleymaniye'deki büyük pazar bu aşiretin iki lideri, Osman ve Mahmut Paşa kardeşlere aittir.

Şammar aşireti : (Arap) Kışı Musul vilayetinin dışında, Fırat nehri üzerinde bulunan Ana ve Rava bölgesinde geçiriyor; baharda aşiretin bir bölümü Dicle'nin batı yakasına çıkıyor ve yazı geçirdiği Nusaybin ve Mardin bölgelerine gitmek üzere Musul Vilayeti içlerinden geçiyor. Yukarıda sözü edilen aşiret sonbaharda kışlık evlerine dönmek için aynı yolu takip ediyor.

EluBeyt ve Essaih aşiretleri : (Arap) Kışı Musul vilayeti dışında Samara ve Hamrin dağı arasında geçiyorlar ve Nisan sonunda kışlık evlerinde dönmek için Ehıaviga (Kerkük) bölgesine geliyorlar.

Kakei aşireti : (Türk) Kerkük bölgesinde yaşıyor ve yaz mevsimlerini aynı sancağın yaylalarında geçiriyor.

Zanguane, Deleve, Bıat ve Tatral aşiretleri : (Türk) Kifri bölgesinde yaşıyorlar ve yazı Kakei aşiretiyle aynı yaylalarda geçiriyorlar.

Bu beş Türk aşireti yarı göçebe olarak kabul edilebilir.

XIV

Musul vilayetinde bugüne kadar ilki 1906, ikincisi de 1916 yılında gerçekleştirilen iki sayım yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu zamanında yapılan sayım ne yazık ki bu

konuda uluslar arası istatistik kongreleri tarafından kabul edilmiş kurallara uymamaktadır; bu yüzden bu imparatorluğun arşivlerinde nüfus ve aile sayımı kayıtları bulunmamaktadır.

Musul vilayeti konusunda varolan istatistikler, bir takım vergilerin toplanması veya askeri sayım için yapılmış araştırma ve değerlendirmelerin sonucudur.

İngiliz işgalinden önce Musul vilayeti halkı, göçebeler de dahil olmak üzere, bu vergileri diğer vilayet halkları gibi düzenli olarak ödemektedirler.

Alınan belli başlı vergiler şunlardır:

1- Toprak ve taşınmazlar üzerindeki vergi. Bu malların değerleri temei alınmaktaydı ve oranları şöyleydi :

Gelir getiren taşınmazlar için % 10

Sahibinin oturduğu ve değeri 20.000 kuruşu geçmeyen evler için % 5 (1 L. 112 Kuruş)

Değeri 20.000 kuruştan fazla olan aynı evler için % 8

Ekteki 1 ve 2 nci tablolarda 1911 yılı boyunca bu sebeple alınan vergi miktarı verilmektedir.

2- Gelir vergisi (veya kar üzerindeki vergi); bu vergi iki türdür:

a. Her tüccar, sanayici ya da dükkancıdan, bulunduğu kategoriye göre alınan sabit vergi.

b. Tüccar, sanayici, vb.'nin içinde çalıştığı taşınmaz için, bu taşınmazın değerinin % 3'ne ulaşan nispi vergi ve bazı çalışanların maaşlarından alınan % 3'lük vergi.

Tablo 3, 1911 yılında bu nedenle alınan vergi miktarını, bu vergiye tabi tutulan mükellef sayısını ve bu mükelleflerin vilayetin yerleşik nüfusuna oranla yüzdesini göstermektedir. Bu tablonun verilerine dayanarak Musul'un yerleşik nüfusunun 501.039 kişi olduğu sonucuna varılmaktadır (Türk muhtırasında belirtilene çok yakın bir rakam).

3- Aşar toprak ürünlerinin 1/8'dir (4 ncü Tablo)

4- Deve ve manda için alınan vergi Agnam'dır. Koyun ve keçi başına 3.5 kuruş ve deve başına 10 kuruş alınıyordu. (5 nci Tablo)

Musul vilayetinde 1911 yılında alınan vergi toplamı 34.201.204 kuruştur. İstenildiği takdirde vilayetteki diğer vergiler için yapılan sayımların istatistikleri komisyona verilebilir.

XVI

Savaşın önce Türkiye ile İran arasındaki ticari hareketlere ilişkin gümrük istatistikleri, ne yazık ki İstanbul'daki gümrük genel idare binasının bir bölümünü harap eden 1914 yılındaki yangında neredeyse tamamen kaybolmuştur.

Fakat Anadolu ve İran arasındaki iki büyük ticaret yolunun varlığı herkes tarafından bilinmektedir. Bunlardan ilki Ourmia ve Van göllerinin kuzeyinden geçen ve Trabzon'da sona eren yol, ikincisi ise bu iki gölün güneyinden geçen yoldur.

Trabzon'da son bulan yol daha çok İran ve batı arasındaki transit ticaret için kullanılırken, diğer yol batı ve Güney Anadolu ile İran arasındaki ticaret için kullanılmaktadır. Bu yol Musul'a kadar Dicle ırmağını takip etmekte, demiryolu bu şehre ulaştığında elbette ki ticaret bu yolu kullanacaktır ve yol orada ilki Revandiz'i ikincisi Sanak köyü ve üçüncüsü de Süleymaniye'ye giden üç kola ayrılmaktadır.

İngiliz hükümeti tarafından teklif edilen sınır bu ticari yolların üçünü de kapatmaktadır ve Türk-İran ticaretinin yapılabileceği daha kuzeydeki yollar da yılın büyük bir bölümünde arazi ve hava koşulları yüzünden kullanılamaz durumdadır.

XVII

Musul vilayetinin güney sınırının tamamen kapanması konusunda ortaya atılan teorik hipotez yalnızca savaş durumunda düşünülebilecek bir ihtimal olsa da bu konuda aşağıdaki incelemeler gösterilebilir.

Paragraf 2c'de bahsedilen ticaret yolları dışında Musul, iki önemli ticaret yoluna daha sahiptir. Bunlar;

- 1- Musul-Revandiz-Hamadan-Kermanşah yolu
- 2- Bağdat-Basra-Bombay yolu

Savaşın önce Musul'un temel ihracatı şöyleydi.

- a) 3 ila 4000 manda ve bir o kadar deve İç Anadolu'ya ihraç ediliyordu.
- b) Yaklaşık 600.000 koyun ve keçi Anadolu'nun geri kalan kısmına ve Urfa, Halep ve Şam'a ihraç ediliyordu.

c) Koyun postu, pamuklu kumaş, besin maddeleri, yağ, tilki ve sansar kürkü, kaba kumaş gibi bir çok ürün de daha sonra Avrupa'ya gönderilmek üzere aynı bölgelere ihraç ediliyordu.

d) Hindistan'a 20 ila 30.000 Arap atı ve gerek Hindistan gerekse Irak'a da tütün ihraç ediliyordu.

Yapılan ithalatlar ise başlıca :

Avrupa'dan gelen şeker, kahve, petrol, sabun, kumaş, mobilya, lüks ve altın eşyalar, cam ve bakır kap kaçak, Anadolu'nun geri kalanından ve İran'dan halı ve Diyarbakır bölgesinden ipek kumaş ve besin maddesi.

Bu maddelerin tamamı değilse de bir çoğu Akdeniz limanlarına giden yollardan, geri kalanı Anadolu'dan ve İran'dan ve çok az bir kısmı da (Irak ve Hindistan'a yapılan ihracatta) Bağdat ve Basra yolundan geçmekteydi.

Savaş öncesi ticari hareketleri gösteren bu verilerden Musul vilayetinin güney sınırının farazi kapatılmasının eyalet için çok büyük önem taşımadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Fakat şu anda Musul'un ticaret meselesi ile ilgili eski verileri tümüyle değiştiren yeni bir olgu ortaya çıkmıştır; bu da Musul'u Akdeniz limanlarıyla birleştiren demiryolunun inşasıdır. Şu anda bu demiryolu Musul'a 150 km. uzaklıktaki Nusaybin'e ulaştı ve durum normale döndüğünde çok kısa bir süre içinde Musul'a kadar uzatılabilir.

Uzun zamandan bu yana hammadde üreten ve ihraç eden ve bunun yanı sıra işlenmiş madde ithal eden ve bundan sonra etmesi gereken Musul vilayetinin Avrupa pazarlarıyla sıkı ticari ilişkiler içinde olmaya ihtiyacı vardır. Musul, Akdeniz'e 700, İran Körfezine ise 1000 km. uzaklıktadır. Öte yandan İran körfezi yolundan geçen mallar Akdeniz'e ulaşabilmek için Arap Yarımadasını dolaşmalı, yani 3400 deniz mili fazla yol kat etmelidir; ilk yol 24 saatte kat edilebilir, fakat ikinci yol, Musul demiryolu ile Basra'ya bağlansa bile iki hafta gerektirecektir.

Bu iki yol arasındaki olağanüstü farktan dolayı da Musul vilayetinin ekonomik açıdan Türkiye'ye bağlı olması Irak'a bağlı olmasından çok daha yararlıdır.

Savaş öncesi şartlar göz önünde bulundurulduğunda zaten büyük önem taşımayan Musul vilayetinin güney sınırının farazi kapanışı, Adana-Musul hattının inşasıyla oluşan yeni şartlar altında bölge ekonomisi açısından bütün değerini yitirecektir.

Musul'u transit geçen mallara gelince, bahsedilen güney sınırından geçmek zorunda olan bu mallar için doğal olarak başka yollar bulunmalıdır fakat daha önce de açıklamış olduğumuz gibi, bu yolla yapılan ticaret büyük önem taşımamaktadır.

XVIII

Diyarbakır ve etrafından güneye yapılan ihracatın azalması, güney pazarlarının kısmen kapanması sonucu ortaya çıkmıştır, ve bu açığın bir bölümü diğer bölgelerle yapılan ticaretin artırılmasıyla telafi edilmiştir.

Biraz önce de söylediğimiz gibi güney pazarların kapanması kısmen olmuştur. Diyarbakır bölgesi tarafından üretilen inşaat ve ısınmada kullanılan ağaçlar diğer ürünlerle beraber her zaman Bağdat'a kadar ulaşmaya devam etmiştir.

17 nci paragrafta belirtilen rakamlar ve ayrıntılar haricinde Dış İşleri Ofisinin “No 63 Mezopotamya” risalesinin 92 nci Ve 93 ncü sayfalarında da daha önceki gibi Musul’un ticaretine ilişkin istatistikleri bulmak mümkündür.

Musul’un 1910 yılında şunları ithal ettiği görülmektedir. (1)

Birleşik Krallıktan	37.850 Sterlin değerinde mal
Hindistan’dan	35.800 Sterlin değerinde mal
Diğer Ülkelerden	43.890 Sterlin değerinde mal
Türkiye’nin Diğer Bölgelerinden	24.400 Sterlin değerinde mal

(1) 1911 yılının istatistiklerini almadık çünkü bu yıl Trablusgarp Krizi’nin patlak verdiği ayrıcalıklı bir yıl oldu.

Musul’un aynı yıl yaptığı ihracat ise aşağıdaki gibidir :

Birleşik Krallığa	176.500 Sterlin değerinde mal
Hindistan’a	30.500 Sterlin değerinde mal
Diğer Ülkelere	49.880 Sterlin değerinde mal
Türkiye’nin Diğer Bölgelerine	352.950 Sterlin değerinde mal

Oysa, Birleşik Krallığa satılan ya da oradan alınan mallar neredeyse her zaman Akdeniz limanları yolundan geçmektedir.

“Diğer ülkeler” başlığı altındaki ülkeler arasında İran hariç İngiltere gibi Akdeniz limanları aracılığıyla ticaret yapan Avrupa ülkeleri başta gelmektedir. Öte yandan, 17 nci paragrafta Musul’un ithal ve ihraç ettiği başlıca ürünleri ve bu ürünlerin gidip geldiği yolları açıkladık ve söz konusu vilayetin ticari ilişkilerinin çoğunlukla yoğun bir biçimde Anadolu’ya cereyan ettiğini ve Mezopotamya ile neredeyse hiç ilişkide bulunmadığını gösterdik.

Şu halde, yukarıda verilen tablolardan Musul’un Hindistan’la yaptığı ticarete ilişkin rakamlar çıkartıldığında diğer rakamların neredeyse tamamı Anadolu’yla yapılan ticaret rakamlarına veya Akdeniz limanları yoluyla yapılan ticaret rakamlarına ilişkindir.

Görüldüğü gibi İngiliz kaynaklı istatistikler bile Musul ticaret yolunun Bağdat’tan ziyade Diyarbakır’a doğru olduğunu savunan Türk tezini doğrulamaktadır. Aynı risalenin 105 nci sayfasında Basra limanı ticaretiyle ilgili rakamları veren tablonun ardından şunlar söylenmektedir:

“Yine de bu rakamlar Mezopotamya’nın dış ticaret hacmini temsil etmemektedir. Çünkü bu rakamlar kuzey Mezopotamya’nın Avrupa ile yaptığı ithalat ve ihracatı hesaba

katmamıştır. Zira bunlar Mezopotamya'ya normal olarak Halep, Diyarbakır ve Samsun'dan giriş-çıkış yapmaktadır.”

Bunlar savaş öncesi doğrudu ancak şu anda Nusaybin'e ulaşmış demiryolu Musul'a ulaştığında bu daha ziyade olacaktır.

XX

Türkiye'nin geri kalanında olduğu gibi Musul vilayetinde;

a) Bahçeler, ekili araziler vb. mülkiyet hakkı uyarınca şahıslara ya da mülkiyeti örnek olarak “ab antiquo” tasarrufuna verebilecek başka vasıtalarla aittir.

b) Mülkiyet hakkı olan orman ve otlaklar da, şahıslara aittir.

c) Mülkiyet hakkı olmayan orman ve otlaklar, milli mülkiyet olarak kabul edilmektedir ve devlete aittir.

d) Yukarıda sıralanan bu üç kategori dışında kasaba ve yerleşim birimlerinin etrafında bulunan ve mülkiyet hakkı olmayan ormanlar ve otlaklar bu bölgelerde yaşayanların kullanımına ayrılmıştır.

Önceleri sultanların hazineyi hassasına (hükümdar ödeneği) ait olan malların tamamı mülkiyet hakkına sahipti. Dolayısıyla, babadan oğula geçen mal ne Musul vilayetinde ne de Türkiye'de hiçbir zaman bulunmamıştır.

Yukarıda belirtilen malların mülkiyetlerinin, vilayetteki farklı ırklar arasındaki dağılımına ilişkin rakamları vermek güç olacaktır.

Genel olarak araziler ve taşınmazlar Türk'lere ve Kürt'lere aittir. 13 ncü paragrafta bahsedilen aşiretlere bağlı bulunan insanlar gibi göçebe olmayan Araplar ise; ya çoban ya da ücretli işçi konumundadır.

XXI

Meclis seçimlerinin geçerliliği için gerekli şartlar Musul vilayetinde sağlanmış, seçimlere katılanların çok büyük bir kısmı oylamada yer almış ve imzalanan gerekli tutanaklar Ankara'ya gönderilmiştir.

Seçimler, o zamanlar İngiliz işgali altında olmayan Süleymaniye sancağında halka açık olarak yapılmıştır, ve ancak geçen Temmuz'da, Lozan Antlaşması'nın 3 ncü maddesi hükümlerine aykırı olarak işgal edilen Musul ve Kerkük sancaklarında gizli olarak gerçekleştirilmiştir.

Bu seçimlere ilişkin tutanakları ve diğer belgeleri açıklamak ne yazık ki mümkün değildir, zira bu, Irak'taki İngiliz yetkililerine suçlu gördükleri şahıslara karşı misillemede bulunma fırsatı verebilir.

TABLO I

Binalar üzerindeki vergi

Toplam Vergi	2.421.538 Kuruş
Binaların Değeri	162.590.000 Kuruş
Binaların Sayısı	80.820

Binde On Vergiye Tabi Binalar	Değeri	38.590.000
	Sayısı	13.656
Binde Sekiz veya Binde Beş Vergiye Tabi Binalar	Değeri	124.000.000
	Sayısı	67.164

50 Kuruşa kadar vergi ödeyen mükellef sayısı	54.688
51 ila 100 Kuruşa kadar vergi ödeyen mükellef sayısı	2.370
101 ila 250 Kuruşa kadar vergi ödeyen mükellef sayısı	1.782
251 ila 500 Kuruşa kadar vergi ödeyen mükellef sayısı	289
501 ila 1000 Kuruşa kadar vergi ödeyen mükellef sayısı	89
1001 ila 2000 Kuruşa kadar vergi ödeyen mükellef sayısı	47
2000 Kuruştan fazla vergi ödeyen mükellef sayısı	21

TABLO II

Arazi Üzerindeki Vergi

Alınan toplam vergi	1.879.049 Kuruş
Vergiye tabi arazilerin toplam değeri	360.560.000 Kuruş
Değerlerinin % 10 u aşar ödeyen vergiye tabi tutulmayan arazilerin değeri	32.200.000 Kuruş
Değerlerinin % 4 ü aşar ödeyen vergiye tabi tutulan arazilerin değeri	328.360.000 Kuruş

TABLO III

Alınan toplam vergi	601.407
Bu vergiye tabi tutulan mükellef sayısı	25.553
Vergi mükellefinin vilayet toplam nüfusuna oranı	% 5,1
25 kuruşa kadar vergi ödeyen mükellef sayısı	20.536
26 ila 50 kuruşa kadar vergi ödeyen mükellef sayısı	3.576
51 ila 75 kuruşa kadar vergi ödeyen mükellef sayısı	766
76 ila 100 kuruşa kadar vergi ödeyen mükellef sayısı	233
101 ila 200 kuruşa kadar vergi ödeyen mükellef sayısı	287
201 ila 300 kuruşa kadar vergi ödeyen mükellef sayısı	68
301 ila 500 kuruşa kadar vergi ödeyen mükellef sayısı	64
501 ila 750 kuruşa kadar vergi ödeyen mükellef sayısı	15
751 ila 1000 kuruşa kadar vergi ödeyen mükellef sayısı	5
1001 ila 2000 kuruşa kadar vergi ödeyen mükellef sayısı	3

TABLO IV

AŞAR

Alınan toplam vergi	12.866.517 Kuruş
Tahıldan alınan aşar tutarı	10.748.317 Kuruş
İşlenen arazinin yüzölçümü	4.244.175 Dönüm

TABLO V

AGNAM

Alınan toplam vergi	8.437.585
Koyun sayısı	1.658.710
Sıradan keçi sayısı	502.033
Ankara keçisi sayısı	755
Deve Sayısı	10.381

İkinci Kısım

II

Tercümanlar, Nazım ve Fettah Bey Meselesi

(Belge 152-167)

Belge: 152

**Dış İşleri Bakanlığı İstanbul Temsilcisi Nusret Bey'den
Dış İşleri Bakanı Şükrü Kaya Bey'e**

İstanbul, 07 Ocak 1341

İngiltere temsilcisi bana Cevdet Paşa'nın Musul Komisyonu'na yardımcı olarak atandığını öğrenmiş olduğunu açıklamış ve kendisini selamlamak için bu haberin doğruluğu konusunda bilgi vermeme istirham etmiştir.

NUSRET

Belge: 153

**Dış İşleri Bakanı Şükrü Kaya Bey'den
Dış İşleri Bakanlığı İstanbul Temsilcisi Nusret Bey'e**

Ankara, 07 Ocak 1341

Resmi Cevap 747

Cevdet Paşa Musul Komisyonuna yardımcı olarak atanmıştır.

ŞÜKRÜ KAYA BEY

Belge: 154

**Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri Sir Eric Drumand'a
Cenevre**

Ankara, 26 Ocak 1925

İngiltere'nin Bağdat temsilcisi, bölgeyi iyi tanıyan iki tercüman olan Nazım ve Fettah Bey'lerin komisyonun yanında bulunmalarının yerel sükunet açısından tehlikeli olduğunu ve bu Beylerin can güvenlikleri konusunda teminat veremeyeceğini Beyan etmiştir. Dahası, Türk Heyeti Bağdat'ta askeri bir kampta göz altına alınmış ve tamamen tecrit edilmiştir. İngiliz yetkililer, bölgeyi iyi tanıyan Türk tercümanların, Milletler Cemiyeti Araştırma Komisyonu'na, tartışmalı eyaleti ziyaret etmek suretiyle görevlerini yapmalarını engellemek istemektedirler. Araştırmayı yanıltmaya yönelik bu girişimi şiddetle kınıyor ve İngiliz yetkililerini Türk delegelerin hayatlarından sorumlu tutuyoruz ve mektup takip ediyor.....

T.C. DIŞ İŞLERİ BAKANI

ŞÜKRÜ KAYA

Belge: 155
Türk Dış İşleri Bakanı Şükrü Kaya Bey'den Milletler Cemiyeti
Musul Soruşturma Komisyonu Başkanı Sayın Wirsén'e
 (Kopya Cevat Paşa)

Ankara, 26 Ocak 1924

Sayın Başkan;

Cevdet Paşa'dan, İngiltere'nin Bağdat temsilcisinin, Komisyon'a eşlik etmekle görevli Türkler arasında bulunan Nazım ve Fettah Beylerin yerel düzen ve sükuneti bozacağını ve can güvenliklerini garanti edemeyeceğini açıklamış olduğunu öğrendik.

Bunun yanı sıra Türkiye'nin Bağdat Heyeti kampta tamamen tecrit edilmiştir ve Komisyon'un girişimiyle şehre gönderilen Heyet hala gözetilindedir ve tecrit edilmiştir. Bu vakıalar Türkiye Cumhuriyeti'ni son derece şaşırtmış ve İngiliz yetkililerin tarafsız ve tartışmasız bir soruşturma yapılmasına izin vermek istemediğine inanmaya itmiştir.

Nazım ve Fettah Beyler vilayetin yerlisidirler ve yerel dilleri konuşmaktadırlar; Komisyona tercüman olarak tahsis edilmişlerdir. Çünkü, birincisi Kerkük'ü ve ikincisi de Süleymaniye Sancaklarını son derece iyi tanımaktadırlar ve İngiliz tercüman ve rehberlerinin çalıştığı noktalarda komisyona tartışmalı eyaleti gezdirebilirler.

Türk Hükümeti bu iki BeyEfendinin komisyonun yanında bulunmasının Musul'daki sükuneti hangi sebeplerle tehlikeye düşürdüğünü anlayabilmiş değildir.

Büyük Britanya işgalin getirdiği avantajlardan yararlanmaktadır. Dilediği gibi askeri ya da hava gösterileri düzenleyebilir ve propagandacılarla eyaleti baştan başa dolaşabilir, halka, Komisyon'a İngiliz memurların talimatları doğrultusunda ifade vermeye zorlamak için vaatler veya tehditlerde bulunabilir veya ödülleri ve cezalar verebilir. Kral Faysal'la birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun eski Şeyhülislamı Haydarı Zade İbrahim Efendi eyaleti bizzat karış karış dolaştılar ve çok yoğun bir biçimde İngiliz yanlısı propaganda yaptılar. Bu şartlarda Nazım ve Fettah Beyler'in, Komisyon eşliğindeki seyahatlerinden kaynaklanan korkunun ne kadar yersiz olduğu görülmektedir. Cumhuriyet Hükümeti, Komisyon'a yardımcı ya da tercüman olarak atanması gereken Türk şahsiyetlerin seçiminin İngiliz yetkilileri tarafından denetlenmesini kabul edemez. Hükümetim tarafsız bir soruşturmanın ancak yerel şartlardan ve her yerleşim birimindeki ırk dağılımından çok iyi haberdar olan Türk ve İngiliz görevlilerin Komisyon'a eşlik etmesi durumunda gerçekleştirilebileceği kanısındadır. Öyle ki, ilgili taraflardan birinin atadığı görevli Komisyon'u, yalnızca desteklemek istediği etnik unsurun çoğunlukta olduğu yerleşim birimlerine götürmek ve bu

unsurun azınlıkta olduğu yerleşim birimlerine götürmeyi ihmal etmek suretiyle, yanlış yola sürüklemek isterse diğerk tarafın görevlileri bunu komisyona bildirebilirler.

Bu açıklamalar İngiliz yetkililerin, tasarlanan soruşturmanın gerekli garantilerle gerçekleştirilmesini engellemek için, Komisyon'u kabiliyetlerinden korktukları uzmanların yardımından yoksun bırakmak istediklerini ispatlamaktadır. Bu maksatla, Türk tercümanlarının ölüm tehlikesiyle karşı karşıya olduklarını söyleyerek baskı yapmaya çalışmakta, girişiminde başarılı olmasından korktuğu, Türk Heyetini tamamen tecrit etmek ve Komisyon yanındaki görevini ifa etmesini engelleme taktiğı uygulamaktadır.

Türk Hükümeti, Milletler Cemiyeti gözetimi altında yapılan uluslar arası soruşturmayı bozmayı ve soruşturmacıları, İngiliz yetkilileri tedirgin edebilecek, her türlü denetimden yoksun bırakmayı hedefleyen bu girişimleri şiddetle kınamaktadır.

Türk Hükümeti, bütün Türk heyetinin güvenliğinden İngiliz Hükümeti'ni sorumlu tuttuğunu Beyan ediyor.

Türk tercümanların görevlerini özgürce ifa edebilmeleri için ısrar etmenizden minnettar kalacağım. Şimdiden teşekkürlerimi sunarım.

ŞÜKRÜ KAYA

Belge : 156

**Dış İşleri Bakanı Şükrü Kaya Bey'den Milletler Cemiyeti Genel
Sekreteri Sir Eric Drummand'a**

Ankara, 27 Ocak 1925

Sayın Genel Sekreter;

Bugünkü tarihli telgrafımın ardından Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından Türk-Irak sınır meselesini soruşturmakla görevli tarafsız komisyonun yardımcısı Cevdet Paşa'nın aşağıdaki hususları bildirdiğı açıklamaktan onur duyarım:

İngiliz Hükümeti'nin Bağdat temsilcisi, adı geçen komisyon başkanlığına bir nota göndermiş ve bu komisyona eşlik etmek için görevlendirilen Türk şahsiyetler arasında bulunan Nazım ve Fettah Beyler'in vilayette düzen ve sükuneti bozacak yapıda olduklarını ve dahası bu iki şahsın can güvenliğini garanti etmenin mümkün olmadığını açıklamıştır.

Ayrıca, Komisyon'un Bağdat'a gelişinde eşliğinde bulunan Türk Heyeti bir kampta tecrit edilmiş ve sivil ajanlarca kuşatılmıştır. Komisyon'un girişimiyle heyet, şehre alınmıştır fakat hala aynı şekilde tecrit edilmektedir ve göz altında bulundurulmaktadır.

Bu muamele, İngiltere'nin Bağdat temsilcisinin Beyanatları ve iki Türk tercümanın ölümle tehdit edilmesi Cumhuriyet Hükümeti'ni derinden şaşkına çevirmiş ve Irak'taki İngiliz yetkililerin, Musul vilayetinde tarafsız ve tartışmasız bir oylama yapılmasına müsaade etmek istemediği inancını doğurmuştur.

Gerçekten de Nazım ve Fettah Beyler vilayetin yerlileridir ve yerel dilleri konuşmaktadırlar: Komisyon'a tercüman olarak tahsis edilmişlerdir. Çünkü, birincisi Kerkük ve ikincisi de Süleymaniye Sancaklarını çok iyi tanımaktadırlar ve İngiltere Hükümeti'nin rehber ve tercümanları ile birlikte tartışmasızca ricahen eyaleti komisyona gezdirebilirler.

Türk Hükümeti bu şahısların komisyonun yanında bulunmalarının Musul'daki sükuneti hangi nedenlerle tehlikeye düşürebileceğini anlayabilmiş değildir.

Büyük Britanya, vilayetin kendi işgal altında bulunmasının sağladığı bütün avantajlardan yararlanmaktadır; dilediği gibi askeri ve hava gösterileri vs. düzenleyebilir, propagandacılarla eyaleti baştan başa dolaşabilir ve halkı İngiliz memurların talimatları doğrultusunda komisyona ifade vermeye zorlamak için vaatler veya tehditlerde bulunabilir ya da ödülleri veya cezalar verebilir. Yakın zamanda Kral Faysal şahsen ve de Osmanlı İmparatorluğu'nun eski şeyhülislamı Haydarzade İsmail Efendi eyaleti dolaşmış ve yoğun bir İngiliz yanlısı propaganda yapmışlardır. Bu şartlarda Nazım ve Fettah Beylerin komisyon eşliğindeki seyahatlerinden kaynaklanan korkunun ne kadar yersiz olduğu görülmektedir.

Doğal olarak Cumhuriyet Hükümeti, komisyona yardımcı ya da tercüman olarak atanması gerektiğine inandığı Türk şahsiyetlerin seçiminin İngiliz yetkilileri tarafından denetlenmek istemesini kabul edemez. Hükümetin, tarafsız bir soruşturmanın ancak yerel şartlardan ve her yerleşim birimindeki ırk dağılımından çok iyi haberdar olan Türk ve İngiliz görevlilerinin komisyona eşlik etmesi durumunda gerçekleştirebileceği kanısındadır, öyle ki ilgili taraflardan birinin atadığı görevli, komisyonu sadece desteklemek istediği etnik unsurun çoğunlukta olduğu yerleşim birimlerine götürmek ve bu unsurun azınlıkta olduğu yerleşim birimlerine götürmeyi ihmal etmek suretiyle yanlış yola sürüklemek isterse diğer tarafın görevlileri meslektaşlarının bu ihmalini komisyona bildirebilir.

Bu açıklamalardan, İngiliz yetkililerin tasarlanan soruşturmanın gereken garantilerle gerçekleştirilmesini engellemek için, komisyonu istidatlarından korktukları uzmanların yardımından yoksun bırakmak istediği sonucu ortaya çıkmaktadır. İngiliz yetkililer bu maksatla, kargaşadan bahsederek Komisyon üzerinde baskı kurmayı, ölüm tehlikesinden

bahsederek Türk tercümanların üzerinde baskı kurmaya çalışmakta ve girişiminin başarıyla sonuçlanması korkusuyla, başından beri Türk Heyetini tamamen tecrit etme ve Komisyon yanındaki görevini ifa etmesini engelleme taktiğini seçmektedir.

Bu durumda Türk Hükümeti, Milletler Cemiyeti gözetimi altında yapılan bir uluslar arası soruşturmayı bozmayı ve soruşturmacıları İngiliz yetkilileri tedirgin edebilecek her türlü denetimden yoksun bırakmayı hedefleyen bu girişimleri şiddetle ve resmi bir dille kınamak mecburiyetindedir.

Ayrıca Türk Hükümeti, bütün Türk heyetinin güvenliğinden İngiliz Hükümetini sorumlu tuttuğunu Beyan etmektedir.

Sayın Genel Sekreter, Hükümetimin protestosunu Meclis ve Milletler Cemiyeti Konseyi üyelerine bildirmenizden minnettar kalacağım ve Irak'taki İngiliz yetkililerinin soruşturma komisyonu üyelerine verilmiş görevi, ifa etmelerine engel olmalarını önlemeyi elde etmek için tesirinizi kullanacağınıza inanıyorum.

Sayın Genel Sekreter, en derin saygılarımı ve şimdiden teşekkürlerimi kabul ediniz.

ŞÜKRÜ KAYA

Belge: 157

**İngiltere'nin İstanbul temsilcisi Sir Ronald Lindsay'den
Dış İşleri Bakanlığı delegeşi Nusret Bey'e**

İngiliz Misyonu, İstanbul

27 OCAK 1925

Sayın Delege,

Sizinle evvelki gün, evveliyatları "Haliç Konferansı'nda" Sir P.Cox tarafından Türk Hükümeti'ne anlatılan iki kışkırtıcı, Nazım ve Fettah Bey'lerin Irak'ta bulunan Milletler Cemiyeti Komisyonu'na katılması konusunu görüşme şerefine nail oldum. (Bkz. 24 Mayıs tarihli Tutanak)

Komisyon'un, bu şahısların kendi personeline katılmasını Cevat Paşa nezdinde protesto ettiğini de bildirdim.

2. Bugün hükümetimden bir telgraf aldım ve bu atamaları neredeyse öfkeyle karşıladığını öğrendim. Sayın Austen Chamberlain beni. Türk Hükümeti'nin Milletler Cemiyeti Komisyonu'nun protestosuna ne cevap vermeyi tasarladığını sormaya davet ediyor ve bu bilgiyi bana ulaştırırsanız siz ekselanslarına minnettar kalacağım. Aynı zamanda, bu iki kışkırtıcının tarafsız ve uluslar arası bir komisyon örtüsü altında olması; Irak

yetkililerini de ilgilendireceğinden Türk Hükümeti'nden Cevat Paşa'ya durumun ihtivası ile ilgili talimatları en acil biçimde ulaştırmasını istirham ederim. Zira, bana öyle geliyor ki Komisyon Bağdat'ı bugün terk edecektir.

Lütfen kabul ediniz vs.....

RONALD LINDSAY

Belge: 158
İngiltere Hükümeti'nin Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği'ne
3 ncü Telgrafı

Londra, 30 Ocak 1925

Türk Dış İşleri Bakanı'nın, telgrafını ilettiğiniz, 27 Ocak 1925 tarihli telgrafınızın cevabıdır. Aşağıdaki açıklamayı konsey yetkililerine bildirirseniz minnettar kalacağım.

Sınır Komisyonunun yanında bulunan Türk yardımcının beraberinde uzmanların da olduğuna dair ilk bilgi, 8 Ocak tarihinde İngiltere'nin Bağdat Yüksek Komiseri tarafından alınmıştır. İsimleri verilmemiş olduğundan, bu şahısların yerel halkı mandacı güçlere ve Irak Hükümeti'ne karşı yakın zamanda kışkırtan, iki yasadışı Musul vilayeti vatandaşı oldukları, ancak Komisyon'un, Bağdat'a geldiği 16 Ocak tarihinde öğrenilebilmiştir. Varlıkları Bağdat'ta büyük öfkeye neden olmuştur ve geçmişteki kınanacak davranışları, özellikle İngiliz delegenin geçen Mayıs ayında İstanbul Konferansı'nda verdiği bilgiler nedeniyle, Türk Hükümeti tarafından gayet iyi biliniyor olmalıdır.

10 Ocak tarihinde Komisyon nezdinde protesto eden Yüksek Komiser'e, bunun ardından da Komisyon'un Türk yardımcısı nezdinde, böylesi insanların yardımcı olarak seçilmesini şiddetli bir şekilde kınamış olduğunu bildirmiştir. Türk yardımcı meseleyi Hükümetine sunacağına söz vermiş ve bu arada uzmanların sadece kendisinin yanında ve emirleri doğrultusunda hareket edeceğini taahhüt etmiştir. Majestelerinin Hükümeti de aynı şekilde doğrudan Türk Hükümeti nezdinde İngiltere'nin İstanbul temsilcisi aracılığıyla kınamış fakat cevap alamamıştır.

CHAMBERLAIN

Belge: 159
Musul Komisyonu Başkanı Sayın Wirsén'den
Türk Dış İşleri Bakanı Şükrü Kaya Bey'e

31 Ocak 1925

Komisyon, Cevat Paşa'ya son politik eylemlerinden dolayı, özellikle düşmanlarının kin ve öç alma isteği yüzünden, tehlike altında bulunduklarından soruşturmayı zorlaştıran

bazı Türk yardımcılarının atanması karşısındaki şaşkınlığını dile getirdikten sonra buna rağmen Türk heyetinin, soruşturmaya tabi tutulan bölgeye gelişinden itibaren özgür hareket edebilmesini talep etmiştir. Yerel yetkililer, Türk heyeti üyelerinin güvenliğini sağlamak amacıyla üniformalı polislerin kendilerine eşlik etmesini teklif etmiş fakat Komisyon gizli güvenlik talep etmiştir. Yetkililer bu isteği kabul etmiş fakat bu durumda güvenlik sorumluluğunu tam üstlenmeyeceklerini Beyan etmişlerdir. Komisyon, sorumluluğu taraflardan hiçbirine ait olmayacak çılgın kişilerin münferit eylemlerde bulunma tehlikesini hesaba katmakta, Türk Hükümeti'nin bu düşünceye katıldığını açıklayacağını ve benimsenen koruma önlemlerini kabul edeceğini ümit etmektedir. Komisyon, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin verdiği, tarafların yardımını talep etme imkanına yalnızca görevini kolaylaştırmak için başvurduğunu hatırlatmakta yarar görmektedir. Şayet, yardımcılarının varlığı bu görevi kolaylaştırmak yerine zora sokacaksa; Komisyon çalışmalarına iki hükümet yardımcılarının hizmetini üzümlere reddetmek suretiyle devam etmeyi tasarlamaktadır. Buna rağmen Komisyon, iki saygıdeğer tarafın karşılıklı iyi niyetinin sorunları düzelterek gelecekte yardımcılardan yararlanılmasını sağlayacağını umut etmektedir.

De Wirsén

Belge: 160

Musul Komisyonu Başkanı Sayın Wirsén'den Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri Sir Eric Drumand'a

Musul, 31 Ocak 1925

27 Ocak tarihli telgrafınızın cevabıdır. Komisyon Bağdat'a geldiğinde, Cevat Paşa'yı Irak'taki son siyasi olaylarda aktif rol oynayan Nazım ve Fettah Beylerin Türk uzmanlar arasında bulunmasının yaratabileceği zorluklar hakkında uyarmıştır. İngiliz Hükümeti bu şahıslara karşı saldırıları önlemek amacıyla uzmanları şehir dışında askeri bir kampa yerleştirmiş ve bu esnada Cevat Paşa, Yüksek Komiser'in konutuna ve bütün resmi ve özel resepsiyonlara davet edilmiştir. Komisyon, Türk uzmanların kendisine yakın bir yere yerleşmesini talep etmiş ve bunu sağlamıştır. Yüksek Komiser, kendilerini konutuna yerleştirmiştir. Ama yine de kargaşayı önlemek ve kişisel güvenliklerini sağlamak maksadıyla, Yüksek Komiser'in istenmeyen şahıs olarak kabul ettiği, bu kişilerin halk içine çıkmamasını talep etmiştir. Komisyon bu talebi, Bağdat tartışmasız topraklarda bulunduğundan, yalnızca Bağdat'ta geçerli olmak üzere kabul etmiş fakat Komisyon soruşturulacak bölgedeyken özgürce hareket edebilmelerinin sağlanması konusunda ısrar etmiştir. Musul'a gelindiğinde, yerel yetkiler ilk olarak, Türk yardımcı ve uzmanların dışarı

çıkmadan bir saat önce güzergahlarını bildirmek suretiyle yetkilileri haberdar etmelerini; ikinci olarak, gittikleri her yere üniformalı polisler tarafından eşlik edileceklerini ve son olarak da, Cevat Paşa'nın askeri kıyafetle dışarı çıkmamasını teklif etmişlerdir. Komisyon ise şu şartları talep etmiştir;

1- Türk yardımcı ve uzmanlar, gizli de dahil, Türk yanlısı kanıtları özgür bir biçimde sunmalıdırlar.

2- Bunun için, görünen korumalar olmaksızın yolculuk edebilmelidirler, bununla beraber yönetim, korumalarını gizli olarak sağlamalıdır.

3- Komisyon, Türk heyeti tarafından sivil kargaşaya neden olabilecek propaganda yapılmasını veya kışkırtmada bulunulmasını kabul etmeyecektir.

4- Cevat Paşa, özel durumlar haricinde askeri kıyafetle gezmeyecektir.

5. Yerel yetkililer, uzmanların bireysel özgürlüklerini kısıtlamadan düzeni korumalıdırlar.

6- Soruşturma çalışmaları, şartlar kabul edilmeden evvel başlayamaz. Yüksek Komiser şartları kabul etmiş fakat gerçekleştirilebilecek suikastlardan hükümetinin sorumlu olmayacağını söylemiştir. Komisyon, Yüksek Komiserin yaptığı uyarılarla beraber Türk uzmanları için varolan ve aralarında yerel halkın düşmanlığını kazanmış şahısların da bulunmasından dolayı artan tehlikenin hala söz konusu olduğunu tahmin etmektedir. Komisyon, Türk Hükümeti'nin Cenevre'ye gönderdiği ve çoğunlukla İngiliz Hükümeti'nin sorumluluğundan bahseden telgrafının özetini almış ve şu cevabı vermiştir:

“Not : Devamı 159 nolu yazının aynısıdır.”

WIRSEN

Belge: 161

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanı Şükrü Kaya Bey'den

Milletler Cemiyeti Musul Komisyonu Başkanı Sayın Wirsén'e

Ankara, 3 Şubat 1925

31 Ocak tarihli telgrafa cevaptır. Türk Hükümeti, 26 Ocak tarihli telgrafında Nazım ve Fettah Beyler'in atanmasına yol açan düşüncelerini ayrıntılı olarak anlattıktan sonra komisyonun, bu şahısların görevlendirilmesine şaşırmasının nedenini anlayamamıştır. Türk Hükümeti, istidatları tartışılmaz bu iki şahsı Komisyon'un hizmetine sunmakla, gerçeğin ortaya çıkartılmasına ciddi bir katkıda bulunduğuna inanmaktadır. Gerçekten de tarafsız ve derin bir soruşturmanın mümkün olması için, iki tarafa ait ve vilayetin durumunu çok iyi

bilen uzmanların yardımı kaçınılmazdır. Türk Hükümeti, Nazım ve Fettah Beyler'in vilayette sevidiklerini ve haklı nedenlerle hareket ederek hayatlarına kastedecek tek bir insanın bile bulunmayacağını bilmektedir. Zira, tüm halk da onlar gibi ana vatana geri dönmek istemektedir. Türk Heyeti Komisyon eşliğinde bulunduğu her sefer, duygularını özgürce açıklayabilecek halkla temas kurmak için bir fırsat olacaktır. Halk iddiamızın doğruluğunu ispatlayabilecektir ve şu halde suikast konusunda hiçbir korkuya gerek yoktur.

İngiltere hükümetinin Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği'ne gönderdiği telgrafta, Nazım ve Fettah Bey'in yerel halkı yakın zamanda mandacı güce ve Irak Hükümetine karşı isyana kışkırtan iki yasadışı Musul Vilayeti vatandaşı olduğu ve geçmişteki kınanacak davranışların, özellikle geçen Mayıs ayında İstanbul Konferansı'nda İngiliz delegenin verdiği bilgiler nedeniyle Türk Hükümeti tarafından gayet iyi biliniyor olması gerektiği söylenmiştir. Bağdat'taki Yüksek İngiliz Komiserliği, benzer bir protestoyu 17 Ocak tarihinde Komisyon'a teslim etti. Türk Hükümeti bu çeşit açıklamalardan dolayı şaşırmıştır. Musul hukuken Türk toprağıdır. Nazım ve Fettah Beyler de aynı zamanda Türk uyrukludurlar. Türklerin doğdukları eyaleti anavatana bağlamak için çalışmış olmalarından dolayı kınanmaları tuhaftır. Her yerde buna benzer davranışlar övgüye değer olarak kabul edilmektedir. Dahası, bütün Türk yurtseverler ve Musul Vilayetinin yurtseverleri Musul'un anavatana bağlanması için çalışmışlardır. Bu şartlar altında hiçbir Türk komisyona yardımcı olarak atanmayacaktır. Sir Percy Cox'un İstanbul Konferansı'nın 24 Mayıs tarihindeki oturumunda Nazım ve Fettah Beyler hakkında yaptığı açıklama şöyledir;

“ Şimdi de bir zamanlar İstanbul parlamentosunda Kerkük sancağı vekili olan sözde Kerkük vekili Nofîji zade Nazım Bey'den bahsetmek istiyorum. Ateşkesten sonra İngiliz yönetiminin teşkil edilmesi esnasında hükümete yerel işlerde yardımcı olmuş ve 1920'de kurulan ileri gelenler komitesinin üyesi olarak hizmet vermiştir. 1921'de Hillah mütfesarıflığı teklifini almış fakat müktesap hakları olduğunu düşündüğü Kerkük'te aynı göreve aday olduğu iddiasıyla bunu reddetmiştir. Tutkularını o tarafta gerçekleştiremeyerek Merkez Hükümeti'ne karşı entrikalar çevirmeye koyulmuştur. 1923 yılının baharında tutuklanacağını anlayan Nazım Bey, Süleymaniye'ye kaçmıştır. Özdeinir'in Revandiz'de hoşnutsuzluk yaratma çabalarının başarısızlığa uğramasıyla Türkiye'ye sığınmıştır. Nedim Bey, lideri şu anda Irak meclisinde Kerkük'ten seçilmiş mebus olarak bulunan Salih Naftizade Bey olan, önemli bir aileye mensuptur. Şimdi de Süleymaniye mebusu ve basına göre halen İstanbul'da bulunan Şeyh Mahmut'un üvey kardeşi Fettah Bey'e gelelim. Bu konuda, her iki kampta da bağlantısını korumak isteyen Şeyh Mahmut'un Türkiye'ye gönderildiğinde Bağdat'a iki delege gönderdiğini göz önüne almak yeterli olacaktır. Bu

arada, her üç durumda da bu şahıslar seçilmiş mebuslar değil, delegelerdir. Ekselanslarının şüpheli iyi niyetleri hakkında bilgi sahibi olabilmesi için bu Beylerin geçmişleriyle ilgili bazı ayrıntılara girmenin gerekli olduğuna inanıyorum.”

Komisyon’un görebileceği gibi Sir Percy Cox, Nazım ve Fettah Beyler’i Büyük Britanya’ya karşı davranışlarından dolayı suçlamaktansa, Türkiye’yi bu şahısların yurt severliğinden şüphe ettirmeye çalışmaktadır. Türkiye, İngiliz delegenin Beyanatlarına rağmen bu vatandaşlara karşı güvenini korumakta doğal olarak özgürdür. Yine de, eğer komisyon güvenlik önlemlerinin alınmasını gerekli addediyorsa, Türk Hükümeti buna itiraz etmez. Tabi ki bu önlemler, Türk heyetini gereksiz takip etme ve alıkoyma şeklini almamalıdır. Esas görevleri gerçeği açığa çıkarmak olan bu Beylerin, görevlerini serbestçe yerine getirme ve sonuç olarak da sizin Komisyon’unuzla ayrılıklarına engel olmamalıdır. Son olarak, Türk saygınlığını alçaltabilecek ya da Türk delegelerin manevi şahsiyetlerini yaralayabilecek bir şekil almamalıdır. Türk Hükümeti, Komisyon’un gözleri önünde Musul meselesi hakkında gerçeği ortaya çıkartacak olan, tarafsız ve derin soruşturmanın yapılmasına İngiliz uzmanlarla birlikte katkıda bulunmalarını sağlayacak şekilde Türk delegelerinin özgürlük ve saygınlığını korumak için bir çözüm yolu bulmayı başaracağı kanaatindedir. Türk Hükümeti Siz sayın Başkan’a ve Komisyon üyelerine bugüne kadar Türk Heyeti lehine sarf ettiği çabalardan ötürü teşekkürlerini sunar.

ŞÜKRÜ KAYA

Belge : 162

Türkiye’nin Dış İşleri Bakanı Şükrü Kaya Bey’den Milletler

Cemiyeti Genel Sekreteri Sir Eric Drummond’a,

Ankara, 4 Şubat 1925

31 Ocak tarihli telgrafın cevabıdır.

28 Ocak tarihli mektubumun içerdiği düşüncelere ek olarak, İngiltere Dış İşleri Bakanı’nın telgrafıyla ilgili aşağıdaki ayrıntıların meclis üyelerine iletilmesi rica olunur. Türk Hükümeti İngiliz hükümetinden, yalnızca Musul komisyonunun Nazım ve Fettah Beyler’in görevlendirilmesini şiddetle kınadığını öğrenmiştir. Başkan Wirsén, Musul’dan gönderilen telgrafta şöyle demektedir: “ Komisyon Cevat Paşa’ya, son politik eylemlerinden dolayı özellikle düşmanlarının kin ve öç alma isteğiyle tehlike altında bulundukları için soruşturmayı zorlaştıran bazı Türk yardımcılarının atanması karşısındaki şaşkınlığını dile getirdikten sonra, soruşturmaya tabi tutulan bölgeye gelişinden itibaren Türk heyetinin

tamamen özgür hareket edebilmesini talep etmiştir. “ Başkan Wirsén’in bu telgrafından, yerel halkı mandacı güce ve Irak Devleti’ne karşı isyana kıskırtmaya çalışan yasa dışı Türk delegelerin yardımcı olarak görevlendirilmesinin şiddetle kınandığı değil, son politik eylemlerinin ardından hayatları tehlikede olan ve bunun sonucunda da soruşturmayı zorlaştıran şahısların atanmasının şaşkınlık yarattığı ortaya çıkmaktadır. Sayın Chamberlain, Nazım ve Fettah Beyler hakkında İstanbul Konferansı’nda İngiliz delege tarafından verilen bilgilere gönderme yapmaktadır. Sir Percy Cox’un adı geçen Konferans’ın 24 Mayıs 1924 tarihli oturumunda yaptığı açıklamaları Konsey üyelerine bildirmek isterim.

“ Şimdi de, bir zamanlar İstanbul Parlamentosunda Kerkük sancağı vekili olan sözde Kerkük vekili Naftjizade Nedim Bey’den bahsetmek istiyorum. Ateşkesten sonra İngiliz yönetiminin teşkil edilmesi esnasında hükümete yerel işlerde yardımcı olmuş ve 1920’de kurulan ileri gelenler komitesinin üyesi olarak hizmet vermiştir. 1921’de Hillah müttesarıflığı teklifini almış, fakat müktesap hakları olduğunu düşündüğü Kerkük’te aynı göreve aday olduğu iddiasıyla bunu reddetmiştir. Tutkularını o tarafta gerçekleştiremeyerek merkez hükümetine karşı entrikalar çevirmeye koyulmuştur. 1923 yılının baharında tutuklanacağını anlayan Nedim Bey, Süleymaniye’ye kaçmıştır. Özdemir’in Revandiz’de hoşnutsuzluk yaratma çabalarının başarısızlığa uğramasıyla Türkiye’ye sığınmıştır. Nedim Bey, lideri şu anda Irak meclisinde Kerkük’ün seçilmiş mebus olarak bulunan Salih Naftjizade Bey olan, önemli bir aileye mensuptur. Şimdi de Süleymaniye mebusu ve basına göre halen İstanbul’da bulunan Şeyh Mahmud’un üvey kardeşi Fettah Bey’e gelelim. Bu konuda, her iki kampta da bağlantısını korumak isteyen Şeyh Mahmud’un Türkiye’ye gönderildiğinde Bağdat’a iki delege gönderdiğini göz önüne almak yeterli olacaktır. Bu arada, her üç durumda da, bu şahıslar seçilmiş mebuslar değil, delegelerdir. Ekselanslarının, şüpheli iyi niyetleri hakkında bilgi sahibi olabilmesi için, bu Beylerin geçmişleri ile ilgili bazı ayrıntılara girmenin gerekli olduğuna inanıyorum.”

Görüldüğü gibi Sir Percy Cox, Nazım ve Fettah Beylerin İngiliz karşıtı eylemlerinden yakınmaktan ziyade, bu şahısların yurtseverliği hakkında Türkiye’yi şüpheye düşürmeye çalışmaktadır. Bu ayrıntıları, gerçekleri Milletler Cemiyeti’nin gözleri önüne sermek için vermiş bulunmaktayım. Kaldı ki Sir Percy Cox, bu şahısların İngiliz karşıtı eylemlerinden yakınmış olsa bile, bunun ne hukuki açıdan ne de Türkiye’nin görüş açısından kınanacak bir yanı bulunmadığı kesindir. Zira, Musul her zaman Türk toprağı olmuştur ve bu Beyler de Türk vatandaşlarıdır. Şu halde, doğdukları eyaletin ana vatanlarına bağlı kalması amacıyla çalışmış olmaları çok doğaldır. Tıpkı İngiliz yanlılarının bu eyaleti mandacı devlete bağlamak için çalıştıkları gibi. Kınanacak hiçbir şey yoktur ve Türk Hükümeti, bu şahısları

eyalet hakkındaki derin bilgilerden yararlanılması için Musul Komisyonu'nun hizmetine vermekte özgürdür. Başkan Wirsen'e verdiğim cevapta bu noktaları belirttim ve bu Beylerin Musul Vilayetinde çok sevildiklerini, çünkü bütün halkın, bu şahısların eyaleti anavatana bağlı olarak görme arzularını tamamen paylaşmakta olduğunu; hiç kimsenin öç almak maksadıyla canlarına kastetmeyi düşünmeyeceğini ve Komisyon'un Türk Heyeti eşliğinde, düşüncelerini özgürce ifade edebilen halkla temasa geçtiği her seferde bu gerçeği görebileceğini açıkladım. Yine de Komisyon'un gerekli görebileceği güvenlik önlemlerini, Türk delegelerinin saygınlıklarına ve hareketlerinde özgür olmalarına saygı duyulması şartıyla kabul ettiğimizi bildirdim. Buna ek olarak, Türk Hükümeti adına Türk delegeleri lehine sarf ettikleri çabalardan ötürü Başkan Wirsen ve Komisyon üyelerine teşekkürlerimi sundum.

ŞÜKRÜ KAYA

Belge : 163

**Dış İşleri Bakanlığı Delegesi Nusret Bey'den İngiltere'nin İstanbul
Temsilcisi Sir R.Lindsay'e**

İstanbul, 8 Şubat 1925

Sayın Temsilci,

Siz ekselanslarının 27 Ocak tarihli ve 31 (212/8 125) No'lu Notasının içeriğini hükümetime bildirmeyi ihmal etmedim. Kendisinden aldığım talimatlar doğrultusunda aşağıdaki cevabını size bildirmekten şeref duyarım.

Türkiye Hükümeti, yalnızca yukarıda belirtilen notadan ve içeriği kendisine Sir Eric Drummand tarafından bildirilen Büyük Britanya Dış İşleri Bakanının Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri'ne gönderdiği telgraftan, Musul Komisyonunun Cevdet Paşa'yı, kadrosuna Nazım ve Fettah Beyler'i almasından dolayı "şiddetle kınamış olduğunu" öğrenmiştir. Oysa Başkan Wirsen, Şükrü Kaya Bey'e gönderdiği telgrafta şöyle demektedir:

"Komisyon Cevdet Paşa'ya, son politik eylemlerinden dolayı özellikle düşmanlarının kin ve öç alma isteğiyle tehlike altında bulundukları için soruşturmayı zorlaştıran bazı Türk yardımcılarının atanması karşısındaki şaşkınlığını dile getirdikten sonra, soruşturmaya tabi tutulan bölgeye gelişinden itibaren Türk heyetinin tamamen özgür hareket edebilmesini talep etmiştir."

Görüldüğü gibi, "iki kışkırtıcının" Türk Heyetuna alınmasına karşı "şiddetli bir protesto" söz konusu değildir. Söz konusu olan, hayatları tehlikeye girebilecek ve bu sebeple varlıklarının soruşturmayı zorlaştıracak iddia edilebilecek şahısların atanmasından duyulan "şaşkınlıktır."

Cumhuriyet Hükümeti, iki telgrafla Sayın Wirsén'e bu iki Beyin seçilmesinin sebeplerini uzun uzun açıklamış ve Musul Vilayeti halkının bu şahıslar hakkındaki saygısı, sevgisi ve düşüncesi konusunda kendisine garanti vermiştir. Bu da, öç alma duygusuyla dolu insanların suikast düzenleme olanağını ortadan kaldırmaktadır.

2-Musul Vilayeti her zaman hukuken Türk toprağı olduğundan ve Nazım ve Fettah Beyler de Türk vatandaşı olduğundan, kendileri için kullanılan "kışkırtıcı" kelimesini anlamak güçtür ; doğdukları eyaletin anavatanlarından koparılmaması için çalışmış olan bu iki Türk vatandaşının, Musul Vilayetini İngiliz mandası altında bulunan bir ülkeye bağlamak için çalışmış olan İngiliz vatandaşlarından neden daha çok suçlu olduğu bilinmemektedir.

Bu öylesine doğrudur ki, Sir Percy Cox, İstanbul Konferansı'nın 24 Mayıs tarihli oturumunda bu Beylerin Türk yanlısı eylemleri üzerinde hiç durmamış, tam tersine Nazım Bey'in uzun süre İngiliz yetkililerin hizmetinde olduğunu ve arzularını gerçekleştiremediği için ayrıldığını açıklayarak, ve sağ kolu Türkiye'de mebus olan Şeyh Mahmut'u iki yüzlülükle suçlayarak Türk Hükümeti'ni kuşkulandırmaya çalışmıştır. Bunu kanıtlamak içinse, Siz ekselanslarının Nazım ve Fettah Beyler'e ilişkin yaptığı açıklamaların tutanaklarını belirtmek yetecektir.

"Şimdi de, bir zamanlar İstanbul Parlamentosunda Kerkük sancağı vekili olan sözde Kerkük vekili Naftizade Nedim Bey'den bahsetmek istiyorum. Ateşkesten sonra İngiliz yönetiminin teşkil edilmesi esnasında hükümete yerel işlerde yardımcı olmuş ve 1920'de kurulan ileri gelenler komitesinin üyesi olarak hizmet vermiştir. 1921'de Hillah müttesarıflığı teklifini almış, fakat müktesap hakları olduğunu düşündüğü Kerkük'te aynı göreve aday olduğu iddiasıyla bunu reddetmiştir. Tutkularını o tarafta gerçekleştiremeyerek merkez hükümetine karşı entrikalar çevirmeye koyulmuştur. 1923 yılının baharında tutuklanacağını anlayan Nedim Bey, Süleymaniye'ye kaçmıştır. Özdemir'in Revandiz'de hoşnutsuzluk yaratma çabalarının başarısızlığa uğramasıyla Türkiye'ye sığınmıştır. Nedim Bey, lideri şu anda Irak meclisinde Kerkük'en seçilmiş mebus olarak bulunan Salih Naftizade Bey olan, önemli bir aileye mensuptur. Şimdi de Süleymaniye mebusu ve basına göre halen İstanbul'da bulunan Şeyh Mahmud'un üvey kardeşi Fettah Bey'e gelelim. Bu konuda, her iki kampta da bağlantısını korumak isteyen Şeyh Mahmud'un Türkiye'ye gönderildiğinde Bağdat'a iki delege gönderdiğini göz önüne almak yeterli olacaktır. Bu arada, her üç durumda da, bu şahıslar seçilmiş mebuslar değil, delegelerdir. Ekselanslarının, şüpheli iyi niyetleri hakkında bilgi sahibi olabilmesi için, bu Beylerin geçmişleri ile ilgili bazı ayrıntılara girmenin gerekli olduğuna inanıyorum."

NUSRET

Belge: 164
Musul Komisyonu Başkanı Sayın Wirsén'den Türk Dış İşleri Bakanı
Şükrü Kaya Bey'e

5 Şubat 1925

3 Şubat tarihli telgrafınız, aşağıda yinelediğimiz sorumuza açık bir biçimde cevap vermemektedir. İngiliz Hükümeti'nden, Türk Heyeti için serbest dolaşım ve soruşturma müsaadesi ve Cevat Paşa'nın Heyetin saygınlığı ve soruşturma olasılığıyla uyuştuğunu kabul ettiği doğrudan korumayla yardımı sağlanmıştır. Bu şartları kabul eden yerel yönetim, tam sorumluluk almaktan ve mutlak güvenliği garanti etmekten çekinmekle birlikte, elinden gelenin en iyisini yapmayı üstlenmektedir. Komisyon, İngiltere'nin ihtiyatını yerinde görmektedir. Fakat, herhangi bir şekilde mümkün olabilecek beklenmedik bir suikast istememektedir. Böylesi bir olay, iki hükümet arasında çatışmaya neden olabilecektir. Komisyon, Türk Hükümeti'nin Cevat Paşa'nın bu konudaki görüşünü paylaşması ve doğrulaması yönünde ısrar etmektedir. Beklerken zaman kaybetmemek için, Cevat Paşa bize bu anlamda yazılı açıklamalar vermiştir. Alelacele olduğundan kısa sürede cevap almaktan minnettar kalacağım; şimdiden teşekkürlerimi sunarım.

DE WIRSEN

Belge : 165

TELGRAF

Dış İşleri Bakanı Şükrü Kaya Bey'den Milletler Cemiyeti
Komisyonu Başkanı Sn. de Wirsén'e

Ankara, 2 Mart 1925

5 Şubat tarihli telgrafa cevaptır. İngiliz Hükümeti'nin, Türk Delegationları için serbest dolaşım ve soruşturma ve yardımcıları Nazım ve Fettah Beyler'in gizli korumayla kabul etmesinin, Cevat Paşa tarafından soruşturma ve Türk Heyeti'nun saygınlığı olanağıyla uyuştuğunun kabul edilmesi, aynı şekilde Türk Hükümeti'nin görüşüne de uymaktadır. Görüşümüzü kabul ettirmek için sarf ettiğiniz çabalardan dolayı teşekkürlerimizi sunarız.

ŞÜKRÜ KAYA

Belge: 166**İngiltere'nin İstanbul temsilcisi Sir R. Lindsay'dan Dış İşleri
Bakanlığı Delegatesi Nusret Bey'e***İstanbul, 2 Mart 1925*

Sayın Delege,

Siz ekselanslarının 8 Şubat tarihli ve 8674115 No'lu, Milletler Cemiyeti'nin Türkiye ile Irak arasındaki sınır için oluşturulan alt soruşturma komisyonu yanındaki Cevat Paşa'nın personeline Nazım ve Fettah Beylerin dahil edilmesine ilişkin notasının içeriğini Hükümetime iletmeyi ihmal etmedim.

2-Hükümetim "kınama" yada "kışkırtıcı" gibi kelimelerin tam anlamı üzerinde tartışmaya girmeyi yararsız görmektedir. Yukarıda adı geçen bu kişilerin Irak yönetimine karşı alenen yaptıkları eylemlerin gerçek niteliğini vurgulamakla yetinmektedir. Bu şahısların Milletler Cemiyeti Komisyonu yanında bulunan Türk Heyeti'ne tercüman rolünü üstlenmek üzere dahil edildikleri inkar edilemez. Türk Hükümeti'nin elinde, hiç zorlanmadan bu rol için çok sayıda nitelikli vatandaş bulunmasına rağmen, Irak ve İngiltere Hükümetine karşı düşmanlıkları gayet iyi bilinen iki şahsın bu göreve atandığı da apaçık ortadadır. Bu şartlarda, bu iki şahsın Irak'a önceden bildirmeksizin gönderilmesi, hem bu görev için hem de onlara ev sahipliği yapacak olan Irak yetkilileri için, Hükümetime ve Irak Hükümeti'ne karşı hiçte kibar ve dostane olmayan bir hareket olarak görülmektedir. Hükümetim bu konu üzerindeki görüşünü daha önce Milletler Cemiyeti'ne bildirmiştir ve Cemiyet'in bu konuda gerekli göreceği tutumunu beklemektedir.

LINDSAY**Belge : 167****Türkiye'nin Londra'daki Bakanı Zekayi Bey'den, Büyük Britanya
Dış İşleri Bakanı M.A. Chamberlain'e***Londra, 17 Şubat 1925*

Ekselans,

Hükümetimin emriyle aşağıdaki hususları bilgilerinize sunmaktan şeref duyarım; Musul'daki soruşturma komisyonu yanında bulunan General Cevat Paşa, Hükümetime söz konusu şehirde ve komisyonun ziyaret ettiği diğer yerlerde, bazı provokatörler tarafından

Türk Heyeti'ne karşı yapılan hakaret ve küfürlerin bütün tarifleri ve sabır sınırlarını aştığını bildirmiştir.

Türk Heyeti'nin, kötü kişilerin şöyle ya da böyle hakaretine maruz kalmadığı bir gün geçmemektedir.

Öte yandan, heyetimizle ilişki kuran herkes, yerel yetkililer tarafından ya tutuklanmakta ya da hakaretlere maruz kalmaktadır.

Sözü edilen bu tutuklamalar ve kışkırtmalar, Milletler Cemiyeti huzurunda alınan yükümlülüklerle bağdaşmamaktadır ve şu anda İngiliz yönetimi altında bulunan bir toprağın yetkililerinin iyi niyeti ve tarafsızlığını ispatlamaktan çok uzaktır.

Şu halde, siz ekselanslarının dikkatini bu vakıalar üzerine çekmekten şeref duyarım ve İngiliz Hükümeti bu tip durumlara son vermek için gerekli emirleri vermediği takdirde, hükümetimin böylesi şartlarda yönetilen bir soruşturmanın sonucu üzerinde ihtiyatla durmak zorunda kalacağını da sözlerime eklemeyi bir borç bilirim.

En derin saygılarımı kabul ediniz.

ZEKAYİ

Dokuzuncu Bölüm

Diğer

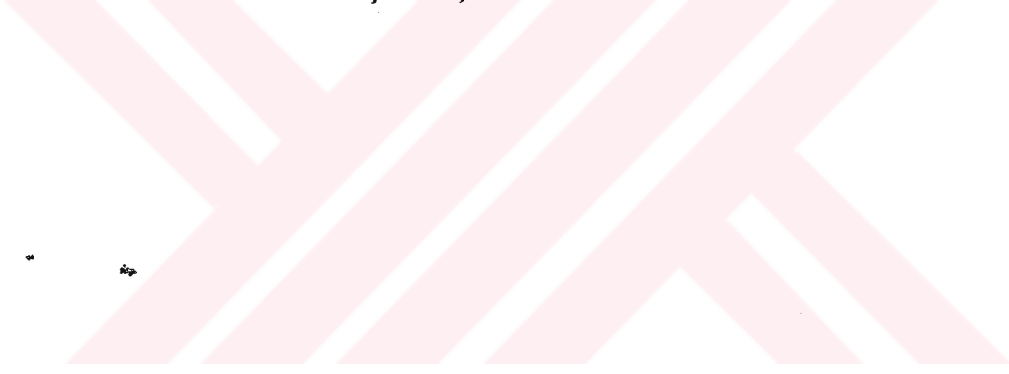
(Belgeler 168, 169, 170)

A- Bir Britanya Yayınından Alıntı

B- İş Federasyonu ve İşçi Partisi Kongresinin

Uluslararası işler için Danışma Komitesi Kararı

**C- Suriye, Mezopotamya vs. İle İlgili 1916 Tarihli Fransız - İngiliz
Anlaşması, Ek Harita İle**

Belge : 168

**İngiliz Uluslararası İşler Enstitüsü Jurnalı'nın Eki
İmparatorluk Parlamentosu Kurumu tarafından hazırlanan
Dış İşleri Raporu (Haziran 1924)**

24 Mayıs tarihli konferansın 4 ncü oturumunda Sir Percy Cox, teklif ettiğinden daha fazla taviz vermeyeceğini açıklamıştır; Asurlu Hristiyanların çoğunlukta bulunduğu ve halihazırda Türk Topraklarının parçası olan 3 kasabanın Irak'a geçmesi karşılığında vilayetin üçte birinin Türkiye'ye verilerek sınırın düzeltilmesi. ¹(Sf.242)

Belge : 169**(Cumhuriyet "23 Haziran 1925")**

İş Federasyonu ve İşçi Partisi Kongresi ²

Uluslararası işler için Danışma Komitesi

Musul meselesi üzerinde birkaç açıklama:

Irak topraklarının tamamından geri çekilme meselesinden ayrı olarak, İşçi hükümetine göre, Lloyd George Curzon'un Musul vilayeti üzerindeki hak iddiasından vazgeçmek için kuvvetli sebepler var gibi gözükmektedir.

I- Musul'un Büyük Britanya tarafından istenmesi haklı kılınamamıştır. "Fetih hakkı" da aynı şekilde değersizdir (sözde "hak", bir işçi partisi hükümeti tarafınca kabul edilmiş farz edilse bile). Zira, Musul ateşkes esnasında "fethedilmemişti"; daha sonra ateşkes hükümlerinin alenen ihlal edilmesiyle işgal edilmiştir.

II-Irak'ın kuzeyindeki askeri durumumuz stratejik açıdan kötüdür. Meihum Sir Henry Wilson "Mezopotamya'daki eylemimiz, yapılan harcamalar açısından tasvip edilmemiştir; aynı zamanda İmparatorluğun güvenliği açısından da tasvip edilmemiştir" diyordu. İngiliz sınır karakolları Basra'daki merkezlerine 750 mil uzakta bulunmaktadır; aralarından bazıları en yakın istasyona 80-90 mil uzakta bulunmaktadır.

III- 1911 yılında, "Türk Petrol Şirketi"ne sözde verilen imtiyazdan yola çıkarak, Musul petrol sahalarının istenmesi de haklı kılınamamıştır. Bu imtiyaz, hiçbir zaman Türk Hükümeti tarafından onaylanmamıştır.

¹ İstanbul Konferansı'nın 4 Mayıs tarihli oturumu tutanakları (Bkz. Belge No:140) incelenir ise, Sir Percy Cox'un benzer hiçbir teklifte bulunmadığı kolayca görülecektir.

² O zaman İngiltere'de iktidar

IV- Musul'un, San Remo'da, müttefikler Konferansı'nda İngiliz mandası altındaki topraklara dahil edilmesi, bu görüş biçimini, Konferans'ın yetkilerini aşmış olarak sayan Türkiye tarafından tanınmamıştır.

V- Musul vilayeti Araplarının, Irak'taki Faysal Krallığı'na bağlanmak istedikleri kesin değildir. Kürtler içinse aksi yönde kanıtlar bulunmaktadır. Ankara Millet Meclisi'nde koltuk sahibi olan 40 milletvekilinin tamamı, Irak ve Büyük Britanya'nın iddiasının aksine Türk yanlısıdır.

Kasım 1918'de İngiliz-Fransız ortak Beyannamesiyle, büyük bir ciddiyetle verilen "yerel halkın özgür seçimi" sözü dikkate alınmamıştır. Yapılan sözde plebisitler (halk oylaması) (Seyid Talib'in utanç verici biçimde kaçırılması ve sorgusuz sualsiz sürgüne yollanmasından sonra) komediden başka bir şey değildir. 1920 yılındaki ciddi ayaklanma, önemli harcamalara ve çok kan dökülmesine neden olmuştur (1304 İngiliz ve 8450 Arap öldü veya yaralandı). Bir çok yerel kargaşa meydana gelmiş ve bir çok olayda kasabalar bombalanmıştır. Kifri'de birkaç hafta önce meydana gelen bu olayların sonuncusu yüzden fazla insanın hayatına mal olmuştur.

VI- Lord Curzon'un Lozan'da verdiği, Musul'un iadesinin "Araplara verilmiş kesin taahhütleri ihlal edeceği ve İngiliz onurunu tehlikeye atacağı" yolundaki Beyanâtı nafiledir; ne olursa olsun Musul etnik açıdan Arap değildir. İşte Musul nüfusuna ilişkin Curzon tarafından verilen rakamlar (Yuvarlak hesap olarak) :

Kürtler	450.000	Araplar	185.000
Türkler	<u>65.000</u>	Hristiyanlar	62.000
	515.000	Yezidiler	30.000
		Yahudiler	<u>15.000</u>
			292.000

Arapların, Hristiyanların, Yezidilerin ve Yahudilerin bir Arap Devletini Türk Devletine tercih edecekleri farz edilse bile: neden 292.000 kişi arzusunu Türk rejimini yeğleyen 515.000 kişiye zorla kabul ettirsin?

Türkler dürüst bir halk oylamasından çıkacak sonuca uymaya hazırdırlar.

VII- Bağdat'ın yazgısı, Musul'da bulunan bir Türk Ordusunun elindedir. Türkler, Musul'a sahip olsalar da olmasalar da, bizimle yapacakları bir savaşta Irak'ın yazgısı da Türkiye'nin elindedir. Gerçekleri olduğu gibi görünüz ve haritayı inceleyiniz. Türkiye 600.000 donanmış asker çıkartabilir. Büyük Britanya ve İngiliz destekçileri, o bölgede

böylesi muhtemel bir tehlikeye direnebilecek nitelikte bir garnizon tutabileceklerini öngörebilecekler midir?

VIII- Musul Vilayetinde Hristiyan azınlıkların varolması, bu bölgenin talep edilmesi için yeterli bir sebep değildir. Bu Hristiyanların kötü muamele gördüklerine inanmak için hiçbir neden yoktur. Bizim kışkırtmamızla Sultan'a karşı ayaklanan bazı topluluklar Irak'a göç etmişlerdir ve orada kalmaları kendileri için iyi olacak gibi görünmektedir.

IX- "Musul, Irak için vazgeçilmezdir". Sevr Antlaşmasının 62, 63 ve 64 ncü maddelerinden (Büyük Britanya'nın teklifi üzerine konulmuştur) önerilen "Kürdistan Özerk Devleti'nin" Musul Vilayetinin büyük bir kısmını kapsadığı, mevcut Türk Topraklarının Fırat'a kadar olan tüm doğu bölümünü kapsadığı sonucu çıkmaktadır ve Türkiye'nin Suriye ve Mezopotamya ile olan sınırının kuzeyinde.

Şayet Büyük Britanya, Musul'u (Irak'tan tamamen ayrı olarak) Kürt Krallığının doğal bir parçası olarak düşünüyorsa; şimdi aynı bölgenin Irak için vazgeçilmez olduğunu nasıl iddia edebiliyoruz?

Irak'ın tahıl ürünlerini Musul'dan aldığı iddiası, hiçbir şekilde bu bölgenin ilhak edilmesi gerektiği anlamına gelmez. Irak, yüzyıllardır yapmış olduğu gibi Musul'dan tahıl almaya devam edecektir.

X- Her ne kadar Türk Hükümeti, Musul Vilayeti topraklarını terk etmeyi reddetse de, Büyük Britanya ile mantıklı ve pratik temeller üzerinde petrol meselesini tartışmaya hazırdır.

Türk Topraklarını doğudan batıya kat eden ve Akdeniz'de sona eren bir İngiliz petrol taşıması, Mezopotamya ve Basra'dan geçecek bir taşımadan çok daha kısa olacaktır. Bu durumda, İran körfezinde İran petrolü ve Akdeniz'de Musul petrolü bulunacak, böylelikle bizim daha çok petrol ikmal noktamız olacaktır. Ayrıca, Süveyş kanalından bağımsız ve Akdeniz'deki filomuzun kolaylıkla erişebileceği bir petrol ikmaline sahip olacağız.

Türkler tarafından önerilen düzenlemenin, bu can sıkıcı meseleye dürüst ve makul bir çözüm getirmekte olduğu kanaatindeyiz.

Türkler, Musul vilayetinin Nusaybin'den, Sindjar Dağı, Tatar Vadisi, Hamrin Dağı ve İran sınırına kadar olan doğal sınır çizgisinin batısında bulunan bütün kısmını terk etmeye hazırdırlar. Kral Faysal'ın toprağını kayda değer ölçüde arttıracak vilayetin bu batı kısmında, doğruyu söylemek gerekirse hiç Kürt bulunmamaktadır.

Şayet, Musul meselesi üzerinde tasarlanan müzakereler, Curzon'un görüş açısında ısrar etmemiz üzerine başarısızlığa uğrarsa, Türkler hiç şüphesiz meseleyi Milletler Cemiyeti Konseyi'ne taşıyacaklardır.

Diğer sınır meselelerini içeren (Sicilya, Vilna, Memel) kararlarında bugüne kadar edinilen tecrübeler, gerçekten tarafsız bir karar verileceğini ümit etmemize olanak veriyor mu? Meseleyi Uluslararası Adalet Mahkemesi'ne sunmak daha iyi olacaktır.

Milletler Cemiyeti'nin Musul'u Büyük Britanya'ya vermesi durumunda; açık bir savaşın çıkacağını düşünmüyoruz fakat karar, Türkiye tarafından şiddetli protestolarla kabul edilecektir. Sonuç ne olacaktır? Böyle bir kararın açıklanmasının ardından Türkler tarafından olduğu kadar Kürtler tarafından da adaletsiz ve zorbaca kabul edileceğine, Irak Krallığının varlığı, günden güne zorlaşacak ve nihayetinde, imkansız hale gelecektir. Gizli propagandalarla desteklenebilecek halkın kötü duygularını dikkate almadan bile, Irak'ın demiryolları, petrol hatları, şehirleri ve köyleri sürekli olarak hırpalanacaktır ve cılız İngiliz kuvvetleri ve Faysal'ın az sayıda güvenilir milisi sonunda onlarla savaşamaz hale gelecektir.

Güneyde, Faysal'ın zorlu düşmanı ve Arabistan'ın en çevik ve en etkili kuvvetlerinin yetenekli lideri; Nedja emiri İbn Sad, çok daha muhteşem bir rakip olarak karşısına çıkacaktır. Yıllık 60.000 Sterlin tutarındaki yardımlar kaldırıldığında, bundan böyle kendisinin ya da haleflerinin tarafsızlığını garanti edemeyiz. Sonuç olarak, kendimizi çok kötü ve küçük düşürücü şartlarda Musul'dan olduğu gibi Irak'tan çekilmek zorunda kalmış olarak göreceğiz.

Belge: 170

Fransa Asya'sından Ağustos-Kasım 1919

Fransa'nın Londra Büyükelçisi M.Paul Combon'dan, Dış İşleri Bakanı Sir Edward Grey Bart'a

Londra, 09 Mayıs 1926

Siz Ekselanslarına Fransız Hükümetinin Sir Mark Sykes ve George Picot tarafından çizilen haritada belirlenen sınırları ve de bu görüşmeler esnasında kaleme alınan şartları olduğu gibi kabul ettiğini bildirmekle görevlendirildim.

Dolayısıyla şu şekilde mütabakatta kalınıyor:

1. Fransa ve Büyük Britanya, bir Arap lideri egemenliğinde ekte bulunan haritada belirtilen A ve B bölgelerine bağımsız bir Arap Devleti yada bir Arap Devletleri konfederasyonunu tanımaya ve korumaya hazırdırlar. A bölgesinde Fransa ve B bölgesinde

de İngiltere işletmelerde ve yerel alımlarda öncelik haklarına sahip olacaklardır. Fransa A bölgesinde ve Büyük Britanya B bölgesinde Arap devletleri veya Arap Devletleri Konfederasyonunun talep ettiği yabancı memurları yada danışmanları sağlayacak tek merci olacaklardır.

2. Mavi bölgede Fransa ve Kırmızı bölgede Büyük Britanya arzu ettikleri gibi ve devlet yada Arap devletlerinin Konfederasyonu ile anlaştıktan sonra uygun telakki edeceği gibi ister doğrudan isterse dolaylı bir idare yada istedikleri gibi bir kontrol tesis etme yetkisine sahip olacaklardır.

3. Kahverengi bölgede diğer müttefiklerle ve Mekke Şerifi temsilcileriyle anlaşmalı olarak uluslararası bir yönetim kurulacaktır.

4. Büyük Britanya'ya 1) Hayfa ve Acre Limanları 2) A bölgesinden B bölgesine Fırat ve Dicle sularının belirli bir miktarının garantisi verilecektir. Majestelerinin Hükümeti, Fransız Hükümetinin öncelikle Muvafakatı olmaksızın Kıbrıs'ın üçüncü bir güce devri için hiçbir zaman müzakere başlatmamayı yükümleniyor.

5. İskenderun, Britanya İmparatorluğu için açık liman olacaktır ve ne liman haklarından farklı bir muamele ne de İngiliz mallarına veya deniz hizmetlerine ayrıcalıklı bir itiraz olmayacaktır. İngiliz mallarına ister bu mallar A bölgesine, B bölgesine veya isterse hangi bölgeye gidecek olursa olsun İskenderun ve demir yoluyla mavi bölgeden serbest geçiş hakkı olacaktır; belirtilen bölgelerdeki bütün limanlarına uğrayan İngiliz Mallarında veya gemilerinde olduğu gibi, hangi demiryolu olursa olsun İngiliz Mallarının masraflarına doğrudan veya dolaylı hiçbir farklı muamele yapılmayacaktır.

Hayfa, Fransa'nın sömürgeleri ve koruması altındaki yerler ile ticaret için açık liman olacak ve liman haklarından ne farklı muamele ne de Fransız mallarına veya deniz hizmetlerine ayrıcalıklı Hicaz olmayacaktır. Fransız mallarına, ister bu mallar Mavi bölgede, A bölgesinden veya B bölgesinden gelsinler veya bu bölgelere gitsinler Hayfa'dan serbet geçiş olacaktır ve belirtilen bölgelerdeki hangi limana uğranılırsa uğranılsın Fransız mallarında veya gemilerinde olduğu gibi, hangi demiryolu olursa olsun Fransız Mallarının masraflarına doğrudan veya dolaylı hiçbir farklı muamele yapılmayacaktır.

6. A bölgesinde, Bağdat Demiryolu güneye doğru, Musul'un ötesine ve B bölgesinde Kuzeye doğru Samarra'nın ötesine, Fırat vadisiyle Bağdat'ı Halep'e bağlayan tren yolu bitmeden uzanmayacak ve bu ancak iki hükümetin bir araya gelmesiyle olacaktır.

7. Büyük Britanya Hayfa'yı B bölgesine bağlayan bir demir yolunun inşa etme yönetme ve tek sahibi olma hakkına sahip olacaktır. Ayrıca bu hat boyunca askeri kuvvetlerini sürekli taşıma hakkı olacaktır. Bu yolun Bağdat ile Hayfa'nın birleşmesinin

kolaylaşması gerektiği konusunda iki hükümet mutabakata varacaktır. Eğer kahverengi bölgedeki bu bağlantı hattının devam ettirilmesine teknik ya da mali zorluklar yürütmeyi imkansız hale getirirse, Fransa hükümeti adı geçen hattın B bölgesine ulaşmadan, Barries, Keis, Magril, Sildrad, Tel-Hatsda, Mensuir çokgeninden geçmesini öngörmeye hazır olacaktır.

8. Yirmi yıllık bir süre için Mavi ve Kırmızı bölgelerde ve aynı şekilde A ve B bölgelerinde Türk gümrük tarifeleri yürürlükte olacaktır ve iki gücün muvafakatı olmaksızın özel hak olarak hiçbir vergi artışı ya da değerinde değişiklik yapılmayacaktır.

Adı geçen bölgeler arasında hiçbir iç gümrük olmayacaktır. İçeri giren mallar üzerindeki gümrük hakkı, giriş limanlarında talep edilecek ve malın gideceği bölge yönetimine verilecektir.

9. Fransız Hükümeti, eğer Arap Devleti ya da Konfederasyonu söz konusu değilse, kırmızı bölge konusunda Fransız Hükümetine aynı teminatı verecek İngiliz Hükümetinin öncelikli müsadese olmadan hiçbir zaman mavi bölge üzerinde sahip olacağı haklarını bir başka üçüncü devlete bırakmak için hiçbir müzakere gerçekleştirmeyecektir.

10. İngiliz ve Fransız Hükümetleri, Arap Devletlerinin koruyucusu olarak, Arap Yarımadasında, toprak sahibi olmamaya ve üçüncü bir gücün sahip olmasına veya Kızıldeniz'in doğu yakasındaki adalarda deniz üssü inşa edilmesine rıza göstermeyeceklerdir. Bu olay yine de, Türklerin son saldırıları sonucunda gerekli olarak hüküm verilebilecek Aden'in sınırında düzeltmeler yapılmasına engel olmayacaktır.

11. Araplarla, devlet ya da Devlet Konfederasyonunun sınırları hakkındaki müzakereler aynı yöntemler ile önceden olduğu gibi iki devlet adına devam edecektir.

12. Arap topraklarında silah ithalatının denetim önlemleri iki hükümet taafinden öngörülebileceğinde mutabakata varıldı.

Ekselansları, bu şartların Kral Hükümetinin onayını aldığı takdirde bana bildirme lütfunda bulunmanızı istirham edeceğim.

BİBLİYOGRAYFA

- ADAMOF, E. E. : Anadolu'nun Taksim Planı, Sovyet Devlet Arşivi
Gizli Belgeleri İle, (Çev. Hüseyin Rahmi), İstanbul
1972
- AKGÜNDÜZ, Ahmet : Osmanlı Kânunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, III,
İstanbul 1991
----- ; Osmanlı Kânunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, IV,
İstanbul 1992
----- ; Osmanlı Kânunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, V,
İstanbul 1992
- ARMAOĞLU, Fahir : 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, I, Ankara 1992
ARMAOĞLU, Fahir : Filistin Meselesi ve Arap - İsrail Savaşları
(1948-1988), Ankara 1991
- BAYUR, Y. Hikmet : Türkiye Devletinin Dış Siyaseti, Ankara 1973
----- : Türk İnkılabı Tarihi III/3, Ankara 1983
- CÖHÇE, Salim : Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, I, Elazığ 1992
- DARKOT, Besim : "Irak" mad, İ. A., V/II
- GÜREL, S. Şükrü : Ortadoğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri,
Ankara 1979
- HUREWITZ, J.C. : Diplomacy in the Near and Middle East,
A Documentary Record (1535-1914), Vol. I.,
New York 1956
- KARAL, E. Ziya : Osmanlı Tarihi, V, Ankara 1970
----- ; Osmanlı Tarihi, IX, Ankara 1996
- KOCABAŞ, Süleyman : Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar,
Türkiye ve İngiltere. İstanbul 1985
- KUNT, Metin : Sancaktan Eyalet. İstanbul 1973
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer : Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi
(1908-1918), Ankara 1982
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer : Türk - İngiliz İlişkileri (1919-1926), Ankara 1978
- MELEK, Kemal : İngiliz Belgeleri ile Musul Sorunu. İstanbul 1983
- ÖKE, M. Kemal : Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926),
İstanbul 1987

- ÖZYÜKSEL, Murat ; Osmanlı - Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde
Anadolu ve Bağdat Demir Yolları, İstanbul 1988
- SABİS, A. İhsan ; I. Dünya Harbi IV, İstanbul 1991
- SAMİ, Şemseddin ; Kâmusu'l-A'lâm, IV, Ankara 1996
- TEKİN, Mehmet ; Arap İsyanı ve Suriye'nin İşgali (1915-1920),
Antakya 1995
- TURAN, Şerafettin ; "Rodos ve Oniki Adanın Türk Hakimiyetinden
Çıkışı", Belleten XXIX, 1965
- TÜRKGELDİ, A. ; Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi,
Ankara 1948
- WALKER, J. ; "Süveyş", İ.A., XI

A

A CASSEL, 16
 A.FEDY, 200
 Abbasi, 87, 99, 126, 228, 255
 Abbasi Halifeleri, 87
 Abdül Rahman, 76
 Achair-Mutelifi, 112
 Adana, 24, 48, 102, 126, 214, 311, 313, 330
 Adnan Bey, 155, 156, 157, 163, 164, 166, 167, 169
 AGAMEMNON, 12
 Ağa Petros, 314, 315
 Ahmed Efendi, 49
 Ahmet Ağa, 59
AHMET CEVDET, 53, 54, 55, 56, 67, 68, 69, 72, 73, 75, 81, 83
 Ahmet İzzet, 14, 24
 Ahmet İZZET, 25
 Ahterin İstasyonu, 27
 Akdeniz, 10, 101, 108, 121, 127, 129, 152, 153, 257, 268, 330, 331, 355
 Akra, 18
 Akrah, 79, 80
 Al Cezire, 26
 Albay Bill, 314
 Albay Cunliffe Owen, 79
 Ali İHSAN, 14, 15, 16, 20, 22, 27, 28, 29, 31, 34, 37, 39, 41, 43, 45, 46, 47, 48, 50, 51
 Ali İhsan Paşa, 22, 31, 37, 38, 39, 43, 47, 49
 Allenby, 63, 72
 Alman, 12, 20, 21, 22, 26, 27, 68, 130
 Almanyaya, 26
 Altay, 94
 Altıncı Ordu, 14, 20, 22, 23, 24, 28, 31, 34, 35, 39, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51
 Altun Köprü, 25, 27, 87, 92
 Amediyah, 18
 Amediyahh, 76, 88, 184
 Amerika, 55, 67, 75
 Amiral Galthrop, 24, 25, 27, 28
 Anadolu, 52, 97, 98, 100, 101, 105, 107, 108, 109, 113, 114, 120, 121, 124, 126, 127, 129, 137, 139, 148, 228, 240, 251, 256, 257, 258, 266, 268, 311, 329, 330, 331
 Anadolu Türkleri, 97
 Aneki, 27
 Aneze, 59
 Aneze Aşireti, 62
 Anezeler, 64
 Anglo-Nesturiler, 75
 Antep, 24, 102, 126
 Arap Devleti, 131
 Arap Hükümeti, 30, 33, 68, 89
 Araplar, 16, 66, 86, 88, 89, 93, 94, 96, 107, 118, 119, 120, 122, 124, 125, 133, 134, 136, 144, 146, 227, 229, 231, 233, 235, 244, 247, 250, 251, 252, 254, 266, 316, 317, 319, 332, 354
 Arapların İmparatorluğu, 121
 Arappınar, 54
 Artuklar, 99

Ashita, 183
 Asir, 11
 Asur, 24, 68, 230, 233, 237, 252, 308, 315
 Asuri, 77, 78, 79, 87, 88, 136, 183, 212, 213
 Asuri-Keldaniler, 166
 Asurlular, 78, 97, 120, 203, 212, 233, 252, 255, 286, 287, 313, 318, 319
 Aşağı Seba, 120
 Aşağı Tiari, 183
 Aşair-Sebaa, 112
AŞİR, 46
 Avrupa, 92, 94, 127, 128, 137, 147, 244, 248, 257, 263, 269, 315, 329, 330, 331
 Avusturya, 12
 Azerbaycan, 87

B

Babekir Ağa, 155
 Babil, 106, 256
Bağdat, 22, 31, 37, 64, 65, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 97, 99, 100, 101, 106, 107, 108, 109, 114, 118, 121, 122, 126, 127, 128, 130, 132, 136, 137, 139, 142, 160, 162, 163, 166, 175, 202, 205, 206, 219, 228, 230, 234, 235, 236, 240, 246, 247, 255, 256, 257, 258, 265, 291, 308, 309, 310, 315, 319, 320, 323, 329, 330, 331, 336, 337, 338, 339, 341, 342, 344, 346, 348, 354
 Bakü, 11
 Baküba, 78, 79
 Baradost, 182, 183
 Barış Konferansı, 57
 Barwar, 80
 Basra, 88, 89, 90, 92, 93, 101, 109, 121, 128, 130, 219, 230, 234, 236, 237, 240, 241, 246, 247, 256, 265, 329, 330, 331, 353, 355
 Başkan Willson, 65
 Batı Trakya, 102
 Batman, 23
 Batum, 11
 Bay Bompard, 144, 147, 149, 150
 Bay Reckseck, 55
 Bazran'lı Şeyh Ahmet, 80
 Bekir Sami Bey, 105
 Belod Sincar, 168
 Bevizit, 72
 Beyin, 81
 Beyrut, 108
 Beytüşşebab, 58
 Binbaşı M. Labou, 74
 Binbaşı Noel, 61
 Bingazi, 11
 Bisk, 163, 166
 Bitlis, 36, 58, 59, 61, 81, 100, 101, 106, 113, 122, 123, 126, 257, 313
 Bodzowa Nehri, 183
 Britanya, 12, 58, 62, 75, 76, 77, 78, 86, 87, 90, 92, 94, 114, 144, 147, 151, 152, 153, 172, 180, 181, 182, 183, 184, 187, 188, 198, 199, 201, 202, 203, 204, 206, 207, 208, 210, 211, 212, 214,

216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 224, 233,
235, 238, 243, 244, 254, 256, 260, 261, 262,
264, 265, 268, 269, 272, 275, 276, 277, 281,
285, 286, 290, 294, 298, 300, 337, 339, 345,
347, 350, 353, 354, 355, 356, 357
Britanya Hükümeti, 10, 39, 152, 206, 207, 208,
218, 254, 269
Britanya Kuvvetleri, 90, 94
Britanya Memorandumu, 100
Britanya Ordusu, 48
Bulgaristan, 14
Bursa, 48
Burunsuz Ramazan, 70
Büyük Britanya Hükümeti, 62
Büyük İskender İmparatorluğu, 121
Büyük Köşk, 96
Büyük Millet Meclisi, 111, 113
Büyük Millet Meclisi Hükümeti, 111
Büyük Zap, 23

C

Caif, 29, 32
Cassel, 17, 24, 32
Cebel Abdülaziz, 58
Cebel Ebiaz, 50
Cebel Fuhul, 96, 100, 101, 126, 127, 128, 256
Cebel Hamrin, 92, 109, 126, 128, 137, 240, 250,
256
Cebel Hamrine, 96
Cebel Parat, 50
Cebel Sancar, 100
Cebel Sincar, 126
Cebel-Abdül Aziz, 75
Celiha, 27
Cem-Cemal, 158
Cem-Cemal, 27
Cemil Paşazade Ekrem, 69
Ceraulus, 37, 66
Cerf, 29, 32
Cezire-i bin Ömer, 99
Cezir-İbn Ömer, 126
Chemita, 183
Chureiat, 26
Cibur Aşireti, 64
Cizre, 36, 46, 48, 50, 54, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 76,
81, 82, 83, 90, 174, 313, 319
Copp, 35
Cotes-Perts, 141
Cumhuriyet Hükümeti, 159, 161, 168, 180, 189,
191, 205, 206, 276, 311, 326, 337, 339, 348
Curzon of Kedleston, 103, 115
CURZON OF KELDESTON, 115, 116

Ç

Çal, 165, 171, 183, 184, 188
Çanakkale, 10
Çarlık Rusya, 99
Çilparan, 59
Çinlile, 88
Çölemerek, 136, 170, 171, 173, 183, 288, 292, 313
Çölemerik, 91

Çömerek, 168

D

Dehham, 75
Deir-Zor, 53, 64, 74
Demir Kapı, 37
Denghre, 60
Dersim, 106, 123
Dibek Köprüsü, 27
Dicle, 15, 19, 26, 27, 33, 47, 50, 51, 83, 87, 88, 96,
97, 105, 120, 134, 152, 176, 177, 183, 216, 228,
229, 236, 238, 245, 251, 256, 265, 285, 290,
299, 313, 317, 323, 324, 327, 329
Diyale, 23
Diyale Nehri, 92
Diyarbakır, 18, 36, 44, 50, 51, 54, 55, 56, 58, 60,
61, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75,
76, 81, 82, 83, 90, 95, 99, 100, 101, 105, 108,
118, 121, 126, 127, 137, 198, 236, 241, 257,
310, 313, 322, 323, 329, 330, 331, 332
Dizor, 27
Doğu Anadolu, 52
Dohuk, 79, 80, 88, 106, 229, 237, 312, 313, 327
DRUMMOND, 192

E

Edime, 48, 101, 105
Ekrem, 69
El Koch, 88
Elanitler, 97
Elazığ, 54, 55
Elbistan, 71
Elcezire, 83
Emir Faysal, 89, 94, 106, 123, 124, 125, 131, 134,
143, 235, 247, 248, 253, 269
Erbil, 18
Erbil-, 87
Ermeni, 12, 54, 67, 68, 76, 165, 314
Ermeniler, 10, 28, 67, 165
Erzurum, 72

F

Faik, 69
FANSHAW KARARGAHI, 31
Faris, 80, 314
Fedaga, 53
Feishyabour, 168
Fethi Bey, 190, 198, 200, 204, 205, 208, 213, 215,
217, 218, 220, 221, 222, 223, 260, 261, 264,
271, 272, 275, 277, 278, 279, 280, 281, 282,
284, 287, 288, 289, 295, 296, 297, 300, 301,
303, 310, 311
Fethiye, 96, 120, 251
Fırat, 18, 23, 26, 36, 176, 216, 256, 265, 327, 355
Filistin, 108, 131, 144
Fransa, 75, 97, 131, 144, 219, 268, 356, 357
Fransız, 47
Fransızlar, 67, 68

G

Galli Gayan, 59
 Galli Gouban, 168
 Galli-Gayan, 58, 60
 Galli-Gayan aşireti, 58
 Gardu, 97, 252
 Garvar, 79
 Gavada, 183
 Gavanda, 183
 Gayare, 25, 27
 Gayare El Hadar, 25
 Gayaza, 120
 Gayri Müslim, 89, 96, 229, 252
 Gazi-Han, 99
 General Campbell, 22
 General Campell, 20, 21
 General Cassel, 20, 21, 24, 25, 36
 General CASSEL, 29
 General Coppti, 31
 General Davis, 65
 General Fanshaw, 22, 27, 29, 30, 33, 35, 38, 40, 47, 48, 49, 50
 General Harbord, 74
 General Marshal, 15
 General Marshall, 20, 28, 39, 40, 43, 45, 46, 49, 52, 54, 72, 176, 187, 290, 291
 General MARSHALL, 39
 General Şerif Paşa, 129
 General Verr, 54
 Gerabi Aşireti, 83
 Geramus, 183, 237
 Gergeri, 58
 Goodwin, 65
 Goyan, 58, 75, 76, 82, 173, 237
 Goyan aşiretleri, 82
 Gölcük, 54
 Guveir, 47
 Güney Anadolu, 101, 126, 268

H

Habur çayı, 183
 Habur Vadisi, 27
 Hacheg Çayı, 183
 Hacim, 75
 Hadi Arslan, 29
 Hakkari, 77
 HAKKI, 83
 Halamun, 183
 Halep, 23, 27, 31, 34, 53, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 91, 137, 236, 329, 332
 Halid Bey, 28
 Hammam Alil, 15, 25, 28, 33
 Hane Kine, 25
 Hanek, 27
 Hani, 183
 Harbiye Nezareti, 75
 Harir, 27
 Harput, 20, 51, 55, 72, 99, 126, 313
 Harsa, 53
 Hasidce, 64
 Hasmansur, 63

Haşim, 76
 Hatşin, 24
 Hatumi, 74
 Hayfa, 108
 Hayube, 50
 Hazil Çayı, 50
 Henderson, 155, 156, 157, 158, 163, 164, 166, 167, 175, 177, 184
 Hezil, 72, 82, 238, 239
 Hezil Irmağı, 72
 Hristiyanlar, 78, 86, 88, 133, 136, 212, 227, 229, 230, 231, 232, 233, 286, 302
 Hicaz, 11, 21, 23, 24, 68
 Hikmet Bey, 162, 168
 Hindistan, 92, 236, 329, 330, 331
 Hititliler, 97
 Hokne, 48
 Hristiyanlar, 120, 354
 Hüseyin Rauf, 12

I

Irak, 14, 15, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 31, 32, 35, 37, 39, 41, 42, 52, 54, 68, 73, 78, 80, 87, 89, 90, 91, 92, 94, 96, 97, 98, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 111, 113, 114, 115, 116, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 134, 136, 139, 140, 143, 144, 145, 151, 152, 153, 154, 156, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 166, 167, 168, 170, 174, 175, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 186, 187, 190, 191, 192, 193, 196, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 209, 210, 211, 212, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 223, 224, 226, 228, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 267, 268, 269, 271, 272, 273, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 294, 295, 297, 298, 299, 300, 301, 307, 308, 311, 315, 316, 318, 319, 321, 324, 325, 326, 329, 330, 333, 338, 339, 340, 341, 342, 344, 346, 348, 350, 353, 354, 355, 356

Irak Hükümeti, 161, 248, 288, 350

İbn Hazale, 62

İngiliz, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 86, 92, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 138, 139, 141, 142, 143, 145, 146, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 194, 195, 196, 201, 226, 227, 230, 232, 234, 236, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247

248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256,
257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 266,
267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275,
276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 284, 285,
286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294,
295, 296, 297, 299, 300, 301, 302, 305, 307,
308, 309, 311, 312, 314, 315, 316, 317, 318,
320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 328, 329,
331, 332, 333, 336, 337, 338, 339, 340, 341,
342, 343, 344, 345, 346, 348, 349, 351, 353,
354, 355, 356
İngiliz Birlikleri, 30, 41, 132, 165
İngiliz Filosunun, 26
İngiliz Heyeti, 104, 105, 108, 119, 121, 249
İngiliz Hükümeti, 24, 27, 29, 37, 38, 66, 77, 102,
103, 110, 111, 114, 119, 120, 122, 124, 131,
132, 135, 139, 140, 143, 164, 170, 171, 175,
181, 188, 190, 192, 194, 195, 230, 232, 240,
242, 249, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257,
258, 259, 260, 261, 263, 264, 266, 267, 268,
269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 278,
279, 280, 284, 285, 286, 287, 288, 291, 292,
293, 294, 295, 296, 297, 301, 302, 305, 307,
308, 309, 311, 312, 316, 323, 324, 326, 329,
338, 342, 343, 349, 351
İngiliz Kuvvetleri, 20, 114, 138, 288, 294
İngiliz Ordu Komutanı, 25, 39
İngiliz Ordusu, 20, 23, 26, 27, 29, 30, 34, 40, 133,
145, 248
İngilizler, 28, 32, 43, 47, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58,
59, 61, 62, 63, 64, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 75,
76, 78, 80, 82, 111, 174, 190, 291, 315, 318, 321
İngiltere, 15, 27, 30, 66, 69, 70, 86, 111, 122, 123,
124, 125, 128, 129, 131, 132, 133, 135, 136,
142, 145, 147, 151, 156, 157, 158, 159, 160,
161, 162, 163, 164, 168, 169, 171, 172, 174,
175, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 186, 188,
189, 190, 191, 192, 193, 194, 199, 201, 202,
204, 219, 226, 232, 233, 235, 240, 241, 242,
243, 244, 247, 248, 254, 255, 258, 261, 262,
264, 268, 270, 271, 275, 277, 286, 287, 291,
294, 295, 296, 314, 325, 331, 336, 337, 339,
340, 341, 344, 345, 347, 349, 350, 353, 357
İngiltere Hükümeti, 10, 186
İran, 11, 23, 36, 52, 77, 78, 88, 91, 92, 94, 95, 97,
101, 104, 108, 118, 120, 126, 127, 134, 145,
152, 153, 183, 229, 234, 237, 238, 240, 254,
255, 256, 257, 258, 265, 268, 290, 291, 305,
310, 314, 316, 318, 323, 327, 328, 329, 330,
331, 355
İran Körfezi, 23
İskenderun, 28
İsmail HAKKI, 35
İsmail Hakkı Bey, 164, 169, 170, 171
İsmet, 85, 86, 95, 102, 110, 112, 115, 116, 118,
130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138,
140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148,
149, 150, 152, 164, 170, 172, 175, 176, 178,
179, 185, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 200,
236, 243, 246, 260, 305, 307, 310
İsmet Paşa, 118, 132, 135, 137, 138, 142, 144, 145,
150, 243
İSMET PAŞA, 116

İstanbul, 10, 18, 21, 22, 23, 26, 27, 32, 36, 37, 39,
43, 48, 50, 55, 56, 57, 60, 61, 64, 65, 67, 82, 83,
87, 90, 91, 97, 98, 101, 102, 105, 107, 120, 123,
126, 127, 132, 134, 135, 137, 142, 155, 156,
157, 158, 163, 164, 169, 173, 175, 178, 181,
183, 185, 186, 187, 188, 191, 192, 194, 196,
198, 199, 205, 209, 210, 214, 215, 223, 226,
227, 228, 241, 242, 250, 253, 287, 291, 294,
308, 310, 323, 325, 328, 336, 340, 341, 344,
346, 347, 348, 350, 353

İtalyan, 11

İvre, 59

İzmir, 48

J

Jüjar, 79, 80

K

Kahdojana, 27

Kaldari, 232

Kara Ali, 96

Karacadağ, 70

Karadeniz, 10

Karakuş, 29

Kardu, 97, 252

Karkav, 51

Kasr, 29

Katolik, 88, 97, 120

Keçi Hanı, 96

Keldani, 68

Keldaniler, 90, 99, 120, 121, 313, 318, 319

Kenan Bey, 58

Kerdus, 97

Kerker, 23

Kerkük, 25, 27, 87, 89, 90, 91, 94, 96, 98, 101, 105,

106, 108, 118, 119, 120, 126, 134, 138, 155,

156, 176, 202, 207, 208, 210, 228, 229, 230,

231, 234, 235, 236, 239, 247, 248, 250, 251,

252, 253, 257, 266, 267, 269, 291, 308, 312,

313, 317, 319, 320, 321, 322, 327, 332, 337,

339, 344, 346, 348

Kifri, 87

Kilikya, 11

Kiror Ağası, 76

Kiror köyü, 76

Koluta Dağı, 183

Konya, 105

Koverser, 27

Körkit, 51

Köysancak, 18, 23

Kral Faysal, 131, 132, 275, 326, 337, 339, 355

Kut-ul Amere, 66

Küçük Asya, 88, 104, 230

Kürdistan, 66, 69, 71, 73, 77, 78, 90, 106, 107, 113,

129, 132, 133, 135, 145, 146, 218, 234, 252,

255, 322, 355

Kürt, 57, 59, 63, 68, 69, 70, 71, 73, 78, 80, 88, 89,

90, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 102, 103, 105,

107, 109, 113, 114, 118, 119, 120, 122, 123,

124, 128, 129, 132, 135, 142, 145, 150, 164,

201, 206, 207, 211, 212, 229, 230, 231, 234,

235, 237, 241, 247, 248, 250, 251, 252, 286,
291, 308, 309, 312, 313, 314, 315, 316, 317,
319, 321, 324, 327, 332, 355
Kürt Hükümeti, 68
Kürtler, 47, 66, 86, 89, 90, 93, 96, 98, 103, 110,
112, 113, 114, 118, 119, 120, 123, 124, 129,
133, 135, 146, 201, 205, 227, 228, 229, 230,
231, 233, 234, 244, 247, 250, 252, 266, 286,
315, 317, 318, 354, 356

L

Lancelot Oliphant, 158
LANGELOT OLIPHANT, 185
Langelot Oliphant, 161
LANGELOT OLIPHANT, 159
Lauzanne, 219, 220
Leachman, 40, 43, 45, 49
Limni, 12
Limni Adası, 15
Lindsay, 181, 191, 194, 340, 347, 350
Lizon, 183
Lloyd, 172, 173, 353
Londra, 26, 28, 30, 34, 35, 36, 37, 105, 139, 143,
157, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 168, 169,
170, 171, 172, 180, 182, 185, 215, 221, 305,
341, 350, 356
Lord Curzon, 85, 86, 95, 110, 115, 116, 118, 130,
141, 142, 143, 144, 149, 150, 202, 203, 205,
206, 209, 211, 212, 214, 221, 236, 242, 243,
244, 246, 247, 256, 262, 275, 325, 354
Lozan, 52, 94, 95, 102, 110, 115, 116, 139, 143,
150, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 160,
161, 164, 165, 167, 171, 172, 174, 175, 178,
179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187,
188, 190, 193, 194, 199, 201, 202, 203, 205,
206, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215,
216, 219, 220, 221, 223, 224, 226, 227, 231,
234, 236, 237, 241, 242, 244, 246, 248, 249,
253, 256, 257, 260, 261, 262, 264, 265, 269,
272, 273, 274, 275, 277, 278, 279, 280, 281,
284, 285, 286, 287, 288, 289, 292, 293, 294,
297, 299, 305, 311, 322, 325, 332, 354
Lozan Antlaşması, 180, 182, 284, 298
Lozan Konferansındaki Tekalifi Sulhiye Üzerinde
Müzakerat, 198
Lozan Konferansından Avdet Etmiş Bulunan
Hariciye Vekili İsmet Paşanın Konferans
Safahatı Ve İntika Sebeplerine Dair İzahatı, 198,
200

M

M.KAMİL, 200
Maden, 54
Mahmud Bey, 59
Mahmut Bey, 59, 66, 67, 68, 70, 72
Malatya, 71, 72
Mamuret-ül Aziz, 105
Maratek, 76
Mardin, 37, 54, 55, 56, 58, 59, 61, 70, 71, 74, 83,
90, 99, 126, 313, 316, 327
Markı Garonı, 149

MARSCHALL, 23
Marshall, 35, 40, 42, 43, 44, 45, 47, 49, 50
Marşimon, 79
Maşal, 74, 75
Maşal Bey, 74, 75
Mavera-yı Kafkas, 11
Medine, 21
MEHMED KENAN, 61
Mehmet Emin Efendi, 156
Mekke Şerifi Hüseyin, 124, 129
Merinar dağı, 168
Meskene, 18, 23
Meyadin, 27
Mezapotamya, 11
Mezopotamya, 13, 18, 23, 26, 27, 54, 72, 74, 82,
108, 116, 130, 131, 132, 134, 136, 141, 256,
267, 307, 312, 314, 318, 319, 331, 353, 355
Midyat, 67
Mihber, 62
Milletler Birliği, 131
Milletler Cemiyeti, 86, 103, 131, 140, 144, 147,
149, 151, 152, 153, 174, 175, 177, 179, 187,
188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196,
204, 214, 216, 221, 224, 233, 241, 242, 243,
244, 245, 249, 253, 260, 262, 264, 265, 267,
284, 289, 297, 303, 305, 307, 311, 317, 318,
320, 336, 337, 338, 340, 341, 342, 343, 344,
345, 346, 347, 349, 350, 351, 356
Milli Aşireti, 59, 66, 72, 73
Mindan, 79, 80, 314
Miranlı, 58
Misak-ı Milli, 102
Misak-ı Milli, 91, 93, 94, 101, 109, 114, 132
Misra, 11
Mithad Paşa, 100
Mondoros, 24, 44, 181
Mondros Limanı, 12, 15
Mondros mütarekesi, 138
Mondros Mütarekesi, 10, 13, 182
Mouhammerah, 23
Movan, 163
Mudanya, 138
Muhaccim, 75
Musallat Paşa, 64
Mustafa Kemal Paşa, 83
Musul, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23,
25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37,
38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50,
51, 52, 53, 54, 59, 60, 74, 75, 76, 77, 81, 82, 83,
85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97,
98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107,
108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116,
118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126,
127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 136,
137, 138, 139, 141, 142, 143, 144, 145, 148,
149, 150, 151, 154, 155, 156, 158, 159, 160,
161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 172,
173, 175, 176, 178, 180, 182, 183, 184, 187,
188, 201, 202, 203, 205, 206, 207, 208, 209,
210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 219,
220, 221, 222, 226, 227, 228, 229, 230, 231,
232, 234, 236, 237, 239, 240, 241, 242, 243,
244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252,

253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261,
262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 271,
272, 273, 275, 276, 280, 289, 290, 291, 292,
293, 294, 295, 296, 297, 307, 308, 309, 310,
311, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320,
323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331,
332, 336, 337, 339, 341, 342, 343, 344, 345,
346, 347, 348, 349, 350, 353, 354, 355, 356, 357
Musul Vilayeti, 75, 91, 95, 98, 100, 106, 109, 114,
118, 121, 123, 145, 164, 188, 209, 228, 236,
243, 246, 247, 249, 253, 271, 276, 289, 312, 327
Müttefikler, 11, 12, 17, 25, 57, 125, 152

N

Naif Bey, 59
Narin köprü, 96
Nasturiler, 120, 121, 154, 165, 166, 173, 232, 314,
315, 318, 319, 325
Necef, 73, 95, 118
Nehrivan, 51
Nemrod, 29
Nerva, 80, 183, 238, 302, 303
Nervek, 183, 299
Nesturi, 52
Nesturi devleti, 75
Nesturi Hristiyanları, 136
NEVILLE HENDERSON, 156, 164
Noel, 60, 61, 67, 69, 70, 71, 72, 73
Novra, 80
Nuri Bey, 47
Nusaybin, 27, 34, 36, 46, 47, 48, 49, 50, 55, 56, 57,
58, 59, 60, 61, 63, 65, 70, 74, 83, 163, 164, 169,
170, 313, 316, 327, 330, 332, 355
Nusret Bey, 178, 181, 191, 194, 198, 336, 340,
347, 350

O

Onüçüncü Kolordu, 54, 55, 56, 57, 60, 61, 62, 63,
64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 75, 81, 83
Oramar Rıdbarışın, 183
Oramor dağı, 23
Osmaniye, 18
Osmanlı, 10, 12, 19, 26, 30, 33, 34, 37, 39, 40, 41,
43, 44, 45, 48, 50, 53, 55, 56, 59, 65, 66, 68, 70,
71, 73, 74, 75, 87, 91, 93, 94, 99, 105, 111, 121,
125, 126, 129, 130, 131, 134, 141, 150, 228,
255, 289, 290, 311, 317, 323, 327, 337, 339
Osmanlı Birlikleri, 33, 44
Osmanlı Hükümeti, 10, 21, 30, 53, 55, 57, 66, 68,
73, 75, 290
Osmanlı İmparatorluğu, 87
Osmanlı suları, 10
Osmanlı Toprakları, 48
Osmanlı Yönetimi, 42, 71

P

Paris, 57, 115, 130, 146
Paulus Mar Simon, 79
Pers İmparatorluğu, 121

Pesbin, 82
Peşabur, 51
Petros, 75, 78, 79, 80, 81, 255, 308, 313, 314, 315
Petros Ağa, 75
Petrosun, 78
Piran, 23
piskopos Marshimon, 78

R

R. Macdonald, 159, 160, 164, 167, 172
R.C. LINDSAY, 185
Raikan, 183, 238
Raniya, 90
Rauf Bey,, 10
Raukan, 80
Reckseck, 55
Refik Efendi, 55
Reis Hacı Reşit Bey, 80
Reissül Ayin, 63, 65
Reşat Hikmet, 10, 12
Reşat Hikmet Bey, 10
Revandiz, 37, 44, 75, 76, 90, 106, 133, 163, 164,
166, 177, 187, 235, 239, 247, 291, 308, 312,
313, 321, 322, 327, 329, 344, 346, 348
Rubayie, 51

S

Sadrazam Konağı, 24
Sadullah, 10, 12
Salahie, 25
Salahiye, 27
San Remo, 103, 122, 129, 131, 214, 354
Sardinian Dağı, 183
Savur, 67
Selahattin Eyyubi, 73
Selamie, 29
Selçuklu Türkleri, 99
Sevres Antlaşması, 131, 235
Seycar, 27
Sir Percy Cox, 204, 220
Siirt, 18
Silvan, 18, 54
Sincar, 32, 50, 53, 74, 75, 88, 99, 120, 126, 127,
128, 228, 229, 250, 312
Sir Eric Drummand, 190
Sir Harry Dobbs, 163
Sir Percy Cox, 199, 202, 209, 213, 215, 218, 220,
221, 222, 223, 344, 345, 346, 348, 353
Sir Eric Drummond, 192
Sis, 24
Sivas, 72
Siverek, 18, 54, 56, 59, 63, 69, 70
Smila, 46
Somersot Arthur Gough Calthorpe, 10
Surha, 50
Suriye, 11, 14, 23, 24, 30, 68, 87, 91, 92, 100, 108,
109, 115, 116, 126, 131, 137, 141, 144, 152,
153, 208, 216, 228, 236, 242, 245, 256, 257,
265, 268, 315, 355
Surşi Kürtleri, 79
Susiler, 97

Süleymaniye, 18, 23, 27, 37, 44, 60, 69, 72, 75, 76,
87, 89, 90, 91, 96, 98, 100, 101, 104, 106, 107,
108, 112, 118, 119, 126, 133, 135, 154, 155,
156, 157, 158, 159, 160, 161, 167, 176, 177,
180, 185, 187, 202, 205, 206, 207, 208, 210,
211, 227, 229, 230, 231, 235, 236, 239, 247,
248, 250, 252, 253, 257, 266, 269, 290, 291,
292, 294, 296, 297, 301, 308, 310, 312, 313,
316, 322, 323, 327, 329, 332, 337, 339, 344,
346, 348

Süryani Başpiskoposu, 28

S

ŞAKİR, 58

Şal, 80, 183, 212

Şaman, 163

Şammar, 55, 56, 58, 59, 62, 63, 64, 74, 75, 327

Şammar Aşireti, 57, 74, 327

Şedadiye, 64

Şehian, 96, 120

Şemdinan, 72

Şerif, 53, 70, 114

Şeriye, 20

Şeyh Arif, 155

Şeyh Hızır, 53

Şeyh Mahmut, 69, 155, 167, 210, 211, 291, 344,
348

Şeyh Maşal, 55

Şırnak, 57, 58, 59, 61, 62, 63, 76, 81, 82, 211

Şikak Ağa Simko, 78

T

T.B.M.M. Hükümeti, 98, 122, 125

Tai, 58, 63, 316

Takhak, 27

Tatar, 100, 106, 126, 127, 128, 250, 355

Tayari, 76

TBMM. Hükümeti, 141

Tel İsmail, 50

Tel Keif, 88

Tel Kevkeb, 62

Tel-Abyad, 61

Tel-Afar, 27, 87, 96, 120

Tel-Akra, 48

Telf, 29

Tell Abyad, 59

Tenzan, 50

THOMAS SPRING RICE, 170

Tiyari, 80

Tkhuma, 80, 175, 183

Toros Tünel Sistemi, 11

Trablusgarp, 11, 65

Trablusgarp, 21

Trakya, 109, 126, 127, 137, 138

Tufchi, 74

Türkish Petroleum Co. Şirketi, 139

Tuz-Hurmatu, 25

Tümgeneral Marschall, 20

Tümgeneral Marshall, 25, 35, 41, 43

Türk Birlikleri, 11, 27, 28, 40, 91, 142, 175

Türk Birliklerinin, 11, 188

Türk Devleti, 132

Türk Donatım Bakanlığı, 12

Türk heyeti, 25

Türk Hükümeti, 10, 11, 66, 94, 95, 98, 104, 122,

131, 132, 134, 135, 136, 137, 144, 157, 158,

167, 172, 173, 178, 179, 181, 185, 186, 190,

191, 192, 193, 194, 196, 204, 206, 207, 208,

211, 222, 233, 235, 242, 244, 245, 249, 251,

253, 254, 257, 258, 259, 260, 261, 264, 268,

269, 271, 273, 274, 275, 276, 279, 281, 285,

286, 287, 288, 289, 291, 292, 301, 302, 305,

307, 308, 309, 310, 311, 313, 315, 321, 324,

325, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344,

348, 349, 350, 353

Türk Ordusu, 10, 145

Türk Suları, 11

Türk Toprakları, 25, 113, 141, 145, 154, 163, 168,

170, 171, 174, 177, 181, 213, 240

Türkiye, 10, 11, 12, 15, 17, 27, 29, 52, 66, 70, 78,

86, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 97, 98, 99, 101, 102,

103, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113,

114, 115, 116, 118, 119, 121, 122, 123, 124,

125, 126, 128, 129, 132, 133, 134, 136, 137,

138, 139, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 148,

149, 150, 151, 152, 153, 158, 159, 160, 161,

162, 164, 165, 166, 170, 171, 172, 174, 175,

176, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 185, 187,

188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 199, 200,

201, 202, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 212,

213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 223,

224, 226, 228, 233, 234, 235, 236, 239, 240,

241, 242, 243, 244, 245, 246, 249, 250, 252,

253, 254, 255, 257, 258, 259, 260, 261, 262,

264, 265, 266, 267, 268, 269, 271, 272, 273,

275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 284, 285,

286, 289, 290, 291, 293, 294, 295, 296, 297,

298, 299, 301, 302, 305, 307, 308, 310, 311,

313, 316, 321, 324, 325, 328, 330, 331, 332,

337, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 350, 353,

354, 355, 356

Türkler, 10, 66, 86, 87, 88, 90, 91, 93, 96, 97, 98,

100, 104, 105, 107, 108, 109, 118, 119, 120,

122, 123, 133, 134, 135, 137, 142, 144, 146,

192, 196, 201, 205, 217, 227, 229, 230, 231,

233, 240, 244, 247, 250, 251, 252, 253, 258,

266, 267, 269, 275, 316, 317, 318, 319, 321,

337, 354, 355, 356

Türkmen, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 97, 120, 227, 228,

229, 230, 235, 240, 247, 318, 319, 320, 321

Türkmenler, 86

U

Ural, 94

Urfa, 18, 54, 59, 62, 63, 65, 67, 71, 100, 102, 126,
257, 329

Urfa Sancağı, 18

Urmiye, 77, 78, 79

V

Vadi-i Tatar, 126

Vali Mazhar Bey, 62

Van, 36, 58, 60, 67, 99, 100, 101, 121, 137, 313, 329
Viranşehir, 56, 59, 63, 66, 68, 70, 72, 73

W

Wilson, 35, 77, 80, 101, 115, 126, 130, 353
Wooly, 66, 67, 68, 73

Y

Yahudiler, 88, 119, 133, 227, 229, 230, 231, 232, 266, 319, 354
Yarbay İsmail Hakkı Bey, 23
Yarbay Leachman, 16, 30, 32, 41, 42
Yarbaylarından Sadullah Bey, 10
Yavuz Sultan Selim, 73
Yemen, 11, 21, 23, 24, 68
Yeni Türk Hükümeti, 26
Yezidiler, 53, 74, 88, 90, 96, 118, 120, 229, 231, 232, 234, 235, 250, 252, 266, 317, 318, 354

Yıldırım Ordusu, 24
YUSUF KEMAL, 161, 165
Yüzbaşı Hasan Efendi, 47
Yüzbaşı Wooly, 66

Z

Zaho, 23, 47, 48, 49, 50, 51, 58, 60, 72, 75, 76, 81, 82, 83, 106, 168, 170, 173, 174, 177, 178, 180, 182, 184, 195, 237, 239, 290, 291, 292, 312, 313, 327
Zaka-Birsivi-Belluma Şakalı, 168
Zap, 23, 27, 80, 177, 183, 238, 299, 323
Zap Suyu, 80
ZEKAI, 160, 172, 181, 196
Zekai Bey, 158, 159, 170, 172, 185, 191, 195, 196
Zeytun, 24
Zibar, 80, 312, 314
Zibarlı Faris Ağa, 80